

Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка

Василь Ільницький

РУХ ОПОРУ У КАРПАТСЬКОМУ КРАЇ (1940–1950 рр.)

ТЕКСТИ ЛЕКЦІЙ

для підготовки фахівців другого (магістерського) рівня вищої
освіти
галузі знань 01 “Освіта”
спеціальності 014 “Середня освіта (Історія)”

**Дрогобич
2024**

УДК 94(477.8) 1940/1950 (075.8)

I 48

Рекомендовано до друку вченою радою
Дрогобицького державного педагогічного університету імені
Івана Франка (протокол № 16 від 27.09.2017 р.)

Рецензенти:

Тельвак В.В., доктор історичних наук, професор, професор кафедри давньої історії України та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка;

Попп Р.П., кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України та правознавства Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Відповідальний за випуск:

Футала В.П., доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України та правознавства Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Ільницький В.І.

I 48 Рух опору у Карпатському краї (1940–1950 рр.) : тексти лекцій для підготовки фахівців другого (магістерського) рівня вищої освіти галузі знань 01 “Освіта”, спеціальності 014 “Середня освіта (Історія)”. 2-ге видання. Розширене та доповнене. Дрогобич : Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2024. 492 с.

Тексти лекцій написані відповідно до програми навчальної дисципліни “Рух опору у Карпатському краї (194–1950 рр.)” для підготовки фахівців другого (магістерського) рівня вищої освіти галузі знань 01 “Освіта”, спеціальності 014 “Середня освіта (Історія)”, затвердженої вченою радою Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол № 9 від 22.06.2017 р.). Посібник містить тексти лекцій, рекомендовану літературу, питання для самоконтролю.

ЗМІСТ

Вступ	5
Тема 1. Вступ до дисципліни. Історіографія та джерельна база.....	7
1. Предмет, завдання, проблематика, категоріальний апарат, хронологічні рамки курсу	7
2. Теоретико-методологічні засади	9
3. Джерельна база та історіографія питання	12
Тема 2. Український визвольний рух у роки німецько-радянської війни.....	23
1. Адміністративно-територіальна та внутрішньоорганізаційний поділ ОУН (б)	23
2. ОУН (м) та інші організаційні форми опору	33
3. Українська Головна Визвольна Рада	46
Тема 3. Українсько-польський міжнаціональний конфлікт 1943–1944 рр.....	52
1. Польсько-український міжнаціональний конфлікт 1943–1944 рр.	52
2. Спроби налагодження співпраці між українським та польським підпіллям	56
Тема 4. Формування і діяльність УНС та УПА як антинімецької та антирадянської збройної сили. Радянські партизани у Карпатському краї.....	63
1. Організація УНС. Підготовка старшинських та підстаршинських кадрів	63
2. Особливості формування Воєнної округи 4 “Говерля” та Воєнної округи 5 “Маківка”	81
3. Стратегія і тактика багатofронтної боротьби	96
Тема 5. Стратегія і тактика ОУН і УПА у другій половині 1940-х рр.....	107
1. Внутрішньоорганізаційне функціонування	107
2. Військово-політична діяльність	183
3. Господарське забезпечення. Санітарна та суспільна опіка	232

Тема 6. Повсякденне життя та побут учасників українського визвольного руху.....	266
1. Соціальний портрет українського повстанця	266
2. Морально-психологічний і фізичний стан	270
3. Побут. Конфліктні ситуації	279
Тема 7. Радянська репресивно-каральна система у боротьбі проти українських націоналістів.....	300
1. Організація та структура карально-репресивних органів	300
2. Силкові форми і методи боротьби із українським визвольним рухом	352
3. Інформаційно-ідеологічні засоби боротьби. Публічні форми покарання	387
Тема 8. Завершальний етап функціонування збройного підпілля.....	411
1. Зміна тактики (кінець 1940 – початок 1950-х рр.). Впровадження тактичних схем “Дажбог”, “Олег”, “Орлик”.	411
2. Етнонаціональна політика та політика щодо вихідців з Центральної та Східної України	432
 ВИБРАНА БІБЛІОГРАФІЯ	 474

ВСТУП

Дисципліна “Рух Опору у Карпатському краї (1940–1950 рр.)” вивчається за вибором студентів у другому семестрі при підготовці фахівців другого (магістерського) рівня вищої освіти галузі знань 01 “Освіта” спеціальності 014 “Середня освіта (Історія)” у Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка. Цей курс включає 150 годин.

За сучасних суспільно-історичних умов в Україні активізувалися процеси формування національної пам'яті, посилюється інтерес до надбань минулого, зокрема, до визвольної боротьби за незалежність. Особливо це стосується Організації українських націоналістів (ОУН) та Української повстанської армії (УПА), історія яких тривалий час фальсифікувалася, замовчувався національно-захисний характер їхньої діяльності.

Актуальність теми зумовлена також потребою розкрити регіональні особливості українського визвольного руху середини ХХ ст. Недостатність спеціальних археографічних робіт з історії визвольного руху є серйозною перешкодою для комплексних узагальнень та формування національної пам'яті. Вивчення діяльності окремого краю ОУН поєднує кілька аспектів методологічного та науково-пізнавального характеру, які виводять наукові праці за рамки звичайного дослідження. Умовний мікрорівень пов'язується із загальною проблематикою. Враховуючи загальні принципи, регіональні студії дають можливість з'ясувати специфіку місцевої історії, різнобічно розкрити деталі суспільно-політичного явища, події. Без ретельного аналізу функціонування ОУН і УПА в регіонах неможливе об'єктивне комплексне вивчення діяльності українського визвольного руху. Дослідження історії ОУН і УПА певного регіону сприяють реконструкції конкретних аспектів літопису українського визвольного руху, зокрема, його керівного складу, організації діяльності, структури, форм і методів боротьби проти репресивно-каральної системи у 1945–1954 рр.

Предмет курсу – український визвольний рух, польське підпілля, радянський партизанський рух.

Мета курсу – поглибити та розширити знання студентів з проблеми формування і функціонування основних напрямів Руху Опору у Карпатському краї в 1940–1950-х рр.

При вивченні дисципліни основним завданням є проаналізувати стан наукової розробленості проблеми, з'ясувати джерельну базу дослідження; окреслити теоретико-методологічні засади; розкрити структуру, чисельність та керівний склад Карпатського краю ОУН; охарактеризувати військово-політичну діяльність Карпатського краю ОУН; з'ясувати формування, чисельність, забезпечення та напрями боротьби ВО УПА “Говерля”; висвітлити повсякденне життя та побут повстанців і підпільників; дослідити форми та методи боротьби радянських силових структур проти українського визвольного руху у Карпатському краї ОУН.

Матеріал посібника викладено у вісьмох лекціях. Виклад матеріалу має проблемно-хронологічний характер. Під час занять використовуватимуться наочні матеріали як джерельного характеру (документи, світлини), так сучасні науково-популярні фільми з цієї тематики. Після кожної лекції подається література, яка включає монографії, наукові статті, довідкові видання, які, на нашу думку, допоможуть глибше вивчити кожну тему. Окрім того, до кожної лекції подаються питання для самоконтролю, які повинні сприяти кращому засвоєнню навчального матеріалу.

Методичний посібник відповідає затвердженій вченою радою Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка програмі навчальної дисципліни “Рух Опору у Карпатському краї (1940–1950 рр.)” для підготовки фахівців другого (магістерського) рівня вищої освіти галузі знань 01 “Освіта”, спеціальності 014 “Середня освіта (Історія)”.

ТЕМА 1

Вступ до дисципліни. Історіографія та джерельна база

План

- 1. Предмет, завдання, проблематика, категоріальний апарат, хронологічні рамки курсу.**
- 2. Теоретико-методологічні засади.**
- 3. Джерельна база та історіографія питання.**

1. Предмет, завдання, проблематика, категоріальний апарат, хронологічні рамки курсу. Актуальність теми зумовлена також потребою розкрити регіональні особливості українського визвольного руху середини ХХ ст. Недостатність спеціальних археографічних робіт з історії визвольного руху є серйозною перешкодою для комплексних узагальнень та формування національної пам'яті. Вивчення діяльності окремого краю ОУН поєднує кілька аспектів методологічного та науково-пізнавального характеру, які виводять наукові праці за рамки звичайного дослідження. Умовний мікрорівень пов'язується із загальною проблематикою. Враховуючи загальні принципи, регіональні студії дають можливість з'ясувати специфіку місцевої історії, різнобічно розкрити деталі суспільно-політичного явища, події. Без ретельного аналізу функціонування ОУН і УПА в регіонах неможливе об'єктивне комплексне вивчення діяльності українського визвольного руху. Дослідження історії ОУН і УПА конкретного регіону сприяють реконструкції конкретних аспектів літопису українського визвольного руху, зокрема, його керівного складу, організації діяльності, структури, форм і методів боротьби проти репресивно-каральної системи у 194 – 1954 рр.

З огляду на це аргументованою є потреба виокремити основні аспекти діяльності Карпатського краю ОУН. Зазначимо, що його цілісне вивчення неможливе без розгляду Воєнної округи УПА "Говерля", оскільки вона була щільно пов'язана з Карпатським краєм не тільки територіально, а й на структурному, функціональному, кадровому рівнях. Узагальнення діяльності підпілля у Карпатському краї має на меті забезпечити цілісність підходів до вивчення українського визвольного руху ХХ ст.

Об'єкт дослідження – український визвольний рух 1940–1950-х рр.

Предметом дослідження є структура, керівний склад, організація роботи, форми і методи боротьби підпілля Карпатського краю ОУН та ВО УПА “Говерля” проти репресивно-каральної системи в зазначений період, а також комплекс заходів органів влади, спрямованих на знищення визвольного руху.

Зважаючи на наукове і практичне значення поставленої проблеми, а також недостатність її вивчення в історичній науці, метою курсу є на основі узагальнення архівних й опублікованих джерел охарактеризувати структуру, кадри, організацію роботи, форми, методи та основні напрями діяльності ОУН і УПА у Карпатському краї у 1945–1954 рр. як важливу складову українського визвольного руху. Відповідно до мети визначено такі завдання:

- проаналізувати стан наукової розробленості обраної теми, з’ясувати джерельну базу дослідження;
- окреслити теоретико-методологічні засади дослідження;
- розкрити структуру, чисельність та керівний склад Карпатського краю ОУН;
- охарактеризувати військово-політичну діяльність Карпатського краю ОУН;
- з’ясувати формування, чисельність, забезпечення та напрями боротьби ВО УПА “Говерля”;
- висвітлити повсякденне життя та побут повстанців і підпільників;
- дослідити форми та методи боротьби радянських силових структур проти українського визвольного руху у Карпатському краї ОУН.

Хронологічні рамки охоплюють 1945–1954 рр. Нижня межа зумовлена відступом німецьких військ з українських земель і встановленням контролю СРСР над Західною Україною, після чого відбулася структурна реорганізація підпілля зі створенням Карпатського краю ОУН та розширенням ВО “Говерля”. Верхня межа впливає з фактичного припинення організованої боротьби ОУН і УПА на цій території, формально пов’язаного із загибеллю останнього керівника краю М. Твердохліба-“Грома”.

Географічні межі охоплюють територію Карпатського краю ОУН, до якого входили нинішня Закарпатська, Івано-Франківська (без Рогатинського та північної частини Галицького районів), Чернівецька та південна частина Львівської областей (Дрогобицький, Сколівський, Старосамбірський, Стрийський і Турківський райони, південно-західна

частина Миколаївського, центральна і південна частина Самбірського районів).

2. Теоретико-методологічні засади. У структурі методологічного знання вчені виокремлюють три рівні: філософський або загальнонауковий, конкретно-науковий та інструментальний (прикладний). Загальнонауковий рівень дослідження ґрунтується на поєднанні ключових епістемологічних засад філософії історії (зокрема, аналітичної та наративної) і визначальних теоретико-методологічних підходів до розв'язання наукових проблем: аксіологічного, синергетичного, герменевтичного, цивілізаційного і феноменологічного. Розглядаючи постулати наративної філософії історії як загальнонаукові засади дослідження, вважаємо за доцільне підкреслити, що наративність притаманна всім без винятку історичним працям. При цьому доводиться широко послуговуватися інтерпретацією, поясненням, аргументацією, звісно, з дотримання формальних і діалектичних норм логіки та перелічених теоретико-методологічних підходів. Аксіологічний підхід дав змогу поставити дослідження, передовсім інтерпретаційні та оцінні судження, на тверду основу загальнолюдських (християнських) і національних цінностей. Синергетичний підхід виявляється у трактуванні Карпатського краю ОУН як організованої системи, що містить чимало частин у структурному, кадровому, військово-матеріальному, функціональному вимірах. Водночас сприймаємо його як складову українського визвольного руху – організованої соціально-політичної системи, яка розглядається частиною більшої, глобальної системи – Руху опору тоталітарним режимам у світі. Герменевтичний підхід зобов'язує до інтерпретативного мислення при опрацюванні історіографічної літератури та масиву джерел. Феноменологічний підхід задіяний на рівні аналізу суб'єктного, особистісно-психологічного, біографічного чинника в історії діяльності Карпатського краю ОУН.

Зазначимо, що конкретно-науковий рівень методології дослідження представляється синхронно-діахронічним, регіональним, системним, комплексним підходами, а також поєднанням принципів історизму, науковості, об'єктивності і багатофакторності, пріоритетності документованих фактів. Синхронно-діахронічний підхід забезпечує оптимальний варіант темпоральної композиції праці. Зважаючи на незначний часовий відтинок дослідження, виклад матеріалу варто побудувати більше за синхронним типом композиції. І лише в контексті

структурних частин задіяно діахронію як головний сегмент хронологічного опису подій. Такий підхід ще можна назвати проблемно(тематично)-хронологічним.

Для дослідження важливим є контекстуальний принцип регіоналістики, відповідно до якого потрібно бачити спочатку ціле, а потім його локальні частини, сприймати, розуміти і розрізняти глобальне та локальне, відношення макро- і мікрорівнів. Принцип історизму передбачає реалізацію одного із поставлених завдань, зокрема, з'ясування суспільно-політичних особливостей періоду, який вивчається, з погляду сучасників. Використання принципу об'єктивності потребує реконструкції минулого неупереджено, уникаючи перекручень, перебільшень, дотримуватися критичного ставлення до джерел. Принцип багатofакторності полягає у залученні та врахуванні всього комплексу інформації про події, явища, процеси та інші чинники, які впливали на функціонування українського визвольного руху у Карпатському краї ОУН.

Інструментальний рівень методологування представляється використанням конкретних методів дослідження – загальнонаукових (абстрагування, аналіз і синтез, індукція, дедукція, класифікація, логічний, типологізація, узагальнення); міждисциплінарних (компаративний, критичний, системний, структурно-системний підхід) та спеціально-історичних (порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний, періодизації, рестроспективний, статистичний).

Завдяки логічному методові вдається побудувати виклад матеріалу в належній послідовності, простежити результати та наслідки діяльності підпілля. Критичний і структурно-системний методи дають змогу при опрацюванні джерельної бази уникнути тенденційності у доборі та інтерпретації фактичного матеріалу, виділити з цілого масиву різноманітної інформації достовірні факти. У розгляді історіографічного доробку істотно допомагає метод ретроспективного аналізу. При цьому беруться до уваги концептуальне значення і досягнення сучасної історичної науки, теоретичні узагальнення українських та зарубіжних учених. Визначення особливостей, характерних тенденцій розвитку окремих структурних ланок і напрямів діяльності базується на порівняльно-історичному методі. Натомість проблемно-хронологічний метод при розподілі теми на дрібніші проблеми та розгляд їх у хронологічній послідовності сприяє висвітленню найважливіших аспектів визвольного руху в Карпатському краї. Застосування історико-типологічного методу дає змогу виявляти

відмінності документів за авторством і змістом, виокремлювати характерні відмінності у масиві різновидових документів, які стосуються однієї і тієї ж події, однак відрізняються за обставинами проходження, результатами. Використаний біографічний (просопографічний) метод дає можливість проаналізувати якісний і кількісний стан кадрового наповнення керівництва Карпатського краю ОУН. При підрахунках чисельних показників підпільників і повстанців, складу репресивно-каральних органів, втрат обидвох сторін, кількості проведених акцій використовується статистико-аналітичний метод. У польових дослідженнях доцільно послуговуватися методами усної історії (застосовувати аудіо-, відеофіксацію), збір письмових свідчень та спогадів від безпосередніх учасників й очевидців тих подій (відтак порівняння цих даних з іншими джерелами). Структурно-функціональний метод допомагає простежити функціонування підпільних і повстанських структур.

Попри наявність узагальнених даних, складним виявляється встановлення чисельних показників щодо проведених акцій, загиблих, заарештованих, а також тих, хто вийшов із повинною. Це зумовлено тим, що радянські зведені статистичні дані, по-перше, не є достовірними, а, по-друге, стосуються цілих областей за радянським адміністративно-територіальним поділом, тоді як у 1945–1946 рр. із 27 районів Дрогобицької області до Карпатського краю входило лише 18 (1948–1950 рр. 18 з 26, 1951–1954 рр. 16 з 25), а з 36 районів Станіславської – 32. Крім того, підпілля не діяло у всіх районах і округах Чернівецької та Закарпатської областей. Радянський облік чисельності і втрат охоплював як підпілля ОУН, так і відділи УПА. З огляду на необхідність подання бодай орієнтовних статистичних даних, ця проблема розв'язується через виведення коефіцієнта відповідно до кількості районів, які входили до Карпатського і Львівського країв. Зокрема, для Дрогобицької області за 1944–1947 рр. коефіцієнт становить 0,67, 1948–1950 рр. 0,69, 1951–1955 рр. 0,64; Станіславської області 1944–1955 рр. 0,89. Решту районів Дрогобицької (з коефіцієнтом у 1944–1947 рр. 0,33, 1948 – 1950 рр. 0,31, 1951–1955 рр. 0,36) та Станіславської областей УРСР (1944–1955 рр. 0,11) за оунівським поділом належать до складу Львівського краю ОУН. Отримані в результаті зазначеного підходу дані містять певну похибку, однак сьогодні будь-які варіанти підрахунків не дадуть цілком достовірного результату. Репрезентативнішим було б укладення списку для поіменного підрахунку загиблих, заарештованих, виведених із

повинною, реєстру проведених акцій, проте така робота повинна вестися на рівні окремих надрайонів, округів.

З метою уникнення певної необ'єктивності в оцінках і характеристиках слід відмовитися від використання збірних, заполітизованих термінів (наприклад, “більшовики”, “бандерівці”). Низка російськомовних термінів в українській мові не мають прямих відповідників за суттю і змістом. Часто застосовуються також такі терміни і поняття, як “український визвольний рух”, “національно-визвольна боротьба”, “самостійницький рух”, “Рух опору”, “збройне підпілля”, “підпілля”, “репресивно-каральна система”, “запілля” та ін. Вважаємо, що всеохопним терміном щодо досліджуваних подій є “український визвольний рух”. Назви структурних одиниць ОУН і УПА логічно подавати відповідно до назв, які вживали вони самі, що часто не відповідало офіційній радянській полінаціональності.

Отже, поєднання загальнонаукових, міждисциплінарних та спеціальних історичних методів і принципів історизму, науковості, об'єктивності й багатofакторності, пріоритетності задокументованих фактів з одночасним використанням системного та комплексного підходів уможливило розкриття функціонування Карпатського краю ОУН у 1945–1954 рр.

3. Джерельна база та історіографія питання. Історіографію умовно поділяється на чотири групи: діаспорну, радянську, сучасну українську і зарубіжну. Дослідження історії ОУН і УПА започаткували учасники та очевидці подій (М. Лебедь, П. Мірчук, Л. Шанковський, Ю. Тис-Крохмалюк, В. Макар)¹. Недоліками їхніх праць є недостатня повнота джерельної бази, її некритичне використання, а також суб'єктивізм, зумовлений політичними поглядами. Незважаючи на це, студії представників української діаспори відіграли важливу роль, оскільки впродовж півстоліття були єдиним джерелом, з якого можна було отримати більш-менш достовірну інформацію про український визвольний рух. У діаспорній історіографії окремо слід розглядати довідники П. Содоль, написані переважно на архівних матеріалах (як

¹ Мірчук П. Українська повстанська армія. 1942–1952. Документи і матеріали. Мюнхен : CICERO, 1953. 319 с.; Шанковський Л. Українська Повстанча Армія. *Історія українського війська*. Вінніпег, 1953. С. 634–793; Шанковський Л. УПА на Стрийщині. *Стрийщина. Історико-мемуарний збірник Стрийщини, Скільцини, Болахівщини, Долиниціни, Рожнівщини, Журавениціни, Жидачівщини і Миколаївщини*. Нью-Йорк ; Торонто ; Париж ; Сідней, 1990. Т. 1. С. 193–218; Тис-Крохмалюк Ю. *UPA Warfare in Ukraine : Strategical, Tactical and Organizational Problems of Ukrainian Resistance in World War II*. New York : Vantage press, 1972. 447 p.; Макар В. Пропагандивна діяльність УПА і її доповнення до пропаганди ОУН. *Визвольний шлях*. 1982. Кн. 5. С. 536–544; Кн. 6. С. 664–670; Кн. 7. С. 790–798; Кн. 8. С. 943–948; Содоль П. Українська Повстанча Армія. 1943–[19]49. Довідник. Нью-Йорк : Пролог, 1994. 199 с.; Содоль П. Українська Повстанча армія 1943–1949. Довідник другий. Нью-Йорк : Пролог, 1995. 295 с.; Содоль П. Карпатська Група УПА “Говерля”. *Літопис Української Повстанської Армії*. Т. 18 : Група УПА “Говерля”. Документи, звіти та офіційні публікації / упоряд. Петро Содоль. Торонто : Літопис УПА, 1990. Кн. 1. С. 711.

еміграційних, так й українських), а також спогадах учасників визвольного руху. Ця обставина відрізняє ці праці від діаспорних і наближає їх до сучасної української історіографії.

До другої групи належать праці, написані істориками радянської доби, у яких нерідко виражені не тільки антинаціоналістичні, але й антиукраїнські позиції. Жорстка підконтрольність офіційним державним органам та партійним постановам перешкоджала історичній науці в СРСР об'єктивно висвітлювати роль ОУН і УПА, зокрема, свідомо приховувалися масштаби та характер визвольного руху. Поряд із полемічними роботами, у радянський період з'являлися узагальнювальні розвідки, однак вони призначалися не для широкого використання, а для підготовки працівників спецслужб, партійних працівників (під грифом "совершенно секретно")².

Доведено, що з антиукраїнських позицій писали про боротьбу ОУН і УПА історики ПНР, а також низка авторів сучасної доби з України (В. Масловський, В. Іваненко, В. Якунін та ін.), Росії (О. Дюков, А. Козлов, О. Смыслов)³, Польщі (Е. Прус) та Канади (В. Поліщук). Окремі праці російських істориків вийшли за рамки радянської і пострадянської історіографії, зокрема, О. Гогун загалом об'єктивно оцінює стратегію і тактику ОУН та УПА⁴.

Лише зі здобуттям Україною незалежності діяльність визвольного руху знайшла належне відображення в історичній науці. З огляду на дотичність до тематики Карпатського краю, публікації сучасних українських істориків погруповано на праці: теоретико-методологічного характеру; узагальнювальні; спеціальні студії, які безпосередньо висвітлюють окремі аспекти теми. Важливим поштовхом для актуалізації питання діяльності ОУН і УПА мало створення у 1997 р. спеціальної урядової комісії, у процесі роботи якої було опубліковано важливі документи, розроблено концептуальні засади вивчення проблеми. 2005 р. на цій базі видано узагальнювальний фаховий висновок та підсумкову колективну монографію робочої групи істориків⁵. Методологічне значення мають

² Есть такой фронт. Сборник очерков / сост. Г. Кузовкин. Львов : Каменяр, 1973. 336 с.; Шляхами чекістської долі : збірник / упоряд. В. Попик. Київ : Політвидав України, 1988. 271 с.; Незримое сражение / сост. Г. Кузовкин. Львов : Каменяр, 1976. 212 с.; Шульженко Б., Хамазюк И., Даныко В. Украинские буржуазные националисты. Москва: Высшая школа Комитета государственной безопасности при Совете министров СРСР имени Ф. Дзержинского, 1963. 290 с.; Кравченко Н. В борьбе с террором и диверсиями. *Сборник № 106*. Москва, 1985. С. 50–56; Майоров М. Некоторые особенности расследования государственных преступлений, совершаемых буржуазными националистами. Москва, 1964. 43 с.

³ Повседневность террора: деятельность националистических формирований в западных регионах СССР / сост. А. Дюков и др. Москва, 2009. Кн. 1. Западная Украина, февраль-июнь 1945 года. 232 с.; Козлов В.А. Вся правда об Украинской повстанческой армии (УПА). Москва : Вече, 2014. 288 с.; Игнатов В.Д. Агентура НКВД-МГБ против ОУН-УПА. Москва : Вече, 2015. 480 с.

⁴ Гогун А. Между Гитлером и Сталиным. Украинские повстанцы. ЧСанкт-Петербург : Издательский дом "Нева", 2004. 416 с.

⁵ Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Фаховий висновок робочої групи істориків при урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. Київ : Наукова думка, 2005. 72 с.; Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історичні нариси / за ред. С. Кульчицького. Київ : Інститут історії України НАН України, 2005. 496 с.

праці з історії тоталітарної влади в СРСР В. Барана, Т. Вронської, В. Даниленка, К. Кондратюка, С. Кульчицького, О. Лисенка, С. Макарчука, В. Трофимовича, Ф. Турченка, Ю. Шаповала⁶.

Визнано, що узагальнювальні праці, які стосуються всієї боротьби ОУН та УПА, мають важливе значення також для дослідження Карпатського краю – і завдяки аналізу повстанського руху, і тим, що розглядають окремі питання безпосередньої боротьби на цьому терені. На широкому залученні та застосуванні аналізу джерел ґрунтуються комплексні наукові студії І. Біласа, А. Кентія, Ю. Киричука, І. Патриляка, А. Русначенка⁷. Окремі аспекти функціонування українського визвольного руху аналізують Я. Антонюк (діяльність Служби безпеки ОУН на Волині)⁸; І. Винниченко, Т. Вронська, Й. Надольський (депортаційну політику радянської адміністрації)⁹; Д. Веденєєв, Г. Биструхін (діяльності Служби безпеки ОУН)¹⁰; В. В'ятрович (підготовку та перебіг рейдів повстанських відділів, проблему українсько-польського військово-політичного протистояння)¹¹; В. Деревінський (етнонаціональну політику)¹²; В. Єфименко (кадрове наповнення, тактику і методи діяльності СБ ОУН (б))¹³; О. Клименко (господарсько-фінансову діяльність ОУН і

⁶ Баран В. Україна : новітня історія 1945–1991. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. 670 с.; Кондратюк К. Новітня історія України. 1914–1945 рр. Львів : Видавництво ЛНУ ім. І. Франка, 2007. 262 с.; Кондратюк К. Галичина і Волинь у роки Другої світової війни (1939–1945) : навч. посіб. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2011. 160 с.; Кульчицький С. Закономірності еволюції радянської влади (короткі тези). *Український історичний журнал*. 2007. № 6 (477). С. 181–217; Лисенко О., Вронська Т. Терористична тактика в діяльності ОУН та УПА. *Політичний терор і тероризм в Україні. XIX–XX століття. Історичні нариси* / за ред. Валерія Смоля. Київ : Наукова думка, 2002. С. 656–676; Макарчук С. Радянські методи боротьби з ОУН і УПА. 1944–1945 рр. *Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2004. Вип. 11: Українська Повстанська Армія у боротьбі проти тоталітарних режимів. С. 210–223; Шаповал Ю. Війна після війни. *Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2004. Вип. 11: Українська Повстанська Армія у боротьбі проти тоталітарних режимів. С. 184–200.

⁷ Кентій А.В. Збройний чин українських націоналістів 1920–1956. Історико-архівні нариси. Київ : [б.в.], 2005. Т. 1: Від Української військової організації до Організації українських націоналістів. 1920–1942. 332 с.; Кентій А. Нарис боротьби ОУН-УПА в Україні (1946–1956 рр.). Київ : Інститут історії України НАН України, 1999. 111 с.; Кентій А. Українська повстанська армія в 1942–1943 рр. Київ : Інститут історії України НАН України, 1999. 287 с.; Кентій А. Українська повстанська армія в 1944–1945 рр. / Анатолій Кентій. К. : Інститут історії України НАН України, 1999. 220 с.; Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40–50-х років ХХ століття. Львів : ЛДУ імені Івана Франка, 2000. 304 с.; Киричук Ю. Український національний рух 40–50-х років ХХ століття : ідеологія та практика. Львів : Добра справа, 2003. 464 с.; Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз : у двох книгах. Київ : Либідь ; Військо України, 1994. Кн. 1. 432 с.; Патриляк І. К. “Перемога або смерть” : український визвольний рух у 1939–1960-х рр. Львів : Часопис, 2012. 512 с.; Патриляк І. “Встань і борись! Слухай і вір...” : українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960 рр.) : монографія. Львів : Часопис, 2012. 592 с.; Русначенко А. Народ збурений : Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках. Київ : Пульсари, 2002. 519 с.

⁸ Антонюк Я. Діяльність служби безпеки ОУН. Історико-краєзнавче видання. Луцьк : Волинська книга, 2007. 176 с.

⁹ Винниченко І. І. Україна 1920–1980-х : депортації, заслання, вислання. Київ : Рада, 1994. 126 с.; Надольський Й.Е. Депортаційна політика сталінського тоталітарного режиму в західних областях України (1939–1953 рр.) : монографія. Луцьк : РВВ “Вежа” Волинського національного університету імені Лесі Українки, 2008. 260 с.; Вронська Т. Заручники тоталітарного режиму : репресії проти родин “ворогів народу” в Україні (1917–1953 рр.) / НАН України. Інститут історії України ; Служба безпеки України ; Інститут дослідження проблем державної безпеки. Київ : Інститут історії України, 2009. 486 с.

¹⁰ Веденєєв Д. Украинский фронт в войнах спецслужб : Исторические очерки / Дмитрий Веденєєв, Геннадий Биструхин. Київ : К.И.С., 2008. 432 с.; Веденєєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945–1980-ті роки : монографія. Київ : К.И.С., 2007. 568 с.; Веденєєв Д. “Повстанська розвідка діє точно й відважно...” : Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення Організації українських націоналістів та Української повстанської армії. 1940–1950-ті роки : монографія. Київ : К.И.С., 2006. 568 с.

¹¹ В'ятрович В. Рейди УПА теренами Чехословаччини. Торонто ; Львів : Видавництво Літопису УПА, 2001. 204 с.; В'ятрович В.М. Друга польсько-українська війна. 1942–1947 рр. Київ : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2011. 288 с.

¹² Деревінський В. Ставлення ОУН (б) і УПА до сусідніх народів та національних меншин. Київ : Інститут історії України НАН України, 2006. 149 с.

¹³ Єфименко В. Кадровий склад спеціального підрозділу ОУН (б) : спроба аналізу. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. Науково-документальний журнал. 1999. № 1/2(10/11). С. 443–456; Єфименко В. Організація діяльності спецпідрозділу ОУН(б) на

УПА)¹⁴; М. Леськів (терористичну діяльність влади проти українського визвольного руху)¹⁵; В. Манзуренко (нагородження підпільників і повстанців)¹⁶; Н. Мизак (діяльність УПА-Захід)¹⁷; М. Паньків (існування мережі криївок)¹⁸, М. Сеньків (насильницька колективізація західноукраїнського селянства)¹⁹, М. Щеглюк (озброєння стрільців УПА та підпільників)²⁰; Г. Стародубець (функціонування запілля)²¹; О. Стасюк (видавничо-пропагандивну діяльність ОУН)²²; О. Стецишин (участь представників різних національностей в УПА)²³; М. Щеглюк (озброєння стрільців УПА та підпільників)²⁴.

Спеціальні студії безпосередньо висвітлюють деякі аспекти теми, окремі з них відзначаються широтою тематики і джерельної бази. Насамперед відзначимо праці О. Іщука та Н. Ніколаєвої (молодіжні структури, ліквідація підпільних друкарень)²⁵; В. Мороза (життєписи діячів з Карпатського краю, діяльність референтури пропаганди ОУН на Дрогобиччині); Г. Дем'яна (біографічні нариси про підпільників і повстанців, мартирологи)²⁶; І. Андрухів (розгортання визвольного руху на території Станіславської області)²⁷; М. Вегеша (Рух опору

західноукраїнських землях після Другої світової війни. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. Науково-документальний журнал. 2001. № 2 (17). С. 502–519; Єфименко В. Тактика і методи роботи працівників спеціального підрозділу ОУН(Б). *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. Науково-документальний журнал. 2000. № 2/4(13/15). С. 504–514.

¹⁴ Клименко О. Грошові документи ОУН (бофони) 1939–1952 рр. Тернопіль : Тернопіль, 1999. 306 с.; Бофони : грошові документи ОУН і УПА / авт.-упоряд. Олег Клименко; за ред. Володимира Даниленка. Київ : Університет банківської справи Національного банку України, 2008. 192 с.

¹⁵ Леськів М. Державний терор у західних областях України в повосний час (1944–1953 рр.). *Мандрівець*. 2006. № 3 (62). Травень-червень. С. 19–24; Леськів М. М. Радянський режим у західних областях України (1944–1953 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Львів, 2008. 18 с.

¹⁶ Манзуренко В. Лицарі Срібного хреста бойової заслуги 1-го та 2-го класів. *Український визвольний рух* / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів : Папуга, 2007. Збірник 9. С. 248–279; Манзуренко В. Лицарі найвищих бойових нагород УПА в наказах ГВШ. *Український визвольний рух* / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів : Мс, 2006. Збірник 7. С. 267–287.

¹⁷ Мизак Н.С. УПА-“Захід” і збройне підпілля ОУН у боротьбі за Українську Самостійну Соборну Державу у 1942–1960 рр. Чернівці – Торонто : Прут, 2011. 436 с.

¹⁸ Паньків М. Партизанські схрони УПА. *Галичина*. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. Івано-Франківськ, 2008. Ч. 18. С. 294.

¹⁹ Сеньків М. Західноукраїнське село : насильницька колективізація 40-ві – поч. 50-х рр. XX ст. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2002. 292 с.

²⁰ Щеглюк М. Стрілецька зброя українських повстанців. Львів : Сполом, 2014. 544 с.

²¹ Стародубець Г. Генеза українського повстанського запілля : монографія. Тернопіль : Підручники і посібники, 2008. 464 с.

²² Стасюк О. Видавничо-пропагандивна діяльність ОУН (1941–1953 рр.). Львів : Центр досліджень визвольного руху; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2006. 384 с.; Стасюк О. Підпільні друкарні ОУН (1941–1953 рр.). Львів, 2011. 296 с.

²³ Стецишин О. УПА інтернаціональна. Львів : Часопис, 2015. 328 с.

²⁴ Щеглюк М. Стрілецька зброя українських повстанців. Львів : Сполом, 2014. 544 с.

²⁵ Ішук О., Ніколаєва Н. Застосування радянськими спецслужбами допоміжних засобів у боротьбі з підпіллям ОУН та УПА. *Український визвольний рух*. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху, 2008. Збірник 12. С. 134–163; Ішук О. Молодіжні організації ОУН (1939–1955 рр.). Торонто; Львів : Літопис УПА, 2011. Кн. 11. 944 с.; Ішук О. Розшук органами державної безпеки УРСР керівника головного осередку пропаганди ОУН(б) Петра Федуну у 1944–1951 рр. Київ : [б.в.], 2008. 66 с.; Ішук О. Життя та доля Михайла Дяченка-“Марка Боеслава”. Торонто; Львів : Літопис УПА, 2010. Кн. 9. 140 с.; Ішук О., Ніколаєва Н. Ярослав Богдан-“Всеволод Рамзенко”. Торонто; Львів : Літопис УПА, 2011. Кн. 14. 128 с.

²⁶ Дем'ян Г. Бандерівці. Київ : Українська Видавнича Спілка, 2000. Кн. 1. 130 с.; Дем'ян Г. Генерал УПА Олекса Гасин-“Лицар”. Львів : Інститут народознавства НАН України, 2003. 646 с.; Дем'ян Г. Повстанська голгофа. Нариси про повстанців. *Хвилі Стрия*. Стрий : Щедрик, 1995. С. 115–143.

²⁷ Андрухів І., Француз А. Станіславщина: двадцять буремних літ (1939–1959). Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Рівне – Івано-Франківськ : Таля, 2001. 335 с.; Андрухів І.О., Француз А.Й. Правда історії. Станіславщина в умовах терору і репресій : 1939– 1959 роки : історико-правовий аспект. Документи і матеріали. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2008. 448 с.

утвердженню репресивної системи на Закарпатті)²⁸; О. Ситника (повстанський рух на Закарпатті)²⁹; К. Науменка (репресивно-каральна система у Львівській області)³⁰; М. Поліковського (боротьба радянської міліції проти визвольного руху); Р. Забілого (діяльність куреня “Скажені”)³¹; З. Бойчука (радіозв’язок, стосунки чоловіків і жінок)³²; М. Андрусяка (командний склад ТВ “Гуцульщина”)³³; Я. Коретчука, П. Ганцюка (командний склад ТВ “Чорний ліс”)³⁴; П. Арсенича (внесок прикарпатців до українських національно-визвольних змагань 1940 – 1950-х рр.)³⁵; І. Марчука (кадровий склад Карпатського крайового проводу ОУН)³⁶; Д. Проданика (окремі аспекти діяльності ОУН і УПА у Буковинській, Коломийській, Станіславівській округах)³⁷; М. Когута, С. Лесіва, В. Мустеци, І. Дейчаківського (життєвий і бойовий шлях провідних діячів визвольного руху Карпатського краю)³⁸; О. Безносюка (випуск батальйонів в боротьбі проти ОУН і УПА)³⁹; В. Ковалика (репресивні дії органів НКВС проти УПА)⁴⁰;

²⁸ М.М. Вегеш, М.В. Делеган, О.Д. Довганич та ін. Вони боронили Карпатську Україну: нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських Українців / відп. ред. М. М. Вегеш. Ужгород: Карпати, 2002. 709 с.; Вегеш М., Греченюк Н. Національно-визвольні змагання українців Східної Галичини і Закарпаття в 1918–1950 рр. Ужгород, 2003. 250 с.

²⁹ Ситник О. УПА і Закарпаття / Олександр Ситник. *Визвольний шлях*. 1998. № 4. С. 457–465.

³⁰ Науменко К. Карально-репресивна система СРСР як головний інструмент радянзації Львівщини (1944–1953). *Реабілітовані історією*: у двадцяти семи томах. Львівська область. Львів: Астролябія, 2009. Кн. 1. С. 596–609.

³¹ Поліковський М. Радянська міліція в боротьбі з українським підпіллям на Дрогобиччині (1944–1950 рр.) (мовою документів). *Студії політологічного центру “Генеза”*. 1997. №1. С. 76–80; Поліковський М. Червона армія (війська НКВС) і Українська повстанська армія: хроніка протистояння. *Чорна книга України*. Збірник документів, архівних матеріалів, листів, доповідей, статей, досліджень, есе / упоряд. Федора Зубанича; передм. Володимира Яворівського. Київ: Видавничий центр “Просвіта”, 1998. С. 439–447.

³² Бойчук З. У серці мали те, що не вмирає / упоряд. З. Бойчук. Івано-Франківськ: Сіверія МВ, 2005. 224 с.

³³ Андрусяк М. Командири відділів 21-го (Коломийського) тактичного відтинку УПА “Гуцульщина”: історико-біографічне дослідження. Коломия: Вік, 2005. 80 с.

³⁴ Коретчук Я., Ганцюк П. Командири відділів ТВ 22 УПА “Чорний ліс”. Торонто; Львів: Літопис УПА, 2011. Кн. 27. С. 14–6. (Літопис УПА. Серія “Події і люди”).

³⁵ Арсенич П. Березуни: Біографічні відомості про уродженців Нижнього Березова Косівського району. Івано-Франківськ, 1994. 32 с.; Арсенич П. Участь гуцулів у національно-визвольних змаганнях ХХ ст. *Гуцульщина: перспективи її соціально-економічного і духовного розвитку в незалежній Україні: матеріали наукової конференції Першого світового конгресу гуцулів в Івано-Франківську. 17–18 серпня 1993 р.* Івано-Франківськ, 1994. С. 3–6; Арсенич П. Діяльність УПА та збройного підпілля ОУН на Прикарпатті. До 65-річчя створення УПА. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2007. 216 с.

³⁶ Марчук І. Ліквідація радянськими карально-репресивними органами Карпатського крайового проводу ОУН (1945–1954). *Український націоналізм: історія та ідеї*. Науковий збірник. Вип. I / ред. Олег Баган. Дрогобич: Посвіт, 2009. С. 50–60.

³⁷ Проданик Д. Вступ. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 19: Підпілля ОУН на Буковині: Документи і матеріали. 1943–1951 / упоряд. Дмитро Проданик. Київ; Торонто: Літопис УПА, 2012. С. 15–20; Проданик Д., Лесів С. Вступ. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 22: Станіславівська округа ОУН: документи і матеріали 1945–1951 / упоряд. Дмитро Проданик, Степан Лесів. Київ; Торонто: Літопис УПА, 2013. С. 13–27; Проданик Д., Гуменюк В. Вступ. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 25: Коломийська округа ОУН: документи і матеріали 1945–1952 / упоряд. Дмитро Проданик, Василь Гуменюк. Київ; Торонто: Літопис УПА, 2015. С. 11–28; Проданик Д., Микола Кричун “Черемшина”. Торонто; Львів: Літопис УПА, 2012. Кн. 19. 128 с.; Проданик Д. Шлях боротьби Василя Сенчака–Ворона. Торонто; Львів: Літопис УПА, 2011. Кн. 15. 128 с.

³⁸ Когут М. Герої не вмирають... Дрогобич: Відродження, 2001. Кн. 1. 62 с.; Когут М. Герої не вмирають... Калуш: Артекс, 2002. Кн. 2. 72 с.; Когут М. Герої не вмирають... Нарис, спогади. Калуш: Артекс, 2003. Кн. 4. 52 с.; Когут М. Командир Різун. Дрогобич: Відродження, 2001. 38 с.; Когут М. Герої не вмирають... Калуш, 2007. Кн. 8. С. 29–0; Когут М. Повстанська доля Байрака. Дрогобич: Відродження, 1999. 48 с.;

³⁹ Лесів С. Референт ОУН “Дністровий” [Електронний ресурс]. Режим доступу: URL: <http://museum-bandera.if.ua/main.php?m0prm=6&showItem=13> (02.08.2011). Назва з екрану; Лесів С. Заходи по ліквідації провідника ОУН Карпатського краю – “Сфрема” [Електронний ресурс]. Режим доступу: URL: <http://museum-bandera.if.ua/main.php?m0prm=6&showItem=40> (01.01.2012). Назва екрану; Мустеца В. Василь Кантемір–“Остап”. Торонто; Львів: Літопис УПА, 2013. Кн. 25. 128 с.; Дейчаківський І. Василь Савчак–“Сталь” – провідник ОУН Буковини. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2006. 80 с.

³⁹ Безносюк О. Винищувальні батальйони в боротьбі проти збройних формувань ОУН і УПА на теренах Станіславщини в 1944–1945 рр. *Галичина*. Всеукраїнський науковий і культурно-освітній краєзнавчий часопис. Івано-Франківськ, 2008. № 14. С. 364–370.

⁴⁰ Ковалик В. Репресивні дії органів НКВС проти УПА на теренах Станіславщини в 1944 році. *Сторінки воєнної історії*. Науковий вісник Інституту історії НАН України. 2006. Випуск № 11. С. 229–234; Ковалик В. Порушення законності працівниками НКВС-МВС та інших правоохоронних структур на теренах Станіславської області в перші повоєнні роки (1945–1947 рр.): причини і наслідки. *Інтелігенція і влада*: збірник наукових праць / ред.-кол.: Г. І. Гончарук (голов. ред.) та ін.]. Одеса: Астропринт, 2008. Вип. 11. С. 172–185; Ковалик В. В. Діяльність органів міліції Станіславської області в 1939–1946 роках. Історико-правовий аспект: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00. Ужгород, 2008. 20 с.

В. Манзуренко (рейд у Румунію)⁴¹; В. Підлубного⁴², І. Фостія (діяльність ОУН та УПА на Буковині в 1940–1952)⁴³; Н. Мудрої (участь українського жіноцтва у визвольній боротьбі 1940–1950-х рр.)⁴⁴.

Автори краєзнавчих нарисів почасти допускають істотні помилки у датуванні подій, назвах посад керівників підпілля, трактуванні подій чи явищ, використовують переважно обмежену джерельну базу. Їхні праці містять значний інформативний матеріал, який, однак, потребує ретельної перевірки. Узагальнювальну інформацію про окремі регіони подають видання із серії “Реабілітовані історією”, які вийшли у Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській, Чернівецькій областях.

Польські автори упереджено трактують український визвольний рух, глорифікують діяльність Армії крайової. Натомість інші проблеми розглядаються виважено, що помітно, зокрема, у працях Г. Мотики (узагальнення діяльності українського визвольного руху)⁴⁵; польського вченого українського походження І. Галагіди (спільні заходи польських і радянських спецслужб зі створення легендарної мережі зв’язку між підпіллям на Дрогобиччині із ЗЧ ОУН)⁴⁶; З. Пальського (використання внутрішніх військ НКВС-МДБ-МВС)⁴⁷. Білоруський науковець С. Демидов зробив спробу класифікувати історіографію УПА. Загалом дослідження історії ОУН та УПА на пострадянському просторі не набуло великого поширення⁴⁸.

Представники західної (північноамериканської і західноєвропейської) історіографії основну увагу звертають на складні етнонаціональні відносини у Центрально-Східній Європі, згадуючи насамперед Другу світову війну, Голокост та, інколи, волинську трагедію 1943 р. Однак праць про ОУН і УПА, зокрема, про Карпатський край ОУН немає. Англомовні видання, присвячені

⁴¹ Манзуренко В., Гуменюк В. Рейд УПА в Румунію 1949 р. Львів ; Рівне : Однострій, 2007. 56 с.

⁴² Підлубний В. М. Діяльність ОУН та УПА на Буковині в 1940 – 1952 рр. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Чернівці, 2010. 16 с.

⁴³ Фостій І. П. Діяльність ОУН-УПА на Буковині та боротьба з ними радянських репресивних органів 1944 – 1952 рр. *Книга Пам’яті України*. Чернівецька область / наук. ред. В. М. Ботушанський, П. П. Брицький. Чернівці : Пошуково-видавниче агентство “Книга Пам’яті України”, Чернівецьке обласне відділення, 1999. Т. 3. С. 136–167; Фостій І. П. Північна Буковина і Хотинщина у Другій світовій війні 1939 – 1945 рр. Чернівці : Чернівецьке обласне відділення Пошуково-видавничого агентства “Книга пам’яті”, 2004. 368 с.

⁴⁴ Українська жінка у визвольній боротьбі (1940–1950 рр.) : біографічний довідник / упоряд. Н. П. Мудра. Львів : Світ, 2004. Вип. 1. 192 с.; Українська жінка у визвольній боротьбі (1940–1950 рр.) : біографічний довідник / упоряд. Н. П. Мудра. Львів : Світ, 2006. Вип. 2. 192 с.; Українська жінка у визвольній боротьбі (1940–1950 рр.) : біографічний довідник / упоряд. Н. П. Мудра. Львів : Світ, 2009. Вип. 3. 144 с.

⁴⁵ Motyka G. *Ukraińska partyzantka 1942–1960. Działalność Organizacji Ukraińskiej Powstańczej Armii..* Warszawa : Instytut Studiów Politycznych PAN, Oficyna Wydawnicza RYTM, 2006. 720 s.

⁴⁶ Halagida I. *Prowokacja “Zenona”. Geneza, przebieg i skutki operacji MBP o kryptonimie “C-1” przeciwko banderowskiej frakcji OUN i wywiadowi brytyjskiemu (1950–1954).* Warszawa : Instytut Pamięci Narodowej, 2005. 318 s.

⁴⁷ Пальський З. Знищення національно-визвольного підпілля внутрішніми військами НКВС на колишніх східних окраїнах II Речі Посполитої у 1944–1945 роках. *Український визвольний рух* / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України. Львів, 2005. Збірник 4: Боротьба народів Центрально-Східної Європи з тоталітарними режимами в XX столітті. С. 172–210.

⁴⁸ Демидов С. Ю. *Історіографія історії Української повстанської армії* : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06. Львів, 2004.

питанням українського націоналізму, представлені працями Дж. Армстронга та Дж. Бурдса⁴⁹.

«Джерельна база». На основі загально визнаного принципу розподілу за походженням виділяються окремі різновидові археографічні групи. Основну групу становлять документи ОУН і УПА, насамперед Галузевого державного архіву Служби безпеки України (ГДА СБУ), зокрема, фондів 13 («Колекція друкованих видань КГБ УРСР») ГДА СБУ: справи 376 (88 томів), 398 (42 томи) і, частково, справа 372 (103 томи). У них містяться інструкції, накази, розпорядження, вказівки, звіти, листування, навчальні програми, пропагандивна література (брошури, листівки, газети, заклики, звернення) повстанців. Оригінали і переклади російською мовою – поміщені у фондах: 2-у (Управління боротьби з бандитизмом МВД, Управління 2-Н та 4-те Управління МГБ-КГБ УРСР) та 65-у “Справи оперативного обліку КГБ УРСР”. Документи ОУН і УПА як доказова база зберігаються в архівно-кримінальних справах, зокрема, у фондах 5 і 6 ГДА СБУ та обласних управлінь Служби безпеки.

Документація підпілля, яка міститься у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України),⁵⁰ та матеріали підпілля і влади (в оригіналах, а почасти у російськомовних копіях-перекладах) у Центральному державному архіві громадських об’єднань України (далі – ЦДАГО України), державних архівах Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Чернівецької областей. Невеликий за обсягом фонд Р-9 із матеріалами вишкільно-пропагандивного характеру зберігається у Центральному державному історичному архіві України у м. Львів. Масив пропагандивної літератури нагромаджений у фонді 262 “Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія” відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України.

Унікальною колекцією Центру дослідження визвольного руху є т. зв. “архів Лебеда” (сформований на базі підпільних матеріалів, які потрапили на еміграцію) та масив документів ОУН і УПА, віднайдених за часів незалежності України.

⁴⁹ Armstrong J. *Ukrainian nationalism 1939–1945*. New-York : Columbia University Press, 1963. 361 p.; Бурдс Д. *Советская агентура : очерки истории СССР в послевоенные годы (1944–1948)*. Москва – Нью-Йорк : Современная История, 2006. 296 с.; Бурдс Д. “Москальки”: женщины-агенты и националистическое подполье на Западной Украине, 1944–1948 [Електронний ресурс]. Режим доступу : URL: <http://www.history.neu.edu/fac/burds/Burds-Moskalki.pdf> (15.11.2004). Назва екрану.

⁵⁰ ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 226. Арк. 123; Ф. 3836. Оп. 1. Спр. 67. Арк. 12, 34, 43–44, 46, 58, 68, 69, 111, 129, 184–184зв., 189, 196, 243, 259, 306; Спр. 70. Арк. 2; Ф. 3838. Оп. 1. Спр. 4а. Арк. 28, 29, 30 – 32.

Виокремлено матеріали приватних архівів (З. Бойчука, Г. Дем'яна), де сконцентровано пласт документів підпілля (в основному пропагандивних і звітних, іноді інструктивних) та, що важливо, фотоілюстрацій, нагромаджених у музейних установах різних рівнів.

Чимало документів опубліковано у документальному виданні “Літопис Української Повстанської Армії” (основна та нова серія). Значна частина документів ОУН і УПА оприлюднена: В. В'ятровичем (присвячені українсько-польському протистоянню); В. Морозом (листи керівників націоналістичного руху)⁵¹; В. Панібудьласком (про етнонаціональну політику націоналістів); В. Ільницьким і М. Галівим (діяльність Служби безпеки на Дрогобиччині)⁵².

Важливу групу джерел становлять документи репресивно-каральних органів СРСР, у яких відображена боротьба спецслужб проти структур ОУН і УПА, а також діяльність націоналістів проти утвердження органів влади. Основна їхня кількість, попри неодноразові масштабні знищення, зберігається у ГДА СБУ. Зокрема, матеріали фонду 2-Н – це документи радянських органів державної безпеки: звіти, щоденні зведення, оперативно-розшукові матеріали, розпорядження, кореспонденція, агентурні донесення. Аналогічні оглядові документи радянських каральних органів містяться також у томах згаданої вже 372-ї справи 13-го фонду (витяги зі звітів, оперативно-розшукових матеріалів, розпоряджень, кореспонденції). Документи репресивно-каральних органів, в яких аналізується діяльність підпілля і заходи щодо боротьби з ними, складають ф. 1 (2-ге Управління МГБ-КГБ УРСР), ф. 3 (5-те Управління МГБ-КГБ УРСР) і ф. 16 (Секретаріат ГПУ-КДБ УРСР), ф. 65, ф. 8 (“Відділ кадрів та Управління кадрів КГБ УРСР”), ф. 71 (“Акти передачі архівних документальних матеріалів УКГБ у Львівській області в архів”).

В архівах Управлінь СБУ Закарпатської, Івано-Франківської, Чернівецької областей мала зберігатися значна частина матеріалів про боротьбу НКДБ-МДБ із підпіллям. Однак наприкінці 1980 – початку 1990-х рр. вони були знищені. Дещо інша ситуація з архівним Управлінням СБУ Львівської області, в якому зберігалися матеріали із НКДБ-МДБ-КДБ Дрогобицької області. Вони наприкінці 1980-х рр. були передані на зберігання у ГДА СБУ, де вже частину справ

⁵¹ Мороз В. Зиновій Тершаковець-“Федір”. Торонто ; Львів : Літопис УПА, 2011. 128 с.; Мороз В. Микола Никифорчин – визначний громадсько-політичний діяч Станиславщини. *Український націоналізм : історія та ідеї*. Науковий збірник / ред.-упоряд. О. Баган, В. Ільницький. Рожнятів, 2013. Вип. 2. С. 263–287; Мороз В. Структура референтури пропаганди ОУН на Дрогобиччині (1944–1950-і рр.). *Дрогобицький краєзнавчий збірник* / ред. кол. К. Кондратюк (відп. ред.), В. Футала (упоряд.), Л. Зашкільняк, Я. Ісаєвич та ін.. Дрогобич : НВЦ “Каменярь”, 2002. Спецвипуск. С. 188–198 та ін.

⁵² Діяльність Служби безпеки ОУН на Дрогобиччині : документи і матеріали (1944–1951) / упоряд. Василь Ільницький, Микола Галів ; передмова – Василь Ільницький, примітки – Микола Галів. Кн. 1. Дрогобич : Швидкодрук, 2009. 264 с.

знищували. У ГДА СБУ, Управліннях Служби безпеки України у Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській і Чернівецькій областях нагромаджено десятки тисяч архівно-кримінальних справ (АКС) засуджених учасників визвольних змагань, в яких подано інформацію про керівний склад крайового, окружних і надрайонних проводів ОУН. Важливе науково-пізнавальне значення мають документи і матеріали обласних Архівних управлінь МВС.

Окрему групу документальних джерел становлять документи партійних органів. Найбільше їх зберігається у ЦДАГО України. Зокрема, у фонді 1 містяться документи переважно директивного характеру (постанови партійних органів, спільні постанови партійних та державних відомств, рішення, стенограми засідань ЦК КП(б)У, обкомів КП(б)У західного регіону); інформаційного змісту (інформації обкомів КП(б)У, доповідні силових міністерств), щоденні донесення, спецповідомлення, інформації, довідки. Відзначено, що безпосередньо і частково після розпаду СРСР у системі партійних (державних) архівів була проведена т. зв. зачистка “небажаних” документів. Майже всі матеріали державних архівів Закарпатської, Чернівецької областей про боротьбу НКВС-МВС і НКДБ-МДБ із визвольним рухом знищувалися у 1990 р. Партійні документи про боротьбу органів влади з націоналістами найкраще збереглися у ДАЛО (Ф. П-5001: Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії (більшовиків) України (КП(б)У), від жовтня 1952 р. КПУ). Тут містяться стенограми та протоколи партійних нарад різних рівнів, інформації про підготовку і проведення виборів, спецповідомлення УМВС і довідки РК, МК, ОК КП(б)У про боротьбу з визвольним рухом. У Державному архіві Івано-Франківської, Закарпатської і Чернівецької областей, хоча його і “почистили”, інформацію про боротьбу вдалося виявити у т. зв. протокольній частині – протоколах нарад обкомів і райкомів. Розшукано також і опрацьовано документи із фондів Станіславського обкому партії (Ф. П-1), обласного виконавчого комітету (Ф. Р-295), обласної прокуратури (Ф. Р-584), обласного військового комісаріату (Ф. Р-753). Значну кількість партійних документів із архівних установ України опубліковано у новій серії “Літопису УПА”, насамперед із фондів ЦДАГО України. Великий масив раніше засекречених партійних документів, що розкривають масштаби боротьби репресивно-карального апарату проти визвольного руху, зосереджено у перших двох томах “Літопису нескореної України”. Значна частина

документів репресивно-каральних органів упорядковані й опубліковані І. Біласом, В. Сергійчуком, Ю. Сливкою.

Охарактеризовано спогади учасників українського національно-визвольного руху як важливе джерело для комплексного дослідження, бо вони містять характеристику структури, керівного складу, розкривають форми і методи боротьби ОУН проти утвердження радянського режиму, а також політику офіційної влади проти підпілля. Прикладом можуть слугувати спогади О. Конопадського, П. Мельника, М. Савчин, С. Стебельського, С. Фрасуляка, С. Федорівського, Д. Малярчин-Шпиталь та ін. Важливе значення мають записані спогади від учасників визвольної боротьби 1940 – 1950-х рр., які безпосередньо стосувались діяльності Карпатського краю ОУН. Згадано і про історико-мемуарну трилогію М. Андрусяка. До важливих інформативних джерел належать особисті документи, епістолярій, фотосвітлина, речі підпільників та їхніх родичів, могили з відповідними написами, криївки, а також залишки підпільних архівів. Крім того, необхідно залучити також матеріали тогочасної офіційної та націоналістичної періодики.

Отже, проведений аналіз історико-мемуарної, наукової літератури, джерельних матеріалів, критичний підхід до них уможлиблює комплексне узагальнення діяльності визвольного руху вказаного регіону.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте предмет і завдання курсу.
2. Визначте основні методологічні принципи курсу.
3. Охарактеризуйте джерельний комплекс.
4. Проаналізуйте основні групи праць із курсу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Здіорук С., Гриневич Л., Здіорук О. Показчик публікацій про діяльність ОУН та УПА (1945–1998 рр.). Київ : Інститут історії України НАН України, 1999. 173 с.

2. Ільницький В. Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945–1954) : монографія / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України ; Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. Дрогобич : Посвіт, 2016. 696 с.

3. Киричук Ю. Історіографія Української повстанської армії. *Дрогобицький краєзнавчий збірник* / ред. кол. К. Кондратюк (відп. ред.), В. Футала (упоряд.), Л. Зашкільняк, Я. Ісаєвич та ін. Дрогобич : НВЦ “Каменяр”, 2002. Спецвипуск. С. 92–109.

4. Лисенко О., Марущенко О. Організація українських націоналістів та Українська повстанська армія. Бібліографічний покажчик публікацій 1998–2002 рр. Київ : Інститут історії України НАН України, 2002. 202 с.

5. Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історичні нариси / за ред. С. Кульчицького. Київ : Інститут історії України НАН України, 2005. 496 с.

6. Патриляк І. “Встань і борись! Слухай і вір...”: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960 рр.) : монографія. Львів : Часопис, 2012. 592 с.

ТЕМА 2

Український визвольний рух у роки німецько-радянської війни

План

1. Адміністративно-територіальний та внутрішньоорганізаційний поділ ОУН (б).

2. ОУН (м) та інші організаційні форми Опору.

3. Українська головна визвольна рада.

1. Адміністративно-територіальна та внутрішньоорганізаційний поділ ОУН (б). Одним із маловивчених питань історії визвольного руху загалом і в Карпатському краї зокрема є його організаційно-територіальний поділ, з'ясування якого має важливе науково-практичне значення. Розв'язання цього питання допоможе не лише професійним історикам, але й краєзнавцям, які висвітлюють історію того чи того регіону, або підпільний шлях окремо взятого керівника.

У 1944 р. Організація українських націоналістів на Західноукраїнських землях (ЗУЗ) включала області: Дрогобицьку (Самбірська, Стрийська округи), Львівську, Перемиську, Станиславівську (Коломийська, Станиславівська, Калуська округи), Тернопільську, Чернівецьку (Вашківський, Чернівецький, Хотинський повіти) і Закарпатську (хоча за структурним поділом ОУН повинна була формувати край, але із нестачею кадрів входила до ЗУЗ як область). До складу кожної області, в середньому, належало три округи, округ формували три повіти, зі свого боку, вони містили кілька районів, які склалися із 3–5 підрайонів, найнищою структурною одиницею була станиця⁵³.

У зв'язку із зменшенням особового складу відповідно недостатністю керівних кадрів, надмірною кількістю керівних звен ОУН (директивні вказівки Проводу поступали у низові звена із великим запізненням) виникла необхідність змінити організаційні форми⁵⁴. Рішення щодо реорганізації краю Західні Українські Землі було прийняте Проводом ОУН, імовірно, у листопаді 1944 р. Принаймні про це йдеться у листі голови Бюро Проводу ОУН Романа

⁵³ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 47. Арк. 11–12; Ф. 5. Спр. 67446. Арк. 33; Спр. 67447. Арк. 11–12, 27–28.

⁵⁴ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 56 (1953). Спр. 6. Т. 2. Арк. 203.

Шухевича-“Степана” до крайового провідника ЗУЗ Романа Кравчука-“Петра”: “Тепер, у зв’язку з новою організаційною схемою, Ви самі зможете легко обслужити ті 3 одиниці, які Вам підпорядковані”⁵⁵. Дата цього листа не відома, але у ньому йдеться про призначення організаційного референта ЗУЗ Петра Дужого-“Дороша” референтом пропаганди Проводу ОУН, що сталося саме в листопаді 1944 р.

У результаті реорганізації відбулися зміни в поділах Країв і Областей. Зокрема, передбачалася ліквідація областей ОУН. Після цього окружні проводи підпорядковувались безпосередньо Крайовому, а робота ОУН централізувалася. Провідники новостворених Крайових проводів не були членами Проводу ОУН, як це було раніше. Повіти ОУН також ліквідовувалися. Замість них вводилися надрайони ОУН, які за територією обслуговування були дещо більші ніж повіти. На ЗУЗ було створено три Крайових проводи: Карпатський (об’єднував Станіславську, Закарпатську, Чернівецьку і Дрогобицьку області), Львівський, Подільський⁵⁶. Отже, сім колишніх обласних проводів утворювали три Крайових проводи ОУН. У зв’язку з цим зменшилась необхідність в керівних кадрах ОУН, яких взагалі не вистачало. Референтури при Крайових проводах мали укомплектовуватись значною кількістю людей і на них покладалась велика організаційна робота.

Коли відбулося впорядкування структури, точно невідомо, хоч можна припускати, що це сталося наприкінці 1944 р., але не пізніше весни 1945 р. До речі, член крайового осередку пропаганди Ярослав Богдан говорить, що в березні 1945 р. до села Лесівка Богородчанського р-ну його викликав провідник Ярослав Мельник-“Роберт” і на зустрічі розповів про утворення на базі Станіславівської області ОУН Карпатського краю ОУН⁵⁷. До складу якого ввійшли: Дрогобицька (без Ходорівського, Миколаївського, Рудківського, Крукеницького, Комарнівського, Мостиського, Нижанковицького, Новострілищанського, Судовошишнянського районів), Станіславська (без Більшівського, Букачівського, Бурштинського, Рогатинського районів, з яких була створена

⁵⁵ Мороз В. З листування членів Проводу ОУН (листопад 1944 – травень 1945). *Український визвольний рух* / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України. Львів, 2007. Збірник 10: До 100-річчя від дня народження Романа Шухевича. С. 43–44.

⁵⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 9. Арк. 17, 216.

⁵⁷ ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 36556. Арк. 36.

Рогатинська округа ОУН, що ввійшла до Львівського краю), Чернівецька і Закарпатська області УРСР⁵⁸.

Потрібно також повідомити, що під час реорганізації у підпіллі проводилися спеціальні конференції присвячені цьому питанню. Зокрема, господарчий референт районного проводу Михайло Гута і підпільник Василь Кузьмин розповідали, що в ніч на 13 листопада 1944 р. в с. Тязів провідник повітового проводу ОУН Григорій Вацеба-“Сулима” провів конференцію, на якій обговорювалися зміни у структурі та діяльності ОУН⁵⁹. Крім цього, останній зачитав інструкцію про те, що підрайонні проводи ліквідовуються, натомість організовуються кущі чисельністю від 15 до 35 озброєних членів. В інструкції також зазначалася необхідність зміни псевд для керівного складу. Зокрема, підкреслювалося: “... Як можна швидше організувати кущі, зосередити там весь надійний український елемент, передусім молодь, забезпечити зброєю, по можливості повним військовим обмундируванням. При кущах організувати жандармерію у числі рою, яка повинна охороняти кущ перед внутрішньою і зовнішньою небезпекою, вести розвідку, знищувати ворога, а також добувати продовольство і склади для харчування куща. Із складу куща буде поповнюватися УПА”⁶⁰.

На початку свого існування Карпатський край ОУН мав більше 20 сотень УПА, повний склад всіх референту, тобто служби безпеки (СБ), пропаганди, господарської і військової. Найбільша кількість оунівців перебуває в гірських районах Карпат, де географічні умови місцевості давали можливість зберегти окремі, хоча і малочисельні підрозділи, сотні УПА, які діяли самостійно, але в контакті із територіальними організаціями. Тяжкі умови зими 1944 – 1945 рр., а також активні операції відділів НКДБ і НКВС спричинили скорочення відділів УПА до 40 %. Протягом 1946 – 1947 рр. було вбито і заарештовано понад 20 різноманітних функціонерів крайового проводу (зв’язкових, охоронців тощо)⁶¹. Станом на 1 вересня 1950 р. у Карпатському краї ОУН діяла та організаційно йому підпорядковувалися 5 окружних, 17 надрайонних і 52 районних проводів. Загальною кількістю більше 900 озброєних підпільників. А вже станом на 1 березня 1951 р. Карпатський край складався із 5

⁵⁸ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 93 (1954). Спр. 1. Арк. 171; Оп. 55 (1953). Спр. 5. Т. 4. Арк. 347; Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 4. Арк. 152; Ф. 13. Спр. 372. Т. 9. Арк. 17.

⁵⁹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 54 (1953). Спр. 3. Т. 1. Арк. 260; Оп. 56 (1953). Спр. 6. Т. 2. Арк. 202–203; Оп. 28 (1960). Спр. 1. Арк. 172.

⁶⁰ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 55 (1953). Спр. 6. Т. 1. Арк. 97.

⁶¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 9. Арк. 19.

окружних, 15 надрайонних і 49 районних проводів із загальною кількістю до 800 осіб.

Практично весь склад Станиславівської області ОУН перейшов у Карпатський край ОУН. З інших областей до складу останнього перейшов тільки керівник Дрогобицької області ОУН – Зиновій Тершаковець-“Федір”, який зайняв посаду організаційного референта Карпатського крайового проводу ОУН.

Створення нових адміністративних одиниць відбувалося на основі попередньої структури. Станиславівська область ОУН склала основу Карпатського краю; інші області та округи – відповідно Буковинської, Дрогобицької, Закарпатської, Калуської, Коломийської і Станиславівської округ. Повіти та райони давали кадри для керівництва надрайонів і районів. Останні почали відповідати офіційному радянському адміністративному поділу. Найнижчою адміністративно-територіальною одиницею була станиця, яка відповідала одному населеному пунктові. Кілька станиць (залежно від кількості членів і симпатиків) формували куш, яких у районі налічувалося від двох до шести⁶². У подальші роки траплялися випадки, коли підпільники, які проживали у населеному пункті, могли підпорядковуватися безпосередньо кущовому проводу ОУН. Така ситуація була зумовлена нестачею керівних кадрів, які могли б очолити станичні організації, тому вони ліквідовувалися, а залишки підпільників переводилися у кущі.

Потрібно також зауважити, що після реорганізації у містах були створені міські організації ОУН (наприклад, Бориславська, Дрогобицька, Городенківська, Снятинська, Станиславівська)⁶³. Проте у 1946 р. згідно із наказом Проводу міські ОУН почали ліквідовуватися⁶⁴. Передусім це було пов'язано із тим, що їх важко було контролювати і перевіряти (там могла з'явитися агентура МДБ), а також міські організації набагато легше виявлялися і ліквідовувалися. Водночас у важливих містах продовжували діяти спецбоївки для проведення акцій над партійно-радянським активом.

Відповідно до реорганізації адміністративно-територіального устрою ОУН була проведена й реорганізація військово-територіального поділу УПА. Замість п'яти ВО (у складі УПА-Захід), які існували станом на листопад 1944 р., було створено три, які, мабуть, мали

⁶² ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 1. Арк. 327; Т. 9. Арк. 17; Ф. 2-Н. Оп. 56 (1953). Спр. 6. Т. 2. Арк. 198–199; Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 4. Арк. 152; Ф. 5. Спр. 445. Т. 1. Арк. 140.

⁶³ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 55 (1953). Спр. 6. Т. 1. Арк. 224.

⁶⁴ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 93 (1954). Спр. 1. Арк. 238.

співвідноситися із новоутвореними краями ОУН, що постали у зв'язку з реорганізацією областей та функціонували аж до припинення організованої боротьби на українських землях. Згідно із адміністративно-територіальним поділом, що був прийнятий в УПА, територія Карпатського краю ОУН входила до складу ВО 4 “Говерля”. Командир ВО одночасно займав пост військового референта Карпатського крайового проводу ОУН.

Відповідно до наказу УПА-Захід (ч. 9/44 від 25 листопада 1944 р.) ВО 5 “Маківка” приєднувалася до Станиславівської ВО 4 “Говерля”. Тобто, Дрогобиччина по лінії ОУН входила до Карпатського краю (основу якого становила Станиславівська область), а по лінії УПА – до ВО 4 “Говерля”, територіально співвідносного з ним. Цим же наказом до ВО 4 “Говерля” приєднали ВО 7 “Сучаву” і ВО 8 “Срібну”. Таким чином ВО 4 “Говерля” складалася із Чернівецького ТВ 20, Коломийського ТВ 21 “Гуцульщина”, Станиславівського ТВ 22 “Чорний ліс”, Калуського ТВ 23 “Магура”, Дрогобицького ТВ 24 “Маківка”, Закарпатського ТВ 25⁶⁵.

У 1944 р. існувала Буковинська область ОУН, яка організаційно входила до складу ЗУЗ. Особливістю цієї округи було те, що вона складалася із повітів. Так, до реорганізації у складі Буковинської області ОУН перебували три повіти: Гірський (Вижницький), Запрутський (Заставнянський) і Чернівецький. Натомість новореорганізована Буковинська округа ОУН (20) поділялася на три надрайони та сім районів: Гірський (Вижницький) (III), Запрутський (Заставнянський) (II) і Чернівецький (I). Зі свого боку, Гірський надрайон поділявся на Вижницький і Путилівський райони. Запрутський (Заставнянський) складався із Заставнянського, Кіцманського і Садгірського. Чернівецький надрайон формували: Вашковецький, Сторожинецький, Чернівецький, Глибоцький райони. Глибоцький район ОУН був найслабшим і довго не діяв, оскільки не було людей⁶⁶.

Дрогобицька обласна організація ОУН була реорганізована в Дрогобицьку округу. До літа 1944 р. у складі області були три округи – Дрогобицька, Самбірська та Стрийська⁶⁷. Достеменно невідомо, коли саме завершилася реорганізація структури ОУН. Перші

⁶⁵ ЦДАВО України. Ф. 3834. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 4.

⁶⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 1. Арк. 386; Т. 6. Арк. 179, 321; Спр. 398. Т. 13. Арк. 150–150зв., 201–202; Ф. 2-Н. Оп. 58 (1953). Спр. 1. Т. 1. Арк. 103, 235–237; Оп. 59 (1953). Спр. 5. Т. 2. Арк. 2; Оп. 60 (1953). Спр. 4. Т. 2. Арк. 43 – 44, 343 – 344; Оп. 98 (1954). Спр. 1. Т. 1. Арк. 2; Оп. 99 (1954). Спр. 15. Арк. 1, 253, 255 – 256, 272.

⁶⁷ Мороз В. Структура референтури пропаганди ОУН на Дрогобиччині (1944–1950-і рр.). *Дрогобицький краєзнавчий збірник* / ред. кол. К. Кондратюк (відп. ред.), В. Футала (упоряд.), Л. Зашкільняк, Я. Ісаєвич та ін. Дрогобич : НВЦ “Каменярь”, 2002. Спецвипуск. С. 189.

документи референтури пропаганди, у яких фігурують Дрогобицька округа та Самбірський надрайон, датовані, відповідно, 27 і 30 травня⁶⁸. При цьому варто зазначити, що місячний звіт окружної референтури пропаганди названий “Звітом ч. 1”, у якому згадувано про вишколи, що відбувалися, починаючи з лютого 1945 р. Це дає підстави стверджувати, що у травні уже функціонував якщо не окружний провід, то окружний осередок пропаганди. У звіті подано, що окружний референт організував 13–19 травня вишкіл пропагандистів. Євген Пришляк, котрий у лютому 1945 р. був призначений референтом СБ Самбірського окружного проводу ОУН, на слідстві у 1952 р. зазначав, що невдовзі після початку його праці на цьому посту Самбірська округа була переформована в надрайон⁶⁹. Отже, округа мала існувати ще до початку згаданого вишколу. Обласний референт УЧХ Юлія Ганущак-“Галичанка” також стверджувала, що до травня 1945 р. З. Тершаковець був обласним провідником. Усе це дає підстави датувати створення Дрогобицької округи ОУН весною 1945 р. Тут доцільно зауважити, що пізніше радянські органи, з огляду на те, що за радянським адміністративно-територіальним устроєм, округа охоплювала більшу частину тодішньої Дрогобицької області, часто вживали щодо округи означення “область”.

Навесні 1945 р. певні частини території, що входили до складу Дрогобицької області, були перепідпорядковані іншим територіальним одиницям ОУН. Так, Жидачівський повіт відійшов до Калуської округи ОУН Карпатського краю; на його основі створено Журавенський надрайон, структуру якого склали два райони – Жидачівський і Журавненський. Миколаївський і Рудківський повіти були перепідпорядковані Городоцькій (Львівській) окрузі Львівського краю ОУН й увійшли відповідно до Городоцького (Комарнівського) надрайону (від Дрогобиччини відійшли Рудківський і Комарнівський райони) і Миколаївського (Щирецького) надрайону (перейшов Миколаївський район).

Із колишньої Перемиської області не пізніше травня 1945 р. до Дрогобицької округи приєднано ту частину Добромильського повіту, яка опинилася на схід від польсько-радянського кордону. З неї створено Добромильський район ОУН, який охопив за радянським

⁶⁸ ЦДАВО України. Ф. 3836. Оп. 1. Спр. 67. Арк. 34, 46.

⁶⁹ ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67417. Т. 3. Арк. 203.

поділом територію Добромильського та Нижанковицького районів Дрогобицької області УРСР.

Дещо зменшену за територією, порівняно з областю 1944 р., новостворену Дрогобицьку округу поділено на три надрайони: Стрийський (I), Дрогобицький (II), Самбірський (III, “Кіндратів”)⁷⁰. До Стрийського надрайону увійшли 4 райони: Меденицький, Сколівський, Славський і Стрийський⁷¹. Дрогобицький надрайон складався з Боринського, Дрогобицького, Дублянського, Підбузького і Турківського районів, а також міста Дрогобич. Крім того, від осені 1945 р. статус окремого району певний час мав Борислав й околиці (т.зв. нафтопромисловий басейн). Самбірський надрайон включав шість районів: Добромильський, Нижньоустрицький, Самбірський, Старосамбірський, Стрілківський і Хирівський⁷². Слід зауважити, що від часу створення (весна 1945 р.) аж до ліквідації (1952 р.) цей надрайон не зазнавав, на відміну від двох інших, жодних територіальних змін.

Улітку 1946 р. Боринський район перепідпорядковується з Дрогобицького Стрийському надрайону, а Меденицький, навпаки, із Стрийського – Дрогобицькому надрайону.

Через створення четвертого Турківського надрайону у 1947 р. в адміністративно-територіальному устрої Дрогобицької округи відбулися досить значні зміни. До нього із Стрийського надрайону увійшли Боринський і Славський райони, а з Дрогобицького надрайону відійшов Турківський район. Турківський надрайон отримав завдання охопити прилеглі райони Закарпаття.

З літа 1947 р. Дрогобицька округа складалася з чотирьох надрайонів: Дрогобицького (I) (Дрогобицький міський і районні проводи, Дублянський, Меденицький та Підбузький)⁷³, Самбірського (II) (Добромильський, Нижньоустрицький, Самбірський, Старосамбірський, Стрілківський та Хирівський райони)⁷⁴, Стрийського (IV) (Стрийський та Сколівський районні проводи), Турківського (III) (Боринський, Славський, Турківський райони Дрогобицької області та Закарпаття)⁷⁵.

Після цього змін в адміністративно-територіальному устрої не проводилося. Щоправда, відповідно до договору між Польщею та

⁷⁰ ЦДАВО України. Ф. 3836. Оп. 1. Спр. 67. Арк. 34, 111, 192; ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 4. Арк. 152; Ф. 13. Спр. 372. Т. 1. Арк. 327; Т. 9. Арк. 17; Т. 77. Арк. 133; Ф. 65. Спр. 7443. Арк. 267.

⁷¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 78. Арк. 271–273зв.

⁷² ЦДАВО України. Ф. 3836. Оп. 1. Спр. 67. Арк. 12; ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 39. Арк. 7зв.–8зв.; Т. 78. Арк. 258–259 зв., 289–296, 350–371.

⁷³ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 78. Арк. 392–462; Спр. 398. Т. 21. Арк. 224.

⁷⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 398. Т. 4. Арк. 93–95; Спр. 398. Т. 21. Арк. 224.

⁷⁵ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 98 (1954). Спр. 6. Арк. 4; Ф. 13. Спр. 372. Т. 9. Арк. 17, 201; Т. 76. Арк. 205; Спр. 398. Т. 21. Арк. 224.

СРСР 15 лютого 1951 р. Польщі було передано Нижньоустрицький район та окремі села Хирівського і Стрілківського районів тодішньої Дрогобицької області загальною територією 480 км².⁷⁶

У 1944 р. діяла Станиславівська обласна ОУН, до якої входили 3 округи (Станиславівська, Коломийська, Калуська), 9 повітів (Снятинський, Коломийський, Городенківський, Товмацький, Надвірнянський, Станиславівський, Галицький, Долинський, Калуський), 32 райони, близько 130 підрайонів і станиць, які розташовувалися практично у кожному населеному пункті.⁷⁷

Перед реорганізацією Калуська округа ОУН складалася із Калуського, Долинського і Галицького повітових організацій. Після створення у березні 1945 р. Калуська округа ОУН (23) складалася із трьох надрайонів і 9 районів: Долинського (II), Журавненського (III), Калуського (I). У Долинський надрайон увійшло 4 райони: Болехівський, Вигодський, Долинський, Рожнятівський. Калуський надрайон складався з Войнилівського, Калуського і Перегінського. Журавненський надрайон включав два райони: Жидачівський і Журавненський. Структура Калуської округи ОУН не була постійною, протягом 1945–1952 рр., у зв'язку зі зміною умов боротьби вона зазнавала певних трансформацій.⁷⁸

В 1947 р. у Калуській окрузі відбулися зміни. У результаті яких, для кращого управління і контролю за діяльністю, до складу Журавненського надрайону із Калуського надрайону доєднали Войнилівський район. У підпільному документі “Становище ОУН у Карпатському краї” зазначалося: “Калуська округа у більшій частині в районах має від 15 до 20 осіб, однак такий як Войнилівський район майже немає людей”⁷⁹. Крім того, у зв'язку із значною територією Долинського надрайону із нього вилучили Рожнятівський район і передали до Калуського надрайону. Відповідно до цих змін Калуська округа із 1947 р. складалася із трьох надрайонів: Долинського (Болехівський, Вигодський, Долинський райони), Калуського (Калуський, Перегінський, Рожнятівський), Журавненського

⁷⁶ Мороз В. Територіальний поділ ОУН на Мостищині (1944 – 1952 рр.). *Дрогобицький краєзнавчий збірник* / гол. редкол. Л. Тимошенко. Спецвипуск II. Дрогобич : Посвіт, 2015. С. 254, 256.

⁷⁷ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 67 (1953). Спр. 11. Арк. 33; Оп. 55 (1953). Спр. 5. Т. 1. Арк. 122зв., 123, 124, 125, 190; Спр. 6. Т. 1. Арк. 79–82, 99–104; Оп. 55 (1953). Спр. 6. Т. 1. Арк. 98; Оп. 98 (1954). Спр. 1. Т. 2. Арк. 47; Ф. 13. Спр. 372. Т. 56. Арк. 9.

⁷⁸ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 55 (1953). Спр. 5. Т. 1. Арк. 123–124, 266; Спр. 6. Т. 1. Арк. 98–99; Оп. 57 (1953). Спр. 1. Т. 2. Арк. 203, 207, 208; Т. 5. Арк. 124–125; Оп. 58 (1953). Спр. 11. Арк. 144; Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 4. Арк. 152; Оп. 93 (1954). Спр. 1. Арк. 174; Оп. 98 (1954). Спр. 1. Т. 1. Арк. 1; Спр. 8. Арк. 42; Оп. 105 (1954). Спр. 3. Т. 1. Арк. 61; Ф. 13. Спр. 372. Т. 2. Арк. 7; Т. 9. Арк. 17; Т. 26. Арк. 165–167; Т. 56. Арк. 9–13; Спр. 376. Т. 38. Арк. 137 – 145, 166–180зв.; Спр. 398. Т. 13. Арк. 200; Ф. 65. Спр. 7443. Арк. 267; Спр. С-9079. Т. 54. Арк. 217зв.; ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 226. Арк. 124 – 125.

⁷⁹ Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 4. Арк. 153.

(Войнилівський, Жидачівський, Журавненський)⁸⁰. У такому складі Калуська округа практично без змін проіснувала аж до ліквідації. Такі структурні зміни підтверджуються документами, вилученими у загиблого провідника Карпатського крайового проводу Степана Слободяна-“Єфрема” та члена Проводу ОУН Романа Кравчука-“Петра”.

До реорганізації у 1944 р. Коломийська окружна ОУН складалася із Коломийського, Снятинського, Городенківського і Косівського повітів ОУН. Після реорганізації Коломийська округа ОУН (21) складалася із трьох надрайонів: Городенківського (III), Коломийського (I), Косівського (II). Городенківський надрайон утворювали: Гвоздецький, Городенківський, Заболотівський, Снятинський, Чернелицький райони ОУН. Протягом 1945 – 1946 рр. діяли Снятинський і Городенківський міські проводи ОУН. Коломийський надрайон містив: Коломийський, Коршівський, Обертинський, Печеніжинський райони ОУН. Косівський надрайон складався із Жаб'євського, Косівського, Кутського, Яблунівського районів⁸¹.

Відповідно до структурного поділу у 1944 р. на Закарпатті мав існувати Закарпатський край ОУН. Оскільки у 1942 – 1943 рр. угорська адміністрація заарештувала практично весь керівний і чисельний рядовий склад, Закарпатський край не мав адміністративного поділу, а складався з мережі нечисленного підпілля. Після того, як угорська адміністрація випустила із ув'язнення частину націоналістів у листопаді 1944 р., Дмитро Бандусяк-“Лопата” як уповноважений від ЗУЗ, відновив Закарпатський крайовий провід ОУН. Після цього навесні 1945 р. у зв'язку із реорганізацією підпілля Закарпатський край ОУН був переведений у Закарпатський окружний⁸². Останній діяв на території Берегівського, Іршавського, Виноградівського, Хустського округів й організаційно підпорядковувався Карпатському краю ОУН. Однак у зв'язку із малочисельністю підпілля, він не поділявся за адміністративно-територіальним принципом.

⁸⁰ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 98 (1954). Спр. 8. Арк. 85–86; Оп. 105 (1954). Спр. 3. Т. 1. Арк. 61–62; Ф. 13. Спр. 372. Т. 2. Арк. 7; Т. 9. Арк. 19; Т. 26. Арк. 166 – 170; Спр. 398. Т. 13. Арк. 200 – 201; Звіт за м. Квітень, травень, червень 1949 р. (Райони : Жидачівський, Журавнівський, Войнилівський) // Приватний архів Григорія Дем'яна (копія зберігається у домашньому архіві автора) (0061). 36 арк.

⁸¹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 90 (1951). Спр. 66. Арк. 50, 74, 87, 98; Оп. 92 (1951). Спр. 14. Арк. 107; Оп. 56 (1953). Спр. 6. Т. 2. Арк. 202; Оп. 57 (1953). Спр. 1. Т. 2. Арк. 201, 205, 207; Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 4. Арк. 152; Оп. 98 (1954). Спр. 1. Т. 1. Арк. 2; Спр. 9. Арк. 4–5, 8, 19, 93–94; Спр. 14. Арк. 23, 42 – 43; Оп. 99 (1954). Спр. 15. Арк. 218; Ф. 5. Спр. 67443. Т. 1. Арк. 88, 111, 122; Ф. 13. Спр. 372. Т. 2. Арк. 6; Т. 6. Арк. 325; Т. 9. Арк. 17 – 18; Т. 56. Арк. 13, 14, 28; Спр. 398. Т. 13. Арк. 150 – 151зв., 194–195; Ф. 65. Спр. 7443. Арк. 267.

⁸² Ситник О. УПА і Закарпаття. *Визвольний шлях*. 1998. № 4. С. 457.

У 1947 р. репресивно-каральні органи повністю ліквідували Закарпатську округу ОУН (“Срібна”). Проте у липні цього року підпілля в основному спромоглося її відновити. Зокрема, у серпні 1947 р. на Закарпаття прибув окружний провідник “Булевар” (колишній провідник Вигодського районного проводу ОУН) і референт пропаганди “Богдан”, “Кумпанович”. Протягом 1–10 жовтня 1947 р. на території Перегінського і Вигодського районів була проведена чекістсько-військова операція силами внутрішніх військ (ВВ) МДБ під керівництвом прикомандированого майора Дудка із управління контррозвідки МДБ Білоруського військового округу і заступника командира 215 стрілецького полку ВВ МДБ майора Макарова, за участю спецгрупи УМДБ, під керівництвом ст. оперуповноваженого відділу 2-Н УМДБ ст. лейтенанта Гулянова. В результаті операції 3 жовтня 1947 р. у гірсько-лісистій місцевості Перегінського району було знайдено 5 підпільників, які пропозицію здатися відхилили та розпочали збройний супротив, однак були вбиті. Як виявилось це був провідник, референт пропаганди та господарчий Закарпатського окружного проводу ОУН з охороною.

Через постійні вагомі втрати керівництво підпілля уже не створювало округи, а організували надрайон, який прилучили до Коломийської округи. Отже, з травня 1948 р. Коломийська округа почала складатися із чотирьох надрайонів Коломийського, Косівського, Городенківського і Рахівського. Останній складався із двох районів – Рахівського і Тячівського. Це також підтверджується у документах С. Слободяна-“Єфрема”. Як вже йшлося, інший – Закарпатський (Міжгірський) район був прилучений до Турківського надрайону Дрогобицької округи⁸³.

Ще перед реорганізацією у 1944 р. до складу Станиславівської округи ОУН входили Станиславівський, Надвірнянський і Товмачський повіти ОУН. Після реорганізації Галицький повіт Калуської округи і Станиславівський повіт Станиславівської округи були об’єднані в один Станиславівський надрайон ОУН, його провідником став Григорій Вацеба-“Сулима” (колишній провідник Станиславівського повітового проводу ОУН), а заступником Петро Козак-“Довбуш” (колишній провідник Галицького повітового проводу ОУН).

⁸³ ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67443. Т. 1. Арк. 149; Ф. 13. Спр. 398. Т. 13. Арк. 196; Ф. 2-Н. Оп. 98 (1954). Спр. 9. Арк. 95; Спр. 14. Арк. 40; Оп. 99 (1954). Спр. 15. Арк. 218, 236; Оп. 60 (1953). Спр. 7. Т. 3. Арк. 212; Оп. 110 (1954). Спр. 2. Т. 7. Арк. 250–251; Ф. 13. Спр. 398. Т. 13. Арк. 150

Новостворена Станиславівська округа (22) ОУН складалася із трьох надрайонів: Надвірнянського (III), Станиславівського (I), Товмачського (II). Відповідно до Надвірнянського надрайону входили: Ланчинський, Надвірнянський, Солотвинський і Яремчанський райони. Станиславівський надрайон включав: Богородчанський, Галицький, Лисецький, Станиславівський райони. Товмачський надрайон: Єзупільський (Жовтнівський), Отинський, Тисменицький і Товмачський райони⁸⁴.

Станиславівська округа ОУН від часу створення до фактичної ліквідації проіснувала незмінно у складі трьох надрайонів і 12 підпорядкованих їй районів⁸⁵. Про це чітко говорять як підпільні звіти, так і цілий масив радянських документів. Взагалі Станиславівська округа ОУН відіграла важливу роль, оскільки саме через неї здійснювався зв'язок між Карпатським і Подільським краями.

Отже, розкриття організаційно-територіального поділу Карпатського краю ОУН залишається досить складним питанням. Підпільні умови боротьби постійно вносили свої корективи у структуру. В результаті цього націоналісти змушені були самостійно виробляти оптимальну структуру, яка мала відповідати умовам боротьби та забезпечувати ефективне функціонування.

2. ОУН (м) та інші організаційні форми Опору. На нашу думку, характеристику ОУН (м) варто розпочати зі з'ясування її чисельності. Звіти, на жаль, фрагментарні, дають змогу отримати загальну картину про кількість мельниківського членства. Так, узагальнені дані про чисельність ОУН (м) отримуємо зі “Звіту з Дрогобицької області” (31 березня 1942 р.), за яким налічувалося 408 членів, а саме: у Дрогобицькій окрузі 160 членів, Стрийській – 130, Самбірській – 58, Турківському повіті – 60. Натомість у Станиславівській області членами ОУН (м) разом із юнацтвом були 490 осіб (лютий 1942 р.)⁸⁶.

Таку ж цифру підтверджують і радянські документи, у яких фіксується кількість виявлених та облікованих упродовж німецької окупації у Станиславівській області 416 учасників ОУН (м), частина

⁸⁴ ГДА СБУ. ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 90 (1951). Спр. 66. Арк. 45, 81, 91, 95; Оп. 55 (1953). Спр. 6. Т. 1. Арк. 98; Оп. 57 (1953). Спр. 1. Т. 2. Арк. 202, 205–206, 208; Т. 4. Арк. 276–278, 280–281; Т. 5. Арк. 29; Оп. 58 (1953). Спр. 11. Арк. 144; Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 4. Арк. 152; Оп. 93 (1954). Спр. 1. Арк. 174; Спр. 3. Арк. 96, 151 – 152; Оп. 98 (1954). Спр. 1. Т. 1. Арк. 1 – 2; Спр. 7. Арк. 17, 177–178, 192–193; Спр. 13. Т. 1. Арк. 30, 116–117; Ф. 13. Спр. 372. Т. 2. Арк. 7; Т. 9. Арк. 18; Т. 56. Арк. 13; Спр. 398. Т. 13. Арк. 150, 196–197; Ф. 65. Спр. 7443. Арк. 267.

⁸⁵ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 110 (1954). Спр. 2. Т. 7. Арк. 252, 285; Ф. 13. Спр. 372. Т. 23. Арк. 400 – 422.

⁸⁶ Архів ОУН в м. Києві. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 233. Арк. 84.

яких залишилися проживати на своїх місцях, і цю базу в наступні роки намагався використати закордонний Провід ОУН (м) для розвідки та активної роботи. Правда, особливістю Станиславівської області ОУН (м), на відміну від Дрогобицької, Закарпатської, Чернівецької, було й те, що в 1941–1944 рр. у мельниківське підпілля влилася значна кількість молоді⁸⁷. Відомостей щодо чисельності ОУН (м) Закарпатської і Чернівецької областей віднайти не вдалося.

Звісно ж, ОУН (м), маючи у кілька разів менше членів, володіла менш розгалуженою мережею. З часом ця тенденція зростала. Мельниківці, в основному, діяли у містах і районних центрах⁸⁸.

Для порівняння чисельність ОУН (б) у вересні 1943 р. в Дрогобицькій області становила 2465 осіб (405 станиць із 553 сіл); жіноча, юнацька мережа та симпатки нараховували додатково понад 4500 осіб⁸⁹. У той же час на Станиславівщині діяло 32 районних, 150 підрайонних і до 1500 станичних проводів ОУН (м), у яких налічувалос 23870 членів, 20 % з яких були жінки⁹⁰. Тобто, можемо зазначити, що кількість ОУН (б), не враховуючи відділів УПА ВО “Говерля”, у Дрогобицькій, Станиславівській, Чернівецькій областях і Закарпатті в рази переважала членство ОУН (м)⁹¹.

У період німецької окупації діяв Крайовий провід ОУН (м), провідником якого в 1944 р. був Михайло Максимів, а членами – Роман Рошак, Ковальський, Павло Омельченко, Толя-“Романець”. Провід дислокувався в м. Львів, а також у м. Криниця (Польща), що в липні 1944 р. переїхав у м. Братислава (Чехословаччина), відтак до жовтня розташовувався у м. Відень (Австрія). Йому підпорядковувалися обласні, окружні проводи (створювалися на території області), поширювали свій вплив на повітові проводи. Обласні, окружні проводи не охоплювали територію в адміністративних кордонах якоїсь області, а інколи виходили за її межі, в результаті чого на території однієї області УРСР могли вести свою діяльність дві обласні організації ОУН (м); окружні проводи склалися із повітових (важко говорити, скільки до кожного окружного проводу входило повітових проводів, однак їхня кількість очевидно формально відповідало адміністративному поділу); повітові проводи об’єднували районні і поширювали вплив на 4–6 районів; районні

⁸⁷ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). Ф. 13. Спр. 372. Т. 56. Арк. 48.

⁸⁸ Архів ОУН в м. Києві. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 233. Арк. 3.

⁸⁹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). Ф. 3836. Оп. 1. Спр. 66. Арк. 29.

⁹⁰ Русначенко А. Народ збурений : Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках. Київ : Університетське видавництво “Пульсари”, 2002. С. 112.

⁹¹ ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 75 зв.

проводи створювалися у межах адміністративних кордонів певного району; підрайонні проводи поширювали свій вплив на кілька населених пунктів (станцій), які входили до складу адміністративного району; керівники відділів здійснювали керівництво націоналістичною діяльністю звенами одного населеного пункту; звена у своєму складі мали 3–4 учасники і керувалися зеновими. Згідно з інструктивними вказівками Проводу ОУН (м), кожний район повинен був мати свій районний провід, але чи реально всі мали, не відомо⁹². Як і ОУН (б), ОУН (м), хоча формально мала аналогічну структуру, однак практично не була настільки розгалужена на території Карпатського краю. У Дрогобицькій області ОУН (м) діяло три окружні проводи: Дрогобицький, Стрийський (Сколе, Дрогобич, Стрий, Миколаїв, Жидачів, Ходорів), Самбірський (Самбірський, Старосамбірський, Турківський повіти) (до речі, як і в ОУН (б)). Станиславівська область ділилася на Станиславівську, Калуську, Коломийські (Коломийський, Городенківський і Снятинський повітові проводи ОУН, які керували діяльністю дев'яти районних проводів ОУН (м), також оунівськими звенами в Коломийській гімназії, Снятинській і Коломийській торгових школах) округи⁹³. Водночас у великих містах областей (Дрогобич, Калуш, Коломия, Самбір, Станиславів, Стрий та ін.) діяли міські проводи ОУН (м). Станичні мережі створювались як у селах, так і в містах⁹⁴.

Варто також окремо зупинитися на питанні персональної обсади ОУН (м). На жаль, для його повноцінного висвітлення недостатньо документальної інформації. Віднайдені матеріали частково проливають світло на цю “білу пляму”. Позиції мельниківців були очевидно слабкими, оскільки на початку 1943 р. на територію УРСР для проведення організаційної роботи прибули з-за кордону такі особи: окружний провідник ОУН (м) Дмитро Харинський (1914 р.н., ур. с. Підгайці Підгаєцького р-ну Тернопільської області); організаційний референт окружного проводу, відтак окружний провідник Михайло Нензак (1905 р.н., ур. с. Підгайці Підгаєцького р-ну); Михайло Нагорняк (1906 р.н., ур. с. Підгайці Підгаєцького р-ну) та ще вісім осіб⁹⁵. Організація мельниківської структури, наповнення її людьми відбувалася повільно. Зокрема, зі звіту Дрогобицької області

⁹² ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 56. Арк. 45–46; Ф. 2-Н. Оп. 12 (1960). Спр. 37. Арк. 121.

⁹³ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 19 (1960). Спр. 14. Арк. 40; Спр. 10. Арк. 28; Ф. 13. Спр. 372. Т. 56. Арк. 48; Архів ОУН в м. Києві. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 233. Арк. 185.

⁹⁴ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 12 (1960). Спр. 37. Арк. 110–111; Спр. 40. Арк. 120.

⁹⁵ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 60 (1953). Спр. 3. Т. 1. Арк. 270–271; Ф. 13. Спр. 372. Т. 32. Арк. 339–340.

(за 31 березня 1942 р.) довідуємося, що ще не було створено Обласної езекутиви ОУН (м), але її мали створити впродовж кількох місяців. Провідником призначили Романа Лавріва-“Садового”, який сформував склад Проводу: організаційний референт – Микола Гнатів-“Бойко”, культурно-освітній референт – Туль (з Борислава), господарчий – Кліщ-“Медвідь”⁹⁶. До складу Дрогобицького окружного проводу ОУН (м) ввійшли: провідник – Іван Корчак-“Дрібний”, організаційний референт – Зенон Трач-“Кмит”, референт СБ – Мабур-“Ігор”, військовий референт – Римар-“Степовий”, референт жіноцтва – Дарія Німилович-“Богун”, фінансово-господарський референт – Василь Кміть-“Медвідь”, культурно-освітній референт – Веселий-“Лезо”, сільські околиці Дрогобича – Василь Калиняк-“Гриб”, юнацтво – Дідух, жіноцтво в околиці – Ольга Гловач-“Незнана”, члени чоловічої мережі в місті – Василь Німелович⁹⁷.

Пізніше Дрогобицький окружний провід ОУН (м) очолив Микола Курчик (в 1944 р. виїхав за кордон), а провідником Самбірського окружного проводу ОУН (м) став М. Гнатів⁹⁸. Провідником Самбірської округи (березень 1942 р.) був “Бойко”, організаційним референтом – “Сова”, господарсько-фінансовим – “Чорний”, культурно-освітнім та юнацтва – “Панич”, жіноцтва – “Турок”. Всього налічувалося 36 членів, 17 жінок, 18 юнацтва, 25 симпатиків. Структура округи мала 6 ланок у місті, 7 – у селах (Викоти, Містковичі, Ваньковичі, Бабино, Береги, Бережниця, Стрільковичі)⁹⁹.

До 1944 р. становище провідника Стрийського окружного проводу ОУН (м) займав Остап Мицик (за версією спецорганів, був убитий бандерівцями). Після загибелі О. Мицика окружним провідником призначили Ярослава Шлямпа-“Чорноморця” (народився у селі Пукеничі Стрийського району). Окрім нього, до складу окружного проводу ОУН (м) входили: провідник Ярослав Шиян-“Славко”, військовий референт Микола Ковальський, референт пропаганди “Гуштак”, референт жіноцтва “Уляна” та п’ять членів¹⁰⁰.

Новостворена Станиславівська обласна езекутива складалася із провідника “Дира” Ліськевича, організаційного референта “Безнадійного”, культосвітнього “Зорі”, фінансово-господарського

⁹⁶ Архів ОУН в м. Києві. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 233. Арк. 1.

⁹⁷ Архів ОУН в м. Києві. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 233. Арк. 1зв.

⁹⁸ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 12 (1960). Спр. 39. Арк. 247; Спр. 40. Арк. 67–68.

⁹⁹ Архів ОУН в м. Києві. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 233. Арк. 4.

¹⁰⁰ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 12 (1960). Спр. 37. Арк. 24, 28, 36, 67–68, 84, 147, 153, 164, 166; Спр. 39. Арк. 247; Спр. 40. Арк. 67; Ф. 71. Оп. 6. Спр. 148. Арк. 26.

провідника, суспільно-адміністративного Приймака, керівника військового виховання “Дердина”, керівника безпеки Андруховича¹⁰¹.

Коломийський окружний провід складався з 4 осіб (станом на 9.12.1944), розширилася організаційна сітка по всіх повітах (у Косові провід складався з 7 осіб, у Городенці – з 5, у Суковатім – з 5, у Снятині – з 3)¹⁰². У серпні 1941 р., Богдан Войтків (убитий угорцями 1944 р.) створив Коломийський окружний провід ОУН (м), до складу якого входили Мирослав Войтко, Володимир Яхно, Андрій Гаєвський, Михайло Белейчук та інші. Із повітових проводів УМВС вдалося виявити існування тільки Коломийського, який очолював Ющак (переховувався у Львівській області)¹⁰³. Щодо Станиславівської області, Калуської, Коломийської окружних організацій, даних віднайти не вдалося.

На території Північної Буковини у 1940 р. сформували один окружний провід ОУН (м), до складу якого входили Орест Зибачинський, Денис Квітковський, Іван Жуковський, Дмитро Яремчук, Берник, Суховерський та інші¹⁰⁴. Наприкінці 1941 р. на Буковині організували Чернівецький обласний провід ОУН (м) у складі провідника Степана Джуліби (1897 р. н., ур. м. Чернівці, із вищою освітою), оргреферента Юрія Фурмана, референта зв'язку Лідії Щербанович та інших, які безпосередньо підпорядковувалися Львівському крайовому проводу ОУН (м) через референта зв'язку цього проводу Степана Касьяна¹⁰⁵. Зазначимо, що спроби бандерівців у 1941 р. взяти під свій вплив середні та вищі структури ОУН (м) на Буковині успіху не мали. Після нападу Німеччини на Радянський Союз румуни знову захопили Чернівецьку область, відновили свій режим і почали активно переслідувати українських націоналістів, значна частина членів ОУН (м) (в т. ч. і члени крайового проводу) виїхали із території Чернівецької області в Станиславівську, звідки перейшли у східні області УРСР для проведення націоналістичної роботи. Залишені звена ОУН (м), в основному сільські низові організації, бандерівцям вдалося взяти під свій вплив. Отже, з кінця 1941 р. організаційне підпілля ОУН (м) на території Чернівецької області перестало існувати. Проведене спецорганами розслідування із

¹⁰¹ Архів ОУН в м. Києві. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 233. Арк. 82.

¹⁰² Архів ОУН в м. Києві. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 233. Арк. 82.

¹⁰³ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 10. Арк. 28; Ф. 13. Спр. 372. Т. 56. Арк. 48.

¹⁰⁴ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 99 (1954). Спр. 6. Арк. 219.

¹⁰⁵ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 26. Арк. 393; Спр. 27. Арк. 408.

пошуку мельниківців дозволило звітувати про їх відсутність на території області¹⁰⁶.

Основним напрямом роботи ОУН (м) у Карпатському краї була пропаганда і вишкільна робота, мали місце поодинокі бойові акції. Зазначимо, що загалом діяльність ОУН (м) не набрала значних масштабів. Це насамперед пов'язано з відсутністю реально чинного членства у низових організаціях, слабкою розгалуженістю структури та проблемою із коштами. Уся структура і чисельність членів у рази поступалася аналогічній бандерівській. У політичному звіті з терену Стрийщини (за жовтень-листопад 1943 р.) ОУН (б) зазначалося, що мельниківці діяли слабо, якоїсь конкретної роботи не проводили, займалися евакуацією. Пропаганду поширювали серед молоді, важливе значення приділялося розповсюдженню газети "Сурма". Докладали значних зусиль і покладали надії на формування дивізії СС "Галичина", з цією метою вели широку пропаганду серед населення¹⁰⁷. Активно й у великій кількості до 1943 р. мельниківці видавали антибандерівську літературу, а з 1944 р. вели лише усну агітацію серед населення. У відповідь на деструктивну агітацію мельниківців бандерівці навесні 1944 р. на Турківщині провели показову антимельниківську кампанію, у процесі якої керівників мельниківських організацій за неправдиву пропаганду били палицями¹⁰⁸.

Дрогобицька область ОУН (м) мала щонайменше чотири типографії: у Турці (ретельно законспірована у підвальному приміщенні будинку, в якому розташовувалась німецька жандармерія), Нижніх Устриках (в приміщенні управління міста, знищена бандерівцями), Мостиську, Самборі. Крім цього, в Самборі існувала легальна типографія, якою керував мельниківець Лукавський¹⁰⁹.

Про організацію вишколів, які проводила ОУН (м), відомо насправді дуже мало. Очевидно, якщо вони і були, то не часто і малочисельні. Так, відбувся вишкіл для юнацтва (22 особи) біля с. Головецько Сколівського р-ну Львівської області¹¹⁰. Важливе виховно-вишкільне значення мало відзначення націоналістичних і

¹⁰⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 32. Арк. 99.

¹⁰⁷ Архів ОУН в м. Києві. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 233. Арк. Ззв.; ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 71. Арк. 100, 139; Ф. 2-Н. Оп. 12 (1960). Спр. 37. Арк. 88, 274.

¹⁰⁸ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 12 (1960). Спр. 40. Арк. 274.

¹⁰⁹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 12 (1960). Спр. 40. Арк. 273.

¹¹⁰ Архів ОУН в м. Києві. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 233. Арк. 25.

релігійних свят (зокрема, “Свята зброї”), до яких особливо ретельно готувалися¹¹¹.

До речі, пошук колишніх мельниківських організацій проводили УМДБ на виконання директиви МДБ УРСР (№ 46 від 27 вересня 1952 р.) про посилення боротьби з мельниківським підпіллям¹¹². У своїй діяльності під час німецької окупації ОУН (м) використовувало різноманітні легальні “Союзи”, спортивні товариства, гуртки та інші громадські установи. Під контролем мельниківців перебували українські допоміжні комітети (УДК), повітові союзи кооперативів, міські управи і поліцейські відділення у великих містах¹¹³. Так, у м. Старий Самбір головою союзу кооперативів був Михайло Волосянський, а заступником Микола Ковалиско, обидва мельниківці. Із “Звіту число 2” Стрийської округи (за час від 2 до 16 жовтня 1941 р.) випливає, що стратегічним завданням у цей час вважалося призначити якомога більше мельниківців на роботу у “Союзи кооперативів”, “Маслосоюзи”, на залізницю, освіту¹¹⁴. Окремі мельниківці працювали в офіційній адміністрації. Яскравим у цьому річизі є приклад Юліана Темника, який у період німецької окупації очолював Дрогобицький обласний провід ОУН (м) і водночас працював перекладачем в окружному Управлінні гестапо Дрогобича¹¹⁵. У м. Коломия для конспірації націоналістичної діяльності мельниківці використовували окружний Український комітет, торгову школу, гімназію, держбанк, магазин, музичну школу та інші навчальні заклади (у м. Снятин – торгову школу, серед службовців й учнів якої активно проводили націоналістичну роботу Михайло Белейчук, Микола Плавюк, Любомир Білик, Йосиф і Наталія Зінкевич та інші). Водночас була створена сітка явочних і конспіративних квартир, на яких відбувалися збори, зустрічі, зберігалася зброя, націоналістична література тощо. Мельківське підпілля в основному складалося з інтелігенції, яка під час німецької окупації перебувала на роботі у різноманітних міських установах і підприємствах на керівних посадах. Після відступу німців з території Західної України, частина пунівців перейшла за кордон, ті ж, які залишились для антирадянської діяльності, в більшості були заарештовані і виселені, а інша частина приєдналася до ОУН (б).

¹¹¹ Архів ОУН в м. Києві. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 233. Арк. 9.

¹¹² ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 12 (1960). Спр. 39. Арк. 117.

¹¹³ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 12 (1960). Спр. 37. Арк. 14; Спр. 40. Арк. 273.

¹¹⁴ Архів ОУН в м. Києві. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 233. Арк. 21.

¹¹⁵ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 12 (1960). Спр. 40. Арк. 275–276.

Частина навіть призначалася на керівні посади (правда, лише в окремих виняткових випадках) після ретельної перевірки¹¹⁶.

Поступово мельниківська організація втрачала свої позиції. Це особливо проявлялося у зникненні низових, середніх організаційних ланок та перехід кадрів в ОУН (б). Про це писалося у звітних документах, визнавалося особливо важливою проблемою створення розгорнутої мережі ОУН (м), зокрема окружних ексекутив, жіночих, організаційних референтур, підготовки районних провідників, укомплектування референтури юнацтва. Проблеми виникали також із наявними кадрами, які виявляли замало ініціативи, не мали відповідного досвіду чи просто відмовлялися від виконання обов'язків. Відзначалася слабкістю організаційна референтура, що призводило до погіршення та занепаду діяльності організації. У березні 1942 р. zorganizували референтури жіноцтва в обласному й окружному проводах, натомість на рівні повіту, станиці вони були відсутні¹¹⁷. Погано працювали референти пропаганди, оскільки надрукована і прислана література довго застоювалася¹¹⁸. Назагал зазначимо, що до проблем із нестачею кадрів, їхньої організаційної слабкості, додавався слабкий зв'язок між структурними підрозділами. У підпільних звітах ОУН (б) з цього приводу зазначалося: "Мельниківці: Поважнішої роботи не виявляють. На терені Турки стараються з нами солідаризувати. ... На терені Дрогобиччини не виявляють назовні, видний занепад. До нас перейшло 2 їхні станиці, заявляючи, що там не ведеться жодної праці, крім безуспішної пропаганди проти нас"¹¹⁹.

В основному члени на низах не розуміли причин поділу і розбіжностей між двома крилами колись єдиної організації. Ворожнеча між ОУН (б) й ОУН (м) призводила до неоднозначної реакції населення. Так, у мельниківському звіті зазначалося, що після вбивства у Житомирі двох членів ОУН (м), за їхніми спостереженнями, населення Дрогобиччини почало ставитися до ОУН (б) менш прихильно¹²⁰. У спогадах одного з учасників мельниківського підпілля щодо нерозуміння причин розколу зазначалося: "У цей же час (1941 р. В. І.) в Турку приїхав мельниківець Микола Филипчак... Він теж зумів зібрати групу прихильників і таким чином установив владу мельниківців. Треба

¹¹⁶ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 148. Арк. 26; Ф. 2-Н. Оп. 12 (1960). Спр. 37. Арк. 14; Спр. 39. Арк. 48.

¹¹⁷ Архів ОУН в м. Києві. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 233. Арк. 88.

¹¹⁸ Архів ОУН в м. Києві. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 233. Арк. 8 – 8зв.

¹¹⁹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 71. Арк. 84.

¹²⁰ Архів ОУН в м. Києві. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 233. Арк. 35.

зізнатися, що ніхто з інтелігентів ні в Старому Самборі, ні в Турці не знав і не розумів різниці поглядів одних і других”¹²¹. Рідний дядько провідника ОУН (б) Степана Бандери Йосиф Бандера працював бургомістром м. Стрий в період німецької окупації та одночасно очолював Стрийський окружний провід ОУН (м)¹²². Попри все, на теренах Карпатського краю члени мельниківського підпілля (особливо низи) постійно допомагали бандерівцям, ті ж, зі свого боку, у різний спосіб намагалися також допомагати¹²³.

Досить детальну, і що важливо, точну інформацію про становище мельниківців подає звіт ОУН (б) (за серпень 1943 р.): “Мельниківці: Не маючи розв’язки на важливі та пекучі питання дня, сходять до “еміграційної” нежиттєвої групи на взір УНР. Розкинені малими острівчиками, і то лиш по деяких повітах та містах, вдержують індивідуальні зв’язки, не проявляючи ніякої діяльності та займаються інтригами і типовими мельниківськими “пропагандами” – плітками. Не то посеред загалу, але так на тих же острівчиках (Коломия, Перемишль, Ходорів) тратять решту симпатії в користь ОУНСД. Втрата симпатій та людей заставляє мельниківців робити вічні зміни в сітці. Бувають випадки, що повіти контактуються безпосередньо в КЕ (Крайова ексекютива – В. І.). Льокайська орієнтація і віра в “непобідимість” свого вождя – Німеччину чи радше Гепо ... витворили в мельниківщині “ідеологічну” порожнечу та брак тактики і рецепт на щодень”¹²⁴. Інший (за серпень – вересень 1943 р.) бандерівський звіт із Карпатського краю доповнював: “Мельниківці, як видно з їхньої роботи в терені, не сконсолідовані вгорі. Згори не мають однакових інструкцій відносно праці в терені. В деяких округах позначається зміна їхнього відношення до нас під натиском нашої роботи. Напр., в Турці звернулися з пропозицією, щоби налагодити співпрацю у військовій ділянці. Крім цього, на терені того повіту видали такий наказ своїй сітці: 1. якщо група УНС знайдеться в їх терені і буде потребувати харчової підтримки, то за всяку ціну ту підтримку дати; 2. якщо дійде до сутички перед групою УНС, а їх групою, без бою здати зброю; 3. якщо їх розвідка довідається про якусь небезпеку УНС, то негайно повідомити”¹²⁵. Тобто, низові члени, як виявилось, були більш далекоглядні і менш амбітні, ставлячи інтереси визвольної боротьби вище за особисті.

¹²¹ Зачко О. Спогади з минулого. Дрогобич : Коло, 2007. С. 127.

¹²² ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 12 (1960). Спр. 37. Арк. 121, 132.

¹²³ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 12 (1960). Спр. 37. Арк. 22.

¹²⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 71. Арк. 66.

¹²⁵ ЦДАВО України. Ф. 3836. Оп. 1. Спр. 134. Арк. 7.

В окремих регіонах мельниківське підпілля мало високі позиції, однак на співпрацю з бандерівцями не йшло. Так, заарештований Григорій Пришляк зазначав, що у м. Рогатин під час німецької окупації місцем концентрації мельниківців стала українська поліція, яка цілком перебувала під контролем мельниківців, мала важливе значення як збройна сила, а на її чолі стояв колишній сотник петлюрівської армії. Із ним Г. Пришляк мав бесіди, щоб у поліцію допускали не тільки мельниківців, але й інших, незалежно від переконань, та щоб робота поліції не загострювала відносин між мельниківцями і бандерівцями (хоча реально ситуація не змінилася)¹²⁶.

Зрозуміло, що для будь-якої діяльності необхідно було мати відповідну матеріальну базу. Збереглися, хоча й фрагментарні, дані про стан фінансів ОУН (м), за якими господарсько-фінансова референтура Дрогобицького окружного проводу ОУН (м) (очолював Василь Кліщ-“Медвідь”) впродовж 1 листопада 1941 – 20 березня 1942 рр. отримала 3553,64 злотих, витратила 3336,41 злотих, залишилося 217,23 злотих¹²⁷. Основними статтями місячних видатків були: плата організаційній референтурі 200 злотих, газ – 120 злотих, чинш – 80 злотих, світло – 10 злотих, подорожі – 200 злотих, дрібні видатки – 100. Загалом 710 злотих¹²⁸. Частково про матеріально-господарське становище Дрогобицького обласного проводу ОУН (м) довідуємося зі “Звіту з Дрогобицької області” за 31 березня 1942 р., в якому зазначалося, що майно обласної ексекютиви складалося з квартири у Дрогобичі на вул. Шевченка, 12/1 (п’ять б’юрок, 1 шафа, 2 етажерки), трьох циклостилів (2 у м. Дрогобич, 1 повинні перевезти з м. Самбір), 1 моторовера. Кошти, які збиралися, передавалися до Львова. Станом на березень 1942 р. в скарбниці обласного проводу ОУН (м) налічувалося 1 600 злотих. До речі, одним зі джерел доходів Дрогобицького обласного проводу ОУН (м) став відсоток із прибутків крамниці (м. Борислав) Івана Стебельського, які мали стати основою фінансової бази обласної ексекютиви. Казну обласного проводу ОУН (м) поповнювали також і під час різноманітних святкувань шляхом зборів. Так, під час “Зелених свят” (червень 1942 р.) у Стрию зібрали 200 зл., Бориславі – 500 зл., Дрогобичі – 250 зл.¹²⁹ На бойовий фонд Станіславівська обласна ОУН (м) під час

¹²⁶ ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 50970. Арк. 25; Ф. 2-Н. Оп. 19 (1960). Спр. 14. Арк. 311зв.

¹²⁷ Архів ОУН в м. Києві. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 233. Арк. 3зв.

¹²⁸ Архів ОУН в м. Києві. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 233. Арк. 3зв.

¹²⁹ Архів ОУН в м. Києві. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 233. Арк. 1-1зв., 20, 22, 36.

святкувань зібрала 300 злотих¹³⁰. Організаційна каса поповнювалася також в інший спосіб. Так, у період німецької окупації директором, а пізніше головним бухгалтером українського банку у м. Турка працював Володимир Глухий (1913 р.н.). У 1944 р. за завданням керівництва мельниківського підпілля він із каси банку викрав 120000 злотих, які спрямувалися на фінансування ОУН (м)¹³¹. Зазначимо також, що провідник Дрогобицької області ОУН (м) Роман Лаврів передав робочий циклостил Станиславівській обласній ОУН (м), оскільки її матеріальний стан був слабшим. У Станиславівській області на бойовий фонд зібрали близько 2000 злотих (лютий 1942 р.)¹³². Водночас відзначалася слабкість керівників обласного проводу. Серед округів найкраща ситуація була у Коломийській окрузі, відтак у Калуській (03.1942)¹³³.

Для порівняння, ОУН (б), на відміну від ОУН (м), мала у понад десять разів більші прибутки, а відповідно і скарбницю. Наприклад, у вересні 1943 р. у Дрогобицькій області місячні видатки ОУН (б) Дрогобицької області становили 35055 зл., а надходження – 201268 зл. На роботу військових окружних референтів витрачали 1200 зл., на вишколи – 1044 зл., харчі для УНС – 2700,80 зл.¹³⁴. Зрозуміло, що ОУН (б) мала відповідні можливості для формування розгалуженої структури, творення й розбудови власної збройної сили.

Для розшуку мельниківців видали спеціальну директиву Міністра державної безпеки УРСР Савченка (№ 34 від 10.04.1947 р.) про активізацію викриття і ліквідацію підпільної націоналістичної організації ОУН (м), відповідно до якої почалася розробка останньої у Карпатському краї¹³⁵. Зокрема, станом на серпень 1947 р., за матеріалами контрольно-наглядових справ, тільки УМДБ Дрогобицької області проходила 291 особа за приналежність до ОУН (м)¹³⁶. Боротьбі з ОУН (м) МДБ СРСР і МДБ УРСР надавали значної уваги. У зв'язку з цим у склад відділу 2-Н ввели навіть спеціальне відділення, яке повинно було займатися організацією боротьби, розробкою заходів по мельниківцях, хоча на практиці було слабо укомплектоване, до того ж оперативний склад систематично використовувався не за прямим призначенням (виконання не своїх завдань на інших лініях роботи), мали місце часті переміщення

¹³⁰ Архів ОУН в м. Києві. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 233. Арк. 82зв.

¹³¹ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 325. Арк. 53 – 54.

¹³² Архів ОУН в м. Києві. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 233. Арк. 1–1зв., 20, 22, 36, 84.

¹³³ Архів ОУН в м. Києві. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 233. Арк. 87.

¹³⁴ ЦДАВОВУ. Ф. 3836. Оп. 1. Спр. 65. Арк. 33.

¹³⁵ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 12 (1960). Спр. 37. Арк. 13.

¹³⁶ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 12 (1960). Спр. 37. Арк. 1 – 12.

оперативного складу. Перед відділом у 1950-х рр. ставилися завдання організувати агентурно-оперативні заходи з метою викриття чинного оунівського підпілля на території областей і перехоплення каналів його зв'язку із закордонними центрами ОУН (м). Відділенню рекомендувалося надавати різнобічну допомогу у виконанні покладених на нього завдань, всю його роботу вище керівництво мало тримати під суворим контролем. Категорично заборонялося використовувати оперативний склад за непрямим призначенням. Особлива увага зверталася на придбання агентури з числа зв'язків мельниківців, які перебували за кордоном, з метою підстави агентури закордонному проводу¹³⁷. Для цього агентура направлялася на виявлення і розробку пунівців, які прибули на територію областей з-за кордону (як репатріанти, порядком переселення, рееміграції). Крім цього, у районах, де у минулому було найбільше пунівців, виділили по одному досвідченому оперативному працівнику для проведення спеціальних оперативних заходів по цій лінії, контроль за роботою яких поклали особисто на начальників МВ, РВ МДБ¹³⁸.

Хоча й після відходу німців більшість керівників ОУН (м) перейшла на захід, ті, що залишилися для підпільної діяльності, були, в основному, заарештовані і виселені у віддалені райони СРСР, а низові члени, у зв'язку з еміграцією членів обласних, окружних, повітових проводів, влилися у структури ОУН (б). Частина мельниківців глибоко законспірувалася і залишились для проведення антирадянської діяльності. З метою розширення можливостей у спілкуванні і впливу на населення, а також конспірації своєї діяльності, керівники ОУН (м) займали посади у різноманітних установах, торгівельних організаціях¹³⁹. Маючи добру суспільно-політичну підготовку та освіту, деяким мельниківцям вдалося влаштуватися на роботу у радянські медичні та інші установи, вищі навчальні заклади, школи, навіть на керівні посади.

У 1946 р. були розшукані УМДБ Чернівецької області за кордоном і заарештовані такі члени мельниківського підпілля: Юрій Фурман, Василь Якубович, Ярослав Хоровюк, Іван Григорович, Мирослав Квятковський, Іларіон Данилюк, Євгеній Данилюк; натомість Дмитро Настуняк (заарештований у Чехословаччині), Орест Зибачинський, Денис Квятковський, Іван Жуковський, Петро Войновський та інші втекли на захід, а після влилися у закордонні

¹³⁷ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 279. Арк. 9 – 10.

¹³⁸ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 279. Арк. 11; Спр. 278. Арк. 143–144; Ф. 2-Н. Оп. 99 (1954). Спр. 6. Арк. 220; Оп. 12 (1960). Спр. 40. Арк. 68.

¹³⁹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 56. Арк. 49; Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 10. Арк. 29.

націоналістичні центри, переїхали у Канаду, США та інші країни. Тобто, УМДБ провела величезну роботу у справі розшуку і розробки колишніх керівників, членів Буковинського крайового проводу ОУН (м), які переховувалися за кордоном¹⁴⁰.

На основі агентурно-оперативних даних спецоргани робили висновок, що закордонні частини ОУН (м) активно намагалися відновити діяльність та старі організаційні зв'язки, для чого направляли спеціальних кур'єрів і емісарів, завданням яких, крім налагодження діяльності мельниківського підпілля і виконання спеціальних завдань, була також диверсійно-підривна робота на території Радянського Союзу. Для перекидування емісарів Провід ОУН (м) головним плацдармом використовував Польщу (виїжджали з Німеччини легально по каналах репатріації польських громадян)¹⁴¹. Так, транспортом репатріантів у Польщу (21 листопада 1948 р.) з Німеччини прибули чотири емісари Проводу ОУН (м)¹⁴². Тих, кого засилали, забезпечували адресами довірених осіб з кадрових членів оунівського підпілля. На території Карпатського краю були встановлені особи, адреси яких вилучили у захоплених емісарів закордонного центру ОУН (м). Крім цього, у Карпатському краї виявлені, встановлені родинні та інші зв'язки багатьох керівних учасників оунівського підпілля (яких взяли на перевірку і розробку у напрямі викриття легальних організацій, виявлення і взяття в агентурну розробку запідозрених у приналежності до ОУН (м), а також активізації агентурної розробки осіб із оперативного обліку), які перебували за кордоном¹⁴³.

У 1947 р. Провід ОУН (м) на територію УРСР відправив близько 20 емісарів на зв'язок до організаційних і родинних учасників ОУН (м). Як правило, серед закинутих у групах були особи, що мали родинні зв'язки на території УРСР, через які встановили контакт із чинним підпіллям. У середині 1950-х рр. чекісти звітували, що більшість районів області очистили від збройних груп, однак робили уточнення, що в них залишалася серйозна оунівська база із тих, хто з'явився із повинною і легалізувався. Чекісти активно аналізували роботу ОУН (м) не лише у Дрогобицькій, Івано-Франківській, Чернівецькій, Закарпатській областях, але й у Франції, Німеччині, намагалися

¹⁴⁰ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 58. Арк. 15.

¹⁴¹ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 205. Арк. 9.

¹⁴² ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 205. Арк. 10; Оп. 12 (1960). Спр. 39. Арк. 248–249; Спр. 40. Арк. 2.

¹⁴³ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 26. Арк. 29–30; Спр. 14. Арк. 1; Оп. 98 (1954). Спр. 5. Т. 2. Арк. 248 – 251; Ф. 13. Спр. 372. Т. 56. Арк. 47; Ф. 71. Оп. 6. Спр. 279. Арк. 12.

виявити зв'язки місцевих мельниківців із керівниками підпілля у різних країнах¹⁴⁴.

У 1950-х роках чекісти робили наголос на необхідності агентам зав'язувати переписку з учасниками антирадянських емігрантських формувань з метою подальшої їхньої обробки, вербування та схиляння до повернення на батьківщину. З цією метою через агентуру та іншими шляхами виявляли осіб, які вели переписку зі своїми родичами, друзями за кордоном, і у випадках, коли ті у листах до своїх родичів висловлювали бажання повернутися на батьківщину, але побоювалися бути репресованими за здійснені ними раніше злочини, перевіряли таких осіб і представляли кандидатури у 4 відділ УКДБ для прийняття рішення щодо їхнього вербування¹⁴⁵.

Отже, ОУН (м) у Карпатському краї впродовж 1940 – 1944-х рр. пройшла шлях організаційного становлення та діяльності. Після звільнення території УРСР від німецьких військ зникають структури ОУН (м). Чисельність мельниківського підпілля у Карпатському краї важко встановити, але можемо стверджувати, що вона була майже у десять разів менша від бандерівської мережі, аналогічним було і фінансово-господарське становище. Формально структура ОУН (м) у Карпатському краї відповідала бандерівській, проте у зв'язку з відсутністю кадрів діяльними залишалися окружні, повітові, рідше районні проводи. У подальшому ця тенденція вела до того, що залишилися лише окружні та повітові ланки. Основним напрямом діяльності мельниківців була пропаганда, бойових акцій ОУН (м) практично не здійснювала. Незважаючи на окремі розходження у формах і методах досягнення програмних завдань у Центральних ланках ОУН (б) і ОУН (м), низові осередки та їхні члени активно співпрацювали між собою. Проте, порівнюючи масштаби діяльності, кількість членів та низових осередків ОУН (б) у Карпатському краї кількаразово переважала ОУН (м).

3. Українська головна визвольна рада. Перший Великий Збір УГВР відбувся 11–15 липня 1944 р. у лісах біля села Сприня Самбірського району Львівської області під охороною військових частин Української повстанської армії (УПА). У ньому взяли участь 25 представників чинних тоді організованих революційно-визвольних сил (ОУН, УПА) та поодиноких політичних діячів, репрезентантів

¹⁴⁴ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 279. Арк. 1–8.

¹⁴⁵ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 385. Арк. 13.

самостійницьких течій з різних територій України і різних поколінь, які готові були включитись у визвольну боротьбу. Зокрема, в Універсалі зазначалося, “велетенське завдання завершити будову української держави вимагає ще більшого завзяття, ще більшої відданості справі, а передовсім об’єднання всіх самостійних революційних сил під одним політичним проводом. Щоб об’єднати всі національно-визвольні сили українського народу, щоб з одного центру керувати нашою визвольною боротьбою, щоб перед зовнішнім світом репрезентувати волю українського народу, та щоб протиставитись спробам ворогів української держави розбивати єдиний самостійний фронт, – створюється Українська Головна Визвольна Рада, яка від сьогодні бере на себе керівництво визвольною боротьбою українського народу”.

До речі, фізично присутніми на Зборі було 20 осіб, з технічних причин не змогли взяти у ньому участь п’ять, які дали згоду на членство в УГВР (Іван Багряний, Євген Врецьона, о. Микола Галянт, о. Олександр Малиновський і Василь Охримович). У цілому, Великий Збір складався з дев’яти членів ОУН та 16 індивідуальних речників різних самостійницьких напрямів. Із 9 оунівців – 8 були членами Проводу ОУН. 8 членів Збору були уродженцями Східної і Центральної України і 17 – Західної, 22 мали закінчену вищу освіту¹⁴⁶.

Вже в серпні 1943 р. на III Надзвичайному Великому Зборі ОУН (яка тоді вживала теж назву ОУН – Самостійників Державників (ОУН СД) розглядалось питання створення такого всеукраїнського політичного центру, і на засіданні Проводу ОУН у вересні 1943 р. вирішено було розпочати заходи для його організації. Як писала пізніше Дарія Ребет, один з основників УГВР, “осінню 1943 р. питання створення такого центру стояло на засіданні Проводу ОУН... не лише в програмному, а й організаційному відношенні як актуальний план дії”.

Водночас це питання розглядалося в Головному Командуванні УПА, яка як всенародна непартійна військова формація, потребувала зверхнього всеукраїнського політичного керівництва. У січні – лютому 1944 р. командування УПА висунуло практичну пропозицію створити Ініціативний комітет, завданням якого було проробити

¹⁴⁶ Ішук О. Українська Головна Визвольна Рада. До 70-ти річчя створення [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.cdvr.org.ua/>

конкретні заходи серед різних кіл тодішнього українського політикуму для створення верховного політичного керівництва¹⁴⁷.

Лев Шанковський у своїй статті “Ініціативний Комітет для створення УГВР” стверджував, що ще 21 вересня 1943 р. Роман Шухевич-“Тур”, голова Проводу ОУН, запросив його на розмову, в якій запропонував взяти участь у створенні підпільної інституції, “що її завданням буде зорганізувати верховну політичну структуру для (а радше над) ОУН і УПА. Це має бути підпільний український уряд, який буде покликаний до життя підпільною формацією. Це буде щось в роді тимчасового парламенту України, очевидно, в підпіллі”.

Створений формально 25 березня 1944 р. Ініціативний комітет для переговорів й інших підготовчих заходів очолив Лев Шанковський як представник УПА; до складу Комітету входили: Дарія Ребет, Василь Охримович, о. Іван Гриньох, Мирослав Прокоп, Ростислав Волошин, Кирило Осьмак, Ілля Сем’янчук, Микола Дужий¹⁴⁸.

Провід ОУН створив окрему Підготовчу комісію для створення УГВР, яка складалася з 9 осіб. З-поміж іншого її першочерговим завданням були переговори з ОУН (м). До її складу входили – Дарія Ребет, Мирослав Прокоп, Дмитро Маївський, Ростислав Волошин і ще інші члени Проводу.

Слід підкреслити, що якраз Проводу ОУН (б) буде дуже важливо, щоб ОУН (м) залучилася до УГВР, оскільки це була на той час тільки одна-єдина чинна організована структура.

Головними партнерами в переговорах з Підготовчою комісією ОУН (б) від ОУН (м) були Ярослав Гайвас, Я. Шумелда і Т. Бак-Бойчук. Всередині мельниківського ПУНу найбільш схильними прилучитися до УГВР були Я. Гайвас і Олег Кандиба-Ольжич. Найбільшим противником цього був О. Бойдуник. В технічно-методологічному плані певну роль у переговорах відіграв, якоюсь мірою, теж ментально-психологічний фактор: розмови велися між політиками, які були більшою чи меншою мірою продуктом “школи” інтегрального націоналізму, а це не сприяло шуканню і знаходженню компромісів.

Підбиваючи пізніше підсумки невдалих перемовин, Роман Шухевич писав: “Ця політична група (ОУН (м)) змагала до розв’язки українського питання в рамках німецької системи. Підтвердженням

¹⁴⁷ Пагіря О. Створення та діяльність Української Головної Визвольної Ради, 1943 – 1954 рр. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://territoryterror.org.ua/uk/publications/details/?newsid=420>

¹⁴⁸ Ішук О. Українська Головна Визвольна Рада. До 70-ти річчя створення [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.cdvr.org.ua/>

цього є позитивне становище цієї групи до СС-дивізії “Галичина”, відправка туди своїх провідних членів, як, напр., Коника, відмова від всякої активної протинімецької боротьби, крайнє негативне ставлення до УПА. Разом з цим ОУН під проводом А. Мельника дуже песимістично оцінювала можливості боротьби в умовах більшовицької окупації, й тому її організовані кадри втікали від більшовиків на Захід”.

Серед учасників Великого Збору слід виокремити деяких індивідуальних представників Центральних і Східних Земель України, які були активні в українських політичних партіях перед та під час визвольних змагань 1917–1920 рр., займали чільні посади у владних структурах української держави. Йдеться передусім про Кирила Осьмака, провідного члена Української партії соціалістів революціонерів (УПСР), представника цієї партії в Центральній Раді. Його обрали Президентом УГВР. Подібно, Василь Потішко був теж у свій час визначним членом УПСР та провідним організатором кооперативного руху, Секретарем Всеукраїнського Військового Комітету, що його він репрезентував у Центральній Раді. Важливий вклад у працю Збору вніс Іван Вовчук, педагог й економіст.

Серед представників Східної України молодшого покоління не можна оминати члена ОУН (б) у Дніпропетровську Катерину Логуш, яка була дуже активна у розбудові мережі ОУН (б) в цьому терені під німецькою окупацією і, зокрема, відзначилася також як головний організатор Першої конференції поневолених народів Східної Європи й Азії 21 – 22 листопада 1943 р. на Рівненщині.

У червні 1944 р. Ініціативний комітет разом з Підготовчою комісією виконали доручені їм завдання. Ініціативний комітет підготував список учасників Першого Великого Збору, проекти текстів основних документів. О. Іван Гриньох і проф. Лев Шанковський підготували Універсал Української Головної Ради до українського народу. Спеціальна комісія, що її очолювала Дарія Ребет, опрацювала Тимчасовий Устрій УГВР. Готовою була теж Платформа УГВР разом з іншими основними документами.

Згідно з планом, 11 липня 1944 р. у лісничівці поблизу с. Сприня офіційно був відкритий Перший Збір УГВР. Головою його обрано відомого громадсько-політичного діяча Волині Ростислава Волошина.

Виголошено 3 головні доповіді. Першою, програмною і найважливішою була “Політична доповідь” Мирослава Прокопа. Роман

Шухевич як Головний Командир УПА про стан військової справи і третю – Микола Лебедь про зовнішньополітичну діяльність¹⁴⁹.

Наступним пунктом на порядку нарад Збору був розгляд і прийняття Універсалу УГВР до Українського народу та Платформи УГВР. На черзі був розгляд і випрацювання “Тимчасового Устрою УГВР”. Проект тексту підготувала Спеціальна комісія, що її очолювала Дарія Ребет. Прийнятий Збором устрій складався з 6 розділів: Загальні основи УГВР, Великий Збір УГВР, Президент і Президія УГВР, Генеральний Секретаріат УГВР, Генеральний Суд, Контрольна Колегія¹⁵⁰.

УГВР була створена на демократичних засадах і принципах розподілу влади на законодавчу (Великий Збір), виконавчу (Президент, Президія та Генеральний Секретаріат) і судову (Генеральний Суд). Як вже згадано, Кирило Осьмак був обраний Президентом УГВР. Після ув’язнення Кирила Осьмака обов’язки Президента виконував Роман Шухевич. Виконуючи цю функцію, він підписувався Роман Лозовський. Водночас він залишався на пості Голови Генерального Секретаріату, на який був обраним Великим Збором, головою Проводу ОУН (б) і Головним Командиром УПА. Обрані на Великому Зборі три віце-президенти – Василь Мудрий, о. Іван Гриньох та Іван Вовчук – опинилися закордоном¹⁵¹.

Великий Збір обрав трьох членів Президії: Мирослава Прокопа, Дарію Ребет і Зенона Пеленського. Головою Генерального Суду обрали Ярослава Біленького, а Головою Генерального Секретаріату – Романа Шухевича, який водночас став Генеральним Секретарем військових справ. Микола Лебедь, як вже зазначалось, був переобраний Генеральним Секретарем зовнішніх справ. Ростислава Волошина обрано Генеральним Секретарем внутрішніх справ, а Йосип Позачинюк став Головою Бюро інформації при Президії УГВР.

Питання для самоконтролю

1. З’ясуйте причини та завдання структурних трансформацій ОУН (б).
2. Розкрийте адміністративно-територіальну та внутрішньо-організаційну структуру ОУН (б).

¹⁴⁹ Пагіря О. Створення та діяльність Української Головної Визвольної Ради, 1943 – 1954 рр. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://territoryterror.org.ua/uk/publications/details/?newsid=420>

¹⁵⁰ Ішук О. Українська Головна Визвольна Рада. До 70-річчя створення [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.cdvr.org.ua/>

¹⁵¹ Пагіря О. Створення та діяльність Української Головної Визвольної Ради, 1943 – 1954 рр. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://territoryterror.org.ua/uk/publications/details/?newsid=420>

3. Охарактеризуйте діяльність ОУН (м).
4. Покажіть особливості створення та діяльності інших організаційних форм Опору.
5. Висвітліть обставини створення та основні напрями діяльності Української головної визвольної ради.
6. Проаналізуйте ідеологічно-політичну платформу, функції та завдання УГВР.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ільницький В. Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945–1954) : монографія / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України ; Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. Дрогобич : Посвіт, 2016. 696 с.
2. Кентій А. Нариси історії Організації українських націоналістів в 1941–1942 рр. Київ : Інститут історії України НАН України, 1999. 202 с.
3. Киричук Ю. Український національний рух 40-ві–50-х рр. ХХ ст. : ідеологія та практика. Львів : Добра справа, 2003. 464 с.
4. Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історичні нариси / за ред. С. Кульчицького. Київ : Інститут історії України НАН України, 2005. 496 с.
5. Русначенко А. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках. Київ : Університетське видавництво “Пульсари”, 2002. 519 с.
6. Патриляк І. “Встань і борись! Слухай і вір...”: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960 рр.): монографія. Львів : Часопис, 2012. 592 с.

ТЕМА 3

Українсько-польський міжнаціональний конфлікт 1943–1944 рр.

План

1. Польсько-український міжнаціональний конфлікт 1943–1944 рр.

2. Спроби налагодження співпраці між українським та польським підпіллям.

1. Польсько-український міжнаціональний конфлікт 1943–1944 рр. Найбільш складним періодом у спільній історії українського і польського народів є роки Другої світової війни, оскільки саме на той час припав пік українсько-польського протистояння. Однак було б неправильно стверджувати, що українсько-польський конфлікт почався в 1940–1950-і рр. Своїм корінням він сягає ще XVII–XVIII століть. Історія знає чимало великих і незначних конфліктів, які виникали між українцями і поляками, однак в першій половині XX ст. вони досягли апогею.

У роки Другої світової війни проблема відновлення державності постала не тільки перед самостійницькими силами України, але й Польщі. Завдання були однаковими, але умови реалізації мали певну специфіку. Причинами початку кровопролиття були: 1) прагнення польської сторони відновити Річ Посполиту у кордонах до вересня 1939 р. (“status quo ante bellum”), а отже, включити західноукраїнські території до свого складу; 2) закономірне прагнення українців до відродження власної державності в етнічних межах; 3) позиції двох імперіалістичних держав Німеччини і СРСР, які розігрували “українську” і “польську” карти, створивши умови для початку міжнаціонального конфлікту. Підштовхнули до загострення польсько-українських відносин у Галичині рейдуючі відділи радянських партизан. Суб’єктивною причиною був прихід до керівництва обидвома організаціями осіб скептично налаштованих до співпраці польського і українського народів¹⁵². Можна погодитись з думкою П. Мірчука, який щодо дій Берліна стверджував: “[...] Галичину (східну – авт.) [...] прилучили до польського Генерал-

¹⁵² В’ятрович В. М. Друга польсько-українська війна. 1942–1947. Київ : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2011. С. 135.

Губернаторства для того, щоб так скріплювати польсько-українську ворожнечу, й підсичуванням та виграванням польсько-українських конфліктів нейтралізувати протинімецьку боротьбу обох поневолених народів”¹⁵³.

У час німецької окупації, коли боротьба українців ставала щораз завзятішою, окупаційна влада почала використовувати українсько-польський конфлікт для підсилення взаємопоборювання двох народів. На офіційні посади для боротьби проти українців почали призначати поляків, які прагнули укріпитися в органах влади як для боротьби проти українців, так і для того, щоб після поразки Німеччини створити великопольську державу. Однією з найважливіших причин конфлікту була співпраця поляків з німецькою окупаційною владою та радянськими партизанами, а також загроза створення польської армії (цікаво, що поляки небезпідставно обвинувачували українців в аналогічних “гріхах”). Останньою краплею, яка штовхнула українців до збройної боротьби з поляками, стало формування німецькою владою польської поліції замість української, яка перейшла до УПА.

Водночас зазначимо, що у роки німецько-радянської війни українсько-польське протистояння, яке досягло свого піку у 1943 – 1944 рр., відбувалося як на військово-організаційному (між українським націоналістичним і польським підпіллям), так і побутовому рівнях (між українським і польським населенням, передовсім сільським). Участь у ньому брали й ті українці та поляки, які з різних міркувань подалися на службу до німецької влади (українська та польська поліції). Звісно, нацисти, намагаючись грати на українсько-польських суперечностях, проти українців застосовували польських шуцманів, а проти поляків – українську “чорну” поліцію¹⁵⁴. Підпільники подавали особливо багато прикладів співпраці поляків із німецькою та радянською адміністраціями, яка, в основному, полягала у видачі свідомих українців¹⁵⁵. Уже у 1943 р. звіти УНС підкреслювали вислугування поляків перед німцями та їхню допомогу в арештуванні українців¹⁵⁶. Німці активно використовували поляків (лісників та лісових працівників) для розвідки проти УНС. Це змусило відділи УНС провести ліквідаційні акції поляків у районі базування відділів УНС¹⁵⁷.

¹⁵³ Мірчук П. Українська повстанська армія. 1942–1952. Документи і матеріали. Львів : Просвіта, 1991. С. 15.

¹⁵⁴ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 110 (1954). Спр. 2. Т. 6. Арк. 160–161.

¹⁵⁵ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 24. Арк. 186–188; Т. 35. Арк. 159; Т. 56. Арк. 81.

¹⁵⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 79. Арк. 19.

¹⁵⁷ Чижевський В. Організація військової праці ОУН. / Архів ЦДВР (у стадії опрацювання). Арк. 103.

Ілюстрація подій в 1943 р. як УНС почала боротьбу з поляками. Біля с. Майдан УНС запланувала створити вишкільну базу, але поляки донесли гестапо, і 8 липня 1943 р. німці в бою вбили 10 членів ОУН¹⁵⁸. У травні 1944 р. на Жидачівщині була проведена спровокована поляками (так стверджується в документах УПА) пацифікаційна акція із залученням 3-тисячного відділу калмиків. Упродовж акції в селі Боянівка заарештували 140 і вбили 2 особи, згвалтували 40 жінок; в с. Дубравці цього ж району заарештували 85, вбили 2, поранили 2 особи, згвалтували 60 жінок; в с. Мельничих заарештували 110, вбили 4 особи, згвалтували 40 жінок. Під час акції виявилось, що частина поляків переодягнулась у калмиків (їх видали розмови польською мовою)¹⁵⁹. 11 квітня 1944 р. група Л. Гринішака-“Довбуша” знищила у с. Рафайлів 31 поляка за те, що донесли на районного провідника ОУН “Дзвона”, якого німці розстріляли¹⁶⁰. Загалом в цих 19 антипольських акціях вбито 367 поляків¹⁶¹.

Польське підпілля в боротьбі з ОУН і УПА часто вдавалося до провокацій, які спричиняли антиукраїнські репресії німецькою окупаційною владою. Командування АК організовувало й індивідуальні каральні акції проти українських націоналістів¹⁶². У Битькові (Надвірнянщина) перед приходом більшовиків поляки зорганізували й озброїли відділ з 400 осіб, який проводив збройні напади на українські села. Після приходу і відновлення радянської влади відділ діяльності не припинив. Основна діяльність полягала в проведенні арештів свідомих українців, допитів і навіть розстрілів. У відповідь на це 14 квітня 1944 р. відділ УПА чисельністю 85 осіб здійснив каральну операцію на поляків у Битькові. В результаті бою загинуло 100 поляків та 40 більшовиків¹⁶³.

Для захисту польських сіл від нападів оунівців поляками були створені боївки, які чинили збройний супротив при нападах на села і самі здійснювали напади на українські села, що зумовило створення в українських селах так званих команд самооборони¹⁶⁴.

¹⁵⁸ Збройна боротьба українського народу проти окупантів (Вістки з українських земель за час від січня до серпня 1944 р.). *Архів ЦДІВР*. Ф. 9 (Збірка документів Миколи Лебедя; не описаний) (00152). Арк. 31.

¹⁵⁹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 35. Арк. 195.

¹⁶⁰ Патриляк І. “Встань і борись! Слухай і вір...” : українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960 рр.) : монографія. Львів : Часопис, 2012. С. 421.

¹⁶¹ Патриляк І. “Встань і борись! Слухай і вір...” : українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960 рр.) : монографія. Львів : Часопис, 2012. С. 421.

¹⁶² ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 34. Арк. 192.

¹⁶³ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 34. Арк. 87.

¹⁶⁴ ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 50970. Арк. 31.

Українські повстанці, звісно ж, не сиділи, склавши руки, і вчиняли протипольські “відплатні акції”. На думку Р. Офіцинського, українська антипольська боротьба 1943 р. в Галичині не мала характеру масово організованої акції, а відбувалася у формі наскоків¹⁶⁵. Так, 13 квітня 1944 р. на с. Копанки Калуського повіту напав польський відділ чисельністю 100 осіб. Поляки почали складати нагробоване майно на вози, водночас спалюючи будинки українських селян. У цей час підійшла боївка чисельністю 28 осіб, яка, розділившись на дві частини, зробила засідку. Під час виїзду поляків із села їх з двох сторін почали обстрілювати, в результаті цього загинуло 80 поляків (частина втопилися у річці)¹⁶⁶. 2 квітня 1944 р. боївка Станіславівського обласного проводу і відділ “Гайдамаків” чисельністю 50 осіб здійснив акцію на польську колонію Земьянок, під час якої ліквідував 40 поляків і спалив 52 господарства. Акцію було проведено за напад польської боївки на 2 кур’єрів, які переходили лісом недалеко від цієї колонії. У 1945 р. у с. Рівне Перегінського р-ну були спалені у своїх будинках 10 осіб польської національності¹⁶⁷.

Активно оунівські боївки знищували поляків, які співпрацювали із радянською владою. Українське підпілля також здійснювало окремі акти проти представників радянської адміністрації та тих, хто з нею співпрацював. Як наголошує Л. Шанковський, українські повстанці кожен терористичну акцію попереджували закликом до польського населення покинути українські землі й переселитися до Польщі¹⁶⁸.

На жаль, сьогодні немає точних даних про кількість загиблих поляків та українців загалом і в Карпатському краї зокрема. Л. Шанковський, щоправда, говорячи про Галичину в цілому, підрахував: у першій половині 1944 р. з ініціатив УПА й українського підпілля було проведено 201 “відплатну акцію” проти польського населення, у процесі яких було вбито 5 100 поляків, знищено низку польських сіл та колоній¹⁶⁹. Польські ж історики (зокрема Г. Грицюк) стверджують, що до середини 1944 р. внаслідок бойових дій українських збройних формувань в Східній Галичині загинуло 9 490 осіб (відомі прізвища 2 902 осіб), з них 3 280 – на

¹⁶⁵ Офіцинський Р., Хаврак Л. Українсько-польські стосунки у дистрикті Галичина (1941–1944).. Ужгород : Гражда, 2002. С. 39 – 40.

¹⁶⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 24. Арк. 233.

¹⁶⁷ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 4. Арк. 285.

¹⁶⁸ Шанковський Л. Українська Повстанча Армія. *Історія українського війська (1917–1995)* / упоряд. Ярослав Дашкевич. Львів : Видавництво “Світ”, 1996. С. 561.

¹⁶⁹ Шанковський Л. Українська Повстанча Армія. *Історія українського війська (1917–1995)* / упоряд. Ярослав Дашкевич. Львів : Видавництво “Світ”, 1996. С. 562.

Львівщині, 3 825 – Тернопільщині, 2 385 – Станіславщині¹⁷⁰. Про втрати польської сторони на Волині внаслідок українсько-польського протистояння також немає однозначності: В. Семашко, Є. Семашко наводять цифру 36 650; Г. Мотика – 40 000 – 60 000; Щ. Сежерка, Г. Команський і К. Булчацький – 60 000; Г. Грицюк – 35 000 – 60 000; А. Щесняк – 15000; с. Макарчук – 50 000; О. Лавер – 20000¹⁷¹. Кількість українців, які загинули в Галичині від рук польських боївків до липня 1944 р., наводить цифру – 521 особу¹⁷². На думку І. Пущука, в українсько-польському конфлікті українців, убитих поляками (шуцманами та поляками з пляцувок, аківцями), 18 000, із Холмщиною, Підляшшям – до 21 000, поляків – від рук українців-упівців, кримінальних злочинців, які не мали стосунків до УПА і ОУН, невідомих, які могли й не бути українцями, – 13 000¹⁷³. На думку Г. Мотики, у 1943–1948 рр., тобто за весь період збройного польсько-українського конфлікту, загинуло 15 000 – 20 000 українців. Більшість із них становило цивільне населення, а також жінки і діти. З них 10 000 – 12 000 українців смерть спіткала на теренах теперішньої Польщі. Отже, на Волині та у Східній Галичині загинуло десь 3 000 – 8 000 українців¹⁷⁴. На думку сучасного дослідника І. Патриляка, у Галичині за час польсько-української війни загинуло 15 000 поляків. Натомість українське населення Галичини втратило 3–4 000 осіб. Підсумовуючи, що на території Холмщини, Грубешівщини, Берестейщини, Полісся, Волині та Галичини впродовж 1942–1944 рр. загинуло 13–16 000 українців¹⁷⁵. Безумовно, наведені цифри є неточними і потребують подальших досліджень.

2. Спроби налагодження співпраці між українським та польським підпіллям. Український визвольний рух завжди ставився прихильно до національних меншин, якщо останні його підтримували й не протидіяли прагненням українців до створення власної

¹⁷⁰ Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історичні нариси / за ред. С. Кульчицького. Київ : Інститут історії України НАН України, 2005. С. 289.

¹⁷¹ Зиль В.В. Демографічні наслідки Другої світової війни для польської етнічної меншини Волині. *Волинська трагедія: через історію до порозуміння : матеріали Всеукраїнської наукової конференції (19–20 черв. 2013 р., м. Луцьк)* / уклад. А. Шваб. Луцьк : Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2013. С. 142.

¹⁷² Шанковський Л. Українська Повстанча Армія. *Історія українського війська (1917–1995)* / упоряд. Ярослав Дашкевич. Львів : Видавництво “Світ”, 1996. С. 556.

¹⁷³ Пушук І. Усна історія – джерело до вивчення українсько-польського конфлікту на Волині в період Другої світової війни. *Волинська трагедія: через історію до порозуміння : матеріали Всеукраїнської наукової конференції (19–20 червня 2013 р., м. Луцьк)* / уклад. А. Шваб. Луцьк : Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2013. С. 216.

¹⁷⁴ Мотика Г. Польська реакція на дії УПА: масштаб і перебіг каральних акцій. *І. Незалежний культурологічний часопис* / гол.ред. Т. Возняк. 2003. № 28. С. 54.

¹⁷⁵ Патриляк І. “Встань і борись! Слухай і вір...” : українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960 рр.) : монографія. Львів : Часопис, 2012. С. 425.

держави. Борючись за створення Української самостійної соборної держави, ОУН орієнтувалася на власні сили, водночас розуміючи, що здобути перемогу над більшовизмом можна лише спільними діями всіх поневолених народів. Вже у рішеннях Другого великого збору ОУН (1941 р.) зазначалося таке: борючись за державність, вона “вважає союзниками України всі держави, політичні угруповання та сили, що заінтересовані у розвалі СРСР та в створенні ні від кого незалежної Української Суверенної Соборної Держави”¹⁷⁶. Щодо Польщі і поляків підкреслювалося: ОУН не змагає до захоплення польських земель, а протидіє акції тільки “тих польських угруповань, що змагають до відновлення польської окупації українських земель”, а тому “ліквідація протиукраїнських акцій з боку поляків є передумовою унормування взаємин між українською і польською націями”¹⁷⁷. У програмних документах Другої конференції (квітень 1942 р.) декларувалося відстоювання ОУН концепції перебудови Європи на засаді вільних національних держав під гаслом “Свобода народам і людині”, що може бути досягнуто шляхом створення широкого фронту боротьби поневолених народів¹⁷⁸. Подібні, але більш акцентовано висловлені ідеї, були закладені в постановках Третього надзвичайного великого збору ОУН (1943 р.) та Української головної визвольної ради (липень 1944 р.).

Ще одним підтвердженням небажання керівництва Проводу ОУН розпочинати військовий конфлікт з поляками є інструкція ч.2/44.5 від 28 серпня 1944 р. “Всім нищим та провідним клітинам до виконання”, у якій наказувалося припинити бойові акції проти поляків, але “безпощадно” винищувати всіх польських агентів, як всіх інших, аналогічна позиція була щодо євреїв¹⁷⁹. В іншому оунівському документі “Політичні інструкції” йшлося: “[...] Тому доложити старань, щоб виказати полякам, що ми їх тепер не зачіпаємо. Бити, одначе, тих поляків, які стають на службу большевикам (міліція, секоти), подаючи при тому до відома, що б’ємо їх не як поляків, а як большевицьких агентів”¹⁸⁰.

З огляду на всі наслідки українсько-польського протистояння, ОУН ще з 1941 р. пропонувала полякам співпрацю. Однак польські

¹⁷⁶ ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955. [Б.м.] : Видання Закордонних частин ОУН, 1955. С. 31. (“Бібліотека українського підпільника” Ч. 1).

¹⁷⁷ ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955. [Б.м.] : Видання Закордонних частин ОУН, 1955. С. 36, 37. (“Бібліотека українського підпільника” Ч. 1).

¹⁷⁸ ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955. [Б.м.] : Видання Закордонних частин ОУН, 1955. С. 62–63. (“Бібліотека українського підпільника” Ч. 1).

¹⁷⁹ ЦДАВО України. Ф. 3836. Оп. 1. Спр. 62. Арк. 84.

¹⁸⁰ ЦДАВО України. Ф. 3836. Оп. 1. Спр. 62. Арк. 89.

політичні кола, побоюючись можливості створення Української Держави, такі пропозиції відхиляли. Беручи за основу концепцію спільного антибільшовицького блоку поневолених народів ОУН та УПА, робили все можливе для налагодження співпраці з поляками та припинення взаємного протистояння. З цією метою серед населення поширювалися листівки, звернення, інші матеріали, в яких закликали до співпраці, бо від цього конфлікту вигравав лише більшовизм. У надрукованій грудневій листівці 1943 р. лунав заклик до поляків ставати у спільний фронт боротьби поневолених народів: “Поляки! [...] Боремось ми не за імперіялізм, а проти його, за створення національних держав всіх народів на їх етнографічних територіях. [...] однак, при добрій згоді і взаємному порозумінні, завжди допоможемо польському народові в його боротьбі за незалежну Польщу на етнографічній території”¹⁸¹.

Натомість польська сторона від початку Другої світової війни не була налаштована на рівноправний діалог з українцями. На початковому етапі війни Польський еміграційний уряд намагався налагодити контакти з українським національним рухом, бо ж цього вимагала логіка подій. Але мета, яку відстоювали поляки, була неприйнятною для більшості українців. Уряд В. Сікорського перебував на позиції неподільності польської території, постійно наголошуючи на тому, що територія Західної України є польськими володіннями. Представники польських еміграційних політичних кіл неодноразово намагалися переконати західних союзників у необхідності збереження неподільності Польщі. Тому 20 березня 1943 р. польський еміграційний уряд ухвалив тези з української проблеми, які обіцяли українцям культурну автономію, певні економічні перетворення, гарантії прав та свобод, але нічого не говорили про визнання права українців про створення на західноукраїнських землях своєї держави. Аналогічною була і позиція польського підпілля в Західній Україні. Воно розглядало український визвольний рух як антипольську акцію, а тому українських націоналістів трактувало як ворогів. Керівництво АК розглядало продовження українсько-польських переговорів як тактичний маневр для нейтралізації українського визвольного руху. Один з керівників польського підпілля полковник В. Філіпковський вказував, що підтримування розмов з українцями має на меті “розвалити ОУН-

¹⁸¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 34. Арк. 93–93 зв.

УПА зсередини”¹⁸². Крім цього, поляки вдавалися і до попереджувальних погроз. У “Відозві до українського народу” (30 липня 1943 р.) польська Крайова репрезентація політична докоряла українцям співпрацю з німцями і погрозувала покарати повстанців, щойно буде відновлено Польську державу¹⁸³. У той час, коли Провід ОУН засуджував факти взаємних масових убивств, польські листівки, звернені до українців, твердили: “Пам’ятайте, що злочинна діяльність доведе Ваш народ до трибуналу, в якому суддями будемо ми, поляки [...] Ми настільки сильні, щоб за кожен злочин помститися трикратно”¹⁸⁴.

Саме через масове співробітництво поляків із більшовиками українські націоналісти попереджали і наполягали на виселенні поляків на територію Польщі. В одному із таких звернень писалося: “З огляду на те, що польське населення і уряд співпрацюють з більшовиками та всякими способами нищать або допомагають у знищенні українського народу на його власній землі, тому наказує до п’яти днів спустити українські землі wraz із родиною та вибратись на коренні польські землі. Якщо не виконаєте цього наказу, будете знищені з сім’єю, а майно зістане спалено”¹⁸⁵.

У лютому 1944 р. переговори між українським і польським підпіллям поновилися, однак згодом виявилось, що поляки використовували їх для нейтралізації українців на час проведення операції “Буря”. Наступні перемовини між представниками Польського еміграційного уряду та Української головної визвольної ради у Римі закінчилися безрезультатно. Незважаючи на це, в подальшому приклади спільних українсько-польських дій були.

У листопаді – грудні 1944 р. переговори відновилися та періодично продовжувалися впродовж 1945 р. і першої половини 1946 р. Робота українських націоналістів із налагодження польсько-українського порозуміння давала певні результати. Зокрема, 11 липня 1945 р. відбулися переговори, на яких були присутні офіційні представники як з польської, так і з української сторін. Під час зустрічі вдалося дійти згоди про спільні антибільшовицькі

¹⁸² Torzecki R. Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej. Warszawa : Wyd-wo Naukowe PWN, 1993. S. 257.

¹⁸³ Шишкін І. Українське питання в політиці польського підпілля в роки Другої світової війни. *Дрогобицький краєзнавчий збірник* / [ред. кол. К. Кондратюк (відп. ред.), В. Футала (упоряд.), Л. Зашкільняк, Я. Ісасвич та ін.]. Дрогобич : НВЦ “Каменярь”, 2002. Спецвипуск. С. 297–298.

¹⁸⁴ Літопис Української Повстанської Армії. Т. 26: Українська Головна Визвольна Рада / ред. Петро Потічний. Торонто ; Львів : Видавництво “Літопис УПА”, 2001. Кн. 4: Документи і спогади. С. 362.

¹⁸⁵ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 67 (1953). Спр. 11. Арк. 6.

дії¹⁸⁶. Налагодження українсько-польського порозуміння у підсумкових документах констатували самі чекісти, підкреслюючи, що наприкінці 1944 – на початку 1945 рр. у своїй антирадянській діяльності польське підпілля робило кроки до координації своїх дій з ОУН і УПА та іншими антирадянськими формаціями в західних областях України і за кордоном¹⁸⁷.

Необхідність порозуміння усвідомлювали поляки й українці, які проживали у Карпатському краї. Про елементи співпраці ми довідуємося із “Протоколу з розмови з поляками в Станиславівщині з 6.07.45” за підписом провідника Карпатського крайового проводу Ярослава Мельника-“Роберта”, в якому зазначалося, що розмова мала вступно-інформативний характер і ґрунтувалася винятково на постановах конференцій та останніх інструкціях. “Роберт” у розмові з делегацією наголошував на втратах поляків і українців від взаємного протистояння, яке засуджували та визнавали як деструктив. У роботі конференції українська сторона порушила питання репресій щодо українців на Закерзонні, на що поляки погодилися припинити терористичні акції. На цій зустрічі піднімалося питання про необхідність підпорядкування і спільні дії АК із УПА, що мало стати предметом обговорення центральних органів. Порушували питання ліквідації вислужницького елементу, без огляду на національне походження, на що поляки цілком погодилися¹⁸⁸. Варто наголосити, що налагоджена співпраця мала практичну реалізацію. У 1946 р. лікарем Дрогобицького надрайонного проводу ОУН був поляк (Болеслав) на псевдо “Чорний” родом із Самбірщини¹⁸⁹.

Повстанці також відзначали зміну позиції самих поляків щодо українців у Карпатському краї. Так, у звіті за липень 1945 р. із Калущини повстанці писали, що “Польське населення на загал ставиться з резервою до большевиків, із нашим населенням співчуває (коли, наприклад, большевики вивозять родини в Сибір), помічено також кілька випадків співпраці з нами – приймають на квартири підпільників. У звітному місяці не занотовано також жодного випадку поганої поведінки польських стрибків щодо українського населення”¹⁹⁰. Інший звітний документ (серпень 1945 р.) зазначав, що “Польське населення майже все виїхало на захід [...]. Ставлення

¹⁸⁶ Киричук Ю., Бондаренко К. Відомості про політичні контакти УПА та АК на Закерзонні у 1945 р. *Дрогобицький краєзнавчий збірник* / ред. кол. К. Кондрагук (відп. ред.), В. Футала (упоряд.), Л. Зашкільняк, Я. Ісаєвич та ін. Дрогобич : НВЦ “Каменярь”, 2002. Спецвипуск. С. 543.

¹⁸⁷ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 75 (1953). Спр. 4. Арк. 4.

¹⁸⁸ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 24. Арк. 70.

¹⁸⁹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 98 (1954). Спр. 21. Арк. 39.

¹⁹⁰ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 58. Арк. 35.

поляків до українців є прихильне, вони говорять, що українці ведуть добре свою політику і хотіли б разом з нами бити большевиків. Всі поляки ворожо ставляться до большевиків, чого доказом є збройні виступи проти них”¹⁹¹. “Поляки живуть у великих містах [...]. До більшовиків ставляться ворожо, але не так організовані, щоб могли їм робити спротив. Є випадки поширення листівок, в яких як приклад супротиву колективізації приводяться українські селяни”¹⁹². Збройне українсько-польське протистояння розпочалося в Галичині під впливом подій на Волині у 1943 р.

Період 1940–1950-х рр. для двох народів виявився особливо трагічним. У Польщі було встановлено комуністичний режим, а Україна на десятиліття втратила можливість широкої боротьби за державність. На основі документів та опублікованих праць українських і польських істориків можна стверджувати, що кульмінація українсько-польського протистояння у Карпатському краї припадала на першу половину, окремі ж акції припадали на другу половину 1944 р. Отже, українсько-польське протистояння, особливо його військова сторона, після приходу більшовиків пішло на спад. АК і УПА опинилися перед лицем набагато серйознішого ворога. Саме тому у нас немає даних про випадки взаємопоборювання, проте володіємо інформацією про співпрацю між цими структурами у Карпатському краї в 1945 р. Уже наприкінці цього року польське підпілля на західноукраїнських землях практично перестало існувати¹⁹³. Взаємний міжнародний конфлікт приніс лише втрати двом народам – у Польщі було встановлено комуністичний режим, а в Україні визвольний рух зазнав поразки. Погоджуємося із думкою Ю. Шаповала, який зауважив, що “потрібне “не нагадування трагічної правди про геноцид поляків на Волині”, як учить пані Семашко, а нагадування про загибель і поляків, і українців, потрібно створити колективну пам’ять про спільну трагедію наших народів. Україна і Польща повинні засудити минуле обопільне насильство, щоб “волинський синдром” знов не дався взнаки”¹⁹⁴.

¹⁹¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 58. Арк. 71.

¹⁹² ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 29. Арк. 19.

¹⁹³ Льюшин І. Протистояння УПА і АК (Армії Крайової) в роки Другої світової війни на тлі діяльності польського підпілля в Західній Україні. Київ : Інститут історії України НАН України, 2001. С. 256.

¹⁹⁴ Шаповал Ю. Чи подолано “волинський синдром”? *День*. 2003. 15 березня. [Електронний ресурс]. Режим доступу : URL: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/istoriya-i-ya/chi-podolano-volinskiy-sindrom> [01.12.2014].

Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте польсько-український міжнаціональний конфлікт 1943–1944 рр. у польській та українській історіографії.
2. Розкрийте причини польсько-українського міжнаціонального конфлікту 1943–1944 рр.
3. Висвітліть політику німецького та радянського режиму щодо поляків й українців.
4. Покажіть початковий етап налагодження співпраці між українським та польським підпіллям.
5. Висвітліть практичний результат польсько-українського співробітництва.

ЛІТЕРАТУРА

1. В'ятрович В.М. За лаштунками “Волині – 43”. Невідома польсько-українська війна. Харків : Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2016. 304 с.
2. В'ятрович В.М. Друга польсько-українська війна. 1942–1947 рр. Київ : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2011. 288 с.
3. Ільницький В. Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945–1954) : монографія. / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. Дрогобич : Посвіт, 2016. 696 с.
4. Кентій А. Нариси історії Організації українських націоналістів в 1941–1942 рр. Київ : Інститут історії України НАН України, 1999. 202 с.
5. Киричук Ю. Український національний рух 40–50-х рр. ХХ ст.: ідеологія та практика. Львів : Добра справа, 2003. 464 с.
6. Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історичні нариси / за ред. С. Кульчицького. Київ : Інститут історії України НАН України, 2005. 496 с.
7. Русначенко А. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940 – 50-х рр. / Анатолій Русначенко. Київ : Університетське видавництво “Пульсари”, 2002. 519 с.
8. Патриляк І. “Встань і борись! Слухай і вір...”: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960 рр.): монографія. Львів : Часопис, 2012. 592 с.

ТЕМА 4

Формування і діяльність УНС та УПА як антинімецької та антирадянської збройної сили. Радянські партизани у Карпатському краї

План

1. Організація УНС. Підготовка старшинських та підстаршинських кадрів.

2. Особливості формування Воєнної округи 4 “Говерля” та Воєнної округи 5 “Маківка”.

3. Стратегія і тактика багатofронтової боротьби.

1. Організація УНС. Підготовка старшинських та підстаршинських кадрів. Створення відділів УНС на теренах Карпатського краю базувалось на попередній військово-організаційній роботі ОУН. Вона охоплювала військовий вишкіл членів ОУН і симпатиків, розвідку, збір, нагромадження і зберігання зброї, матеріально-продовольчих ресурсів тощо. Перехід до збройної боротьби проти окупантів розпочався навесні 1943 р. Поштовх цьому процесу дала Третя конференція ОУН (17 – 21 лютого 1943 р.), на якій було прийнято рішення про розгортання повномасштабної боротьби. Уже в травні 1943 р. організовано перші збройні групи ОУН. Передувало цьому також створення військових референтур в округах і повітах, на базі яких постали штаби із залученням військових спеціалістів. Зокрема, у листопаді 1942 р. створили військову референтуру Станиславівської обласної організації ОУН. Її очолив Іван Гудзоватий, а його заступником призначили І. Белейовича, який, власне, й займався організацією військових штабів. Він розпочав процес створення військового штабу в Надвірнянському повіті, керівником якого став К. Петер-“Сокіл”¹⁹⁵. Загалом до кінця 1942 р. таким чином вдалося організувати три окружні штаби: Коломийський (командир В. Андрусак-“Різун”), Калуський (командир С. Фрасуляк-“Хмель”), Станиславівський (командир І. Белейович-“Дзвінчук”)¹⁹⁶. Згідно з планом військовий штаб мав бути створений також у кожному повіті. Проте відсутність підготовлених кадрів не дала змоги це здійснити. Основними

¹⁹⁵ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 67448. Т. 1. Арк. 163.

¹⁹⁶ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 67448. Т. 1. Арк. 121–122.

завданнями військових референтів стали підбір, налагодження вишколу кадрів, матеріально-військове забезпечення, координація діяльності.

Організацію УНС у Дрогобицькій області ініціював військовий референт обласного проводу ОУН Б. Вільшинський-“Орел”. Л. Павлишин-“Вовк”, “Мавчин” став командиром УНС Дрогобицької області наприкінці травня 1943 р. і працював до кінця вересня цього року¹⁹⁷. Провідником Дрогобицького обласного проводу працював З. Благий-“Шпак”, а стрийським окружним військовим референтом – Юрій Гасин-“Строюк”. Саме вони почали організацію УНС в Дрогобицькій області¹⁹⁸, оскільки ці люди були добре вишколені і мали досвід ведення партизанської війни проти радянських партизанів. У квітні 1943 р. І. Белейович-“Гаврилів” видав наказ окружним військовим референтам про створення військових референтур. Для цього потрібно було виконувати вказівки щодо ведення статистики населення і виготовлення мобілізаційних списків; проведення детальної розвідки щодо розташування ворожих сил, військового майна тощо; налагодження лінії зв'язку по цій області і виготовлення списків, телефонних апаратів, радіоапаратів; підготовки списків зброї і постачання її у відповідні місця; укладання списків возів, роверів, автомобілів та заготовлення певної кількості харчів про запас¹⁹⁹. Створенню перших відділів сприяв приїзд у січні 1943 р. колишніх бійців 201 шуцманшафтбатальйону з Білорусії. До речі, В. Чижевський називав їх “легіонерами”, частина з яких була членами ОУН, а інші – симпатиками. Перед новоствореними структурами поставили завдання здійснювати доукомплектування військових штабів в округах і повітах, розпочати вишкіл, налагодити реєстр бійців, магазинування зброї тощо. І. Белейович отримав список 25 легіонерів і залучив їх до військової праці²⁰⁰. Серед визначних легіонерів, які влилися у ВО 4 “Говерля”, можна назвати Степана Бурдина-“Шрама” (військовий референт Станиславівської округи), Петра Мельника-“Хмару” (військовий референт Галицького повіту), Дмитра Горнякевича-“Книша” (військовий референт Коломийської округи)²⁰¹. У травні 1943 р. відбулася обласна військова конференція ОУН Станиславівської області у с. Ямниця. У

¹⁹⁷ АУСБУ ЛО. Спр. П-25020. Арк. 43, 46.

¹⁹⁸ Павлишин Л. “На грані двох світів...”. Спогади військовика-бандерівця. Львів : Сполом, 2010. С. 216–218.

¹⁹⁹ Мельник Петро сотник УПА П. Хмара. *В огні повстання. УПА на відтинку Чорного Лісу (1943–1945)*. Перша частина / упор. Степан Лесів, Ярослав Коретчук. Калуш : Видавництво “Карпатський акцент”, 2014. С. 14.

²⁰⁰ ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67488. Т. 1. Арк. 173–174.

²⁰¹ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 67448. Т. 1. Арк. 121–123.

її постановках зазначалося: 1) затримувати частину людей, щоб не вступали в дивізію СС “Галичина”, а залишились для формування відділів УНС; 2) вислати частину людей, придатних до війська, на Волинь для поповнення відділів УПА; 3) провести частковий набір до УНС²⁰².

Основними причинами створення УНС були поява радянських партизан, німецький терор у Галичині, який особливо посилювався у жовтні 1943 р. із введенням надзвичайного стану, масові репресії проти українських націоналістів (у жовтні-листопаді прилюдно було розстріляно кілька десятків лісників у Дрогобичі, Самборі, Коломиї, Ворохті та інших містах²⁰³), початок прилюдних страт у містах Галичини, втягнення молоді у дивізію СС “Галичина”, антиукраїнська діяльність польського підпілля²⁰⁴. Водночас на території щоразу збільшувалася кількість людей, які були змушені переховуватися, що зумовлювало необхідність об’єднувати їх в організовані військові відділи. Після цього частина людей відійшла на Волинь, де вже були організовані перші збройні відділи.

У липні 1943 р. на терени Галичини і Станіславщини рейдом прибув загін радянських партизан на чолі із С. Ковпаком: 2 000 осіб, які мали досвід ведення партизанської війни; на озброєнні вони мали гранати й міномети, протитанкові рушниці, кулемети, автомати, гвинтівки. У цих умовах КП ЗУЗ приймає рішення про пришвидшення формування збройних відділів, які отримують назву УНС. З-поміж виокремлених причин виникнення УНС назвемо і те, що поява ковпаківців у Галичині мала резонанс серед місцевого населення²⁰⁵. В успішних діях партизанських з’єднань керівництво ОУН вбачало загрозу розповсюдження впливу більшовиків на Галичину, яка була центральною територією у розгортанні визвольних змагань²⁰⁶.

Формування УНС у Галичині відбувається тому, що на цій території були сприятливі географічні умови, які давали добрий захист від німецьких військових підрозділів. Це мало також вплив на організацію вишкільної діяльності. Опанування карпатських лісів давало змогу не дати можливості більшовикам та польським боївкам закріпитися у Галичині. До речі, для конспірації перед німцями

²⁰² Мельник Петро сотник УПА П. Хмара. *В огні повстання. УПА на відтинку Чорного Лісу (1943–1945)*. Перша частина / упор. Степан Лесів, Ярослав Коретчук. Калуш : Видавництво “Карпатський акцент”, 2014. С. 15.

²⁰³ Андрухів І.О., Француз А.Й. *Правда історії. Станіславщина в умовах терору і репресій: 1939–1959 рр. : історико-правовий аспект. Документи і матеріали*. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2008. С. 98–99.

²⁰⁴ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 110 (1954). Спр. 2. Т. 6. Арк. 168.

²⁰⁵ ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 50970. Арк. 32.

²⁰⁶ Кентій А. *Українська повстанська армія в 1942–1943 рр.* Київ : Інститут історії України НАН України, 1999. С. 146.

керівництво підпілля обрало назву УНС²⁰⁷. Перші відділи УНС мали стати вишколом старшин і підстаршин для наступних відділів УНС. Зазначимо, що початкові умови для створення УНС у Галичині якісно відрізнялися від обставин на Волині та Поліссі, оскільки у Галичині не діяла жодна боївка, яка б могла стати основою для розгортання відділу²⁰⁸.

Для керівництва діяльністю УНС О. Луцький-“Беркут” у липні – серпні 1943 р. створив штаб (хоча саме у травні – червні 1943 р. відбувається формування УНС), де працювали: 1) О. Луцький-“Беркут” – командувач УНС; 2) Володимир Банах-“Гордієнко” – начальник штабу, який у час німецької окупації працював комендантом української поліції м. Станіслав; 3) Голембовський – персональний мобілізаційний референт, колишній бургомістр м. Станіслав; 4) К. Петер-“Сокіл” – керівник військової розвідки, який у 1941 р. працював комендантом української поліції у м. Тисмениця Івано-Франківської області; 5) Василь Чижевський-“Артем”, “Демид” – ад’ютант, а фактично керівник штабу УНС. Вишкіл у всіх відділах УНС тривав 3 місяці. Це були перші вишколені військові кадри, які стали пізніше організаторами й командирами інших відділів УПА²⁰⁹.

Крім цього, було створено КВШ УНС. Серед його членів В. Чижевський-“Демид” називав: 1) О. Луцького-“Богдана” – командира; 2) поручника С. Новицького-“Степа” – шефа штабу, заступника; 3) хорунжого “Іванчука”; 4) “Сергія” – діяча розвідки; 5) поручника “Деміда” – ад’ютанта²¹⁰. У цей же час відбувається реорганізація обласних військових штабів. До речі, доцільно зазначити, що були і легіонери, які не хотіли вступати в УПА, а йшли до новосформованої дивізії СС “Галичина”. За підрахунками А. Боляновського, практично кожна округа ОУН отримала у своє розпорядження близько 50 бійців розбитої дивізії²¹¹.

У липні 1943 р. відбулося засідання крайового проводу ЗУЗ у районі с. Козова Тернопільської області, на якому були присутні обласні провідники ОУН Станіславщини Я. Мельник-“Роберт”,

²⁰⁷ Чижевський В. Організація військової праці ОУН. *Архів ЦДВР* (у стадії опрацювання). Арк. 9.

²⁰⁸ Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 9 : Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля : протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА / упоряд. Олександр Ішук, Сергій Кокін. 1944–1945. Київ ; Торонто : [б.в.], 2007. С. 336.

²⁰⁹ ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67418. Т. 1. Арк. 251; Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 9 : Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля : протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА / упоряд. Олександр Ішук, Сергій Кокін. 1944–1945. Київ ; Торонто : [б.в.], 2007. С. 338.

²¹⁰ Чижевський В. Організація військової праці ОУН. *Архів ЦДВР* (у стадії опрацювання). Арк. 14.

²¹¹ Боляновський А. Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939–1945) / Львівський національний університет імені Івана Франка ; Канадський інститут українських студій Альбертського університету. Львів, 2003. С. 394.

Дрогобиччини З. Благий-“Шпак”, Тернопільщини І. Шанайда-“Нестор”, підконтрольна територія яких мала стати базою для створення УНС. Тому цим обласним провідникам ОУН О. Луцький дав завдання до кінця липня 1943 р. провести мобілізацію осіб, здатних служити в УНС²¹². Обласні проводи мали забезпечити всіх мобілізованих достатньою кількістю одягу, харчуванням, передати наявне озброєння й направити їх у заздалегідь визначені місця для формування УНС. Загалом Я. Мельник-“Роберт” отримав завдання створити 2 курені УНС (800 – 1 000 осіб), “Нестор” – 1 курінь (до 400 осіб), “Шпак” – 1 курінь (до 600 осіб)²¹³. 18 липня 1943 р. ГВШ видав наказ, яким мали бути усунені непорозуміння між УПА і УНС²¹⁴.

Порівняно із Станиславівською, у Дрогобицькій області військова робота здійснювалася на слабкому рівні. Проблеми були тут не лише з матеріальним, але й із кадровим забезпеченням. О. Луцький стверджував, що формування УНС у Карпатах завершилося приблизно 15 серпня 1943 р. Однак він визнавав, що прибулі у Карпати майбутні бійці були не здатні боротися з радянськими партизанами через відсутність досвіду і слабку військову підготовку²¹⁵. Тому бойова потуга УНС у протистоянні з радянськими партизанами була низькою. Бачачи слабкість особового складу, він також дійшов висновку, що бої з відділами С. Ковпака принесуть тільки зайві жертви і тому задався метою підняти військову підготовку відділів УНС. У жовтні 1943 р. О. Луцький отримав від Р. Шухевича завдання розширити діяльність УНС, а відповідно збільшити її склад на територію всієї Галичини. Хоча ковпаківцям і не вдалося створити партизанську базу в Карпатах, а загін був розбитий німцями, все ж вони спровокували репресії німецької окупаційної адміністрації проти місцевого населення та відділів УНС.

Уже в квітні 1943 р. у документах ОУН зафіксовано появу першої групи з 20 осіб у Сколівському повіті²¹⁶. Василь Сидор-“Шелест” пише, що першу сотню УНС “Трембіта” створено у травні 1943 р. в Стратинських лісах, яка вже наступного місяця перейшла на Долинщину²¹⁷. На початку червня 1943 р. вдалося організувати перші

²¹² ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67418. Т. 1. Арк. 247–248.

²¹³ Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 9 : Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля : протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА / упоряд. Олександр Ішук, Сергій Кокін. 1944–1945. Київ ; Торонто : [б.в.], 2007. С. 336–337.

²¹⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 23. Арк. 400.

²¹⁵ ЦДАВО України. Ф. 3836. Оп. 1. Спр. 65. Арк. 83–84, 92.

²¹⁶ ЦДАВО України. Ф. 3836. Оп. 1. Спр. 66. Арк. 1; Мороз В. Українська Народна Самооборона (УНС) на терені Дрогобицької області (1943 рік). *Визвольний шлях*. 2000. Кн. 6. С. 54–72.

²¹⁷ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 110 (1954). Спр. 2. Т. 6. Арк. 103.

відділи УНС у Станиславівській області, які стали основою для формування наступних відділів УНС, а потім і зародком УПА в Карпатському краї ОУН²¹⁸. Упродовж травня – липня 1943 р. в кількох регіонах Галичини створюються перші повстанські відділи, а вже у липні – серпні вони отримують перший бойовий досвід²¹⁹. У звіті зі Стрийської округи міститься інформація про створення у серпні – вересні 1943 р. УНС²²⁰.

Загалом, як стверджував О. Луцький, було сформовано 5 куренів УНС (щоправда, деякі називалися куренями умовно). *Перший* з них – “Чорні чорти” ім. Євгена Коновальця (400 – 450 бійців), який дислокувався у районі с. Микуличин і Березина Яремчанського р-ну. Командирами куреня УНС “Чорні чорти” (1943 р.) були Михайло Рачок-“Липей”, Микола Яворський-“Козак”, Іван Бутковський-“Туцул”. До складу куреня входили сотні “Липея” (навчально-бойова), “Козака” (бойова), “Дона” (навчально-бойова)²²¹. За спогадами П. Мельника-“Хмари”, у Тлумацькому повіті було створено 2 відділи УНС (разом 300 бійців): 1-им командував “Козак”, а 2-им командир “Благий”. Саме вони у серпні 1943 р. прибули у с. Космач і приєдналися до сотні УНС “Липея”. Пізніше з цих трьох сотень сформували курінь УНС “Чорні чорти” (командир “Липей”)²²². *Другий* курінь – “Трембіта” (350 – 400 бійців), що дислокувався у лісах Долинського р-ну (база г. Стовба біля с. Суходіл, (командир сотенний “Чорнобровий”). *Третій* курінь – “Сіроманці” (до 250 – 300 бійців), який дислокувався на горі Чорна Сигла в Болахівському районі (командир куреня хорунжий “Яструб”)²²³. *Четвертий* курінь – “Кривоніс-1” – дислокувався в р-ні г. Магура на Стрийщині (командир куреня О. Польовий-“Шахай”, невдовзі розпався). *П’ятий* курінь – “Кривоніс-2” – розміщувався у районі с. Недільна Старосамбірського району (командир А. Шкітак-“Омелян”). До речі, О. Луцький зазначав, що обидва курені “Кривоніс” мали по дві сотні осіб кожний. Навіть був намір створити ще один курінь із аналогічною назвою “Кривоніс” (в районі Сянок). Командиром усіх

²¹⁸ Мельник Петро сотник УПА П. Хмара. *В огні повстання. УПА на відтинку Чорного Лісу (1943–1945)*. Перша частина / упор. Степан Лесів, Ярослав Коретчук. Калуш : Видавництво “Карпатський акцент”, 2014. С. 16.

²¹⁹ Мороз В. Українська Народна Самооборона (УНС) на терені Дрогобицької області (1943 рік). *Визвольний шлях*. 2000. Кн. 6. С. 54–72.

²²⁰ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 71. Арк. 56.

²²¹ Андрусак М. Командири відділів 21-го (Коломийського) тактичного відтинку УПА “Туцульщина” : історико-біографічне дослідження.. Коломия : Вік, 2005. С. 78.

²²² Мельник Петро сотник УПА П. Хмара. *В огні повстання. УПА на відтинку Чорного Лісу (1943–1945)*. Перша частина / упор. Степан Лесів, Ярослав Коретчук. Калуш : Видавництво “Карпатський акцент”, 2014. С. 27.

²²³ Чижевський В. і Луцький О. називає відділи УНС “Сіроманці” та “Трембіта” куренями. Насправді вони були сотнями, які складали один курінь УНС “Гайдамаки” під командуванням Степана Фрасуляка-“Хмеля”. Командирами сотні “Трембіта” були “Чорнобривий” (08–09.1943) та Іван Капало-“Бродяга” (від 09.1943), сотні “Сіроманці” – Дмитро Карпенко-“Яструб”. Можливо, ці відділи мали бути розгорнуті в курені, але цього зроблено не було.

куренив “Кривоніс” призначили поручника Л. Павлишина-“Вовка”, “Мавчина”, колишнього воєнного референта Галицького крайового проводу ОУН. Усі курені впродовж двох тижнів формувалися на своїх територіях, а потім мали перейти в Карпати і зайняти оборону на призначених їм теренах²²⁴. 26 листопада 1943 р. дві чоти “Славка” і “Юрка” та сотенний “Благий” закінчили навчання та перейшли в Чорний ліс до В. Андрусяка-“Різуна” для формування нових відділів УНС²²⁵.

На місце повстанців, які відійшли з вишкільних баз, прибули новобранці. Вони розпочали військовий вишкіл біля сіл Космач Косівського р-ну і Полянця (тепер у складі Яремчанської міської ради). Керівний склад першого відділу УНС “Чорні чорти”: командир “Липей” (М. Рачок), легіонер (членом ОУН не був); командири сотень: 1) М. Яворський-“Козак” (підстаршина легіону); 2) М. Дарабан-“Дон” (освіта незакінчена вища, сотенний куреня “Липея”); 3) Д. Гах-“Скуба” (з легіону). Усім продовольством цей курінь забезпечувала Коломийська округа (провідник Гончар-“Моряк”). У 1943 р. цей курінь мав кілька боїв з ковпаківцями і німцями. На теренах Долинщини розпочався вишкіл відділів УНС “Сіроманці” (формально його створили 12 червня 1943 р. біля с. Молодичне Ходорівського р-ну) і “Трембіта”. Командний склад був переважно з колишніх легіонерів: М. Гальо-“Коник”, Р. Мончаківський-“Ромко”, І. Капало-“Бродяга”, “Журавель”, “Бей” та інші²²⁶.

У листопаді 1943 р. на інспекцію у Калуську округу ОУН прибув крайовий командир О. Луцький-“Беркут”, який відправив дві сотні “Трембіта” та “Сіроманці” у Львівську і Тернопільську області. Натомість було сформовано другий склад куреня “Гайдамаки” у складі трьох сотень (1 сотня – командир “Панас”; 2 сотня – командир “Ясьмін”; 3 сотня – командир “Чмелик”) командиром куреня залишився С. Фрасуляк-“Хмель”. Водночас курінь УНС “Гайдамаки” восени 1943 р. на озброєнні мав 1 кулемет “Максим”, 3 кулемети “Дегтярьова”; 1 пістолет-кулемет “Дегтярьова”, 305 крісів, 3 пістолети²²⁷. Після боїв із німцями 31 жовтня – 1 листопада

²²⁴ ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67418. Т. 1. Арк. 249 – 250; Андрухів І. О., Француз А.Й. Правда історії. Станіславщина в умовах терору і репресій: 1939–1959 роки : історико-правовий аспект. Документи і матеріали. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2008. С. 96.

²²⁵ Літопис Української Повстанської Армії. Т. 19 : Група УПА “Говерля”. Спомини, статті та видання історично-мемуарного характеру / упоряд. Петро Содоль. Торонто – Львів : Видавництво “Літопис УПА”, 1992. Кн. 2. С. 127.

²²⁶ Літопис Української Повстанської Армії. Т. 12 : Третя Подільська воєнна округа УПА “Лисоня”. Документи й матеріали / відп. ред. Є. Штендера, співред. П. Потічний. Торонто : Видавництво “Літопис УПА”, 1989. С. 475; Чижевський В. Організація військової праці ОУН. *Архів ЩДВР* (у стадії опрацювання). Арк. 10, 19; ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 63. Арк. 191.

²²⁷ Ремесло повстанця. Збірник праць підполковника УПА Степана Фрасуляка-“Хмеля” / ред. і упоряд. Р. Забілий. Львів : Центр досліджень визвольного руху, 2007. С. 49–50, 226.

1943 р. командира куреня “Чорні чорти” “Липея” знято з посади й відправлено на Львівщину. М. Рачка-“Липея” зняли із командування куренем “Чорні Чорти”²²⁸. Після “Липея” сотенним став Микола Яворський-“Козак”. 1 листопада 1943 р. прийняли рішення, за яким курінь поділили на 2 частини: 1) перша – командир “Козак”, а потім “Скуба” залишились на Гуцульщині біля с. Космач; 2) друга – з командиром “Гуцулом”, сотенним “Доном” – перейшла в “Чорний ліс” для укріплення вже наявної сотні “Різуна”. Частину підстаршин і стрільців, які мали найвищі показники під час вишколу, відправили в терен для організації та навчання нових відділів УПА (вишкіл провели по селах взимку 1943–1944 рр.). У середині листопада 1943 р. півкурінь під командуванням “Гуцула” перейшов у Чорний ліс, де з’єднався з відділом “Різуна” (ВОП), який за той час зріс уже до сотні. 20 листопада 1943 р. відділ “Гуцула” мав бій з німцями. В бою “Гуцул” отримав поранення правої руки. Командування перебрав В. Андрусак-“Різун”, однак курінь на попереднє місце таборування більше не повернувся²²⁹.

Формування УНС у Карпатах було завершено до 15 серпня 1943 р. Загалом в УНС було мобілізовано до 2 000 осіб (серпень 1943 р.)²³⁰. Найкраще військову справу налагоджено у Калуській окрузі, потім Станиславівській, Коломийській. Саме тому перші відділи УНС організовано на Калушині²³¹. Серед організаторів Української народної самооборони у Карпатському краї ОУН (липень – листопад 1943 р.) необхідно виділити О. Луцького-“Андрієнка”; у Станиславівській області – І. Белейовича-“Дзвінчука”, І. Бутковського-“Гуцула”; курінь УНС “Гайдамаки” – С. Фрасуляка-“Хмеля”; курінь УНС “Чорні чорти” – “Липея”; відділ особливого призначення – чот. “Різуна”; Дрогобицькій – Л. Павлишина-“Вовка”, Б. Вільшинського-“Орла”; курінь УНС “імені Кривоноса” – “Омеляна”²³². Під його керівництвом формувалися три курені УНС із запланованою чисельністю по 300 вояків кожен: один на Сколівщині, другий – на Турківщині – Старосамбірщині і третій – в околицях

²²⁸ Літопис Української Повстанської Армії. Т. 19 : Група УПА “Говерля”. Спомини, статті та видання історично-мемуарного характеру /упоряд. Петро Содоль. Торонто – Львів : Видавництво “Літопис УПА”, 1992. Кн. 2. С. 143–144.

²²⁹ Літопис Української Повстанської Армії. Т. 19 : Група УПА “Говерля”. Спомини, статті та видання історично-мемуарного характеру /упоряд. Петро Содоль. Торонто – Львів : Видавництво “Літопис УПА”, 1992. Кн. 2. С. 143–144.

²³⁰ Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 9 : Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля : протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА /упоряд. Олександр Ішук, Сергій Кокін. 1944–1945. Київ ; Торонто : [б.в.], 2007. С. 336 – 337.

²³¹ Мельник Петро сотник УПА П. Хмара. *В огні повстання. УПА на відтинку Чорного Лісу (1943–1945)*. Перша частина /упор. Степан Лесів, Ярослав Коретчук. Калуш : Видавництво “Карпатський акцент”, 2014. С. 13.

²³² Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 9 : Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля : протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА /упоряд. Олександр Ішук, Сергій Кокін. 1944–1945. Київ ; Торонто : [б.в.], 2007. С. 337; Чижевський В. Організація військової праці ОУН. *Архів ЦДВР* (у стадії опрацювання). Арк. 12.

Сянока, тобто на території Перемиської області. Щоправда, у своїх досить детальних спогадах Лука Павлишин майже не подає інформації про цей останній підрозділ, оскільки його не відвідував. Натомість він лише повідомив про його наявність, командира та сутички з поліцією²³³. У районі г. Магура (біля с. Бряза (Козаківка) було створено курінь УНС “Кривоніс-1” в складі 2 сотень: 1 сотня “Шахая” (О. Польовий); 2 сотня “Яструба” (можливо, Б. Вільшинський) (по 70 бійців у кожній, разом 140 бійців). Стрийська округа погано забезпечувала харчами курінь “Кривоніс-1”, через це його незабаром розформували, а частину бійців перевели в Калуську округу ОУН²³⁴.

Значно кращою була ситуація на Старосамбірщині. У серпні 1943 р. у с. Недільна створено курінь “Кривоніс-2” у складі 2 сотень (1 сотня “Орлович” (можливо, Володимир Костишин-“Орленко”); 2 сотня “Тигрися” (можливо, Степан Гнатів-“Кармелюк”)²³⁵. У кожній сотні було по 90 осіб, разом – 180 бійців. Отже, чисельність УНС у Дрогобицькій області становила 320 бійців. Загальне керівництво здійснював А. Шкітак-“Омелян”²³⁶, який загинув 30 листопада 1943 р. у бою з німцями під Недільною. Є відомості, що тимчасово командування куренем тоді перебрав сотенний “Тигрис”. Так, В. Мороз не виключає, що це ще один псевдонім В. Фединського-“Павука”, “Шрама”. Відповідно, це дає підстави вважати, що він командував сотнею в курені УНС “Кривоніс”. Курінь, яким командував “Павук”, в лютому 1944 р. інспектували член штабу УПА-Захід Василь Чижевський-“Демид” та новопризначений командир Воєнної округи 5 УПА “Маківка” Іван Белейович-“Дзвінчук”. Через несприятливі обставини (погане забезпечення, нестачу повстанського досвіду у молодих бійців відділів, сутички з німцями) курінь чисельно суттєво зменшився і, ймовірно, тому був реорганізований у сотню УПА “Булава”. Її командиром від лютого 1944 р. працював В. Фединський-“Павук”. Навесні відділ чисельно зріс і після 16 квітня був розділений на дві неповні сотні: “Булава” (к-р Осип Урбан-“Рен”) і “Сурма” (к-р Михайло Фридер-“Нечай”). Ймовірно, В. Фединський-“Павук” певний час командував діями обох відділів, зокрема, в чистці їх і

²³³ Павлишин Л. “На грані двох світів...”. *Спогади військовика-бандерівця*. Львів : Сполом, 2010. С. 217–224; Щеглюк В. Р. “...Як роса на сонці”: Політичний роман-хроніка, написаний на основі спогадів колишнього діяча ОУН-УПА Л. С. Павлишина. Львів : УПІ ім. Ів. Федорова; Фенікс Лтд, 1992. С. 103.

²³⁴ Чижевський В. Організація військової праці ОУН. *Архів ЦДВР* (у стадії опрацювання). Арк. 13.

²³⁵ АУСБУЛО. Спр. П-25020. Арк. 44.

²³⁶ АУСБУЛО. Спр. П-25020. Арк. 45.

терену від ненадійних елементів. Оскільки можливості для належної організації військової справи були обмежені, то на початковому етапі створення повстанських відділів Перемищину і Лемківщину в структурі УНС приєднали до Дрогобиччини²³⁷. Перші два відділи УНС Дрогобицької області станом на осінь 1943 р. розрослися до півкуренів (по дві сотні в кожному)²³⁸. У серпні 1943 р. на терені Дрогобицької області сформували курінь ім. Кривоноса командир А. Шкітак-“Омельян”, легіонер (база с. Недільна – Бусовисько; наказ УНС ч. 1 від 11.10.1943 р. округу Самбір – Дрогобич за підписом “Омельян”²³⁹). Тоді ж було сформовано півкурінь УНС командира “Чмелика” (легіонер) біля с. Бубнище. Унаслідок поганого постачання УНС у Дрогобицькій області, у жовтні 1943 р. відділ “Чмелика” перейшов на терен Калуської округи ОУН. Курінь УНС командира “Омельяна” зумів вистояти, але 30 листопада 1943 р. мав великий бій з німцями і змушений був змінити місце базування.

На теренах Калуської округи діяли вишкільний курінь УНС “Гайдамаки” (“Тигри”), (сотня “Трембіта” (1943), сотня “Гайдамаки” (1943), сотня “Сіроманці” (1943). У жовтні 1943 р. Р. Шухевич дав наказ збільшити чисельність відділу УНС. Наприкінці жовтня – початку листопада 1943 р. сотня “Трембіта”, командир “Бродяга”, і сотня “Сіроманці”, командир “Яструб”, відійшли до Тернопільської і Львівської областей для формування та вишколу нових відділів УНС²⁴⁰. Упродовж зими 1943 – 1944 р. вони проходили вишкіл. Керівник Тернопільського обласного проводу ОУН “Нестор” і керівник Львівського обласного проводу ОУН “Кедр” впродовж місяця при допомозі і на базі відправленої сотні УНС створили на території областей по два курені УНС, загальною кількістю близько однієї тисячі осіб. Командиром УНС на території Львівської області О. Луцький призначив поручника “Ярему”, а на території Тернопільської області – хорунжого Остапа Шухая. До грудня 1943 р. завдання Р. Шухевича було виконано і УНС діяла на територіях Станіславської, Дрогобицької, Тернопільської і Львівської областей. Не було УНС тільки в районі Перемишля. При цьому це були (особливо створені у липні – серпні) уже достатньо підготовлені

²³⁷ Павлишин Л. “На грані двох світів...”. *Спогади військовика-бандерівця*. Львів : Сполум, 2010. С. 216; Щеглюк В. Р. “...Як роса на сонці”. Політичний роман-хроніка, написаний на основі спогадів колишнього діяча ОУН-УПА Л. С. Павлишина. Львів : УПІ ім. Ів. Федорова; Фенікс Лтд, 1992. С. 95.

²³⁸ АУСБУ ЛЮ. Спр. П-25020. Арк. 43, 46; Чижевський В. Організація військової праці ОУН. *Архів ЦДВР* (у стадії опрацювання). Арк. 13–14.

²³⁹ ЦДАВО України. Ф. 3836. Оп. 1. Спр. 66. Арк. 30.

²⁴⁰ Ремесло повстанця: збірник праць підполковника УПА Степана Фрасуляка-“Хмеля” / ред. і упоряд. Р. Забілій. Львів : Центр досліджень визвольного руху, 2007. С. 50.

у військовому значенні підрозділи, які представляли собою серйозну військову силу²⁴¹.

УНС вела у 1943 р. ряд боїв з радянськими партизанами С. Ковпака та німцями, які восени 1943 р. хотіли знищити бази УНС, але їм це не вдалося. Перша відома збройна акція УНС відбулася з 6 на 7 липня 1943 р. нападом на табір “Баудінст” у Святославі біля м. Сколе²⁴². В результаті вдалося звільнити понад 100 осіб. При цьому начальник табору і кілька охоронців загинули²⁴³. Щодо цього бою є певні питання, оскільки в оунівських звітах виконання цієї акції не приписувалася місцевим самооборонівцям. Очевидно, побоюючись покарання за несанкціоновану акцію²⁴⁴.

Перші спроби наступів на унесівські бази в Карпатах німецьке командування робить у вересні²⁴⁵. 30 листопада 1943 р. (13⁰⁰) у с. Недільна німці почали наступ, який унесівці (“Кривоніс-2”) зупинили за допомогою кулеметів. За повстанським описом, кількість наступаючих німецьких частин становила понад 2 000. Очолював наступ майор Шуцполіції, сам бій тривав понад 4 год. Серед загиблих із німецької сторони обершарфюрер дрогобицького СД Лявфман з Гестапо (м. Дрогобич), 3 шуцманів та 18 важко поранених. Через 4 – 5 години бій припинився, німці підійшли до укріплень повстанців, однак не виявили там нікого, навіть тіл убитих. У таборі виявили 11 коней, 10 зарізаних свиней та речі домашнього вжитку. Заарештували близько 7 осіб зі села Сторона та зловили ще перед боєм 3 бійців із варти або зв’язкових, яких доставили до Дрогобича²⁴⁶. За іншим описом цієї події відділ УНС “Кривоніс-1” біля с. Недільна 30 листопада 1943 р. звів бій з німцями, загинуло близько 30 стрільців, у т. ч. курінний “Омелян”. У бою відзначився чотовий “Карий”²⁴⁷. 4 грудня 1943 р. Б. Кубайчук-“Борис” у листі писав про знищення табору: “Наш табір вповні розбитий. Дня 30 листопада 1943 року з чотирьох сторін наступили німці на наш УНС. Загинуло 26 осіб в тому числі майже цілий штаб”²⁴⁸. Наступ

²⁴¹ ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67418. Т. 1. Арк. 253.

²⁴² Мороз В. Українська Народна Самооборона (УНС) на терені Дрогобицької області (1943 рік). *Визвольний шлях*. 2000. Кн. 6. С. 63; Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історичні нариси / за ред. С. Кульчицького. Київ : Інститут історії України НАН України, 2005. С. 185.

²⁴³ Мороз В. Ліквідація табору на Святославі. *Шлях перемоги*. 2013. Ч. 29 (3082). 24 липня. С. 6.

²⁴⁴ ЦДАВО України. Ф. 3836. Оп. 1. Спр. 65. Арк. 22–24; Мельник Петро сотник УПА П. Хмара. *В огні повстання. УПА на відтинку Чорного Лісу (1943–1945)*. Перша частина / упор. Степан Лесів, Ярослав Коретчук. Калуш : Видавництво “Карпатський акцент”, 2014. С. 18.

²⁴⁵ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 35. Арк. 135; Чижевський В. Організація військової праці ОУН. *Архів ЦДВР* (у стадії опрацювання). Арк. 16.

²⁴⁶ ЦДАВО України. Ф. 3836. Оп. 1. Спр. 66. Арк. 142.

²⁴⁷ ЦДАВО України. Ф. 3836. Оп. 1. Спр. 62. Арк. 57; ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 110 (1954). Спр. 2. Т. 6. Арк. 189.

²⁴⁸ ЦДАВО України. Ф. 3836. Оп. 1. Спр. 64. Арк. 120.

німецьких частин послабився з кінцем грудня, що дало змогу відновити взимку сили.

У грудні 1943 р. ГВШ УПА видав наказ про перейменування УНС на УПА-Захід (наказ ч. 1/44 від 20.01.1944 р. УПА-Захід КВШ): “Згідно з рішенням Головної визвольної ради з дня 5.12.1943 р. терен дотеперішнього військового діяння УНС називається УПА-Захід. Крім нової назви, УПА-Захід можна вживати і старої назви УНС”²⁴⁹.

У результаті реорганізації УНС у структуру УПА у грудні 1943 р. на теренах Галичини та Закерзоння сформовано Групу УПА-Захід. Спочатку вона складалася з ВО 2 “Буг”, ВО 3 “Лисоня”, ВО 4 “Говерля”, ВО 5 “Маківка”, ВО 6 “Сян”, ВО 7 “Сучава”, ВО 8 “Срібна”. Дві останні були створені формально. Оскільки на теренах Буковини ВО не існувало, діяв лишень один курінь УПА (командир Н. Данилюк-“Перебийніс”)²⁵⁰. Упродовж січня – березня 1945 р. він був розбитий, і більше відділи УПА там не відновлювалися. Натомість на Закарпатті не було створено навіть невеликих місцевих відділів.

Отже, період травня – грудня 1943 р. для відділів УНС на ЗУЗ став етапом якісного і кількісного зростання: 7 вишкільних сотень, що рекрутувались та вишколювались у Карпатах. Звісно, з часом їх стає в рази більше. Перші місяці засвідчили, що попри серйозні проблеми (матеріально-продовольче, кадрове забезпечення) відділи УНС заявляють про себе як серйозну військову силу, рахуватися із якою змушені були усі супротивники.

У будь-якій армії професійні кадри можуть вирішити не лише долю окремого бою, але й хід цілої війни. Особливістю УПА було те, що це була армія без держави, тому вишколювати кадри доводилося підпільно на наявній базі. Саме тому керівництво напередодні формування УПА практикувало делегування власних кадрів для проходження служби, а відповідно здобуття військового досвіду, в армії чужих держав (Німеччини, Польщі, Чехословаччини, Румунії, СРСР тощо), хоча цілком зрозуміло, що і цих кадрів було недостатньо. Тому партизанській армії доводилося самостійно організовувати власні вишкільні курси за самостійно розробленими програмами, щоб підготувати командний і рядовий склад. Загалом старшинські та підстаршинські вишколи тривали від одного до

²⁴⁹ Мороз В. До питання формування УПА. *Шлях перемоги*. 2012. Ч. 50 (3051). 12 грудня. С. 6.

²⁵⁰ Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 19 : Підпілля ОУН на Буковині : Документи і матеріали. 1943–1951 / упоряд. Дмитро Проданик. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2012. С. 36.

чотирьох місяців. Інструкторами на них були ті, хто мали попередній військовий досвід. При цьому якісно відрізнялися старшинські школи УПА, в які влився досвідчений інструкторський склад та розпочав інтенсивну підготовку. Після прийняття рішення організувати для низки членів ОУН військовий вишкіл Провід ОУН почав його практичну реалізацію. До речі, для ефективного навчання необхідно було мати і відповідну фахову літературу. Знову ж таки, цю проблему розв'язували за рахунок захоплених чи здобутих вишкільних видань у ворожих регулярних арміях, що давало змогу не лише використовувати її для підготовки, але й ознайомлюватися з тактикою супротивника, готувати контрзаходи. Тобто, у складних умовах використовувалися будь-які можливості для якісної підготовки власних військових кадрів.

На теренах Карпатського краю ОУН перші відомі вишкільні табори почали створюватися у травні – червні 1943 р. (підстаршинські школи ім. Симона Петлюри, “Беркути”, вишкільні курені: “Гайдамаки” (до 300 бійців) і “Чорні чорти” (до 300 бійців), школа “Тигри”). За підрахунками І. Андрухів та А. Француза, станом на вересень 1943 р. на Станіславщині розташовувалися 9 (із всіх 12 чинних) військово-вишкільних таборів²⁵¹. У Дрогобицькій області в 1943 р. діяли вишкільні курені у Стрийській окрузі – “Кривоніс-1” (2 сотні по 70 бійців, разом 140 бійців, у жовтні 1943 р. розпався, і частина перейшла у Калуської округи), у Самбірській окрузі – курінь “Кривоніс-2” (2 сотні по 90 бійців, разом 180 бійців).

На терені ВО-4 “Говерля” 1 березня 1944 р. створили СШ “Олені”, яка готувала старшин і підстаршин УПА. Школа базувалася біля г. Магура на межі сучасних Сколівського і Долинського районів Львівської та Івано-Франківської областей. Вона складалася із 3 сотень курсантів (2 сотні курсантів вишколювали на старшин, а 3 сотню – на підстаршин). Дві старшинські сотні очолювали (02.1944) “Коника” та “Чмелика” й однією сотнею підстаршин керував командир “Грім” (одночасно виконував обов'язки писаря старшинської школи “Олені-1”). Від УПА-Захід куратором організації СШ “Олені” став В. Чижевський-“Демид”. До речі, підготовку до організації школи розпочали в січні 1944 р. із будівництва бійцями сотні “Чмелика” бараків для майбутніх курсантів біля гори Магура. Інструкторами були М. Твердохліб-

²⁵¹ Андрухів І., Француз А. Станіславщина: двадцять буремних літ (1939–1959). Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Рівне – Івано-Франківськ : Видавнича фірма “Галія”, 2001. С. 94.

“Грім”, М. Гальо-“Коник”, “Чмелик” та інші. Також були два лікарі (євреї). У процесі навчання долучились до вишколу інструктори УПА з Волині. Серед них: 1) сотник Брилевський-“Боровий”; 2) поручник “Поль” (м. Рівне); 3) “Дніпровий” (Дніпропетровської області); 4) “Береза”; 5) “Степовий”; 6) “Крутий” (С. Федорівський стверджує, що “Крутий” за 2 роки в УПА вивчив українську мову, хоча до цього жив у Ленінграді, а його дід був управитель маєтку Терещенка, відтак сина направив у Петербург на навчання)²⁵²; 7) “Кацо” (м. Владикавказ); 8) “Клименко”; 9) “Шалений”; 10) Д. Вітовський-“Зміюка”; 11) О. Линда-“Ярема”; 12) “Бондаренко” (виходець із Дніпропетровської області)²⁵³. Сотник “Боровий” очолив при школі видавниче звено, де друкували навчальні матеріали²⁵⁴. Керівником школи з 1 березня до 15 травня 1944 р. був поручник С. Фрасуляк-“Хмель”. Отже, у травні 1944 р. “Хмель” призначили начальником штабу ВО-4 “Говерля”, а командиром СШ став поручник “Поль”²⁵⁵. Там же перебувала сотня УПА “Гайдамаки” командира “Ясьміна”, яка охороняла СШ “Олені”. СШ “Олені-1”, яка складалася з 2 сотень курсантів, здійснювала навчання з 1 березня до 18 липня 1944 р. Підстаршинська школа (сотня) проводила навчання з 1 березня до 15 червня 1944 р.²⁵⁶ Д. Вітовський-“Зміюка” під час слідства розповідав, що перший випуск старшин складав 218 осіб. При цьому 196 осіб отримали звання хорунжого і старшого вістуна, решті не присвоїли звань через низьку успішність²⁵⁷. Після цього випускників розподілили по окремих округах, де вони продовжували здобувати практичні навички. 18 липня 1944 р. у Славському р-ні закінчив навчання перший випуск Старшинської школи УПА “Олені” – 250 старшин²⁵⁸.

У липні 1944 р. розпочалося навчання СШ “Олені-2”, яке тривало до жовтня 1944 р. Склад школи той самий: 2 сотні вишколювалися на старшин і 1 сотня на підстаршин (Л. Шанковський пише, що чисельність становила 300 бійців). Завдяки захопленім НКВС документам СШ “Олені” в жовтні 1944 р. довідуємося про склад

²⁵² Федорівський С. Нотатки повстанця. Нью-Йорк : Прометей, 1962. С. 54.

²⁵³ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 4. Арк. 90.

²⁵⁴ Чижевський В. Організація військової праці ОУН. *Архів ЦДВР* (у стадії опрацювання). Арк. 42.

²⁵⁵ Ремесло повстанця: збірник праць підполковника УПА Степана Фрасуляка-“Хмель” / ред. і упоряд. Р. Забілий. Львів : Центр досліджень визвольного руху, 2007. С. 51.

²⁵⁶ Літопис Української Повстанської Армії. Т. 19 : Група УПА “Говерля”. Спомини, статті та видання історично-мемуарного характеру / упоряд. Петро Содоль. Торонто – Львів : Видавництво “Літопис УПА”, 1992. Кн. 2. С. 39.

²⁵⁷ Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 9 : Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля : протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА / упоряд. Олександр Ішук, Сергій Кокін. 1944–1945. Київ ; Торонто : [б.в.], 2007. С. 720; ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67449. Арк. 11; Чижевський В. Організація військової праці ОУН. *Архів ЦДВР* (у стадії опрацювання). Арк. 61; Федорівський С. Нотатки повстанця. Нью-Йорк : Прометей, 1962. С. 9–10.

²⁵⁸ Шанковський Л. УПА на Стрийщині. Стрийщина. *Історико-мемуарний збірник Стрийщини, Скільщини, Болехівщини, Долинщини, Рожнітивщини, Журавенщини, Жидачівщини і Миколаївщини*. Нью-Йорк – Торонто – Париж – Сідней, 1990. Т. 1. С. 206.

другої старшинської школи. Так, “Олені-2” у серпні - вересні 1944 р. формували: 1 сотню очолював командир хорунжий “Щит”, чисельність (на 31 серпня 1944 р.) – 131 особа; 2 сотня – командир хорунжий “Коник”, чисельність (на 10.09.1944 р.) – 119 осіб; 3 сотня – командир хорунжий “Колчак”, чисельність (на 17.09.1944 р.) – 124 особи. Разом 374 курсанти²⁵⁹. До речі, впродовж липня – серпня 1944 р. з 1 і 2 сотні загинули, пропали, відрахували 74 курсанти²⁶⁰. До обов’язкових дисциплін у школі належали: польова служба і партизанська тактика (читав сотник “Берега”, колишній офіцер ЧА, до війни науковий співробітник одного із інститутів Академії наук, у грудні 1944 р. в районі м. Золочів потрапив у полон); топографія і зв’язок (поручник “Степовий”, війна не дала можливості йому здобути повну вищу освіту в Ленінграді); “піонерська справа” (поручник “Крутий”); зброезнавство (поручник “Кацо”). Викладав у школі також А. І. Фінтіктістов, колишній старший лейтенант ЧА. Решту уроків, наприклад, із внутрішньої служби, “науки стріляння” проводили сотенні командири – хорунжі “Чмелик” і “Коник”²⁶¹. В СШ “Олені-2” прибув із СС “Галичина” поручник “Ткачук”, який став ад’ютантом школи. Також у школі працював капеланом о. Рафаїл (Р. Хомин)²⁶². На присягу старшинської школи “Олені-2” 21 вересня 1944 р. прибули провідники “Орлів”, “Номів”, “Лицар”, “Андрієнко”, “Карпович”, “Сергій”, “Голубенко” та інші²⁶³. Загалом перша і друга школи “Олені” випустила близько 700 старшин і кандидатів на старшин. Досить трагічно закінчилася доля штабу старшинської школи “Олені-2”. 14 жовтня 1944 р. 14 прикордонний відділ захопив і допитав К. Караєва-“Кацо” (осетин), який на допиті зізнався про місце розташування підстаршинської школи УПА в лісі на південний схід від с. Липа. Очевидно, ситуація виглядала так, що маючи повідомлення про можливий наступ (підозрюючи “Каца”), навчання завершилося і курсанти були розпущені, залишився лише штаб, який і загинув, що цілком відповідає чисельності вилученої зброї²⁶⁴.

²⁵⁹ Патриляк І. “Щоденний хліб” курсантів УПА : житлове, матеріально-технічне, продовольче та медичне забезпечення старшинських та підстаршинських шкіл УПА (1943–1944). *Український визвольний рух* / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України. Львів : Коло, 2004. Збірник 3 : До 75-ліття Організації Українських Націоналістів. С. 252–254.

²⁶⁰ Патриляк І. “Щоденний хліб” курсантів УПА : житлове, матеріально-технічне, продовольче та медичне забезпечення старшинських та підстаршинських шкіл УПА (1943–1944). *Український визвольний рух* / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України. Львів : Коло, 2004. Збірник 3 : До 75-ліття Організації Українських Націоналістів. С. 252 – 253.

²⁶¹ Літопис Української Повстанської Армії. Т. 15 : Спогади командира відділу особливого призначення “УПА – Схід” / відп. ред. Є. Штендера, співред. П. Й. Потічний. Торонто : Видавництво “Літопис УПА”, 1987. С. 189–190, 203; Когут М. Повстанська доля Байрака. Дрогобич : “Відродження”, 1999. С. 12–13; ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67449. Арк. 11–12; Ф. 13. Спр. 372. Т. 87. Арк. 3; АУСБУ ЛО. Спр. П-38704. Арк. 17.

²⁶² Чижевський В. Організація військової праці ОУН. *Архів ЦДВР* (у стадії опрацювання). Арк. 62.

²⁶³ Чижевський В. Організація військової праці ОУН. *Архів ЦДВР* (у стадії опрацювання). Арк. 67.

²⁶⁴ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 87 (1951). Спр. 42. Т. 1. Арк. 28; Оп. 107 (1954). Спр. 1. Арк. 198.

Крім згаданих шкіл, на терені ВО-4 і ВО-5 створили низку підстаршинських шкіл. Зокрема, на терені ВО-5 “Маківка” створили підстаршинську школу (сотню) “Крилаті”: 1) командир “Петрович” (весна – літо 1944 р.); 2) викладач старший булавний “Зір” (колишній старший лейтенант ЧА); 3) чотовий “Діль” (можливо це “Біль”); 4) старший булавний “Скорич” з с. Отиневичі, район Ходорів; 5) підхорунжий “Кармелюк” – учитель гімназії у м. Дрогобич²⁶⁵. Сотня підстаршин “Петровича” (1 половина 1944 р.) складалася із чотових “Орла”, “Вікторії”, “Скорича”²⁶⁶. Влітку 1944 р. у зв’язку з переходом фронту її частково розпустили. На терені ВО-4 “Говерля” (Станіславська область) у групі “Гуцульщина” створили також підстаршинську школу (весна – літо 1944 р.), після закінчення якої курсанти влилися у відділи УПА. Також є інформація, що в січні 1945 р. на Гуцульщині сформували підстаршинську школу УПА, яку очолив поручник “Степовий”, заступники “Лісовий” і “Кропива”. З Калущини в ролі інструктора туди відійшов хорунжий “Чмелик”²⁶⁷. Підстаршинська школа УПА розміщувалася в с. Голови Жаб’ївського р-ну (зг. 08.1944). Навчалися 16 годин на добу: 1) орієнтування на місцевості; 2) топографія; 3) санітарна справа; 4) стройова підготовка; 5) вивчення зброї; 6) 1 година кожного дня відводилася на політико-пропагандистський вишкіл. З приходом ЧА керівництво ВО школу розпустило. Школа готувала ройових і чотових УПА. Всього навчалася до 80 осіб²⁶⁸.

У травні 1944 р. організували першу старшинську школу УПА імені полк. Є. Коновальця на Гуцульщині, яку очолив полковник Федір Стефанович-“Кропива”, до неї увійшла середньо-шкільна молодь з Коломийщини, що не змогла потрапити до СШ “Олені-1”. Навчання тривало з початку червня до кінця вересня 1944 р. Ця школа розташовувалася на хут. Буковець с. Брустури Косівського р-ну, де навчалася понад тридцять осіб, а наприкінці залишилося 28 осіб. Навчання у школі було розраховане на шість місяців, але у зв’язку із проривом лінії фронту радянськими військами на території Косівського і Жаб’ївського р-нів навчання у школі перервали, а всі, хто там перебували, пішли у відділи УПА ТВ-21 “Гуцульщина”²⁶⁹.

²⁶⁵ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 5. Арк. 325.

²⁶⁶ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 36617фп. Т. 1. Арк. 44–45.

²⁶⁷ Ремесло повстанця: збірник праць підполковника УПА Степана Фрасуляка-“Хмеля” / ред. і упоряд. Р. Забілій. Львів : Центр досліджень визвольного руху, 2007. С. 94–95; ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 39. Арк. 47; Літопис Української Повстанської Армії. Т. 19 : Група УПА “Говерля”. Спомини, статті та видання історично-мемуарного характеру / упоряд. Петро Содоль. Торонто – Львів : Видавництво “Літопис УПА”, 1992. Кн. 2. С. 40.

²⁶⁸ АУСБУ ЧО. Спр. 7334. Арк. 10, 44 зв.

²⁶⁹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 108 (1954). Спр. 2. Т. 2. Арк. 6.

Також в Карпатах були організовані курси радистів, керівник “Кирило”. У серпні 1944 р. курсанти закінчили навчання, на організованих урочистостях виступали керівники ОУН і УПА: окружний ОУН Г. Легкий-“Борис”, начальник школи полковник “Кропива”, “Степовий”²⁷⁰. До речі, курсантом цієї школи був М. Симчич-“Кривоніс”. Викладачами у школі були: 1) Ф. Стефанович-“Кропива” викладав інженерну справу і теорію кінної їзди; 2) керівник навчальної частини школи, поручник “Степовий” викладав топографію; 3) поручник “Лісовий” викладав стройову і дисциплінарну службу; 4) поручник “Омельченко” – тактику; 5) капітан Т. Гачіч-“Гот” – теорію балістики і зброї; б) референт пропаганди Карпатського крайового проводу ОУН В. Тодорюк-“Тур” викладав історію ОУН, історію України, ідеологію українських націоналістів, історію української літератури²⁷¹. Потрібно зазначити, що при сотнях існували школи із терміном навчання один місяць із підготовки молодшого командного складу²⁷². Навчалася ця група радистів у червні 1944 р. на Закарпатті, організаційно-технічну допомогу надали угорці²⁷³.

Підстаршинську школу УПА “Беркути” організували у липні 1944 р., вона діяла впродовж серпня – вересня 1944 р. у Станіславівській окрузі ОУН, командиром був хорунжий “Чмелик”. База школи розташовувалася г. Малиновице в Карпатах²⁷⁴. Очевидно, до підстаршинської школи УПА можемо зарахувати курінь “Гайдамаки”, який очолював хорунжий “Хмель”. Офіційно курінь не мав назви школи, однак там вишколювався інструкторський персонал майже для всіх відділів ВО-4 “Говерля” та частина для відділів Львівщини, Тернопільщини і Волині, які відійшли з “Сіроманцями” та “Трембітою”²⁷⁵.

На терені Калуської округи впродовж травня – серпня 1944 р. діяла школа кадрів ОУН “Тигри” (база в Долинщині), яка складалася із 2 сотень курсантів (чоловіча і жіноча). Керівником школи був Михайло Федоришин-“Стефаник”, потім П. Федун-“Волянський”, його помічник Всеволод Лемеха-“Осип”,

²⁷⁰ ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67616. Т. 5. Арк. 335.

²⁷¹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 108 (1954). Спр. 2. Т. 2. Арк. 7.

²⁷² ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 55 (1953). Спр. 6. Т. 1. Арк. 106, 156.

²⁷³ Чижевський В. Організація військової праці ОУН. *Архів ЦДВР* (у стадії опрацювання). Арк. 60–61.

²⁷⁴ Літопис Української Повстанської Армії. Т. 3 : Чорний ліс: видання команди Станіславівського тактичного відтинка УПА 1947–1948 рр.. Передрук підпільного журналу УПА (1947–1948) / відп. ред. Є. Штендера, співред. П. Потічний. Торонто : Видавництво “Літопис УПА”, 1978. Кн. 1. С. 92; Ремесло повстанця. Збірник праць підполковника УПА Степана Фрасуляка-“Хмеля” / ред. і упоряд. Р. Забілий. Львів : Центр досліджень визвольного руху, 2007. С. 48, 259.

²⁷⁵ Ремесло повстанця. Збірник праць підполковника УПА Степана Фрасуляка-“Хмеля” / ред. і упоряд. Р. Забілий. Львів : Центр досліджень визвольного руху, 2007. С. 259.

“Тигрис”. Командиром жіночої сотні була Ірина Савицька (за чол. Козак)-“Бистра”, її помічницею – Марія Юрчак-“Наталка”²⁷⁶. На червень 1944 р. школа налічувала 180 осіб, з них 98 жінок. Через нестачу харчів жіночу школу перевели у Калушину. У серпні 1944 р. в час переходу фронту школу розпустили. Чоловічу сотню включили до СШ “Олені-2”. Викладачами були: 1) “Степовий” – інструктор юнацької школи “Грегіт” на Гуцульщині (04 – 08.1944), 01 – 02.1945 р. командир підстаршинської школи УПА на Гуцульщині; 2) Ф. Стефанович-“Кропива”, 04 – 08.1944 р. командир юнацької школи “Грегіт”; 3) Ярослав Струтинський-“Новий”, “Яспар”.

В. Чижевський-“Демид” пише, що завдяки інтенсивній роботі старшинських шкіл Станиславівщини Львівщина та Дрогобиччина отримали по кількадесят інструкторів, але остання не зуміла їх належно використати, лише коли на пост командира цього терену заступив ад’ютант старшинської школи Д. Вітовський-“Зміюка”, він зумів зрушити військову роботу з “мертвої точки”²⁷⁷.

На конференції керівництва Карпатського краю ОУН (22 жовтня 1945 р. біля с. Сукіль Козаківської сільської ради, тепер у складі Болахівської міської ради Івано-Франківської обл.) М. Твердохліб звітував про проведені вишколи і перевишколи офіцерів та підофіцерів, заняття у двох підофіцерських школах (тривало по 165 годин кожне). При цьому зазначав, що влітку 1945 р. 60 % учасників УПА навчалися на мінерських курсах. Однак відчувалася нестача людей, які могли проводити вишколи. Літературу для навчання використовували переважно російську і частково українську²⁷⁸.

Отже, ведучи боротьбу за відновлення власної держави, першочерговим завданням для українських повстанців було забезпечення власних структур професійними кадрами. Розв’язувалося це питання шляхом організації власних вишкільних курсів, підготовкою та проведенням яких займалися досвідчені повстанці, що пройшли військову службу в арміях інших держав та здобули безпосередній бойовий досвід. Яскравим підтвердженням доволі ефективної роботи вишкільних структур ВО-4 “Говерля” стало майже десятирічне протистояння українського визвольного руху радянській репресивно-каральній системі. Перспективним напрямом

²⁷⁶ Содоль П. Українська Повстанча Армія 1943–1949. Довідник другий / Петро Содоль. Нью-Йорк : [б.в.], 1995. С. 81.

²⁷⁷ Чижевський В. Організація військової праці ОУН. *Архів ЦДВР* (у стадії опрацювання). Арк. 82.

²⁷⁸ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 33286фп. Т. 1. Арк. 211.

дослідження є вивчення особливостей функціонування старшинських і підстаршинських курсів у Львівському та Подільському краях ОУН.

2. Особливості формування Воєнної округи 4 “Говерля” та Воєнної округи 5 “Маківка”. Історія ОУН і УПА, попри наявність наукових, науково-популярних і навіть публіцистичних праць, досі сприймається частиною громадян упереджено, а визвольну боротьбу взагалі схильні вважати маргінальним явищем. Водночас значна кількість наукових досліджень із історії українського визвольного руху, в яких отримали висвітлення окремі аспекти проблеми, не дала підстав говорити про наявність її комплексного наукового опрацювання. Це обумовлено розпорошеністю та відсутністю доступу до архівних джерел, ідеологічною заангажованістю деяких авторів та низкою інших причин.

У грудні 1943 р. відбувається завершення організації УНС, яким, сказати б, закінчується початковий етап організації УПА. З 24 грудня 1943 р. наказом ГВШ ч. 1/43 введено єдину структурну організацію УПА для всіх українських земель. Зліквідували назву повстанських відділів у Галичині УНС, уніфікували та використовували назву УПА. Цьому наказу ГВШ передувала нарада керівного активу ОУН і УПА від 5 грудня 1943 р., яка прийняла рішення про поширення боротьби УПА на всі українські землі, формування на базі УНС УПА-Захід²⁷⁹, першим командиром якої став О. Луцький-“Беркут” (07 – 11.1943 в УНС; 11.1943 – 01.1944 в УПА). 26 січня 1944 р. його змінив Василь Сидор-“Шелест”, “Вишитий” (формально пробув на цій посаді до загибелі 14.04.1949 р.). Цим рішенням оформили нову структуру у складі УПА-Північ (Волинь, Полісся), УПА-Південь (Кам’янець-Подільська, Вінницька), УПА-Захід (Галичина) та УПА-Схід.

Керівником усіх військових дій був Головний Командир УПА, якому допомагав у військових справах Головний військовий штаб УПА. Безпосередньо Головному командирі підпорядковувалися Крайові командири УПА. Кожний із них вів на своєму терені також військові справи за допомогою штабів, начальники яких безпосередньо йому підпорядковувалися. Крайовий військовий штаб керував суто військовими справами на території. Крайовому командирові УПА підпорядковувалися Командири Воєнних округ із

²⁷⁹ Мороз В. До початків діяльності Української Головної Визвольної Ради. *Український визвольний рух* / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2007. Збірник 10: До 100-річчя від дня народження Романа Шухевича. С. 213–222.

відповідними штабами (Військовий штаб Воєнної округи, ВШВО). Всі оперативні відділи підпорядковувалися на своєму терені командирю Воєнної округи (і його ВШВО), а через нього крайовому командирю УПА (і його КВШ). Зауваження стосувалися лише того, щоб командири оперативних відділів не виконували одночасно функції по лінії ОУН²⁸⁰.

Створення Головної команди та Головного військового штабу (ГВШ) завершилося в листопаді 1943 р. формуванням структури УПА. До Головної команди УПА входили головний командир і члени ГВШ. Наказ ч. 1/44 від 23 січня 1944 р. щодо організації військових штабів запроваджував відповідну структуру побудови військового штабу (за підписом в.о. шефа ГВШ О. Перебийноса, в.о. гол. Командира УПА Т. Чупринки). Зокрема, очолював військовий штаб шеф, який водночас був заступником командира по військових справах. Шефові штабу підпорядковувалися відділи: 1) оперативний (оп.); 2) розвідувальний (роз.); 3) тилловий (*господарчий*) (тил.); 4) організаційно-персональний (орг.-пер.); 5) вишкільний (виш.); 6) виховний (вих.). Кожен відділ очолювали начальники відділів (нач. від.). Окремі відділи штабу розбудовували на поодиноких щаблях в міру потреби. Крім цього, при командирові міг існувати спеціальний відділ інспекторів (інс.). На чолі штабу стояв шеф, який був водночас заступником командира на час його відсутності. Начальники окремих відділів військового штабу керували безпосередньо підпорядкованими відділами. За належну працю своїх відділів вони відповідали перед шефом штабу. Начальники відділів штабу були діловими зверхниками відповідних начальників підпорядкованих їм штабів. Письмові звіти складали командирові через шефа штабу, а усні перед командиром у присутності шефа штабу або перед шефом штабу²⁸¹.

Наказом КВШ УПА-Захід №2/44 від 1.02.1944 р. “Про організацію військових штабів ВО УПА” дозволялося поєднувати в одній особі начальника штабу, оперативного і вишкільного. Саме на першій конференції у грудні 1943 р. відбувається створення Головного військового штабу УПА. Крім цього, у роботі конференції було ухвалено низку рішень і постанов, якими закріплено структурну організацію УПА. Впродовж грудня - січня тривали організаційні заходи, пов’язані зі створенням Головного Військового Штабу (ГВШ)

²⁸⁰ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 60. Арк. 217–217зв.

²⁸¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 60. Арк. 222; Т. 62. Арк. 111–111зв.

та крайових військових штабів (КВШ), визначенням основних засад створення та діяльності УПА. У наказах та інструкціях від січня – лютого 1944 р. визначалися основні засади праці, зокрема, підпорядкування командирів воєнних округ не тільки крайовому військовому штабові (у військових справах), а й обласним провідникам ОУН (у політичних і теренових справах, а також взаємовідносинах з іншими референтурами). На нижчому рівні командири УПА підпорядковувалися тільки своїм зверхникам²⁸². Отже, основною одиницею УПА-Захід були визначені воєнні округи (ВО), які територіально та організаційно співвідносилися з областями ОУН. З них три було в УПА-Північ, 6 – в УПА-Захід, і два – в УПА-Південь. У серпні 1944 р. в УПА-Північ залишилось 2 ВО, а в УПА-Захід з лютого 1945 р. діяло 4 ВО. Після 1944 р. УПА-Південь практично перестала існувати. Кожна ВО ділилася на тактичні відтинки (ТВ), особливо УПА-Захід із 11.1944 р.²⁸³. Кожною ГВО і ВО керував командир і його штаб – із шефом штабу та штабовими відділами, як при ГВШ. Проте з огляду на відсутність кваліфікованих старшин виконання поодиноких функцій було дуже нерівномірне²⁸⁴.

Кожна ВО отримала свій порядковий номер і назву. Зокрема, Дрогобицька воєнна округа мала номер 5 та назву “Маківка” (скорочено – ВО-5 “Маківка”), Станіславщина відповідно номер 4 “Говерля” (скорочено – ВО-4 “Говерля”). Нижчими адміністративними одиницями УПА були відтинки або військові з’єднання (відповідали у військовому відношенні бригаді), а в адміністративному – окрузі. Наступним щаблем були курені, сотні, чоти та рої. Переважно сотні будувалися за трійковим принципом: три чоти, у кожній три рої (ділився на дві ланки), переважно 10 – 12 бійців (на озброєнні були легкий кулемет, два – три автомати, решта – гвинтівки). Як правило, командир першої чоти був заступником сотенного. Чисельно кожна сотня мала нараховувати 163 бійці, хоча бойові сотні влітку 1944 р. склалися із 180 – 200 бійців, з осені 1944 р. 100 – 120, а в 1946 – 1949 рр. менше половини. До складу куреня входило дві – чотири сотні піхоти. В окремих куренях додатково було по одній і більше спеціальних чот (ВПЖ, важких кулеметів, сотенних мінометів тощо). До складу почоту куреня входили шеф штабу (або ад’ютанта для оперативних справ), політвиховник, бунчужний, капелан, лікар. Курені були

²⁸² ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 62. Арк. 94–103.

²⁸³ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 62. Арк. 73.

²⁸⁴ Содоль П. Українська Повстанча Армія. 1943–[19]49 : довідник / Петро Содоль. Нью-Йорк : [б.в.], 1994. С. 24–25.

самостійними тактичними одиницями, що для проведення масштабних бойових акцій могли об'єднуватися в більші з'єднання (групи), командирами, яких призначав штаб воєнної округи, рідше ставав найстарший за віком, курінний командир. Командування загоном перебирав командир ВО або начальник штабу. Лише для ведення оборонних боїв відділи могли самостійно об'єднуватися в курені, якщо не можна було отримати дозвіл²⁸⁵.

На теренах УПА-Захід у 1944–1945 рр. загони задіявалися на час проведення окремих акцій тільки у поодиноких випадках. Загалом у кожному ТВ мали бути курінь чи кілька сотень, хоча через нестачу кадрів не всюди це здійснювалося. Інколи в ТВ діяло кілька куренів. Наприклад, у ТВ-22 “Чорний ліс” функціонували п'ять куренів (1945–1946). Примітна деталь: командування ТВ-22 видало наказ про перейменування місцевостей “Чорного лісу” на честь командирів УПА. Бойові відділи, а часом і деякі штаби, мали особливі назви чи криптоніми, починаючи вже з весни 1943 р. Більшість цих назв не була відома воякам, оскільки вони вживалися тільки в оперативних звітах або в описах боїв для публікації. У вересні – жовтні 1945 р. усім відділам і чотам УПА надано числові номери: сотні – двоцифрові, чоти – трицифрові. Відтак восени 1945 р. відділи УПА ВО-4 “Говерля” отримали нумерацію № 58–93 (№ 58–68 – ТВ-21 “Гуцульщина”, ТВ-22 “Чорний ліс” – № 69–80; ТВ-23 “Магура” – № 81–88; ТВ-24 “Маківка” – № 89–93). Отже, діяло 35 сотень УПА (хоча треба відняти 5 сотень з ТВ-21, які не були створені, тобто існувало 30 відділів УПА). Отже, якщо врахувати, що сотня налічувала 100–120 бійців, тоді загальна чисельність відділів нараховувала близько 3 000 – 3 600 бійців. Після наказу Р. Шухевича (липень 1946 р.) про перехід до нових методів боротьби чисельність відділів УПА суттєво зменшилася, залишилися тільки найбільш боєздатні формування²⁸⁶. У вересні 1945 р. провідник Карпатського крайового проводу ОУН Я. Мельник-“Роберт” видав наказ, щоб відділи УПА підпорядковувались тереновим провідникам. Кожний відділ УПА отримав район своєї діяльності. На території Коломийщини військові керівники УПА спромоглися створити навіть запасні сотні – резерв чинним відділам УПА. В них переважно перебували чоловіки старші за віком, чого, до

²⁸⁵ Бутковський І. Організаційна структура УПА. *Визвольний шлях*. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник. 1967. Кн. 10 (235). Річник XX. С. 1100–1101; Мороз В. Перемиська Воєнна округа УПА “Сян” (1944 р.). *Український визвольний рух*. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України Центр досліджень визвольного руху, 2012. Збірник 17. С. 271.

²⁸⁶ Літопис Української Повстанської Армії. Т. 18 : Група УПА “Говерля”. Документи, звіти та офіційні публікації / упоряд. Петро Содоль. Торонто : Видавництво “Літопис УПА”, 1990. Кн. 1. С. 7 – 11.

речі, не було в інших ТВ ВО-4. У липні 1944 р. провід наказав членам ОУН, які були в поліції, перейти до лав УПА. Для Карпатського краю певною особливістю була наявність короткоіснуючих відділів УПА²⁸⁷.

Відділи чисельно зросли особливо в час переходу фронту. Основою для творення та зросту відділів стали старі, добре вишколені частини “Різуна”, “Благого” та “Рена” на Бойківщині, а “Скуби” і “Недобитого” на Гуцульщині. Серед них була частина легіонерів та випускників II курсу старшинської школи. Із них створено інструкторський та командний склади для новобранців. У березні 1944 р. ряди УПА поповнилися ще українською поліцією, яка на евакуйованих німцями теренах в більшості перейшла до УПА з повним озброєнням і магазинами. Тут було також досить багато людей з добрим військовим вишколом, які пізніше стали керівниками відділів і підвідділів УПА. Прорив радянських військ і термінова евакуація німців у лютому – березні 1944 р. пришвидшили мобілізацію відділів УПА, які до того часу законспіровано вишколювалися в терені. Крім уже вишколених, до УПА вливалися великі маси добровольців, утікачів із вже зайнятої більшовиками території. Потрібно було зорганізувати людей у відділи, вишколити та створити з них бойові одиниці. Кількамісячна стабілізація фронту вважалася сприятливою, чим повною мірою скористалося командування УПА²⁸⁸. По цілому терені Галичини повстають нові курені і сотні. Під час переходу фронту до відділів УПА влилося кілька сотень колишніх бійців дивізії СС “Галичина”, а також багато колишніх українських поліцаїв, які не хотіли відступати з німцями, а вирішили продовжити боротьбу із більшовиками в рядах УПА. У час переходу фронту до УПА-Захід влилося більше 1 000 бійців дивізії СС “Галичина” й української поліції. Значна частина з них опинилася на території ВО-4 і ВО-5. Втім, як зауважує В. Сидор-“Шелест”, цей елемент не був ідейним²⁸⁹. Отже, чисельність і значення української поліції, які перейшли у ліс зі зброєю, не потрібно переоцінювати. Тому основні кадри доводилося шукати через військові вишколи членів ОУН і симпатиків. У 1944–1946 рр. відбувалася повномасштабна війна ОУН і УПА проти всіх підрозділів радянських репресивно-каральних органів і ЧА. Саме в цей час повстанці

²⁸⁷ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 65 (1953). Спр. 4. Арк. 10.

²⁸⁸ Чижевський В. Організація військової праці ОУН. *Архів ЦДВР* (у стадії опрацювання). Арк. 47.

²⁸⁹ Ріпецький М. Історія курія “Рена”. *Літопис Української Повстанської Армії*. Т. 33 : Тактичний відтинок УПА 26-ий “Лемко” : Лемківщина і Перемищина (Документи і матеріали) / ред.-кол. Петро Потічний, Іван Лико. Торонто – Львів : Видавництво “Літопис УПА”, 2001. С. 107.

намагалися застосовувати наступальну тактику проти більшовиків. Однак з роками відбувся перехід до оборонної тактики. Відповідно до цього керівництво ЦК КП(б)У і війська перейшли до наступу. РК КП(б)У й органи РВ НКВС і НКДБ практично кожний день здійснювали бойові операції з метою зашкодити наступальній тактиці УПА. Безумовно, за рахунок цих категорій певною мірою вдалося розв'язати проблему підготовлених кадрів для новосформованих відділів, що сприяло їхньому інтенсивнішому зростанню. До цього навіть не було готове вище командування УПА. Лави повстанців поповнилися представниками української інтелігенції, яка працювала в німецькій адміністрації, тобто всі ті, хто не пішли з німцями і прагнули боротися із новим окупантом. До речі, цікаву характеристику повстанців подавав М. Твердохліб на конференції керівництва Карпатського краю ОУН 22 жовтня 1945 р. біля с. Сукіль Козаківської сільської ради (тепер у складі Болехівської міської ради Івано-Франківської обл.). Зокрема, він стверджував, що 80 % бійців УПА не були членами ОУН, а серед командирів – до 40 % становили не члени ОУН. За віковою характеристикою учасники УПА становили молоді люди у віці від 18 до 35 років. М. Твердохліб стверджував, що в основному в УПА перебували добровольці, а примусово бралися тільки в окремих випадках. Відтак примусово мобілізовані демобілізувалися із УПА. Наголошувалося на погано поставленій політвиховній роботі. Командний склад навчався переважно у відділах. Сам М. Твердохліб зазначав, що серед учасників УПА військовослужбовців інших армій було порівняно мало²⁹⁰. У серпні 1944 р. фронт тимчасово зупинився в Карпатах і розділив відділи УПА навпіл. Одні опинилися в радянському тилу, а інші – на німецькій стороні. У результаті наступу ЧА літом 1944 р. за німцями залишалась вузька смуга Карпат в Дрогобицькій і Станіславівській областях. Зокрема, на терені Турківщини і Старосамбірщини було багато відділів УПА, які не змогли перейти фронт і опинились між німецькими і радянськими військами. В цей час на терені Дрогобицької області перебував шеф ГВШ УПА О. Гасин “Іван Чорнота”-“Дор”, який в с. Довжки Турківського району зустрівся з О. Луцьким-“Беркутом” і наказом від 22.08.1944 р. створив тимчасову групу УПА-Захід-“Карпати”,

²⁹⁰ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 33286фп. Т. 1. Арк. 211.

призначивши його керівником цієї групи²⁹¹. Вона проіснувала до кінця вересня 1944 р., коли фронт рушив вперед, а відділи із складу групи зуміли без втрат перейти лінію фронту. О. Луцький-“Беркут”, який в січні 1945 р. був полонений НКВС, залишив розлогу розповідь про цю групу. Так, вона складалась з сотень: 1) “Месники”; 2) “Яструба”; 3) “Нечая”; 4) “Байди”; 5) “Осипа”; 6) “Громенка”; 7) “Вікторії”; 8) “Євгена”; 9) СШ “Олені” в складі 3 сотень. Начальник штабу став полковник УНР “Шпак”. О. Луцький називає чисельність УПА-Захід “Карпати” до 3 000 бійців (базувалася в горах Дрогобицької області)²⁹².

Штаб ВО-4 “Говерля” складався з командира округи, начальника штабу, він же перший заступник командира округи, другого заступника командира округи, 2 відділу (3 особи), служби зв’язку і підслуховування (17 осіб), санітарної служби (30 осіб), інженерно-саперної служби (100 осіб), польової жандармерії (13 осіб)²⁹³. ВО-4 “Говерля” в січні – грудні 1944 р. територіально охоплювала Станіславівську область, а після реорганізації і ліквідації ВО-5, ВО-7 вона покривала терен Станіславівської, частково Дрогобицької, Чернівецької і Закарпатської областей ОУН. Загалом до складу ВО-4 “Говерля” входили: 1) Іван Белейович-“Дзвінчук” (12.1943–01.1944); 2) командир ВО-4 І. Бутковський-“Гуцул” (01–07.1944), влітку 1944 р. знятий з посади і відправлений на Захід; 3) командир ВО-4 Микола Твердохліб-“Грім” (літо 1944–1949); 4) начальник штабу С. Фрасуляк-“Хмель” (наказ ГК УПА від 16.05.1944 р.). Відкритим залишається питання, до якого часу “Хмель” був начальником штабу, бо в листопаді 1944 р. прибув на терен Калуської округи й очолив там групу УПА, а пізніше керував ТВ-23 до травня 1945 р.; 5) начальник 6 політвиховного відділу ВО-4 С. Слободян-“Єфрем”, “Клим” (1945–1947); 6) начальник 5 вишкільного відділу ВО-4 “Щит” (1945–1946); 7) начальник 4 організаційно-персонального відділу ВО-4 Кобилинець-“Козак” (? – 24.11.1944); 8) почот (ад’ютант) командир ВО-4 Б. Драч-“Дунай” (1944–1946); 9) працівник штабу ВО-4 К. Петер-“Сокіл” (1944–1945); 10) працівник 6 вишкільного відділу ВО-4 Козак-“Запорожець” (1945–01.1947) потрапив у полон; 11) член штабу ВО-4 І. Белейович-“Дзвінчук” (1945–1947), потрапив у полон,

²⁹¹ Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 9 : Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля : протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА / упоряд. Олександр Ішук, Сергій Кокін. 1944–1945. Київ ; Торонто : [б.в.], 2007. С. 343.

²⁹² Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 9 : Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля : протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА / упоряд. Олександр Ішук, Сергій Кокін. 1944–1945. Київ ; Торонто : [б.в.], 2007. С. 344.

²⁹³ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 98 (1954). Спр. 7. Арк. 12 зв.

командир ВО-5 “Маківка”; 12) начальник ВПЖ ВО-4 “Говерля” (11.1944 – 05.1945) Дмитро Вітовський-“Зміюка” (ВПЖ створено в 11.1944 р. і ліквідовано як окремий орган у травні 1945 р.); 13) член Штабу ВО “Говерля”, ад’ютант командира ВО Ярослав Струтинський-“Яспар”, “Новий” (11.1943); 14) член штабу Станиславівської ВО-4, керівник розвідки Сильвестр Маланюк-“Дуб” (? – 10.1944)²⁹⁴.

У січні – лютому 1944 р. завершилася трансформація УНС в УПА-Захід (наказ КВШ УПА-Захід № 1/44 від 20.01.1944 р.). У березні 1944 р. О. Луцький передав командування В. Сидору-“Шелесту”. Ще в лютому 1944 р. на терені Станиславівської і Дрогобицької областей ОУН почали створюватися ВО УПА. ВО-5 “Маківку” очолив І. Белейович-“Дзвінчук” (02 – 12.1944), Станиславівська ВО-4 “Говерля” очолив І. Бутковський-“Гуцул” (до серпня 1944 р.). Щодо командування штабу ВО-7 і ВО-8, то інформації не виявлено, очевидно, його і не призначили. Кожна ВО мала свій штаб. Начальником штабу ВО-4 став С. Фрасуляк-“Хмель”. Уже наказом УПА-Захід “Замок” № 8/44 від 25 вересня 1944 р. створили ТВ в межах ВО²⁹⁵. Навесні 1944 р. відбувалася посиленна праця військових референтів зі створення і розбудови УПА. Найкраще ця робота відбувалася у Станиславівській області, гірше у Дрогобицькій. Щоправда, В. Сидор-“Шелест” зазначав, що особливостями Дрогобицької області було те, що питання кадрів тут стояло краще порівняно з іншими регіонами. Це, очевидно, й зумовило існування та діяльність останніх відділів УПА, які проводили операції аж до кінця літа 1949 р.²⁹⁶ Щодо Буковини, то там у 1943 р. румуни провели масштабні арешти членів ОУН і так паралізували роботу. Тільки у березні 1944 р. туди направили провідника Артемізію Галицьку-“Мотрю”, яка змогла відновити мережу ОУН, а Мирослав Гайдук – військову роботу. Навесні (04 – 05.1944 р.) створено курінь під керівництвом Василя Шумки-“Лугового” чисельністю до 400 осіб, який й отримав назву БУСА. Влітку 1944 р. “Луговий” самовільно встановив контакти з німцями і провів з ними переговори, що в кінцевому результаті призвело до розпаду відділу (09.1944 р.), а “Луговий” і частина бійців пішла з відступаючими німецькими підрозділами, хоча інша частина перейшла до новозорганізованої УПА. У документах УПА відділи на

²⁹⁴ Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 9 : Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля : протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА / упоряд. Олександр Ішук, Сергій Кокін. 1944–1945. Київ ; Торонто : [б.в.], 2007. С. 368.

²⁹⁵ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 62. Арк. 73.

²⁹⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 9. Арк. 19, 138.

Буковині належали до ВО “Сучава” № 7²⁹⁷. Новозорганізований курінь Буковини, що складався із 4 сотень, очолив Назарій Данилюк-“Перебийніс”. На Закарпатті ОУН була дуже малочисленною, щоби́льше, майже всіх керівників ОУН заарештували і засудили угорці. Також в документах ОУН йшлося про слабкі позиції на теренах ВО-8 “Срібна” (Закарпаття), а відповідно і неможливість організувати там жодного місцевого відділу УПА. Загальне становище відділів УПА ускладнилося у зв’язку із переходом навесні-влітку 1944 р. фронту та початком радянізації краю.

Першим командиром ВО-4 “Говерля” став Іван Бутковський-“Гуцул” (перша половина 1944), який після важкого поранення не міг повноцінно виконувати свої обов’язки (07.1944 р. пішов на Захід). Саме тому його наступником став Микола Твердохліб-“Грім” (07.1944–05.1954), оскільки у 1944 р. події на фронтах були динамічними, необхідно було перейти фронт, зберегти кадри, розширити чисельний склад для продовження боротьби у радянській дійсності. Використання цих завдань довірили новопризначеному у липні 1944 р. командиру Станіславівської ВО-4 Миколі Твердохлібу-“Грому”. Саме із його приходом пов’язують налагодження впродовж літа 1944 р. осені 1945 р. цілісного функціонування шести ТВ (ТВ-20 Буковинський, ТВ-21 “Гуцульщина”, ТВ-22 “Чорний Ліс”, ТВ-23 “Магура”, ТВ-24 “Маківка”, ТВ-25 Закарпатський), вони діяли на теренах Прикарпаття, Закарпаття і Буковини.

Вагома реорганізація відбулася згідно з наказом УПА-Захід “Замок” №9/44 від 25.11.1944 р., за якого було ліквідовано ВО-5 “Маківка”, ВО-7 “Сучава” (Буковина) і ВО-8 “Срібна” (Закарпаття), а всі ці колишні ВО ввійшли до складу ВО-4 “Говерля” як ТВ. Зокрема, на базі ВО-5 “Маківка” створили ТВ-24 “Маківка”, ВО-7 “Сучава” – ТВ-20 “Сучава”, а ВО-8 “Срібна” формально стала основою ТВ-25. Щоправда, на Закарпатті відділів УПА взагалі не було зорганізовано (спроба закинути із інших теренів призводила до їхнього знищення), фактично відділи УПА там були розбиті навесні 1945 р.

На початок 1949 р. у ВО-4 “Говерля” залишились тільки 2 малі підвідділи УПА: один в ТВ-21 “Гуцульщина” (до 20 бійців) і другий підвідділ 91 “Басейн” в ТВ-24 “Маківка” (до 20 бійців). Дрогобицький підвідділ у першій половині 1949 р. провів кілька акцій: зокрема знищив підполковника О. Колодяжного, начальника 5 відділу УМДБ Дрогобицької області (05.1949), а підвідділ ТВ-21 в червні

²⁹⁷ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 62. Арк. 137.

1949 р. чисельністю 17 осіб здійснив закордонний рейд до Румунії. Очолював підвідділ сотник П. Мельник-“Хмара”, а політкерівником був Н. Данилюк-“Перебийніс”, який володів румунською мовою. Пробувши там понад два тижні, щасливо повернувся до УРСР. Після цього цей підвідділ було розпущено, а стрільців переведено в збройне підпілля. 3 вересня 1949 р. ГВШ УПА видав наказ про припинення діяльності УПА²⁹⁸. Обидва підвідділи внаслідок цього наказу були розформовані, а бійці влились до мережі збройного підпілля. До кінця 1949 р. залишався тільки 4 відділ організаційно-персональний, який вів облік нагороджених і представлених до нагородження.

Отже, бойова, пропагандистська діяльність відділів УПА у ВО-4 “Говерля” була однією з найпотужніших. Відділи УПА провели сотні бойових зіткнень. Порівняно з іншими, відділи ВО-4 “Говерля” протрималась найдовше. Зокрема, на інших теренах УПА припинили свою діяльність в 1946 – 1947 рр. (ВО-2 “Буг”, ВО-3 “Лисоня” та ін.), натомість останні повстанські відділи у ВО-4 “Говерля” розформували 3 вересня 1949 р.

Історія ОУН і УПА, попри наявність наукових, науково-популярних і навіть публіцистичних праць, досі сприймається частиною громадян України упереджено, а визвольну боротьбу взагалі схильні вважати маргінальним явищем. Водночас значна кількість наукових досліджень з історії українського визвольного руху, в яких отримали висвітлення окремі аспекти проблеми, не дають підстав говорити про наявність її комплексного наукового опрацювання. Це зумовлено розпорошеністю та відсутністю доступу до архівних джерел, ідеологічною заангажованістю деяких авторів і низкою інших причин.

Виникнення перших повстанських відділів на теренах Дрогобицької області припадає на літо 1943 р., коли у Карпатах з’явилися перші вишкільні табори Української народної самооборони. Організатором УНС у Дрогобицькій області став Богдан Вільшинський-“Орел” (кінець 1943). Наприкінці 1943 р. його перевели на Львівщину у військову референтуру окружного проводу ОУН²⁹⁹. У грудні 1943 р. УНС була підпорядкована Проводові ОУН та перейменована на УПА-Захід³⁰⁰. Територію УПА-Захід поділили

²⁹⁸ Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 10 : Життя і боротьба генерала “Тараса Чупринки” (1907–1950). Документи і матеріали / упоряд. Сергій Богунів, Віктор Даниленко, Анатолій Кентій, Сергій Кокін, Володимир Лозицький, Микола Посівнич. Київ ; Торонто : [б.в.], 2007. С. 350.

²⁹⁹ Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки / авт. кол. Олександр Дарованець, Володимир Мороз, Володимир Муравський, Микола Посівнич. Видання третє, доповнене. Київ : Українська видавнича спілка, 2007. С. 641.

³⁰⁰ Шанковський Л. УПА на Стрийщині. *Стрийщина. Історико-мемуарний збірник Стрийщини, Скільщини, Болехівщини, Долиницькини, Рожнітивщини, Журавеницькини, Жидачівщини і Миколаївщини*. Нью-Йорк – Торонто – Париж – Сідней, 1990. Т. 1. С. 199.

на ВО, які на той час були ідентичними з організаційним поділом ОУН (б) на області. Вона була найчисельнішою, мала шість воєнних округ та три тактичні відтинки на Холмщині, Перемищині, Лемківщині. Основу поділу на округи склали певні територіальні одиниці: “Буг”, “Говерля”, “Маківка”, “Лисоня” та ін.

Відповідно до адміністративно-територіального та організаційного поділу територія Дрогобицької області входила до ВО-5 “Маківка”. Першим командувачем ВО-5 “Маківка” (02–12.1944) став колишній військовий референт Станиславівського обласного проводу ОУН (осінь 1943) Іван Белейович-“Дзвічук” – організатор відділів УНС (1943) (сотні “Різуна” куреня “Чорні чорти”, сотні “Сіроманці”). Після реорганізації у структурі УПА-Захід І. Белейович перебував у розпорядженні командира УПА-“Захід” В. Сидора-“Шелеста”, а отже, і провідника Карпатського крайового проводу ОУН Я. Мельника-“Роберта”, після його загибелі – у В. Сидора³⁰¹. ВО-5 “Маківка” була поділена на п’ять тактичних відтинків: на Турківщині – “Тур’я”, Старосамбірщині – “Булава”, Бориславщині – “Басейн”, Сколівщині – “Бойки”, Журавненщині – “Журавлі”³⁰². Команда ВО-5 мала намір на базі цих відділів УПА розгорнути курені, але виконати це не вдалося. Виняток становить сотня “Бойки”, з якої сформували курінь. Планувалося, що до складу ВО мали входити кілька куренів, які об’єднували 2–3 сотні, сформовані із 3–4 чот, складовими одиницями яких були 3–4 рої (мав 12 бійців, а на озброєнні ручний кулемет, два – три автомати і гвинтівки (карабіни) німецьких та радянських зразків). У деяких округах два – чотири курені тимчасово об’єднувалися у загони (полки). Курінь був основною тактичною одиницею і часто при виконанні бойових завдань діяв самостійно. Пізніше основною бойовою і тактичною одиницею в УПА була сотня. Чисельний стан сотні за штату нараховував 163 вояки, але практично влітку 1944 р. сотні мали по 180 – 200, а у 1945 р. 10–130, пізніше – вдвічі менше. У липні 1944 р. у Дрогобицькій області ОУН нараховувалося 3 240 озброєних членів, крім цього, на вишколі перебувало 5 сотень УПА, з яких лише “Леви” та “Булава” були здатні вести бойові дії. Дислокувалася також старшинська школа “Олені”, до складу якої

³⁰¹ ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67448. Т. 1. Арк. 5, 9, 16, 19, 40, 45, 96, 153–154, 157, 199–200, 234; Ф. 5. Спр. 67448. Т. 2. Арк. 308; Ф. 13. Спр. 372. Т. 40. Арк. 262; АУСБУ ЛО. Спр. П-26789. Арк. 11зв., 39; Спр. П-40340. Арк. 22зв.; Спр. 20963. Арк. 21; Спр. 48313. Арк. 14зв.; Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 1. Арк. 79; Ф. 13. Спр. 372. Т. 77. Арк. 132; Содоль П. Українська Повстанча Армія. 1943–[19]49. Довідник / Петро Содоль. Нью-Йорк : [б.в.], 1994. С. 66; Пагіря О. Між війною та миром: відносини між ОУН і УПА та збройними силами Угорщини (1939 – 1945). Торонто – Львів : Видавництво “Літопис УПА”, 2014. С. 481–482.

³⁰² Шанковський Л. УПА на Стрийщині. *Стрийщина. Історико-мемуарний збірник Стрийщини, Скільщини, Болехівщини, Долиниці, Рожнітивищини, Журавенищини, Жидачівщини і Миколаївщини*. Нью-Йорк – Торонто – Париж – Сідней, 1990. Т. 1. С. 208.

входили три сотні курсантів. Разом в цих сотнях було 1 100 старшин і вояків УПА. Отже, на час другої більшовицької окупації “збройна боротьба” ОУН налічувала 4 340 озброєних вояків УПА та підпільників ОУН. Практично не змінилася чисельність повстанців ВО-5 “Маківка” у листопаді 1944 р. Про, що довідуємося зі звіту ВО-5, використаного у праці В. Тустанівського, у якому стверджувалося, що у листопадовому святі (1944 р.) взяло участь 1 160 бійців УПА³⁰³. Також на початку 1945 р. на терені області створили 75 СКВ, які діяли в рамках збройного підпілля.

Важливим залишається питання персонального складу штабу ВО-5 “Маківка” і ТВ-24 “Маківка”. Вдалося встановити такий склад: 1) командир ВО-5 І. Белейович-“Дзвінчук” (01 – 11.1944), відтак т.в.о. командира ВО-5 О. Каратницький-“Морський” (12.1944 – 01.1945); 2) ад’ютант командира ВО-5 Я. Косарчин-“Козак” (12.1944 – 05.1945); 3) командир ВО-5 і ТВ-24 А. Куровицький-“Сірий” (02 – 05.1945); 4) командир ТВ-24 Д. Вітовський-“Зміюка” (06.1945 – 03.1946); 5) командир ТВ-24 “Богдан”, “Щит” (04– 10.1946); 6) командир ТВ-24 т.в.о. “Роман”-“Ромко” (11.1946– 08.1947); 7) командир ТВ-24 С. Стебельський-“Хрін” (08.1947– 09.1949); 8) політвиховник ВО-5 А. Куровицький-“Сірий” (1944); 9) шеф тилу ВО “Аркадій” (1 половина 1944); 10) керівник військової розвідки ВО-5 “Кримський” (1 половина 1944); 11) політвиховник групи і ТВ-24 Г. Дулин-“Крук” (1945–1947); 12) “Вихор-4” – член штабу ТВ (?–7.02.1946) (поручник чеської армії); 13) Ю. Гасин-“Строюк” – член штабу (1944 – 1 половина 1945); 14) член штабу хорунжий “Липа” (1946–1947); 15) член штабу “Олег” (1945 – 28.01.1946); 16) член штабу, інструктор, зброяр ТВ-24 “Журавель” (1945–21.01.1946); 17) вишкільний ТВ-24 Я. Федорович-“Біль” (?–12.1945)³⁰⁴; 18) політвиховник ТВ-24 В. Гошко-“Мирон” (осінь 1947 – 1949); 19) член штабу ТВ “Аркадій” (зг. 01.1945); 20) Міршук Данило-“Клименко” – інструктор-пропагандист ТВ (весна 1945); 21) Гнатів Степан-“Кармелюк” – керівник вишколу ТВ і спецдоручень (08.1946–08.1947); 22) старший булавний “Шрам” – вишкільник ТВ (08.1946–1947); 23) булавний “Юра” – вишкільник ТВ (08.1946–1947). У “Нотатках повстанця” Д. Міршук описує штаб ВО-5 в січні 1945 р.: 1) командир ВО “Сірий”; 2) заступник “Аркадій”; 3) політвиховник

³⁰³ Дрогобиччина – земля Івана Франка / гол. ред.-кол. Лука Луців. Дрогобич : Бескид, 1993. Т. 1. С. 104–105.

³⁰⁴ Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 9 : Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля : протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА / упоряд. Олександр Ішук, Сергій Кокін. 1944–1945. Київ – Торонто : [б.в.], 2007. С. 742.

Г. Дулин-“Крук”, “Всеволод”; 4) Д. Міршук-“Клименко” – інструктор пропагандист групи при штабі ВО-5³⁰⁵. Згідно з наказом ТВ-24 “Маківка” (2/46 від 18.08.1946 р.) новий командир ТВ-24 “Богдан”-“Щит” назначив своїм заступником старшого булавного “Ромка”; командира “Кармелюка” – старшиною доручень і командиром вишкільної групи; старшим булавним “Шрама” і булавним “Юру” – вишкільниками.

Натомість О. Луцький-“Андрієнко” стверджував, що штаб у першій половині 1944 р. мав дещо інший склад: 1) командир ВО-5 “Дзвінчук”; 2) керівник військової розвідки ВО-5 “Кримський”; 3) шеф тилу ВО-5 “Аркадій”; 4) працівник служби тилу ВО-5 “Строюк”; 5) шеф політвиховного відділу ВО-5 “Сірий”³⁰⁶. Сам командир ВО-5 І. Белейович-“Дзвінчук” серед членів штабу ВО-5 (1944 р.) називав: 1) І. Белейович-“Дзвінчук” – командир ВО-5; 2) Юрій Гасин-“Строюк” – інтендант штабу ВО-5; 3) “Морський” – начальник розвідки ВО-5; 4) “Сірий” – начальник політвиховного відділу ВО-5³⁰⁷.

Військово-територіальний устрій УПА-Захід, як і організаційно-територіальний устрій ОУН ЗУЗ, із встановленням радянської влади та адміністрації в Галичині був змінений. Метою цієї реорганізації було спрощення структури та пристосування її до радянських адміністративно-територіальних одиниць³⁰⁸.

25 листопада 1944 р. був виданий наказ УПА-Захід ч. 9/44, який передбачав утворення з шести ВО чотири. ВО-5 “Маківка” була ліквідована, а її територія, відділи та штабні старшини (к-р ВО Іван Белейович-“Дзвінчук”, “Морський”, Юрко Гасин-“Строюк” та керівник політвиховного відділу Адам Куровицький-“Сірий”) перейшли в розпорядження штабу ВО-4 “Говерля”. Ця реорганізація була визначена наказом УПА-Захід ч. 9/44 від 25.11.1944 р. (пункт IV.1): “а) Зноситься: ВО 5 “Маківка” і підкоряється їй ВО 4 “Говерлі”. ВО 6 “Сян” підкоряється ВО 2 “Бугові”; б) ВО 3 “Лисоні” підчиняються сусідні східні терени, які належить перебрати; в) ВО 4 “Говерлі” підкоряється, крім попереднього – ВО 7, “сучава” і ВО 8 “Срібна”; г) Точне розмежування теренів поміж ВО 2 “Буг”, ВО 3 “Лисоня”, ВО 4 “Говерля” узгодять й устійнять згадані Штаби ВО із своїми організаційно-тереновими проводами, що в цій матерії дістають

³⁰⁵ Федорівський С. Нотатки повстанця. Нью-Йорк : Прометей, 1962. С. 105; ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 4. Арк. 174; Ф. 5. Спр. 67418. Т. 1. Арк. 67.

³⁰⁶ ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67418. Т. 2. Арк. 72–73.

³⁰⁷ ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67488. Т. 1. Арк. 214.

³⁰⁸ Мороз В. З листування членів Проводу ОУН (листопад 1944 – травень 1945). *Український визвольний рух* / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2007. Збірник10 : До 100-річчя від дня народження Романа Шухевича. С. 43–44.

вичерпні вказівки із реорганізації терену взагалі; д) Штаби воєнних округ узгодять і устійнять поділ своїх нових теренів на тактичні відтинки Груп (куренів), достосовуючись до новопостаючих організаційно-теренових одиниць; е) дотеперішні командири і начальники поодиноких відділів колишніх ШВО “Маківка” і “Сян” переходять до диспозиції: “Маківка” (“Дзвінчук”, “Морський”, “Строюк”, “Сірий”) для “Говерлі”; “Сян” (“Ударник”, “Ірка”) для “Буга”; є) Команди Груп очолять Командири Груп (курінні), у випадках недостатньої їхньої кількості – окружні оргмоби (подвійна функція), зглядно декотрі начальники відділів ВШВО”³⁰⁹.

На місці ВО-5 “Маківка” створити відтинок 24 “Маківка” (згодом наказом УПА-Захід ч. 12 від 28.04.1945 р. поняття “група” стосувалося воєнних округів, а для попереднього поняття “група” введено нову назву “відтинок”)³¹⁰. У наказі ч. 3/45 обласного провідника “Дніпрового”, датованого 24 січня, до відома окружних провідників й оргмобів доводилась частина наказу КВШ УПА-Захід ч. 9/44. Це вказує, що сам наказ був отриманий незадовго до цього дня. На Дрогобиччині наказ про розформування ВО-5 “Маківка” та ВО-6 “Сян”, за твердженням обласного референта пропаганди Михайла Фарила-“Рубаня”, отримали у грудні 1944 р.³¹¹.

У першій половині 1944 р. І. Белейович-“Дзвінчук” на терені ВО-5 “Маківка” організував 4 сотні УПА: 1) “Явора” (р-н Миколаїв); 2) “Павука” (сотня “Булава”); 3) “Корнія” (сотня “Месники”, у червні 1944 р. з колишніх поліцейських і дивізійників); 4) “Карпенко” (можливо, сотня “Соколи” у Стрийському р-ні, але вона невдовзі була розбита). Також на Дрогобиччині влітку 1945 р. в районі Турка – Бориня діяла сотня М. Гуштака-“Євгена” чисельністю до 60 бійців, який до цього був курінним, а 1944 р. його курінь був розбитий НКВС. У цей час прибув курінь “Різуна” зі Станіславської області і сотня “Льви” з Львівської області³¹². Сотня “Льви” прибула на терен ВО-5 у червні 1944 р. Її очолював сотенний “Санчо”, який невдовзі загинув у сутичці з німцями біля с. Сторона, а сотню очолив “Дир”. Ця сотня у вересні повернулася на Львівщину, вона здійснювала охорону І Великого збору УГВР у с. Сприня в липні 1944 р. Крім цього, командування УПА-Захід-Карпати, отримавши звіт, затвердило командний склад куреня “Лемківщина-Захід”, а

³⁰⁹ ЦДАВО України. Ф. 3834. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 4.

³¹⁰ ЦДАВО України. Ф. 3836. Оп. 1. Спр. 70. Арк. 1.

³¹¹ АУСБУ ЛО. Спр. П-26789. Арк. 39.

³¹² ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67488. Т. 1. Арк. 41.

також підпорядкувало “Ренові” з метою переходу лінії фронту всі відділи УПА на захід від Турки, тобто також сотні з ВО-6 – “Громенка”, “Осипа” та “Чорного”, а з ВО-5 – “Байди”, “Кармелюка” та “Нечая”³¹³.

У наказі № 9 “Замок” від 25 листопада 1944 р. вказувалося провести реорганізацію відділів УПА, розподілити їх по території для діяльності і завдання, де діяли під керівництвом провідника ОУН, отримуючи також основні завдання від своїх вищих керівників. Право віддання завдання кожному відділу і підвідділу мав провідник від району і вище, на території якого розміщувався підвідділ. Рекомендувалося з регулярних військових форм боротьби перейти на партизансько-диверсійні; бойові удари направляти проти ворожих опорних пунктів і передусім їхніх керівних осіб, широко застосовувати засідки, наскоки; проводити виховну роботу серед всіх бійців, готувати їх до політично-пропагандистських операцій і там їх використовувати; тісно пов’язувати всі бойові операції з політично-пропагандистською роботою; поповнювати військовий апарат, який, окрім основних завдань, мав займатися підготовкою території до розміщення, розквартирування і постачання відділів на зимовий період. Використовувати всі можливості для підготовки військових кадрів (підстаршин і старшин)³¹⁴.

Характерно, що Дрогобицька ВО-5 була у військовому значенні слабшою порівняно зі Станиславівською ВО-4 “Говерля”. Влітку 1944 р. відділи УПА ВО-4 і ВО-5 переходили фронт у тил ЧА. При цьому одним вдалося перейти без втрат, іншим, навпаки, зі значними втратами. На час переходу фронту деякі сотні УПА були розпущені і більше не збирались.

Отже, ВО-5 “Маківка” (сформована 1944 – розформована у листопаді 1944 р.) складалася із сотень “Месники” (1944), “Соколи” (1944 – 1945), “Сурма” (1944–1945), “Східняки” (1944), “Бродяги” (1944), “Бойки” (1944–1945), “Булава” (1944), “Голоти” (1944–1948), ПСШ “Крилаті” (1944). Натомість малодослідженим залишається питання існування короткочасних відділів УПА на терені Дрогобицької області. Ці відділи існували здебільшого в 1944 р. від кількох тижнів до кількох місяців, і були розбиті або розпущені командуванням, наприклад, сотня “Чупринки” в Дрогобицькій

³¹³ Ріпецький М. Історія курія “Рена” // Літопис Української Повстанської Армії. Т. 33 : Тактичний відтинок УПА 26-ий “Лемко” : Лемківщина і Перемищина (Документи і матеріали) / ред.-кол. Петро Потічний, Іван Лико. Торонто – Львів : Видавництво “Літопис УПА”, 2001. С. 112–113, 117.

³¹⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 3. Арк. 141–142.

області діяла влітку 1944 р. (08.1944 р. розпущена). Отже, ВО-5 “Маківка” трансформувалася у ТВ-24 “Маківка”, у якому відділи УПА провели сотні бойових зіткнень. Порівняно з іншими, відділи ТВ-24 “Маківка” протримались найдовше. На інших теренах УПА припинила свою діяльність у 1946–1947 рр. (ВО-2 “Буг”, ВО-3 “Лисоня” та ін.), натомість останні повстанські відділи у ТВ-24 “Маківка” розформували 2 вересня 1949 р.

3. Стратегія і тактика багатofронтової боротьби.

Опозиційний антирадянський рух складався з: а) осіб, які брали участь у боротьбі 1940 – початку 1950-х рр.; б) осіб, які повернулися з ув’язнення в результаті відбуття терміну або реабілітації; в) різних релігійних організацій, заборонених радянською владою.

Характеризуючи поведінку осіб, які повернулися з ув’язнення, зазначимо, що значна частина з них не змінила ідейних переконань, мала намір відновити антирадянську діяльність. Вони поширювали “провокаційні чутки”, “наклепницькі висловлювання”, критикували внутрішню та зовнішню політику партії, готувалися до збройної зміни чинного режиму, погрожували окремим радянсько-партійним працівникам й активістам, виступали проти вступу до колгоспів і комсомолу³¹⁵. Колишні підпільники перебували під наглядом не лише органів репресивної системи, але й осіб, які так чи так прагнули “вислужитися” перед радянською владою. Характерно, що навіть на колишніх націоналістів, які пішли на відверту співпрацю з режимом, довели йому свою відданість, робилися доноси, за ними встановлювався агентурний нагляд³¹⁶.

Незважаючи на ліквідацію масштабного й організованого руху Опору, у Карпатському краї ОУН наприкінці 1952 р. окремі підпільні групи та особи діяли до середини 1950-х рр. Вище керівництво держави усвідомило, що масовими репресіями досягнути остаточної перемоги над визвольним рухом не вдасться, тому пішло на переговори з ув’язненими колишніми керівниками підпілля³¹⁷. Варто зазначити, що Л. Берія одним з перших намагався виключити з політичного лексикону слово “бандит” щодо представників визвольного руху. Зокрема, розглядаючи боротьбу українців, він

³¹⁵ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 12 (1960). Спр. 42. Арк. 44; Спр. 44. Арк. 135.

³¹⁶ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 12 (1960). Спр. 42. Арк. 50.

³¹⁷ Кентій А. Нарис боротьби ОУН–УПА в Україні (1946–1956 рр.). Київ : Інститут історії України НАН України, 1999. С. 85–86; Киричук Ю. Український національний рух 40–50-х років ХХ століття : ідеологія та практика. Львів : Добра справа, 2003. С. 301.

повідомляв, що немає “ніяких бандитів, а лише є націоналістично налаштована частина населення”³¹⁸.

Ліквідація підпільного руху в Карпатському краї ОУН далася радянській владі великими зусиллями. Після смерті Й. Сталіна відбувається часткова демократизація режиму. Рада Міністрів СРСР 15 травня 1956 р. ухвалила постанову “Про скасування обмежень по спецпоселенню з членів сімей українських і білоруських націоналістів, звільнених від заслання на поселення”, реально це був дозвіл на повернення додому. Хоча місцеві чекісти констатували, що ще наприкінці 1940-х рр. було зафіксовано кілька випадків повернення сімей керівників підпілля, які були виселені у період з 1940–1941 рр. і навіть 1944–1945 рр. у віддалені райони СРСР. Причому робили це без відома і згоди обласних УМДБ. У 1955 – 1956 рр. на територію Дрогобицької, Закарпатської, Станіславської, Чернівецької областей прибула значна кількість осіб, які відбували покарання за антирадянську діяльність.

Масові повернення колишніх засуджених і депортованих припадають на 1955 р. й особливо на 1956 р. Так, станом на 25 квітня 1955 р., за даними апаратів уповноважених КДБ при РМ УРСР по Дрогобицькій області, на територію області із місць ув’язнення повернулися і проживали 2 068 осіб (131 підпільник, 330 членів ОУН, 1 115 симпатиків, 456 інші)³¹⁹. Через рік (20 липня 1956 р.) кількість тих, які повернулися з ув’язнення і висилки, збільшилася до 5 436 осіб, серед яких з різних причин із області виїхала 831 особа³²⁰. У той час на території Дрогобицької області проживало 4 530 осіб (підпільників ОУН – 80, членів ОУН – 741, симпатиків – 2 568, інших – 655, членів сімей учасників і симпатиків ОУН, які виселялися – 644). Основна маса прибулих осіла на проживання в містах і районах, де були промислові підприємства. Чекісти зазначали, що більшість тих, які повернулися, не займалися суспільно корисною працею на підприємствах і в колгоспах. Характеризуючи їхню поведінку, відзначали, що більшість ідеологічно не змінилася, відкрито відмовлялися іти на роботу в колгоспи, а робили спроби згурпувати навколо себе населення і займалися антирадянською агітацією чи пропагували у найближчий час війну між СРСР і США³²¹. Більшість з них перебували на утриманні родичів, деякі

³¹⁸ Кентій А. Нарис боротьби ОУН–УПА в Україні (1946–1956 рр.). Київ : Інститут історії України НАН України, 1999. С. 85– 86.

³¹⁹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 12 (1960). Спр. 41. Арк. 82.

³²⁰ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 12 (1960). Спр. 44. Арк. 62; Спр. 42. Арк. 44.

³²¹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 12 (1960). Спр. 41. Арк. 83.

взагалі не мали наміру працювати в колгоспах і на підприємствах³²². Попри те, кількість колишніх репресованих значно збільшилося, і вже на 1 січня 1957 р. у Дрогобицьку область повернулася 9 821 особа (з ув'язнення 7 423, поселення 685, спецпоселення 1 713), за межі області вибула 1761, в обласному центрі проживало 213, в містах обласного підпорядкування – 780, районних центрах – 677, сільській місцевості – 6 390³²³. У значно більших масштабах відбувалося повернення тих, які відбули покарання, у Станіславську область. Так, на 6 вересня 1956 р. всього з ув'язнення колишніх членів ОУН і симпатиків прибула 4 251 особа (446 колишніх підпільників, 588 учасників ОУН, 3 217 симпатиків)³²⁴. А уже через місяць на території Станіславської області виявили (на 20 жовтня 1956 р.), що з місць ув'язнення повернулася 8 131 особа, раніше засуджена за контрреволюційні злочини (6 401 чоловіків, 1 730 жінок; за віком: до 30 років – 2 337, до 40 – 2 466, до 50 – 1 693, старших 50 – 1 635). Впродовж 1956 р. із тих, які повернулися із ув'язнення, було притягнуто до кримінальної відповідальності по лінії міліції і прокуратури 34 особи. Із них: за погрози сільському активу – 3, за хуліганство – 18, за розкрадання – 4, за спекуляцію – 3, за збройне пограбування – 2, за допущення автодорожньої аварії – 1, за підробку документів – 1, за втечу із спецпоселення – 2. Крім того, впродовж 1956 р. поступили дані про 10 проявів осіб, які повернулися з ув'язнення і спецпоселення: погроз – 4, самовільне вселення у раніше конфісковані будинки – 6 випадків. Тенденція до збільшення чисельності повернення з ув'язнення колишніх підпільників зберігалася і в наступні роки³²⁵. Аналогічну позицію займали ті, які повернулися у Станіславську область. Спецоргани констатували, що більшість із них, хоча і поселилася у сільській місцевості, однак у колгоспах працювала мало, а прагнула влаштуватися на виробництво, частина займалася своїм одноосібним господарством чи взагалі не працювала. На думку спецорганів, особливу увагу привертала та обставина, що із 7 721 особи тих, які повернулися із ув'язнення, працювали: 1 842 – у колгоспах, 1 969 – промислових підприємствах і державних установах, 686 – у своїх одноосібних господарствах. Не займалися суспільно корисною працею 2 147, із них безробітні – 484. Із тих, які повернулися із місць ув'язнення, в 1956 р. 10 осіб знову

³²² ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 12 (1960). Спр. 44. Арк. 63.

³²³ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 12 (1960). Спр. 45. Арк. 90; Спр. 46. Арк. 2, 81.

³²⁴ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 3. Арк. 168.

³²⁵ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 3. Арк. 232, 252.

заарештовані органами міліції за кримінальні злочини і засуджені на різні терміни покарання³²⁶.

Турбували спецоргани і ті учасники визвольного руху, які повернулися з місць ув'язнення, виселення. Впродовж 1944–1956 рр. на території Станіславської області було заарештовано і засуджено 12 000 осіб (бандитів, учасників ОУН, німецьких карателів і симпатиків, уніатів, сектантів й іншого антирадянського елементу, з яких повернулися з ув'язнення і проживали в районах області 5 207 осіб, а 7 000 продовжували залишатися в ув'язненні (з них: 400–500 керівних членів ОУН, 2 000 – членів ОУН, 4 000 – 5 000 бандитів та іншого антирадянського елементу), виселили 28 000 сімей учасників оунівського підпілля і симпатиків, з них повернулися до місць попереднього проживання близько 7 000 сімей. З тих, хто повернулися із місць ув'язнення, 5 207 осіб – 446 колишні бандити, 588 учасників ОУН, 3 217 симпатиків і 956 колишніх німецьких симпатиків, сектантів, уніатів й ін. антирадянського елементу³²⁷.

Вивчаючи агентурно-оперативні дані, чекісти Чернівецької області встановили, що порівняно із 1955 р. більш складною стала ситуація у 1956 р. по цій лінії роботи. Станом на 1956 р. в області проживало 514 колишніх підпільників, які в різні роки легалізувалися і з'явилися із повинною, серед них 12 колишніх керівників низових проводів. Водночас із підпільниками легалізувалися їхні колишні легальні організаційні зв'язки, до 50 осіб проживали в області (колишні станичні, зв'язкові і розвідники, які притягувалися до відповідальності). За неповними даними, ці підпільники після легалізації не здали наявну у них зброю. З кінця 1955 р. і за 1956 р. з місць ув'язнення повернулося і залишилося на попередніх місцях проживання в області 72 колишніх підпільники, 187 учасників легальних звен ОУН і 1 383 активні симпатики. Серед тих, які повернулися, колишній провідник Чернівецького обласного проводу ОУН (б) Д.П. Гирюк, член обласного проводу ОУН (м) Гастуняк і 3 керівники підрайонних проводів ОУН³²⁸. Із місць ув'язнення (15 вересня 1956 р.) повернулося 1 330 осіб (27 колишніх керівників, 156 учасників легальних сіток і різноманітних організаційних звен, 1 147 симпатиків), які відбували покарання за націоналістичну діяльність. Більшість вказаних осіб осіла на проживання у різних районах області за місцем свого народження (358 Заставнівський; 270

³²⁶ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 3. Арк. 273.

³²⁷ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 3. Арк. 156.

³²⁸ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 27. Арк. 2.

Вашковецький, 254 Вижницький, 117 Садгірський, 93 Сторожинецький, 92 Кіцманський)³²⁹.

На території Чернівецької області у 1956 р. і на початку 1957 р. мали місце низка проявів, серед них: 3 вбивства, 5 побоїв, 10 погроз свідкам, 6 хуліганських вчинків, 15 антирадянських висловлювань. Загалом за період з листопада 1956 до березня 1957 р. було заарештовано 6 осіб за підозрою у вчиненні вказаних порушень³³⁰.

Під час роботи з агентурою УКДБ Чернівецької області у 1956 р. завели 14 справ-формулярів і 12 справ попереднього оперативного провадження, завербовано 56 агентів. У 1957 р. додатково заведено 10 справ оперативного обліку і завербований 21 агент. Всього по цій лінії в УКДБ було 53 справи-формуляри, 16 розшукових справ, 9 справ попереднього оперативного провадження і 163 агенти³³¹.

Аналогічна ситуація із тими, що повернулися, була і в Закарпатській області. Так, станом на 27 березня 1955 р. проживала 281 особа, яка була засуджена за антирадянську діяльність і повернулася з місць ув'язнення, з них 27 за націоналістичну діяльність. Із цієї категорії осіб на оперативному обліку перебувало і розроблялося: 3 по справах-формулярах, 2 по справах попередньої оперативної перевірки. Для прикладу, справа-формуляр (№ 1258) була заведена 11 березня 1955 р. на колишнього уніатського священика Івана Поповича (1908 р., ур. с. Дунковиці Іршавського р-ну). У 1946 р. засуджений за ст. 54-4 КК УРСР до 10 років ВТТ. Із матеріалів, наявних у справі, випливає, що І. Попович у травні 1954 р. після відбуття покарання повернувся з ув'язнення й осів на проживання у м. Мукачево. Перебуваючи у ВТТ, І. Попович серед однодумців проводив антирадянську агітацію, групував навколо себе колишніх уніатських священиків і монахів, а також встановив письмовий зв'язок з тими однодумцями, які залишилися у ВТТ, у листах до яких зводив "наклепи" на радянську дійсність і державний устрій³³².

Загалом наприкінці 1956 р. з ув'язнення у західні області України повернулося 60 000 осіб (з них 6 000 виїхали в інші місця проживання, 600 відправили до місць ув'язнення, 5 000 виїхали у східні області, 400 за оргнабором і в порядку переселення). МВС і прокуратура західних областей України розглянули 75 227 заяв

³²⁹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 26. Арк. 201.

³³⁰ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 27. Арк. 103.

³³¹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 27. Арк. 104.

³³² ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 1. Арк. 2.

спецпоселенців. З них 61 875 особам було відовлено право у поверненні на рідні землі³³³.

На думку радянських спецорганів, значна кількість колишніх оунівців, що повернулися з ув'язнення, з'явилися з повинною, представляли серйозну небезпеку на випадок ускладнення міжнародної ситуації, значна частина особливо “ворожо” налаштованих могла перейти на нелегальне становище і відновити збройну боротьбу. Саме тому робилися пропозиції виселити або і заарештувати частину націоналістично налаштованих осіб³³⁴.

Офіційна місцева влада негативно ставилася до звільнених з ув'язнення націоналістів і членів їхніх сімей, оскільки, на її думку, це суттєво дестабілізувало ситуацію в регіоні. Однак процес повернення на батьківщину не був тривалим.

При розробці та оформленні матеріалів на достроково звільнених із місць ув'язнення оунівських керівників, активних підпільників і симпатиків чекісти послуговувалися архівними документами польської поліції, що були у їхньому розпорядженні, які свідчили про діяльність, а відповідно і репресії польської влади стосовно окремих націоналістів³³⁵. Агентурні дані на тих, які повернулися з ув'язнення, свідчили, що деяка частина з них продовжувала перебувати на попередніх ідеологічних позиціях, проводила націоналістичну роботу, залякувала сільський актив і колгоспників, погрожувала колишнім свідкам розправою, розробляла плани активізації антирадянської діяльності за сприятливих умов³³⁶. Націоналісти, які поверталися, негативно впливали на мешканців сіл і чекісти постійно наводили повідомлення агентури про це³³⁷. Як і на Станіславщині, так і в Чернівецькій області, найбільший клопіт становили керівники, які поверталися³³⁸.

Повернення з ув'язнення і депортацій особливо налякало місцеве керівництво, яке панічно намагалось зупинити цей процес. Секретар Станіславського обкому КПУ Ф. Щербак спільно з начальником УКДБ полковником А. Костенком та прокурором Трофименком, прикриваючись клопотаннями колгоспників, робітників і службовців, висунули ряд пропозицій про недопущення повернення до попереднього місця проживання осіб, раніше засуджених за

³³³ Киричук Ю. Український національний рух 40–50-х років XX століття : ідеологія та практика. Львів : Добра справа, 2003. С. 308.

³³⁴ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 3. Арк. 337.

³³⁵ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 3. Арк. 277.

³³⁶ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 3. Арк. 278.

³³⁷ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 26. Арк. 208.

³³⁸ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 26. Арк. 209.

контрреволюційні злочини, звільнених з місць ув'язнення. Після Угорської революції 1956 р. налякана радянська влада заборонила колишнім керівникам і активним членам підпілля повертатися додому. Особливо непокоїло місцевих чекістів, що мали місце факти, коли з ув'язнення і спецпоселення звільнялися українські націоналісти, які, перебуваючи там, продовжували займатися оунівською діяльністю (особливо керівники), а після повернення приймали заходи до встановлення зв'язків із співтабірниками, колишніми підпільниками ОУН³³⁹.

В окремих населених пунктах чисельність тих, які у 1950-х роках повернулися, ставала значною і бентежила спецоргани. У 1956 р. у с. Пуків повернулися з місць ув'язнення 19 колишніх підпільників, учасників і симпатиків ОУН, більшість з яких у колгоспі не працювала. Причому, якщо із 1950 до 1955 р. у с. Пуків не було ніяких проявів, то у 1956 р. розбито бюст Сталіна, підпалено склади колгоспного сіна і будинок секретаря парторганізації Крупки, а також мали місце дві інші пожежі. 7 вересня голова колгоспу с. Пуків Устенко заявив: “У зв'язку з поверненням засуджених за націоналістичну діяльність у с. Пуків значно погіршилася трудова дисципліна у колгоспі. Колгоспники бояться і працюють без ініціативи. Члени правління перестають активно виступати на зборах і вимагати від колгоспників поліпшення праці”³⁴⁰.

Тільки в 1955 р. співробітники КДБ викрили та ліквідували 32 особи, причетні до УПА, у тому числі 2 керівників “оунівського проводу”. У результаті оперативних заходів в УРСР було виявлено 340 підпільників, викрито та оперативно ліквідовано 6 “антирадянських націоналістичних груп”, зокрема в Станіславській області – Українську підпільну організацію об'єднаних профспілок, очолювану директором школи Солодким³⁴¹. Опір радянській системі, хоча й у менших масштабах, продовжував тривати, а тоталітарна система остаточно так і не змогла його зламати. Впродовж 1957 – квітня 1958 рр. 3 відділом 4 управління КДБ при РМ УРСР та 4 відділами УКДБ областей було викрито 22 антирадянські молодіжні групи, з яких було заарештовано 27 осіб та 75 “профільтровано” (з них у Дрогобицькій 2 (1957 р. 1, 1958 р. 1), Станіславській 1 (1957 р. 1, 1958 р. 0)). Загалом у період 1954 – першої половини

³³⁹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 3. Арк. 160–161, 169–170.

³⁴⁰ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 3. Арк. 184.

³⁴¹ Бажан О. Протестні акції населення Української РСР у другій половині 1950 – на початку 1960-х рр.: причини, інструментарій, діапазон. *З архівів ВУЧК- ГПУ- НКВД- КГБ*. 2013. № 1/2(40/41). Харків : Права людини, 2013. С. 182.

1964 р. органами КДБ ліквідовано 77 націоналістичних організацій та груп, у яких перебував 601 учасник, у тому числі безпосередньо у західних областях України – 54 групи та організації з 463 учасниками³⁴².

Тільки в 1955 р. співробітники КДБ викрили та ліквідували 32 особи, причетні до УПА, у тому числі 2 керівників “оунівського проводу”. У результаті оперативних заходів в УРСР було виявлено 340 підпільників, викрито та оперативно ліквідовано 6 “антирадянських націоналістичних груп”, у тому числі в Станіславській області – Українську підпільну організацію об’єднаних профспілок, очолювану директором школи Солодким³⁴³. Опір радянській системі, хоча й у менших масштабах, продовжував тривати, а тоталітарна система остаточно так і не змогла його зламати. Впродовж 1957 – квітня 1958 рр. 3 відділом 4 управління КДБ при РМ УРСР та 4 відділами УКДБ областей було викрито 22 антирадянські молодіжні групи, з яких було заарештовано 27 осіб та 75 “профільтровано” (з них у Дрогобицькій 2 (1957 р. 1, 1958 р. 1), Станіславській 1 (1957 р. 1, 1958 р. 0)). Загалом у період 1954 – першої половини 1964 р. органами КДБ ліквідовано 77 націоналістичних організацій та груп, у яких перебував 601 учасник, у тому числі безпосередньо у західних областях України – 54 групи та організації з 463 учасниками³⁴⁴.

При розробці та оформленні матеріалів на достроково звільнених із місць ув’язнення оунівських керівників, активних підпільників і симпатиків чекісти послуговувалися архівними документами польської поліції, що були у їхньому розпорядженні, які свідчили про діяльність, а відповідно і репресії польської влади стосовно окремих націоналістів. Агентурні дані на тих, які повернулися із ув’язнення, свідчили, що деяка частина із них продовжувала перебувати на попередніх ідеологічних позиціях, проводили націоналістичну роботу, залякували сільський актив і колгоспників, погрожувала колишнім свідкам розправою, розробляла плани активізації антирадянської діяльності за сприятливих умов. Націоналісти, які поверталися, негативно впливали на мешканців сіл і, як приклад, чекісти постійно наводили повідомлення агентури про це. Як і на

³⁴² Бажан О. Протестні акції населення Української РСР у другій половині 1950 – на початку 1960-х рр.: причини, інструментарій, діапазон. З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 2013. № 1/2(40/41). Харків : Права людини, 2013. С. 186–187.

³⁴³ Бажан О. Протестні акції населення Української РСР у другій половині 1950 – на початку 1960-х рр.: причини, інструментарій, діапазон. З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 2013. № 1/2(40/41). Харків : Права людини, 2013. С. 182.

³⁴⁴ Бажан О. Протестні акції населення Української РСР у другій половині 1950 – на початку 1960-х рр.: причини, інструментарій, діапазон. З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 2013. № 1/2(40/41). Харків : Права людини, 2013. С. 186–187.

Франківщині, так і в Чернівецькій області, найбільший клопіт становили керівники, які поверталися.

На території всіх областей України, які охоплювали Карпатський край, вівся постійний контроль за тими, хто з'явився з повинною чи легалізувався, або листувався з рідними за кордоном, а також за тими, кого вважали родичами і зв'язковими керівників ОУН³⁴⁵. Окрім того, особливий контроль здійснювався за частиною тих осіб, які повернулися із заслання. Зокрема, у звітах репресивно-каральних органів зазначалося, що ті вживали заходів до відновлення активної націоналістичної діяльності, мали наміри придбати зброю, друкарську техніку і грошові засоби. Спецоргани особливу увагу приділяли агентурі, завербованій з колишніх засуджених підпільників. Від них довідувалися про плани колишніх підпільників, а також про їхню діяльність у роки ув'язнення³⁴⁶.

Попри всі заборони і штучні перешкоди, на початку 1960-х рр. тривало масове повернення до західних областей України раніше засуджених націоналістів та депортованих у другій половині 1940 – на початку 1950-х рр. на спецпоселення членів сімей учасників національно-визвольного руху (понад 121 000 осіб)³⁴⁷.

Під пильне “око” репресивно-каральних органів потрапили не лише колишні підпільники, але й церква та інші організації, особливо уніатські священики, які відмовилися від возз'єднання з православ'ям і покинули церкви, але і надалі продовжували здійснювати релігійні обряди у будинках вірян. Робота із активізації розробки уніатського духовенства і монахів проводилася відповідно до наказу КДБ при Раді Міністрів СРСР № 00405 і розробленими планами Управління КДБ при РМ УРСР по областях, згідно з якими передбачалася розробка опозиційно налаштованої частини духовенства і монахів, викриття уніатського підпілля і націоналістичних організацій, які діяли під релігійним прикриттям, виявлення каналів зв'язку з Ватиканом.

Майже усе греко-католицьке духовенство виступало проти радянської влади. Уніатські священики та ченці встановлювали і підтримували зв'язки із членами підпілля, переховували їх від переслідування органами радянської влади, надавали матеріальну підтримку, проводили серед вірних антирадянську агітацію, за

³⁴⁵ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 12 (1960). Спр. 47. Арк. 129.

³⁴⁶ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 12 (1960). Спр. 46. Арк. 353–354.

³⁴⁷ Бажан О. Протестні акції населення Української РСР у другій половині 1950 – на початку 1960-х рр.: причини, інструментарій, діапазон. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 2013. № 1/2(40/41). Харків: Права людини, 2013. С. 186.

завданням підпілля поширювали антирадянські націоналістичні листівки і відправляли для підпільників церковні обряди. Деякі з метою продовження діяльності офіційно переходили у православ'я, однак обряди продовжували здійснювати у греко-католицькій формі³⁴⁸.

Ще однією проблемою для радянської влади у Дрогобицькій, Закарпатській, Станіславській, Чернівецькій області була активна антирадянська діяльність підпілля сектантів, єговістів і п'ятидесятників. Існувала також легальна сітка євангельських християн і групи сектантів-адвентистів сьомого дня³⁴⁹.

Отже, попри боротьбу з визвольним рухом у 1940–50-х рр. радянській владі не вдалося остаточно викоринити і придушити антирадянські настрої. У зв'язку з лібералізацією суспільно-політичного режиму (десталінізація, “відлига”, реабілітація ув'язнених) активізувалася діяльність опозиційно налаштованих до влади осіб – переважно колишніх учасників ОУН і УПА (як тих, хто залишилися у підпіллі, так і звільнених з ув'язнення), а також представників релігійних об'єднань. На цій основі в Дрогобицькій, Закарпатській, Івано-Франківській, Чернівецькій областях поступово формувалися зародки дисидентського руху.

Питання для самоконтролю

1. Покажіть вишкільну діяльність ОУН із підготовки старшинських та підстаршинських кадрів.
2. Розкрийте процес організації Української народної самооборони.
3. Висвітліть формування та діяльність Воєнної округи 4 “Говерля” та Воєнної округи 5 “Маківка” УПА.
4. Дайте оцінку стратегії і тактиці багатofронтової боротьби.
5. Покажіть конкретні заходи щодо залучення до лав українського визвольного руху вихідців зі Східної України та представників інших національностей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ільницький В. Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945–1954) : монографія. / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України ; Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. Дрогобич : Посвіт, 2016. 696 с.

³⁴⁸ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 20 (1960). Спр. 1. Арк. 20, 27 – 29, 33 – 34.

³⁴⁹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 12 (1960). Спр. 46. Арк. 3, 82.

2. Кентій А. Українська повстанська армія в 1942–1943 рр. Київ : Інститут історії України НАН України, 1999. 287 с.
3. Кентій А. Українська повстанська армія в 1944–1945 рр. Київ : Інститут історії України НАН України, 1999. 220 с.
4. Киричук Ю. Український національний рух 40–50-х років ХХ ст. : ідеологія та практика. Львів : Добра справа, 2003. 464 с.
5. Мороз В. Українська Народна Самооборона (УНС) на терені Дрогобицької області (1943 рік). *Визвольний шлях*. 2000. Кн. 6. С. 54–72.
6. Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історичні нариси / за ред. С. Кульчицького. Київ : Інститут історії України НАН України, 2005. 496 с.
7. Русначенко А. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х рр. Київ : Університетське видавництво “Пульсари”, 2002. 519 с.
8. Патриляк І. “Встань і борись! Слухай і вір...”: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960 рр.) : монографія. Львів : Часопис, 2012. 592 с.

ТЕМА 5

Стратегія й тактика ОУН і УПА у другій половині 1940-х рр.

План

- 1. Внутрішньоорганізаційне функціонування.**
- 2. Військово-політична діяльність.**
- 3. Господарське забезпечення. Санітарна та суспільна опіка.**

1. Внутрішньоорганізаційне функціонування. Організаційно-кадровою діяльністю та зв'язками займалася організаційна референтура. Її керівник виконував обов'язки заступника провідника, контролюючи виконання обов'язків іншими референтами та підлеглими проводами, дотримання організаційних інструкцій та наказів, займався підбором та розміщенням кадрів, роботою зв'язку³⁵⁰. Однак через зменшення кадрів апарат організаційної референтури, що у попередній період була розбудована на високому рівні, від весни 1945 р. у надрайонах і районах поступово скорочувався, відтак і сама референтура (крім крайового проводу і окремих окружних проводів) припинила існування. Після цього за зв'язки, облік і загальний вишкіл кадрів відповідали провідники та організаційні референти, якщо такі ще залишилися в окремих проводах. Паралельно із загальною системою зв'язків керівники всіх окремих підпільних осередків налагоджували ті зв'язкові лінії, які були необхідні для їхньої роботи. У 1945 р. окремих референтів чи підреферентів зв'язку не було, натомість інколи працювали окремі особи відповідальні за зв'язок. На теренах Самбірського надрайону його, наприклад, налагоджував господарчий референт Самбірського надрайонного проводу ОУН Володимир Босак-“Чорнота”.

Важливий напрям організаційно-кадрової роботи становила організація вишколів. Керівники постійно мали перевіряти стан навчання на особистих зустрічах, зокрема використовували для навчання зимові місяці. Інструкція, видана у грудні 1945 р., наголошувала на максимальному використанні цієї пори для вишкільної роботи. При вишколі звертати увагу на індивідуальні особливості вишколюваних, враховуючи їхній політичний та освітній рівень. У зв'язку з тим навіть дозволялося скорочувати вишкільний

³⁵⁰ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 5. Арк. 165.

матеріал, дотримуючись принципу “стільки, скільки можна засвоїти, так, щоб зрозуміти, для тих, хто не вміли правильно і вправно писати, з метою уникнення непорозумінь давати готовий матеріал, переписаний перед вишколом чітким письмом рукою або машинкою”. Криївки мали бути забезпечені навчальним матеріалом, політичною літературою, історичними і науковими книгами. Кожна трійка отримувала згори для виконання розроблені матеріали. Трійки слід було комплектувати так, щоб один із них стояв вище духовно та інтелектуально. Тому він мав відповідати за вивчення отриманих матеріалів, за конспірацію побудови криївок, чистоту і гігієну. Особливий акцент робився на ідеологічному вихованні кадрів, сильних характером, здатних виховувати тверду героїчну мораль. Вважалося, що саме така людина може знайти дорогу для інтелектуального росту³⁵¹. Визначалися основні проблеми, які необхідно було ґрунтовно вивчати: національна держава, ідея Української самостійної соборної держави (УССД), вільні національні держави всіх народів світу, народна влада в українській державі, безкласове суспільство, загальний фронт боротьби поневолених народів, концепція власних сил у боротьбі, революційні способи боротьби³⁵².

Виховання кадрів відбувалося шляхом самоосвіти, вишколів, практики. Використовувалися для цього також і “сходини”: “святочні”, “вишкільні”, “звітні”³⁵³. У підпіллі збереглося достатньо багато інструктивних документів про вишколи: “Конспіративний вишкіл”, “Програма ідеологічно-політичного вишколу кадрів ОУН”, “Тимчасова інструкція по військово-виховній і політичній роботі для політвиховника чоти і сотні”, збірник вишкільних матеріалів (1 ступеня) КОП КК ОУН 1950 р. тощо³⁵⁴. Зокрема, останній збірник вишкільних матеріалів (1 ступеня) включав теми: “10 заповідей українця-націоналіста”, “Вказівки революціонерові”, “12 прикмет характеру українця-націоналіста”, “Герб”, “Прапор”, “Знам’я”, “Гимн”, “Заповіт Тараса Шевченка”, “Не пора!”, “Марш Українських націоналістів”, “Гимн безсмертної батави”, “Провідні правила в бою”, “Про характер”³⁵⁵. Ще один збірник вишкільних матеріалів (1 ступеня) з українознання (1949) містив проблеми: “Назва України”,

³⁵¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 20. Арк. 26.

³⁵² ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 9. Арк. 64.

³⁵³ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 16. Арк. 2–3.

³⁵⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 17. Арк. 106–121; Т. 88. Арк. 5–7, 65–71, 97–102.

³⁵⁵ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 17. Арк. 106–121.

“З історії України”, “З географії України”, “З історії української літератури”, “Короткий погляд на українську культуру”³⁵⁶.

Загалом збереглася величезна кількість програм, за якими відбувалися вишколи членів ОУН. Зокрема, одна із програм ідеологічного вишколу розраховувалася на 60 годин: “Напрявні історичного розвитку” (8 год), “Розвиток української політичної думки” (8 год), “Історія ОУН” (4 год), “Програмові питання” (10 год), “Пропаганда і психологія мас” (5 год), “Міжнародне положення” (4 год), “Польське питання” (4 год), “Друга більшовицька окупація” (4 год), “Практичні вказівки” (3 год), “Вправи” (10 год)³⁵⁷.

Працівник Крайового осередку пропаганди Карпатського краю Федір Когут-“Улас” звітував про проведення влітку 1949 р. вишколів у Станиславівській окрузі ОУН із трьома групами підпільників: 27 – 31 липня (п’ять осіб), 12 – 19 серпня (друга група 13 осіб, третя – п’ять). Під час навчання викладалися тема: “Наша стратегія і тактика” (24 год), “Лицем до Сходу” (5 год), семінар: “Як вивчати нашу підпільну літературу” (5 год), “З ідеологічного вишколу: внутрішня форма нації” (4 год), “Чому при розгляді нашої протибільшовицької боротьби не можемо поминути особи комуніста М. Хвильового” (3 год)³⁵⁸.

У 1950 р. керівниками ОУН було вжито низку заходів, спрямованих на ідеологічне виховання і моральне зміцнення кадрів підпілля, зокрема по лінії безпеки³⁵⁹. Усі члени організації мали пройти навчання під керівництвом СБ за обов’язковими навчальними матеріалами: “Як бореться НКВД і НКГБ з так званою контрреволюцією в ССРСР”, “Підвищити революційну увагу”; всі керівні члени мали ознайомитися з інструктивними працями “Агентурою НКГБ в дії”, а керівники до надрайонного рівня – “До боротьби з агентурою”³⁶⁰.

Самі підпільники акцентували, що (листопад 1947 р.) “Упішне виконання завдань, покладених на український визвольний рух, вимагає високих духовних якостей його кадрів. До даного часу кожний підпільник-революціонер не звертав уваги на підвищення свого ідейно-морального і політичного рівня, а займався виконанням тої роботи, за яку безпосередньо відповідав перед своїм вищестоячим

³⁵⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 17. Арк. 122–272.

³⁵⁷ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 17. Арк. 63.

³⁵⁸ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 17. Арк. 671.

³⁵⁹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 5. Т. 1. Арк. 48; Оп. 98 (1954). Спр. 1. Т. 2. Арк. 138; Спр. 7. Арк. 12–12зв.; Оп. 55 (1953). Спр. 6. Т. 1. Арк. 96–97.

³⁶⁰ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 9. Арк. 62; Діяльність Служби безпеки ОУН на Дрогобиччині : документи і матеріали (1944–1951) / упоряд. Василь Ільницький, Микола Галів ; передмова – Василь Ільницький, примітки – Микола Галів. Кн. 1. Дрогобич : Швидкодрук, 2009. С. 16.

керівником”³⁶¹. Серед негативів вказувалося, що вишкільний, інструктивний матеріал залежувався у сумках і не вивчався, найбільшим недоліком вважалося те, що окремі підпільники не знали напам’ять “Декалог”, 12 прикмет характеру українського націоналіста із поясненням, 44 правил життя українця-націоналіста. Кожен член мав вести облік матеріалів, які вивчав, із зазначенням дат, коли і що читав, записами незрозумілих для нього позицій, а опісля при кожній зручній нагоді, зустрівшись зі своїм керівником, отримувати роз’яснення. Коли в районі був тільки один примірник навчального чи пропагандивного матеріалу, мали упорядкувати справу так, щоб після вивчення його в одному куці пересилати в інший доти, поки не вивчать усі підпільники. Кожний керівник ніс відповідальність за вивчення його підлеглими всіх видань, які були на території, і тих, які у найближчий час мали надійти. Водночас мав закликати населення якомога більше читати і поширювати націоналістичну літературу³⁶².

Виконання вказівок ретельно перевірялося. Так, в інструктивному листі провідника Карпатського крайового проводу ОУН Ярослава Мельника-“Роберта” до керівника Станиславівського окружного проводу Михайла Хміля-“Всеволода” (26 грудня 1945 р.) вказувалося: “До 15 січня 1946 року окремим кур’єром прошу вислати мені звіт про виконання інструкції, крім того, як проведена перевірка членства (селекція), рівномірність розстановки людей на всій ділянці і як вирішене питання забезпечення більш слабких ділянок і т.д.”³⁶³.

В інструкції ч. 1/45 зазначалося: “Перевести основну перевірку революційних кадрів: а) під кутом певності; б) активності. Перевірку під кутом певності всіх провідних кадрів до Проводу району включно переведуть органи СБ – нище району самі районні Провідники на підставі шаблону поданого органами СБ. Всі заквестіюваних під оглядом певності змісця відсунути від праці. Провірку під кутом активності переведуть зверхники 2 ступня (отже членів – Провідники району, районних – Провідники округи і т. п.). Провірити при цьому, чи члени є рухливі, відважні, здібні працювати в найважчих умовах. Не ставити на скількість, а на якість. [...] Всі провірені члени стають професійними, не зв’язуваними з яким-небудь місцем осідку, родина і т. п. Це нові кадри “вірних” (вірних ідеї самостійності), що ними працюватимемо в найважчих умовах.

³⁶¹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 58 (1953). Спр. 1. Т. 2. Арк. 13.

³⁶² ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 58 (1953). Спр. 1. Т. 2. Арк. 13–14, 16.

³⁶³ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 2968. Арк. 6–8.

Всіх, що не відповідають поняттю “вірних” (професійного революціонера), перевести в симпатики”³⁶⁴. Наприклад, у Надвірнянському районі у період чисток кадрів з 1 травня до 26 грудня 1945 р. було виключено через “непевність” – 0 осіб, переведено у кандидати – дев’ять³⁶⁵.

У 1947 р. було проведено масове запряження в усіх структурних одиницях ОУН. Очевидно, в попередні роки через інтенсивність та масштабність бойових і пропагандивних дій просто на це не вистачало часу. Відтак усіх членів зобов’язували пройти процедуру запряження, що стало своєрідною фільтрацією.

В одній з інструкцій наголошувалося на необхідності провести перевірку всіх членів: слабких і неблагонадійних звільнити від роботи, іншим заглибитися і перейти в глибоко законспіроване підпілля, ще раз прийняти присягу всіх членів. Члени ОУН мали поглибити свої знання, зокрема про Східну Україну, для того, щоб за сприятливих умов залучитися до роботи. Сила революційної організації полягає у цілісності її кадрів, які необхідно розміщувати рівномірно по всьому районі, особлива увага зверталася на питання: керівництва, навчання, ідейно-морального виховання кадрів. Потрібно було постійно контролювати роботу кадрів, не концентрувати керівних працівників навколо провідника, привчати їх до самостійних дій, стежити, щоб кадри не засиджувалися біля своїх домів. Навчання революційних кадрів мали проводити різнобічно, тобто так, щоб, з одного боку, кожний міг вільно орієнтуватися у всіх основних питаннях ідеології, міжнародній і внутрішній політиці ОУН, а з іншого, – був навчений організаційно-конспіративної роботи і роботи СБ. Організаційні керівники (до округів) мали складати програми навчання, підбирати відповідну виховну літературу і забезпечувати нею кадри³⁶⁶. Для прикладу, впродовж квітня – травня 1945 р. була проведена чистка кадрів у Долинському і Калуському надрайонах, а в Журавненському – лише у червні. В результаті цього було усунуто чимало підпільників від організації через “непевність”. Так, у Калуському надрайоні: з провідних членів – 667, в т. ч. 550 жінок; кандидатів – 312, в т. ч. 0 жінок; з низових членів – 5 145, в т. ч. 957 жінок; симпатиків – 8 263, в т. ч. 8 263 жінок; у Долинському надрайоні з “непевних” кандидатів – 338. Було також усунуто через неактивність: у Калуському надрайоні: з

³⁶⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 88. Арк. 34.

³⁶⁵ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 80. Арк. 263.

³⁶⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 9. Арк. 35, 60–61.

провідних кандидатів – 348, в т. ч. 348 жінок; з низових кандидатів – 833, в т. ч. 833 жінки; у Долинському надрайоні: з провідних членів – 123, в т. ч. 0 жінок; з рядових членів – 582, в т. ч. 0 жінок³⁶⁷.

Тактика і методи постійно вдосконалювалися, доопрацьовувалися, зазнавали корекції. З-поміж завдань на майбутнє визначалася необхідність, щоб кожний член ОУН підшукав собі заміну і навчив її; на найближчу перспективу рекомендувалося зайнятися роботою серед робітників, підшукувати і відправляти людей на Закарпаття та Буковину пропагандивними рейдами, їхнім учасникам ставити завдання, якщо і не закріпитися там, то хоча б залишитися, відділи УПА мали взагалі розпустити, а обов'язок проведення дрібних військових операцій лягав на боївки СБ. Технічні, тактичні завдання полягали у тому, щоб підготовлювати і зберігати: зброю, амуніцію, медикаменти, технічні засоби зв'язку, видавничу техніку, обмундирування, харчі тощо³⁶⁸. Головними завданнями, які ставило керівництво перед ОУН на зимовий період 1945 – 1946 рр., були: 1) подальше очищення оунівських організацій від неблагонадійних і нестійких елементів; 2) чітке розмежування членів підпільних організацій на членів, кандидатів і симпатиків з метою обмеження доступу до організаційних таємниць (кандидатів і симпатиків); 3) посилення пропагандивної роботи серед членів ОУН і місцевого населення, виховання кадрів; 4) посилення політвиховної роботи у відділах УПА, зміцнення політичного апарату УПА навіть за рахунок послаблення пропаганди й агітації у структурах ОУН; 5) зміцнення апарату СБ, удосконалення техніки розвідки і слідства; 6) створення професійних кадрів зв'язкових замість випадкових, неперевіраних чи ненадійних зв'язкових, з якими проводили пропагандивну роботу для підняття їхнього морального рівня; 7) створення пунктів “мертвого” зв'язку, встановлення жорстких термінів зв'язку між кущами, районами, надрайонами й округами; 8) використання найменшої можливості для роботи з масами, тобто, акцент робився на вихованні та навчанні³⁶⁹.

У подальших вказівках пояснювалося, що командири відтинків мали залишатися при округах для того, щоб їх потім можна було залучати до виконання конкретних організаційних завдань. Решті людей слід було доручити ту чи ту роботу. До проведення цих заходів ставилися вимоги ретельної конспірації. Про демобілізацію

³⁶⁷ ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-9079. Т. 54. Арк. 217.

³⁶⁸ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 13. Арк. 144.

³⁶⁹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 28. Арк. 27–28.

знав тільки командир відтинку, решта отримували призначення без пояснення. У випадку війни бойові дії мали відновитися, мав бути підготовлений план мобілізації з урахуванням необхідності захисту сусідніх територій, які входили до складу Карпатського краю (Закарпаття). В окремих теренах про збереження постійного контингенту (кілька чот) усно домовлялися із чотовими³⁷⁰.

Незважаючи на довголітню організаційну працю, ОУН завжди відчувала недостачу кадрів, що посилювалося із значним зростанням масштабів боротьби під час Другої світової війни. І якщо при створенні Карпатського краю вакансії у його керівництві вдалося заповнити³⁷¹, то вже у 1946 р. і тут почав відчуватися кадровий голод. Зрозуміло, що на рівні округ, надрайонів та районів ситуація була ще складнішою³⁷². Саме тому керівництво Карпатського краю ОУН наголошувало: “Бережіть кадри організації, бо це основна сила прогресу в нашій боротьбі і роботі”³⁷³.

Щодо членства в організації діяла градація: член, кандидат в члени та симпатик. Членами організації могли стати підпільники, які були добре відомі серед свого оточення і проявили себе на конкретній роботі (акціях). Ті, що перебували в організації недовго або не брали участі в будь-яких акціях, зараховувалися кандидатами. Симпатиками – люди, які співпрацювали з ОУН в міру можливості. Вони розглядалися оунівцями як база поповнення рядів оунівців та джерело постачання харчів, одягу, медикаментів, надання тимчасового прихистку тощо.

Для забезпечення функціонування організації практикувалося поєднання посад. Уже з 1947 р. ця практика торкнулася і крайового проводу. Це було зумовлено фізичними втратами керівного складу проводу і нестачею фахово підготовлених, здатних повністю заповнити потрібну ділянку роботи людей. Тому після 1948 р. мало місце явище виконання членами проводу кількох функцій. Наприклад, Степан Слободян-“Єфрем” виконував обов’язки референта пропаганди до червня 1949 р., саме тоді його призначили провідником крайового проводу³⁷⁴. Однак після переведення на цю посаду, “Єфрем” ще деякий час продовжував виконувати функції референта пропаганди. Досить показовим прикладом є одночасне виконання обов’язків керівника кількох референтур у крайовому

³⁷⁰ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 18. Арк. 139.

³⁷¹ ЦДАВО України. Ф. 3836. Оп. 1. Спр. 67. Арк. 243.

³⁷² ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 28. Арк. 186.

³⁷³ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 2968. Арк. 6 – 8.

³⁷⁴ ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 36556. Арк. 43; Ф. 2-Н. Оп. 110 (1954). Спр. 2. Т. 5. Арк. 269.

проводі Миколою Твердохлібом-“Гроном”. 13 грудня 1944 р. його призначили військовим референтом новоствореного проводу, і ці обов’язки він виконував аж до смерті 17 травня 1954 р.³⁷⁵. Паралельно він поєднував посади або виконував функції провідника (весна – літо 1947 р.; 1953–1954), організаційного (1947–1949) та референта СБ (1949–1954).

У період 1945–1954 рр. у крайовому й окружних проводах зафіксовано чотири випадки поєднання посад провідника із іншими, за цей же період в організаційній референтурі зафіксовано шість випадків поєднання посад, у референтурі пропаганди – п’ять, референтурі СБ – три, господарчій референтурі – один, військовій – три, референтурі УЧХ – один.

Як уже наголошувалося, кожен рік боротьби позначався значними фізичними втратами серед підпільників, тому питання кадрового складу ставали дедалі гострішими. Найбільша нестача керівних кадрів відчувалася на районному рівні. Загалом поповнення відбувалося із внутрішніх джерел, тобто за рахунок розпуску відділів УПА, і з зовнішніх – з молодих осіб, які перебували на легальному становищі (хоча відомі одиничні випадки призначення новобранця на керівну посаду). Правда, з ними спочатку проводили політичну підготовку і наглядали впродовж шести місяців, після цього терміну давали розвідувальні і навіть бойові завдання, що могло тривати стільки ж часу і лише тоді вони могли переходити у підпілля. При цьому вони перебували при районному провіднику, який продовжував виховання, а потім спрямовував на самостійні ділянки роботи. У тому випадку, якщо вони жили легально, об’єднувати їх у звена заборонялося³⁷⁶. В окружних та надрайонних проводах, а особливо районних, організаційних референтів майже не було. У крайовому проводі організаційні референти, як і референти СБ та пропаганди, впродовж 1945 – 1954 рр. були постійно присутні. Отже, проблема нестачі кадрів частково розв’язувалася за рахунок розформування відділів УПА. Так, значна кількість вояків із розформованих відділів УПА та підпільники із Закерзоння влилася до структури ОУН (особливо районних, надрайонних і навіть окружних), і ці організовані відділи УПА діяли у Карпатському краї на Дрогобиччині і Станіславщині до середини 1949 р.

³⁷⁵ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 93 (1954). Спр. 2. Арк. 36; Оп. 56 (1953). Спр. 6. Т. 1. Арк. 90; Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 4. Арк. 164; Оп. 98 (1954). Спр. 13. Т. 1. Арк. 37; Ф. 13. Спр. 372. Т. 9. Арк. 39; Ф. 5. Спр. 67448. Т. 1. Арк. 124; Ф. 65. Спр. 7443. Арк. 233; “Грім” – полковник УПА Микола Твердохліб. Спогади і матеріали / упоряд. Грицьків Р. Торонто – Львів: Літопис УПА, 2008. Кн. 5. 128 с. (Літопис УПА. Серія “Події і люди”).

³⁷⁶ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 4. Арк. 154.

Із кожним роком боротьби підпільники несли значні фізичні втрати. Тому кадрова проблема щороку ставала гострішою. Найбільше нестача військових, господарчих, референтів УЧХ відчувалася на районному рівні, які у 1945–1947 рр. зникли разом з ліквідацією відділів УПА (виняток становить Дрогобицький, Коломийський і Станиславівський окружні проводи). Проблема нестачі кадрів, як вже мовилося, частково розв’язувалася за рахунок розформування відділів УПА, через курси спеціального призначення з підготовки та підвищення кваліфікації працівників. Проте навіть у найважчі часи на керівні вакантні посади не призначали будь-кого, натомість використовували практику одночасного виконання кількох функцій однією особою. Остаточо військові референти зникають з оголошенням відповідного наказу у вересні 1949 р.

Поповнення керівними кадрами крайового проводу в цей час відбувалося і шляхом переходу з окружних проводів у крайовий. У 1945–1954 рр. відбулося п’ять таких переходів, три з яких на посаду організаційного референта, по одному на пост провідника та референта пропаганди. Так, влітку 1951 р. крайовим провідником став колишній провідник Дрогобицького окружного проводу ОУН Ярослав Косарчин-“Байрак”³⁷⁷. Михайла Дяченка-“Гомона”, який впродовж березня 1945–1949 рр., виконував обов’язки керівника друкованих видань КОП й одночасно очолював референтуру пропаганди Станиславівського окружного проводу ОУН, призначили референтом пропаганди крайового проводу (1950–02.1952)³⁷⁸. Інший приклад – призначення у вересні-жовтні 1945 р. колишнього провідника Дрогобицького окружного проводу ОУН Зиновія Тершаковця-“Федора” на посаду крайового організаційного референта³⁷⁹. На червневій нараді 1949 р., яку проводив П. Федун-“Север”, відбулися кадрові ротації, зумовлені втратами керівних кадрів (Володимир Лівий-“Йордан”, Василь Сидор-“Шелест”). Як результат, Миколу Твердохліба переводять на посаду референта СБ Карпатського крайового проводу ОУН, а на місце нового організаційного призначають колишнього провідника Станиславівського окружного проводу Петра Федюшку-“Готура”-“Брюса”³⁸⁰. Аналогічне призначення відбулося у липні

³⁷⁷ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 39 (1960). Спр. 9. Арк. 54; Ф. 13. Спр. 372. Т. 16. Арк. 273–275; Ф. 5. Спр. 445. Т. 1. Арк. 140; Спр. 36556. Арк. 154; Когут М. Повстанська доля Байрака. Дрогобич : Відродження, 1999. 48 с.

³⁷⁸ Содоль П. Українська Повстанча Армія. 1943–[19]49. Довідник / Петро Содоль. Нью-Йорк : Пролог, 1994. С. 82–83; Когут М. Герої не вмирають... Калущ : Артекс, 2002. Кн. 2. С. 22; Когут М. Герої не вмирають... Нарис, спогади. Калущ : Артекс, 2003. Кн. 4. С. 42–44.

³⁷⁹ Мороз В. Зиновій Тершаковець-“Федір”. Торонто – Львів : Літопис УПА, 2011. С. 16. (Літопис УПА. Серія “Події і люди”); ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 60 (1953). Спр. 16. Арк. 2; Ф. 5. Спр. 67417. Т. 1. Арк. 120; Т. 3. Арк. 204; Ф. 13. Спр. 372. Т. 2. Арк. 5; Т. 56. Арк. 131, 133; Спр. 376. Т. 47. Арк. 83; Ф. 71. Оп. 6. Спр. 203. Арк. 205; Дем’ян Г. Генерал УПА Олекса Гасин-“Лицар”. Львів : Інститут народознавства НАН України, 2003. С. 159.

³⁸⁰ ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 36556. Арк. 42–43.

1950 р. На посаду організаційного референта був призначений колишній провідник Коломийської і Буковинської округ Василь Савчак-“Сталь”³⁸¹.

Упродовж 1945–1954 рр. поповнення кадрами провідників крайового й окружних проводів відбувалося також шляхом переходу оунівців з надрайонних проводів до окружних. Зокрема, нами зафіксовано три переходи працівників надрайонних проводів на провідників окружних; натомість щодо організаційної референтури зафіксовано три випадки переведення; референтури пропаганди – дев’ять; референтури СБ – дев’ять; референтури УЧХ – два.

Потрібно зазначити, що поповнення референтури УЧХ крайового й окружних проводів у цей час, на відміну від референтур пропаганди, СБ, не відбувалося шляхом переходу оунівців із надрайонних проводів у окружні, що знову ж таки зумовлювалося нестачею кадрів і на цих рівнях. Також зазначимо, що референтури УЧХ, господарки, військова не були життєво важливими, вважалося за необхідне забезпечувати пріоритетні напрями СБ, пропаганди.

Восени 1951 – 1952 рр. були заарештовані або фізично знищені керівники майже всього крайового, окружних і надрайонних проводів. Після цього крайовий провід уже не відновлювався ані за завданням “згори”, ані силами місцевих підпільників, які ще залишалися. Проте на терені Карпатського краю продовжував діяти Микола Твердохліб-“Грім”. У 1953–1954 рр. з Карпатського краю ОУН були ліквідовані та заарештовані: провідник Городенківського надрайону Іван Боротинський-“Білий”, провідник Буковинської округи Юліан Матвіїв-“Недобитий”, провідник Станиславівської округи Петер Констянтин-“Сокіл”, референт пропаганди Дрогобицької округи Ярослав Богдан-“Рамзенко”, провідник Коломийського надрайону Стефан Кузьмин-“Марко”, провідник Вижницького надрайону Микола Кричун-“Олексій”, референт пропаганди Косівського надрайону Володимир Яким’юк-“Аскольд”, керівник технічного звена Косівського надрайону Олександра Паєвська-“Орися”, провідник Городенківського району Дмитро Бухац-“Аркас”, провідник Надвірнянського надрайону Лука Гринішак-“Довбуш” тощо. Зі смертю “Грома” у травні 1954 р. було ліквідоване підпілля на території Карпатського краю ОУН.

³⁸¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 47. Арк. 344; Спр. 398. Т. 13. Арк. 150зв.; Ф. 2-Н. Оп. 110 (1954). Спр. 2. Т. 7. Арк. 250; Ф. 5. Спр. 67443. Т. 2. Арк. 182.

У Карпатському краї ОУН застосовували також політику переміщення з однієї посади на іншу в межах проводу, наприклад, у 1945 – 1954 рр. було зафіксовано шість таких кардових ротацій. Так, Омелян Кочій-“Левко” спочатку був обраний на пост господарчого референта, а пізніше – референта пропаганди Карпатського крайового проводу³⁸². Найбільше посадових переміщень довелося витримати Миколі Твердохлібові-“Грому”. З посади військового референта його навесні 1947 р. призначають виконувати обов’язки провідника крайового проводу ОУН замість вбитого Ярослава Мельника, пізніше перевели на пост організаційного референта крайового проводу ОУН (1947–09.1949), відтак на посаду референта СБ (09.1949 – 1954) і уже на завершальному етапі боротьби він знову виконував обов’язки провідника (1953–1954)³⁸³. Такі переміщення зумовлювалися важливістю тієї чи тієї ділянки роботи та необхідністю підсилення відповідної ділянки (тоді референтів призначали як тимчасових виконувачів обов’язків).

У час функціонування Карпатського крайового проводу ОУН зафіксовано два випадки переведення референтів до інших структурних ланок. Зокрема, референт пропаганди Петро Федун-“Север”-“Полтава” (05–07.1945) був переведений на аналогічну посаду у Провід ОУН³⁸⁴; організаційний референт Карпатського краю Зиновій Тершаковець-“Федір” у липні 1946 р. був призначений провідником Львівського краю ОУН³⁸⁵.

Ті посадовці, які не справлялися з поставленими завданнями, або за станом здоров’я, зі своїх посад усувалися. Наприклад, уже згадуваний Омелян Кочій-“Левко” у липні 1946 р. з посади крайового референта пропаганди був понижений до посади заступника³⁸⁶. Відомий випадок зняття із посади через незадовільний стан здоров’я. Так, організаційний референт Карпатського крайового проводу ОУН Іван Гудзоватий-“Дністровий”, довго не пропрацювавши, захворів на туберкульоз і від організаційної роботи відійшов³⁸⁷. Микола Петерко-“Мостовий”, який працював референтом СБ Дрогобицького

³⁸² ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 93 (1954). Спр. 1. Арк. 39; Ф. 5. Спр. 36556. Арк. 35, 37; ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 226. Арк. 123; Ф. 3836. Оп. 1. Спр. 67. Арк. 189, 196, 259.

³⁸³ ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67448. Т. 1. Арк. 37, 80; Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 4. Арк. 164; Оп. 93 (1954). Спр. 1. Арк. 412; Спр. 2. Арк. 22; Оп. 98 (1954). Спр. 13. Т. 1. Арк. 37; Оп. 110 (1954). Спр. 2. Т. 5. Арк. 24, 270; Ф. 13. Спр. 372. Т. 9. Арк. 39.

³⁸⁴ Романок М. Петро Федун – “Полтава” – провідний ідеолог ОУН та УПА. Торонто – Львів : Літопис УПА, 2009. С. 26–27 (Літопис УПА. Серія “Події і люди”).

³⁸⁵ Мороз В. Зиновій Тершаковець-“Федір”. Торонто – Львів : Літопис УПА, 2011. С. 26–27. (Літопис УПА. Серія “Події і люди”).

³⁸⁶ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 93 (1954). Спр. 1. Арк. 37; Спр. 2. Арк. 36; Оп. 28 (1960). Спр. 6. Арк. 252; Ф. 5. Спр. 67448. Т. 2. Арк. 127; Бойчук З. У серці мали те, що не вмирає / упоряд. З. Бойчук. Івано-Франківськ : Сіверія МВ, 2005. С. 142.

³⁸⁷ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 110 (1954). Спр. 2. Т. 7. Арк. 215–216; Оп. 28 (1960). Спр. 16. Арк. 247; Лесів С. Референт ОУН “Дністровий” [Електронний ресурс]. Режим доступу : URL: <http://museum-bandera.if.ua/main.php?m0prn=6&showItem=13> (02.08.2011). Назва екрану.

окружного проводу ОУН (08–09.1945), у зв'язку із загостренням хвороби був переведений заступником³⁸⁸.

Для забезпечення життєдіяльності ОУН та УПА надзвичайно важливе значення мав зв'язок. Погано налагоджена система передачі інструкцій, наказів, звітів не давала змоги об'єктивно оцінювати ситуацію, а відтак адекватно діяти за нових умов. Доцільно зазначити, що не всі зв'язкові та кур'єри розуміли вагомість і необхідність своєї роботи, від якої залежала сила й робота організації, окремі навіть вважали її приниженням. Особливе значення полягало й у тому, що зв'язкові знали організаційні таємниці, оскільки переносили важливі матеріали. Саме тому до цієї роботи залучали тільки відданих і перевірених людей (“ідейних і твердих, щоби під час арешту трималися”), які добре знали місцевість. Кожного зв'язкового, який ішов на цю роботу, відповідно готували, проводили з ним необхідні виховні й вишкільні бесіди³⁸⁹.

За визначенням керівництва ОУН, зв'язок поєднував у єдине ціле поодинокі організаційні звена, керівні осередки, уможлиблював керування і координував дію цілої організації. За допомогою зв'язку переходили члени організації, керівні й рядові особи, виконуючи свої завдання, передавали різні записки, інструкції, літературу тощо. Підпільники порівнювали зв'язок із нервовою і кровоносною системами в організмі людини, які сягали його найвіддаленіших закутків. Саме тому вважалося, що відсутність зв'язку між поодинокими організаційними клітинами могла спричинити зникнення самої організації. Слабким аспектом в організації зв'язку було й те, що захоплення хоча б одного зв'язкового могло завдати серйозного “удару” цілій організації, давало можливість ворогові контролювати пошту, отримувати нові вказівки та іншу інформацію про рух лініями зв'язку. Перервавши зв'язок на певний час, керівні клітини позбавлялися інколи дуже важливих і своєчасних звітів, а низові – інструкцій. Так, наступав розлад у роботі організаційного організму. Навіть у 1953 р. підпільники писали про необхідність підтримувати зв'язок за будь-яких обставин і будь-яку ціну, незважаючи на небезпеку і можливі жертви³⁹⁰.

Головне завдання системи зв'язку полягало у тому, щоб швидко і конспіративно зв'язати два чи більше організаційні відділи, керівних

³⁸⁸ АУСБУ ЛО. Спр. П-1716(Д). Арк. 20; Спр. 47385. Арк. 40зв.; ГДА СБУ. 2-Н. Оп. 32 (1960). Спр. 7. Арк. 146зв.; Оп. 58 (1953). Спр. 11. Арк. 30–31; Ф. 5. Спр. 67417. Т. 4. Арк. 204.

³⁸⁹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 3. Арк. 181–182.

³⁹⁰ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 6. Арк. 243.

членів й учасників УПА. До роботи у системі зв'язку залучали найбільш перевірених і надійних осіб із оунівців, симпатиків та осіб, які підтримували визвольний рух. Особа, яка працювала в оунівському пункті зв'язку будь-якої місцевості, як правило, знала також багато інших організаційних таємниць. Самі підпільники виокремлювали основні види зв'язку, який існував у підпіллі.

Живий зв'язок (здійснювався зв'язковими поштарями): а) на коротку відстань (5–10 км, 2–3 години ходи, здійснювали жінки); б) на середню відстань (від 10 до 50 км, використовували зв'язкових, як правило, чоловіків); в) на довгу відстань (на великих відстанях від 50 до 300 км працювали спецкур'єри, також із молодих і витривалих чоловіків)³⁹¹.

В ОУН не було єдиної й стандартної системи зв'язку. У кожному окремому випадку відповідно до ситуації, яка склалася, та умов роботи, система, техніка і канали зв'язку змінювалися досить часто. Особливо серйозні зміни системи зв'язку провів Провід наприкінці 1943 р. і на початку 1944 р., оскільки розпочалася підготовка до роботи в умовах радянської дійсності. Водночас повністю довелося перебудувати систему зв'язку, а усі керівники й учасники мали змінити псевдоніми.

Упродовж 1944 р. Провід ОУН змінив цю систему і створив головну лінію живого зв'язку, яка йшла ланцюгом спеціально створених пунктів зв'язку, взаємопов'язаних і розташованих у відповідному напрямку від Проводу ОУН до нижчих ланок. На них були спеціальні кур'єри, зв'язкові, які, крім свого, знали тільки один сусідній пункт зв'язку, куди доправляли керівників й учасників ОУН. По всій головній лінії зв'язку діяли спеціальні охоронні боївки, пости із працівників СБ, які обов'язково перевіряли кожне пересування по ній особи, а в розпорядженні окремих пунктів зв'язку могли навіть бути засоби пересування. Отже, зв'язок між Проводом, крайовими, окружними проводами здійснювався цією головною лінією живого зв'язку через чинні пункти зв'язку. Зв'язок між учасниками окружного проводу ОУН і керівниками надрайонних, районних проводів ОУН здійснювався через особисті зустрічі. Зв'язок кур'єрів і зв'язкових не практикувався. На зимовий період зв'язок із окружним проводом ОУН та іншими учасниками збройного підпілля ОУН переривався до весни³⁹².

³⁹¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 87. Арк. 4.

³⁹² ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 58 (1953). Спр. 1. Т. 1. Арк. 187.

Зв'язок між вищими та нижчими проводами ОУН здійснювався у такій формі: Провід ОУН зв'язувався із крайовим, крайовий – із окружним і т. д. Крайовий, окружні й нижчі проводи ОУН самостійно не мали права зв'язуватися один з одним (це допускалося лише у випадку крайньої необхідності). Крайові проводи між собою зв'язувалися тільки через Провід, окружні через крайові, надрайонні через окружні. Тобто, якщо керівникові відповідного проводу необхідно було особисто зустрітися зі своїм вищим керівником, він зв'язувався з кур'єром відомого йому пункту зв'язку, а потім уже по ланцюжку через інші пункти зв'язку доправлявся до потрібної йому особи. У випадку проїзду відповідними пунктами зв'язку членів Проводу ОУН чи інших керівників ОУН, як правило, по маршруту руху попередньо скеровувалися кур'єри для вивчення становища на шляху та з'ясування рівня безпеки пересування. Місця розташування пунктів зв'язку, паролі до них дуже часто змінювалися. Як правило, самому, без супроводу кур'єра, пересуватися територією заборонялося. У цьому випадку особу обов'язково затримували й передавали для з'ясування в СБ³⁹³.

Реорганізація системи зв'язку полягала також у тому, що, якщо раніше через зв'язкових, насамперед жінок, можна було добиратися до керівників вищих проводів за місцем їхнього перебування, то після цього така можливість виключалася. Пункти зв'язку з населених пунктів і квартир переносилися у криївки, в ліси, поля, де постійно чергував зв'язковий і 2 – 3 озброєні стрільці. Ті, хто приходили у криївку зв'язку, залишалися там доти, доки не викликали потрібного керівника. Це робилося з таким розрахунком, щоб ті, хто приходив на зв'язок, не знали місць переховування керівників. У населених пунктах існували явочні квартири – основна й запасна. Всі первинні зустрічі і розмови відбувалися спершу на запасних явочних квартирах, і тільки після з'ясування важливості обставин, визнавши необхідність зв'язку і відсутність будь-яких підозр стосовно того, хто прийшов на зв'язок, можна було потрапити на основну явочну квартиру. У другій половині 1940-х рр. жінок практично виключили з мережі зв'язку і використовували за потребою тільки як провідниць³⁹⁴.

До зв'язкових висувалися чіткі вимоги: “Мусять бути певні, ідейні, працьовиті, солідні, точні, конспіративні”. Зв'язковими могли

³⁹³ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 53. Арк. 24–25.

³⁹⁴ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 56 (1953). Спр. 6. Т. 5. Арк. 134.

бути люди цілком відповідальні тільки за зв'язкову роботу, або такі, які, крім зв'язку, виконували іншу організаційну діяльність. Водночас, коли зв'язковий мав стосунок до іншої особи, яка, зі свого боку, була поєднана ще з кимось, то перевага надавалася саме такому зв'язку. Це свідчить про важливість цієї ділянки роботи. Заборонялося розконспіровувати роботу по зв'язку, її характер, адреси на записках і пакетах, місце зв'язкових зустрічей, зв'язкові псевдо, точки зв'язку, хати, шляхи, криївки, людей, які переходили.

Мертвий зв'язок – це так звані пункти зв'язку, які переважно обслуговували між собою підпільники і застосовували їх тоді, коли необхідно дотримуватися виняткової конспірації. “Мертвими” пунктами зв'язку могли слугувати: дупло в дереві, руїни будь-якої будівлі, покинутий будинок, кущ, рів тощо. Цей метод зв'язку передбачав: а) місце; б) час; в) розпізнавальні знаки. Переважно сторони підтримували між собою зв'язок через задалегідь обумовлені “мертві” пункти³⁹⁵. Наприкінці 1946 р. систему штафетного зв'язку замінили новою сіткою “тайників”. Розробили це, щоб обмежити доступ спецслужб до письмових інструкцій націоналістів, планів тощо.

Найчастіше застосовувався штафетний зв'язок, який полягав у тому, що пошта передавалася (штафетою) від одного зв'язкового звена до іншого – аж до адресата. Зв'язкові звена, розміщені між двома осередками, творили зв'язкову лінію. Зв'язкові зустрічалися для передачі пошти здебільшого на “мертвих пунктах” в означені дні й години. Околицю зустрічі (пункту) визначав організаційний зверхник з таким розрахунком, щоб це було приблизно посередині між місцями перебування двох зв'язкових звен³⁹⁶. Конкретне місце зустрічі визначали між собою керівники двох сусідніх зв'язкових звен. Місця зустрічей чітко конспірувалися. Заборонялося проводити в одному і тому ж місці та в той же час кілька організаційних зустрічей. При найменшій підозрі щодо розконспірування потрібно було змінити місце. Про кожну з таких змін повідомляли організаційного зверхника³⁹⁷.

Безпосередня зустріч відбувалася у такий спосіб: при наближенні до пункту (залежно від терену 20–30 м.) подавався розпізнавальний сигнал. Коли ніхто не відповідав, це означало, що інші зв'язкові ще не з'явилися. Один ішов на сусідній пункт і ретельно його перевіряв,

³⁹⁵ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 87. Арк. 5.

³⁹⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 88. Арк. 1.

³⁹⁷ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 87. Арк. 5.

інші чекали у бойовій готовності, коли нічого і нікого не виявляв, повертався до своєї групи, й усі відходили, щоб можна було непомітно дочекатися іншого зв'язкового. Зустрічалися з кожної сторони тільки по одному зв'язковому (переважно керівники звен) та передавали пошту чи людей. Інші перебували на відстані.

В окремих випадках зустрічі могли відбуватися у зв'язкових хатах чи криївках (у хатах потрібно було вважати, щоб населення не зорієнтувалося, що відбувається якась спеціальна зустріч зв'язкових, не бачило пошти, адрес і т.д.). Зв'язкові мали виходити на зустрічі чітко в означені дні й години, не відкладати на запасні зустрічі, хіба що в особливо важливих випадках, не спізнюватися. Зв'язковим надавали рекомендації щодо поведінки в дорозі, зокрема, радили намагатися залишати якомога менше слідів, ходити різними шляхами. Від хвилини, коли зв'язковий отримав пошту і аж до часу, коли він все передавав наступним зв'язковим, він ніс за неї повну відповідальність. Пошта не мала ані потрапити у руки ворога, ані бути знищеною. Одержавши пошту, керівник звена детально її перевіряв на предмет пошкодження. У разі виявлення цього він звертав увагу тому, від кого її одержав. Про отриману пошту підписував квит, який йому пред'являв зв'язковий³⁹⁸.

Зв'язки Карпатського краю проходили лініями, які обслуговували боївки СБ районів, рідко стрільці УПА. Вони зустрічалися на заздалегідь обумовлених місцях.

Лінії зв'язку Карпатського крайового проводу ОУН мали три основні напрями: 1) зв'язок із Дрогобицькою округою і членом Проводу ОУН П. Федуніом: гора Соколів, с. Слобода-Болехівська Болехівського р-ну; 2) зв'язок із Калуською округою і Львівським краєм ОУН: урочище "Драбежоне", біля с. Цвітова Войнилівського р-ну; 3) зв'язок із Подільським краєм: урочище "Підзаплати", керівник пункту зв'язку "Зуб", гора Чорна Клева, керівник пункту зв'язку "Сокіл", керівник пункту зв'язку "Граніт", керівник пункту зв'язку "Байденко", керівник пункту зв'язку "Жар"; 4) зв'язок із крайовим проводом ОУН "Поділля" в Тернопільській області: гора Цапунь, гора Ракета Мала, гора Лючка (через гору Лючка далі с. Чорні Ослави Яремчанського р-ну, гора Підомеречна, гора Пасічна), с. Уторопи Яремчанського р-ну, с. Вовчківці Заболотівського р-ну.

2 липня 1950 р. у Болехівській РВ МДБ Станіславської області з'явився із повинною підпільник Григорій Кочан-"Роман", який на

³⁹⁸ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 88. Арк. 2.

допиті зізнався, що із 1945 р. був учасником охоронної боївки П. Федуна-“Севера”, а останній час виконував функції керівника його пункту зв’язку. Серед вилучених документів був виявлений блокнот із особистими записами “Романа”, в результаті розшифрування яких стало відомо, що через очолюваний ним пункт проходили такі зв’язки: 1) до провідника Дрогобицького окружного проводу ОУН Володимира Фрайта-“Жара” (“Ганзя”, “Захід” і “Ч-14”) дні зустрічей із кур’єрами “Жара” 8 і 23 числа кожного місяця; 2) до членів Проводу ОУН “Вовка”, “Бегемота”, “Борсука”, “Наума” й інших керівників (“Попаддя”, “Північ” і “Ч-3”), яка ішла через провідника Болехівського районного проводу ОУН “Дорошенка” і дні зустрічей із кур’єрами 7 і 22 числа кожного місяця; 3) до керівника Карпатського крайового проводу ОУН “Єфрема” (“Шуба”, “Схід” і “Ч-4”); 4) до П. Федуна через новопризначеного коменданта його охорони “Чорноморця” (“Джунгли”, “Ч-10” і “Ч”) дні зустрічей 30 і 31 липня, 7, 8, 15 серпня. Кореспонденція, яка надходила на пункт до “Романа”, передавалася ним через “Чорноморця” до “Севера”. Вилучені реєстри свідчили про наявність лінії зв’язку між П. Федуном і референтом пропаганди Калуського окружного проводу ОУН “Жуком”³⁹⁹.

Через Карпатський край здійснювався зв’язок керівників підпілля у Західній Україні із закордоном: підпіллям ОУН у Польщі (край Західні окраїни українських земель, який діяв до 1947 р.), а також Закордонними Частинами ОУН (ЗЧ ОУН) та Закордонним представництвом УГВР (ЗП УГВР), які розташовувалися у Мюнхені (Німеччина).

Дрогобицькою округою у 1945–1947 рр. пролягали дві зв’язкові лінії через радянсько-польський кордон: одна в околицях м. Доброміль Дрогобицької обл. на Перемищину; інша, неподалік с. Бориня Боринського р-ну – на Лемківщину. Цими лініями користувалися насамперед працівники Головного осередку пропаганди, який базувався тоді на Сколівщині, і заступник крайового провідника Західні окраїни українських земель Василь Галаса-“Орлан”⁴⁰⁰.

Чекісти на основі розшифрованих записів С. Слободяна-“Єфрема” встановили: зв’язок із закордонними центрами (код “Іван”) здійснювався спеціальними кур’єрськими групами, які направлялися

³⁹⁹ ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-9112. Т. 4. Арк. 143 – 144; Ф. 16. Спр. 732. Арк. 85–88.

⁴⁰⁰ Мороз В. Ярослав Старух (нарис життя і діяльності). Літопис Української повстанської армії. Нова серія. Т. 21 : Ярослав Старух. Документи і матеріали / упоряд., ред. В. Мороз. Київ ; Торонто, 2012. С. 146.

від П. Федуна-“Севера” через Славський і Боринський район на територію іноземних держав. Ці групи з метою ліквідації можливостей провалів не повинні були направлятися наявними організаційними лініями зв’язку, а йти особливим маршрутом переходів. До того ж особливо конспірувався їхній побут⁴⁰¹.

Для зв’язків із закордоном у безпосередній близькості від радянсько-польського кордону було створено кілька спеціальних кур’єрських груп і переправочних пунктів⁴⁰². За свідченнями Ірини Савицької-“Бистрої”, влітку 1946 р. через Добромильський район за кордон її супроводжували члени боївки СБ Дрогобицького надрайонного проводу ОУН Роман Різняк-“Макомацький” і Ярослав Дранівський-“Ярко”⁴⁰³. У 1946 і 1947 рр. бойовики сотні “Кармелюка, які базувалися на Лемківщині, кілька разів переходили кордон і зв’язувалися з керівником Добромильського районного проводу ОУН⁴⁰⁴. Кордон переходили, зокрема, у районі с. Беньова Боринського р-ну.

У 1946–1948 рр. на території Добромильського, Крукеницького і суміжних районів оперувала кур’єрська група під керівництвом Петра Фартушка-“Сокола”. Вона періодично здійснювала переходи радянсько-польського кордону в одному та іншому напрямі для переправлення через кордон націоналістичної кореспонденції, супроводжувала керівництво націоналістичного підпілля. Спецслужби писали, що група “Сокола” здійснила до 12 переходів через кордон до Польщі та назад⁴⁰⁵.

Для здійснення зв’язків із ЗЧ ОУН та ЗП УГВР на Боринщині діяла кур’єрська боївка у кількості дев’яти осіб, очолювана Михайлом Михайлечком-“Куцином”. Вона займалася переправлянням підпільників через кордон, здійснюючи зв’язок між підпіллям ОУН на території СРСР, із надрайонним проводом Лемківщини, очолюваним Степаном Голяшом-“Маром” (на території Польщі), і підпіллям ОУН на Закарпатті. Із цією метою боївка “Куцина” щомісячно здійснювала по два – три переходи через державний кордон⁴⁰⁶. До жовтня 1947 р. боївка “Куцина” переховувалася у лісових масивах на території Польщі у районі с. Буковець разом із районним провідником першого району

⁴⁰¹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 98 (1954). Спр. 1. Т. 2. Арк. 62.

⁴⁰² ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 110 (1954). Спр. 2. Т. 5. Арк. 361.

⁴⁰³ ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67417. Т. 1. Арк. 259.

⁴⁰⁴ ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-9112. Т. 1. Арк. 38.

⁴⁰⁵ Архів УСБУ ЛО. Спр. П-21922. Арк. 270, 275–275 зв.

⁴⁰⁶ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 60 (1953). Спр. 2. Т. 3. Арк. 92; Оп. 101 (1954). Спр. 11. Арк. 155.

Юрієм Лопаєм-“Рисем” (він же керівник пункту зв’язку). Однак після переходу підпільників на Захід або на територію СРСР (осінь 1947 р.) лінія зв’язку, контрольована боївкою “Куцина”, перестала існувати. Хоча сама боївка продовжувала діяти і далі займалася зв’язками із за кордоном⁴⁰⁷.

У блокноті Лева Чепіля-“Ореста” був занотований точний час його переходів через кордон. Сам він із території Польщі прийшов 8 травня 1945 р., а 2 листопада його включили до групи, яка відповідала за зв’язок із Польщею, і група почала активно працювати (“19 листопада 1945 р. перейшов із чотирма підпільниками на Лемківщину, 21 листопада того ж року повернувся із трьома назад; 2 грудня шість підпільників й одна жінка перейшли на Закерзоння, 16 січня 1946 р. четверо повернулися; 6 квітня шість підпільників перейшли на Лемківщину, 28 квітня четверо повернулися, 8 травня двоє перейшли на Закерзоння, 27 червня шість повернулися у край”)⁴⁰⁸.

Уперше десант від закордонних частин ОУН на терени Карпатського краю прибув 27 грудня 1944 р. зокрема, літаком із Кракова біля с. Бринь Галицького р-ну була десантована група у складі Юрія Лопатинського, Василя Чижевського, Сильвестра Скоробогатого⁴⁰⁹. Відтак вони передали Роману Шухевичу кореспонденцію від Степана Бандери, Ярослава Стецька, Миколи Лебеда.

В. Чижевський із поштою від Р. Шухевича у квітні 1945 р. через Дрогобиччину, Закарпаття (з м. Хуст відправився 29 – 30 червня 1945 р.) і Словаччину з допомогою кур’єра Івана Коріня-“Грінченка” знову пішов до Мюнхена (прибув 20 липня 1945 р., назад виїхав 25–26 липня 1945 р.), де перебув літо, а у вересні повернувся в Україну⁴¹⁰.

У ніч з 6 на 7 листопада 1945 р. шеф ГВШ УПА Дмитро Грицай-“Перебийніс”, член Бюро Проводу ОУН Дмитро Маївський-“Тарас”, кур’єр Р. Шухевича Василь Чижевський-“Демид” і новопризначений командир ВО “Сян” Мирослав Онишкевич-“Орест” біля с. Тарнава на

⁴⁰⁷ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 101 (1954). Спр. 11. Арк. 155.

⁴⁰⁸ ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 3609. Т. 3. Арк. 265.

⁴⁰⁹ Содоль П. Парашутисти УПА. *Вісті комбатанта*. Торонто – Нью-Йорк, 2011. Ч. 3. С. 53; Боляновський А. Національний Рух опору і відступ Вермахту з українських земель (літо-осінь 1944 р.). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2012. Вип. 22: Українська повстанська армія в контексті національно-визвольної боротьби народів Центрально-Східної Європи. С. 164; ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 33286фп. Т. 1. Арк. 169.

⁴¹⁰ ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67448. Т. 1. Арк. 181, 184, 195, 200; Содоль П. *Українська Повстанча армія 1943–1949. Довідник другий*. Нью-Йорк: Пролог, 1995. С. 108–109.

захід від Борині перейшли в Польщу (р-н Сянок)⁴¹¹. 20 листопада В. Чижевський перейшов у Словаччину. Заарештований в ніч з 3 на 4 грудня 1945 р. на чесько-німецькому кордоні⁴¹². 19 грудня 1945 р. під час переходу чесько-німецького кордону загинув Д. Маївський та був затриманий Д. Грицай.

Для зв'язку із закордоном у вересні 1945 р. Теодор Мороз вперше прийшов на територію західних областей, де сконтактувався із В. Чижевським-“Демидом”, останній, зі свого боку, зв'язався із І. Савицькою-“Бистрою”. Відтак Т. Мороз у лютому 1946 р. повернувся до Мюнхена⁴¹³. Уже 15 березня 1946 р. прийшов Т. Мороз-“Славко”-“Дон” (30 червня 1946 р. у с. Модричі Дрогобицького р-ну потрапив у полон) разом із “Вороном” пішли у західні області України⁴¹⁴. У ніч із 31 серпня на 1 вересня 1946 р. біля с. Кальварія на Закерзоння із Дрогобиччини перейшла Ірина Савицька-“Бистра”, яка восени перейшла у Західну Німеччину⁴¹⁵.

У червні 1946 р. працівник ГОСП Володимир Порендовський-“Вовк” за наказом Р. Шухевича перейшов на територію Польщі працювати у референтуру пропаганди Закерзонського крайового проводу ОУН⁴¹⁶.

7 вересня 1947 р. з терену Карпатського краю в рейд пішла кур'єрська група (до неї входили Іван Белейович-“Дзвінчук”, Володимир Чав'як-“Чорнота”, повстанці “Гайворон”, “Трясило”, “Юра”, “Явір”, Микола Литвинець-“Комар”, Євген Остапович-“Вихор” та “Федь”), яка перейшла кордон через Закарпаття у Чехословаччину. Однак доля більшості склалася трагічно: у Західну Німеччину дійти вдалося “Комару” і “Вихору”⁴¹⁷.

Наприкінці вересня 1947 р. Василь Галаса-“Орлан” разом із дружиною Марією Савчин-“Марічкою” та Мирославом Сорокою-“Птахом”, бійцями “Ігорем” і “Буквою” перейшли кордон біля с. Військо Добромільського р-ну⁴¹⁸. Переходи на терени Карпатського краю стають інтенсивнішими у зв'язку із проведенням акції “Вісла”. Так, у своєму дослідженні О. Іщук та Н. Ніколаєва, посилаючись на довідку управління 2-Н МДБ УРСР (листопад

⁴¹¹ Мороз В. Ярослав Старух (нарис життя і діяльності) // Літопис Української повстанської армії. Т. 21 : Ярослав Старух. Документи і матеріали / упоряд., ред. В. Мороз. Київ ; Торонто, 2012. С. 152; ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 33286фп. Т. 1. Арк. 234–240.

⁴¹² ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 33286фп. Т. 1. Арк. 235, 239.

⁴¹³ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 53. Арк. 166.

⁴¹⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 53. Арк. 169; Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 4. Арк. 161.

⁴¹⁵ Галаса В. Наше життя і боротьба. *Спогади*. Львів : Мс, 2005. С. 88.

⁴¹⁶ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 75172фп. Т. 1. 187 арк.

⁴¹⁷ Літопис Української Повстанської Армії. Т. 19 : Група УПА “Говерля”. Спомини, статті та видання історично-мемуарного характеру / упоряд. Петро Содоль. Торонто – Львів : Літопис УПА, 1992. Кн. 2. С. 157–159.

⁴¹⁸ Галаса В. Наше життя і боротьба. *Спогади*. Львів : Мс, 2005. С. 106.

1948 р.), наводять дані, що впродовж 1947–1948 рр. відбулося 103 нелегальні перетини кордону СРСР з території Польщі (517 осіб), Чехословаччини (вісім осіб), Угорщини (чотири особи), Румунії (11 осіб), загалом пройшли 540 осіб (у 1947 р. 83 – випадки – 510 осіб, у 1948 р. 20 випадків – 30 осіб)⁴¹⁹. З-поміж цих осіб було не менше 30 боївок ОУН і УПА чисельністю не менше 435 осіб, підпільників ОУН (кур'єрів та емісарів) – 66 осіб, польських підпільників – чотири особи, агентів іноземних розвідок – 14 осіб, інших – 21 особа. Органами МДБ УРСР було вбито або затримано 191 особу, яка нелегально перейшла кордон. З них: 130 стрільців УПА, 34 оунівці, два польські підпільники, 10 агентів іноземних розвідок, інших – 15⁴²⁰. У 1946 – 1948 рр. із-за кордону (на 1 листопада 1948 р.) перейшов 41 кур'єр ОУН, із них: в 1946 р. два; 1947 р. 32; 1948 р. сім. Із числа 41 перекинутого: а) вбито у 1947 р. – два; б) заарештовано 35 із них (в 1946 р. 1, 1947 – 16, 1948 р. 18); в) розроблялося – чотири⁴²¹. Спецслужби підрахували, що у 1947 р. через державний кордон перейшло з Польщі на територію Дрогобицької області 11 груп чисельністю 336 осіб (а також додатково 30 осіб), разом – 366 осіб⁴²².

Наприкінці липня 1948 р. до провідника Дрогобицького окружного проводу ОУН Івана Лавріва-“Нечая”, який у той час переховувався біля села Кам'янка Сколівського р-ну, прибула група кур'єрів із-за закордону, яка, за завданням Р. Шухевича, направлялася в американську зону окупації Німеччини. До складу групи входили: Іван Паньків-“Явір”, Микола Мельничин-“Кірам” та Василь Сколоздра-“Грабенко”. Тут до них приєдналися співробітник ГОСП “Степовий”, сотенний Михайло Горчин-“Грузин” та вістун Мирон-Григорій Воскрес-“Мирон”. Ця група в перших числах серпня 1948 р. у супроводі провідника Турківського надрайонного проводу ОУН Григорія Дулина-“Максима” пішли у Славський район. Звідти – на Закарпаття, а отже, перейшли радянсько-чехословацький кордон, далі – у Західну Німеччину. Під час бойових сутичок із військовими підрозділами чехословацької армії загинули “Степовий”, “Грузин”, “Мирон”. У Мюнхені відбулася зустріч із керівництвом ЗЧ ОУН і ЗП

⁴¹⁹ Ішук О., Ніколаєва Н. Кур'єрський зв'язок між закордонними частинами ОУН та підпіллям ОУН і УПА в Україні в 1944 – 1955 роках. *Воєнна історія*. 2010. № 1 (49). С. 57.

⁴²⁰ Ішук О., Ніколаєва Н. Кур'єрський зв'язок між закордонними частинами ОУН та підпіллям ОУН і УПА в Україні в 1944–1955 роках. *Воєнна історія*. 2010. № 1 (49). С. 58.

⁴²¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 42. Арк. 347; Т. 77. Арк. 45.

⁴²² ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 120. Арк. 1, 2, 27–28, 61, 63, 94, 118зв., 136, 140зв., 142зв.–143; Спр. 113. Арк. 10; Спр. 182. Арк. 101; Ф. 2-Н. Оп. 58 (1953). Спр. 11. Арк. 285; Оп. 99 (1954). Спр. 2. Т. 3. Арк. 3, 4, 13; Дем'ян Г. Повстанський рух ОУН і УПА в 1940–1960-х *Сколівщина*. Львів: [б.в.], 1996. С. 159.

УГВР, особисто С. Бандерою. 5 вересня 1949 р. “Явір” і “Кірам” літаком були перекинуті на територію СРСР в район Ілівських лісів. Згодом вони зв’язалися із бойовиками референта СБ Львівського крайового проводу ОУН Є. Пришляка-“Яреми”, через яких вийшли на зустріч із Р. Шухевичем та передали кореспонденцію. У жовтні 1949 р. “Кірам” по лінії зв’язку Стрийського надрайонного проводу ОУН прибув до керівника цього проводу Юрія Грици-“Юрка” (ліс біля с. Танява Болехівського р-ну), із завданням зв’язатися із “Севером” і передати останньому пошту. Зробити цього не вдалося, оскільки останній пішов на зимівлю до провідника Долинського надрайонного проводу ОУН “Орленка”, криївка якого дислокувалася на горі Магура Рожнятівського р-ну. “Кірам” залишився на зимівлю у “Юрка” із розрахунком на те, що навесні вдасться зв’язатися із “Севером”⁴²³.

У липні 1949 р. П. Федун-“Север” привів із собою групу кур’єрів, очолювану Василем-Мартиним Мізерним-“Реном”, яка за завданням Р. Шухевича йшла за кордон на зв’язок до керівників закордонного центру в м. Мюнхен. Передавши групу “Рена” Г. Дулину-“Максиму”, “Север” пішов у Болехівський район. Приймавши групу, “Максим” направив її на базу до провідника Боринського району ОУН Зиновія Біласа-“Гонти”-“Підкови”, якому дав вказівку у супроводі групи “Куцина” переправити “Рена” і його людей через Чехословаччину до Мюнхена. Однак біля с. Либохора Боринського р-ну, “Рен” разом із групою “Куцина” був ліквідований. Врятуватися вдалося тільки Павлові Ющенку-“Моряку”, який із документами “Рена” встановив зв’язок із командиром ТВ 24 “Маківка” Степаном Стебельським-“Хрінном”. Саме останній разом із керівником референтури СБ Турківського надрайонного проводу ОУН Іваном Хомою-“Богданом”, Ільком Сенчишаком-“Пасом”-“Юрком”, Дмитром Хомик-“Рибалка”-“Ромком”, Василем Хащівським-“Рубаном”, Василем Гудзиком-“Оріхом” та інших (разом 10 осіб) у вересні 1949 р. через Закарпаття пішли у рейд на Захід з важливою поштою до ЗП УГВР. Дорогою на території Чехословаччини загинув С. Стебельський-“Хрін”⁴²⁴.

31 травня 1950 р. Іван Хома-“Богдан”, Михайло Дуда-“Громенко”, Ілля Сенчишак-“Юрко” і Дмитро Хомик-“Ромко” були десантовані із американського літака біля с. Танява Болехівського р-ну. Двоє із них – “Громенко” і “Юрко” – загинули

⁴²³ ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. 9112. Т. 8. Арк. 196; Ф. 6. Спр. 75390фп. Т. 1. Арк. 234–236.

⁴²⁴ Хома І. У розшуках за могилою друга. *Вісті Колбатанта*. 1973. Ч. 5–6 (67–68). С. 10–16.

(7 – 8 липня 1950 р., разом із ними загинув керівник місцевої кущової групи ОУН “Левко”), а “Богдан” і “Ромко” зуміли зв’язатися із місцевим підпіллям та керівником Дрогобицького окружного проводу ОУН, звідки “Богдан” пішов на зв’язок до П. Федуна. 29 червня 1950 р. в південно-східному районі с. Козаківка Болехівського р-ну. “Богдан” мав зустріч із кур’єрами “Севера” і пішов із ними в напрямі с. Лужки Болехівського р-ну на зв’язок до останнього. Перед своїм відходом за кордон “Богдан” перебував з М. Мельничиним-“Кірамом”. Тут Іван Хома-“Богдан” залишив “Ромка”, а сам у вересні разом із Левом Чепілем-“Славком” в супроводі підпільників Дрогобицької округи “Осипа” і “Чміля” пішов в Самбірський район, звідки вдруге направився за кордон⁴²⁵.

У серпні 1949 р. для зв’язку із підпіллям на українських землях з-за кордону перейшов кур’єри ЗП ОУН Микола Литвінець-“Комар” (загинув 3 лютого 1951 р. на хут. Ангелівка Вигодського р-ну)⁴²⁶. У вересні 1950 р. із УРСР до Західної Німеччини вирушили Л. Чепіль-“Орест”, І. Хома-“Богдан” (був двічі нагороджений Золотим хрестом бойової заслуги 1 кл.), Йосип Кит-“Осип” і прибули до місця призначення 10 жовтня 1950 р.⁴²⁷.

У 1948–1949 рр. за завданням членів Проводу ОУН провідник Жаб’ївського районного проводу ОУН налаштовував переправлення за кордон кур’єрів. Лінія цього зв’язку пролягала із Жаб’ївського району через Рахівську округу далі через Румунію й Угорщину в американську зону окупації Німеччини⁴²⁸. Але ця лінія так і не запрацювала.

У липні 1950 р. М. Мельничина-“Кірам” разом із важливими документами Р. Шухевича відправився за кордон. У серпні того ж року він прийшов в околиці с. Сукіль Болехівського р-ну, де, як згадувалося, затримався до зими. 12 – 13 грудня 1950 р. у цих районах спецслужби провели чекістсько-військову операцію, в результаті якої виявили криївку М. Мельничина біля потоку Розтічки. Під час бою останній загинув разом із кур’єрами закордонних частин ОУН “Ромком”-“Михасьом” і “Ромком”-“Китом”, провідником Славського району Степаном Диркавцем-“Шумом” та бійцями “Кірама” – “Юрком” і Федором Гнатівим-“Шугаєм”⁴²⁹.

⁴²⁵ Содоль П. Парашутисти УПА. *Вісті комбатанта*. Торонто – Нью-Йорк. 2011. Ч. 3. С. 54.

⁴²⁶ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 98 (1954). Спр. 1. Т. 2. Арк. 195–198; Т. 3. Арк. 9–10.

⁴²⁷ ГДА СБУ. Ф. 6. - Спр. 36617фп. Т. 3. Арк. 183.

⁴²⁸ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 98 (1954). Спр. 1. Т. 2. Арк. 62; Ф. 6. Спр. 75390фп. Т. 1. Арк. 234–236; Ф. 13. Спр. 372. Т. 65. Арк. 14–15; Т. 66. Арк. 186; Ф. 65. Спр. 9112. Т. 8. Арк. 196–197.

⁴²⁹ Мороз В. Микола Мельничин-“Кірам”. *Шлях перемоги*. 2009. Ч. 50. 16 грудня. С. 6.

15 травня 1951 р. на територію Коршівського р-ну закинули п'ятьох парашутистів (Михайло Деба-“Нечуй”-“Нечуєнко”, Іван Смарж-“Пімста”-“Малий”, Іван Борушак-“Береза”, Володимир Федорняк-“Роман”-“Беркут”, Осип Марчак-“Орест”-“Острий”), які лінією зв'язку через Чорний ліс перейшли до провідника Станиславівського окружного проводу ОУН “Куряви”⁴³⁰. Однак 7 червня на пункті зв'язку усі кур'єри загинули⁴³¹.

У ніч з 19 на 20 травня 1951 р. у районі г. Шабела Славського р-ну із літака була десантована група чисельністю чотири особи (Василь Охримович-“Грузин”, Йосиф Кіт-“Осип”, Василь Хащівський-“Рубан”, Петро Стиранка-“Мак”-“Максим”)⁴³². Після цього парашутистам вдалося встановити зв'язок із підпіллям ОУН, а відтак, і контакт із членом Проводу ОУН П. Федуніом-“Севером” та іншими керівниками. В ніч із 6 на 7 вересня під час зустрічі із АБГ загинув радист Й. Кіт-“Осип”⁴³³. 2 січня 1952 р. у с. Церковна Болахівського р-ну спецгрупі вдається захопити ще одного кур'єра П. Стиранку-“Мака”⁴³⁴. Самого В. Охримовича УМДБ було захоплено 6 жовтня 1952 р.⁴³⁵.

У червні 1951 р. прийшов з-за кордону кур'єр із важливою кореспонденцією від ЗЧ ОУН “Марко” (загинув 1 липня 1951 р. разом із С. Фрасуляком-“Хмелем”)⁴³⁶.

Із Західної Німеччини на Дрогобиччину були скеровані Іван Жилавий-“Іван”-“Стефко” та Михайло Яремко-“Ярмо”-“Пугач”, які в минулому діяли у регіоні, знали терен і підпільників (сам М. Яремко походив із с. Викоти Самбірського р-ну). Однак за їхнім маршрутом стежили польські і радянські органи безпеки, а після переходу в Україну на території Стрілківського району обоє в липні 1951 р. були заарештовані⁴³⁷.

Останній десант від ЗП УГВР був скинутий ввечері 12 серпня 1952 р. біля с. Криве Боринського р-ну. Десантувалися два кур'єри-радисти Лев Чепіль-“Орест” і Юрій Стефюк-“Глинка”, які після приземлення мали відійти на гору Парашка, налагодити контакти із керівниками підпілля, передати важливу інформацію. Але дорогою

⁴³⁰ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 56. Арк. 89.

⁴³¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 56. Арк. 105–106; Т. 95. Арк. 204 – 205.

⁴³² ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 56. Арк. 86; Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 22: Українська повстанська армія в контексті національно-визвольної боротьби народів Центрально-Східної Європи / гол. редколегії М. Литвин; упоряд. і наук. ред. М. Романюк, О. Стасюк. Львів, 2012. С. 55.

⁴³³ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 56. Арк. 87.

⁴³⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 56. Арк. 85; Т. 64. Арк. 199–200.

⁴³⁵ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 56. Арк. 145; Ф. 2-Н. Оп. 99 (1954). Спр. 8. Т. 1. Арк. 359.

⁴³⁶ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 98 (1954). Спр. 1. Т. 3. Арк. 8–9.

⁴³⁷ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 352. Арк. 88.

23 серпня їх захопила АБГ МДБ, яка діяла під виглядом боївки ОУН. Їхня доля була такою ж, як кур'єрів ЗЧ ОУН, захоплених 1951 р.⁴³⁸. Отже, упродовж 1950–1952 рр. на терени Карпатського краю десантувалося чотири групи парашутистів.

28 жовтня 1952 р. у лісовий масив між селами Ластівка і Головеське Турківського району прибув із закордону кур'єр Петро Гойсан-“Ворон”, який одразу був перехоплений легендарним підпіллям. Відтак упродовж 29 жовтня – 1 листопада 1952 р. він перебував на базі та піддавався агентурній розробці. Емгебісти пишуть, що отримали цінні дані, а також через “Ворона” з “Аскольдом” узгодили пункти поштового зв'язку. Після відходу “Ворона” йому вручили звіт про стан підпілля в окрузі, а також особистий лист від провідника легендарного проводу “Всеволода”⁴³⁹.

Улітку 1953 р. із Польщі через Дрогобицьку область перейшли два кур'єри ЗЧ ОУН Юліан Магур-“Марко” та “Голуб”. Основне завдання – зв'язатися із керівництвом підпілля на Українських землях. Проте спецслужби про це знали і прийняли їх на конспіративній базі у лісі біля с. Любінь Великий Городоцького р-ну, де затримали та перевербували для оперативних ігор із ЗЧ ОУН.

Окремі організаційні одиниці Карпатського краю ОУН намагалися поширити свій вплив на територію інших сусідніх Радянському Союзові держав. Так, зокрема, Рахівський надрайонний провід (провідник Кирило Кравчук-“Жубр”) мав одного закордонного кур'єра, через якого направляв до Угорщини націоналістичну літературу. Буковинський окружний провід ОУН отримав від члена Проводу ОУН Романа Кравчука-“Петра” вказівки зв'язатися з румунським підпіллям і надати звіт про стан прикордонної полоси на кордоні⁴⁴⁰. Юліан Матвіїв-“Недобитий” і Назарій Данилюк-“Перебийніс”, виконуючи завдання, намагалися вибудувати ефективну лінію зв'язку із підпільниками “Залізної гвардії”, а також завербувати утримувачів пунктів зв'язку для відправлення кур'єрів через Румунію до Югославії⁴⁴¹. Сам Н. Данилюк-“Перебийніс” загинув 31 жовтня 1951 р. у сутичці з румунськими прикордонниками при повторній спробі переходу радянсько-румунського кордону.

⁴³⁸ ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 854. Арк. 226–236.

⁴³⁹ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 352. Арк. 91.

⁴⁴⁰ ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 732. Арк. 75.

⁴⁴¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 47. Арк. 214; Ф. 2-Н. Оп. 99 (1954). Спр. 8. Т. 3. Арк. 243.

Отже, проведенням організаційно-кадрової роботи і налагодженням зв'язків займалася організаційна референтура. Доволі широко розбудована та ефективна організаційна референтура після реорганізації 1945 р. у зв'язку із нестачею кадрів почала скорочуватися (залишаючись на крайовому та деяких окружних рівнях). Натомість усі функціональні обов'язки оргреферентури передавалися провідникам, а необхідні для роботи зв'язкові лінії налагоджувалися керівниками окремих підпільних осередків.

Карпатський край ОУН володів значним кадровим потенціалом, що відзначався і військово-організаційним, й ідеологічно-інтелектуальним та життєвим досвідом. На окрему увагу заслуговує перманентна організація різних вишколів з метою підготовки керівників проводів різних рівнів, уведення до практики роботи системи переміщення кадрів та об'єднання посад у проводах різних рівнів (за горизонталлю і вертикаллю) задля підсилення чи удосконалення їхньої роботи. Неабияке значення мала карність керівників різних рівнів округи, що сприяло поліпшенню морального клімату серед керівництва.

Важливою складою у функціонуванні підпілля був зв'язок, який забезпечував життєдіяльність ОУН та УПА. Ретельно налагоджена, конспіративна лінія підпільного зв'язку давала змогу не лише поєднувати два територіальних звена, але й швидко отримувати вказівки для повноцінної й ефективної діяльності. Саме тому до відбору кандидатур на зв'язкових ставилися із особливою відповідальністю. Зв'язки здійснювалися як для з'єднання підпільних структур та осередків на території Карпатського краю, так і для координації діяльності з іншими крайовими, окружними, надрайонними проводами. Встановлено існування зв'язків із Проводом ОУН, зв'язкові лінії до керівництва Проводу ОУН та доволі тісні зв'язки із закордонним керівництвом, що, без сумніву, є підтвердженням особливого місця Карпатського краю у поєднанні повстанців на теренах УРСР із керівництвом ОУН за кордоном.

2. Військово-політична діяльність. Від часу свого створення ОУН важливу увагу приділяла ідейно-пропагандивній та масово-політичній діяльності. Наприкінці 1940-х рр. боротьба українського визвольного руху і радянської тоталітарної системи поступово переміщувалася зі збройної у площину “психологічної війни”, а пропаганда й масова агітація набули першочергового значення. Водночас зміцнювався апарат референтури пропаганди, зокрема,

через скорочення організаційної, господарчої, військової референтур та УЧХ⁴⁴².

На території Карпатського краю (Сколівщина, Болехівщина) від літа 1945 р. до 1951 р. базувався Головний осередок пропаганди ОУН (ГОСП), а також його технічні підрозділи: друкарня “Прага” (виявлена і знищена чекістсько-військовою групою 21 березня 1946 р. південніше с. Сопіт Сколівського р-ну) та радіостанція “Афродита” (“Самостійна Україна”, “Вільна Україна”; виявлена і знищена 7 квітня 1945 р. в с. Ямельниця Сколівського р-ну)⁴⁴³.

Основою ефективної пропагандивної та агітаційної діяльності була наявність відповідного апарату. Його формування у Карпатському краї ОУН відбувалося паралельно із розгортанням націоналістичного руху. Структура референтури пропаганди відзначалася розгалуженістю та чіткою ієрархією; у 1945 – 1950-х рр. вона зазнавала певних трансформацій. Працівники референтури пропаганди Карпатського крайового проводу ОУН самостійно творили, а також здійснювали редагування друкованої продукції, яка з’являлася в окружних і надрайонних проводах. Позитивно на якісному рівні друкованої продукції позначилося перебування на теренах Карпатського краю ОУН П. Федуна-“Полтави”.

Докладних даних про структуру референтур крайового проводу ОУН немає, проте існує інструкція Крайового осередку пропаганди (КОП) ч. 3/45 від 10 травня 1945 р. про організацію референтур пропаганди на рівні від округ до села⁴⁴⁴. Відповідно до неї передбачався розподіл функцій за напрямками: масової (усної) пропаганди, редакційно-видавничої, вишкільної, інформаційної, технічно-адміністративної. Наведена схема з деякими поправками діяла аж до припинення організованої боротьби ОУН, що підтверджує ціла низка джерел⁴⁴⁵. Припускаємо, що аналогічна схема побудови була й у крайовому осередку пропаганди. З часом через зменшення чисельності кадрів та обладнання структура референтури спрощувалася, а кількість працівників скорочувалася на рівні як крайового, так і нижчих проводів.

У підпіллі були розроблені чіткі вказівки для організації пропагандивної роботи (травень 1945 р.), згідно з якими окружний

⁴⁴² ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 8. Арк. 47.

⁴⁴³ Мороз В. Василь Гоцій-“Жест”. *Шлях перемоги*. 2010. Ч. 21. 26 травня. С. 6; Романюк М. Петро Федун – “Полтава” – провідний ідеолог ОУН та УПА. Торонто – Львів : Літопис УПА, 2009. С. 30–51 (Літопис УПА. Серія “Події і люди”).

⁴⁴⁴ ЦДАВО України. Ф. 3836. Оп. 1. Спр. 67. Арк. 43–44, 306.

⁴⁴⁵ Мороз В. Структура референтури пропаганди ОУН на Дрогобиччині (1944–1950-і рр.). *Дрогобицький краєзнавчий збірник / ред. кол. К. Кондратюк (відп. ред.), В. Футала (упоряд.), Л. Зашкільняк, Я. Ісаєвич та ін. Дрогобич : НВЦ “Каменярь”, 2002. Спецвипуск. С. 190.*

референт пропаганди відповідав перед крайовим референтом чи перед його делегатом (який виконував свої обов'язки як повноправний заступник крайового референта пропаганди) і перед окружним провідником. Зокрема, спільно з окружним провідником, якому підпорядковувався організаційно, він організував, перевіряв й удосконалював пропагандивну роботу; проводив вишколи референтів пропаганди, а за допомогою політвиховника ТВ налагоджував навчання політвиховників відділів УПА; двічі на місяць (1-го й 15-го) подавав детальні звіти про свою діяльність крайовому референту пропаганди, його заступникові та окружному провідникові; співпрацював з політвиховником ТВ, допомагав йому вдосконалювати політвиховну діяльність серед відділів УПА та вимагав від нього детального інформативного звіту про виконані завдання.

Окружний осередок пропаганди складався з двох заступників, редактора, інформатора-статиста, адміністратора. Заступників окружного референта пропаганди зобов'язували: разом із надрайонним референтом пропаганди організувати вишколи районних і масових пропагандистів; перевіряти та вдосконалювати пропагандивну і вишкільну роботу у призначеному для нього терені діяльності; проводити щонайменше двічі на місяць: вишкільні відправи з надрайонним і районним проводами, мітинги, збори чи наради, подавати точний звіт зі своєї діяльності окружному референту пропаганди на підставі трудової картки, яку долучали до звіту. Редактор окружного осередку пропаганди за допомогою машиністки-цикльостиліста або друкаря був зобов'язаний: видавати на основі надісланого матеріалу з КОП двічі на місяць газету "Шлях Перемоги" (з розрахунку, щоб кожна станиця отримала щонайменше один примірник, як, до речі, і відділи УПА, боївки СБ, актив ОУН мали отримати потрібну кількість); передруковувати всі інші матеріали, які надходили з КОП; висилати до КОП кожного місяця три-п'ять дописів-репортажів. Для цього окружний редактор зобов'язував дописувати усіх пропагандистів і референтів пропаганди, а також залучати фахових репортерів-дописувачів.

Інформатора окружного осередку пропаганди зобов'язували за допомогою радиста та архіваря-бібліотекаря: постачати окружні осередки пропаганди (ООП) радянськими пропагандивними виданнями і пресою; збирати від провідника окружної СБ та від окружного політвиховника всю інформацію, яку слід було

використовувати в пропаганді; доставляти ООП точні щоденні радіовісті; упорядковувати бібліотеку й архів.

Адміністратор окружного осередку пропаганди виконував чіткі обов'язки. Він розпоряджався папером та іншими технічними матеріалами, які використовувалися у пропаганді; забезпечував ООП технічними засобами; організовував для ООП місця постою, бункери, сховки для харчових запасів, охоронну боївку та зв'язок.

Надрайонний референт пропаганди відповідав перед окружним референтом пропаганди або його заступником і перед надрайонним провідником за належний хід пропагандивної і вишкільної роботи в надрайоні. Він мав організовувати пропагандивну і вишкільну роботу у тісній співпраці з окружним провідником (підпорядковувався йому організаційно), яку здійснював винятково за вказівками КОП і ООП. Отже, тереновий провідник не міг робити будь-яких персональних змін у пропагандивному апараті чи давати вказівки щодо форми проведення пропагандивної й вишкільної роботи без попереднього погодження з референтом пропаганди. Він перевіряв та вдосконалював пропагандивну роботу у надрайоні. Під керівництвом заступника окружного референта пропаганди у травні 1945 р. організовував вишколи районних і масових пропагандистів за програмою КОП. Відбував щонайменше двічі на місяць вишкільні відправи з районними проводами за матеріалом, вміщеним у журналі "Пропагандист", і щонайменше двічі на місяць проводив мітинги, збори чи наради. За допомогою адміністратора організовував криївки, сховки для харчових запасів, охоронну боївку, бібліотеку, архів, отримання радянських видань і преси та зв'язок. Зобов'язувався двічі на місяць (1-го й 15-го) детально звітувати про свою діяльність окружному референтові пропаганди, його заступнику та надрайонному провіднику згідно з трудовою карткою, яку долучали до звіту.

Районний референт пропаганди відповідав перед надрайонним референтом пропаганди або заступником окружного референта пропаганди, а також перед районним провідником за пропагандивну і вишкільну роботи в районі. Зобов'язувався організовувати пропагандивну й вишкільну роботу у тісній співпраці з районним провідником, якому підпорядковувався організаційно. Організовував і реалізовував пропагандивно-вишкільну роботу винятково за вказівками ділових зверхників. Це означає, що тереновий провідник не міг робити будь-яких персональних змін у пропагандивному

апараті чи давати певні вказівки щодо способу проведення пропагандивної роботи у вишкільній роботі без попереднього порозуміння з референтом пропаганди. Він перевіряв та удосконалював у районі масову усну пропаганду, проводив основну вишкільну роботу серед активу ОУН за матеріалом, вміщеним у журналі КОП “Пропагандист”. Ця робота велася по куцах у формі одноденних вишкільних відправ щонайменше двічі на місяць. Організовував мітинги, збори, наради щонайменше чотири рази на місяць. За допомогою адміністратора організовував криївки, склади для харчових запасів, охоронні боївки, отримання радянських видань і преси, архівів, зв’язку із потрібними кур’єрами. Мав обов’язок двічі на місяць (1-го й 15-го) подавати точний звіт про діяльність надрайонному референту пропаганди й районному провідникові згідно з трудовою карткою, яку долучав до звіту.

Масові пропагандисти двічі на місяць проводили у кожній станиці мітинг, збори чи наради і відповідали за масову усну пропаганду в 7–10 станицях. Для цього у кожному куці, боївці СБ діяв один масовий пропагандист, який, крім принагідних мітингів, зборів чи нарад, проводив ще й вишкільну роботу. За свою діяльність він відповідав перед районним референтом пропаганди і своїм провідником. Масові пропагандисти зобов’язувалися подавати двічі на місяць детальний звіт референтові пропаганди районного проводу на основі трудової картки, яку долучали до звіту.

Окружний референт пропаганди видавав і перевірявав трудові картки своїх заступників та надрайонних референтів пропаганди, а надрайонний референт пропаганди видавав і перевіряв трудові картки районних референтів пропаганди і масових пропагандистів. У трудовій картці записувалися кожний мітинг, збори, нарада чи вишкільна відправа із чітко зазначеними датою, місцем, кількістю учасників, обговореною темою, а головне – з підписом теренових провідників чи провідників СБ, які у такий спосіб підтверджували правдивість усього написаного⁴⁴⁶.

Пропагандивній роботі у КОП надавалося надзвичайно великого значення, що засвідчують усі програмні та інструктивні документи. Обов’язком кожного пропагандиста, члена, кандидата і симпатика ОУН було використання всіх можливостей для роботи з масами через бесіди на зборах, мітингах, ринках, у церквах, магазинах. Пропагандивна діяльність мала на меті виховати ідейного й

⁴⁴⁶ ЦДАВО України. Ф. 3836. Оп. 1. Спр. 67. Арк. 43–44.

“революційного” громадянина. У документі “Заправляйтеся до публічних виступів” зазначалося: “Щоб наша ідея, яку маємо в своїх серцях, побідила, вона мусить мати на своїх услугах сотні й тисячі добрих промовців, пропагандистів, агітаторів. Вони мусять з’являтися і працювати всюди, [...] мов з-під землі всюди, де тільки є нагода, проторувати дорогу нашій справі до сердець загалу”⁴⁴⁷.

Пропагандивна та агітаційна робота у Карпатському краї ОУН підкреслювалася численними інструкціями, вказівками, іншими матеріалами директивного характеру, а також жорстким контролем за їхнім виконанням та звітністю. Наприклад, упродовж 1945 р. ООП Дрогобиччини отримав згори 11 інструкцій, сім вказівок та п’ять наказів і доручень⁴⁴⁸. Так, 27 липня 1945 р. референт пропаганди Дрогобицького окружного проводу ОУН Олександр Андрусейко-“Аркадій” звертав особливу увагу на усну пропаганду, в якій треба було вказувати на поворот до російського імперіал-шовінізму в СРСР, доводити, що український визвольний рух не поборено, в ньому беруть участь не тільки куркулі, як стверджували органи радянської влади, а увесь народ. У зв’язку з цим рекомендувалося поширювати серед школярів революційні пісні, оповідання про УПА та її героїв, нищити на очах дітей портрети радянських діячів, лозунги тощо⁴⁴⁹.

На початку 1945 р. на базі обласного осередку пропаганди Станиславівщини було створено крайовий осередок пропаганди (КОП). Його першим керівником був, імовірно, Микола Никифорчин-“Дубенко”. Проте вже в березні 1945 р. він передав обов’язки Володимирі Тодорюку-“Турові”, який не зумів впоратися з усім обсягом роботи, оскільки надав пріоритет політмасовій ділянці⁴⁵⁰.

“Тур” перебував на посаді керівника КОП до травня 1945 р., коли був заарештований і відтак необґрунтовано страчений СБ. Саме він налагодив вихід періодичних видань “Шлях перемоги” та “Пропагандист”⁴⁵¹.

Упродовж травня-липня 1945 р. крайовим референтом пропаганди нетривалий період був Петро Федун-“Север”, його замінив у серпні 1945 р. Омелян Кочій-“Левко”-“Черлян”. Він налагодив роботу КОП та підлеглих референтур. Після “Черляна”

⁴⁴⁷ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 10. Арк. 1, 446.

⁴⁴⁸ Мороз В. Структура референтури пропаганди ОУН на Дрогобиччині (1944–1950-і рр.). *Дрогобицький краєзнавчий збірник* / ред. кол. К. Кондратюк (відп. ред.), В. Футала (упоряд.), Л. Зашкільняк, Я. Ісаєвич та ін. Дрогобич: НВЦ “Каменярь”, 2002. Спецвипуск. С. 194.

⁴⁴⁹ Русначенко А. Народ збурений: національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках. Київ: Пульсари, 2002. С. 281.

⁴⁵⁰ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 50. Арк. 224.

⁴⁵¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 50. Арк. 224.

пост керівника референтури пропаганди у липні 1946 р. посів Степан Слободян-“Єфрем”-“Клим”. У червні 1949 р. він був призначений крайовим провідником, але невдовзі передав обов’язки Михайлові Дяченку-“Гомону”-“Маркові Боєславу”-“Славобору”, який був останнім крайовим референтом пропаганди аж до загибелі 22 лютого 1952 р.⁴⁵².

Серед працівників КОП були, зокрема, відомі Ярослав Богдан-“Всеволод Рамзенко” (1945–1951) – журналіст, Михайло Дяченко-“Марко Боєслав” – референт друкованих видань (1945–1949), Федір Когут-“Улас”-“Директор”-“Карась” – журналіст (1945–1951), Анна Когут-“Христя” – журналіст (1945–1953), Володимир Кузь-“Руслан” (1945–1948?), Микола Никифорчин-“Дубенко”-“Вартовий” – вишкільник (1945–1946), Степан Слободян-“Клим”-“Єфрем” – політвиховник ВО “Говерля” (1945–1946).

Однак основною проблемою стали нестача кваліфікованих кадрів, а також складні умови, в яких доводилося працювати. Відчувалася серйозна нестача не лише простих фахових пропагандистів, але й керівників референтури пропаганди. Частим явищем було виконання обов’язків референта пропаганди провідником відповідного проводу. Пропагандивною роботою у Карпатському краї ОУН займалися не лише ті, на кого безпосередньо був покладений такий обов’язок, а й кожен член організації⁴⁵³.

24 лютого 1945 р. відділ пропаганди Дрогобицької округи зазнав значної втрати – була розбита школа пропагандистів. Водночас загинули 24 пропагандисти, в основному люди зі середньою освітою. Ситуацію дещо вдалося поліпшити у зв’язку з тим, що в період із липня до вересня 1945 р. на території Дрогобицької округи відбулося 16 вишкільних пропагандистів (тривалістю від чотирьох до 10 днів), на яких навчалися 122 пропагандисти. Крім цього, “Аркадій” так реорганізував політвиховну роботу у відділах УПА, щоб кожний політвиховник УПА отримав від нього відповідні інструкції⁴⁵⁴.

Попри важливість пропагандивної референтури, інколи доводилося скорочувати або й взагалі розформувати відповідні структури, перекидаючи їхніх працівників на більш важливі ділянки роботи. У 1947 р. окружний провідник Іван Лаврів-“Нечай” призначив Володимира Фрайта-“Владана” своїм заступником. Про це І. Лаврів 16 вересня 1947 р. повідомляв: “Я ліквідував окружний

⁴⁵² Ільницький В. Провід ОУН Карпатського краю. Торонто – Львів : Літопис УПА, 2012. С. 44. (Літопис УПА. Серія “Події і люди”).

⁴⁵³ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 98 (1954). Спр. 21. Арк. 41–42.

⁴⁵⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 50. Арк. 232.

осередок пропаганди. “Всеволод” [працівник осередку пропаганди Григорій Дулин – *В. І.*] перейшов на надрайонного провідника нового надрайону, а “Владан” перейшов до мене. Це зробив тому, що робота окружного осередку пропаганди зводилася до розмноження матеріалів, які приходили згори. “Владан” і “Всеволод” сиділи, диктували і коректували, тоді як я, йдучи в терен, не мав кого залишити вдома, щоб вирішувати організаційні та інші питання. “Шинкар” не міг цього робити, оскільки був дуже слабкий. Тепер “Владан” буде переписувати матеріали, писати мені звіти та одночасно вирішувати організаційні справи під час моєї відсутності. Коли ж він піде в терен, все це буду робити я. Організаційна і пропагандивно-виховна робота сьогодні зв’язані так, що нам не одне питання треба узгодити, обдумати та одночасно все поладнати в терені. Робота з пропаганди та виховання на цьому не зазнає шкоди, а, навпаки, зміцниться, при цьому я буду вільний від будь-якої залежності. Після відходу друга “Чорноти” [Євген Пришляк, до серпня 1947 р. був референтом СБ Дрогобицького окружного проводу ОУН – *В. І.*] “Владан” є моїм заступником. Він буде піклуватися спеціально двома надрайонами (“Данила” і “Всеволода”) [мова про Стрийський і Турківський надрайони, якими, відповідно, керували Володимир Лико-“Данило” і Григорій Дулин-“Всеволод” – *В. І.*]⁴⁵⁵.

Найважливіший обов’язок референтури пропаганди полягав у вишкільно-виховній роботі серед власних членів. ОУН, як й УПА, мала цілу систему роботи з кадрами, їхнього виховання, причому діяльність велася на всіх рівнях. Уся ця робота спрямовувалася на виховання особистості із твердими й глибокими внутрішніми переконаннями, яку не могла “зламати” пропаганда супротивника.

Досліджуючи пропагандивну роботу ОУН у Карпатському краї, можна виділити такі основні форми її проведення: друкована (газети, журнали, листівки, брошури, заклики і т.д.); масова усна пропаганда (агітація); поширення чуток, або т. зв. “шептана” пропаганда (цією формою займалися переважно жінки, старші люди і навіть діти на ринках, вокзалах та в інших людних місцях)⁴⁵⁶.

Поширюючи чутки, проводячи “шептану” пропаганду, ставилося завдання мобілізувати народ до боротьби, показати при цьому слабкість режиму та сіяти зневіру до будь-якої оборони, підривати

⁴⁵⁵ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 18. Арк. 158.

⁴⁵⁶ Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40–50-х рр. XX століття. Львів : ЛДУ імені Івана Франка, 2000. С. 197; Макар В. Пропагандивна діяльність УПА і її доповнення до пропаганди ОУН. *Визвольний шлях*. 1982. Кн. 5. С. 542.

авторитет радянської адміністрації⁴⁵⁷. До речі, референт пропаганди Карпатського краю Омелян Кочій-“Левко” переконався в ефективності застосування “шептаной пропаганди” й одразу почав вимагати широко нею послуговуватися. Цей вид пропаганди працював у такий спосіб, що інформація, поширюючись дуже швидко від села до села в різних варіантах, зрештою, поверталася до того, хто першим її подав, однак змінена до невпізнання⁴⁵⁸. Наприклад, поширювалася інформація, що найближчим часом у західних областях України буде проведено плебісцит про те, щоб ця територія відійшла від УРСР і стала окремою самостійною одиницею, а США їх підтримає – з цим приїхав до Москви посланець президента⁴⁵⁹. Повстанці поширювали серед населення чутки про швидку війну Заходу проти СРСР, про вдале для українців розв’язання їхнього питання на конференції в Сан-Франциско, навіть більше, що в цьому питанні отримали підтримку США. Ці чутки, власне, підтримували агітаційно-пропагандивні осередки⁴⁶⁰. Поширення чуток про можливу війну дуже турбувало органи радянської влади, оскільки підривало їхній авторитет, зумовлювало зневіру. З іншого боку, це значною мірою допомагало у поповненні підпілля за рахунок репатріантів, які прибували з англо-американських зон окупації. Чекісти констатували, що саме завдяки чуткам підпіллю вдалося досягти відвернення молоді від ФЗН, колгоспів, ЧА⁴⁶¹. Більш складними засобами поширення революційних ідей були технічні, які втілювалися через кіно та радіо. З приводу цього референт пропаганди Дрогобицького обласного проводу ОУН Михайло Фарило-“Рубань” писав, що ці форми мали відповідні методи втілення. Наприклад, живе слово проявлялося у формі політичної промови, реферату, дискусійного виступу, “цвішенруфу” (певні слова, фрази, які спрямовують думку слухачів в іншому напрямі), закликів чи гасел під час мітингу, а також “шептаной” пропаганди. Формою втілення пропаганди через друковане слово були книжки, брошури, часописи, летючки, транспаранти. Окрім того, він виділяв мистецькі засоби, до яких зараховував: художню літературу, картини, різьбу, пісню⁴⁶².

⁴⁵⁷ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 10. Арк. 105.

⁴⁵⁸ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 50. Арк. 225.

⁴⁵⁹ Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40–50-х років ХХ століття. Львів : ЛДУ імені Івана Франка, 2000. С. 197; Спогади Ярослави Вовчук / записав Василь Ільницький 6.06.2007 р. у с. Добряни Стрийського р-ну Львівської обл. Приватний архів Василя Ільницького. С. 2.

⁴⁶⁰ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 10. Арк. 19–31, 105.

⁴⁶¹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 98 (1954). Спр. 1. Т. 2. Арк. 55–56.

⁴⁶² ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 10. Арк. 21–22.

Зазначимо, що основною формою поширення ідей визвольної боротьби у Карпатському краї ОУН залишалися друковані засоби пропаганди. Саме вони дали змогу при мінімальній кількості пропагандистів охопити значну кількість осіб. За кількісним співвідношенням між різними видами друкованої продукції у Карпатському краї ОУН переважну більшість становили листівки та короткі заклики. Водночас підпілля активно видавало літературу ґрунтовного змісту для детального пояснення основ націоналістичної ідеології. Цій меті добре прислужилися брошури “Хто такі бандерівці і за що вони борються”, “Проблема нашого визволення” Петра Федуна-“Полтави”, “Чому ми за Українську самостійну соборну державу” Ярослав Богдана-“Всеволода Рамзенка” тощо⁴⁶³. Проте через фізичні втрати українського підпілля набирало гостроти питання браку авторів, які б могли писати серйозні теоретичні праці. Тому основною формою літератури стали листівки та брошури, негативом яких було те, що в них можна було висвітлити лише вузьке коло питань⁴⁶⁴.

У Карпатському краї ОУН листівки і заклики, як показував досвід, доцільно було розкидати в містах по подвір'ях, у вікна, а розклеювати лише з метою демонстрації, бо співробітники МВС їх зривали. Так, 21 грудня 1945 р. у м. Стрий було розкидано 500 лозунгів, а у деяких селах вони лежали по 5–10 днів⁴⁶⁵. Про систематичний та масовий характер цієї діяльності свідчать факти розповсюдження листівок 15 липня 1945 р. у Сколівському районі⁴⁶⁶, масового розкидання літератури “битими шляхами” (Дрогобич, Самбір, Сколе, Стрий)⁴⁶⁷.

Навіть після припинення організованого руху опору у Карпатському краї ОУН окремі особи поширювали націоналістичні ідеї. Звичайно, це не було систематичним та масштабним явищем, проте воно відіграло певну роль. Так, упродовж 16–17 липня 1953 р. були знайдені та вилучені 144 листівки⁴⁶⁸, у січні 1956 р. у поїзді, який прямував із м. Стрий до м. Самбір, було затримано П. Дубаса з антирадянськими листівками, виготовленими ним

⁴⁶³ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 6. Арк. 146–163, 191–211, 340–360.

⁴⁶⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 10. Арк. 304–305.

⁴⁶⁵ ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 149. Арк. 20.

⁴⁶⁶ ЦДАВО України. Ф. 3836. Оп. 1. Спр. 67. Арк. 138.

⁴⁶⁷ ЦДАВО України. Ф. 3834. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 48.

⁴⁶⁸ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 314. Арк. 297–298.

власноручно⁴⁶⁹. Результати пропагандивної діяльності були помітні також і наступними роками.

Для здійснення широкої пропагандивної роботи у Карпатському краї ОУН необхідно було мати осередки, в яких би друкувалася та розмножувалася література. Перші підпільні видавничі осередки ОУН були організовані ще в період нацистської окупації. Найбільш поширеними були компактні техзвена, обладнані невеликими верстатами (т. зв. “гутенбергівками”), оскільки в умовах постійних оперативно-розшукових заходів репресивно-каральних органів великі видавничі центри були неефективними.

Основним засобом видання підпільної літератури, особливо в нижчих звенах, була друкарська машинка. Важливого значення надавалося забезпеченню видавничих осередків необхідними матеріалами: папером, шрифтами, друкарською фарбою тощо. Зокрема, у квітні 1947 р. у “Коротких вказівках щодо пропагандивної роботи на найближчий час” зазначалося: “Циклостиль і машинку до писання уважати нашим основним технічним засобом. [...] При добре зорганізованій роботі одна машинка для писання може забезпечити (в мінімальній кількості) потреби району в листівках, закликах. Вважати за дуже злий такий стан, коли районний пропагандист не має машинки до писання. [...] Вчити людей цінити кожен нашу друковану чи писану річ”⁴⁷⁰.

Слід констатувати, що Карпатський крайовий провід ОУН приділяв значну увагу видавничій роботі. Щоб уникнути розконспірації, підпільники для підпільних друкарень часто вибирали важкодоступні місця в горах і лісах⁴⁷¹. Разом з успіхами у пропагандивній роботі траплялися серйозні проблеми, серед яких – недостатнє забезпечення видавничою технікою, її технічна непридатність; тому навіть попри значну потребу друкованої продукції техніка здебільшого використовувалася неефективно, переважно через неможливість друкувати. Планом мінімум ставилося завдання досягнути того, щоб кожний надрайон мав власну “гутенбергівку”, яка б постійно працювала⁴⁷². Кожен районний осередок пропаганди мав бути забезпечений машинкою, копіювальним папером (1 500–2 000 аркушів), папером для друку

⁴⁶⁹ Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40–50-х рр. XX ст. Львів : ЛДУ імені Івана Франка, 2000. С. 269.

⁴⁷⁰ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 10. Арк. 236.

⁴⁷¹ Ішук О., Ніколаєва Н. Ліквідація органами державної безпеки УРСР підпільних типографій організації українських націоналістів у 1944–1954 рр. Київ : [б.в.], 2007. С. 16.

⁴⁷² ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 9. Арк. 65.

(20 000–25 000 аркушів), фарбою, лозунгами, циклостилем, “гутенбергівою” тощо⁴⁷³.

Складно зробити підрахунки усієї кількості друкарень, а ще важче вказати точну кількість друкованої продукції, яка виходила у Карпатському краї ОУН. Інформації радянських спецслужб не відповідають дійсності, і, як зазначає дослідник цього питання О. Стасюк, саме поняття “друкарня” доволі відносне. Адже наприкінці 1940-х рр. майже у кожній криївці, де зимували підпільники, стояла друкарська машинка, на якій тиражувалися пропагандивні матеріали. Ще одним чинником, через який важко встановити кількість видавничих осередків, є часта зміна місця розташування, а також існування водночас кількох назв для однієї друкарні⁴⁷⁴.

Попри все, чекісти відзначали, що оунівське підпілля володіло друкарською технікою і в масовій кількості видавало націоналістичну літературу в криївках, друкарнях, яких налічувалося в середньому по дві – три у кожному окружному проводі ОУН. Так, упродовж 1944 – 1954 рр. у Станіславській області було вилучено 17 таких друкарень⁴⁷⁵. За підрахунками В. Мороза, на території Дрогобиччини впродовж 1944–1950 рр. функціонувало понад десять підпільних друкарень⁴⁷⁶. Навіть знаючи приблизну кількість друкарських верстатів і машинок, не можна вирахувати, скільки на них було надруковано матеріалів.

Для справних “гутенбергівок” постійною проблемою була нестача кваліфікованих працівників, паперу, фарби; як результат, вони часто не працювали⁴⁷⁷. Для прикладу, референтура пропаганди Надвірнянського надрайонного проводу ОУН мала друкарню, в якій було до 10 кг шрифту, але не було великих літер та не вистачало малих (шрифт отримали восени 1950 р.)⁴⁷⁸. Загалом для друкування використовували усю підручну техніку, починаючи від потужних друкарських апаратів (циклостилі, ротатори, стеклографи) і закінчуючи звичайними друкарськими машинками. До речі, при знищенні керівних ланок дуже часто, особливо на завершальному етапі, вилучали друкарські машинки. Звісно, кращою й потужнішою

⁴⁷³ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 20. Арк. 24.

⁴⁷⁴ Стасюк О. Видавничо-пропагандивна діяльність ОУН (1941–1953 рр.). Львів: Центр досліджень визвольного руху; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2006. С. 60.

⁴⁷⁵ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 56. Арк. 8.

⁴⁷⁶ Мороз В. Структура референтури пропаганди ОУН на Дрогобиччині (1944–1950-і рр.). *Дрогобицький краєзнавчий збірник* / ред. кол. К. Кондратюк (відп. ред.), В. Футала (упоряд.), Л. Зашкільняк, Я. Ісаєвич та ін. Дрогобич: НВЦ “Каменярь”, 2002. Спецвипуск. С. 193–194.

⁴⁷⁷ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 50. Арк. 66.

⁴⁷⁸ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 108 (1954). Спр. 2. Т. 1. Арк. 309.

технікою забезпечували насамперед пропагандивні осередки вищого рівня, натомість на низових щаблях послуговувалися простими засобами друку. Це зумовлювалося й накладом друкованої продукції, якою забезпечували підконтрольні території⁴⁷⁹. Для друку різноманітної продукції видавничі осередки отримували чіткі вказівки, інструкції. Організаційний референт Проводу ОУН Роман Кравчук-“Максим” влітку 1945 р. у листі до Я. Мельника наказував терміново організувати друкарню (дістати друкарську техніку, шрифти). Ставилося завдання також, що слід докласти зусиль для підняття роботи на високий рівень⁴⁸⁰.

Націоналісти шукали різноманітні джерела поповнення витратних друкарських матеріалів. Зокрема, шляхом отримання від осіб, які працювали в офіційних установах, закупівлі на чорному ринку, вилучення у супротивника тощо. Так, 24 листопада 1947 р. УМДБ затримало Севастьяна Бобика, який працював набірником у друкарні № 1 обласної газети. За завданням ОУН, використовуючи службове становище, він постачав підпілля технічними засобами: папером і фарбою. Крім цього, систематично проводив серед робітників антирадянську агітацію, поширював чутки про неминучість війни у 1948 р. між Америкою із СРСР, в якій американці отримають перемогу. С. Бобик постійно постачав підпілля папером, якого тільки у листопаді 1947 р. передав близько 100 кг⁴⁸¹. Через затриманого підпільника Лазара Смежака-“Марка” чекісти дізналися про аналогічний випадок, зокрема, у травні 1948 р. він дістав 20 кг друкарського шрифту, який у різний час був викрадений з друкарні № 1 “Прикарпатська правда” (м. Станіслав). На заводі з ремонту потягів м. Станіслав працював слюсар Вінтонів, який виготовив друкарський верстат та встановив його у криївці, розташованій у будинку Василя Грицуляка (м. Станіслав, вул. Західна, 33)⁴⁸².

1 листопада 1948 р. УМДБ Станіславської області заарештувало головного механіка Станіславської друкарні газети “Прикарпатська правда” Головенка, який за завданням ОУН систематично викрадав із друкарні шрифт і передавав його зв’язковому ОУН Е. Трачу; останній легально проживав і працював бухгалтером гаражу обкому КП(б)У. Викрадений шрифт Е. Трач переправляв членам окружного проводу

⁴⁷⁹ Стасюк О. Видавничо-пропагандивна діяльність ОУН (1941–1953 рр.). Львів : Центр досліджень визвольного руху ; Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича, 2006. С. 74–75.

⁴⁸⁰ ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. 9079. Т. 52. Арк. 217.

⁴⁸¹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 57 (1953). Спр. 1. Т. 3. Арк. 317–318.

⁴⁸² ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 60 (1953). Спр. 3. Т. 1. Арк. 163.

ОУН. При арешті у нього на квартирі виявили й вилучили 16 кг шрифту, папір і друкарську фарбу. Загалом, Головенку вдалося викрасти 25 кг шрифту та ін. друкарського приладдя⁴⁸³.

Підпільники встановили зв'язок із східняком Зрайком, працівником обласної друкарні газети “Прикарпатська правда”, який дістав і передав у підпілля до 25 кг друкарського шрифту, кілька кілограмів газетного паперу та друкарської фарби⁴⁸⁴.

Референтурі пропаганди Вижницького надрайонного проводу ОУН вдалося придбати друкарську машинку через фельдшера с. Усть-Путила Путильського району Івана Лазарюка, який підтримував стосунки з підпільниками та надавав для їхніх потреб медикаменти. Також М. Кричун-“Черемшина” доручив кущовому “Дорошенку” через Дмитра Джуряка придбати шрифт у працівника редакції обласної газети “Радянська Буковина” (м. Чернівці). Чотири кілограми шрифту було куплено за 1 000 крб., який “Черемшина” при зустрічі передав керівнику окружного проводу “Сталь”. Навесні 1949 р. “Черемшина” придбав ще два кілограми шрифту, фарбу та папір через працівника Путильської районної газети Семена Самборського. Того ж 1949 р. “Черемшина” за вказівкою “Сталя” придбав ротатор, на якому техзвено окружної референтури пропаганди виготовляло антирадянські листівки⁴⁸⁵. У ніч на 1 квітня 1949 р. оперативно-військова група під керівництвом підполковника Арсенія Костенка, за участю двох оперативних працівників Солотвинського РВ МДБ, реалізуючи отримані УМДБ дані агентури, провела чекістсько-військову операцію на ділянці “Чорного лісу”, прилеглий до с. Росільна Солотвинського р-ну. У результаті заходів виявили бункер, з якого вилучили друкарню Станиславівського окружного проводу ОУН під криптонімом “Київ”, “Київ – Львів”, “Львів – Київ – Дрогобич”, “Дрогобич – Станиславів – Чернівці”, керівником якої був референт пропаганди Надвірнянського надрайонного проводу ОУН Дмитро Черевко-“Промінь”. Технікою друкарня була укомплектована ще 1944 р. та зберігалася у смт Ділятин Яремчанського р-ну і при відступі нацистських військ. У друкарні працювали також А. Кравчук-“Бук”, В. Богословець-“Кармелюк”, С. Стурко, Г. Кацап-“Ліщина” та “Журба”, які за рік зуміли віддрукувати близько 12 000 листівок, плакатів, бофонів, а

⁴⁸³ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 49. Арк. 287–288.

⁴⁸⁴ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 108 (1954). Спр. 2. Т. 2. Арк. 176 – 178; Ф. 13. Спр. 372. Т. 90. Арк. 303.

⁴⁸⁵ Проданик Д. Микола Кричун “Черемшина”. Торонто – Львів : Літопис УПА, 2012. Кн. 19. С. 40. (Літопис УПА. Серія “Події і люди”).

також шість різновидів брошур⁴⁸⁶. З криївки вилучили: 55 кг друкарського шрифту, два верстати для набору і друкування, 150 примірників брошур “Хто такі бандерівці і за що вони борються”, надруковані російською мовою, і близько 3 000 примірників інших націоналістичних листівок⁴⁸⁷.

У друкарні імені Лопатинського присутність в апараті фахового митця “Крилана” давала змогу належно оформляти підпільні видання. П’ять брошур мали обкладинки з ілюстраціями (деякі кольорові, одна брошура мала ще дві карикатури всередині). Деякі бофони і плакати були виконані в кольорах. Мистецьке оформлення надавалося всій друкованій літературі, зокрема, періодичним виданням “Бюро інформації УГВР” та “Осередок пропаганди й інформації при Проводі ОУН”, брошурам “Хто такі бандерівці та за що вони борються” (рос. мовою), “Україна помирає. Хто винуватий в цьому?”, “Наша визвольна боротьба і проблема жертв”, “Двигнем”, “Михайлик”, “Учителька”, “Полковник Іван Богун”, “Полковник Грегит-Різун”, “Сотник Черник”, “Календарець українського революціонера на рік 1949”⁴⁸⁸.

Упродовж 1946–1949 рр. діяло технічне звено Дрогобицького окружного проводу ОУН “Друкарня імені Лопатинського в Стрию”, керівником якої був окружний референт пропаганди Володимир Фрайт-“Владан”⁴⁸⁹, художником – “Омелян”-“Крилан”, коректором – Михайло Блозовський-“Сноб’як”⁴⁹⁰. План друку книг та брошур на зиму 1949 – 1950 рр. “Друкарні імені Лопатинського в Стрию” складав 17 000 примірників⁴⁹¹. Однак 10 жовтня 1949 р. на стику тодішніх Боринського, Сколівського, Славського, Турківського та Підбузького районів “Омелян” та його співробітники загинули. Друкарське обладнання вороги не виявили і, ймовірно, воно використовувалося надалі, проте видань друкарні імені Лопатинського в Стрию вже не було⁴⁹².

Друкарня Станиславівського окружного проводу ОУН була створена ще в 1947 р. і до листопада 1950 р. називалася “Боротьба”, а з листопада за вказівкою Крайового проводу перейменована в

⁴⁸⁶ Бофони : грошові документи ОУН і УПА / авт.-упоряд. Олег Клименко ; за ред. Володимира Даниленка. Київ : Університет банківської справи Національного банку України, 2008. С. 53.

⁴⁸⁷ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 1. Арк. 134, 220; Оп. 60 (1953). Спр. 16. Арк. 389; Спр. 2. Т. 6. Арк. 74; Оп. 32 (1960). Спр. 15. Арк. 211–213; Оп. 110 (1954). Спр. 2. Т. 5. Арк. 273.

⁴⁸⁸ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 73. Арк. 111 – 148, 121.

⁴⁸⁹ Мартинюк М. Спогади з підпілля. *Визвольний шлях*. 1998. Кн. 3. С. 360; Содоль П. Українська Повстанча армія 1943–1949. Довідник другий. Нью-Йорк : Пролог, 1995. С. 17.

⁴⁹⁰ Дем’ян Г. Блозовський Михайло – “Сноб’як”, “Священик”. *Визвольний шлях*. 2002. Кн. 10. С. 65–66.

⁴⁹¹ ДАЛЮ. Ф. П-5001. Оп. 10. Спр. 180. Арк. 5.

⁴⁹² ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 32 (1960). Спр. 15. Арк. 206; Оп. 99 (1954). Спр. 14. Т. 1. Арк. 69; Ф. 13. Спр. 372. Т. 77. Арк. 147.

друкарню імені Генерала Чупринки. З неї спецслужби вилучили у лютому 1951 р. понад 5 000 примірників націоналістичних брошур і величезну кількість листівок, підготовлених для відправлення у східні області України. Спочатку у цій друкарні виготовлялися окремі націоналістичні брошури й листівки невеликим накладом для потреб надрайонного проводу; з часом наклад видань досягнув 1 200 – 1 300 примірників брошур і такої ж кількості листівок на місяць. Вказана друкарня вважалася найбільшою в Карпатському краї ОУН, друкарську техніку для неї навесні 1948 р. передав керівник кущового проводу ОУН у Тлумацькому р-ні “Ярема”. Техніку для неї придбали ще в період нацистської окупації і до весни 1948 р. зберігали закопаною у с. Делева Тлумацького р-ну⁴⁹³. Окремі деталі, матеріали, папір, друкарську фарбу для облаштування друкарні поступово придбали через легальні можливості районних керівників ОУН. Друкована продукція, виготовлена в друкарні Станиславівського окружного проводу ОУН, призначалася не тільки для потреб окружного проводу ОУН, але і нижчих звен ОУН, навіть направлялася у Коломийський, Калуський, Дрогобицький окружні проводи, частково у Львівський, Подільський крайові проводи; значна частина літератури виготовлялася і відправлялася у східні області України⁴⁹⁴.

Турківський надрайон взагалі не мав друкарні, а провідник Андрій Гирчин-“Гомін” тільки заготовляв необхідні витратні матеріали. Аналогічна ситуація склалася у Самбірському надрайоні, де також не було друкарні. Провідник Володимир Босак-“Чорнота” влітку 1951 р. отримав завдання від Ярослава Косарчина спробувати організувати її та налагодити друкарню і випуск підпільної літератури. Це рішення зумовлювалось тим, що в тих місцях підпільники у 1940-х рр. заховали друкарський шрифт, мали контакт з особою, яка добре зналася на друкарській справі⁴⁹⁵.

Частково проблему чисельності видавничих осередків у Карпатському краї допомагає з’ясувати Ярослав Богдан. Так, у своїх зізнаннях він зазначав, що у 1950 р. діяло три друкарні в Калуській окрузі ОУН (по одній у кожному надрайоні) та одна – у Коломийській окрузі⁴⁹⁶.

⁴⁹³ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 98 (1954). Спр. 1. Т. 4. Арк. 37–38; Оп. 108 (1954). Спр. 2. Т. 1. Арк. 25.

⁴⁹⁴ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 108 (1954). Спр. 2. Т. 1. Арк. 26; Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 7 : Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля : інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1943–1959) / упоряд. Михайло Деркач, Анатолій Кентій, Володимир Лозицький, Ірина Павленко. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2003. Кн. 4: 1949–1959. С. 393.

⁴⁹⁵ ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 36556. Арк. 98.

⁴⁹⁶ ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 36556. Арк. 192.

Першочерговим завданням для спецслужб було знищення підпільних друкарень. Так, у лютому 1945 р. у Станіславській області розгромили чотири друкарні й захопили 16 друкарських машинок, 16 радіостанцій і дев'ять радіоприймачів⁴⁹⁷. Ще більші успіхи мали чекісти (1946) у Станіславській області, де вилучили 39 друкарських машинок і 23 радіоприймачі⁴⁹⁸. Упродовж 1947–1950 рр. у Станіславській області захопили п'ять друкарень, 103 друкарські машинки, 11 ротаторів, 55 радіоприймачів, 11 радіостанцій⁴⁹⁹. У Дрогобицькій окрузі ситуація була ще гіршою.

Загалом органи МДБ західних областей України у 1951 р. звітували, що виявили і знищили 15 підпільних друкарень, з яких вилучили друкарські верстати, ротатори, стеклографи, друкарські машинки, велику кількість паперу і віддрукованих листівок, брошур та журналів. За підрахунками спецслужб, оунівське підпілля у 1950 р. випустило 14 різноманітних націоналістичних брошур і 14 різних видів листівок, у 1951 р. лише 10 назв листівок⁵⁰⁰. За підрахунками О. Стасюк, у 1941–1953 рр. підпільні друкарні ОУН видали понад 150 найменувань періодичних видань, близько 1 000 брошур, десятки вишкільних, поетичних, мемуарних збірників, тисячі різновидів листівок, відозв та інших друкованих матеріалів, окремі з яких видавалися сотисячними накладками⁵⁰¹. Дослідниця виявила функціонування впродовж 1941–1953 рр. 151 підпільної друкарні та технічного звена (з них у складі Карпатського краю ОУН – 25)⁵⁰². Частково про масштабність діяльності підпільних друкарень свідчить довідка про кількість вилучених у підпільників ротаторів і друкарської техніки (шрифту) у 1951 р.: одна – у Волинській, шість – Львівській, дві – Станіславській, чотири – Тернопільській, причому зовсім не було вилучено у Дрогобицькій, Рівненській, Чернівецькій, Закарпатській⁵⁰³. За підрахунками О. Іщука, впродовж 1944–1954 рр. органи НКВС-МВС і НКДБ-МДБ-КДБ УРСР вилучили у підпілля 88 друкарських верстатів, 88 копіювальних машин ротаторів, понад три тонни друкарського і 1 014 друкарських машинок. Проте ці дані є

⁴⁹⁷ Нагірняк М.Я., Нагірняк А.Я. Політична та ідеологічна боротьба ОУН і УПА з радянським режимом у повоєнні роки. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". 2011. № 693 : Держава та армія. С. 225.

⁴⁹⁸ Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 5 : Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля : інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1943–1959) / упоряд. Анатолій Кентій, Володимир Лозицький, Ірина Павленко. Київ : Торонто : Літопис УПА, 2002. Кн. 2 : 1946 – 1947. С. 227–299.

⁴⁹⁹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 98 (1954). Спр. 1. Т. 2. Арк. 51.

⁵⁰⁰ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 50. Арк. 167 – 168.

⁵⁰¹ Стасюк О. Облаштування та оснащення підпільних друкарень ОУН. *Український визвольний рух*. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху, 2011. Збірник 15. С. 64.

⁵⁰² Стасюк О. Облаштування та оснащення підпільних друкарень ОУН. *Український визвольний рух*. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху, 2011. Збірник 15. С. 85–118.

⁵⁰³ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 39 (1960). Спр. 9. Арк. 160.

неповними, оскільки вилучене у підпілля майно не завжди підраховувалося, тобто частково не зазначалося у тогочасних звітних документах⁵⁰⁴.

Улітку 1945 р. на території Дрогобицької округи видали 5 000 примірників друкованої літератури, 9 000 лозунгів і 6 000 листівок. В окремих місцях поширили від 1 000 до 1 200 примірників листівок. В обласному центрі Дрогобича розповсюджено близько 300 примірників літератури і проведено дві акції із поширення лозунгів. 25 серпня 1945 р. тільки у школах поширили 1 200 лозунгів і листівок (це був єдиний день пропагандиста у Карпатському краї ОУН, сутність якого полягала в поширенні листівок і лозунгів)⁵⁰⁵.

Діяльність друкарських осередків відзначалася масштабністю. Результати діяльності референтури пропаганди Дрогобицького окружного проводу ОУН під керівництвом В. Фрайта-“Владана” відображені у повстанських документах, зокрема, у “Звіті про т. зв. вибори до т. зв. верховної ради УРСР, що відбулися 9-го лютого 1947 року” (19.07.1947 р.)⁵⁰⁶, “Звіті з пропагандивної роботи Самбірщини, Стрийщини і Турчанщини за час від 1 липня 1947 р. до 30 червня 1948 р.” (жовтень 1948 р.)⁵⁰⁷, “Звіті пропагандивної роботи з Стрийського, Скільського, Славського, Боринського і Турківського районів за час від 1 липня 1948 до 30 червня 1949 р.” (листопад 1949 р.)⁵⁰⁸. Так, під час антивиборчої кампанії 1947 р. у Славському районі було поширено 13 100 закликів і 900 листівок, у Сколівському – відповідно 3 000 і 200, у Меденицькому і Дрогобицькому – 14 000 і 2 750, у Самбірському надрайоні – 33 950 закликів і листівок⁵⁰⁹. З 1 липня 1947 р. до 30 червня 1948 р. було проведено 2 196 мітингів і гутірок, під час яких поширено 145 799 примірників друкованої продукції⁵¹⁰. У 1947–1948 рр. окружний осередок пропаганди надрукував 218 772 примірників різної літератури, зокрема 68 351 місцевих⁵¹¹. Названі факти засвідчують розмах підпільної пропагандивної праці не лише на Дрогобиччині, але й усьому Карпатському краю. Частково масштаби діяльності

⁵⁰⁴ Ішук О., Ніколаєва Н. Ліквідація органами державної безпеки УРСР підпільних типографій організації українських націоналістів у 1944–1954 рр. Київ : [б.в.], 2007. С. 4 – 5.

⁵⁰⁵ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 33286фп. Т. 1. Арк. 220; Ф. 13. Спр. 372. Т. 50. Арк. 233.

⁵⁰⁶ ГДА СБУ. Ф. 13 – Спр. 376. Т. 39. Арк. 133–146.

⁵⁰⁷ Звіт з пропагандивної роботи Самбірщини, Стрийщини і Турчанщини за час від 1 липня 1947 р. до 30 червня 1948 р. Жовтень 1948 р. (“Владан”) : машинопис. *Приватний архів Григорія Дем’яна* (копія зберігається у домашньому архіві автора). 61 арк.

⁵⁰⁸ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 73. Арк. 111–148.

⁵⁰⁹ Звіт про т. зв. вибори до т. зв. Верховної Ради УРСР, що відбулися 9-го лютого 1947 р. : машинопис. *Приватний архів Григорія Дем’яна* (копія зберігається у домашньому архіві автора). Арк. 10.

⁵¹⁰ Звіт з пропагандивної роботи Самбірщини, Стрийщини і Турчанщини за час від 1 липня 1947 р. до 30 червня 1948 р. Жовтень 1948 р. (“Владан”) : машинопис. *Приватний архів Григорія Дем’яна* (копія зберігається у домашньому архіві автора). Арк. 37.

⁵¹¹ Звіт з пропагандивної роботи Самбірщини, Стрийщини і Турчанщини за час від 1 липня 1947 р. до 30 червня 1948 р. Жовтень 1948 р. (“Владан”) : машинопис. *Приватний архів Григорія Дем’яна* (копія зберігається у домашньому архіві автора). Арк. 21.

підпілля у Карпатському краї з поширення літератури розкрито у “Звіті пропагандивної роботи з Стрийського, Скільського, Славського, Боринського і Турківського районів за час від 1 липня 1948 до 30 червня 1949 рр.”, у якому зазначалося, що за звітний час було поширено 96 841 примірник літератури⁵¹². Впевнено стверджувати про це можна, лише маючи інформацію про наклад підпільних друкарень Дрогобицького окружного проводу, який за зиму 1949 – 1950 рр. перевищив 300 000 примірників⁵¹³. Тільки в друкарні ім. Лопатинського за зимовий період 1949 – 1950 рр. було надруковано 17 000 примірників націоналістичних брошур і книг⁵¹⁴. У 1947 р. 5 000 бофонів, 6 913 закликів, у 1948 р. бофонів 32 500, закликів 10 460, карикатур 5 000 (згори прийшли), 15 550 (місцеві). На цій території розмножено у 1947 р. 20 619 примірник всієї літератури. З них – друкованих у вищих звенах 12 750, місцевих – 5 000. Всього – 17 750 примірників. У 1948 р. розмножено 109 721 примірників, зокрема: зверху – 55 660, місцевих – 50 050. Всього – 105 710 примірників⁵¹⁵. У всіх районах передруковано у примірниках 1947 р.: зверху – 42 365, місцевих – 15 882 (разом – 58 247), у 1948 р. 108 056/52 469 (всього – 160 525). За два роки – 218 772. Віддруковано примірників: у 1947 р. 30 030, у 1948 р. 121 201. Всього – 151 240. Загалом за 1947 – 1948 рр.: бофони – 45 380, заклики – 72 385, карикатури – 25 750, комунікати – 1 089, індивідуальні звернення – 60⁵¹⁶.

За другу половину 1947 – першу половину 1948 р. у техзвені перекопійовано літератури загальним накладом 4 481 примірник, з них – 3 700 друкованих (82 960 сторінок)⁵¹⁷. У другій половині 1948 р. першій половині 1949 р. надруковано брошур і періодичних видань загальним тиражем 8 855 примірників, бофони до Великодня та 30 червня (4 110 прим.), протиколгоспний плакат “Так повинен жити вільний український селянин, а так живе український селянин в сталінських колгоспах” (1 100 прим.). Ще 1 346 примірників різної літератури розмножено на машинках⁵¹⁸.

Крайовий осередок пропаганди вирізнявся значною активністю й продуктивністю. Зокрема, він видав 17 номерів журналу “Шлях

⁵¹² ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 73. Арк. 134.

⁵¹³ Веденев Д. Одиссея Василя Кука. Военно-политический портрет последнего командующего УПА. Київ : К.И.С., 2007. С. 144.

⁵¹⁴ ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 10. Спр. 180. Арк. 82–83; ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 77. Арк. 147; Спр. 376. Т. 10. Арк. 428; Ф. 71. Оп. 6. Спр. 214. Арк. 60–61.

⁵¹⁵ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 14. Арк. 71–72.

⁵¹⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 14. Арк. 75–76.

⁵¹⁷ Звіт з пропагандивної роботи Самбірщини, Стрийщини і Турчанщини за час від 1 липня 1947 р. до 30 червня 1948 р. Жовтень 1948 р. (“Владан”) : машинопис. *Приватний архів Григорія Дем’яна* (копія зберігається у домашньому архіві автора). Арк. 18.

⁵¹⁸ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 73. Арк. 111–148, 120–121.

перемоги” (ВО “Говерля” (1945), КОП КК (1946–1947); №№ 1–11 – в 1945 р., №№ 12–16 – 1946 р., № 17 – 1947 р.)⁵¹⁹. З першого до шостого номера журнал виходив накладом від 400 до 500 примірників. Пізніше в крайовому осередку пропаганди друкувалось тільки 12 примірників, а після цього розсилались для розмноження у нижчі звена Станиславівської, Дрогобицької і Буковинської округ⁵²⁰. Окрім цього, у Карпатському краї друкувалося сім журналів “Український робітник” (КОП КК; № 1–5 у 1946 р., та ще два наступні у 1947 р.)⁵²¹. У підпіллі було надруковано також дев’ять номерів журналу “На зміну” (КОП КК; № 1–3 – в 1946 р., № 4–5 – 1947 р., № 6 – 1948 р., № 7 – 1949 р., № 8 – 1950 р., № 9 – 1951 р.). На основі радіопередач “Голосу Америки”, “ВВС” та інших країн КОП видавав журнал “Радіовісті” (Буковинська округа, вийшло 15 номерів приблизно по 12 примірників), які розсилались по округах для розмноження та поширення⁵²². З-поміж інших періодичних видань назвемо також “Бюлетень” (Буковинська округа), “Вісті” (Буковинська округа), “Гомін волі” (Дрогобицька округа), “Для великої ідеї” (КОП КК), “За волю” (ООП Коломия), “За волю України” (ООП Калуш), “Зов крові” (КОП КК), “Політичний огляд міжнародних подій” (КОП КК), “Пропагандист” (КОП КК), “Слідами героїв” (КОП КК), “Чин зброї” (ВО “Говерля”), “Чорний ліс” (ТВ 22). Зазначимо, що частина видань, підготовлених працівниками референтури пропаганди, виходили як праці УПА.

Крім періодичних видань, у друкарнях осередку пропаганди Крайового проводу ОУН побачила світ низка інших ідейно-теоретичних та пропагандивних матеріалів. Уся друкована продукція видавалася у підпільних друкарнях Станиславівського, Дрогобицького, Калуського, Коломийського та Буковинського окружних проводів ОУН, а після цього поширювалася територією Карпатського краю.

Особливо плідно у референтурі пропаганди Карпатського крайового проводу ОУН працював журналіст Федір Когут-“Улас”-“Директор”-“Карась”. За підрахунками чекістів, упродовж усього періоду його перебування у підпіллі ним було написано 17 різноманітних націоналістичних брошур, серед яких: “Від соціалізму до комунізму”, “Чи дійсно старший брат”, “Причини до історії

⁵¹⁹ Стасюк О. Видавничо-пропагандивна діяльність ОУН (1941–1953 рр.). Львів : Центр досліджень визвольного руху ; Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича, 2006. С. 257.

⁵²⁰ ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 36556. Арк. 126.

⁵²¹ Стасюк О. Видавничо-пропагандивна діяльність ОУН (1941–1953 рр.). Львів : Центр досліджень визвольного руху ; Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича, 2006. С. 256.

⁵²² ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 36556. Арк. 127.

визвольної боротьби українського народу”, “Першого листопада 1918 року”, “Свято героїв”, “З повстанських буднів”, “Як це насправді з допомогою російського народу”, “Господар”, “Хам”, “Друг Карпо”, “В роковини листопада”, “Мати”, “Увірвана нитка”, “Не зраджу”, “Ми непереможні”, “Враження з Лемківщини”, “На Словаччину”⁵²³.

Разом із діяльністю у суворо законспірованих формах, постала необхідність розгорнути широку пропагандивну роботу серед українського населення. Зросла гостра потреба в пропагандистах й агітаторах, здатних діяти як нелегально, так і легально. Пріоритетне значення у цій боротьбі надавалося агітаційно-інформаційній діяльності у формі живого слова, яка довела свою ефективність і до якої намагалися широко залучати й місцеве населення. У документі “Заправляйтеся до публічних виступів” зазначалося: “Щоб наша ідея, яку маємо в своїх серцях, побідила, вона мусить мати на своїх услугах сотні й тисячі добрих промовців, пропагандистів, агітаторів. Вони мусять бути і працювати всюди, в селах і містах – вони мусять з’являтися мов з-під землі, всюди, де тільки є нагода, проторувати дорогу нашій справі до сердець загалу”⁵²⁴.

Яскравим прикладом масової пропаганди є діяльність пропагандивної сотні на чолі з крайовим референтом пропаганди Миколою Никифорчиним-“Дубенком”. Згодом Федір Когут-“Улас” назвав його “воюючим пропагандистом” і згадував: “Створив бо він собі групу бойовиків числом 40 – 50; до того назбирав собі по терені кандидатів на пропагандистів; їх думав вишколювати, рейдуючи. Вечером, звичайно, відбував у Народнім домі пропагандивний виступ і зникав, спиняючися за яких 30 км. Мав деколи і збройні сутички з большевиками. В Городенщині в лісі звів був таки[й] позиційний бій”⁵²⁵.

Пропагандивна сотня “Дубенка”, як подавалося у повстанських документах, наробила розголосу на весь край (її популярно називали “Ісусове військо” або “Ісусова піхота”), але була розформована як дещо непрактичне утворення⁵²⁶. Надалі “Дубенко”-“Вартовий” працював у крайовому осередку пропаганди і, зокрема, розробив датовану 5 листопада 1945 р. інструкцію “Матеріяли до студій

⁵²³ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 110 (1954). Спр. 2. Т. 7. Арк. 307.

⁵²⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 10. Арк. 446.

⁵²⁵ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 70. Арк. 542–548.

⁵²⁶ Мороз В. Микола Никифорчин – визначний громадсько-політичний діяч Станиславщини. *Український націоналізм : історія та ідеї*. Науковий збірник / ред. упоряд. О. Баган, В. Ільницький. Рожнятів, 2013. Вип. 2. С. 278.

діяльності станиці”, у якій розкрив основні засади політмасової праці на селі⁵²⁷.

Процес реалізації різних форм пропагандивної роботи завжди наштовхувався на проблему забезпечення компетентними пропагандистами. При цьому з кожним роком боротьби ця проблема ставала дедалі гострішою. Наприклад, у “Звіті з пропагандивної роботи за місяць грудень 1945 р.” зазначалося, що у Стрийському надрайоні працює три районні референтури пропаганди: Славська, Стрийська, Сколівська, а у Меденицькому – через незабезпеченість кадрами її не було. Документи засвідчують також, що у цих районах діяли масові пропагандисти, а у Меденицькому їх не було, а їхні функції виконували теренові провідники⁵²⁸. До масових пропагандистів ставилися вимоги щодо інтелектуального рівня та особистих якостей, необхідних для ведення агітації, важливе значення надавалося їхньому забезпеченню методичними матеріалами. Безпосереднє спілкування на мітингах зумовило великий інтерес серед населення⁵²⁹. Варто зазначити, що багато запланованих мітингів не відбувалося. Так, за першу половину літа 1945 р. у Дрогобицькій окрузі провели лише 30 % від запланованих.

Ефективними були масові збори, які провів 21 грудня 1945 р. пропагандист Стрийського районного проводу ОУН Іван Шукатка-“Сомко” в одному із сіл району за присутності 200 осіб. Такі ж збори 10 грудня 1945 р. відбулися у с. Головецьк (150 слухачів) і с. Плаве (120 осіб) Славського р-ну⁵³⁰.

У 1945 р. проведені пропагандистами заходи (мітинги, збори, наради, вишкільні відправи та ін.) мали підтверджуватися трудовими картками (на Дрогобиччині вони здавалися двічі на місяць), які видавалися референтами співробітникам свого осередку та референтам нижчого рівня. У ній зазначалися дата, місце, тема, кількість учасників та форма заходу. Документ завірявся підписом відповідного теренового провідника ОУН або референта служби безпеки. Наприклад, пропагандивна референтура на терені Калуського надрайону провела низку вишколів кадрів, однак чисельних даних про це Петро Федюшка-“Брюс” не мав. Натомість тільки у Долинському надрайоні впродовж березня – кінця 1945 р. проведено 153 політичні вишколи із кадрами, з них 19 з районними

⁵²⁷ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 28. Арк. 121–124.

⁵²⁸ ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 149. Арк. 19.

⁵²⁹ ЦДАВО України. Ф. 3836. Оп. 1. Спр. 67. Арк. 78.

⁵³⁰ ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 149. Арк. 19зв.

проводами (проводили працівники з округи і надрайону), 53 з кущовими проводами (проводили працівники з надрайону і району), 75 із станичними (проводив район), п'ять з тереновими боївками (проводив надрайон і район), один з курсантами-мінерщиками (проводили працівники з надрайону)⁵³¹.

Аналізуючи зміст оунівської пропаганди у Карпатському краї за її спрямованістю, виділимо такі соціальні об'єкти: молодь, учителі, інтелігенція, селяни, червоноармійці, особи, що працювали або співпрацювали з радянськими спецслужбами, а також національні меншини.

Найбільш важливим напрямом пропагандивної діяльності підпілля у Карпатському краї ОУН стало виховання молоді. Ще 22 жовтня 1945 р. крайовий провідник Я. Мельник-“Роберт” зазначав, що недоцільно розраховувати на представників старшого покоління, а лишень на виховання молоді⁵³². На сторінках преси, в листівках друкувалися численні матеріали, що утверджували серед молодого покоління віру у перемогу національної ідеї, закликали молодь здобувати “правдиві” знання, бойкотувати участь у масово-політичних радянських і партійних організаціях, готуватися стати підпільниками, знищувати портрети Й. Сталіна⁵³³. У проекті “Інструкції з виховної роботи з молоддю” зазначалося: “Виховання молодого покоління завжди стоїть на одному з найчільніших місць у житті кожної нації [...] Боротьба за душу молодого покоління – боротьба за майбутнє нації”⁵³⁴. На виконання цих завдань у Карпатському краї підпілля поширювало спеціальні листівки для молодого покоління⁵³⁵. Звісно, основну роль відігравала робота з дітьми. Масові пропагандисти мали використовувати будь-яку нагоду для зустрічей і розмов з дітьми. Для цього потрібно було приходити до школи під час навчання, проводити наради, пропонувати дітям зривати зі стін портрети і різні знаки радянської державності. При нагоді розповідати їм про героїчну боротьбу українського народу за своє звільнення, залучати їх до антирадянського супротиву. Усі можливі заняття рекомендувалося проводити у формі випадкових бесід⁵³⁶. Особлива увага надавалася залученню молоді до членства в організації. У вилученому (травень 1948 р.) в організаційного

⁵³¹ ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-9079. Т. 54. Арк. 217зв.

⁵³² ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 33286фп. Т. 1. Арк. 205–206.

⁵³³ УПА в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу 1942–1950 рр. [Б.м.] : Видання Закордонних частин ОУН, 1957. Ч. 1. С. 200–201. (Серія “Бібліотека українського підпільника” Ч. 6).

⁵³⁴ ЦДАВО України. Ф. 3836. Оп. 1. Спр. 67. Арк. 221.

⁵³⁵ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 65. Арк. 235; Ф. 2-Н. Оп. 90 (1951). Спр. 33. Арк. 75–76, 79.

⁵³⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 26. Арк. 15.

референта Коломийського окружного проводу ОУН Романа Качурівського-“Рибак” документі давалися вказівки референтам пропаганди надрайонних проводів: “Питання виховання молоді і оволодіння нею має для нас велике значення. Кожний державний народ звертає багато уваги і присвячує максимум зусиль вихованню молоді. Всім відомо, що питання молоді, як вона вихована і як загартована для життя – таке і майбутнє народу [...] Більшовицькі окупанти організують комсомольські і піонерські організації, відкривають клуби, організують різні гуртки з метою денаціоналізації, русифікації і морального розкладу молоді. Організація не має права дальшого поширення цих злочинних організацій серед молоді”⁵³⁷.

Крайовий осередок пропаганди Карпатського краю видав 15 вересня 1945 р. “Інструкцію по виховній роботі серед шкільної молоді”, в якій виокремлював три напрями, за якими слід було працювати при вихованні молоді: робота з вчителями, батьками і молоддю. Виховання молодого покоління вважалося надзвичайно важливою справою у житті кожної нації. Серед інститутів виховання молоді на першому місці стояла школа. Саме в ній формувалася “душа майбутнього громадянина”, оскільки від шкільних вчителів дитина отримувала перші вказівки на життєвому шляху: “Ми не маємо права допустити того, щоб наші діти виховувалися у дусі ворожого народу, виходили зі школи яничарами – слугами окупантів”. На думку керівництва ОУН, компартійні органи через жовтенят, піонерські відділи, комсомол, шкільне “марксистське виховання” прагнули виховувати молодь у комуністичному дусі, розкласти мораль, навіть розбити родини (донос дітей на батьків, перетворення української молоді на “покірних бездушних рабів – сірих радянських людей”). Саме тому наголошувалося на необхідності “боротися за душу дитини”, для цього зустрічатися з дітьми, застосовувати всі засоби, щоб виховати їх у націоналістичному дусі, при цьому головну увагу у вихованні звертати на роботу з учителями і батьками⁵³⁸.

Ставилася вимога працювати з учителями, яких спрямовувати на виховання молоді у національному дусі, шляхом впливу на батьків і саму молодь слід було не допускати створення комсомольських та піонерських організацій. У пропаганді серед молоді необхідно

⁵³⁷ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 98 (1954). Спр. 1. Т. 2. Арк. 53.

⁵³⁸ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 26. Арк. 11.

звертати увагу не тільки на національні, але й на інші аспекти. Треба було довести, що соціальне пригнічення стало наслідком національного. Референти пропаганди мали збирати точні матеріали про взаємовідносини на підприємствах, фабриках, заводах (експлуатація працівників, зарплата, життєвий рівень, терор, керівництво тощо). Зазначимо, що молодь посередньо чи безпосередньо перебувала під впливом національно-визвольного руху, її не стільки залучали до практичної роботи, а передовсім – виховували. Щодо ФЗН, то підпілля рекомендувало направляти одну чи дві молоді людини з району для інформації. Такий юнак мав увійти в довіру, дізнатися про умови праці, проводити пропаганду націоналістичних ідей. Студентам доручили налагоджувати дружні відносини зі східняками, вивчати їхні почуття, національну свідомість, дізнатися, чи ідентифікують вони себе українцями⁵³⁹.

Важливість роботи серед молоді засвідчує значна кількість методичних вказівок та інструкцій, виданих з цією метою. 12 листопада 1945 р. у підпіллі була видана інструкція, в якій зазначено: “На шкільну молодь впливайте та вже від малого вчіть її боротись. Заставляйте до бойкоту піонерських та комсомольських організацій, різних свят в честь Сталіна та інших більшовицьких чинушів, співати більшовицькі пісні та наперекір вчителям молитися”. Майже кожен директор середньої школи отримав від націоналістів наказ-директиву з таким текстом: “б) у навчанні пісень, які є дуже важливим виховним чинником, відкинути всякі пісні про “Сталіна рідного”, про “Москву мою”, про “широкую страну родную” й інші. Вивчати тільки українські народні пісні; в) не змушувати дітей ходити в релігійні свята до школи і взагалі забороняємо вести в школі антирелігійну пропаганду”⁵⁴⁰.

Саме через вдало продуману роботу серед учителів і батьків відсоток охоплення комсомолом місцевої молоді був низький, адже в Карпатському краї чимало молодих учителів допомагали підпіллю та, як правило, підтримували комсомол у школах формально. Референт пропаганди крайового проводу ОУН Омелян Кочій-“Левко” у листі від 30 грудня 1945 р. на ім’я працівника референтури пропаганди Карпатського крайового проводу ОУН Володимира Кузя-“Руслана” писав: “Зробіть натиск на роботу в місті, серед робітників і молоді. Про роботу, успіхи, [...] доповідати постійно”⁵⁴¹. Окрім поширення

⁵³⁹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 98 (1954). Спр. 1. Т. 2. Арк. 54–55.

⁵⁴⁰ Бондаренко К. Ще один документ з часів боротьби УПА. *Україна в минулому*. Київ – Львів, 1995. Вип. 7. С. 159, 160.

⁵⁴¹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 56 (1953). Спр. 6. Т. 3. Арк. 2.

листівок і звернень до молоді, підпілля проводило конкретні шкільні акції в Карпатському краї ОУН. Наприклад, знімалися та спалювалися лозунги і портрети вождів, знищувалася документація школи. У деяких загальноосвітніх школах і вищих навчальних закладах були створені молодіжні націоналістичні осередки. У Стрийському надрайоні проводили шкільні акції зі знищення портретів, радянських гасел у клубах та сільрадах. Під час шкільної акції 2 грудня 1945 р. у с. Хітар Славського р-ну були забрані списки учнів, підготовлені для військкомату⁵⁴². В одному з підпільних звітів йшлося, що після прочитання листівок учні 3-го класу почали розказувати про бої націоналістів. Деякі з них висловлювались: “Як ми виростемо, то так само будемо бити большевиків”⁵⁴³. Упродовж липня – серпня 1947 р. ОУН провела 12 вишкільних занять і 16 індивідуальних бесід із сільською молоддю, 68 гутірок із селянами, розповсюдила значну кількість друкованої пропаганди⁵⁴⁴.

Заходи, спрямовані на молодь, давали конкретні результати. Наприклад, наслідком однієї з акцій підпілля стало те, що 14 грудня 1945 р. під час 6-го уроку в СШ № 2 м. Дрогобич було розкидано 10 націоналістичних листівок. Вони містили заклик до комсомольців не здійснювати в подальшому свою діяльність. Як виявилось, ці листівки розповсюджували дві учениці – Анна Галишин і Леонора Нечипір⁵⁴⁵. У неповній середній школі в с. Бісковичі Самбірського р-ну учні зафарбували всі портрети Й. Сталіна, В. Леніна та інші⁵⁴⁶.

Ефективність засвідчили летючки “Молоді друзі”, які діти у селах вивчали напам’ять. Це спонукало їх стихійно організовуватися у групи. Саме так сформувалася дитяча боївка з восьми хлопців, озброєна одним кулеметом “Дегтярова”, гвинтівкою, двома ППШ в с. Липівка Тисменицького р-ну. Ця боївка кілька разів обстріляла радянських силовиків, комендантом якої був 11-річний хлопець, що підібрав собі псевдо “Залізняк”, вважаючи себе послідовником загиблого “Залізняка” – колишнього коменданта боївки тієї ж території, який проводив результативні антирадянські акції в 1946 р. Однією з акцій юнаків було пошкодження мотоциклів, на яких заїхала група компартійних працівників: діти ножами прорізували кілька коліс. Крім цього, в селі жодна дівчина не мала права

⁵⁴² ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 149. Арк. 20зв.

⁵⁴³ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 73. Арк. 217.

⁵⁴⁴ Сеньків М. Антиколгоспний рух і УПА. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2004. Вип. 11: Українська Повстанська Армія у боротьбі проти тоталітарних режимів. С. 204.

⁵⁴⁵ ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 6. Спр. 46. Арк. 320–320 зв.

⁵⁴⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 76. Арк. 179.

заговорити з представником радянської влади, а за порушення заборони “бойовики” могли побити. Якщо у селі з’являлися підпільники, до них відправляли дитячу делегацію з проханням прийняти в організацію і дати листівки, доручити роботу. Тоді керівники підпілля ділили їх на групи: одним доручали вивчати листівки, іншим – збирати і складати бойові припаси і т. д.⁵⁴⁷.

Показовим прикладом безпосередньої участі дітей в українському визвольному русі є Юрій Паєвський-“Жук”. Перебуваючи у підпіллі впродовж 1949–1952 рр. (мав лише 13 – 16 років), працював машиністом – передруковував пропагандивну літературу у районному осередку пропаганди Косівщини⁵⁴⁸.

У роботі серед студентства акцент робився на поширення літератури. При цьому ставилося завдання “відірвати” молодь від клубів, заборонити їй брати участь у роботі цих закладів. Завідувачам клубів із місцевих мешканців забороняли займатися роботою, а прибулих із інших місцевостей слід було негайно висилати із сіл, опубліковувати по селах списки комсомольців, окремих із них закликали припинити роботу у комсомолі. Особливо рекомендувалося звертати увагу на шкільні піонерські організації, проводити роботу серед вчителів, школярів та їхніх родичів, забирати із сіл усіх піонервожатих⁵⁴⁹. В одному з документів йшлося: “...особливо ми звертаємося до української студентської і середньо шкільної молоді [...] Глибоко неправильно думати, що для грамотних людей в підпіллі нема роботи. Наше підпілля потребує як можна більше людей з освітою. [...] Сотні здібних юнаків в нашому підпіллі вирости на високу степінь керівників [...] Тому, коли Вас будуть закликати до такої служби, не задумуйтеся ні на хвилину!”⁵⁵⁰. Агент УМДБ Станіславської області “Славний” подав донесення про те, що оунівське підпілля вживає активних заходів щодо введення своїх організаційних кадрів до середніх і вищих навчальних закладів, ставлячи перед ними завдання: виявляти серед учнів і викладацького складу антирадянсько налаштованих осіб, обробляти їх у націоналістичному дусі і готувати для збройної боротьби проти органів влади на випадок виникнення війни⁵⁵¹.

Попри величезний ідеологічний тиск, молодь проводила прогресивні дії. Так, досить сміливий лист від 28 травня 1947 р.

⁵⁴⁷ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 51. Арк. 100.

⁵⁴⁸ Андрусак М. Брати грому. Коломия : Вік, 2005. С. 232–247.

⁵⁴⁹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 99 (1954). Спр. 8. Т. 5. Арк. 209–210.

⁵⁵⁰ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 99 (1954). Спр. 8. Т. 5. Арк. 215.

⁵⁵¹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 99 (1954). Спр. 8. Т. 5. Арк. 215; Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 4. Арк. 34.

студентів Чернівецького державного університету до Й. Сталіна щодо викривлення національної політики на Буковині є підтвердженням ефективної роботи українських націоналістів: “Переконливо просимо Вас допомогти нам навчатися рідною українською мовою. У нас, у Чернівцях, до цих пір зберігаються вівіски румунською мовою. Всі організації, обласні і районні, суди, навчальні заклади пишуть тільки російською мовою, яку населення не розуміє ще добре. [...] Чому до останнього часу судопровадження, лекції, переписка і ін. ведеться тільки російською мовою, якої не розуміє місцеве населення, 80 % якого неграмотні? [...] Ми просимо Вас прислати комісію з Москви, щоб перевірити, як у Чернівцях і на Буковині проводиться національна політика партії, і дати по цьому питанні вказівки ЦК КП(б)У і ректору Чернівецького університету, як потрібно вирішувати національне питання Буковини”⁵⁵².

Робота ОУН із залучення молоді до національно-визвольного руху давала свої результати, про що свідчать арешти студентів Чернівецького університету у 1948 р., більшість з яких були вихідцями зі Станіславщини або східних областей України. Серед затриманих був студент фізико-математичного факультету Чернівецького державного університету Кузьма Хобзей, який підтримував тісні зв'язки з підпіллям, зокрема, передавав розвідувальну інформацію, поширював націоналістичну літературу, організовував у навчальних закладах націоналістичне підпілля. Саме за це його та ще 11 осіб 12 червня 1948 р. репресивно-каральні органи заарештували (реалізуючи агентурну справу “Жовтороті”, за якою розроблялися студенти вищих навчальних закладів м. Чернівці) та засудили⁵⁵³. У документах Василя Савчака-“Сталя” є навіть записи про залучення до оунівської діяльності доцента Чернівецького університету та трьох студентів, особисто завербованих ним у м. Чернівці⁵⁵⁴.

У листі провідника Карпатського крайового проводу ОУН Я. Мельника-“Роберта” від 26 грудня 1945 р. до керівника Станіславівського окружного проводу М. Хміля-“Всеволода” зазначалося, що школа і санітарні пункти можуть існувати за умови збереження їхньої діяльності під винятковим впливом організації⁵⁵⁵.

⁵⁵² Сергійчук В. Український здвиг : Прикарпаття. 1939–1955 рр. Київ : Українська Видавнича Спілка, 2005. С. 543–544.

⁵⁵³ Хобзей К. Тернистими шляхами. Спогади. Калуш – Львів : Місіонер, 2000. 168 с.; ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 691. Арк. 105–107.

⁵⁵⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 398. Т. 13. Арк. 206.

⁵⁵⁵ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 2968. Арк. 6–8.

Керівники Буковинської округи залучали до роботи студентів-галичан з різних навчальних закладів Чернівецької області. Приїжджаючи додому, вони отримували націоналістичну літературу від підпільників, привозили її до Чернівців та, маючи зв'язки зі студентами із східних областей України, передавали їм, її, а ті, виїжджаючи на канікули, доправляли до рідних міст⁵⁵⁶. У грудні 1948 р. 5-й відділ УМДБ Чернівецької області викрив і взяв в агентурну розробку групу націоналістів із студентів Чернівецького державного університету й учительського інституту. Учасники молодіжної оунівської групи встановили зв'язок з ОУН у Станіславській області і поширювали серед студентів-українців отриману від підпілля пропагандивну літературу. На учасників викритої молодіжної ОУН завели агентурну справу “Павутина”, за якою розроблялися Іван Кривко (студент 1 курсу історичного факультету Чернівецького державного університету) та Іван Іванків (студент 1 курсу історичного факультету Чернівецького учительського інституту)⁵⁵⁷. Серйозно турбував спецслужби склад студентів Чернівецького державного університету. Особливо те, що 20 % тих, які навчалися, були уродженцями Чернівецької області, 38 % – західних і 42 % – східних областей України. За 1952 р. і перше півріччя 1953 р. у Чернівецькому державному університеті було зареєстровано чотири націоналістичні прояви⁵⁵⁸. За справами оперативних обліків УМВС Чернівецької області (1 червня 1953 р.) проходили 29 осіб із студентської молоді. Крім цього, взяли в агентурну перевірку 12 осіб, на яких були первинні агентурні й офіційні компрометуючі матеріали⁵⁵⁹.

Як свідчать джерела, учителів зобов'язували шляхом самоосвіти поповнювати свій освітній ценз, із радянських джерел брати тільки речові свідчення, відкинувши весь пропагандивний баласт; старанно готуватися до занять, повністю використовувати час, призначений для навчання, забезпечити безперервне відвідування школи дітьми. Спеціально зверталася увага на матеріал, який викладався. Необхідно було дотримуватися в основному програми школи, відкидаючи всю неправдиву радянську ідеологію, а якщо це не вдавалося, пропрацювати матеріал так, щоб не закріплювати його в пам'яті дітей; не співати радянських пісень, не декламувати віршів тощо; не

⁵⁵⁶ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 60 (1953). Спр. 14. Арк. 30.

⁵⁵⁷ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 5. Т. 2. Арк. 15.

⁵⁵⁸ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 13 (1959). Спр. 10. Арк. 5.

⁵⁵⁹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 13 (1959). Спр. 10. Арк. 7; Ф. 13. Спр. 372. Т. 27. Арк. 225–226.

проводити антирелігійну пропаганду; намагатися відкинути російську мову⁵⁶⁰. Давалися рекомендації: 1) крім обов'язкової програми, у школі звернути увагу на українську історію і географію, які слід було викладати дітям у формі постійних бесід; 2) на уроках української мови розповідати про героїчне минуле предків, виховувати у дітей героїзм, безстрашність, вселяти любов до рідного народу, проводити аналогію між славним минулим України і її теперішнім становищем, відзначати факти героїчної боротьби інших народів, і на цих прикладах виховувати молодь; при цьому відносини між вчителем та учнем намагатися доводити до справжньої дружби (вчитель – найбільший друг учня); 3) викоринити доноси, навіть в особистих справах, не карати учнів через неявку у святкові дні, наголошувати, що СРСР – не батьківщина; 4) виховувати почуття національної гідності; 5) різноманітними способами давати дітям зрозуміти, що компартійні працівники, як і силовики, – це вороги, натомість потрібно підтримувати визвольний рух, не влаштовувати офіційних радянських свят, не виїжджати на олімпіади, не створювати в школах піонерських організацій; 6) не давати зробити з себе агента; 7) заборонити вчителям брати участь у публічних зборах, виступати відкрито проти визвольного руху чи будь-яким іншим способом дискредитувати національну боротьбу⁵⁶¹.

Націоналісти приділяли особливу увагу роботі з учителями не тільки через те, що це була впливова категорія осіб, але й тому, що їхня діяльність формувала свідомість молодого покоління. Українські націоналісти і самі працювали з учнівською молоддю, переконували вчителів щоденно навчати й виховувати справжніх патріотів, у майбутньому – борців за власну державу. Форми участі та роботи вчительства в українському національно-визвольному русі були різноманітними – від простої підтримки до безпосередньої участі у боротьбі. Підпільники не тільки проводили пропагандивну роботу серед вчителів, намагаючись здобути їхню прихильність, але й за можливості надавали їм матеріальну та моральну допомогу. Націоналісти активно працювали зі вчителями-східняками. Для цього навіть розробляли спеціальні пропагандивні листівки, заклики⁵⁶².

Крім пропаганди, націоналісти здійснювали конкретні заходи для підтримки вчителів. Так, до вчительки с. Горохолина Богородчанського р-ну Дарії (вдова, чоловік загинув під час війни, на утриманні мала

⁵⁶⁰ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 26. Арк. 12.

⁵⁶¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 26. Арк. 13.

⁵⁶² ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 88. Арк. 365.

семилітню дитину, яка жила у с. Козаків Київської області у родичів) досить часто заходили підпільники, вели з нею націоналістичні бесіди, давали читати літературу, яку вона після закінчення навчального року погодилася вивезти у Київську область. Там вона обіцяла поширювати літературу серед своїх знайомих. Про реакцію тих, хто з нею працювали, зобов'язувалася інформувати націоналістів через господиню, в якій проживала⁵⁶³.

Робота з учительством велася постійно, вона була ретельно спланованою й вирізнялася масштабністю. Так, тільки заступник референта пропаганди Буковинського окружного проводу ОУН Петро Іванишин-“Баша” упродовж осені 1949 – весни 1950 р. особисто відвідав дев'ятьох учителів, яким роздав близько кілограма літератури для відправлення на Схід. Крім цього, він налагодив контакт з ученицею 10-го класу і фельдшеркою. Така робота з учителями-східняками давала конкретні результати. Зокрема, у підпілля перейшла Варвара Сухацька-“Варка” (1926 р., ур. м. Олександрія Кіровоградської області), яка працювала вчителем початкової школи, а з 1946 р. завідувала народною школою у с. Дихтинець Путильського р-ну⁵⁶⁴. Під час її розшуку спецслужби довідалися від захоплених 5 липня 1950 р. підпільників, що у замінованій криївці 26 червня 1950 р. підірвалася машиністка надрайонного проводу Варвара Сухацька-“Варя”⁵⁶⁵. Вдало поставлена й продумана робота приносила свої результати. Вчительство прихильно ставилося до націоналістів, що особливо турбувало репресивно-каральні органи. Про окремі випадки вони навіть інформували вище керівництво⁵⁶⁶.

Проведена ідеологічна робота давала значні результати. Учительство брало активну участь у збройній боротьбі. Так, 5 жовтня 1949 р. УМДБ Дрогобицької області була викрита й ліквідована оунівська група, учасниками якої були вчителі початкової школи: Володимир Сливяк, учитель у с. Довге Підбузького р-ну; Ярослав Кобилецький, учитель у с. Гошівчик Нижньо-Устрицького р-ну; Константин Айзенбарт, учитель у с. Старий Кропивник Підбузького р-ну; Тарас Василенко, студент Львівського лісотехнічного інституту; Василь Лесків, учитель у Підбузькому р-ні. При арешті у них було вилучено дві гвинтівки та патрони. Група була створена й озброєна

⁵⁶³ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 108 (1954). Спр. 2. Т. 2. Арк. 83.

⁵⁶⁴ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 99 (1954). Спр. 15. Арк. 31.

⁵⁶⁵ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 34 (1960). Спр. 13. Арк. 274–275.

⁵⁶⁶ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 107 (1954). Спр. 2. Арк. 150–153.

учасниками Підбузького районного проводу ОУН “Левком”, а після нього – “Вершиною”. Під час літніх канікул учасниками групи здійснено дві спроби пограбування магазинів і колгоспу с. Ясениця Сільна Дрогобицького р-ну, забрано дві тонн зерна, яке передали оунівському підпіллю. Крім цього, вони готували теракт на секретаря РК КП(б)У Ярового⁵⁶⁷.

Чекісти вели особливу боротьбу проти учителів-учасників українського визвольного руху⁵⁶⁸. Попри усі заходи та намагання “відсікти” вчительство від націоналістичних ідей, у першій половині 1950-х рр. спецслужби змушені були констатувати, що викладацький склад шкіл наповнений різними непевними елементами: колишніми підпільниками, посібниками, оунівцями, особами, які скомпрометували себе в період окупації, і нацистськими симпатиками, а також особами, родичів яких репресували за націоналістичну діяльність. Щоправда, частина з цих осіб розроблялася за справами оперативного обліку, а решту взяли на підсобний облік. Наприклад, станом на 24 жовтня 1953 р. на оперативному обліку у Славському РВ МВС перебували вісім осіб з викладацького складу і працівників медичних установ, з них шість розроблялися за справами-формулярами⁵⁶⁹. Керівництво підпілля прагнуло вихопити з-під радянського ідеологічного впливу західноукраїнську інтелігенцію⁵⁷⁰.

Водночас спецслужби вели з цим боротьбу. Так, у Дрогобицькій області станом на жовтень 1946 р. заарештовано, притягнуто до кримінальної відповідальності й засуджено 31 учителя і п'ять завідувачів шкіл. Найбільшу кількість вчителів було притягнуто до кримінальної відповідальності у Стрийському р-ні – 27 осіб. У Боринському і Меденицькому р-нах заарештовано по три особи у кожному. За приналежність до ОУН заарештовано і притягнуто до кримінальної відповідальності 22 вчителів і чотирьох завідувачів шкіл. За здійснення інших “контрреволюційних злочинів” засуджено двох учителів⁵⁷¹. Тільки в жовтні 1953 р. у провадженні Самбірського МВ МВС було 13 справ-формулярів на осіб із викладачів технікумів і шкіл, а також працівників медичних установ. Крім того, у провадженні МВ МВС було дев'ять справ-формулярів на

⁵⁶⁷ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 27. Арк. 67–69; Ф. 2-Н. Оп. 32 (1960). Спр. 13. Арк. 28–29.

⁵⁶⁸ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 75390фп. Т. 1. Арк. 259 – 260; Ф. 2-Н. Оп. 60 (1953). Спр. 2. Т. 6. Арк. 36–37; Оп. 108 (1954). Спр. 2. Т. 1. Арк. 39–42; Ф. 71. Оп. 6. Спр. 354. Арк. 15.

⁵⁶⁹ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 306. Арк. 20, 23.

⁵⁷⁰ ДАІФО. Ф. П.-1. Оп. 1. Спр. 259. Арк. 69.

⁵⁷¹ ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 8. Спр. 263. Арк. 42.

“українських націоналістів” – викладачів середніх і початкових шкіл району. Фігуранти цих справ у минулому підтримували зв’язок із підпільниками ОУН, надавали їм матеріальну допомогу⁵⁷².

Отже, українські націоналісти, вважаючи, що діти повинні вчитися, вагомого значення надавали діяльності вчителів, акцентуючи увагу на тому, щоб вони відкидали офіційну радянську ідеологію. Робота з педагогами полягала і в тому, щоб залучати їх до визвольної боротьби. Маємо підстави стверджувати, що український визвольний рух постійно й цілеспрямовано вів роботу з учителями, чия допомога і підтримка боротьби ОУН і УПА є яскравим свідченням цього.

До речі, націоналісти працювали зі всіма східняками, незалежно від професії (вчитель, інженер, робітник), посади (директор, начальник, працівник МВС, дільничний уповноважений) та походження. Головний акцент робився на вчителів, оскільки вони були найбільш освіченими і могли активно вести націоналістичну пропаганду як серед західноукраїнської молоді, так і серед мешканців східних областей України, адже тривалий час перебували на Сході під час канікул. Питання праці з учительством та інтелігенцією посідало чільне місце у стратегії діяльності, а тому постійно обговорювалося на конференціях і нарадах різного рівня. Так, на конференції керівного складу Карпатського краю ОУН 22 жовтня 1945 р. біля с. Сукіль Болехівського р-ну. Зиновій Тершаковець-“Федір” стверджував: на території Дрогобицької області 10 – 15 % вчителів, які прибули зі східних областей України, захоплювалися націоналістичними ідеями, траплялися, хоч і зрідка, випадки співробітництва з ОУН і УПА. Причиною малого охоплення націоналістичними ідеями, на думку З. Тершаковця-“Федора”, було те, що “інтелігенція, головно, східна, боїться репресій, як із сторони органів влади, так із сторони ОУН”⁵⁷³.

Колишні педагоги працювали й у підпіллі. За нашими підрахунками, з майже 3 000 осіб керівного складу ОУН і УПА у Карпатському краю достовірно встановлено щонайменше 100 осіб, які перед приходом у підпілля були вчителями, окремі навіть працювали директорами шкіл. Значна їхня частина закінчили вищі педагогічні і середньоспеціальні навчальні заклади. Більшість учителів, які перейшли у підпілля, виконувала функції

⁵⁷² ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 306. Арк. 1, 3.

⁵⁷³ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 33286фп. Т. 1. Арк. 208.

пропагандистів і провідників. Траплялися поодинокі (1 на 10) випадки праці у референтурі СБ ОУН. Разом із виконанням різноманітних функцій у референтурі пропаганди деякі з них написали низку праць, присвячених питанням визвольної боротьби. Окремі керівники (колишні педагоги) відзначалися особливою творчою діяльністю. Так, у серпні 1947 р. провідник Дрогобицького надрайонного проводу ОУН Володимир Лабанців-“Помста” написав кілька листівок, рефератів і брошур, зокрема працю “Слідами героїв”; працівник редакцій підпільних видань КОП КК Федір Когут-“Директор”-“Професор” став автором 17 брошур, за що був нагороджений Срібним хрестом заслуги (наказ ч. 2/48 від 02.09.1948 р.); архівариус Карпатського крайового проводу Анна Когут-“Христя” стала автором музики до низки повстанських пісень; військовий референт Станиславівського окружного проводу ОУН (1945–02.1946) Василь Андрусак-“Різун” – автор роботи “Як перемагати” (1945); референт пропаганди Дрогобицького окружного проводу ОУН (08.1950–10.1951) Ярослав Богдан-“Рамзенко” також написав цілу низку брошур і статей.

У Карпатському краї ОУН пропагандисти намагалися залучити на свій бік місцеву інтелігенцію. Однак унаслідок тотального контролю радянських спецслужб і партапарату інтелігенція, попри своє небажання, стала виконавицею волі Кремля⁵⁷⁴. В одному зі звітів давалася така характеристика інтелігенції: “Сільська інтелігенція є за нами, знає про нашу боротьбу, бо бачить її на власні очі. Є обережна, бо большевики стараються її контролювати при допомозі присланих східняків [...] Священство само не знає, на яких позиціях стати. В принципі негативно наставлене до большевиків, виконує одначе їхні припоручення. В містах нашої інтелігенції дуже мало. Якщо є, то залякана. [...] Віра в нашу перемогу в нашої інтелігенції слаба”⁵⁷⁵. До інтелігенції спрямовувалася велика кількість закликів, листівок⁵⁷⁶.

Робота серед інтелігенції давала свої результати і не була марною. Загалом націоналістичні ідеї користувалися популярністю. Так, діловод Турківського райвійськкомату Захар Пшанецький постачав підпільникам чисті бланки військових білетів⁵⁷⁷. Аналогічні дії відбувалися і в інших районах округи.

⁵⁷⁴ Попп Р. Ідеологічний тиск і репресії щодо інтелігенції Львова (1944–1953 рр.). *Дрогобицький краєзнавчий збірник* / ред. кол. К. Кондратюк (відп. ред.), В. Фугала (упоряд.), Л. Зашкільняк, Я. Ісаєвич та ін. Дрогобич : НВЦ “Каменярь”, 2002. Спецвипуск. С. 464.

⁵⁷⁵ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 71. Арк. 304.

⁵⁷⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 64. Арк. 211.

⁵⁷⁷ ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 8. Спр. 263. Арк. 48.

Окремий напрям становила робота з батьками. Підпілля вважало, що домашнє виховання – це важлива сторінка у становленні особистості, тому необхідно було звертати серйозну увагу батьків, щоб за їхньої допомоги нейтралізувати вплив радянського шкільного виховання. Те, чого не могла дати школа, мали дати батьки. Для цього вони самі мали стати добрим прикладом для своїх дітей, виховувати і “вкраплювати” в них любов та повагу до церкви, рідної мови, народу, ненависть до ворогів, любов до свободи; батьки мали розповідати про світлі сторінки минулого, культивувати ворожість до органів радянської влади, забороняти співати пісні, декламувати вірші про радянську батьківщину, натомість вчити українські пісні, окремі вірші, давати книги історичного виховного значення, обов’язково молитися вголос, співати “Боже великий, єдиний”⁵⁷⁸.

У закликах до батьків говорилося про здорове національне і моральне виховання, не давати дітям вступати до піонерських та комсомольських організацій, готувати їх до боротьби з радянським устроєм⁵⁷⁹. Наприклад, в одній з листівок, адресованій батькам і матерям, зазначалося: “Ваших дітей змушують більшовики вписуватись до піонерів [...] Готуйте своїх дітей до боротьби зі зненавидженим більшовицьким ладом, з терором, грабїжництвом, вислужництвом і зрадою. Всі єднайтеся в спільній боротьбі проти більшовиків, боротьбі, яку веде український народ і другі народи”⁵⁸⁰. У рекомендаціях провідника Карпатського краю Я. Мельника-“Роберта” є такі рядки: “Потрібно рішуче протидіяти – багато можуть тут зробити відповідно проінструктовані батьки (матері), але краще всього, якщо супротив буде виходити із молодіжного середовища. Потрібно зобов’язати всіх провідників – на всіх організаційних одиницях – в першу чергу станичних, щоби вони взяли серйозно в справі молоді – щоб знайшли в кожному населеному пункті 3 – 5 молодих хлопців і занялися всестороннім їхнім вихованням. Ці молоді люди повинні отримувати від організації те, чого їм не давала радянська школа – національне виховання”⁵⁸¹.

Ще одним важливим напрямом пропаганди було звернення до селян. Ставилося завдання мобілізувати їх на боротьбу проти колективізації. Про важливість цієї ділянки роботи свідчать спеціально розроблені листівки⁵⁸². Питання колективізації

⁵⁷⁸ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 26. Арк. 14.

⁵⁷⁹ Сергійчук В. Український здвиг : Прикарпаття. 1939–1955 рр. Київ : Українська Видавнича Спілка, 2005. С. 204.

⁵⁸⁰ Сергійчук В. Український здвиг : Прикарпаття. 1939–1955 рр. Київ : Українська Видавнича Спілка, 2005. С. 204.

⁵⁸¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 3. Арк. 302, 304.

⁵⁸² ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 41. Арк. 225.

розглядалося у Карпатському краї як окрема, особливо важлива проблема. Підпілля вважало, якщо органам влади вдасться провести колективізацію, то цим буде завдано непоправного удару по підпіллі, і воно буде поставлене на межу знищення, оскільки буде зліквідовано економічну незалежність селянства. З огляду на це, давалися категоричні вказівки керівним звенам ОУН будь-якими методами вести жорстоку боротьбу проти колективізації⁵⁸³. На підтвердження цих рядків наведемо цитату із документів: “Боротьба з залишками бандитизму в області (Дрогобицькій – В. І.) проводиться в умовах організаційно-господарського зміцнення колгоспів. Колгоспний сектор складає 96 % селянських господарств області”⁵⁸⁴.

У боротьбі проти колективізації українські націоналісти широко використовували спеціальні заклики: “Увесь світ розпочав сьогодні боротьбу проти большевицької зарази України, українському народові большевицький імперіалізм загрожує найбільше. Не боротися на кожному кроці проти жорстокого большевицького режиму – значить приймати його за свій! Боротьбою проти сталінських колгоспів докажемо перед світом, що ми більше ніж хто-небудь у світі ненавидимо большевицьку заразу!”⁵⁸⁵.

У підпіллі розробили також спеціальні інструкції у формі питальника для збору інформації про колгоспи й радгоспи, де виділялися їхні основні характеристики. При цьому така інформація систематизувалася як окремих розділ і додавалася до загального суспільно-політичного звіту⁵⁸⁶.

Націоналісти ретельно фіксували процес колективізації восени 1948 р., коли шантажем і терором змушували населення вступати до колгоспів. Саме тому пропагандивний апарат, власне, як і всі кадри, мав вести роз’яснювальні розмови з населенням, даючи практичні вказівки поведінки в час насильного втягування до колгоспів та підтримувати їх у дусі боротьби. Всі техзвена Карпатського краю мали випустити достатню кількість антиколгоспних листівок, закликів і карикатур, а також подбати, щоб ці матеріали безперервно з’являлися на всіх територіях, особливо там, де компартійні органи намагалися зорганізувати нові колгоспи. У зв’язку з цим рекомендувалося передруковувати антиколгоспні листівки, заклики,

⁵⁸³ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 50. Арк. 2–3.

⁵⁸⁴ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 99 (1954). Спр. 2. Т. 4. Арк. 365.

⁵⁸⁵ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 10. Арк. 258.

⁵⁸⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 28. Арк. 55–55 зв.

карикатури для забезпечення цією літературою всіх населених пунктів і підпільних груп, їхнє використання й поширення⁵⁸⁷.

У боротьбі проти колективізації підпільники використовували не тільки пропаганду, але й конкретні бойові акції щодо осіб, які втілювали, реалізовували політику влади. Щоправда, цьому передували неодноразові попередження: “Організаторам, членам ініціативних груп і правлінь колгоспів! [...] Ви добре знаєте, що сталінські колгоспи – це грізне голодування колгоспників, а вкінці їх голодова смерть. [...] Незважаючи на те все, Ви вислугуєтеся сталінським собакам та намагаєтеся всякими насильницькими засобами зтягнути селян в сталінські колгоспи. [...] Якщо не покинете цю огидну вислужницьку працю на користь ворога, як не виступите з ініціативних груп чи з правлінь колгоспів, то народ буде вважати Вас за найгірших злочинців. А щодо злочинів супроти народу, існує в цілому світі єдиний закон – знищувати їх всякими можливими способами”⁵⁸⁸.

Провідник Карпатського крайового проводу ОУН Я. Мельник-“Роберт” (1 вересня 1946 р.) вважав, що спочатку членам ініціативної групи потрібно дати зрозуміти сутність їхньої антинародної діяльності. Якщо після дворазового попередження вони продовжували попередню колективізаційну роботу, то дозволялося перейти до практики. Перший раз можна було покарати буками, але так, щоб особа відчула “тверду руку”, а в крайніх випадках (щодо агента) – вжити суворіших заходів. Публічно дозволялося карати найбільш активних осіб. При цьому слід було вказувати на те, за що конкретно їх покарали, нагадувати про всі попередження⁵⁸⁹. Про розгром колгоспу потрібно було попередити заздалегідь, а після цього – допомогти колгоспникам і не “випускати” їх з-під своєї опіки⁵⁹⁰.

Характеризуючи настрої учасників націоналістичного підпілля у зв’язку із колективізацією сільського господарства у західних областях України, органи МДБ на основі захоплених оунівських документів, а також із отриманих від підпільників і їхніх посібників показів, зазначали: розгортання колгоспного будівництва спричиняло серйозне розгублення й деморалізацію серед підпілля. 15 листопада 1948 р. у с. Михайлевичі Дрогобицького р-ну підпільник Хомич у

⁵⁸⁷ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 106 (1954). Спр. 2. Арк. 308.

⁵⁸⁸ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 184. Арк. 82.

⁵⁸⁹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 18. Арк. 142.

⁵⁹⁰ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 93 (1954). Спр. 1. Арк. 18.

розмові з інформатором заявив: “Справи нашої групи у зв’язку з проведенням колективізації у селах дуже погані, нема надійних людей, у яких можна було би переховуватися і проводити свою роботу. Багато перейшли на сторону совітів, а багато втратили віру у підпільників. І тепер, у зв’язку з проведеною колективізацією, підпільники не заходять в ці села, а переховуються у лісах і не групами, як це було ще весною, а поодинці, найбільше по дві особи”⁵⁹¹.

Підпільники визнавали, що масова колективізація спричинила зменшення у селах тих осіб, які підтримували визвольний рух. Відтак вони залишилися без матеріальної підтримки населення. Якщо у 1949 – 1950 рр. могли діяти групи у складі п’яти – шести осіб, то пізніше через понесені втрати групи стали малочисельними – дві – три особи, рідше – чотири⁵⁹².

Начальник відділу 2-Н Чернівецької області 10 травня 1947 р. направляв заступникові начальника Управління 2-Н МДБ УРСР майору Пастельняку націоналістичні листівки, розкидані 14 квітня 1947 р. у селах Вижницького і Вашківецького р-нів⁵⁹³: “Брати українці! Не йдіть у зненавиджені сталінські колгоспи, бо там ждуть Вас непосильні панщизняні роботи, варварський визиск і повільна голодна смерть. Не лякайтесь підступних погромів, нелюдських побоїв і масових арештів енкаведівських погромників, а, навпаки, мужньо, всі як один, незламно стійте проти колгоспів [...] Самі знищуйте підлих доморослих організаторів колгоспів. Геть зі сталінськими колгоспами! [...] Смерть сталінським поневолювачам”⁵⁹⁴.

Значний масив пропагандивних статей спрямовувався також і на робітників. Провідник Карпатського крайового проводу ОУН Ярослав Мельник-“Роберт” наголошував: “Урбанізуйте нашу революцію і українізуйте міста”⁵⁹⁵. Про вагоме місце цієї соціальної групи у націоналістичній пропаганді Карпатського краю свідчить і спеціально підготовлений та тиражований журнал “Український робітник” (у ньому вміщені статті “Робітник в українській самостійній соборній державі”, “Чиєю власністю є фабрики, а кому вони належать у ССРСР”, “Як живе робітник в ССРСР”, “ССРСР – пан, робітник – кріпак”, “Стахановське безглуздя”)⁵⁹⁶. Поширювали і

⁵⁹¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 95. Арк. 1.

⁵⁹² АУСБУ ЛО. Спр. 37933. Арк. 110.

⁵⁹³ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 34 (1960). Спр. 7. Арк. 234.

⁵⁹⁴ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 34 (1960). Спр. 7. Арк. 240.

⁵⁹⁵ ЦДАВО України. Ф. 3836. Оп. 1. Спр. 68. Арк. 75.

⁵⁹⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 24. Арк. 198.

брошуру “Промислові робітники України”. В одному із закликів йшлося: “Робітники! Єднайтеся з УПА, яка бореться за знищення сталінських експлуататорів, за безкласове суспільство – без пана й раба. Хай живе УПА! Хай живе воля народам і людині!”⁵⁹⁷. На теренах Буковинської округи поширювали листівки “Українські інтелігенти і робітники із східних областей”⁵⁹⁸. До різноманітних радянських свят розповсюджували відповідні листівки до робітництва. Наприклад, 1 травня 1945 р. у с. Стебник Дрогобицького р-ну націоналісти поширили 30 листівок “Робітник”⁵⁹⁹.

Ефективність впливу пропаганди на цю категорію свідчить їхня безпосередня та опосередкована участь у визвольному русі. Так, уже згадуваний працівник друкарні № 1 Станіславської обласної Севастьян Бобик за завданням ОУН при випуску чергових номерів газети “Прикарпатська правда” від 6 і 7 листопада особисто зробив помарки на кліше з керівниками партії і радяського уряду для спотворення їхнього вигляду⁶⁰⁰.

Вагома робота у Карпатському краї ОУН велася і серед червоноармійців. Листівки і брошури видавали для солдатів рідною мовою. Дієвою формою агітації ставали гасла і заклики, написані в публічних місцях. У розмовах із червоноармійцями варто було виявляти і їхні національні почуття як представників різних народів⁶⁰¹. Як показувало життя, робота з червоноармійцями у Карпатському краї ОУН була результативною. Підпільні документи наводять численні приклади позитивного ставлення червоноармійців до українського визвольного руху⁶⁰². Зокрема, у травні 1946 р. у м. Дрогобич відбулося чотири випадки замахів червоноармійців на енкаведистів⁶⁰³. Пропагандивна робота також спрямовувалася на зрив мобілізації до Червоної армії. Агітатори закликали противитися мобілізації, брати до рук зброю і боротися за свободу та інтереси української нації. Із червоноармійцями постійно відбувалися розмови. Зокрема, їх закликали не нав’язувати боїв із Червоною армією, але й не вітати її; до поодиноких військовослужбовців

⁵⁹⁷ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 65. Арк. 346.

⁵⁹⁸ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 65. Арк. 345.

⁵⁹⁹ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 51. Арк. 28; ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 6. Спр. 56. Арк. 13.

⁶⁰⁰ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 57 (1953). Спр. 1. Т. 3. Арк. 317–318.

⁶⁰¹ Деревінський В. Ставлення ОУН (б) і УПА до сусідніх народів та національних меншин. Київ : Інститут історії України НАН України, 2006. С. 94–95; Русначенко А. Народ збурений : Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках. Київ : Пульсари, 2002. С. 236; УПА в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу 1942–1950 рр. [Б.м.] : Видання Закордонних частин ОУН, 1957. Ч. 1. С. 103–133. (Серія “Бібліотека українського підпільника” Ч. 6); Сергійчук В. ОУН-УПА в роки війни. Нові документи і матеріали. Київ : Дніпро, 1996. С. 126–127, 368–370.

⁶⁰² ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 126. Арк. 102.

⁶⁰³ УТВР в світлі постанов Великого Збору та інших документів з діяльності 1944–1951 рр. [Б.м.] : Видання Закордонних частин ОУН, 1956. С. 242–243. (Серія “Бібліотека українського підпільника” Ч. 3).

ставитися доброзичливо; особливо допомагати населенню, дезертирам й арештованим; серед ЧА поширювати літературу, листівки, підготовлювати видання, розписувати лозунги й розміщувати на видних місцях⁶⁰⁴. У закликах, листівках, адресованих червоноармійцям, була відсутня будь-яка ворожість, тому вони впливали на адресатів⁶⁰⁵. Так, у листівці “Брати червоноармійці!” зазначалося: “Українські повстанці вітають Вас, як своїх рідних братів по зброї! Нас з вами однаково вішали і розстрілювали гестапівці і сталінські палачі. [...] Ми хочемо жити в вільних, дружніх, самостійних державах без гітлерівської і сталінської терористичної диктатури”⁶⁰⁶. Як показувало життя, такі звернення давали конкретні результати. В одному з підпільних звітів зазначалося: “Один червоноармієць стрінув наших дві дівчини, котрі несли на могилу тризуб, впавшим двом нашим членам, і сказав таке: вертайте назад, бо по дорозі стріне вас НКВД-т і побачить, що ви несете тризуб, то вони вас на місці розстріляють. А також скажіть в селі усім людям, щоби Тризуби поховали, бо НКВД таких дуже переслідуює”⁶⁰⁷. До речі, збереглися непоодинокі свідчення, що червоноармійці не знищували повстанські листівки й заклики⁶⁰⁸.

Робота велася і в сфері поширення звернень до працівників МВС, учасників ВБ, демобілізованих, колишніх працівників і членів КП(б)У, донощиків⁶⁰⁹. У Карпатському краї ОУН активно поширювалася листівка “До сексотів, донощиків, міліціантів, істребітелів та інших зрадників українського народу”, а також методичні вказівки щодо боротьби з “сексотством”. У ній зверталися до особового складу радянської міліції західних областей України із закликом залишати лави міліції: “Не можуть побороти українців червоноармійці й прикордонники в облавах, ні НКВД в інші вишукані способи. Свою неміч пізнали НКВДисти, тому постворили по селах міліції (винищувальні відділи), що є на ділі відділом НКВД. Вони мають вести роботу НКВД там, де більшовики не можуть собі дати ради. І бачимо, що міліція помагає опанувати терен і помагає виловлювати підпільників та дезертирів Червоної армії. [...] Невже Ви, як члени міліції, хочете дальше видавати своїх братів на жертву

⁶⁰⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 13. Арк. 145.

⁶⁰⁵ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 29. Арк. 16.

⁶⁰⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 64. Арк. 65.

⁶⁰⁷ ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 126. Арк. 102.

⁶⁰⁸ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 29. Арк. 16.

⁶⁰⁹ УПА в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу 1942–1950 рр. [Б.м.] : Видання Закордонних частин ОУН, 1957. Ч. 1. С. 103–117. (Серія “Бібліотека українського підпільника” Ч. 6); Літопис нескореної України : Документи, матеріали, спогади / підготували Ярослав Лялька, Роман Коритко, Мирон Онишкевич та ін. ; авт. передмови Ярослав Лялька. Львів : Галицька видавнича спілка, 1997. Кн. 2. С. 240; Сергійчук В. ОУН-УПА в роки війни. Нові документи і матеріали. Київ : Дніпро, 1996. С. 420–423.

більшовикам”⁶¹⁰. Ретельно поставлена і продумана робота серед працівників органів МВС, військових сприяла підтримці з їхнього боку українського визвольного руху⁶¹¹. Особливо важливе значення мало залучення до таємного співробітництва з підпіллям навесні 1945 р. начальника паспортного столу міліції Яблунівського р-ну Сергієнка (загинув навесні 1947 р.). Траплялося це у такий спосіб. Навесні 1945 р. Сергієнко у справах приїхав до с. Ковалівка Яблунівського р-ну, на зворотньому шляху в смт Яблунів його захопила районна боївка СБ, проте уже через кілька годин він був на волі і про це ніхто не довідався. Отже, підпілля було забезпечене паспортами і різними документами, з якими можна було безпечно з’являтися навіть у містах⁶¹².

Ще більш показовим фактом стало виявлення у Яблунівському РВ МДБ легальної оунівської сітки з працівників міліції, створеної 1946 р. Очолював цю групу Іван Копчук, який з 1945 р. працював міліціонером, а в 1946 р. встановив зв’язок з підпіллям, керував легальною сіткою, постачав підпільників бойовими припасами, передав до 500 автоматних патронів і один ріжок від автомата. До складу групи входили: Іван Яковенчук, дільничний уповноважений с. Нижній Березів Яблунівського р-ну, молодший лейтенант міліції, який до органів міліції прийшов у 1946 р., а зв’язок з підпіллям встановив у 1948 р., постачав бойові припаси, передавав розвідувальні дані про РВ МДБ і РВ МДБ; Петро Босчко, дільничний уповноважений с. Середній Березів Яблунівського р-ну, одразу з приходом в органи міліції у 1945 р. встановив зв’язок з підпіллям, постачав бойові припаси та інформацію розвідувального характеру; Петро Кифор, в органах міліції працював із 1945 р., рядовий міліціонер, встановив зв’язок з оунівським підпіллям з 1947 р., передав підпільникам один автомат і до 1 000 патронів, а також розвідувальну інформацію. До речі, всіх членів легальної сітки ОУН виявили та заарештували лише у травні 1951 р.⁶¹³.

Пропаганда націоналістів була дієвою і в структурах репресивно-каральних органів, що особливо турбувало владу. Констатовано наявність в органах міліції осіб, які співпрацювали із націоналістами. Начальник УМВС Дрогобицької області О. Сабуров звітував 28 травня 1948 р., що тільки за 1947 р. з політичних мотивів звільнено

⁶¹⁰ ОУН і УПА в 1944 році : документи. : в 2 ч. / упоряд. О. Веселова, С. Кокін, О. Лисенко, В. Сергійчук; відп. ред. С. Кульчицький. Київ : Інститут історії України НАН України, 2009. Ч. 2. С. 127.

⁶¹¹ ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 9. Спр. 63. Арк. 1; Оп. 8. Спр. 263. Арк. 86; ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 172. Арк. 10–11, 26, 45, 49–51, 83.

⁶¹² ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 93 (1954). Спр. 1. Арк. 474–475.

⁶¹³ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 98 (1954). Спр. 1. Т. 1. Арк. 222.

136 осіб, а за посадові злочини, порушення радянської законності й морально-побутовий розклад – 111. Із загальної кількості за матеріалами відділення контррозвідки звільнено 32 особи (20, які служили в гітлерівських каральних органах і мали зв'язки із українськими націоналістами; 12 за порушення радянської законності і службово-посадові злочини). За вказаний період відділення контррозвідки заарештувало і притягнуло до кримінальної відповідальності 31 особу (з них: 11 осіб – за контрреволюційні злочини; 12 – за порушення радянської законності і посадові злочини; вісім – за дезертирство)⁶¹⁴. У 1948 р. за активну посібницьку діяльність українським націоналістам звільнено три особи⁶¹⁵.

Вдалося виявити парадокси і курйози у роботі репресивно-каральної системи. Начальник УМВС Дрогобицької обл. Олександр Сабуров писав, що у зв'язку з тим, що в органах міліції у 1949 р. було значне недоукомплектування особового складу, звільнення відбувалися у виняткових випадках (хабарництво, пияцтво, вимагання, співпраця з підпіллям тощо). Так, чекісти, довідавшись у жовтні 1950 р., що дільничний уповноважений Дублянського райвідділу Петро Куцан підтримував зв'язок з підпіллям, якихось заходів для його звільнення не вживали, тому на середину 1952 р. він продовжував працювати. Співпраця дільничних уповноважених з націоналістами відбувалася впродовж усього періоду боротьби⁶¹⁶.

У 1950 р. дільничний уповноважений с. Верхнє Гусине Боринського р-ну Іван Куштинець підтримував зв'язок із націоналістами, постачав їм патрони, інформував про чисельність ГОГП, надавав особисті дані про працівників райвідділу МДБ⁶¹⁷.

Активно співпрацював із підпільниками сільський актив: голови сільських рад, їхні заступники і секретарі сільрад. Про активну співпрацю радянського активу з націоналістами свідчить статистика. Так, у Дрогобицькій області 1946 р. заарештували і засудили за контрреволюційну діяльність 35 голів сільських рад (близько 5 % їхньої загальної кількості), 20 секретарів сільських рад (3 %) ⁶¹⁸; у 1947 р. із 35 голів сільрад засуджено чотирьох як учасників ОУН, 18 посібників, сімох колишніх старост, трьох міліціонерів⁶¹⁹. Натомість у Станіславській області в 1947 р. заарештували 42 голів сільських

⁶¹⁴ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 172. Арк. 97.

⁶¹⁵ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 172. Арк. 98.

⁶¹⁶ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 194. Арк. 5, 8; Спр. 295. Арк. 49–49зв.

⁶¹⁷ ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 843. Арк. 133.

⁶¹⁸ ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 8. Спр. 261. Арк. 32; Ф. 2-Н. Оп. 31 (1960). Спр. 13. Арк. 95; Оп. 32 (1960). Спр. 8. Арк. 326.

⁶¹⁹ ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 8. Спр. 261. Арк. 33.

рад (з них: два інформатори СБ, чотири члени ОУН, 36 посібників), вісім заступників голів сільрад, 11 секретарів сільрад (два станичні ОУН, три члени ОУН, шість посібників)⁶²⁰. Для прикладу, УМДБ Станіславської обл. викрило цілу групу радянських працівників, які працювали у районних центрах с. Коршів і смт Обертин Станіславської обл. За завданням ОУН їх ввели до радянських органів для збору розвідувальної інформації, викривлення політики, забезпечення підпілля зброєю, бойовими припасами, медикаментами. Тільки у цих районних центрах за 1948 р. заарештували 22 активних оунівців: міліціонера Обертинського РВ МВС Володимира Зубрицького, міліціонера Коршівського РВ МВС, завідувача районної лікарні у с. Коршів Григорія Дячука, завідувача Обертинської районної заготівельної контори тощо. Серед заарештованих оунівців, які працювали у сільських установах, було п'ять голів, шість секретарів сільрад і два голови сільпо, вчитель і завідувач сільського клубу⁶²¹.

За завданням ОУН особи, які симпатизували націоналістичному руху, влаштовувалися до різних установ, організацій тощо⁶²². Наявність широко розгалуженої агентурно-інформативної мережі давало змогу оперативно довідуватися про плановані заходи органів радянської влади, отримувати різні документи, кореспонденцію тощо. У Дрогобицькій області була викрита й ліквідована група учасників ОУН, які влаштовувалися на роботу у контору зв'язку (заарештовано 14 осіб)⁶²³. Зокрема, у вбитого в 1947 р. на території Дрогобицької області провідника надрайонного проводу ОУН Петра Петриги-“Щербака” чекісти вилучили кілька документів із великою кількістю витягів і частин поштової кореспонденції громадян, які проживали у різних областях СРСР. Ці факти свідчили, що на окремих пунктах поштова кореспонденція піддавалася контролю з боку агентури ОУН. Із вилучених виписок з частин поштової кореспонденції у “Щербака” випливало, що оунівці вивчали листування осіб, які прибули на роботу до західних областей України зі східних, а також місцевого населення із засудженими і виселеними у віддалені райони СРСР підпільниками та їхніми посібниками. Виписки з листів кількох засуджених із Сибіру були сповнені оптимізму, переживаннями за рідну землю і бажанням повернутися на Батьківщину: “Щоб Бог

⁶²⁰ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 57 (1953). Спр. 1. Т. 4. Арк. 323.

⁶²¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 72. Арк. 371–372.

⁶²² ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 55 (1953). Спр. 5. Т. 4. Арк. 108–109.

⁶²³ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 90. Арк. 302.

допоміг перебути це лихо та й повернутися у рідну, улюблену Україну [...] Хай громлять наші любі пісні і летять далеко, на нашу любу Україну, а нам разом серця краються, але це скінчиться, прийде час, що заживемо на своїй рідній землі”⁶²⁴. У зв’язку з цим міністр держбезпеки УРСР Сергій Савченко у січні 1948 р. наказав розшукати оунівців, які проникли у поштові органи.

У незначній кількості націоналісти мали своїх членів у комсомолі. Водночас самі підпільники визнавали: “Перебування члена оунівської організації в рядах комсомолу значно полегшує конспірацію, і чим “активнішим” буде цей комсомолец, тим ліпше”⁶²⁵. Після проникнення у ряди комсомолу вони продовжували вести активну націоналістичну роботу і здійснювали диверсійні й терористичні акти. Так, Свалявський окрвдділ МДБ Закарпатської області 13 грудня 1948 р. у с. Чинадієво Свалявської округи заарештував учасника ОУН Ю. Мельничука, який вступив у ряди ВЛКСМ. Слідство встановило, що до 1947 р. Ю. Мельничук був провідником кущового проводу ОУН у Станіславській області, де проводив активну націоналістичну роботу і перейшов на Закарпаття для продовження своєї діяльності⁶²⁶.

Загалом населення позитивно ставилося до визвольного руху на всіх територіях. Однак значна його частина у 1949 р. через страх потрапити під репресії органів радянської влади перестала підтримувати підпілля, а решта, якщо й надавала допомогу, то з великою обережністю: “Сьогодні ти їм даєш гроші, а завтра вони тебе посадять у тюрму”⁶²⁷. Така ситуація, однозначно, знижувала моральний стан, особливо серед рядових підпільників. Траплялися випадки дезертирства з підпілля і переходу на самостійне переховування. Це стосувалося як рядових, так і вищих членів ОУН⁶²⁸.

Підпілля прагнуло всіма силами відновити втрачені позиції та свій вплив на населення, зберегти кадри⁶²⁹. У своїх зізнаннях від 22 серпня 1953 р. Микола Цапей, характеризуючи ставлення місцевого населення до учасників підпілля, підкреслював: після активних дій органів МВС впродовж 1951 р. населення до підпілля ставилося обережно, переважно відмовлялося давати продукти

⁶²⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 398. Т. 18. Арк. 97.

⁶²⁵ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 26. Арк. 289.

⁶²⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 26. Арк. 289.

⁶²⁷ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 1. Арк. 258.

⁶²⁸ АУСБУ ЛЮ. Спр. 37933. Арк. 111.

⁶²⁹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 98 (1954). Спр. 1. Т. 2. Арк. 137–138.

харчування та інформацію розвідувального характеру; підпільники водночас побоювалися мешканців, майже у кожному підозрювали таємних співробітників спецслужб⁶³⁰. Заарештовані підпільники зазначали також, що більшість населення через провокації перестала довіряти підпільникам і відкрито висловлювала зневіру в успіх і можливу перемогу над радянською владою. Настрої зневіри найбільше поширилися серед колгоспників. І хоча саме організація колгоспів підірвала базу підпілля, частина колгоспників продовжувала йому допомагати матеріально. Натомість одноосібні селянські заможні господарства, у багатьох випадках переобтяжені податками, відмовлялися надавати матеріальну допомогу. Найбідніші господарства позитивно ставилися до підпільників, заявляючи при цьому, що вони не бояться і не будуть терпіти органи радянської влади навіть під страхом виселення до Сибіру. В інтелігенції села і райцентрів (місцеві та новоприбулі) ставлення до підпільників ОУН в більшості випадків було нейтральним, однак вони часто відкрито висловлювали зневіру в успіх боротьби⁶³¹. Примітно, що на завершальному етапі функціонування визвольного руху провідник Карпатського краю М. Твердохліб продукти у населення наказував тільки купувати⁶³².

Попри все, місцеве населення продовжувало переходити у підпілля. Так, за офіційними даними оперативного обліку відділу 2-Н УМДБ Станіславської обл., у 1950 р. перейшли на нелегальне становище і влилися в чинне підпілля 162 особи. Крім цього, виявлено 11 підпільників, які прийшли у 1950 р. на територію Станіславської області зі сусідніх областей. Із тих, які перейшли на нелегальне становище в 1950 р., у різний час ліквідовано 111 підпільників⁶³³.

Упродовж 1951 – 1952 рр. у західних областях України в підпілля перейшли 123 особи (у тому числі в 1951 р. 121 особа і в 1952 р. дві), вбито 115. Із них органами ліквідовано 115 осіб. У Станіславській області у підпілля пішли 58 осіб (1951 р. 57, 1952 р. одна), вбито 55; Дрогобицькій – вісім (1951 – 0, 1952 р. 0), вбито сім; Закарпатській – п'ять (1951 р. 0, 1952 р. 0), вбито п'ять; Чернівецькій – три (1951 р. 0, 1952 р. три), вбито три⁶³⁴.

⁶³⁰ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 8. Арк. 272.

⁶³¹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 108 (1954). Спр. 2. Т. 1. Арк. 306.

⁶³² ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 6. Арк. 250–252.

⁶³³ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 98 (1954). Спр. 1. Т. 1. Арк. 183.

⁶³⁴ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 99 (1954). Спр. 8. Т. 6. Арк. 2.

Окремим напрямом пропагандивної роботи стали антивиборчі кампанії, вдале проведення яких радянське керівництво розглядало як демонстрацію всьому світу існування “реальної демократії”. Провідники ОУН розглядали вибори як стратегічні, і для того, щоб їх зірвати, мобілізували всі сили. Різноманітні листівки, звернення, лозунги поширювалися з метою засвідчити вороже ставлення до органів влади та підтримку УССД.

У витягу з інформації начальника політичного управління Прикарпатського військового округу Л. Брежнєва секретарю ЦК КП(б)У М. Хрущову про акції ОУН та УПА напередодні виборів до Верховної ради СРСР та заходи щодо ліквідації націоналістичного підпілля (від 28 грудня 1945 р.) зазначалося, що в низці сіл Станіславської і Тернопільської областей націоналісти посилили свою діяльність, спрямовану на зрив виборів до Верховної ради СРСР⁶³⁵. Тобто, проти такої форми проведення виборів за радянським сценарієм виступило і повело антивиборчу кампанію українське революційне підпілля. Під час виборів ОУН та УПА також здійснювали контрпропаганду, спростовуючи наклепи радянської пропагандивної машини, показували антидемократизм виборів, спираючись на досвід виборчих кампаній 1939 – 1940 рр. та демонструючи реальну сутність органів влади.

Крайовий осередок пропаганди Карпатського краю ОУН (“Погар”) 24 грудня 1945 р. видав інструкцію щодо бойкоту виборів до Верховної ради СРСР, у якій чітко зазначалася позиція визвольного руху до урядової кампанії. Зокрема, націоналісти задекларували негативне ставлення до виборів до Верховної ради СРСР і УРСР, тому що: по-перше, вона вважалася органом окупантської влади щодо України; по-друге, виступала знаряддям “імперіалістичної” політики; по-третє, вибори не були ні вільними, ні демократичними; по-четверте, світова громадськість прискіпливо спостерігала за виборами⁶³⁶.

Практично по всій території західних областей України постійно поширювалися революційні антивиборчі листівки, лозунги тощо. Цьому слугувала широка пропагандивна робота, щоб: “а) викрити недемократичність і забріханість сталінської конституції; б) розкрити недемократичність виборчої системи; в) виявити справжнє обличчя

⁶³⁵ Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 4: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля : інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1943–1959) / упоряд. Анатолій Кентій, Володимир Лозицький, Ірина Павленко. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2002. Кн. 1: 1943–1945. С. 56.

⁶³⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 38. Арк. 13.

кандидатів у депутати до Верховної Ради СРСР, виготовити за допомогою Окружних Референтів Пропаганди матеріали про всіх кандидатів, що вибираються на зазначеному терені, та підбати, щоб їх одержали всі “низові клітини”; г) продемонструвати світові ставлення українського народу до виборів”⁶³⁷.

Підпілля розділило антивиборчу діяльність 1945–1946 рр. на дві фази. У першій головним завданням було пояснити населенню через збори, мітинги, друковану пропаганду усю недемократичність сталінських виборів та підготувати його до реалізації другої фази – повного бойкоту. У другій фазі потрібно було так провести роботу, щоб народ повністю зрозумів усе та сам продемонстрував національну і політичну зрілість. Від підготовчої та послідовної роз’яснювальної кампанії залежав успіх другої фази. Важливе місце займало поширення друкованої продукції. Зокрема, у підпільних документах зазначалося, що у всіх округах Карпатського краю ОУН слід опублікувати не менше 3 000 листівок і не менше 30 000 закликів⁶³⁸. Кожного члена в окрузі зобов’язували вивчити всі інструкції, листівки, лозунги, розуміти і виконувати поради та рекомендації Проводу, знати, чому організація виступала проти виборів. Крім того, ставилося завдання вивчати усю радянську пропаганду з метою відповідного реагування на неї. Суттєвою вимогою ставало проведення занять з членами низових пропагандивних звен та організацій. Ці завдання були актуальними у першій фазі. У другій фазі, починаючи від 1 і до 10 лютого 1946 р., головним було розгортання лозунгової та пропагандивної кампанії⁶³⁹. Заарештований редактор газети Станиславівського окружного проводу ОУН зазначав, що основний акцент підпілля робило на посилення розклеювання антирадянських листівок, написання лозунгів та активізацію роботи пропагандистів-масовиків⁶⁴⁰.

Особливого значення підпілля надавало безпосередньому спілкуванню з людьми; власне, сама форма від “дверей до дверей” була особливо ефективною. Не забували у підпіллі про масову агітацію. Наприклад, на території Долинського надрайонного проводу з грудня 1945 р. до 10 лютого 1946 р. було проведено 63 мітинги, 1 450 політичних гутірок, розклеєно 17 400 лозунгів⁶⁴¹.

⁶³⁷ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 38. Арк. 12–13; Т. 88. Арк. 87–88; Спр. 398. Т. 3. Арк. 33.

⁶³⁸ ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 7. Спр. 220. Арк. 6, 148; ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 75 (1953). Спр. 6. Арк. 373; Ф. 13. Спр. 376. Т. 38. Арк. 13; Спр. 372. Т. 51. Арк. 28–29.

⁶³⁹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 75 (1953). Спр. 6. Арк. 374; Ф. 2-Н. Оп. 56 (1953). Спр. 4. Т. 3. Арк. 2–3.

⁶⁴⁰ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 55 (1953). Спр. 5. Т. 4. Арк. 424.

⁶⁴¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 38. Арк. 259.

Пропагандист Станіславівського надрайонного проводу ОУН провів три мітинги у с. Підлужжя, на якому було 70 присутніх, у с. Підпечери Станіславського р-ну – 300 осіб, у с. Глибівка Богородчанського р-ну – 450 осіб⁶⁴². Мітинги були досить активною формою поширення антивиборчих гасел і водночас користувалися значною популярністю серед населення⁶⁴³.

Згідно з наказом Проводу ОУН(б), треба було розгорнути широку пропагандивну роботу, зокрема, писати, розкидати і розклеювати лозунги та гасла по всіх населених пунктах на видних місцях (школах, кооперативах, сільрадах, парканах, стовпах, поручнях, дороговказях). Водночас листівки слід було обов'язково давати читати селянам з рук у руки⁶⁴⁴. Керуючись цими вказівками, підпілля здійснювало конкретні лозунгові та листівкові акції. Так, у смт Трускавець Дрогобицького р-ну на одному з будинків був вивішений замінований націоналістичний заклик⁶⁴⁵. У донесенні секретаря Закарпатського обкому КП(б)У Пінчука про політичні настрої виборців області у зв'язку з виборами до Верховної Ради СРСР станом на 10 лютого 1946 р. йшлося, що в області на 15.00 проголосували 348 271 осіб (80,3 %). Як негативний фактор відзначали, що у с. Велика Добронь Ужгородської округи була знайдена листівка, написана українською мовою від руки, яка висіла на телефонному стовпі, такого змісту: “Брати-мадяри, рвіть бюлетені і не голосуйте, бо недалеко той час, що для вас засяє сонце”⁶⁴⁶. Роботу з поширення націоналістичної літератури проводили не лише члени ОУН, стрільці УПА, але й пересічні мешканці, які підтримували визвольний рух⁶⁴⁷.

Підпільні гасла та ідеї знаходили відгук і серед членів виборчих комісій⁶⁴⁸. Так, 28 січня 1949 р. у с. Манява Солотвинського р-ну депутат сільської ради демонстративно відмовився здійснювати будь-яку роботу з населенням по виборах народних засідателів⁶⁴⁹. До антивиборчих акцій добровільно залучалися усі верстви населення, які не були членами ОУН. Антивиборчі акції здійснювали навіть діти, які, зриваючи радянську агітацію, одночасно вішали

⁶⁴² ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 38. Арк. 134.

⁶⁴³ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 7. Спр. 4. Т. 3. Арк. 34зв.

⁶⁴⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 38. Арк. 14 – 16зв.; УСБУ ЛО. П-27676. Арк. 16.

⁶⁴⁵ ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 7. Спр. 66. Арк. 79; Спр. 218. Арк. 92; ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 30. Арк. 170 зв.

⁶⁴⁶ Радянські виборчі кампанії в Західній Україні (1946 – 1951 рр.) : збірник документів і матеріалів / упоряд. і відп. ред. О. Й. Стасюк ; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2011. С. 156. (Серія “Український визвольний рух у ХХ столітті”).

⁶⁴⁷ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 12. Арк. 296.

⁶⁴⁸ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 54. Арк. 36.

⁶⁴⁹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 12. Арк. 296.

націоналістичну⁶⁵⁰. Наприклад, під час виборів 21 лютого 1946 р. учитель Іван Федорів, ідучи з учнями повз гарнізон, зініціював спів пісні: “Україно, як Тобі здається, сидить ворог в Твоїй хаті, тай з Тебе сміється”. За це він був заарештований начальником гарнізону⁶⁵¹.

Упродовж усіх виборчих кампаній ефективною формою поширення націоналістичної пропаганди, зокрема у містах, була т. зв. шептана. Зокрема, про це йшлося у листі від 26 грудня 1945 р. провідника Карпатського крайового проводу ОУН Я. Мельника-“Роберта” до керівника Станіславського окружного проводу Михайла Хміля-“Всеволода”: “Нещодавно я вислав Вам ряд інструкцій, листівок і пропагандивних матеріалів у справі виборів, вважаю, що вже необхідно вести шептану (усну) пропаганду, так як в останні дні вже буде пізно і неорганізований народ піде на вибори”⁶⁵². На виконання цих вказівок у всьому Карпатському краї ОУН поширювалася шептана пропаганда. Цим напрямом займалося саме населення. Особливого поширення вона набрала у містах, так підтримуючи дух міського населення. Підпільники визнавали, що цей вид пропаганди був навіть ефективнішим, ніж збори і мітинги⁶⁵³.

Підпільна кампанія проти виборів до ВР СРСР і УРСР мала засвідчити перед цілим світом прагнення українського народу звільнитися від окупаційного режиму і створити незалежну державу⁶⁵⁴.

Для зриву виборів до місцевих органів влади у грудні 1947 р. та грудні 1951 р. визвольний рух за радянським сценарієм, хоча й у значно менших масштабах, розпочав активну пропагандивну кампанію. Так, у період від 1 листопада до 21 грудня 1947 р. на Станіславщині чекісти зафіксували поширення антивиборчих листівок у 32 населених пунктах і, як результат, вилучено більше 300 листівок. Крім цього, до 5 000 примірників листівок було вилучено в криївках⁶⁵⁵.

Активність підпілля щодо зриву виборів до місцевих органів влади була в кілька разів меншою. Переважно масштабних бойових акцій підпільники не здійснювали, а обмежувалися лише пропагандою. Зокрема, у витязі зі звіту секретаря Станіславського обкому КП(б)У М. Слоня про виконану роботу з підготовки та

⁶⁵⁰ УГВР в світлі постанов Великого Збору та інших документів з діяльності 1944–1951 рр. [Б.м.] : Видання Закордонних частин ОУН, 1956. С. 218. (Серія “Бібліотека українського підпільника” Ч. 3).

⁶⁵¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 38. Арк. 212.

⁶⁵² ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 2968. Арк. 6–8.

⁶⁵³ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 38. Арк. 174.

⁶⁵⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 38. Арк. 14–14зв.

⁶⁵⁵ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 57 (1953). Спр. 1. Т. 3. Арк. 335.

проведення виборів до місцевих Рад депутатів трудящих (від 27 січня 1948 р.) говориться, що у цей час підпілля намагалося посилити свої дії шляхом поширення антирадянських антивиборчих листівок⁶⁵⁶.

Підпілля у цих виборчих кампаніях робило акцент на пропаганду і роз'яснення людям усієї антидемократичності і фарсу виборів. Так, 23 грудня 1949 р. під час проведення чекістсько-військової операції у гірсько-лісистій місцевості Солотвинського р-ну було виявлено криївку, з якої забрали оунівські документи, що належали референтові пропаганди Станиславівського окружного проводу ОУН Богданові Трачу-“Дунаю”. Зокрема, був вилучений лист, у якому провідник Карпатського крайового проводу ОУН Степан Слободян-“Єфрем” давав вказівки на зрив виборів до ВР СРСР 1950 р. Крім того, потрібно було розмножити надіслані листівки: “До українців”, “До українських, селян, робітників, інтелігенції”, “Люди у Радянському Союзі”, “Противиборчі заклики”. Поширювати їх слід було одразу ж після початку виборів, насамперед на територіях, де позиції підпілля були слабшими. Зазначені листівки були розроблені на основі попереднього виборчого досвіду⁶⁵⁷.

Українські націоналісти не обійшли увагою вибори народних суддів і засідателів. Попри те, що за своїм значенням вони були другорядними порівняно з виборами до ВР СРСР і УРСР та й сили націоналістів були суттєво підірвані, ця проблема відображалася на сторінках підпільних видань.

До речі, антивиборчі акції українських націоналістів у 1950 р. зводилися передусім до пропаганди шляхом друкованого слова. Зокрема, вони широко розповсюджували звернення до населення від Української Головної Визвольної Ради із закликом бойкотувати вибори до ВР СРСР 12 березня 1950 р.: “Використайте свій досвід з 1946 і 1947 рр. і в цих виборах. Тоді ви станули на висоті своїх завдань, показали свою велику свідомість, стійкість і політичну зрілість. Наша противиборча боротьба стала відома широким масам працюючих ССРСР, запалюючи їх на боротьбу проти большевицьких гнобителів і експлуататорів. І не тільки стала вона відомою для мас ССРСР. [...] Своєю поставою в день большевицьких виборів у 1946 і 1947 рр. Ви, українські селяни, робітники, інтелігенціє, створили

⁶⁵⁶ Ляницький В. Вибори до Верховних рад СРСР (1946 р., 1950 р.) і УРСР (1947 р., 1951 р.) як одна із форм радянської у Карпатському краї ОУН. *Дрогобицький краєзнавчий збірник* / ред. кол. Л. Тимошенко (голов. ред.), Л. Винар, Л. Войтович, Г. Гмітерек та ін.. Дрогобич : Коло, 2012. Вип. XVI. С. 374.

⁶⁵⁷ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 51. Арк. 357–358, 360–379.

неоцінимий капітал для політичної роботи Української Головної Визвольної Ради”⁶⁵⁸.

Оскільки у Карпатському краї діяльність репресивно-каральних органів вирізнялася особливою активністю, місцеве підпілля масово поширювало “Перестороги!”, у яких зазначалися найбільш характерні форми та методи роботи НКВС, спецгруп тощо. Окрім таких звернень, поширення набули заклики, які остерігали від вступу до різного роду провокативних організацій (лжеорганізацій), створених репресивними органами для боротьби проти підпілля. Найбільшого поширення цей спосіб боротьби набув у містах, середніх і вищих навчальних закладах⁶⁵⁹.

Розроблялися й поширювалися листівки щодо різних свят та роковин. Наприклад, вітальна листівка від 6 січня 1948 р. “З Різдвом Христовим, українська родино!”⁶⁶⁰, вітання з нагоди Христового Воскресіння, “У великі дні Роковин Тараса Шевченка”, інформативні статті про те, звідки пішли назва “Україна”, герб, прапор, сатиричні листівки “Про большевицьке звернення”⁶⁶¹. Окремо проводилися по всіх селах лозунгові акції з нагоди Свята зброї⁶⁶².

На думку Омеляна Кочія-“Левка”, на території Карпатського краю найкраще поставлена пропагандивна робота у Дрогобицькій окрузі⁶⁶³. Натомість у Калуській окрузі були здібні надрайонні і низові пропагандисти. Дуже слабкими вважалися пропагандисти Станиславівської округи, однак найгіршими справи із пропагандою були у Коломийській окрузі, де мережа пропагандистів повністю зникла. Натомість референт пропаганди Дрогобицького окружного проводу ОУН О. Андрусейко-“Аркадій” заявляв, що умови для роботи на його терені були слашнішими, ніж на Станиславівщині, що обумовлювалося відсутністю на території такої великої кількості відділів УПА, які б могли забезпечити діяльність пропагандистів⁶⁶⁴.

Отже, пропаганда самостійницьких ідей – разом із критикою радянського імперіалізму – була головною формою діяльності українського Руху опору. Наприкінці 1940-х рр. пропаганда і масова агітація виступають на перший план. Структура референтури

⁶⁵⁸ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 38. Арк. 105–106; УГВР в світлі постанов Великого Збору та інших документів з діяльності 1944–1951 рр. [Б.м.] : Видання Закордонних частин ОУН, 1956. С. 318. (Серія “Бібліотека українського підпільника” Ч. 3).

⁶⁵⁹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 59. Арк. 359–360.

⁶⁶⁰ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 65. Арк. 233.

⁶⁶¹ “У великі дні Роковин Тараса Шевченка”. *ЦДДА України у м. Львів*. Ф. Р-9. Оп. 1. Спр. 7. 1 арк.; “Про большевицьке звернення”; “Сурмач” Україна – Ім’я – Народ – Земля. *ЦДДА України у м. Львів*. Ф. Р-9. Оп. 1. Спр. 4. 2 арк.

⁶⁶² В День “Свята Зброї”, листівка-нарис історії Української Зброї, від 20 серпня 1946 р. *ЦДДА України у м. Львів*. Ф. Р-9. Оп. 1. Спр. 6. 3 арк.; ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 73. Арк. 43.

⁶⁶³ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 50. Арк. 224.

⁶⁶⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 50. Арк. 232.

пропаганди відзначалася розгалуженістю та чіткою ієрархією. У 1945–1950-х рр. вона зазнавала певних трансформацій. Працівники референтури пропаганди Карпатського крайового проводу ОУН самостійно творили, а також здійснювали редагування друкованої продукції, яка з'являлася в окружних і надрайонних проводах. Проте основною проблемою була нестача кваліфікованих кадрів, зокрема, не лише простих фахових пропагандистів, але й керівників референтури пропаганди. Частим явищем було виконання обов'язків референта пропаганди провідником відповідного проводу.

Основними формами проведення пропагандивної роботи ОУН у Карпатському краї стали: друкована (газети, журнали, листівки, брошури, заклики і т. д.); масова усна пропаганда (агітація); поширення чуток, або т. зв. “шептана” пропаганда. Однак найбільшого поширення ідеї визвольної боротьби тут отримували через друковані засоби пропаганди. Для цього діяли осередки, в яких друкувалася та розмножувалася література, компактні техзвена, обладнані невеликими верстатами, основним же засобом видання підпільної літератури була друкарська машинка. Соціальними об'єктами оунівської пропаганди у Карпатському краї стали: молодь, учителі, інтелігенція, селяни, червоноармійці, особи, що працювали або співпрацювали з радянськими спецслужбами, а також представники національних меншин. Зі згортанням збройних акцій у Карпатському краї ОУН дедалі більшого поширення набуває пропагандивна діяльність.

2. Військово політична діяльність

Служба безпеки. Одну з ключових ролей в ОУН відіграла референтура Служби безпеки (СБ). Радянський репресивно-каральний апарат розгорнув масштабну боротьбу проти українського визвольного руху з використанням насамперед широкої агентурної мережі, провокаційно-компрометаційних та спеціальних заходів і спецгруп. Протидіючи їм, референтура СБ, без перебільшення, забезпечувала життєдіяльність організації. Органи СБ, за висловом А. Кентія, “зайняли останній рубіж оборони позицій визвольного руху”⁶⁶⁵.

Певний час, приблизно з осені 1946 р., в деяких регіонах замість назви “Служба безпеки” СБ вживалася назва “Екзекутивний відділ” (ЕВ). За твердженням Д. Веденєєва і Г. Биструхіна, вперше почали

⁶⁶⁵ Кентій А. Українська повстанська армія в 194–1945 рр. Київ : Інститут історії України НАН України, 1999. С. 62.

використовувати таку назву на Дрогобиччині⁶⁶⁶, проте вона не прижилася, і самі підпільники не завжди нею послуговувалися. Згодом назва ЕВ вийшла з ужитку.

Референтура СБ займалася слідством і судом, проводила розшуки, арешти, здійснювала бойові та каральні функції, вела розвідувальну, контррозвідувальну роботу, виявляла й ліквідувала провокаторів в організаціях ОУН, агентуру органів НКВС-НКДБ як в організаціях, так і серед місцевого населення, інших підпільних організацій серед українського населення та розробку нестійкого елемента і попередження розкладу відділів УПА. Вона також встановлювала місця дислокації військових частин, чисельність, склад, озброєння, особовий склад оперативних працівників органів МДБ і МВС, вела розробку польських націоналістичних підпільних організацій, систематично наглядала за всією діяльністю членів ОУН, виявляла осіб, лояльно налаштованих до органів влади, агентуру, з'ясовувала адреси радянських функціонерів, стратегічних об'єктів, організувала стеження, проведення диверсійно-терористичних акцій, ведення кримінальних справ на членів ОУН і представників місцевого населення, контроль за діяльністю господарських та адміністративних органів, боролася з дезертирством. Ще одним аспектом діяльності референтури СБ було здійснення терористичних актів проти працівників органів спецслужб і радянського-партійного активу, фіксування господарсько-політичних заходів, які проводилися у селах, а також тих, хто забезпечували їхнє проведення тощо. Окрім цього, на СБ часто покладалися функції зліквідованої господарчої референтури. Наголошуючи на господарських функціях референтури СБ, варто зазначити, що ця робота здійснювалася нерідко примусовими методами⁶⁶⁷. Окрім боротьби проти агентури, СБ стежила за виконанням вказівок і наказів вищих провідів. Районні референти СБ звітували своїм тереновим провідникам тільки усно і лише про справи, які стосувалися їх дотично (організаційні та оперативні). Теренові провідники не мали права контролювати кошти СБ або ж звіти, які йшли у вищі референтури. Широке повноваження СБ часом призводили до непорозумінь і конфліктів з працівниками інших референтур. Цей час називали періодом “есбізації”⁶⁶⁸. Тому Провід ОУН був змушений частково обмежити повноваження і права

⁶⁶⁶ Веденєєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945–1980-ті роки : монографія. Київ : К.І.С., 2007. С. 73.

⁶⁶⁷ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 63 (1953). Спр. 1. Т. 1. Арк. 269, 271.

⁶⁶⁸ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 4. Арк. 155.

СБ. У листі крайового провідника Василя Сидора-“Шелеста” від літа 1947 р. щодо питання відносин між референтами СБ і провідниками зазначалося: “Установку, що першим завжди є провідник, якому потрібно підпорядковуватися і перед ним звітуватися, а потім вже вищому керівнику”⁶⁶⁹. Крім того, зазначалося, що до провідника слід було звертатися “друже провідник”, а до референтів – “друже зверхнику” без будь-яких винятків. Провідник, незалежно від того, яку організаційну структуру очолював, прирівнювався за статусом до референта, що належав до вищого рівня⁶⁷⁰.

У крайовій референтурі СБ працював референт, його заступники, слідчі, технічний референт і вишкільник, в округах – референти і бойовики, на початках – слідчі, технічні референти. У деяких надрайонах також були технічні референти. ОУН цінувала кадри, обізнані з роботою СБ. У характеристиці становища в Карпатському краї ОУН крайовий провідник В. Сидор-“Шелест” забороняв переводити есбістів на іншу роботу; це допускалося лише у виняткових випадках. Наприклад, надрайонний референт СБ, який був добре обізнаний з тереном, міг бути призначений надрайонним провідником ОУН у разі відсутності іншої відповідної кандидатури⁶⁷¹.

Кадри для роботи в СБ підбиралися з найбільш ідейно, морально стійких, чесних, характерних і таких, які серйозно ставилися до праці. Відбір здійснювали надрайонні, окружні та крайові референти СБ⁶⁷². Вибір кандидата надрайонним референтом СБ обов’язково затверджував окружний, а окружного – крайовий⁶⁷³. Проблема і потреба у фахових кадрах постійно порушувалася у різного рівня кореспонденції: “Найбільше відчувається брак відповідних фахових сил. Ряд людей, що займали відповідальні місця, нові в нашій роботі, а крім того, низький у них інтелектуальний рівень. [...] Дуже конечний і необхідний бодай короткий фаховий курс для ознайомлення працівників референтур, головно, нових, з практичними прийомами органів большевицької безпеки в агентурно-оперативних діях і для ознайомлення працівників зі слідчою роботою. Працівник референтур СБ в теперішніх умовах повинен бути розвинений всесторонньо”⁶⁷⁴.

⁶⁶⁹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 60 (1953). Спр. 16. Арк. 193.

⁶⁷⁰ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 60 (1953). Спр. 16. Арк. 193.

⁶⁷¹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 4. Арк. 158.

⁶⁷² ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 105 (1954). Спр. 3. Т. 2. Арк. 24.

⁶⁷³ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 93 (1954). Спр. 1. Арк. 240.

⁶⁷⁴ Річний звіт за час 1.1. 31.12.1947 р. із Калушини : машинопис. *Приватний архів Зіновія Бойчука* (копія зберігається у домашньому архіві автора). Арк. 19.

Матеріали для спеціальної підготовки керівних працівників СБ були записані у вигляді лекцій про структуру і методи всієї агентурно-оперативної роботи органів НКВС-НКДБ, а також лекцій, складених на основі досвіду агентурної роботи СБ. Меншою мірою використовувалися матеріали з досвіду роботи колишньої польської поліції, гестапо і різні офіційні видання іноземних авторів, які стосувалися розвідки та контррозвідки⁶⁷⁵.

Саме тому для виконання життєво важливих завдань необхідно було мати передовсім не лише ідейно, але й професійно вишколені кадри: вони мали пройти вишколи з конспірації та виявлення агентури, бути обізнаними з формами, методами, прийомами розвідувальної та контррозвідувальної діяльності. У підпіллі розроблялися й поширювалися інструкції, посібники з питань конспірації, шифрування, боротьби проти агентури⁶⁷⁶. Самі націоналісти добре розуміли, що “Для того, щоб боротися з такою сильною поліційною системою як НКВД, то ми повинні створити відповідний апарат зі своєї сторони. Районний референт СБ повинен за своїми спеціальними функціями рівнятися референтові НКВД. Тому потрібно негайно розпочати зміцнення апарату СБ, виділити найкращих і найбільш здібних людей, відповідно їх навчити і відправити на роботу”⁶⁷⁷. Референти СБ мали проводити інформативні наради та навчати членів ОУН, населення методів роботи спецслужб. З метою навчання референтів СБ розвідувальної і контррозвідувальної роботи в ОУН часто створювалися спеціальні курси під керівництвом досвідчених працівників СБ. Виконуючи рішення Проводу ОУН, для усього керівного складу проводилися вишкільні курси з основ агентурно-оперативної роботи радянських спецслужб, контррозвідки та принципів конспірації. Практичний аспект охоплював вивчення методики ведення допитів та оформлення процесуальних документів⁶⁷⁸.

Навчання проводилося шляхом самопідготовки та курсів. Організаційні керівники мали складати програми навчання, підбирати відповідну виховну, навчальну літературу і забезпечити нею кадри. Для навчання необхідно було використовувати зимові місяці. Такі навчання проходили, як правило, під керівництвом СБ з обов’язковою літературою: “Як бореться НКВД і НКГБ з так званою

⁶⁷⁵ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 63 (1953). Спр. 1. Т. 1. Арк. 267зв.

⁶⁷⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 17. Арк. 1–130; Т. 18. 297 арк.; Спр. 376. Т. 49. Арк. 154–192; Т. 59. Арк. 214–254, 318–323.

⁶⁷⁷ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 3. Арк. 180–181.

⁶⁷⁸ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 57 (1953). Спр. 1. Т. 5. Арк. 194.

контрреволюцією в СРСР”, “Повищити революційну пильність”. Керівні члени ОУН мали ознайомитися з працею “Агентура НКГБ в дії”, а надрайонні – “До боротьби з агентурою”⁶⁷⁹. Увесь вишкільний матеріал формувався на основі військової і розвідувальної практики польських, німецьких, радянських спецслужб із корективами відповідно до українських вимог. У цих матеріалах розкривалися основні принципи агентурної роботи, вербування, зв’язку та передання інформації. Наскрізною ниткою проходила теза про збільшення конспіративності та конфіденційності у діяльності, давалася загальна характеристика репресивно-каральних органів, робився акцент на широкій діяльності агентури, у зв’язку з чим було дуже важливо дотримуватися конспірації.

Курси використовувалися не лише для навчання, але й для перевірки кадрів⁶⁸⁰. Спеціальні знання майбутні есбісти набували та вдосконалювали на спеціальних короткотермінових курсах – від десяти днів до трьох тижнів – гутірках, зустрічах, вишкільних сходах. Як правило, їх проводили досвідчені референти СБ крайових та окружних провідів ОУН. На них відбувалося не лише навчання, але й виявлення агентури супротивника. Вишколи проводилися згідно із заздалегідь складеною програмою, яка охоплювала питання структури і діяльності репресивно-карального апарату, вербування агентури. На курсах вивчали такі дисципліни: загальна історія, історія України, історія Польщі, Румунії, Німеччини та Росії, історія дипломатії, загальна психологія та психологія натовпу, логіка, основи красномовства. Особлива увага надавалася спеціальним дисциплінам: завдання СБ; поліцейський апарат і його методи роботи; радянська військова розвідка та контррозвідка; практична діяльність СБ – агенти, подвійні агенти, ведення агентурних справ, звіти, зв’язок; слідство і допити; розвідка і контррозвідка; конспірація. Для закріплення знань читали протоколи допитів розкритих агентів МГБ⁶⁸¹.

Важливе місце посідав ідеологічний вишкіл підпільників. Під час семінарів увага акцентувалася на технології проведення допитів. Керівники вишкільних курсів розповідали про різні форми та методи проведення допитів, водночас наголошували на недопустимості застосування у практичній діяльності до підозрюваних методів фізичного впливу. Крайовий референт СБ ОУН Володимир Лівий-

⁶⁷⁹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 9. Арк. 61–62.

⁶⁸⁰ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 60 (1953). Спр. 2. Т. 4. Арк. 171.

⁶⁸¹ Зеленчук М. Останні сальви : 50-річчя УПА. Київ, 1992. С. 26.

“Йордан”, наприклад, зазначав: той, хто добивається показів із застосуванням сили, ніколи не буде добрим есбістом-слідчим, а свідченням, які здобуті таким шляхом, важко вірити⁶⁸².

Дослідник історії СБ ОУН Я. Антонюк зазначає, що СБ практикувала навчальні сходи, які поділялись на “загальні” (або організаційні), “вишкільні”, “святочні”, “при контролі” та “тижневі”. Формами навчально-виховної системи були: курси-вишколи, вишкільні сходи, гутірки, стрічі. Перевірка, контроль і вишкіл працівників відбувався і під час рейдів вищих референтів у низи. Наприклад, із загального звіту з праці референтури СБ за листопад 1945 – квітень 1946 рр. дізнаємося про рейд від 20 листопада 1945 р. вищого за становищем референта Дрогобиччиною і Самбірщиною для перевірки есбітських кадрів, їхньої роботи на місцях та для надання їм інструкцій на час зими. Рейд був використаний також для вишкільного заняття з надрайонним референтом СБ Осипом Мициком-“Донським”, його заступником Степаном Ходаком-“Юрком” та районним Петром Ониськом-“Говерлою”, яким зробили зауваження щодо слабкого апарату кущових референтур СБ⁶⁸³.

Референт СБ Калуського окружного проводу ОУН провів низку зустрічей від 26 січня (відправа з референтом СБ Болехівського районного проводу ОУН Володимиром Костівим-“Бистрим”) до 15 грудня 1947 р. (відправа з районним референтом СБ Рожнятівського районного проводу ОУН Володимиром Косівим-“Кудеяром”)⁶⁸⁴. Окружний технічний референт СБ провів чотири відправи: у червні з надрайонними технічними референтами СБ Калущини “Зоряном”; у серпні з надрайонними технічним референтом СБ Калущини “Орлом”; у листопаді з технічним референтом СБ Перегінського районного проводу ОУН “Верховинцем”; у грудні з референтом СБ Рожнятівського районного проводу ОУН Володимиром Косівим-“Кудеяром”⁶⁸⁵.

У другій половині 1948 р. був проведений вишкіл СБ у гірських районах Буковинської округи; взимку 1948–1949 рр. групи (вісім осіб) по сім годин на день плюс курс неграмотних і малограмотних⁶⁸⁶; у липні 1950 р. відбулися двотижневі курси з підготовки референтів СБ, організовані заступником керівника СБ Калуського окружного

⁶⁸² ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 58 (1953). Спр. 11. Арк. 165.

⁶⁸³ ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 225. Арк. 33.

⁶⁸⁴ Річний звіт за час 1.1. 31.12.1947 р. із Калущини : машинопис. *Приватний архів Зіновія Бойчука* (копія зберігається у домашньому архіві автора). Арк. 7.

⁶⁸⁵ Річний звіт за час 1.1. 31.12.1947 р. із Калущини : машинопис. *Приватний архів Зіновія Бойчука* (копія зберігається у домашньому архіві автора). Арк. 8.

⁶⁸⁶ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 99 (1954). Спр. 15. Арк. 21.

проводу ОУН Василем Кобилинцем-“Сторожем” (у Болехівському лісі)⁶⁸⁷; семінари для есбістів Дрогобицької округи у Стрийському надрайоні (20–30 квітня 1947 р., присутні 13 осіб), Дрогобицькому (друга половина червня 1947 р., присутні 10 осіб), Самбірському (15 – 25 червня 1947 р., присутні 23 особи)⁶⁸⁸, вишкіл референтів СБ Карпатського крайового проводу ОУН (1948 р., проведений В. Лівим-“Йорданом”), п’ятиденний вишкіл районних референтів СБ цього ж крайового проводу (весна 1949 р.), чотириденний вишкіл есбістів (п’ять слухачів) Коломийщини тощо⁶⁸⁹; 13 вересня 1948 р. відбувалося навчання працівників СБ окружних проводів Карпатського краю⁶⁹⁰; влітку 1949 р. провели вишкіл у Станіславівській окрузі націоналістів трьома групами: перша (27–31 липня) – п’ять осіб; друга і третя (12–19 серпня) – 18 осіб (друга група 13 осіб, третя – три-п’ять)⁶⁹¹; вишкільно-інструктивний семінар проводився у травні 1947 р. у лісі біля села Нижнє Синьовидне Сколівського р-ну⁶⁹²; у серпні 1949 р. відбувався п’ятиденний вишкіл СБ Калуської округи для районних провідників⁶⁹³.

Курси відігравали особливо важливу роль, допомагали компенсувати відсутність загальної освіти і були побудовані у такий спосіб, що матеріал могли засвоїти особи з початковою освітою. Звісно, основні знання есбісти здобували у процесі безпосередньої практичної роботи, певний час будучи прикріпленим до досвідченого есбіста. Курси допомагали вдосконалювати здобуті знання, на них відбувалася військова підготовка, надавалися загальні теоретичні знання тощо. Вважаємо, що у тих умовах працівники СБ отримували належний вишкіл, підготовку і знання, необхідні для проведення розвідувальної і контррозвідувальної діяльності⁶⁹⁴.

Референти СБ вищих проводів з метою навчання своїх кадрів, крім курсів, висилали на місця інструкторів (у референтурах СБ крайового й окружних їх було по два), перед якими ставилося завдання надавати практичну допомогу працівникам СБ нижчих ланок ОУН. Крім того, практикувалося видання різних разових інструкцій і вказівок по лінії розвідки, які також розсилалися на місця

⁶⁸⁷ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 16. Арк. 287.

⁶⁸⁸ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 23. Арк. 163.

⁶⁸⁹ Веденєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945–1980-ті роки : монографія. Київ : К.І.С., 2007. С. 78–79; ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 23. Арк. 162 164; Ф. 2-Н. Оп. 93 (1954). Спр. 1. Арк. 170, 180, 211.

⁶⁹⁰ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 110 (1954). Спр. 2. Т. 5. Арк. 169.

⁶⁹¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 12. Арк. 604.

⁶⁹² ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 93 (1954). Спр. 1. Арк. 210.

⁶⁹³ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 60 (1953). Спр. 4. Т. 2. Арк. 343.

⁶⁹⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 22. Арк. 201–202.

для вивчення і виконання. Попри все, СБ ОУН упродовж 1944 – 1946 рр. понесла найвагоміші втрати фахових кадрів, поповнювати які було важко. Із перехопленого звіту референта СБ Карпатського крайового проводу ОУН В. Лівого-“Йордана” до Миколи Арсенича-“Михайла”, датованого 27 липня 1946 р., спецслужби довідалися про стан особового складу СБ Карпатського краю. При цьому зазначалося, що впродовж зими 1945–1946 рр. загинула значна кількість працівників СБ. Тільки Коломийська округа втратила чотирьох надрайонних есбістів, вісім референтів районних проводів ОУН, низку працівників районних та ексекутивних відділів СБ. По Станіславівському окружному проводу ОУН загинули шість працівників окружних, надрайонних і районних проводів. У Буковинській окрузі ОУН загинули три особи. Калуська округа ОУН втратила двох референтів СБ районних проводів і кількох бойовиків СБ⁶⁹⁵. Радянські репресивно-каральні органи не випадково надавали особливого значення боротьбі з СБ, ліквідації її працівників. У своїх звітах партійні органи та структури НКВС-МВС і НКДБ-МДБ обов’язково зазначали, скільки і яких діячів СБ знищено чи захоплено.

Референтура СБ несла значні втрати. За даними із зошита, вилученого в загиблого референта СБ проводу Карпатського крайового проводу ОУН В. Лівого-“Йордана”, за 1947 – травень 1948 р. край втратив двох окружних, чотирьох надрайонних, 19 районних референтів СБ, двох окружних, чотирьох надрайонних, сімох районних субреферентів, 14 комендантів боївок СБ, 20 кущових інформаторів, 116 бойовиків. Для порівняння наведемо, що за офіційними даними з 15 листопада 1948 до 1 вересня 1949 р., загинув 1 931 підпільник. Лише з-поміж убитих на Городенківщині Станіславської області у березні – липні 1948 р. 225 підпільників 109 були співробітниками СБ⁶⁹⁶. Втрати СБ Калуської округи за 1947 р. вбито 115 працівників СБ (референтів, субреферентів, машиністок, комендантів ЕВ, бойовиків ЕВ, окружних, надрайонних, районних, кущових проводів)⁶⁹⁷. Для працівника СБ був розроблений спеціальний “Правильник”, за яким він мав жити і працювати⁶⁹⁸. У Коломийській окрузі 27 липня 1946 р. була розроблена “Інструкція

⁶⁹⁵ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 57 (1953). Спр. 1. Т. 2. Арк. 25 – 28.

⁶⁹⁶ Веденєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945–1980-ті роки : монографія. Київ : К.І.С., 2007. С. 76.

⁶⁹⁷ Річний звіт за час 1.1. 31.12.1947 р. із Калушини : машинопис. *Приватний архів Зіновія Бойчука* (копія зберігається у домашньому архіві автора). Арк. 9.

⁶⁹⁸ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 88. Арк. 190.

виховно-вишкільної праці в Службі безпеки”, яка стала посібником для практичного застосування керівниками низових референтур Служби безпеки⁶⁹⁹.

З роками у референтурі СБ появлялися проблеми. Основна причина полягала у тому, що “бойові люди” загинули, а залишилися ті, які, за висловом М. Арсенича, дорожили своїм життям, здебільшого переховувалися і дуже мало переміщалися територією. Це стало причиною того, що Провід ОУН своєю інструкцією від червня 1947 р. наказав членам, насамперед керівникам, більше ходити територією, оскільки були випадки, коли підлеглі по року не бачили своїх керівників; як приклад, наводився крайовий референт СБ В. Лівий-“Митар”, який у 1945 – 1947 рр. жодного разу не був у Дрогобицькій окрузі. При цьому наголошувалося на необхідності швидше перевести низи на підпільну роботу, бо партизанщина, якою вони наполегливо займалися, призводила до загибелі значної кількості підпільників. У зв’язку з цим дозволялося притягувати винних до відповідальності. Йшлося також про потребу обмежити розмах дрібної роботи в низах, яка вела до значних втрат⁷⁰⁰.

На час створення Карпатського краю ОУН референтура СБ була вже сформована, мала чітку вертикальну структуру. Служба безпеки ОУН відповідно до основних напрямів праці складалася з підреферентур (субреферентур): слідчої, бойової, вишкільної і технічної. Технічний підреферент (також субреферент, референт) керував технічною роботою, тобто переписував звіти, протоколи, вів облік покараних, запідозрених, вбитих, заарештованих, тих, хто з’явилися із повинною, а також обліковував усі операції. Бойовий підреферент був командиром боївки СБ, займався охороною і господарським забезпеченням. Слідчі вели слідство, вишкільники – проводили навчання. За цією ж схемою діяли референтури СБ на рівні округи, надрайонів і районів. Натомість у куцах були інформатори СБ, які займалися лише збором інформації, не маючи права слідства чи покарання. Референт СБ, як і всі інші, підпорядковувався по організаційній лінії провідникові відповідного терену, а по діловій – референту СБ вищого проводу. Часто відбувалося поєднання посад, як і в інших підрозділах, наприклад, слідчого і технічного референта (на рівні як крайового, так і нижчих проводів ОУН). Зрештою, через нестачу слідчих їхню роботу міг

⁶⁹⁹ Матеріали та документи Служби безпеки ОУН(Б) у 1940-х рр. / упоряд. Олександр Лисенко, Іван Патриляк. Київ : Інститут історії України НАН України, 2003. С. 31, 34, 36.

⁷⁰⁰ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 90 (1951). Спр. 33. Арк. 45.

виконувати будь-який працівник референтури, з бойовиками включно⁷⁰¹.

Справочинством займався техреферент (архіваріус) відповідного осередку СБ. Він приймав пошту із низів, відповідав за порядок у канцелярських справах, за вчасне виготовлення звітів та за архіви. Він безпосередньо підпорядковувався референту. За відсутності зверхника дбав про безпеку осередку, вів нагляд за касовою та господарчою книгами. Архіваріус постійно підвищував загальні, політичні та спеціальні знання, проводив за накресленою зверхником програмою вишкіл бойовиків, які з ним залишалися. На адресу архіваріуса надходила пошта: інформативні звіти, протоколи, ліквідаційні листки, матеріали до картотеки (повідомлення і оголошення про смерть), поліційні реєстри; протоколи – оголошення, некрологи загиблих, документи, здобуті у ворога, та довідки про їхні здобуття, матеріали до окремих справ, інші матеріали, які подавали за окремими вказівками зверхника. Усі ці матеріали архіваріус отримував в одному примірнику, вони були складені за долученими формулярами. Безпосередньо у нижчі проводи архіваріус висилав виписки з протоколів, зауваження і запитання до повідомлень, виписки до документів ворога. Для реєстру всієї пошти заводив поштову книгу⁷⁰².

Звітуванню та формуванню картотек референтура СБ приділяла особливу увагу. Ці матеріали слугували для референтів СБ базою для успішного розшифрування діяльності агентури супротивника. Для того, щоб СБ діяла систематично і планово, необхідно було вести картотеку, яка заводилася на викрити, але ще не “розглянуту” агентуру, на осіб, що “розроблялися” (на них збиралися дані) як підозрювані у співпраці з ворогом, а також на офіційних працівників МДБ-МВС, зокрема, очевидно, на учасників ВБ, а також на всіх, хто становили інтерес для СБ.

Отримана у процесі розвідки інформація старанно систематизувалася й заносилася до картотеки, що складалася з розділів: 1) виявлена агентура противника; 2) підозрювані у співробітництві з противником; 3) радянські правоохоронні органи; 4) радянська адміністрація; 5) особи, які зізналися радянським

⁷⁰¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 9. Арк. 22 – 23; Ф. 2-Н. Оп. 93 (1954). Спр. 1. Арк. 189; Оп. 58 (1953). Спр. 11. Арк. 163; Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 4. Арк. 156; Оп. 63 (1953). Спр. 1. Т. 1. Арк. 264.

⁷⁰² ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 29. Арк. 366–367.

органам у причетності до ОУН або підпілля. За ці документи особисто відповідав референт СБ⁷⁰³.

Служба безпеки ретельно вивчала причини втрат підпілля. Водночас чітко фіксувалися списки осіб, яких ліквідували без допиту, та списки на тих осіб, яких ліквідували після допиту⁷⁰⁴. Окрему категорію становили зліквідовані за доноси агенти-східняки⁷⁰⁵. Самі підпільники ретельно фіксували та складали списки полеглих членів у різних районах, надрайонах, округах (зазначаючи дату, місце загибелі та посаду полеглого), на окремих навіть складали спеціальні повідомлення про обставини загибелі⁷⁰⁶. Формуючи списки втрат членів і працівників СБ, референти СБ з'ясовували обставини загибелі у бою з ворогом (застрелилися, пропали безвісті, потрапили живими, вийшли з повинною, розстріляні)⁷⁰⁷. Значна частина повідомлень публікувалася про загибель керівників⁷⁰⁸. До зведених списків заносили агентуру з-поміж працівників, випадки мародерства (пограбування цивільного населення, присвоєння речей ліквідованих, пиятики, поширення деморалізації). Окремо перевіряли достовірність складених протоколів допитів⁷⁰⁹. Ретельно фіксувалися, перевірялися і присікалися службою безпеки випадки злочинів проти місцевого населення, вимагання від них продовольства⁷¹⁰.

Кожний референт мав друкарські машинки, на яких друкував протоколи і звіти. Підпільники ретельно фіксували, кого і за які провини знищили чи покарали, та це стосувалося як власних кадрів, так і супротивника. Форми та методи боротьби націоналістів із широко розгалуженою агентурною сіткою були різноманітні – від пропаганди до фізичної ліквідації. Водночас потрібно визнати, що траплялися масштабні репресивні дії щодо виявлених агентів, в окремих випадках навіть жорстокі. Причиною цього були насамперед прорахунки самих чекістів. Вони хоч і намагалися робити зустріч з агентом короткотривалою, завдання ставити чітко і конкретно, однак не завжди перевіряли ступінь усвідомленості і розуміння ним порядку та наряду дій. Як наслідок, у 1951 р. працівники Яремчанського РВ МДБ через невмілі дії розшифрували чотирьох

⁷⁰³ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 88. Арк. 191 – 194; 338–342; Ф. 2-Н. Оп. 31 (1953). Спр. 1. Арк. 29–33.

⁷⁰⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 51. Арк. 266, 271, 272, 277, 299, 317 – 319, 321, 324, 328, 329–378.

⁷⁰⁵ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 52. Арк. 108–114, 119, 123 – 124, 127 – 128, 147, 150.

⁷⁰⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 47. Арк. 187, 192, 241, 243, 252, 253, 255, 256, 258–260, 262, 284, 313, 341, 344.

⁷⁰⁷ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 107 (1954). Спр. 1. Арк. 331, 343.

⁷⁰⁸ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 51. Арк. 309, 311, 315, 316, 329, 334, 335, 338, 343, 349, 352, 362, 368.

⁷⁰⁹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 23. Арк. 165–170.

⁷¹⁰ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 58 (1953). Спр. 1. Т. 1. Арк. 31.

агентів та інформаторів, унаслідок чого один із них був убитий підпільниками, другий пропав, а двох поранили⁷¹¹.

Слідство, як правило, мали вести слідчі, але їх майже не було або було обмаль, тому цим займалися самі референти СБ, а дуже часто й бойовики. Здебільшого слідство велося методом фізичного тиску, в окремих важливих випадках, за наявності можливостей, насамперед часу, – шляхом розробки. Слідство над членами ОУН проводили зазвичай довше і після винесення вироку повідомляли його керівника (хоча арештувати могли і без повідомлення керівництва). Арешт, слідство і виконання вироку над не членом ОУН СБ проводила на власний розсуд. За свідченням окремих джерел, кушові інформатори СБ подекуди арештовували та вели слідство з порушенням встановлених вимог⁷¹².

Збереглася ціла низка вказівок та інструкцій щодо методики ведення слідства, застосування форм і методів, а також психологічного тиску та фізичного примусу. Під час слідства рекомендувалося ретельно вивчати поведінку підозрюваного, “ловити” його на неточностях у відповідях. Відсутність часу та професійних кадрів призводили до помилок, постійних втрат кадрів, що ще більше послаблювало референтуру. При веденні слідства у справах затриманих чи арештованих їхні покази перевірялися на місці шляхом опитування місцевих жителів, причому в цих випадках той, хто допитував, називав себе просто повстанцем, тоді як з агентом він працював як есбіст. Часто СБ застосовувала у роботі провокації, наприклад, група есбістів вночі заходила до будинку підозрюваного в зв’язках із органами МДБ-МВС і видавала себе за працівників спецслужб, вимагала інформацію про підпільників у селі (аналогічно діяли створені МДБ АБГ). У випадку, якщо такий захід мав успіх, особу забирали до лісу і там проводили слідство. Бували випадки, коли завербованого органами МДБ-МВС мешканця забирали до лісу, допитували, після чого під страхом смерті забороняли співпрацювати зі спецслужбами і відпускали, але брали підписку в двох примірниках (один віддавали агенту, щоб він показав її працівнику МДБ-МВС як причину відмови від співробітництва)⁷¹³. Підпільні інструкції містили детальні методичні рекомендації проведення допиту і слідства, зокрема щодо залучення свідків, застосування різноманітних психологічних прийомів (очна ставка, перехресний допит),

⁷¹¹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 98 (1954). Спр. 1. Т. 1. Арк. 212.

⁷¹² ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 60 (1953). Спр. 3. Т. 4. Арк. 17, 18, 20–21.

⁷¹³ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 58 (1953). Спр. 11. Арк. 164–165.

утримання під вартою. Фізичний примус застосовувався у тих випадках, коли об'єкт був злочинцем, а слідчий розконспірував його неправдиві свідчення та інші нелогічні розповіді, але він принципово не говорив правди, або ж в разі, коли допитуваний не реагував на логічні докази. Сильні форми фізичного впливу дозволялося застосовувати стосовно працівників каральних органів, розвідки супротивника і т. д., наприклад, конвєєр – почерговий допит трьома слідчими. Були також розроблені методи перевірки легенд про втечі з тюрєм, примусових робіт, про припинення зв'язків із каральними органами, для введення у підпілля, автобіографічні легенди. Розроблялися окремі рекомендації щодо ведення документації по допитах агентури, вказувалися обов'язкові елементи для такого типу документів. СБ добре володіла методами вербування агентів у всіх сферах і галузях суспільного життя⁷¹⁴.

У підпіллі розроблялися ретельні інструкції, що саме потрібно було з'ясувати під час допиту агентури. Зокрема, всі справи заведені на агентуру у процесі слідства потрібно було якомога ширше розслідувати у всіх можливих напрямках. Було багато характерних різнобічних справ, які можна було вивчити під час слідства. Слідчі справи слід було так викладати, щоб пізніше полегшити справу у боротьбі з агентурою супротивника, тобто залишити матеріал як архів, як навчальний посібник для вишколів майбутніх есбістів. Важливо було зазначати, яким способом органи вербували таємного співробітника, чим забезпечувалася гарантія його повного переходу на роботу в спецслужби⁷¹⁵. До речі, на різних курсах особливо популярною формою навчання було використання нещодавно проведених розслідувань, такі справи виступали своєрідним інструкційним матеріалом. При потребі СБ збирала свої суди, які склалися з працівників цієї референтури. Представником на суді не міг бути лише слідчий, який вів справу обвинуваченого. Зі своєї округи керівник СБ призначав голову суду, двох суддів, прокурора і захисника. Як правило, суди, для проведення яких були розроблені спеціальні документи, виносили смертні вироки шляхом розстрілу, повішення чи знищення в інший спосіб. Суд міг виносити також заочні вироки, які виконувалися поліційно-виконавчим відділом⁷¹⁶.

У середовищі підпілля чудово розуміли значення спецслужби, у зв'язку з чим в одній з інструкцій “Надрайонним провідникам до

⁷¹⁴ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 110 (1954). Спр. 2. Т. 6. Арк. 228, 229, 231, 232, 233, 235, 237, 241–242.

⁷¹⁵ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 57 (1953). Спр. 1. Т. 2. Арк. 29.

⁷¹⁶ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 56 (1953). Спр. 6. Т. 5. Арк. 214.

виконання!” від 12 листопада 1945 р. зазначалося: “Дуже важливою ділянкою в революційній роботі є Служба Безпеки. Від моральної сили цієї референтури залежить сила і безпека цієї організації. З причин, що деякі теренові провідники не оцінювали існування цієї галузі, не побудовано її на твердій основі, тобто не дано їй (чесних і ідейних) людей, які б поставили роботу цієї референтури на висоту її завдань. Тому на деяких теренах були час до часу деякі непорозуміння, або невідповідні компрометуючі питання зі сторони працівників цієї референтури”⁷¹⁷.

Окрім ділової роботи, референтура СБ і підпорядковані їй структурні відділи здійснювали бойові, диверсійні та саботажні акції з метою знищення агентури, працівників радянського і репресивно-карального апарату, зриву утвердження органів радянської влади у регіоні⁷¹⁸. Необхідно зазначити, що ліквідацію осіб, яких вважали зрадниками, здійснювали не самовільно, а після неоднаразових попереджень (колгоспники, агенти, учасники ВБ, комсомольці, уповноважені з колективізації тощо), проведення слідства і оголошення вироку⁷¹⁹. Щоправда, в умовах бойових дій цього правила дотримувалися не завжди. Саме тому серйозним негативом у роботі СБ були часті і свідомі ліквідації невинних людей, при яких керувалися тільки аргументом т. зв. “чистої роботи” – мовляв, цей чоловік підозрілий. При цьому суворо заборонялося референтам СБ і керівникам ОУН практикувати такі прийоми на всіх підопічних. Тих, хто продовжували це робити, карали найвищою мірою. Покаранню підлягали не тільки безпосередньо винні, але й ті, хто такі випадки утаємничували⁷²⁰.

Дуже багато таких операцій, здійснюючи вбивства “намокро”, проводила СБ у Дрогобицькій окрузі. При цьому серйозним мінусом було те, що ліквідовувалися люди, які могли навіть не викликати підозри у приналежності до агентів МВС, за принципом, “на яких вкаже село”. Чисельних узагальнених показників про ліквідацію СБ немає, збереглися лише окремі фрагментарні дані. Попри загибель мирних мешканців, робота СБ щодо виявлення агентури була доволі ефективною, скажімо, у квітні 1945 р. самі чекісти визнавали, що у Станіславській області СБ ОУН знищила 15 таємних співробітників, а

⁷¹⁷ ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 6. Спр. 52. Арк. 55.

⁷¹⁸ Річний звіт за час 1.1. 31.12.1947 р. із Калушини : машинопис. *Приватний архів Зіновія Бойчука* (копія зберігається у домашньому архіві автора). Арк. 6; ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 5. Т. 5. Арк. 173.

⁷¹⁹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 52. Арк. 27–41.

⁷²⁰ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 49. Арк. 24.

11 пропали безвісті⁷²¹. Уже в травні 1945 р. СБ ОУН вбила 12 таємних співробітників, а ще сім пропали безвісті⁷²². За квітень – червень 1945 р. СБ ОУН на території Станіславської області знищила 40 таємних співробітників, 42 пропали безвісті⁷²³. У Самбірському надрайоні Дрогобицької округи за період січня – червня 1945 р. СБ ліквідувала понад 600 осіб (така цифра подана у перекладеному російською мовою документі “Становище у Карпатському краї” авторства В. Сидора-“Шелеста”, однак цифру вважаємо завищеною, найімовірніше, могло бути 60 осіб)⁷²⁴. Про неправильні методи роботи референтури СБ Путильського району в 1944 – 1945 рр. наголошувалося також через масові ліквідації і застосування колективної відповідальності⁷²⁵.

Звіт СБ по надрайонах Калуської округи за 1947 р. розкриває досить масштабну роботу референтури СБ. Так, у Калуському надрайоні в розробці перебували 339 осіб (за справами – 65, за повідомленнями – 274), у Долинському – 238 (за справами – 67, за повідомленнями – 171), Журавненському – 88 (за справами – 14, за повідомленнями – 74). Загалом по трьох надрайонах проведено допити 665 осіб (за справами – 146, за повідомленнями – 519). Потрібно зазначити, що пік активності СБ припадав на серпень – вересень. З річного звіту Калуської округи випливає, що ексекутивні відділи в 1947 р. у трьох надрайонах провели 78 різноманітних акцій⁷²⁶.

На окремих територіях робота СБ відзначалася значними масштабами. У Стрийському надрайоні за лютий – травень 1946 р. було ліквідовано 124 особи, з них 100 таємних інформаторів, трьох розвідників (за місяць), сімох провокаторів, одного підпільника, сімох учасників ВБ (чотирьох начальників винищувальних батальйонів), трьох комсомольців, трьох дільничних райвідділів НКВС (лютий-травень 1946 р.). У Дрогобицькому надрайоні за січень-червень 1946 р. ліквідували 110 осіб (залучено 40 протоколів), з них: 78 таємних інформаторів (за місяць), шість розвідників, двох підпільників, чотирьох учасників ВБ, чотирьох комсомольців, сімох дільничних райвідділів НКВС (за січень-червень 1946 р.), двох старшин, одну секретарку НКДБ. Крім того, ліквідовано 10 учасників

⁷²¹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 106 (1954). Спр. 1. Арк. 198.

⁷²² ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 106 (1954). Спр. 1. Арк. 222.

⁷²³ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 106 (1954). Спр. 1. Арк. 249.

⁷²⁴ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 4. Арк. 157; Ф. 13. Спр. 372. Т. 9. Арк. 23.

⁷²⁵ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 99 (1954). Спр. 15. Арк. 17.

⁷²⁶ Річний звіт за час 1.1. 31.12.1947 р. із Калушини : машинопис. *Приватний архів Зіновія Бойчука* (копія зберігається у домашньому архіві автора). Арк. 7 – 9.

ВБ під час акцій. Допитано 41 особу, запідозрену в співпраці з НКВС. У Самбірському надрайоні за травень 1946 р. ліквідували 29 осіб (залучено 17 протоколів), з них: 13 таємних інформаторів, п'ятьох провокаторів, одного розвідника, одного дільничного райвідділів НКВС, дев'ятьох учасників ВБ (двох начальників винищувальних батальйонів). Допитано запідозрених у співпраці з НКВС 43 осіб і п'ятьох злодіїв⁷²⁷.

У Дрогобицькій окрузі в листопаді 1945 р. органи СБ провели 131 ліквідацію, у тому числі 79 агентів, вісім підпільників, одного провокатора, одного розвідника, двох учасників ВБ, 45 представників органів радянської влади (зокрема чотирьох старшин). Переслухали і перевірили 156 осіб. За грудень 1945 р. ліквідували: 107 осіб, з них 70 агентів, шістьох підпільників, одного провокатора, одного розвідника, одного венерично хворого, сімох учасників ВБ та 21 представника органів радянської влади, допитано 265 осіб, запідозрених у співпраці зі спецслужбами. Впродовж січня 1946 р. ліквідували 64 особи, з них 35 агентів, шістьох підпільників, двох учасників ВБ, 21 представника органів радянської влади (з них вісім старшин, – індивідуальні теракти (зокрема, на заступника начальника Хирівського райвідділу НКДБ). Переслухали 75 осіб, запідозрених у співпраці з НКВС, та інших⁷²⁸.

Рекомендувалося біля кожного районного і міського центрів створити спецбоївки, які мали виконувати різноманітні спецзавдання: індивідуальні акти терору, саботажу, диверсії, пропаганду серед усіх верств і груп населення тощо, тобто поширювати вплив. У боївці могли бути навіть не члени ОУН, які добре знали територію і мали бойовий досвід, однак керівником мав бути тільки член організації. Проте рядові учасники не повинні були знати організаційних таємниць⁷²⁹. У різний час чисельність боївок сягала 8–20 осіб.

Масштаби боротьби, які розгорнулися між СБ та окупаційною владою, яскраво можуть проілюструвати такі приклади: з січня 1946 р. до липня 1948 р. боївка (вісім – десять осіб) під керівництвом Романа Різняка-“Макомацького” здійснила 23 акції, під час яких було вбито 66 осіб, з них 27 радянського партійного активу, 14 військовослужбовців військ МВС-МДБ і радянської армії, 25

⁷²⁷ ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 227. Арк. 105.

⁷²⁸ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 100. Арк. 52; Спр. 376. Т. 78. Арк. 264–264зв.

⁷²⁹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 3. Арк. 186.

місцевих жителів, окрім цього, здійснено сім диверсійних актів⁷³⁰. Боївка Богдана Луцького-“Перуна” впродовж 1945 р. здійснила на Самбірщині 54 бойові акції⁷³¹. Тому, на думку начальника Управління НКВС УРСР у Дрогобицькій області генерал-майора Олександра Сабурова, у грудні 1945 р. першочерговим завданням було знешкодження співробітників СБ, оскільки вони “найінтелегентніші, найспритніші і найбільш фанатичні націоналісти”⁷³².

Контррозвідувальна робота СБ спрямовувалася на створення власних оперативних позицій у радянських силових та інших державних структурах; виявлення оперативних джерел супротивника в середовищі Руху опору; вивчення форм і методів роботи радянських правоохоронних органів, навчання підпільників засобів протидії; організацію заходів із конспірації та контролю за її дотриманням у повсякденній діяльності підпілля.

Контррозвідувальні заходи здійснювали співробітники референтури Служби безпеки (інколи боївок), використовуючи інформацію розвідувальної мережі, слідчих, інших учасників підпілля, а також населення. Для виявлення агентури супротивника широко залучалася молодь. Як зазначалося у вказівках для молоді, що мешкала легально: “...Допомагайте виявляти сексотів, агентів-окупантів [...] Слідкуйте, хто на доручення НКВС хоче посіяти недовір’я до ОУН і УПА, хто поширює неправдиві вістки про них, за тими, хто збирає інформацію про підпільників”. Передбачалося мати слідчих та відповідальних за боротьбу проти агентури супротивника. У листі Івана Лавріва-“Нечая” до Дмитра Кмита-“Зова” від вересня 1946 р. давалися вказівки: “Провіряйте людей, навіть тих, які користуються довір’ям, бойових і відважних. Справа іде про те, щоб не залишити агентури всередині, а добрих і невинних не викинути. Виявлених агентів, провокаторів і тих, хто їм допомагає, ліквідувати на місці. Тих, хто не вселяє довіри, нестійких ізолювати від роботи організації”⁷³³.

Керівництво СБ постійно наголошувало на перевірці кадрів і закритті можливих ходів для агентури, оскільки масштаби агентурної діяльності радянських спецслужб були значними. Серед агентів зустрічалися кущові провідники і станичні. За інформацією підпілля,

⁷³⁰ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 181. Арк. 49; Спр. 182. Арк. 75; Діяльність Служби безпеки ОУН на Дрогобищині : документи і матеріали (1944–1951) / упоряд. Василь Ільницький, Микола Галів ; передмова – Василь Ільницький, примітки – Микола Галів. Кн. 1. Дрогобич : Швидкодрук, 2009. С. 17 – 18.

⁷³¹ ДАЛЮ. Ф. П-5001. Оп. 7. Спр. 218. Арк. 140.

⁷³² Веденєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945–1980-ті рр. : монографія. Київ : К.І.С., 2007. С. 76.

⁷³³ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 20. Арк. 22.

тільки розкритої агентури у деяких районах було від п'яти до семи осіб. Це була висока частка з огляду на те, що чисельність підпільників становила 20–25 осіб. При цьому наголошувалося, що жоден з них не був завербований у такий спосіб, щоб його не можна було розконспірувати (кожний був заарештований, більшість під час цієї, а деякі в період першої окупації)⁷³⁴.

Важливе значення мало захоплення підпільниками в оперативних працівників РВ МВС і МДБ документів, у яких серед іншого натрапляли також на заяви про співпрацю. Підозрювали насамперед тих, кого заарештовували і швидко відпускали. Інколи через критику методів роботи СБ під підозру потрапляли провідники. Так, зокрема, було з Дмитром Черевком-“Променем”, бо він критикував у розмовах працю СБ, закидаючи їй давні прорахунки⁷³⁵.

Навесні 1945 р. була проведена чистка ОУН; цю роботу виконували СБ і керівники проводів. Документи також свідчать про те, що крайовий провід ОУН вимагав від окружного проводу ОУН провести радикальну чистку всередині ОУН і реорганізувати відділи УПА. В документі від 2 березня 1945 р. про це писалося так: “Всередині ОУН проведіть радикальну чистку. Не пізніше ніж через 2 тижні постараюсь послати Вам друга Шахая по лінії СБ”. У тому ж документі про реорганізацію в УПА йшлося: “Реорганізувати частини УПА – [...] В ситуації повної деморалізації в Сучаві, поручено за всяку ціну зберегти сітку і кістяк частин УПА, який залишився. Випадки дезертирства і добровільних явок з повинною без розборів карати смертю. Всіх командирів, що піддавалися настроям і розпустили частини, віддати військовому трибуналу [...] Найбільш важливо знову організувати самостійні Буковинські частини УПА [...] Зараз стягніть туди курінь “Недобитого” для демонстрації нашої сили [...] Організувати навчання підстаршин, які би зайняли місця загиблих”⁷³⁶.

Підпілля розробило 49 спеціальних питань, на які мав дати повні і вичерпні відповіді кожен, хто проходив чистку. Питання охоплювали всі аспекти ділового, політичного й особистого життя учасників ОУН. Головна увага у справі чистки організації надавалося питанню арешту учасників організації репресивно-каральних органів⁷³⁷. Чистка мала на меті зберегти й залишити в організації

⁷³⁴ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 90 (1951). Спр. 33. Арк. 49.

⁷³⁵ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 51. Арк. 259–261, 270; Т. 52. Арк. 43.

⁷³⁶ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 56 (1953). Спр. 6. Т. 2. Арк. 199.

⁷³⁷ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 20. Арк. 226; Ф. 2-Н. Оп. 90 (1951). Спр. 33. Арк. 50.

тільки найбільш віддані і стійкі кадри. Всі інші члени ОУН мали легалізуватися і вважатися симпатиками ОУН. Тих учасників організації, що залишилися, зобов'язувати піти у глибоке підпілля, облаштувати собі сховище, заготувати продукти харчування, придбати зброю і технічні засоби для друку націоналістичної літератури, вести терористичну і пропагандивну діяльність⁷³⁸. На думку О. Іщука та В. Огородніка, “внаслідок чисток значну частину радянської агентури було виявлено і знешкоджено, а ОУН як цілісна структура зуміла проіснувати в радянській дійсності аж до 1950-х рр., що можна вважати значним досягненням і навіть безпрецедентним історичним фактом – жоден народ в СРСР не зміг так довго чинити спротив Москві”⁷³⁹. Зазначаючи також, що під час “чисток” загинули чимало невинних підпільників, скомпрометованих НКВС і запідозрених у співпраці з радянськими спецслужбами.

Спецагент УМВС “Павло Іванович” згадував, що у 1948 р. за вказівкою керівників ОУН В. Сидора-“Шелеста” і С. Слободяна-“Єфрема” проводилася чистка структур ОУН на території Яремчанського та інших районів. Осіб, до яких відчували хоч невелику підозру, недовіру, СБ ОУН розстрілювала⁷⁴⁰. Військовий референт Дрогобицького окружного проводу ОУН С. Стебельський-“Хрін” у 1947 р. наголошував на необхідності піддати ґрунтовній і суворій перевірці СБ всіх повстанців УПА, які прийшли поодинці чи невеликими групами з-за “лінії “Керзона””⁷⁴¹. Взаємна недовіра, яку спровокувала діяльність спецслужб, призводила до значних невиправданих втрат, наприклад, окружний провідник Закарпаття Семен Гут-“Тиміш” у 1946 – 1947 рр. ліквідував дев'ять з 12 охоронців, підозрюючи їх у зв'язках із органами МДБ⁷⁴².

Нерідко через поспіх та з інших причин неякісно розроблені справи призводили до помилкових рішень і, відповідно, жертв. Так, у січні-лютому 1945 р. чекісти провели заходи з розгрому підпілля, які стали причиною того, що новопризначений провідник Буковинського окружного проводу ОУН Володимир Тодорюк-“Тур” разом із референтом СБ Вишницького “гірського” повітового проводу ОУН Миколою Костащуком-“Галаганом” перейшли у Галичину та були відсторонені від роботи. З метою ліквідації ОУН на Буковині чекістами була проведена комбінація з компрометації “Тура” і

⁷³⁸ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 100. Арк. 53.

⁷³⁹ Ішук О., Огороднік В. Генерал Микола Арсенич : життя та діяльність шефа СБ ОУН. Коломия : “Вік”, 2010. С. 167.

⁷⁴⁰ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 12. Арк. 158.

⁷⁴¹ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 176. Арк. 40.

⁷⁴² ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 176. Арк. 42.

військового референта окружного проводу “Перебийноса”. Використовуючи зв’язки серед підпілля, агент НКВС “Федір” був направлений у рейд районами області і поширював серед підпільних організацій чутки про бездарне керівництво і зв’язок “Тура” з німцями. Агент “Федір” за завданням спецслужб направляв на адресу провідників повітових проводів листи, у яких характеризував “Тура” як агента гестапо, в минулому мельниківця й особу, нездатну до керівництва, тим самим посіявши недовіру в організації. У результаті таких дій “Тур” у травні 1945 р. був відсторонений від роботи керівництва проводом в організації і розстріляний референтом СБ Карпатського крайового проводу ОУН В. Лівим-“Митарем”. Курінний “Перебийніс” був переведений у рядові і направлений в сотню “Вікторія”⁷⁴³. Такі дії викликали обурення у вищого керівництва організації. Організаційний референт Проводу ОУН Роман Кравчук-“Максим” писав влітку 1945 р. до крайового провідника Я. Мельника-“Роберта”: “У відношенні дій “Митаря” можна сказати одне, що він не мав права розстріляти друга “Тура” без суду. На майбутнє нехай це буде для Вас наукою, що людину некомпетентну не можна залишати своїм заступником. За ці дії “Митар” повинен понести відповідальність перед організаційним судом. [...] Коли виникне подібна ситуація, раджу ніколи не діяти без санкції зверху. Ліпше справу розібрати, а винуватого віддати під суд – це значить стати на сторону порядку в організації. Ніколи у подібних випадках не користуйтеся почуттям і настроєм, тут можна діяти тільки здоровим розумом. Почуття часто може сприяти настрою, це характерна риса жінок. Ви говорите, що “моменти дружби взяли верх над всім цим”, коли річ іде про Ваше відношення до “Митаря”⁷⁴⁴. [...] В майбутньому будьте обережні при підборі працівників, особливо коли справа іде про людей, яких хочете наділити спеціальною довірою. Прошу провести відповідні заходи по всій Вашій території, щоб подібні випадки не повторювалися. Потрібно поставити до відома кадри, особливо на керівних відповідальних посадах, як стоїть справа із покаранням в організації (хто може карати, кого і якою мірою карати). [...] Візьміть людей у руки, поставте роботу так, щоб без Вашої обробки ніхто із підпорядкованих не мав права видавати постанови (рішення) у

⁷⁴³ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 75 (1953). Спр. 5. Арк. 125–126.

⁷⁴⁴ ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. 9079. Т. 52. Арк. 218.

серйозних справах, в частині, коли справа іде про життя керівних звен⁷⁴⁵.

Крім цього, СБ провела кілька “грубих” ліквідацій стрільців УПА, чим налаштувала їх проти себе (у 1945 р. бойовики СБ заарештували командира сотні “Крука” і на очах сотні без допиту розстріляли, при цьому забрали його годинник, який пізніше стрільці УПА бачили в одного з бойовиків СБ)⁷⁴⁶.

Слід відзначити, що здебільшого на смерть карали тих, щодо яких справді існували достеменні докази у співпраці з ворогом. За необґрунтованість смертної кари, застосування колективної відповідальності чи прояв жорстокості у покараннях до референта СБ могли призначити найвищу міру покарання. Однак і такі заходи не змогли викоринити практику колективної відповідальності. Інструкція 1949 р. суворо наказувала есбістам ліквідувати зовнішню агентуру, натомість явних вислужників знищувати окремо, застосовувати комунікати, але тільки після ретельної перевірки і точних даних. Слідчий мав добросовісно складати протоколи, застосовуючи якомога менше фізичний, як і моральний примус.

З роками керівництво СБ змінило тактику у боротьбі з агентами. Так, у Станіславівській окрузі ОУН СБ щодо селян-агентів акцій не проводила, виняток становили виявлені резиденти. Членам ОУН рекомендувалося суворо зберігати конспірацію, щоб позбавити агентів можливості проводити роботу. Агентів виявляли методом точної розробки, без тиску. Розробка була тривалою і якісною, а на основі матеріалів слідства, насамперед протоколів, складали навчальний матеріал. Водночас СБ Станіславівської округи практикувала перевірку агентів спецслужб для подальшого використання. СБ видавала навчальний матеріал для службового використання тільки своїм працівникам, а також інформаційний матеріал, призначений для усіх членів ОУН і УПА⁷⁴⁷.

До завдань референтів СБ окремих вищих проводів (надрайон, округа, край) входило стеження за виконанням обов’язків членами нижчих проводів.

Важливе місце у роботі СБ відводилося революційним судам. “Революційні трибунали” судили тільки учасників організації за здійснені вчинки – дезертирство, невиконані завдання, крадіжки, розпусту, пиятику та інші порушення дисципліни. Міри покарання

⁷⁴⁵ ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. 9079. Т. 52. Арк. 218–219.

⁷⁴⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 9. Арк. 24.

⁷⁴⁷ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 88. Арк. 31.

застосовувалися найрізноманітніші – пониження до рядового стрільця, навіть розстріл, причому вироки виконувалися миттєво. Агенти МДБ-МВС і зрадники розстрілювалися без суду одразу після проведеного СБ розслідування⁷⁴⁸. Необхідно зазначити, що керівників карали суворіше, порівняно з рядовими членами ОУН. З цього приводу розроблялася і збереглася ціла низка документів. Наприклад, провідника районного проводу мав право притягнути до судової відповідальності окружний провідник чи вищий керівний працівник⁷⁴⁹.

Виділялося кілька видів судів: 1) суд адміністративним порядком (САП), який здійснювала одна особа, – організаційний чи діловий провідник не менше ніж двома ступенями вище підсудного у випадках безумовної вини, яка потребувала негайного судового рішення; 2) територіальний організаційний суд (ТОС). Свої службово-виконавчі компетенції провідник передавав скликаному територіальному організаційному суду у випадках, якщо: а) не бажав користуватися компетенціями САП; б) докази злочинної діяльності були сумнівними; в) злочин здійснив заслужений член ОУН; г) за злочини у справах судочинства; д) територіальний провідник притягував до судової відповідальності члена з органів окремих учасників ОУН; е) за відступ від політичної лінії ОУН, коли розслідування суду належало до компетенції членів третього і четвертого ступеня та не було причин розслідувати їх САПом; ж) за зраду чи намір видати ворогові організаційні таємниці, якщо не було елементів агентурного порядку, у випадках, коли злочини належали до судово-виконавчих компетенцій членів третього і четвертого ступенів; з) надзвичайний суд безпеки (НСБ) здійснював судові провадження з агентурної діяльності; й) козацький суд⁷⁵⁰.

Формами покарання були смертна кара, фізичні та публічні покарання, “мурашина” праця, або “чорна” робота. Практикувалося застосовування смертної кари через повішення, розстріл. Застосовували два способи вбивства не членів ОУН: “намокро”, тобто особу розстрілювали чи вішали у селі, а тіло залишали, другий – “насухо”, забирали до лісу, вбивали, а тіло ховали⁷⁵¹. Як зазначає дослідник історії спецслужб В. Єфименко, у підпіллі замість смертної кари застосовували також іншу форму, яка давала можливість

⁷⁴⁸ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 58 (1953). Спр. 11. Арк. 166; Оп. 93 (1954). Спр. 1. Арк. 242–243.

⁷⁴⁹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 3. Арк. 251–252, 260–262.

⁷⁵⁰ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 3. Арк. 253, 256–259; Ф. 2-Н. Оп. 56 (1953). Спр. 6. Т. 5. Арк. 214.

⁷⁵¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 9. Арк. 23.

звинуваченому реабілітувати себе. Така заміна форми покарання називалася “смерть через реабілітацію”. На смерть з реабілітацією засуджувалися колишні учасники підпілля, що відверто зізнались у зв’язках, зокрема агентурних, з ворогом і не завдали тяжких втрат організації. До осіб, які несвідомо вислужилися перед ворогом, як покарання застосовувалася “чорна робота”⁷⁵². До речі, керівників карали суворіше ніж рядових учасників підпілля. Водночас у підпіллі закріплювався чіткий перелік злочинів, за які наступала смертна кара: національна зрада, відмова від виконання чи невиконання наказу, розголошення організаційної таємниці, терор щодо населення, мародерство, крадіжки, спекуляція, саботаж в організаційній роботі. В умовах підпілля особливий акцент робився на дотриманні суворої дисципліни у всіх звенах⁷⁵³. Карі смерті підлягали також ті, хто заразився венеричною хворобою, та той, хто свідомо заражував нею здорову людину. Правда, це не стосувалося тих, хто був заражений під час згвалтування⁷⁵⁴.

Покаранню підлягали і ті, хто саботували виконання різноманітних наказів, незалежно від того чи це були рядові учасники визвольного руху, чи керівники вищих ланок⁷⁵⁵. У протоколі за листопад 1945 р. зі Станіславівщини зазначалося, що референта пропаганди Надвірнянського надрайонного проводу ОУН було розстріляно за те, ще той, перебуваючи на відповідальному посту, саботував роботу. Упродовж восьми місяців (січень – серпень 1945 р.) він пустив на самоплив роботу, ігнорував накази. Крім цього, провадив аморальний спосіб життя (пияцтво, деморалізація жінок, венерична недуга)⁷⁵⁶.

У період діяльності українського визвольного руху траплялися випадки страти чи покарання невинних людей, що зумовлювалося як відсутністю перевіреної інформації, так і ретельно продуманою та проведеною компрометаційною діяльністю спецслужб. З іншого боку, СБ ОУН у низці випадків страчувала не лише окремих радянських агентів, але й їхні родини. З послабленням контролю вищого керівництва за низовими звенами прояви неправомірних дій, очевидно, зростали. Відсутність у СБ спеціальних приміщень, де могли б проводити допити, відбувати покарання, призводило до того,

⁷⁵² Єфименко В. Тактика і методи роботи працівників спеціального підрозділу ОУН(Б). З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. Науково-документальний журнал. 2000. № 2/4 (13/15). С. 506.

⁷⁵³ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 107 (1954). Спр. 1. Арк. 338–340.

⁷⁵⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 20. Арк. 29.

⁷⁵⁵ ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. 7443. Арк. 17; Ф. 2-Н. Оп. 58 (1953). Спр. 1. Т. 1. Арк. 255; Оп. 32 (1960). Спр. 15. Арк. 67.

⁷⁵⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 51. Арк. 319.

що справи потрібно було вирішувати швидко і на місці, часто із застосуванням тортур. Так, ситуацію про роботу СБ розкриває лист, захоплений 21 вересня 1945 р. у криївці, де розміщувалася боївка СБ Станіславівського надрайонного проводу ОУН, “Мої спогади про тюрму СБ”, написані “Степовою”. У них йшлося про її перебування під слідством СБ і всі тортури, які їй довелося перенести. Саме під їхнім впливом вона зізналася не тільки у тому, що від неї вимагали, але й чого не робила, писала про тяжкі умови її утримання у підземеллі СБ⁷⁵⁷.

Референтура СБ районного проводу ОУН була основною ланкою у структурі СБ, на “плечі” якої лягав увесь тягар роботи і від якої вимагалася якомога більшої результативності. СБ ОУН мала широко розгалужену структуризовану агентурну сітку в більшості населених пунктів. Перед районними СБ стояли завдання вести внутрішню та зовнішню розвідку. До зовнішньої агентури належали інформатори, що не мали можливості безпосередньо діяти у потрібному середовищі. Вони підбиралися переважно з жителів тієї місцевості, де діяла відповідна боївка. Їм доручалося з’ясувати загальну ситуацію, що безпосередньо склалася в районі, райцентрі або певному населеному пункті, повідомляти про різноманітні чутки, а коли потрібно, навмисне поширювати їх, складати списки неблагонадійних. Наприклад, в інструкції станичним інформаторам за 1947 р. було наказано подати списки: 1) переселенців, 2) учителів шкіл, 3) учнів 4-х – 10-х кл., 4) священників церков, 5) голів сільрад, секретарів, заступників, членів сільрад, фінагентів, санітарок, кооперації, членів КП(б)У, комсомолу, піонерів, міліції, учасників ВБ, приїжджих (насамперед східняків)⁷⁵⁸. Роботу всередині ОУН райінформатори вели шляхом вербування агентів серед членів ОУН з розрахунку один агент на куц. Рекомендувалося вербувати як агентів заступників кущових провідників, ретельно приховуючи це від інших членів організації.

Восени 1944 р. по лінії СБ був виданий наказ, що осіб, захоплених відділами УПА, які були співробітниками НКВС, в окремих випадках старатися вербувати як агентуру СБ і звільняти, навіть якщо вербування було невдалим. Так чи так до особи, звільненої СБ, органи НКВС не мали довіри, а отже, досягалася мета

⁷⁵⁷ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 20. Арк. 236.

⁷⁵⁸ ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 50970. Т. 2. Арк. 101; Інформативна робота : машинопис. *Приватний архів Григорія Дем’яна* (копія зберігається у домашньому архіві автора) (0039). Арк. 1.

розкладення органів НКВС⁷⁵⁹. Проте повної інформації про наявність, кількісні показники агентури СБ ОУН у середовищі радянських державних і спеціальних органів нема.

Активній розвідувальній та контррозвідувальній діяльності СБ сприяла халатність окремих начальників репресивно-каральних органів. Так, у начальника Солотвинського РВ МВС і начальника відділення ББ того ж райвідділу із сейфа пропав список агентурно-інформативної сітки РВ МВС на 134 особи, який потрапив до рук підпільників, у зв'язку з чим усі агенти були розшифровані. Про втрату цього документа начальник РВ МВС і начальник відділення ББ в УМВС не повідомляли, однак це стало відомо 2 грудня 1946 р. під час ліквідації групи націоналістів, коли його виявили в одного з підпільників⁷⁶⁰.

Доцільно зазначити, що у процесі боротьби СБ змушена була відмовитися від масової агентури, оскільки це призводило до розконспірації, розшифрування кадрів. Як результат, дозволялося мати не більше одного агента-інформатора на село, який перебував поза будь-якими підозрами органів МДБ-МВС. СБ вела агентурну роботу і серед членів ОУН; для цієї мети вона мала агентів-внутрішників. Наприклад, референт господарки чи пропаганди за завданням референта СБ вів стеження за всім складом проводу, починаючи від рядового стрільця з охорони і закінчуючи провідником.

До сітки агентів СБ ОУН входили місцевий сільський актив, учителі, особи, які працювали у господарських і суспільних організаціях та навіть працівники офіційних радянських державних органів⁷⁶¹. Агентурно-інформативною сіткою СБ охопила залізницю, лікарні та аптеки. Вся зібрана розвідувальна, агентурна інформація складалася та узагальнювалася референтами різних рівнів. Інструкція чітко говорила, що кожне село, присілок, хутір мають бути охоплені інформаційною сіткою. Отже, інформаційна сітка на території куща мала бути всеосяжною⁷⁶².

Особливістю розвідувальної роботи Служби безпеки після 1945 р. стали активні спроби введення своєї агентури до радянських силових структур, що визнавала і радянська сторона. Також Служба безпеки широко вдавалася до перевербування агентури райапаратів

⁷⁵⁹ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 72362фп. Арк. 88.

⁷⁶⁰ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 36 (1960). Спр. 3. Арк. 39.

⁷⁶¹ ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 6. Спр. 60. Арк. 168; Оп. 7. Спр. 218. Арк. 22–30.

⁷⁶² ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 3. Арк. 313–313зв.

МВС-МДБ. Під час перевірки у квітні-травні 1951 р. по 28 райвідділах МДБ на західноукраїнських землях було виявлено 65 агентів-двійників. Навіть і в наступні роки спецслужби змушені були визнавати (23 квітня 1952 р.), що “у багатьох чекістських органах агентурна мережа засмічена двійниками і зрадниками, що занурилися за завданням підпілля, і заходи до їх викриття і знешкодження застосовуються все ще недостатньо”.

У квітні 1945 р. через агентуру спецслужби встановили, що помічник бухгалтера Калуського міського відділу народної освіти Мирослава Павлишин була зв'язана з підпіллям, і через неї проходили штафети до провідника Калуського міського проводу ОУН Стаха Симківа-“Беркута”. Крім цього, М. Павлишин викрала у міськвідділі народної освіти особові справи на членів ОУН Ольгу Левицьку, Галину Вайман і Зависну, які навчалися на вчительських курсах у м. Калуш. Щоб довідатись, якою інформацією вона володіла і з ким підтримувала контакти, чекісти розіграли комбінацію. Через агента направили штафету нібито від В. Лівого-“Митаря”, в якій той просив терміново прийти і взяти із собою розвідувальні матеріали для Д. Вітовського-“Зміюки” (комендант ВПЖ Калуської округи). М. Павлишина у листі через кур'єра відповіла, що через похорон батька того дня прийти не зможе, однак прийде наступного. Це стало підставою для арешту. На допиті вона зізналася, що справді була членом ОУН (осінь 1944) і працювала розвідницею по м. Калуш під псевдом “Лугова”-“Мирося”. До її функцій входив збір інформації про кількість, керівний склад, розміщення радянських і партійних установ, настрої населення. До речі, 24 березня 1945 р. від “Зміюки” вона отримала записку, у якій той просив терміново створити в установах НКВС, райвійськкоматі, райпарткомі, райкомсомолі, залізничній дорозі, прокуратурі, калійному комбінаті інформаційну сітку. Під час обшуку у М. Павлишиної було вилучено список усього особового складу працівників Калуського РК КП(б)У (від першого секретаря до прибиральниці)⁷⁶³.

У 1947 р. Самбірський міськвідділ МДБ заарештував зв'язківця СБ надрайонного проводу М. Чайку, який, працюючи керівником контори зв'язку, підслуховував розмови УМДБ, міського і районного відділів МДБ, обласних радянських органів⁷⁶⁴.

⁷⁶³ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 54 (1953). Спр. 3. Т. 1. Арк. 161–164.

⁷⁶⁴ Веденєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945–1980-ті рр. : монографія. Київ : К.І.С., 2007. С. 83.

У травні 1947 р. Лисецький РВ МДБ заарештував завідувача загального відділу Лисецького райвиконкому Деренька, який виконував обов'язки інформатора боївки СБ Лисецького районного проводу ОУН. Інформативна сітка СБ проникла в різні сфери. Під час ліквідації групи “Холодного” і його інформаційної сітки у червні на території Солотвинського р-ну були заарештовані: листоноша, майстер на швейній фабриці, лісничий, зоотехнік районного відділу сільського господарства, вчителі, які виконували функції інформаторів, розвідників, зв'язкових⁷⁶⁵. Щодо окремих здійснювали досить детальні агентурно-оперативні комбінації.

Зовнішню розвідку або боротьбу з агентами радянських спецслужб мав здійснювати кожен член організації. Саме тому усі члени ОУН, як і стрільці УПА, зобов'язувалися звітувати перед організацією за облави, виклики, засідки, арешти, які проводилися органами влади. Передбачалося, що кожний член ОУН має бути ознайомлений з роботою спецслужб⁷⁶⁶. Заборонялося навіть приймати нових членів без відповідної перевірки та висновку СБ⁷⁶⁷.

Водночас розвіддані отримувалися не лише від інформаторів, але й під час допитів. У листопаді 1946 р. місцеві есбісти провели допит та отримали інформацію від заступника начальника МДБ Коршівського р-ну ст. лейтенанта Володимира Чуйка про основні вказівки, які надійшли з області, місця переховування керівництва округи, вказівки, які давав начальник РВ своїм підлеглим тощо⁷⁶⁸.

Есбісти отримували широку інформацію про структуру партійних, репресивно-каральних органів від центральної ланки і аж до районної із зазначенням прізвищ, імен, посад працівників, в окремих випадках мали детальну інформацію та списки агентів із біографічними даними⁷⁶⁹. Підпільники збирали також інформацію на окремих осіб, які особливо ретельно виконували вказівки, вислуговувалися перед владою, зокрема вчителів⁷⁷⁰.

Агентурні повідомлення займали значне місце у роботі СБ, вони склалися на осіб, які підозрювалися у співпраці, вчиняли неодноразові проступки, щодо окремих навіть встановлювали справжні агентурні псевдоніми⁷⁷¹. Архівні установи зберігають значну кількість документів розвідувального характеру: звіти,

⁷⁶⁵ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 57 (1953). Спр. 1. Т. 1. Арк. 183–184.

⁷⁶⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 8. Арк. 25.

⁷⁶⁷ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 13. Арк. 148.

⁷⁶⁸ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 49. Арк. 217.

⁷⁶⁹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 49. Арк. 248–255.

⁷⁷⁰ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 51. Арк. 245.

⁷⁷¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 51. Арк. 246–251; Т. 52. Арк. 48, 50–51.

повідомлення зі слідчих справ комсомольців, ініціаторів створення колгоспів, партійців, активістів, агентів, інформаторів⁷⁷². Для збору потрібної інформації СБ розробляла спеціальні інструкції, наприклад, якщо йшлося про аеродроми, то найперше потрібно було давати точний план летовища і його номер, порядок розташування літаків, кількість складів із кулеметами і боеприпасами, типи кулеметів, авіабомби, кількість запасів, командування (зверху донизу)⁷⁷³. Підпільники були навіть поінформовані про структуру УНКДБ Коломийщини (на грудень 1945 р.), зокрема він складався з 12 відділів, називалися функції кожного з них⁷⁷⁴.

Добре організована і розгалужена агентурно-інформативна сітка СБ забезпечувала отримання величезного масиву інформації з усіх сфер суспільно-політичного, економічного й громадського життя (наприклад, стан 23-ї танкової дивізії, встановлення працівників спецслужб, їхні місця проживання, особливі прикмети тощо)⁷⁷⁵. Зокрема, це давало змогу СБ ОУН бути поінформованою і про точний склад АБГ, навіть час, коли ті пішли на співпрацю, роботу абешників з ідентифікації загиблих націоналістів, наміри використання захоплених підпільників тощо⁷⁷⁶.

Націоналісти пишуть про серйозну роботу з підслуховування телефонів, моніторинг кореспонденції, зокрема адресованої НКВС, яка прочитувалася, копіювалася і передавалася до СБ ОУН, що давало змогу виявити і знищити не одного донощика⁷⁷⁷. До речі, широка мережа агентурно-інформативної сітки давала змогу СБ отримувати інформацію з різних джерел. МДБ УРСР виявило низку випадків надходження з поштових контор на пункти УМДБ західних областей України кореспонденції зі слідами недбалого відкриття документів у місцях склеювання, із розірваними кутами і т. д.⁷⁷⁸.

СБ ОУН, як і МДБ, проводила заходи, спрямовані на те, щоб дезінформувати супротивника. Для цього вводили спеціальних агентів, які мали завдання надавати супротивнику неправдиву інформацію. Зрозуміло, що і одна, й інша сторона боролися з цим. Так, агент НКДБ Дирів на черговій явці викликав підозру в оперативника, і його одразу заарештували. На допиті він зізнався, що

⁷⁷² ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 107 (1954). Спр. 1. Арк. 339; Ф. 13. Спр. 372. Т. 22. С. 401 – 403; Т. 23. Арк. 162 – 164; Т. 51. Арк. 163–183, 199, 223 – 234, 385–388; Спр. 376. Т. 52. Арк. 34–39, 40–41, 45, 52–53; ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 155. Арк. 66, 69.

⁷⁷³ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 60 (1953). Спр. 3. Т. 6. Арк. 251.

⁷⁷⁴ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 56 (1953). Спр. 6. Т. 5. Арк. 345.

⁷⁷⁵ ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 225. Арк. 37; ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 60 (1953). Спр. 3. Т. 2. Арк. 349.

⁷⁷⁶ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 110 (1954). Спр. 2. Т. 8. Арк. 187–188.

⁷⁷⁷ Почта на ЗУЗ (Санітарна опіка. 20.XII. [19]46). *Архів ЦДВР*. Ф. 9. 4 арк.

⁷⁷⁸ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 34 (1960). Спр. 2. Арк. 12.

є членом ОУН з червня 1945 р., має оунівське псевдо “Чумаченко” і “Запорожець”, в організації виконував обов’язки інформатора кущового проводу ОУН, керівником якого був Григорій Вишневський. Виконуючи обов’язки інформатора, займався збором свідчень розвідувального характеру, даних про керівних радянських, партійних працівників РВ НКВС, НКДБ, райвійськомату, а також про настрої працівників і службовців підприємств та установ міста, які передавав Г. Вишневському і референту СБ. Крім того, Дирів отримував від керівництва ОУН листівки націоналістичного змісту, які особисто поширював у місті. Під час обшуку в його робочому кабінеті було виявлено чисті бланки відряджень і різних довідок райвиконкому, чистий папір формату довідок із мокрими печатками райвиконкому, невідправлена звітність ОУН. Водночас Дирів надавав інформацію про всі заходи, які проводили спецслужби, мітинги із детальним описом питань, які розглядалися (хто виступав на нарадах, які піднімав питання), збирав дані розвідувального характеру про наявність у райцентрі військових частин, проведені операції, облави та їхні результати тощо. Усі матеріали для Г. Вишневського передавалися через мешканця с. Цінева Рожнятівського р-ну. Степана Підлеснюка, який, до речі, також був таємним інформатором РВ НКДБ⁷⁷⁹.

Особливим напрямом діяльності СБ ОУН була перевірка осіб, які намагалися стати членами організації⁷⁸⁰. На плечі СБ лягала складна місія, яка полягала в необхідності розібратися у правдивості, об’єктивності агентурної інформації, оскільки неодноразово потрапляли різноманітні компрометаційні матеріали, окремі навіть ретельно підготовлені радянськими спецслужбами. Для цього СБ розробили спеціальну методику, яка допомагала відрізнити фальсифікат від оригіналу. Особлива увага зверталася на те, де і хто саме їх виявив та яким шляхом їх отримали⁷⁸¹. Під дію компрометаційних матеріалів міг потрапити будь-хто, навіть найперевіреніші особистості в підпіллі, при цьому, що вищий керівник, то складнішою була комбінація. Наприклад, СБ розглядала підкинені провокаційні компрометаційні матеріали, якими чекісти прагнули дискредитувати цілу боївку Михайла Завгородного-“Ігора”

⁷⁷⁹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 55 (1953). Спр. 5. Т. 2. Арк. 312.

⁷⁸⁰ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 58 (1953). Спр. 12. Арк. 39, 50; Оп. 60 (1953). Спр. 3. Т. 3. Арк. 199–202.

⁷⁸¹ ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67443. Т. 1. Арк. 257.

у Жовтневому р-ні. За класичною формою оперативний працівник “загубив” сумку з цінними документами⁷⁸².

Спецслужби налагодили чітку роботу зі з’ясування обставин захоплення провідних членів та встановлення інформації, яку вони видали, причини, обставини події⁷⁸³.

Стверджуємо, що СБ ОУН шукала та знаходила протидію формам і засобам протиповстанської боротьби. Досягалося це шляхом розвідувальної, контррозвідувальної, слідчої та підсумково-аналітичної роботи. Аналізувалися різноманітні легенди, особливо щодо втечі та звільнення після перебування у руках спецслужб (до такої людини уже довіри не було не тому, що втечі від спецслужб були неможливими, а тому, що за тих, що потрапили у жорна спецслужби, дуже важко було поручитися)⁷⁸⁴. Після арешту, вербування і звільнення Василя Стеблака-“Косара” його допитувала СБ ОУН. Під час першого зізнання він розповів легенду, складену працівниками НКВС, а вдруге зізнався про те, що мав стати агентом і працювати всередині організації. Начальник НКВС Михайлов особисто інструктував В. Стеблака, давав завдання після приходу в підпілля твердо триматися легенди і бути готовим до переведення на інший терен. При цьому йому наказали через агентуру зв’язатися із РВ НКДБ та повідомити оперуповноваженому майору Александрову про нові функції. Водночас мав допомагати вносити антагонізм у середовищі організації, серед населення, що мало сприяти придушенню українського визвольного руху. Слідчий, який вів цю справу, після складання протоколу 14 травня 1946 р. вважав, що і ці зізнання не були правдивими, оскільки В. Стеблака як поважного агента не було би доцільним розшифровувати перед великою кількістю дрібних агентів, які за першої нагоди могли його видати. Однак з’ясувати це есбістам достовірно не вдалося, оскільки під час слідства В. Стеблак захворів і помер⁷⁸⁵.

З роками вироблялася тактика очікування, спостереження, а вже потім допит і знищення, що давало можливість значно достовірніше встановити факти співпраці людини з репресивно-каральними органами, в окремих випадках виявити цілу мережу агентів, а не тільки одного, з’ясувати особливості, методику їхньої роботи. Показовим видається також посилення в документах СБ ОУН на

⁷⁸² ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 54. Арк. 43.

⁷⁸³ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 54. Арк. 90, 91, 92; Т. 57. Арк. 308–310.

⁷⁸⁴ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 98 (1954). Спр. 18. Т. 3. Арк. 190.

⁷⁸⁵ ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 226. Арк. 36.

вилучені таємні накази начальника Дрогобицького УМВС О. Сабурова щодо конспірації агентурної діяльності з визнанням ґрунтовної роботи СБ, рекомендаціями у підборі агентів, резидентів, способах зв'язку з ними⁷⁸⁶.

Потрібно повідомити, що в СБ, особливо вищих рівнів, працювали добрі фахівці, які могли виявити агента⁷⁸⁷. Завдяки контрозвідувальній роботі СБ, заходи УМДБ Закарпатської області з ліквідації підпільної групи, яка діяла в Рахівській окрузі, ніяк не увінчувалися успіхами. Зокрема, щоб підвести учасників цієї групи під оперативний удар, спецслужби ввели агента “Сидоренка”⁷⁸⁸. Виконуючи завдання УМДБ, він особисто ліквідував двох підпільників, які перебували з ним, і вказав місце переховування двох інших учасників цієї групи, яких ліквідувало УМДБ. Продовжуючи перебувати на нелегальному становищі, “Сидоренко” з власної ініціативи встановив зв'язок з референтом СБ Рахівського надрайонного проводу ОУН “Карпатським” і повідомив УМДБ, що той має намір взяти його до себе в групу. УМДБ, використовуючи цю можливість, прийняло рішення ввести “Сидоренка” до складу надрайонного проводу ОУН. Недостатньо продумавши комбінацію, його ввели у групу і дали новий затвор до наявного у нього автомата, видали нові патрони, через що “Карпатський” запідозрив “Сидоренка” в співробітництві із органами МДБ та ліквідував⁷⁸⁹. До речі, за значні досягнення і допомогу уже після загибелі чекісти призначили матері “Сидоренка” і неповнолітній сестрі пожиттєву пенсію розміром 300 рублів на місяць⁷⁹⁰.

Потрібно віддати належне референту СБ Рахівського надрайонного проводу ОУН Івану Дийчуку-“Карпатському”, який був фаховим есбістом і вмів виявляти агентуру. Так, УМДБ Закарпатської області в вересні 1951 р. у різний час вивело на негласну зустріч двох учасників Рахівського надрайонного проводу ОУН, а після відповідної розробки обоє були завербовані агентами-внутрішниками (“Бистрий” і “Полянський”), після чого їх ввели до групи референта СБ “Карпатського” із завданням захопити його за допомогою врученого спецпрепарату, а інших учасників його групи при неможливості захопити – ліквідувати. Виконуючи завдання УМДБ, “Бистрий” і “Полянський” застосували спецпрепарат, але

⁷⁸⁶ Методи боротьби большевиків з нами й наша протидія (Санітарна опіка. 1.1.[19]47). *Архів ЦДВР*. Ф. 9. Арк. 1–7.

⁷⁸⁷ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 60 (1953). Спр. 4. Т. 2. Арк. 53.

⁷⁸⁸ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 99 (1954). Спр. 8. Т. 3. Арк. 16.

⁷⁸⁹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 99 (1954). Спр. 8. Т. 3. Арк. 17; Оп. 19 (1959). Спр. 1. Арк. 168.

⁷⁹⁰ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 1. Арк. 169.

внаслідок поверхового інструктажу про його дію, недостатньо продуманої поведінки і невідпрацьованого з ними надійного зв'язку “Карпатському” вдалося уникнути захоплення, а “Бистрого” і “Полянського” розшифрували⁷⁹¹.

До завдань СБ належала також боротьба із так званими “дикими групами” та кримінальними злочинцями. За підрахунками Я. Антонюка, порівняно з Волинню і Поліссям, таких груп на Прикарпатті було значно менше, хоча таке явище мало місце. Виявлення і швидка ліквідація були важливими з огляду на те, що діючи під виглядом СБ, групи вчиняли злочини проти населення, чим озлоблювали його, налаштовували супроти українського визвольного руху⁷⁹². Наприклад, підпільники писали, що на території Ланчинського р-ну спецслужби створили провокаційну боївку зі злочинців-рецидивістів. Вона оперувала по селах всю зиму, тероризувала людей, злочинці, які були в боївці, за принципом підпільників влаштовували зв'язки, мали спецкур'єрів, жили у лісі, наказували селянам привозити їжу. Грабували переважно тих, чий чоловіки, сини перебували у підпіллі або загинули. 25 березня 1947 р. націоналістам вдалося розшифрувати членів групи та всіх знищити. Після цього грабунки припинилися⁷⁹³.

До безпосередніх обов'язків Служби безпеки входило ведення слідства і суду, розшук, арешти, бойові та каральні функції, розвідувальна, контррозвідувальна робота, виявлення і ліквідація агентури, провокаторів, радянських активістів, документування порушень радянською адміністрацією законності тощо. Для виконання таких широких функцій у СБ було сформовано відповідно структурований апарат (відповідно до основних напрямів роботи складалася з підреферентур (субферентур) слідчої, бойової, вишкільної і технічної), який мав координовані осередки, починаючи з Проводу, через крайові, окружні, надрайонні, районні аж до кущових.

Для такої розгалуженої мережі вкрай необхідні були підготовлені кадри. Розв'язувалася це питання в основному власними силами шляхом організації спеціальних короткотермінових курсів (від десяти днів до трьох тижнів), гутірках, зустрічах, вишкільних сходинах, а також налагодження системи самопідготовки, що регулювалася

⁷⁹¹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 99 (1954). Спр. 8. Т. 3. Арк. 18; Ф. 13. Спр. 372. Т. 3. Арк. 180–181.

⁷⁹² Антонюк Я. Діяльність служби безпеки ОУН. Історико-краєзнавче видання. Луцьк : Волинська книга, 2007. С. 123–124.

⁷⁹³ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 57 (1953). Спр. 1. Т. 4. Арк. 200, 217.

цілою низкою інструкцій, спеціальних методичних матеріалах, програм.

Попри наявність низки прорахунків, поспішних дій варто зазначити, що в СБ, особливо вищих рівнів, працювали фахівці, яким вдавалося виявляти та ліквідувати агентуру супротивника. Їхня праця давала змогу протриматися у протистоянні з радянськими спецслужбами впродовж майже десятиліття.

Особливе значення у функціонуванні українського визвольного руху відводилося СБ ОУН. Найбільшою активністю відзначалися боївки СБ, а діяльність цієї референтури набрала значних масштабів, оскільки втягнення у безпосередні, відкриті сутички з представниками органів влади та військовими частинами спричиняли відчутні втрати. Референтура СБ забезпечувала життєдіяльність організації, намагаючись протистояти масштабним заходам репресивно-карального апарату, спрямованого проти українського визвольного руху, з використанням не тільки військових чи військово-чекістських операцій, але й широкої мережі агентури, провокаційно-компрометаційних заходів, цілої системи спеціальних засобів, зокрема і діяльність сумнозвісних спецгруп.

Ефективність діяльності забезпечувалася вдало розгалуженою структурою, яка відповідно до основних напрямів діяльності, складалася з підреферентур (субреферентур): слідчої, бойової, вишкільної і технічної. Кількісний склад СБ був порівняно малочисельний. Крайовий провід ОУН складався з референта СБ, заступників, слідчого, технічного референта і вишкільника, по округах – референта і бойовика, на початку слідчих, технічних референтів. У деяких надрайонах також були технічні референти. Слідство, як правило, мали вести слідчі, але їх було обмаль, тому цим займалися самі референти СБ, а дуже часто і бойовики. Будова структури СБ – вертикальна, починаючи від референтури СБ Проводу, через крайові, окружні, надрайонні, районні аж до кущових.

Референтура СБ самостійно готувала кадри, здатні працювати з агентурою в умовах глибокого підпілля і керувати нею, вивчала методи і тактику роботи органів МВС-МДБ та інших спецслужб, створювала розгорнуту агентурну сітку, яка вела внутрішню і зовнішню розвідки з усіх сфер суспільно-політичного, економічного й громадського життя. Крім ділової роботи, референтура СБ і підпорядковані їй структурні відділи здійснювали бойові, диверсійні та саботажні акції з метою знищення агентури, працівників

радянського і репресивно-карального апарату, зриву утвердження органів радянської влади у регіоні. Слід відзначити: ліквідацію осіб, яких вважали зрадниками, здійснювали не самовільно, а після неодноразових попереджень, проведення слідства й оголошення вироку, хоча в умовах бойових дій цього не завжди дотримувалися.

Бойова діяльність. Крім відділів УПА, збройні дії у Карпатському краї проводили самооборонні кущові відділи (СКВ), боївки СБ і жандармерії, охоронні відділи. Часто вони об'єднувалися для проведення спільних акцій. Слід зазначити, що часто СКВ називали просто кущем, тому слід розрізняти вживання терміна “кущ” на означення одиниці адміністративно-територіального поділу від вживання у значення СКВ. Бойові завдання виконували також охоронні відділи, боївки СБ, адміністративні боївки. Для порівняння, у Львівському краї ОУН діяли СКВ, адміністративні боївки (функціонували до 1945 р.), охоронні відділи, боївки СБ, а також теренові сотні (діяли на базі СКВ або паралельно з ними). Особливістю ж Коломийщини було й те, що там вдалося створити запасні сотні УПА (т. зв. резерв, який складався переважно зі старших людей), які в боях практично участі не брали.

На нараді в ніч на 13 листопада 1944 р. у с. Тязів Галицького р-ну провідник повітового проводу ОУН Станиславівщини Григорій Вацеба-“Сулима” зазначав, що замість підрайонів організуються кущі чисельністю від 15 до 35 озброєних членів⁷⁹⁴. У відповідній інструкції підкреслювалося: “Як можна швидше організувати кущі, зосередити там весь надійний український елемент, передусім молодь, забезпечити зброєю, по можливості повним військовим обмундируванням. При кущах організувати жандармерію у числі рою, яка повинна охороняти кущ перед внутрішньою і зовнішньою небезпекою, вести розвідку, знищувати ворога, а також добувати продовольство і склади для харчування куща. Із складу куща буде поповнюватися УПА”⁷⁹⁵.

Самооборонні кущові відділи (СКВ) формувалися з місцевого добровольчого, боєздатного населення одного чи кількох сіл. Чисельність коливалася залежно від території, розташування населених пунктів, військово-матеріальних ресурсів. Дуже часто до лав СКВ вливалися особи, які проживали легально, мали заховану зброю і у випадку небезпеки ставали на захист населеного пункту.

⁷⁹⁴ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 54 (1953). Спр. 3. Т. 1. Арк. 260; Оп. 56 (1953). Спр. 6. Т. 2. Арк. 202–203; Оп. 28 (1960). Спр. 1. Арк. 172.

⁷⁹⁵ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 55 (1953). Спр. 6. Т. 1. Арк. 97.

Створення локальних бойових одиниць, які добре орієнтувалися на місцевості, володіли широкими зв'язками серед населення, а відповідно могли отримувати розвідувальну інформацію й були зацікавлені в обороні рідних теренів, мало важливе значення. Були й негативні аспекти: дотримуватися конспірації було важко, обговорення доцільності проведення тих чи тих дій, і, що найгірше, у випадку загибелі – психологічний стереотип убитих рідних (синів, чоловіків, братів), який тягнув за собою зневіру населення.

СКВ не у всіх теренах Карпатського краю відзначалися однакою функціональністю. Так, Петро Федюшка-“Брюс” писав, що у Калуському надрайоні СКВ перестали діяти ще восени 1944 р. і їх вдруге не організовували. У Долинському надрайоні СКВ також було ліквідовано 1944 р., однак влітку 1945 р. знову організували два відділи СКВ. При цьому він відзначає, що ці відділи себе не виправдали. Значно довше протрималися СКВ на терені Жидачівського надрайону (п'ять СКВ). Серед причин нетривалої діяльності називалися відсутність керівництва і невміння застосовувати відповідну тактику. Вони оперували більшим відділом, були уразливіші для ударів ворога, а тому, зрозуміло, нерідко розбігалися. На теренах Жидачівського надрайону з СКВ було утворено два бойові районні відділи, які підпорядкували референтурі СБ⁷⁹⁶.

До функцій СКВ входило: здійснення бойових акцій проти органів радянської адміністрації, збройні напади на військові частини, ВБ, радянські установи, працівників, перешкоджання органам НКВС проводити виселенські акції сімей, активних членів ОУН і УПА, зривати мобілізацію, захист й охорона керівництва ОУН і УПА, пропаганда серед населення, мобілізація нових членів, будівництво криївок, пошук зброї і бойових припасів⁷⁹⁷.

Створення СКВ та прикріплення їх до певної території давало змогу постійно контролювати цей терен, використовуючи різні форми боротьби: засідки, наскоки на адміністративні споруди та представників репресивно-карального апарату⁷⁹⁸. Діяльність СКВ ускладнювала можливість сталінському режиму закріпитися на терені.

З приходом органів радянської влади СКВ у середньому нараховували 15–35 осіб, а в окремих випадках і більше, які діяли на

⁷⁹⁶ ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-9079. Т. 54. Арк. 219.

⁷⁹⁷ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 88. Арк. 19; Ф. 13. Спр. 372. Т. 3. Арк. 187; АУСБУ ЛЮ. Спр. 48313. Арк. 25.

⁷⁹⁸ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 3. Арк. 186.

терені чотирьох – семи сіл, що входили до куща⁷⁹⁹. Пізніше СКВ нараховували п'ять-десять осіб⁸⁰⁰. Чисельний склад СКВ поділявся на рої і ланки за зразком УПА. Допомогали командирі СКВ політвиховник, вишкільник і санітар, іноді зброяр та ін. В окремих місцевостях створені ще за нацистської окупації СКВ узимку 1944 – 1945 рр. розходилися по своїх селах, де здійснювали ті ж функції, що й територіальна мережа ОУН, поступово вливаючись до її структури. Це зумовлювалося не лише потужним натиском репресивно-каральної системи, але й відсутністю чи незначною чисельністю відділів УПА, а відповідно малими потребами для їхнього забезпечення. Відтак широка адміністративна діяльність була згорнута, бойова ж ставала неможливою. Натомість упродовж 1945 – 1946 рр. СКВ були розпущені, а їхню роль виконували АБ (адміністративні боївки) чи БСБ (боївки Служби безпеки), що були створені при районних, надрайонних, окружних проводах; їхня діяльність частково дублювала функції СКВ. Відмінність полягала у тому, що кожна референтура могла мати власну боївку.

Командиром СКВ, як правило, був військовий референт кущового проводу, рідше, за його відсутності, – кущовий провідник. Військовий референт кущового проводу відповідав за всі бойові дії СКВ, які не могли проводитися без його відома. Військовик вів облік зброї, амуніції і військового спорядження. Кущовий провідник керував усією діяльністю СКВ, зокрема політично-адміністративною ділянкою. Він мав право вимагати від командира СКВ проводити на терені окремі військові акції або ж їх заборонити. Інші члени проводу для виконання завдань могли вимагати від кущового виділити їм людей зі СКВ.

Військова (організаційно-мобілізаційна) референтура наймасштабніше працювала у 1944 р. Військовий референт обласного/крайового проводу стежив за роботою щодо навчання військових кадрів із членів і кандидатів ОУН, керував діяльністю усіх відділів, які діяли на території воєнної округи “Говерля”. Від командирів ТВ отримував відповідні звіти про бойовий стан підрозділів і здійснені бойові операції, давав їм відповідні вказівки та настанови⁸⁰¹. Основні функції військових референтів: вести реєстр військовозобов'язаного населення на своєму терені; підбирати необхідних фахівців, поповнювати добровольцями відділи;

⁷⁹⁹ ЦДАВО України. Ф. 3836. Оп. 1. Спр. 62. Арк. 87; ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 74. Арк. 175.

⁸⁰⁰ АУСБУ ЛЮ. Спр. 45168. Арк. 2, 11зв., 12–13, 30–30 зв.

⁸⁰¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 5. Арк. 166–167.

заготовляти і магазинувати зброю та амуніцію; забезпечувати продуктами харчування, одягом, медикаментами та ін. (у тісній співпраці з господарчим референтом); проводити навчання військових кадрів із членів і кандидатів у члени ОУН; організувати самооборонні кущові відділи (СКВ) та керувати ними; контролювати військову сторону діяльності боївок і відділів, які діяли при інших референтурах та осередках⁸⁰².

Військовик куща по діловій лінії підпорядковувався військовому референтові районного проводу. До обов'язків військових референтів входило, зокрема, створення самооборонних кущових відділів⁸⁰³. Військовий референт був зобов'язаний щоденно перевіряти стан озброєння СКВ, організувати навчання, здійснювати акції⁸⁰⁴. З приводу цього у своїх зізнаннях провідник Турківського районного проводу ОУН Роман Габшій-“Верлан” зазначав: “З травня 1945 р., тобто з моменту призначення мене військовим інструктором, я ходив по кущах і проводив заняття з військової справи, вивчав зброю, навчав стройової підготовки. У липні 1945 р. провів двотижневі курси із підготовки військових інструкторів за участі 11 осіб, після цього створив також за вказівкою “Андрія” на території Турківського р-ну три кущі”⁸⁰⁵.

За нашими підрахунками, впродовж 1945 – 1954 рр. у Карпатському краї ОУН військовими референтами працювали 59 осіб, з них у 1945 р. 32; 1946 р. 14; 1947 р. сім; 1948 р. три; 1949 р. три; 1950 р. 0; 1951 р. 0; 1952 р. 0; 1953 р. 0; 1954 р. 0.

Збройна діяльність ОУН, насамперед СКВ, була найбільш активною у 1944 р. Чекісти писали, що у Станіславській області відзначалося значне зниження збройних проявів, зокрема, за чотири останніх місяці 1944 р. відбулося 734 збройні прояви, у середньому по 180 на місяць, з 1 січня до 1 травня 1945 р. 243⁸⁰⁶.

У Закарпатській області найактивніше боївки ОУН діяли на Гуцульщині. Наприклад, на території Рахівського і Тячівського округів оунівськими боївками за період 1946 – 1950 рр. здійснено 71 збройний прояв, з-поміж яких: 19 терактів, чотири диверсійні акти, 48 пограбувань господарських магазинів. Спецслужби навіть вважали, що окремі села Рахівського і Тячівського округів нічим не

⁸⁰² ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 5. Арк. 166–167.

⁸⁰³ ЦДАВО України. Ф. 3836. Оп. 1. Спр. 62. Арк. 91.

⁸⁰⁴ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 32 (1960). Спр. 1. Арк. 46.

⁸⁰⁵ АУСБУ ЛО. Спр. П-38704. Арк. 25зв.

⁸⁰⁶ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 55 (1953). Спр. 5. Т. 1. Арк. 185.

відрізнялися від прикордонних із ними населених пунктів Станіславської і Дрогобицької областей⁸⁰⁷.

Згідно зі зведеною статистикою про діяльність ОУН і УПА, не менш активно діяли націоналісти на території Дрогобицької області, які з серпня 1944 р. до березня 1945 р. здійснили 415 збройних акцій, серед них й участь у нападах на райцентри⁸⁰⁸. У Станіславській області на 15 жовтня 1945 р. націоналісти здійснили 1 116 акцій, у результаті яких загинули майже 2 000 осіб⁸⁰⁹. Попри все, потрібно зазначити, що репресивно-каральні органи мали тенденцію до приховування акцій націоналістів упродовж усього періоду збройної боротьби⁸¹⁰. Приховувати акції намагалися і в 1950-х рр.

Варто зазначити, що з роками змінювалася не лише кількість, але й характер збройних акцій, про що, до речі, писав в інформації від 2 червня 1945 р. секретар Станіславського обкому КП(б)У Михайло Слонь. Аналізуючи акції націоналістів, він зазначав хоч і не зменшення збройних проявів, проте зміну їхнього характеру: по-перше, замість активних нападів – використання засідок; по-друге, якщо до цього нападали на райцентри, об'єкти державних органів влади, застосовуючи терор, то тепер перейшли на диверсійні акти – напади на промислові об'єкти, радгоспи і підсобні господарства підприємств та установ. При нападах населення намагалися не зачіпати, а господарські та адміністративні об'єкти знищували. Водночас самі спецслужби зазначали, що відпала колишня необхідність діяти великими військовими групами проти націоналістів, відповідно необхідність дислокувати великі гарнізони (знищили їх до 80 – 120 осіб на район)⁸¹¹. Начальник політичного управління Прикарпатського воєнного округу генерал-майор Л. Брежнєв відзначав результативну стратегію і тактику, зокрема маскування формою військовослужбовців ЧА-РА з одяганням навіть орденів, здійснення засідок на зручних місцях, несподівані напади в селах на заготівельників продовольчого фуражу, здійснення нічних диверсій, поодиноких убивств військовослужбовців, використання елементів несподіванок⁸¹².

⁸⁰⁷ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 107 (1954). Спр. 4. Арк. 192; Оп. 98 (1954). Спр. 18. Т. 3. Арк. 41–42.

⁸⁰⁸ Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. Суспільно-політичний та історичний аналіз : у двох книгах. Київ : Либідь ; Військо України, 1994. Книга друга : Документи та матеріали. С. 607; Кенгіт А. Українська повстанська армія в 1944–1945 рр. Київ : Інститут історії України НАН України, 1999. С. 173; ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 6. Спр. 58. Арк. 127; Спр. 49. Арк. 120; Спр. 57. Арк. 19.

⁸⁰⁹ Голубенко І. Коли ми вмирили, нам дзвони не грали. ОУН-УПА в боротьбі за державність України 1943–1953 рр. *Дзвін*. Літературно-мистецький та громадсько-політичний часопис спілки письменників України. 1993. № 4 – 6 (582 – 583). Квітень-червень. С. 98.

⁸¹⁰ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 99 (1954). Спр. 2. Т. 1. Арк. 12–13.

⁸¹¹ Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали / відп. ред. проф. Микола Кугутяк. Т. 2. Івано-Франківськ : КПФ “ЛІК”, 2010. Кн. 2: 1945–1946. С. 60.

⁸¹² Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы : в 2 т. / под ред. А. Н. Артизова. Москва : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. Т. 2: 1944–1945. С. 813.

Водночас чекісти стверджували, що активність підпілля і груп на території західних областей України залишалася ще дуже великою, особливо у Станіславській, Львівській, Тернопільській і Дрогобицькій областях. Однак відзначали, що найбільшу активність вони проявляли на території Чернівецької області, де на кожну обліковану групу припадала найбільша кількість збройних проявів⁸¹³. На нашу думку, така ситуація зумовлювалася приховуванням чисельності акцій в інших областях, де визвольний рух був у рази масштабнішим.

	1944–1955	944	945	946	947	1948	949	950	951	952	953	954	955
Волинська	2003	89	08	76	78	227	35	0	4		0		
Дрогобицька	1850	62	64	79	29	334	16	5	1				
Львівська	3109	13	35	19	23	314	21	10	6	5			
Рівненська	2443	20	47	67	66	353	91	7	0				
Станіславська	2468	01	68	85	39	344	57	74	9	5	0		
Тернопільська	1892	70	52	07	22	296	56	9	6	3			
Чернівецька	506	32	47	34	7	16	5						
Закарпатська	178		0	7	2	23	0		3				
Разом	14449	287	451	124	636	1907	211	18	89	1	0	2	3

Зведених радянських даних по краях немає, як також по окремих районах, що дало б можливість з'ясувати втрати по краю. Тому для отримання відповідних даних щодо чисельності акцій у Дрогобицькій і Станіславській областях застосували коефіцієнт відповідно до кількості районів, які входили до Карпатського і Львівського країв (32 райони Станіславської обл. входили до Карпатського краю, чотири – до Львівського; у 1944–1947 рр. 18 районів Дрогобицької обл. входили до Карпатського краю, дев'ять – до Львівського краю; у 1948–1950 рр. 18 і вісім; у 1951–1955 рр. 16 і дев'ять). За такими розрахунками отримуємо такі дані щодо чисельності акцій підпілля в Карпатському краї порівняно із загальними значеннями та Львівським краєм.

⁸¹³ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 70 (1953). Спр. 6. Т. 2. Арк. 22, 76.

	1944– 1955	944	1945	946	947	948	949	950	951	952	953	1954	955
Карпатський край	4 126 (29%)	596 (18%)	880 (26%)	08 (38%)	33 (33%)	76 (30%)	13 (34%)	99 (38%)	1 (43%)	0 (27%)	2 (38%)	3 (22%)	5 (41%)
Львівський край	3 985 (28%)	912 (28%)	1 164 (34%)	66 (22%)	37 (27%)	55 (24%)	16 (26%)	43 (28%)	8 (25%)	9 (42%)	(22%)	2 (19%)	7 (51%)

Втрати вбитими при чекістсько-військових операціях налічували 4 148 осіб, при збройних проявах – 22 430 осіб (у Карпатському краї ОУН – 7 634 (34 %) ⁸¹⁴. Вказані прояви у 1944–1955 рр. за своїм характером класифікувалися: 8 268 терактів, 779 диверсійних актів, 457 нападів на ВБ і ГОГП і їхнє роззброєння, 325 нападів і підпалів колгоспів, радгоспів, МТС, 354 збройних пограбувань, 896 інші ⁸¹⁵. Водночас варто зазначити, що найбільша кількість збройних проявів припала на 1944 і 1945 рр., відповідно 3 287 і 3 451. Однак у цей період часу їх чітко не класифікували і не кваліфікували ⁸¹⁶.

Важливо зазначити, що радянська статистика не відображає ролі різних категорій як опори органів влади, а саме такими їх розглядали повстанці.

Зрозуміло, що статистичні дані про збройні акції стосуються цілих областей, хоча не всі райони входили до підпільних адміністративних осередків. Так, у 1945–1946 рр. з 27 районів Дрогобицької області до Карпатського краю входило лише 18 (1948–1950 рр. 18 з 26, 1951–1954 рр. 16 з 25); Станіславської із 36 районів – 32, решта чотири ввійшли до Львівського краю ОУН). Не можна також забувати, що дані чекістів далекі від дійсності. Наприклад, якщо взяти за істину цифру 2 462 акцій, які були проведені впродовж дев'яти повоєнних років (3 285 днів), то виходить, що в Станіславській області в середньому здійснювалася одна акція на день, що зовсім не відповідає реальній ситуації. Бойові акції здійснювалися самооборонними кущовими відділами та боївками СБ. Найактивнішу діяльність ці структури розгорнули після розформування відділів УПА. У діяльності Карпатського краю ОУН СКВ та боївки СБ відіграли вагомий роль. Без перебільшення можна сказати, що за рахунок цих структур, зокрема, референтури СБ, діяльність Карпатського краю ОУН продовжувалася у 1950-х рр.

⁸¹⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 74. Арк. 156.

⁸¹⁵ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 103. Арк. 1, 5.

⁸¹⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 100. Арк. 109; Т. 92. Арк. 189; Т. 74. Арк. 335; Ф. 2-Н. Оп. 36 (1960). Спр. 5. Арк. 28–30; Спр. 6. Арк. 1, 9–12, 59–60; Спр. 7. Арк. 1, 44–46; Спр. 8. Арк. 1, 139 138, 143; Спр. 9. Арк. 1, 15, 17, 176, 192; Спр. 11. Арк. 7; Спр. 12. Арк. 8–9; ДАЛЮ. Ф. П-5001. Оп. 7. Спр. 218. Арк. 87.

Про значне приховування акцій, особливо на початковому етапі боротьби, свідчать кілька фактів. З наведеної статистичної інформації простежуємо, що на Станіславщині у 1945 р. було проведено більше акцій, ніж у 1944 р., чого реально бути не могло. В окремих роках бойові дії у Дрогобицькій області на папері переважали за аналогічний період Станіславську, що також реально не відповідало дійсності. Крім цього, КДБ у підсумкових зведеннях об'єднало дані з Львівської і Дрогобицької областей в одне ціле. Тому важко встановити реальні втрати радянської адміністрації на терені кожної області. Ще однією особливістю є й те, що спостерігається різниця у кількості акцій між МВС (завжди більше) і МДБ в одному районі. НКДБ і НКВС ту саму акцію приписували собі, тому виходили значні цифри загиблих, полонених. Для приховування акцій з 1949 р. введено рубрику “проісшествія”.

У 1955 р. і першій половині 1956 р. на території Станіславської області відзначено 28 збройних проявів, зокрема: п'ять терористичних актів, п'ять замахів на вбивство, два підпали господарств, п'ять випадків поширення антирадянських листівок, 10 випадків відправлення анонімних листів із погрозами на адресу сільських активістів, а також один випадок вивішування націоналістичного прапора⁸¹⁷.

Загалом усі збройні акції підпілля у Карпатському краї ОУН поділено на кілька груп: напади на шляхи сполучення, збройні акції, спрямовані проти господарських військових, режимних об'єктів і заходів, заходи, з метою знищення радянських адміністративних споруд, ліквідація працівників партійного, репресивно-карального апарату, агентури, активістів тощо.

Напади на шляхи сполучення: диверсії на залізничних станціях та коліях, обстріли потягів, мінування залізничних та шосейних доріг; пошкодження і руйнування ліній дротяного зв'язку⁸¹⁸. Досить часто підпільники на окремих територіях знищували шляхи сполучення. Для цього українські націоналісти активно запозичували тактичні прийоми використання вибухівки у репресивно-каральних органів. Звісно, мінерська справа не була простою і передбачала відповідних знань і навиків, які отримати у підпіллі на короткотермінових курсах було складно; окремі з підпільників засвоїли мінерську справу ще під час навчання і служби у військових підрозділах та арміях іноземних

⁸¹⁷ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 2. Арк. 332; Спр. 3. Арк. 2.

⁸¹⁸ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 65 (1953). Спр. 6. Т. 2. Арк. 6; Оп. 89 (1951). Спр. 42. Арк. 51; Оп. 55 (1953). Спр. 5. Т. 4. Арк. 226; Підлубний В.М. Діяльність ОУН та УПА на Буковині в 194–1952 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Чернівці, 2010. С. 10.

держав. Після Другої світової війни українські націоналісти розпочали справжню рейкову війну на Прикарпатті: пускали під укіс цілі ешелони, руйнували мости, залізничні колії, ставлячи собі за мету, якщо не зірвати, то хоча б сповільнити урядові кампанії із виселення родин націоналістів, вивезення корисних копалин, лісу тощо. Націоналісти розпочали застосовувати запозичену у спецслужб тактику мінування одразу після повернення радянської адміністрації. До речі, у цей період найбільш чисельні підривання шляхів сполучень на теренах Карпатського краю ОУН відбувалися на Буковині та Станіславщині. Так, із серпня 1944 до грудня 1945 р. у Станіславській області залізничному транспортові було нанесено збитків на суму 1 622 700 рублів⁸¹⁹.

Особливо інтенсивно знищувалися шляхи сполучень із лісовирубками, що найбільше турбувало вище партійне керівництво та спецслужби. По-справжньому чекісти були вражені, коли 12 травня 1945 р. на шосейній дорозі між с. Берегомет і м. Вижниця Вижницького р-ну виявили 30 мін, встановлених підпільниками⁸²⁰.

З усіх областей (Закарпатська, Дрогобицька, Станіславська, Чернівецька), які охоплював Карпатський край ОУН, найбільш інтенсивне знищення мостів і шляхів траплялися на Станіславщині. За 1944 – 1945 рр. на штучних спорудах шосейних доріг тут було здійснено 69 диверсійних актів, які спричинили матеріальні збитки у сумі 1899,9 тисяч рублів (знищено 66 мостів обласного значення загальною протяжністю настилу 2 365 погонних метрів). Упродовж того ж періоду було підірвано і спалено 50 мостів місцевого значення загальною протяжністю 1 327 погонних метрів, матеріальні збитки склали 1 624 тис рублів⁸²¹.

Отже, дії націоналістів серйозно гальмували радянізацію прикарпатського регіону з усіма відповідними складовими⁸²². Вибухівку використовували також для звільнення заарештованих⁸²³. Диверсії спрямовувалися і проти потягів, які транспортували бойові припаси військовим підрозділам⁸²⁴. У документах підпілля міститься інформація про одну з наймасштабніших мінерських акцій. Так,

⁸¹⁹ Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 4 : Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля : інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1943–1959) / упоряд. Анатолій Кентій, Володимир Лозицький, Ірина Павленко. Київ : Торонто : Літопис УПА, 2002. Кн. 1: 1943–1945. С. 315.

⁸²⁰ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 34 (1960). Спр. 1. Арк. 141.

⁸²¹ Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 4 : Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля : інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1943–1959) / упоряд. Анатолій Кентій, Володимир Лозицький, Ірина Павленко. Київ : Торонто : Літопис УПА, 2002. Кн. 1: 1943–1945. С. 318.

⁸²² ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 92. Арк. 292.

⁸²³ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 67 (1953). Спр. 2. Т. 1. Арк. 91.

⁸²⁴ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 55 (1953). Спр. 5. Т. 1. Арк. 167.

21 квітня 1946 р. було заміновано залізничний шлях Отиня – Коломия Станіславської обл. У результаті вибуху загинули 180 силовиків, серед них багато офіцерів, знищено потяг, шість вагонів пасажирських і вісім товарних⁸²⁵. Однак у радянських документах не вдалося віднайти підтвердження цієї акції. Акції, спрямовані на затримку вивезення лісу, відбувалися не лише у Станіславській обл., але й на Дрогобиччині⁸²⁶.

Спецслужби констатували низку випадків, коли чекістсько-військові групи, які прибували на місця збройних проявів для розшуку і ліквідації підпільників, за необережністю наштовхувалися на закладені міни та несли значні втрати в особовому складі. У низці випадків підпільники закладали міни на значній відстані (до 1 км) від місць збройних проявів з таким розрахунком, щоб вибух одночасно попереджував про підхід чекістсько-військової групи і давав можливість втекти без втрат⁸²⁷. Спецслужби намагалися попереджати нещасні випадки від застосування підпільниками мін-сюрпризів. З цією метою вище чекістське керівництво постійно оприлюднювало факти підривів на мінах і вимагало від підлеглих посиленої уваги при вилученні предметів, залишених підпільниками (зброя, листівки, вінки тощо). Водночас наголошувалося на заходах обережності при підходах до місць збройних проявів, підпільних криївок, шляхи до яких, за інформацією МДБ, часто мінувалися⁸²⁸. В окремих випадках повстанці, намагаючись убезпечити себе, розставляли навколо місць постоїв міни, на які натрапляли військовослужбовці спецслужб⁸²⁹. Продовжувалися також інші види антирадянських акцій. Так, за 1944–1945 рр. підпільниками було вирізано на різних ділянках 58 кілометрів лінії телефонно-телеграфного зв'язку і знищено близько 573 стовпів. Матеріальні збитки склали 85 500 рублів. Загальні матеріальні збитки за 1944–1945 рр. по зв'язку Станіславської обл. нараховували 201 500 рублів⁸³⁰.

Ще одна форма боротьби – збройні заходи, спрямовані на господарські об'єкти: напади на підприємства харчової промисловості, лісо-, нафто-, газо- і торфових розробок; диверсії у радгоспах і підсобних господарствах, спалення будівель,

⁸²⁵ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 80. Арк. 226.

⁸²⁶ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 90 (1951). Спр. 4. Арк. 194.

⁸²⁷ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 34 (1960). Спр. 2. Арк. 115.

⁸²⁸ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 34 (1960). Спр. 2. Арк. 97; Оп. 92 (1951). Спр. 6. Арк. 133.

⁸²⁹ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 180. Арк. 90–91.

⁸³⁰ Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 4 : Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля : інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1943–1959) / упоряд. Анатолій Кентій, Володимир Лозицький, Ірина Павленко. Київ : Торонто : Літопис УПА, 2002. Кн. 1 : 1943–1945. С. 318–319.

сільськогосподарських машин, хліба на токах та складах; пограбування магазинів сільпо, напади на транспорт із зерном, що направлявся до збірних пунктів, на групи радпартактиву, які організовували хлібозаготівлю тощо.

Одним із найважливіших напрямів збройних акцій ОУН була боротьба з колективізацією. Спецслужби документували такі випадки. Так, у західних областях України впродовж 1947 р. ліквідували 29 голів й активістів колгоспів (1,3 % від загальної кількості ліквідованих у повстанських акціях), а вже у 1948 р. 339 (15,2 %), 1949 р. 226 (18,8 %), 1950 р. 84 (20,6 %), 1951 р. 28 (21,7 %), 1952 р. 6 (17,1 %) ⁸³¹. Підпілля у Дрогобицькій області провело у 1948 р. дев'ять терористичних актів проти колгоспного активу, колгоспників та осіб, які подали заяви про вступи до колгоспів, у результаті яких чотирьох голів колгоспів вбили, одного поранили і вбили 12 осіб, які подали заяви про вступ до колгоспу ⁸³². У першому кварталі 1949 р. підпілля здійснило 85 терактів проти партійно-радянського активу і 66 проти колгоспників. Про активізацію антиколгоспної боротьби свідчить і те, що у першому кварталі 1947 р. відбулося 189 збройних проявів, а в першому кварталі 1949 р. 299 ⁸³³. За цей же період підпільники вбили 100 голів колгоспів і 178 колгоспників ⁸³⁴. Зазначимо, що застосовувати колективну відповідальність суворо заборонялося, хоча в окремих випадках, у силу різних обставин, вона мала місце.

Окремі доповідні містили зіставлення між наявністю колгоспів і кількістю здійснених збройних проявів. Так, у районах Дрогобицької області станом на 1 листопада 1949 р. було 799 колгоспів, щодо яких здійснено 174 збройні прояви ⁸³⁵. Зі свого боку, спецслужби розробили заходи з метою попередження терактів проти голів колгоспів і колгоспного активу. У селах, в яких найпотужніше діяв національно-визвольний рух, широко практикували виставлення біля будинків, особливо на околицях, підлісних місць, добре замаскованих засідок, секретів, власне, силами як чекістсько-військових груп, так і учасників ВБ і ГОГП. Широко залучався перевірений колгоспний актив для несення служби охорони з огороження колгоспів,

⁸³¹ Мороз В. Зиновій Тершаковець-«Федір». Львів : Літопис УПА, 2011. С. 28. (Літопис УПА. Серія «Події і люди»).

⁸³² ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 176. Арк. 94.

⁸³³ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 99 (1954). Спр. 8. Т. 5. Арк. 286.

⁸³⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 95. Арк. 9.

⁸³⁵ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 60 (1953). Спр. 2. Т. 5. Арк. 107; Оп. 32 (1960). Спр. 5. Арк. 88; Спр. 6. Арк. 95; Ф. 13. Спр. 372. Т. 49. Арк. 200.

колгоспників і їхнього майна від нападів. Для цього цей актив озброїли, завербували в селах віддану і працездатну агентуру⁸³⁶.

Збройні заходи, спрямовані проти військових, режимних об'єктів: обстріли гарнізонів військ Червоної армії та внутрішніх військ НКВС. Резонансний підриг трапився 26 серпня 1947 р.: о 12.45 у приміщенні МВС райцентру Нижні Устрики Дрогобицької обл. вибухнула міна, підкладена бойовиками ОУН. У результаті були важко поранені новопризначений слідчий Михайло Сімонов, один емведист, а ще один майор з м. Дрогобич загинув. У результаті акції розпочалася паніка серед усіх емведистів, партійців та адміністрації⁸³⁷.

Акції, спрямовані на знищення радянських адміністративних споруд: напади на сільські ради, що супроводжувалися вилученням та знищенням всієї документації, спаленням будівель, вбивством або примусовим відведенням до баз підпілля голів і секретарів сільських рад, культурні й освітні установи; захоплення і відведення до таємних баз підпілля сільських активістів, звільнення арештованих, збройні акції, спрямовані на зрив виборів до ВР СРСР (10 лютого 1946 р., 1950 р.) та ВР УРСР (9 лютого 1947 р., 1951 р.), місцевих органів⁸³⁸. Використовуючи радянську офіційну статистику, можемо зазначити: чисельність ліквідованих із різних категорій залежала від потенційних можливостей, тому насамперед це була агентура й активісти із місцевого населення, учасники винищувальних батальйонів, представники органів влади.

Лише у червні 1945 р. у Дрогобицькій області розгромлено 54 сільські ради⁸³⁹. Ще одним напрямом підривної діяльності підпільників було мінування адміністративних об'єктів. Зрозуміло, можливості для цього були обмежені. До того ж вони траплялися на початкових етапах протистояння і були поодинокими явищами. Про наступний випадок, який трапився на Стрийщині, доповідали в НКДБ УРСР Сергію Савченку. 13 січня 1945 р. о 6.20 у м. Стрий Дрогобицької обл. вибухнув гараж Стрийської міської ради, розташований під її приміщенням. Проведеним розслідуванням встановлено, що вибух стався у результаті закладання 75 кг толу і підпалу. Одразу після цього були затримані підозрювані у здійсненні

⁸³⁶ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 176. Арк. 96.

⁸³⁷ Літопис Української Повстанської Армії. Т. 9 : Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали / ред. кол. Євген Штендера, Петро Потічний. Торонто : Літопис УПА, 1982. Кн. 2: 1946–1948. С. 456.

⁸³⁸ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 51. Арк. 33; Сергійчук В. Український здвиг : Прикарпаття. 1939–1955 рр. Київ : Українська Видавнича Спілка, 2005. С. 409; УПА в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу 1942–1950 рр. [Б.м.] : Видання Закордонних частин ОУН, 1957. Ч. 1. С. 347. (Серія “Бібліотека українського підпільника” Ч. 6); ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 32 (1960). Спр. 11. Арк. 350–352; Оп. 6. Спр. 57. Арк. 102; Спр. 58. Арк. 380–384; Оп. 60 (1953). Спр. 7. Т. 1. Арк. 112; ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 7. Спр. 20. Арк. 18; Спр. 66. Арк. 79; Спр. 218. Арк. 110; Оп. 8. Спр. 264. Арк. 40, 51; Оп. 9. Спр. 144. Арк. 33.

⁸³⁹ ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 6. Спр. 57. Арк. 102.

диверсії – водії міської ради Мечислав Білинський, Володимир Притула, а також мешканець м. Стрий Львівської обл. Степан Лесів, який був у приміщенні міської ради до 20.00 12 січня 1945 р. і з невідомих причин пішов ночувати до водія міської ради Володимира Притули⁸⁴⁰. 27 серпня 1948 р. в 11.00 біля с. Конюхів Стрийського р-ну два підпільники на велосипедах важко поранили другого секретаря Стрийського РК КП(б)У Олександра Куцеліна, який їхав гужовим транспортом (через три години помер)⁸⁴¹. За наявною інформацією, мінування адміністративних споруд найбільше застосовувалося саме у Дрогобицькій окрузі. 16 серпня 1949 р. о 23.30 до лікарні смт Богородчани зайшли шість озброєних підпільників, які вбили секретаря РК ЛКСМУ М. Марчука, яким там лікувався, та забрали його пістолет⁸⁴². 6 вересня 1949 р. у с. Смеречка Стрілківського р-ну невідомим атентатником був убитий другий секретар Стрілківського РК КП(б)У Юрій Тітов, який тут перебував із озброєною групою. Як тільки він із дільничним відійшов від групи у напрямі колгоспного току, був вбитий невідомою особою пострілом із пістолета⁸⁴³.

Доволі масштабно підпілля проводило конкретні бойові акції, спрямовані на зрив виборів до ВР СРСР (10 лютого 1946 р.) та ВР УРСР (9 лютого 1947 р.) та ін. з метою створення паніки та показу сили визвольного руху, мінування виборчих дільниць, залізниць, напади на райцентри, а де це було можливим – постійні обстріли міст для розширення паніки⁸⁴⁴. Після цих акцій націоналістів населення починало чинити опір урядовим виборчим кампаніям. На конференції з підсумків виборів підкреслювалося, що за 1946 р. у Дрогобицькій області було організовано лише один колгосп, а з 420 колгоспів, які були перед війною, відновили лише 11⁸⁴⁵.

Водночас потрібно зазначити, що націоналісти мали чіткі вказівки не здійснювати терористичні акції проти кандидатів у депутати різних рівнів. Так, у листі від жовтня 1947 р. референта СБ Калуського окружного проводу Богдана Яцківа-“Дениса” до референта СБ Долинського надрайонного проводу ОУН “Оленя” давалися вказівки щодо дій під час виборів до місцевих рад: “Як Вам уже відомо, у грудні ц. р. повинні відбутися так звані “вибори” в обласні, районні і сільські ради. Наше відношення до цього заходу

⁸⁴⁰ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 42. Арк. 15–15 зв.

⁸⁴¹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 32 (1960). Спр. 10. Арк. 147.

⁸⁴² ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 709. Арк. 109; Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 3. Арк. 75; Оп. 98 (1954). Спр. 1. Т. 1. Арк. 310; Т. 4. Арк. 81.

⁸⁴³ ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 691. Арк. 193; Ф. 2-Н. Оп. 32 (1960). Спр. 12. Арк. 171.

⁸⁴⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 51. Арк. 33; Ф. 16. Оп. 7. Спр. 4. Т. 4. Арк. 108 зв; ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 7. Спр. 66. Арк. 79; Спр. 218. Арк. 110; Сергійчук В. Український здвиг : Прикарпаття. 1939–1955 рр. Київ : Українська Видавнича Спілка, 2005. С. 409.

⁸⁴⁵ ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 7. Спр. 20. Арк. 18.

таке ж, як і в минулі роки. Депутатів у ради не ліквідуємо, якщо тільки дуже активних”⁸⁴⁶. Під час виборів 1950 і 1951 рр. збройних антивиборчих акцій між радянською владою і націоналістичним підпіллям не було.

У червні 1951 р. під час проведення чекістсько-військових операцій у Надвірнянському і Солотвинському районах були захоплені важко пораненими підпільник Надвірнянського надрайонного проводу ОУН “Карпенко” (поранений в голову), друкарка Анна Попович (поранена у ліву руку, яку ампутували по лікоть) й учасник кущового проводу “Морозенко” (поранення в обидві ноги). Після операції для лікування їх помістили під охороною до районної лікарні м. Надвірна. 10 липня чотири підпільники під керівництвом референта СБ Надвірнянського надрайонного проводу ОУН Луки Гринішака-“Довбуша” зайшли до лікарні, де вбили двох охоронців, забрали їхню зброю, а потім, захопивши із собою Анну Попович, втекли. До затримання втікачів було залучено 25 чекістсько-військових груп чисельністю 535 осіб⁸⁴⁷.

До окремої групи бойових акцій зарахуємо: ліквідацію представників районного та сільського активу, військовослужбовців, колишніх підпільників, які “вийшли з повинною”, та членів їхніх сімей; осіб, що підозрювалися оунівцями у зв’язках з органами НКДБ-МДБ і НКВС-МВС; осіб, яких було скомпрометовано; вбивства з метою приховування своєї діяльності (ліквідація свідків і потенційних донощиків) співробітників спецслужб, учасників винищувальних батальйонів; напади на фельд’єгерів спецзв’язку⁸⁴⁸. Зокрема, у період з 1945 р. до червня 1950 р. здійснено 154 збройні прояви на Закарпатті, з них: 28 – у Рахівському, 33 – Тячівському, 46 – Хустському, 28 – Воловецькому. 30 випадків, зокрема, були пов’язані із вбивством радянських громадян. При цьому у Рахівському, Тячівському і Воловецькому округах більшість збройних проявів здійснено відділами, які приходили зі Станіславської і Дрогобицької областей, та тільки у Хустському окрузі – місцевими групами⁸⁴⁹.

24 березня 1945 р. підпільники ліквідували 3-го секретаря Заставнівського р-ну⁸⁵⁰. 13 травня 1945 р., о 18.00 на дорозі між

⁸⁴⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 51. Арк. 103–105.

⁸⁴⁷ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 28 (1960). Спр. 18. Арк. 160; Ф. 16. Спр. 782. Арк. 48; Спр. 809. Арк. 73–74, 88; Спр. 810. Арк. 21–24.

⁸⁴⁸ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 8. Арк. 46.

⁸⁴⁹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 60 (1953). Спр. 7. Т. 4. Арк. 116; Оп. 75 (1953). Спр. 3. Арк. 3; Оп. 55 (1953). Спр. 5. Т. 2. Арк. 21; Оп. 106 (1954). Спр. 1. Арк. 234; Ф. 13. Спр. 376. Т. 66. Арк. 90.

⁸⁵⁰ Повседневность террора : Деятельность националистических формирований в западных регионах СССР / сост. А. Дюков и др. Москва, 2009. Кн. 1. Западная Украина, февраль-июнь 1945 года. С. 213.

селами Біличі і Стрільбище Старосамбірського р-ну, потрапив у засідку радянсько-партійний актив та працівники НКВС і НКДБ, в результаті чого загинули 26 осіб, з них лише один місцевий (1-й секретар РК КП(б)У Василь Нудьга; завідувач відділу агітації і пропаганди РК КП(б)У Іван Орел; районний прокурор Павло Степанов)⁸⁵¹.

20 серпня 1945 р. у лісі біля с. Веринь Миколаївського р-ну енкаведисти виявили вхід у криївку. Повстанці вчинили опір, вийшли запасним входом, вбивши при цьому начальника Миколаївського РВ НКДБ майора Григорія Гудкова, начальника 6-го відділення 2-го відділу УНКДБ Дрогобицької області майора Гаврила Осадчого та ще двох червоноармійців, після чого відступили. Серед них був і окружний провідник З. Тершаковець-“Федір”⁸⁵².

22 жовтня 1945 р. у с. Плав’є Славського р-ну місцеві підпільники підготували засідку і провели операцію, в результаті якої був вбитий районний прокурор Мациганюк, а слідчу районної прокуратури Галину Сябряк після розмови і згоди на співпрацю відпустили⁸⁵³.

29 жовтня 1945 р. біля м. Борислав місцевий СКВ організував засідку на автомобіль, в якому їхав командир 341 полку ВВ НКВС з охорони промислових об’єктів підполковник Павло Потугін, якого у бою було поранено. 31 жовтня він помер⁸⁵⁴.

У ніч на 17 листопада 1945 р. у с. Грушів Меденицького р-ну виїхали 3-й секретар РК КП(б)У Крамар і завідувач районного відділу освіти Литвинов, які залишилися на ночівлю у директора школи. Вночі будинок оточили місцеві націоналісти, вивели Крамара та забрали із собою, а Литвинова відпустили⁸⁵⁵.

3 листопада 1945 р. СКВ під командуванням “В” здійснив успішну засідку, вбивши 2-го секретаря райкому партії Николаєнка й одного енкаведиста⁸⁵⁶.

О 12.00 3 травня 1946 р. біля с. Майдан Станіславського р-ну була обстріляна легкова машина, у якій зі Станіслава до Калуша їхав командуючий 38-ю армією генерал-полковник Кирило Москаленко, і

⁸⁵¹ ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 6. Спр. 46. Арк. 101–103; Сергійчук В. Український здви́г : Прикарпаття. 1939–1955 рр. Київ : Українська Видавнича Спілка, 2005. С. 347–352.

⁸⁵² Мороз В. Зиновій Тершаковець-“Федір”. Торонто – Львів : Літопис УПА, 2011. С. 25. (Літопис УПА. Серія “Події і люди”).

⁸⁵³ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 32 (1960). Спр. 3. Арк. 203.

⁸⁵⁴ Інформація из донесения о безвозвратных потерях (подполковник Потугин Павел Терентьевич, 1904 г.р.). [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://www.obd-memorial.ru/html/info.htm?id=9755089> (12.12.2015). Назва екрану; ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 44. Арк. 397. (інформація взята із інтернет ресурсу ОБД “Меморіал”).

⁸⁵⁵ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 32 (1960). Спр. 2. Арк. 257 зв.

⁸⁵⁶ Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 22: Станіславська округа ОУН: документи і матеріали 1945–1951 / упоряд. Дмитро Проданик, Степан Лесів. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2013. С. 134.

друга машина, з трьома особами прикриття. У результаті обстрілу поранено двох осіб і водія. У відповідь УМВС силами військ МВС і 38-ї армії було організовано операцію з розшуку та ліквідації відділу, який здійснив вказаний прояв. Унаслідок триденної операції було вбито 31 підпільника і затримано дев'ятьох⁸⁵⁷.

У 1948 р. визвольний рух Карпатського краю ОУН спрямував основний вектор боротьби на розгром сільських рад, колгоспів, теракти проти партійно-радянського, оперативного складу органів МВС та МДБ, сільського і колгоспного активу тощо⁸⁵⁸.

5 жовтня 1950 р. підпільники вбили заступника начальника Добромильського РВ МДБ майора Скороделова⁸⁵⁹.

Останній виявлений нами бій у Карпатському краї ОУН відбувся 20 жовтня 1955 р. у Жаб'ївському р-ні, коли загинув Микола Марусяк-“Богдан”⁸⁶⁰. До речі, у статті Зіновія Бойчука “Кати героями не вмирають” згадується, що у будинку УСБУ м. Івано-Франківськ є стенд з прізвищами працівників УМДБ, які загинули в 1944 – 1955 рр. у боротьбі з ОУН, зокрема подано 70 прізвищ. Останнім зазначений у цьому списку лейтенант Григорій Пугач, який загинув 22 жовтня 1955 р.⁸⁶¹

Інформація про бої на теренах Карпатського краю в 1956 р. невідома. 1952 р. МДБ вдалося повністю ліквідувати підпілля ОУН у Чернівецькій і Закарпатській областях. 20 жовтня 1955 р. саме після загибелі Миколи Марусяка-“Богдана” чекісти звітували про повну ліквідацію підпілля у Жаб'ївському р-ні⁸⁶².

Зазнавши у 1945–1947 рр. значних втрат, націоналісти у Карпатському краї ОУН продовжували активно вести боротьбу. У період 1948–1949 рр. на цьому терені діяльності ОУН та УПА бойові дії відходять на другий план, а першість починає займати політико-пропагандивна і політорганізаційна робота. У цей час основною формою боротьби українського визвольного руху стало збройне підпілля, яке, дотримуючись строгої конспірації, здійснювало терористичні акти, наскоки, засідки⁸⁶³. Поряд із відділами УПА, збройні дії у Карпатському краї проводили самооборонні кущові відділи (СКВ), боївки СБ і жандармерії, охоронні відділи, які часто

⁸⁵⁷ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 77. Арк. 225.

⁸⁵⁸ ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 9. Спр. 145. Арк. 81.

⁸⁵⁹ ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 782. Арк. 149.

⁸⁶⁰ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 2. Арк. 454.

⁸⁶¹ Андрусак М. Брати вогню. Коломия : Вік, 2004. С. 472.

⁸⁶² ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 2. Арк. 471.

⁸⁶³ ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 9. Спр. 145. Арк. 31; Забілий Р.В. Особливості збройної боротьби Української повстанської армії в 1942–1949 рр. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Львів, 2015. С. 13.

об'єднувалися для проведення спільних акцій. У процесі діяльності вказані підрозділи довели свою ефективність, стримуючи радянізацію краю.

3. Господарське забезпечення

Санітарна та соціальна оцінка. Господарча референтура в період нацистської окупації була достатньо розбудованою. На рівні Крайового проводу ЗУЗ, областей та округ у ній працювали, крім референта, фінансовий підреферент, магазинер (відповідальний за запаси), контрольний та ін. При цьому працівники господарчої референтури діяли майже на всіх щаблях підпільної адміністрації до кущів (підрайонів) включно. Проте на час створення Карпатського краю (кінець 1944 – весна 1945 р.) умови діяльності та потреби підпілля дещо змінилися, тому такий штат у господарчій референтурі тримати було недоцільно. Фактично вся праця зосереджувалася у руках референта, який був у краї, окрузі, надрайоні чи районі, певний час також і в кущах. Із плином часу, з огляду на брак кадрів і зниження потреби в господарському забезпеченні через чисельне зменшення ОУН і УПА, обов'язки господарчого референта розподілялися між іншими підпільниками залежно від їхніх потреб. У крайовому проводі ця референтура проіснувала лише до липня 1945 р., після чого її керівник був переведений на посаду крайового референта пропаганди. На рівні округ і надрайонів у зв'язку з необхідністю забезпечення відділів УПА господарчі референти проіснували довше (1946–1947). Зрештою, після 1949 р. потреба в окремій господарчій референтурі відпала і в нижчих структурах. Підпільні осередки забезпечували себе власними силами. Олег Клименко резюмує, що охоронці, а інколи провідники, референти змушені були самі проводити збірки, наражаючись на небезпеку, з'являлись у населених пунктах і розконспіровувати себе, при цьому погіршуючи стосунки з населенням, оскільки принципів справедливості в тих умовах дотримуватись було важко. Органи радянської влади розуміли труднощі повстанців, тому всіляко поглиблювали кризові явища підпільної економіки. Поставленої мети вони досягали шляхом широкомасштабних військових операцій та застосування економічних методів на кшталт збору контингентів, примусового поширення облігацій держпозик тощо. У цих умовах збір коштів на бойовий

фонд ОУН за ступенем ризику нічим не відрізнявся від суто військових операцій підпілля⁸⁶⁴.

Аналіз документів дає змогу виокремити основні джерела забезпечення господарсько-фінансового забезпечення українських націоналістів: підтримка місцевим населенням (основне джерело поповнення), захоплені трофеї (зброя, гроші, продукти харчування, медикаменти тощо), членські внески (від населення, безпосередніх членів), реквізиції, конфіскації, власне виробництво (у міжвоєнний і воєнний періоди), підприємницька діяльність (продаж бофонів) тощо.

Вагому роботу здійснювали господарчі референти кущових проводів. Зокрема, вони організовували роботу зі збирання та нагромадження харчів, медикаментів, технічних засобів зв'язку, пропагандивно-видавничої техніки, обмундирування, харчування; створювали спеціальні продуктові й одягові магазини, налагоджували виготовлення у селах шевських та кравецьких виробів, харчове забезпечення розквартированих відділів УПА, стаціонарних боївок, керівників вищих рівнів⁸⁶⁵. Окрім цього, до обов'язків господарчого референта входило матеріально-побутове забезпечення родин повстанців, які загинули, чи тих, які перебували у підпіллі, ув'язненні, або й потребуючих пересічних мешканців. Практична заготівельна робота відбувалася за таким сценарієм. За розпорядженням кущового майже весь склад куща входив у село, де розбивався на дрібні групи по три-п'ять осіб, які заходили до мешканців та давали їм завдання, скільки і яких продуктів слід приготувати; у визначений день повстанці поверталися й забирали харчі. Провідники разом із господарчим референтом районного проводу ОУН збирали інші необхідні для повстанців речі. Із більшості мешканців сіл збирали від 20 до 50 рублів, визначену кількість зерна, 10 – 20 кілограмів картоплі, цибулі, інших продуктів. Відбувалося це через письмові накази, які передавали для виконання станичним відповідних сіл (перебували у підпорядкованні кущових), а станичні інформували про цей контингент кожного селянина і вказували місце, куди слід зносити продукти та гроші⁸⁶⁶.

Інша форма – вилучення матеріальних засобів у супротивника. При цьому існували досить чіткі норми зберігання та розподілу ресурсів. Щодо розподілу захоплених матеріальних цінностей у

⁸⁶⁴ Клименко О. Грошові документи ОУН (бофони) 1939 – 1952 рр. Тернопіль : Тернопіль, 1999. С. 83.

⁸⁶⁵ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Спр. 372. Т. 3. Арк. 186; Т. 13. Арк. 144; ЦДАВО України. Ф. 3836. Оп. 1. Спр. 62. Арк. 91; АУСБУ ЛО. Спр. 48313. Арк. 209.

⁸⁶⁶ АУСБУ ЛО. Спр. 45661. Арк. 13зв., 32.

противника застосовувався такий принцип: частину здобутих у бою трофеїв (одяг, взуття, інші матеріальні цінності) стрільці мали здавати до магазину. Господарчі референтури при кущових проводах відповідали за всі склади з продовольчими та збройними запасами, зробленими організаційною сіткою⁸⁶⁷. Інколи вдавалося захоплювати серйозні матеріальні засоби. Так, 14 жовтня 1945 р. підпільники над Карпатським хребтом збили транспортний літак, на борту якого було 40 000 рублів і 832 000 чеських крон, що доправлялися на Закарпаття. Захопити ці кошти зміг один з керівників ОУН “Палій”. Він передав їх у розпорядження адміністраторові ГОСП Івану Корчинському-“Корчаку”⁸⁶⁸. У Карпатському краї ще одним суттєвим джерелом доходів стали напади на лісові пункти, наприклад, у 1949 р. таким способом на Станіславщині здобули 95 000 рублів⁸⁶⁹.

Виробництво власних матеріально-продовольчих засобів, власне, як вид поповнення матеріально-продовольчих запасів в основному використовували лише у 1943–1944 рр., а обов’язком господарчих референтів було пильнувати за обробкою й обсадженням земельних площ, їхнім обробітком, збором⁸⁷⁰. У Карпатському краї відповідно до вказівок “Районовим провідникам та господарсько-фінансовим референтам”, господарча референтура спільно з жіночою сіткою створювала робітничі бригади, які займалися збором з полів (сушили та магазинували). Допомагали тим, чиїх родичів репресували, ув’язнили, вислали, а ті, хто залишилися, не мали сили зібрати урожай. Власне із надлишків дозволялося поповнювати продуктові запаси⁸⁷¹. До речі, навіть без інструкції, перебуваючи поблизу населених пунктів у час жнив, вояки УПА допомагали місцевому населенню збирати і молотити збіжжя. Маємо також інформацію, що по районах переважно з лікувальною метою організовували осередки для виготовлення самогону, який магазинували, не даючи при цьому можливості його розпивати і встановлюючи сувору заборону на самовільне виготовлення та суворий контроль за його використанням⁸⁷².

Закупівля необхідних продовольчих речових засобів і медикаментів відбувалася через торгові мережі, осіб, які співпрацювали

⁸⁶⁷ ЦДАВО України. Ф. 3836. Оп. 1. Спр. 62. Арк. 96.

⁸⁶⁸ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 123. Арк. 44 зв.; Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документи : в 2 т. / под ред. А. Н. Артизова. Москва : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. Т. 2: 1944–1945. С. 814.

⁸⁶⁹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 98 (1954). Спр. 14. Арк. 44.

⁸⁷⁰ ЦДАВО України. Ф. 3836. Оп. 1. Спр. 62. Арк. 95; Клименко О. Грошові документи ОУН (бофони) 1939–1952 рр. Тернопіль : Тернопіль, 1999. С. 13.

⁸⁷¹ ЦДАВО України. Ф. 3836. Оп. 1. Спр. 62. Арк. 81.

⁸⁷² ЦДАВО України. Ф. 3836. Оп. 1. Спр. 62. Арк. 20.

з українським визвольним рухом. З часом змінювалися і принципи здобуття необхідних ресурсів. Так, якщо у 1945–1946 рр. одяг рекувізували у демобілізованих, то в 1947 р. уже купували за гроші через місцеве населення із зібраних коштів чи доручали двом-трьом особам скласти і купити повний комплект одягу для одного бійця. Медикаменти також закупували часто на чорному ринку через селян або ж захоплювали у санітарних пунктах, які розташовувалися в селах⁸⁷³. Низовим організаціям заборонялося здійснювати будь-які закупівлі. Повноваження на це мав надрайон, доручаючи це окремим районним провідникам. Із зібраних коштів дозволялося тримати у себе 30 % для потреб власної території (закупівля, допомога тощо), а решту надсилати у вищі звена. Найпоширенішим джерелом поповнення коштів стали напади на офіційні представництва органів радянської влади (сілярди, фінвідділ)⁸⁷⁴.

Загалом можемо стверджувати, що український визвольний рух опирався на власні господарсько-фінансові ресурси забезпечення, поповнення яких залежало від місцевого населення. Про зовнішню матеріальну допомогу у воєнний і післявоєнний період говорити не доводиться⁸⁷⁵. У цілій низці кримінальних справ діячі різного рівня констатували відсутність матеріальної допомоги з-за кордону, хоча слідчих це питання цікавило особливо. Заарештовані керівні учасники Карпатського краю ОУН стверджували, базуючись на розмовах із Михайлом Дяченком-“Гомоном”, що провід з-за кордону матеріальної допомоги не отримував⁸⁷⁶.

Підтримка місцевого населення вважалася найбільш поширеним і доступним засобом постачання партизан. Фонди (гроші, харчові продукти, одяг, взуття), необхідні для матеріального забезпечення, господарча референтура збирала від українського населення шляхом добровільних збірок, купівлі. Станичні обкладали відповідними податками (грошима та продуктами харчування) конкретних жителів сіл, з огляду на можливості того чи того селянського господарства⁸⁷⁷.

У підпіллі був розроблений досить чіткий апарат з ретельно розписаними функціями кожного учасника, який займався збором грошових і продовольчих запасів. Безумовно, на стан фінансово-господарського забезпечення суттєво впливали соціально-економічні

⁸⁷³ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 4. Арк. 162.

⁸⁷⁴ ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-9079. Т. 54. Арк. 225.

⁸⁷⁵ Русначенко А. Народ збурений : Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках. Київ : Пульсари, 2002. С. 296.

⁸⁷⁶ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 108 (1954). Спр. 2. Т. 1. Арк. 291.

⁸⁷⁷ Клименко О. Грошові документи ОУН (бофони) 1939–1952 рр. Тернопіль : Тернопіль, 1999. С. 86.

та репресивно-каральні заходи радянської адміністрації, оскільки політика адміністрації зводилася до того, щоб вибити економічний ґрунт з-під ніг ОУН і УПА. Варто зазначити, що через труднощі у продовольчому забезпеченні траплялися самовільні експропріації (з дозволу керівників) із окремих селянських господарств необхідних засобів, тобто принцип добровільності не завжди дотримувався. Здебільшого такі випадки намагалися призупиняти, щоб не позбавляти український визвольний рух підтримки. Командувач УПА-Захід полковник В. Сидор-“Шелест” наказом ч. 12 від 28 квітня 1945 р. вимагав окремі факти пограбувань, вимагань (від бідняків або без попередньої перевірки майнового стану) суворо карати. Ще жорсткішою мала бути кара за злочинство та бандитизм: “За найменший прояв крадіжки чи бандитизму з місця дати протоколи та застосувати найстрогіший вимір кари, включно до кари смерті (з апробатою надрайону)”⁸⁷⁸. Паралельно рекомендувалося шляхом широкої роз’яснювально-пропагандивної роботи заохочувати населення здавати продовольство і кошти на потреби українського визвольного руху. У нових реаліях примусове виконання фінансово-продовольчих повинностей на користь українського визвольного руху застосовувалося з обережністю, переважно це відбувалося за згодою, оскільки могло легко стати причиною цілковитої втрати підтримки населення, що неминуче і швидко призвело би до ліквідації Руху опору.

Суворі умови боротьби та складне матеріально-побутове становище населення зумовлювали значні недовиконання поставлених завдань. Так, у першому півріччі 1945 р. контрольні перевірки господарчого референта Тисменецького районного проводу ОУН двічі встановлювали, що він виконував доручення тільки на 20 %. Це стало підставою його усунення і призначення іншого. Він одразу видав два накази: а) в нормування заготівлі харчів, убрання, взуття, білля, товщу; б) оподаткування фабрик, радянських установ, спекулянтів та про організування лісових відділів, завданням яких було впорядкувати вивіз лісу і стягування заплати за вивіз лісу від багатих господарів. На території заборонялось виробляти самогон⁸⁷⁹.

Водночас підпільні документи рясніють роз’ясненнями, що пожертви діляться на два види: добровільні й обов’язкові. Водночас вважалося, що добровільні не є добрими через те, що до них

⁸⁷⁸ Клименко О. Грошові документи ОУН (бофони) 1939–1952 рр. Тернопіль : Тернопіль, 1999. С. 94.

⁸⁷⁹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 72. Арк. 270.

долучалася лише частина суспільства, у більшості середняки і бідняки, а заможніші, навпаки, намагалися уникнути цього, що могло спровокувати загальне обурення. Натомість загальнообов'язковий мав перевагу, оскільки пропорційно (відповідно до розмірів оброблюваних земель) лягав на все суспільство, давав більше матеріальної та моральної користі. Загалом розмір повинностей визначався потребами підпілля і можливостями суспільства. Для визначення потреби була розроблена детальна інструкція з прописаними нормами, визначенням калорійності продуктів на особу впродовж дня, що слід було враховувати при заготівлі продуктів. До речі, норми могли коливатися, тобто одна група продуктів могла змінюватися на іншу, але не повинна зменшуватися при цьому їхня поживна вартість. Крім загального запасу продуктів, треба було також ґрунтовно створювати т. зв. залізний запас. До нього входили продукти: сухарі, сушена ковбаса, копчене м'ясо, сало, цукровий буряк, тобто ті продукти, які могли тривалий час зберігатися. Господарча окружна референтура збирала статистичні дані у своєму терені і на підставі цього проводила заготівлю⁸⁸⁰. Усі заготівлі регулювалися відповідними інструкціями, в яких обумовлювався не лише вид продуктів, необхідних для заготівлі, але й механізм, в основі якого лежав принцип добровільності. Щоправда, він не завжди дотримувався, що і призводило часто до примусових експропріацій.

Націоналісти розуміли важливість фінансово-господарської діяльності й особливо готувалися до життя в умовах радянської реальності: “Поважні завдання фінансово-господарського характеру під сучасний момент, а ще більше приготування на підсовітську дійсність вимагають від нас незмірного скріплення праці на фінансово-господарському відтинку”⁸⁸¹. Вони усвідомлювали важливість цієї роботи, від якої залежало розширення підпільної діяльності організації: “Виконання фінансово-господарських доручень, що їх даємо, залежить в головні мірі від відповідного добору виконавців та створення належного апарату. Тому ще раз рішуче наказуємо всім Обласним підобрати собі меткого, енергійного, підприємливого й чесного фінансово-господарчого референта й при його помочі створити в терені організаційну мережу господарників з відповідними відділами, почавши від станиці аж вгору, та заставити їх до відповідальної праці на фінансово-господарському відтинку”⁸⁸².

⁸⁸⁰ ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 283. Арк. 15–16.

⁸⁸¹ ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 285. Арк. 1.

⁸⁸² ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 285. Арк. 1.

Петро Федюшко-“Брюс” зазначав щодо Калуської округи: “Рішучо повести боротьбу з голодом в горах при помочі доставляти збіжжа, висилки людей по збіжжа, яке вони одержуть від нас даром. Творити транспортні валки, які доставлять збіжжа на місце, пам’ятаючи рівночасно про забезпечення харчами відділів УПА та осередків. В цій справі майже нічого не зроблено і тому даліше занедбання цієї справи вважається за саботаж”⁸⁸³.

Загалом, як вже мовилося, підпільники самостійно заготовляли продовольство. Кожний референт отримував кілька сіл, з яких збирав продукти. Допомагали у зборі продовольства, за наказом ОУН, голови сільрад, десятихатники; влітку могли брати харчі у готовому вигляді, а восени заготовлювали борошно, свинину тощо, і все зберігали в спеціальних складах і сховках (які підготовлювали кожної осені) у горах – в шалашах (землянках). У криївках їжа готувалася на примусах, рідше – на печах, зроблених із бензинових бочок⁸⁸⁴.

Кущові господарчі референти за допомогою кущових боївки та інших членів ОУН організовували і проводили збірки; у станицях працювали також станичні господарчі референти (одночасно були заступниками станичних), які здійснювали безпосередню заготівлю продуктів, речей, коштів, їхнє магазинування, передачу, про що звітували перед кущовим господарчим референтом. До їхніх обов’язків входило видання харчових продуктів та одягу підпільникам; усім іншим структурам заборонялося проводити різноманітні збірки без чітких вказівок господарчої референтури, яка мала на це право. Господарчим референтам дозволялося залучати до збірок окремі боївки чи навіть стрільців УПА, якщо вони не мали на той час роботи, заняття; коменданти боївки чи коменданти відділів УПА на більшу кількість одягу чи взуття робили замовлення у районних, кущових господарчих референтів, на яких покладався обов’язок в міру можливостей їх забезпечувати; районні провідники та члени районних проводів мали право брати для себе потрібні речі із зібраного за дозволом господарчого референта або надрайонного провідника. Провідники і члени кущових проводів могли брати для себе потрібні речі зі збірок за дозволом районного господарчого референта чи районного провідника. Військові трофеї (уніформа і взуття) розподілялися у погодженні з господарчими референтами (районними, кущовими), хоча потрібні речі дозволялося залишати для

⁸⁸³ ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-9079. Т. 54. Арк. 225.

⁸⁸⁴ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 4. Арк. 162.

членів боївки; господарча референтура видавала відповідні фонди для референтури УЧХ на медикаменти, надавала суспільну опіку. Розмір фонду кожного місяця визначав надрайонний провідник разом з надрайонним господарчим референтом; господарча референтура також заготовлювала і магазинувала відповідні харчові продукти, необхідні для хворих (мед, цукор, яйця, овочі та інше). Ці продукти хворим видавали за дорученням референтів УЧХ, санітарів, лікарів. До обов'язків господарчої референтури входила також заготівля потрібних для референтури пропаганди витратних матеріалів (папір, канцелярське приладдя, фарби тощо)⁸⁸⁵. Кожний станичний для виконання завдань мав двох чи трьох зв'язкових між станичними та районним у певних дорученнях. Проведення будь-яких збірок у районах здійснювалося за ретельно складеними протоколами, списками, відтак передавалося районним господарчим за присутності надрайонного або його представника.

Практично збірка виглядала так: станичні скликали кількох довірених осіб, з якими обговорювали можливості станиці, тоді розподіляли усю необхідну збірку пропорційно та складали план виконання. Господарча референтура при збірках враховувала можливість кожної родини, особи, матеріально допомагали сім'ям, родичі яких працювали у підпіллі, загинули, були вислані. Зі свого боку, районні господарчі підшукували довірених осіб, які отримували завдання зібране перебрати, посортувати, відсіяти пошкоджені речі, решту скласти на склади⁸⁸⁶. Отже, господарчий референт відповідно до посади займався: 1) постачанням продуктів харчування для відділів УПА, структур ОУН; 2) налагодженням збору (через, наприклад, станичну жіночу сітку) як продуктів, так і військових речей, зброї, обладнання, одягу, членських внесків, продаж бофонів тощо; 3) підготовкою ретельної звітності⁸⁸⁷. До обов'язків районного господарчого входило керівництво кушовими господарчими, яким він давав різноманітні вказівки щодо заготівлі продуктів харчування, грошових засобів від населення, організації різноманітних складів із продуктами харчування і бойовими припасами на території району⁸⁸⁸.

Для здачі і прийняття усього, що заготовлювалося, були розроблені спеціальні інструкції. Зокрема, "Тимчасова інструкція по обліку заготівельних операцій в господарчих відділах УПА"

⁸⁸⁵ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 56 (1953). Спр. 6. Т. 4. Арк. 103 – 104; ЦДАВО України. Ф. 3836. Оп. 1. Спр. 62. Арк. 94.

⁸⁸⁶ ЦДАВО України. Ф. 3836. Оп. 1. Спр. 62. Арк. 74.

⁸⁸⁷ АУСБУ ЛО. Спр. П-27482. Арк. 21; Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали / відп. ред. проф. Микола Кутузяк. Т. 2. Івано-Франківськ : КПФ "ЛІК", 2009. Кн. 1: 1939–1945. С. 398.

⁸⁸⁸ АУСБУ ЛО. Спр. П-40340. Арк. 15зв. 16.

регламентувала: прийняття товарів – незалежно від того, хто здавав, оформлювати квитанцією (навіть розробили спеціальну форму № 1), яка була підтверджувальним документом (виписувалася хімічним олівцем під кальку у двох примірниках). Квитанції виписував той, хто приймав продукцію. Категорично заборонялося залишати прийняту продукцію без документального оформлення. За достовірність оформлення квитанцій відповідав приймальник, виявлені випадки порушення правил їхнього оформлення одразу усувалися⁸⁸⁹.

Станичні готували також щоденні акти прийнятого, де зазначали: назву села (за псевдом), найменування продуктів тощо. Акт підписували станичний, голова сільської ради, секретар та два члени. На трофеї та торговельні товари виписували приймальні квитанції (форма № 1), долучаючи до них відповідні акти (рахунки) про набуття цих товарів. Порядок видачі та отримання товарів суворо регламентувався і відбувався за видатковою накладною, один примірник якої з підписом завідувача складу та особи, яка отримала товар, залишалася в завідувача складу, другий – видався особі, що отримала товар. Усі документи потім ретельно підкріплювалися до звітів. Районна бухгалтерія, виписуючи видаткову накладну, мала зазначати, з якого магазину цей товар слід видати. Якщо зазначену кількість товару не можна було взяти з певного магазину, то виписували кілька квитанцій на різні склади⁸⁹⁰.

Основним завданням господарчої референтури було магазинування і збирання різноманітних матеріально-господарських, медичних та військових речей, необхідних для забезпечення діяльності структур ОУН і відділів УПА. Особливо підпільники покладалися на перехід фронту. Рекомендувалося підшукувати місця для облаштування криївок із розрахунку на зброю (великі за розміром, навіть щоб могли вмістити мотоцикли чи автомобілі) та криївки-магазини, в яких розраховували зробити великий запас різноманітного продовольства. Рекомендувалося заготовляти такі продукти, що могли тривалий час зберігатися. Паралельно значна увага приділялася збиранню лікарських засобів (йод, спирт, вата, інструменти).

Роль та значення станичних як організаторів на найнижчих організаційних ланках важко переоцінити. Саме тому на ці посади призначали лише після ретельної перевірки можливостей особи на

⁸⁸⁹ ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 284. Арк. 1.

⁸⁹⁰ ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 284. Арк. 2–3.

практичній роботі⁸⁹¹. До їхніх обов'язків належали: збір коштів (шляхом поширення бофонів під час різноманітних свят, наприклад, коляди тощо), продуктів харчування, поширення пропаганди (листівок, закликів, написання гасел), медикаментів, обмундирування, зберігання та передавання усього зібраного вищому провідникові і т.ін.⁸⁹². До обов'язків станичних входило також здійснення розвідки, встановлення місць репресивно-каральних відділів, їхнє озброєння, кількість, місця, в яких влаштовувалися засідки, а також передача зібраних даних кущовим. Інколи станичні допомагали у виборі місця і в побудові криївок, постачання її продуктами харчування⁸⁹³. До речі, станичні отримували вказівки не тільки від кущових чи районних провідників, але й від референтів різних рівнів⁸⁹⁴. При цьому функції станичних впродовж років майже не змінювалися⁸⁹⁵. Саме тому основною ланкою у військовому, матеріальному і продовольчому забезпеченні були станиці.

Певний час існували спеціальні господарські відділи, які займалися заготівлею продовольства. Опираючись на мережу націоналістичного підпілля, завдяки збіркам серед населення та посередництву таємних закупівель в аптеках, репресивних органах, державних господарствах вдавалося здобувати необхідні для структур визвольного руху зброю та медикаменти. Населення здебільшого добровільно допомагало повстанцям особистими речами та їжею. Загалом інструкції забороняли “хлопцям із лісу” під час квартирувань по селах вимагати щось від селян.

Необхідні матеріально-фінансові ресурси до окружних, надрайонних проводів надходили з низових організацій ОУН, які й проводили збір у населення. У “Вказівках щодо фінансових і господарчих справ” рекомендувалось: “Щоб упорядкувати фінансові і господарські справи в терені, подаються такі вказівки: 1) Усі гроші зі збірки на БФ-и район висилає догори. 2) Усі кадри, до району включно, виряджаються тільки за рахунок додаткових доходів. Кадри, які працюють при надрайонових осередках і вище, можуть виряджатися за гроші зі збірок. 3) Якщо районів забракне додаткових фондів на покриття видатків, на пропагандивну техніку й канц. приладдя, надрайон може виділити відповідну суму зі

⁸⁹¹ АУСБУ ЛО. Спр. 45652. Арк. 6, 14–15, 24.

⁸⁹² АУСБУ ЛО. Спр. 45652. Арк. 15, 35; Спр. П-37956. Арк. 9.

⁸⁹³ АУСБУ ЛО. Спр. П-27676. Арк. 19; Спр. П-38704. Арк. 33зв.; Спр. 45652. Арк. 17.

⁸⁹⁴ АУСБУ ЛО. Спр. 45652. Арк. 32.

⁸⁹⁵ АУСБУ ЛО. Спр. П-37956. Арк. 6–7; Спр. П-25470. Арк. 12–12 зв.

збірки”⁸⁹⁶. Зазначалися також норми експлуатації одягу, взуття тощо. Членам, які курили і працювали найнижче при надрайонних проводах, могли залишати на цигарки 20 крб щомісячно.

Загалом усім членам організації пояснювалося значення грошей для підпільних структур та важливість їхнього економного використання, відповідно, їх стимулювали здобувати додаткові фонди. Для заохочення членів, які вилучали більшу суму грошей у ворога, дозволялося більше виділяти на одяг, лікування тощо. За фінансами забезпечувалася сувора уніфікація і контроль. Детально фіксувалися всі додаткові доходи, їх включали до спільної касової книги і передавали від надрайону вгору. Переважно фінансове діловодство вели теренові провідники, які, однак, могли призначати до цього окремих виконавців, але персональну відповідальність несли саме вони.

Станичні передавали матеріально-продовольчі цінності кущовим через квити, на яких у відповідному місці лицевої сторони маркувався знак станиці. Кущовий при передачі його районному у відповідному місці лицевої сторони маркував знак свого куща і т. д. У вищих структурних звенах вистачало на квиті підпису господарчого референта. Господарчий референт (надрайону, округи) вписував квити у хронологічному порядку, додаючи порядкове число, продовжуючи з місяця на місяць. Членські внески за провід даного організаційного звена стягував господарчий референт дотичної організаційної клітини та обов’язково окремо записував до касової книги. Станичний виготовляв касовий звіт на основі касової книги (під станичним треба розуміти станичного господарчого, котрий мав тісно співпрацювати зі станичним провідником). Усі інші організаційні звена робили звіти на підставі одержаних звітів, наприклад, кущовий – на підставі звітів станичних і т. д. Після використання матеріалів ці звіти знищували. Облік заготовлених припасів вели всі організаційні звена на основі тільки місячних звітів, у яких чітко зазначали “прихід” і витрати харчових ресурсів, починаючи зі станиці вгору, що подавав повітовий господарчий референт, який з цією метою видавав відповідну форму усіх звітів, починаючи від станичного. На кожен витрачений рік мала бути оригінальна посвідка⁸⁹⁷. Окружні господарчі референтури перевіряли роботу надрайонних і районних господарчих референтів, для цього

⁸⁹⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 88. Арк. 693.

⁸⁹⁷ ЦДАВО України. Ф. 3836. Оп. 1. Спр. 62. Арк. 25.

вимагалось надсилати касові книги, які були документами суворої фінансової звітності⁸⁹⁸.

Заготовлені і видані речі господарча референтура ретельно документувала. Звітний місяць господарчої референтури закінчувався кожного 28 числа (господарсько-технічні, харчові, часові), коли підбивався підсумок. 25 числа звіти робили районні господарчі референти, а 28-го їх мали отримати надрайонні референти. На господарчих референтах (районних, кущових) лежав обов'язок правильного, чіткого оформлення звітів. Приховування продовольства, що призводило до його псування, сприймалося як саботаж і суворо каралося⁸⁹⁹. Господарчі референти (надрайонних, районних, кущових проводів) мали наказ вести господарські книги, в яких скрупульозно вписувати все майно, яке було у підпорядкуванні відповідної територіальної організації. Для цього навіть розробили спеціальну форму книги, а також форму звітності про стан складів, скарбниці та нове поповнення упродовж звітного часу, витрати тощо. Дозвіл на витрату матеріальних цінностей надавався вищим керівництвом. Про результати роботи звітували тричі на місяць (10-го, 20-го, 31-го). Звітність ішла по вертикалі кущові – районні – надрайонні – окружні крайові господарчі референти. Господарча референтура не була окремою одиницею, а становила невід'ємну частину структури ОУН. Робочі питання розглядалися і розв'язувалися вищим керівництвом одразу⁹⁰⁰. Відзначимо досить ретельний облік усіх продуктів із зазначенням імені та прізвища господаря, місця проживання, назви та ваги продукту, що мінімізувало зловживання господарчої референтури⁹⁰¹.

Кожний осередок міг видати для допомоги суму не вище однієї десятої особистих витрат даного осередку. Одній родині можна було дати не більше 500 крб на рік. У рідкісних випадках, коли ця родина ще не одержувала від Організації допомоги й не мала інших засобів для існування, дозволялося надати допомогу розміром до 1 000 крб на рік, однак з дозволу окружного провідника⁹⁰².

Передача коштів з одного структурного звена до іншого ретельно документувалося, здійснювалося через квитки, в яких мала бути означена числом і словами сума, джерело надходження, дата й

⁸⁹⁸ ЦДАВО України. Ф. 3836. Оп. 1. Спр. 62. Арк. 60.

⁸⁹⁹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 56 (1953). Спр. 6. Т. 4. Арк. 103 – 104; ЦДАВО України. Ф. 3836. Оп. 1. Спр. 62. Арк. 94.

⁹⁰⁰ ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 283. Арк. 14.

⁹⁰¹ Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся : УПА та запілля 1943 – 1944. Документи і матеріали / уряд. Олександр Вовк, Іван Павленко. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 1999. С. 197; ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 29. Арк. 434.

⁹⁰² ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 88. Арк. 693.

підпис. Витрати, закупівлі необхідних товарів фіксувалися у витратних квитках (рахунках), де мали зазначатися кількість і вид закуплених товарів, їхня ціна, загальна ціна та виплачена загальна сума, зазначені дата, підпис. Квити виставляли особи, що закупували товари, а не ті, для яких купували. При втраті грошей (загинули, арештували) вівся детальний протокол з підписом не менше двох осіб, а сума заносилася до касової книги як “витрати”.

Іноземну валюту, яка перебувала в обігу, золото, срібло, дорогоцінне каміння тощо, потрібно було надсилати до вищих структурних одиниць. У протиквиті, квиті і касовій книзі слід було подавати точний опис (рід, якість, величину, марку й інші прикмети) цих речей. На всіх касових документах – квитках, бонах, рахунках, протиквитках – обов’язково мали зазначатися сума числом і словами, дата, підпис. При отриманні на них вказували число. Касові звіти про стан фінансів робили двічі на рік (30-го червня і 31-го грудня). До них включали доходи й витрати цього проводу (організаційний провідник й усі референти). Усі касові документи зберігали до перевірки вищими органами. Тільки організаційний зверхник вищого ступеня мав право ліквідувати додатки касових книг, закриваючи ті з них, у яких записував оцінку касового діловодства і фінанси господарки⁹⁰³.

Підпільними складами завідувала господарча референтура. Для цього господарчі референти періодично разом з УЧХ переглядали й упорядковували стан магазинів уніформи, білизни, продуктів харчування (стежили за утриманням речей у належному стані). Магазинування проводили з розрахунком, щоб харчів сотні вистачило на 10 – 15 днів (основа харчування – хліб, товщ), при цьому ретельно конспірували входи і самі криївки⁹⁰⁴. Склади зі зброєю, обмундируванням, харчами розміщували у населених пунктах, покладаючи відповідальність за них на станичних⁹⁰⁵. До речі, попри наявність детальних інструкцій та серйозного контролю до роботи станичних була ціла низка зауважень: відсутність планових збірок, заздалегідь підготовлених місць для зберігання, магазинування, через що зібрані речі часто потрапляли до рук ворога або псувалися. До недоліків у роботі господарчої референтури належало й те, що окремі господарчі референти (району, куща) діяли лише в межах вказівок, отриманих згори. Часто залучали до цього жінок (як з організаційної, так і з цивільної сторони), що призводило до швидкої розконспірації,

⁹⁰³ ГДА СБУ, Ф. 13. Спр. 376. Т. 88. Арк. 694.

⁹⁰⁴ ЦДАВО України, Ф. 3836. Оп. 1. Спр. 62. Арк. 95.

⁹⁰⁵ АУСБУ ЛО. Спр. П-24076. Арк. 37зв.

арештів, які відтак виливалися у масові арешти. Постійно наголошувалося на підготовці детальних інвентризаційних звітів про наявність медикаментів, господарсько-технічного забезпечення. Саме за звітами можна було достеменно з'ясувати, чого саме бракує. Районні господарчі референти готували звіти на основі списків, складених станичними господарчими референтами, доповнивши їх даними про стан районних магазинів, відправляли надрайонним господарчим, ті ж після опрацювання спрямовували до округи⁹⁰⁶.

Попри ретельно продуману систему звітності та обліку, траплялися порушення. У листі, вилученому в провідника Станіславівського окружного проводу ОУН М. Хміля-“Всеволода”, розповідалося: “Мав зустріч із “Влучком”, взяв у нього господарські книги (ще не провірив по квитанціях) і грошей 7 150 рублів, які пересилаю Вам. До балансу залишилося 27 763 рублі, їх нема ні в касі, ні на території, ні в квитанціях (в тих, які я отримав) і, накінець, про них не знає “Влучко”. [...] У касовій книзі вказані такі суми, вислані в округу в 1946 р.: 1.07.1946 р. 26 460 рублів; 10.08.1946 р. 41 870 рублів; 26.09.1946 р. 25 000 рублів (Галицького району); 20.10.1946 р. 5 750 рублів (із Станіславського району)”⁹⁰⁷.

Водночас недоліки в роботі господарчої референтури виникали не тільки на станичному і кущовому рівнях, порушення траплялися і у вищих структурах: “Відповідні люди (районні провідники, районні господарські референти, кущові провідники і кущові господарські референти) взагалі не здають собі справи, які завдання стоять перед господарською референтурою сьогодні, в час існування відділів УПА, боївок, яка відповідальність лежить сьогодні на них. Часто некомпетентні люди (районні референти УЧХ, санітарки, коменданти боївок, окремі боївкарі, змобілізовані стрільці УПА) наказують станичним здавати їм бажані речі, роблять на власну руку збірки, які часто набирають форм грабунку. Це надзвичайно підриває наш авторитет в масах”⁹⁰⁸.

Відтворити рух коштів на рівні Карпатського краю ОУН складно через недостатність документів (каса становила особливу організаційну таємницю), хоча поодинокі захоплені документи допомагають пролити світло на цей аспект діяльності підпілля. Зокрема, 23 січня 1945 р. фінансовий референт “Троян” передав

⁹⁰⁶ ЦДАВО України. Ф. 3836. Оп. 1. Спр. 62. Арк. 19.

⁹⁰⁷ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 57 (1953). Спр. 1. Т. 4. Арк. 268.

⁹⁰⁸ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 56 (1953). Спр. 6. Т. 4. Арк. 103.

“Оленці” касу з усіма цінностями, документами та архівом. Свідком передачі був господарчий референт крайового проводу Василь Мороз-“Зубенко”. Серед іншого передали 78 526 злотих. Окрім цього, у документі зазначалося, скільки і де зберігалася каса, наявні документи, протоколи передачі каси, касові звіти, опис майна⁹⁰⁹. У вказівках надрайонним провідникам 26 вересня 1945 р. Олександр Андрусейко-“Аркадій” наголошував, що грошові збори у сумі 100 тисяч карбованців проводив кожний надрайон. Для цього тут випускалися бофони на потрібну суму. При цьому суворо наголошувалося, щоб при збірках уникати надмірностей та ретельно звітувати про зібрані кошти, з яких до 70 % треба було відсилати в округу⁹¹⁰.

Фінансове становище простежується також із пояснювальних документів про витрату коштів. Так, у звітах про це зазначалося, що частина квитів потрапили до рук ворога із загиблими “Авантурою” і “Асом” (листопад 1945 р.), частина витратних квитів збереглася при “Федору”, “Швейку” і “Вікнові”. Крім того, гроші брали Василь Медвідь-“Ганушевський” – 10 000, Мирослав Вовк-“Корнило” – 5 або 10 000, “Галич” – 10 000⁹¹¹. З. Тершаковець-“Федір” звітував, що при нападі 20 серпня 1945 р. спецслужб на криївку у лісі біля с. Веринь Миколаївського р-ну були залишені і втрачені кошти: 500 000 крб. Д. Маївського-“Тараса”, 10 000 – “Вікна”, 3 000 – “Швейка”; золоті речі передані “Буревієм”, “Вірменом”, “Влодком”; розрахункові квити “Вірмена”; список квитів “Авантури”; частина розходуваних квитів; організаційний архів, технічні прилади, консерви⁹¹². У звіті З. Тершаковець-“Федір” писав, що у другій половині травня 1945 р. виїхав до провідника “Роберта”, а у с. Рудники Миколаївського р-ну залишилися зв’язковий Дрогобицького обласного проводу ОУН “Ас” і спецкур’єр “Авантура”. Останні отримали від З. Тершаковця квити про витрати, гроші та золоті речі й завдання провести ретельний підрахунок витрат, закупити необхідні речі. 9 червня 1945 р. їх виявили чекісти і після бою, зрозумівши безвихідність становища, підпільники покінчили життя самогубством. При цьому силовикам вдалося захопити близько 70 000 крб, 200 доларів, золоті речі, які передали “Вірмен”, “Буревій”⁹¹³.

⁹⁰⁹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 82. Арк. 299.

⁹¹⁰ ЦДАВО України. Ф. 3836. Оп. 1. Спр. 67. Арк. 267.

⁹¹¹ ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-9079. Т. 54. Арк. 175.

⁹¹² ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-9079. Т. 54. Арк. 179.

⁹¹³ ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-9079. Т. 54. Арк. 181.

Як уже згадувалося, особливо ретельно зберігалися касові звіти, в яких зазначалися такі дані: дата, від кого отримано і кому видано, прихід, витрати⁹¹⁴. У підсумковому документі Дрогобицької округи щодо фінансів зазначалося: “Стан каси: прихід – 24: 32 тис 325 рублів [...] По надрайонах грошей взагалі нема. У 1950 р. приходів в окрузі 51 тисяча, Іван Лаврів-“Нечай” – 21 тис. Прихід – 22”⁹¹⁵. У листі “П-25”, який був вилучений у провідника Станіславівського окружного проводу ОУН Михайла Хміля-“Всеволода”, йшлося, що направлялися фінансові і господарські звіти за період із жовтня 1946 р. до березня 1947 р., а також 20 000 рублів грошовими знаками. Більше не висилалося, оскільки не було відомо, чи ситуація на території є спокійною⁹¹⁶. У 1947 р. дохід Буковинської округи становив 100 000, зокрема з населення зібрали 60 000. Після 1948 р. вдалося зібрати близько 10 000⁹¹⁷. Захована в землі каса Станіславівського окружного проводу ОУН Богдана Трача-“Дуная” налічувала приблизно 70 000 рублів. У тій же місцині на дереві зберігалися дві друкарських машинки (нова і стара), архіви та інші речі. Крім цього, біля місця загибелі референта СБ Станіславівського окружного проводу ОУН Степана Гаврилюка-“Жара” у серпні 1951 р. була каса Станіславівського окружного проводу ОУН, у якій налічувалося близько 25 000 рублів⁹¹⁸. Реалізуючи свідчення Петра Іванишина-“Баші” і Миколи Коржа-“Сокола”, оперативна група Станіславського обласного УМДБ у “Чорному лісі” 24.00 8 вересня 1951 р. виявила закопані в землю 24 000 рублів й архів Станіславівського окружного проводу ОУН⁹¹⁹. 2 грудня 1951 р., за показами підпільника “Круча”, в двох схованках керівника Олексія Дмитрищак-“Ярослава” у лісовому масиві біля с. Тростянець Долинського р-ну вилучили 29 650 рублів й архів у двох банках. Однак місце, в яких мав зберігатися архів Ярослава Косарчина-“Байрака” і 25 000 рублів, знайти не вдалося⁹²⁰. Важливе значення у фінансово-господарській діяльності відігравали бофони, що виконували роль підтверджувального документа про підтримку українського визвольного руху. Разом з існуванням низки різновидів назв “бофон”, “біфон”, “бифон”, “бафон”, “рефони” вживали визначення “оунівська облігація”, “квит”, “грошове зобов’язання”

⁹¹⁴ ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. 9112. Т. 4. Арк. 171 – 172, 174.

⁹¹⁵ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 60 (1953). Спр. 2. Т. 4. Арк. 175.

⁹¹⁶ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 57 (1953). Спр. 1. Т. 4. Арк. 103.

⁹¹⁷ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 99 (1954). Спр. 15. Арк. 19–20.

⁹¹⁸ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 108 (1954). Спр. 2. Т. 2. Арк. 39.

⁹¹⁹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 98 (1954). Спр. 1. Т. 3. Арк. 95.

⁹²⁰ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 105 (1954). Спр. 3. Т. 2. Арк. 47; Т. 3. Арк. 159.

тощо. Погоджуємося з дослідником О. Клименком, який вважає, що бофони, розписки про отримані цінності і гроші легітимізували збірки, які проводилися. Та й саме населення сприймало це як своєрідне кредитування, сподіваючись на повернення коштів після здобуття незалежності України. Водночас учений виділяє декілька важливих функцій бофонів: по-перше, роль облігацій на отриману готівку; по-друге, пропаганду національно-визвольних ідей; по-третє, розрахунок за отримані послуги, цінності, продукти⁹²¹.

Бофони з чітким розміром давали змогу уникати масштабних зловживань (цілком не виключали), хоча у період масової мобілізації до УПА все ж вони траплялися. Вже тоді механізм мобілізації грошових документів ОУН перекреслював принцип добровільності. На думку В. Даниленка, бофони виконували роль облігацій, благодійних квитків, грошових зобов'язань ОУН та УПА перед населенням за добровільно надану матеріальну чи фінансову допомогу, або реквізиційних квитанцій, посвідок про примусове грошове й натуральне оподаткування населення, не стали еквівалентом вартості товарів, тому не відображали їхньої реальної ціни. Націоналісти самі встановлювали номінал відповідного фінансового документа, який був прийнятним на певній території. Водночас дослідник наголошує, що бофони не виконували функцій обігу й накопичення, властивих грошам, оскільки ці документи з фіксованим номіналом надавалися лише однією стороною. Проте їх правомірно називати грошовими знаками, адже це були фінансові документи, позаяк на них друкарським способом, за допомогою штампу або від руки, поставлено номінальну вартість⁹²².

На кожне оунівське свято (смерть Євгена Коновальця, Василя Біласа, Дмитра Данилишина та інші) ОУН поширювала бофони, на яких були надруковані, сфотографовані Є. Коновалець чи символічний образ (стрілець зі зброєю, тризуб з поліпшенням). Крім того, вказувалася сума внеску. Бофони розподіляли між населенням станичні, а де їх не було, то десятники, після чого гроші збирали й відсилали в округу, залишали в районі $\frac{1}{4}$ на власні витрати⁹²³. На окремих теренах процес виготовлення та поширення бофонів досягнув серйозних масштабів. Наприклад, упродовж 1946 р. лише в одному надрайоні випущено бофонів: до різдвяних свят на суму

⁹²¹ Клименко О. Грошові документи ОУН (бофони) 1939 – 1952 рр. / Олег Клименко. Тернопіль : Тернопіль, 1999. С. 9.

⁹²² Даниленко В. Бофони у фінансово-господарській діяльності ОУН і УПА. *Історичний журнал*. Наукове громадсько-політичне видання. 2006. № 3. С. 3.

⁹²³ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 4. Арк. 162.

300 000 крб. (з них вдалося захопити ворогу 120 000 крб.), великодніх – 130 000, листопадових – 201 000 (з них вдалося захопити ворогу 17 000 крб.), присвячених до річниці Біласа і Данилишина – 60 000 (з них вдалося захопити ворогу 31 000 крб.). Разом 811 000 (з них вдалося захопити ворогу 168 000 крб.). Інші доходи – 106 000. З них на закупівлю шкіри і канцелярського приладдя витрачено 170 000 крб., закупили ліків для УЧХ 160 000 крб., закупили ліків для УПА 30 000 крб. Разом 587 000 крб.⁹²⁴. Підпілля в середньому чотири рази на рік проводило масштабні кампанії з поширення бофонів (на “бойовий фонд”) серед населення. В одному з документів, знайденому у вбитого 7 червня 1947 р. у Богородчанському р-ні окружного провідника ОУН Михайла Хміля-“Всеволода”, йдеться про виготовлення та реалізацію бофонів на суму 140 000 руб. до Свята героїв, а також про необхідність зібрати всі гроші за бофони, поширені у листопаді, колядування й свята 1947 р., упорядкування касових звітів за 1946 р. і перший квартал 1947 р.⁹²⁵. При потребі місцеві провідники ОУН мали право обкладати податком керівників окремих підприємств і спекулянтів 1 % податком.

Дослідник О. Клименко підрахував, що підпілля впродовж 1939 – 1952 рр. виготовило близько 500 найменувань бофонів, які перебували “в обігу” щонайменше у 12 областях УРСР та Білорусії, а також частково на території Польщі, Чехії, Словаччини, Австрії та Німеччини⁹²⁶. Як грошовий еквівалент, хоча меншою мірою, вони використовувалися у 1950-х рр. Позика проіснувала принаймні до 1952 р. Водночас мала місце практика закріплення, розподілу за кожним звеном ОУН встановленої кількості матеріальних ресурсів. Так, у 1949 р. населення Стрийського і Сколівського районів було зобов’язане здати 1 000 000 крб., 600 пар білизни, 400 м полотна, 240 ц м’яса, 800 – картоплі, 620 – збіжжя тощо.

У червні 1951 р. референт пропаганди Крайового проводу ОУН М. Дяченко-“Гомін” рекомендував поширювати бофони, грабувати каси й магазини. У жовтні 1951 р. аналогічні рекомендації подавав у вказівках провідник Дрогобицької округи Я. Косарчин-“Байрак”, стверджуючи, що лише у другій половині 1951 р. на цих теренах

⁹²⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 72. Арк. 271.

⁹²⁵ Бофони : грошові документи ОУН і УПА / авт.-упоряд. Олег Клименко ; за ред. Володимира Даниленка. Київ : Університет банківської справи Національного банку України, 2008. С. 47.

⁹²⁶ Клименко О. Грошові документи ОУН (бофони) 1939–1952 рр. Тернопіль : Тернопіль, 1999. С. 11.

націоналісти захопили 542 610 крб. та поширили бофонів на суму 878 150 крб.⁹²⁷.

Усі зібрані грошові засоби на допомогу підпіллю від станичних, кущових і районних провідників ОУН надходили провідникові надрайонного проводу, який частину грошей пересилав окружному провідникові, а іншу частину залишав на потреби надрайону. Про використанні засоби він звітувався перед вищим керівництвом. Однак націоналісти попри заборону тримати готівку у криївках, все-таки це практикували. Директор неповної середньої школи Іван Пастух у своїх зізнаннях стверджував, що в 1949–1950 рр. встановив зв'язок з підпіллям ОУН і проводив націоналістичну роботу серед вчителів: збирав гроші, поширював антирадянські націоналістичні листівки, виявляв осіб, негативно налаштованих до органів влади, і всі ці дані передавав своєму братові – підпільнику Прокопу Пастуху-“Зиновію”, який очолював СБ надрайонного проводу ОУН. Разом з головою сільради Василем Долішнім проводив антирадянську роботу у колгоспі⁹²⁸. Чекісти писали, що при ліквідації шести підпільників ОУН 15 травня 1950 р. на кордоні Рожнятівського і Вигодського районів з криївки керівника Мирослава Зборика-“Арсена” вилучили 88 000 рублів⁹²⁹.

До поширення бофонів досить часто залучалися окремі радянські активісти, голови, секретарі сільських рад, колгоспний актив, вчителі, інколи районні уповноважені. Вони розповсюджували повстанську літературу, збирали для підпілля кошти, одяг, радіоприймачі, друкарські машинки, папір тощо. Про певне тогочасне двовладдя на Станіславщині свідчить заборона підпільникам доручати збирати з населення гроші й продукти головам сільських рад і працівникам адміністрацій, що могло б сприяти підвищенню авторитету деморалізованих керівників. Конспіративно оподатковувалися окремі підприємства й працівники радянських державних органів. У своїх зізнаннях Андрій Рибчак, робітник Брошнівського ДОК ім. 17 вересня, заарештований органами Рожнятівського МДБ 3 квітня 1952 р., зазначав, що впродовж 1944–1951 рр. постійно допомагав підпіллю. Лише в 1951 р. він передав 700 рублів (у липні – 300 рублів, листопаді – 400)⁹³⁰. Провідник Славського районного проводу ОУН Іван Берзак-“Лісовий” у підготовленому касовому звіті

⁹²⁷ Веденєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945–1980-ті роки : монографія. Київ : К.І.С., 2007. С. 124.

⁹²⁸ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 98 (1954). Спр. 1. Т. 2. Арк. 67–68.

⁹²⁹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 56. Арк. 35.

⁹³⁰ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 105 (1954). Спр. 3. Т. 2. Арк. 219–220.

за 1951 р. зазначав, від кого отримав кошти (разом 10 837), навіщо, скільки витратив (9 766) та залишок на 1952 р. (1 070 крб.)⁹³¹.

Часто траплялися невдалі спроби збору коштів і продовольства, що може свідчити про добровільність процесу. Так, голова сільради с. Голинь Калуського р-ну Василь Пуняк мав поширити бофони на суму 2 000 крб., однак не зміг виконати завдання й у квітні 1950 р. їх повернув⁹³². Аналогічні недовиконання траплялися впродовж усієї боротьби, а найвідчутнішими стали на завершальному етапі, після завершення колективізації, яка вибила економічний ґрунт з-під ніг українського визвольного руху. У таких випадках принципи добровільності відходили на задній план. З 18 до 25 червня 1951 р. відбулася нарада, яку проводив референт пропаганди крайового проводу ОУН М. Дяченко-“Гомін”. У процесі роботи в основному обговорювалися три питання: кадри, організація пропагандивної роботи, фінансове забезпечення. Щодо останньої проблеми “Гомін” у своїй доповіді зупинився дуже коротко, відзначивши, що вкрай необхідно навести облік надходження і витрат грошових засобів. При цьому вказав, що грошові засоби мали надходити до казни від поширення бофонів серед населення. Крім того, джерелом отримання грошових засобів стали пограбування магазинів, однак ці дії мали проводитися тільки з дозволу вищого проводу ОУН⁹³³.

Захоплений референт пропаганди Надвірнянського районного проводу ОУН Микола Цапей-“Голуб” стверджував, що у 1952 р. М. Твердохліб двічі проводив наради і давав вказівки припинити будь-які зовнішні прояви, які могли вказувати органам МВС про наявність підпілля на тій чи тій території, не поширювати бофони, продукти харчування брати у населення тільки за гроші, які отримувати шляхом пограбування касирів, сільських магазинів і фінансових працівників. Продукти харчування на зиму 1952 – 1953 рр. переважно заготовляли через легальні зв’язки за гроші. Підпільники пограбували касира Надвірнянського ліспромгоспу і забрали у нього 116 000 крб. На ці кошти закупили продукти харчування і речі домашнього вжитку на зимовий період 1952 – 1953 рр. Продукти закупували особи, які проживали легально. Переважно це були дві-три довірені особи⁹³⁴.

⁹³¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 398. Т. 24. Арк. 92.

⁹³² ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 60 (1953). Спр. 3. Т. 2. Арк. 6.

⁹³³ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 108 (1954). Спр. 2. Т. 1. Арк. 249–250.

⁹³⁴ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 8. Арк. 266–267, 272.

Важливе завдання господарчої референтури полягало також у забезпеченні відділів УПА ВО 4 “Говерля”. Щодо цього збереглося кілька інформативних повідомлень. Провідник Дрогобицького окружного проводу ОУН у документі “Надрайонним провідникам до виконання” від 18 серпня 1945 р. писав: “4. Для к-ра Андрієнка (Ярослава Вітовського – *В. І.*) приготувати такі речі: I сорочок 50 шт., підштанів 30 шт., взуття 20 пар, II сорочок 30 шт., підштанів 20 шт., взуття 40 пар, III сорочок 40 шт., підштанів 30, взуття 30 пар. [...] Виготовити тютюн по всіх станицях і магазинувати. До кінця 1945 р. тютюну з магазинів не видавати. [...] 7. Ще раз нагадую, негайно вислати 70 % всіх грошей від місяця травня, за ті справи відповідають особисто теренові провідники. Закупи для потреб району (шкіра, мануфактура, мило та ін.) не сміють перевищити 1 000 крб. на місяць. Для потреб надрайону – 2 000 крб. на місяць. Закупи понад ту суму потребують дозволу округи”⁹³⁵. У першому півріччі 1946 р. господарча референтура здійснювала доволі ефективну та інтенсивну діяльність, забезпечуючи відділи УПА харчами на 85 %, одягом і взуттям на 70 %, а сітку ОУН – на 80 %. У другому півріччі в Дрогобицькій окрузі робота різко спадала так, що навіть не було можливості забезпечити підпілля (без відділів УПА) через нестачу кадрів (найкращі два районні референти загинули, а один вийшов з повинною), малорухливість, непослідовність, брак контролю з боку надрайонної референтури⁹³⁶.

Провідник Дрогобицької округи В. Фрайт-“Жар” у листі за 2 жовтня 1949 р. до “Омеляна” писав, що на гроші (5 000 руб.), які він отримав від “33”, треба вислати видатковий рахунок, кошти використати на купівлю куфайок, білизни, а також придбати за державною ціною 50 кг цукру, а якщо на ринку, то тільки на еквівалентну суму. Купувати продукти за гроші заборонялося, виняток становила незначна кількість перцю, соди, лаврового листа. Тютюн заготовлювали у населення, інколи, купували тютюн чи цигарки (із розрахунку 10 пачок на особу). Усі витрати слід було вносити до касової книги і мати на них квитанції⁹³⁷. Централізовано тютюн закуповували лише на час проведення вишколів і в чітких пропорціях. Водночас у звітах потрібно було обґрунтовувати, чому організаційні кошти витрачали на куріння⁹³⁸.

⁹³⁵ ЦДАВО України. Ф. 3836. Оп. 1. Спр. 67. Арк. 197.

⁹³⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 72. Арк. 271.

⁹³⁷ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 60 (1953). Спр. 16. Арк. 209.

⁹³⁸ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 28. Арк. 91.

У 1944 р. проводили також короткотермінові курси господарчих референтів. Під час вишколів інших референтів, відділів господарчі референти мали обов'язком забезпечувати їхніми матеріально-технічними, гігієнічними засобами, одягом тощо⁹³⁹.

Від ефективної роботи господарчої референтури великою мірою залежала результативність боротьби. Так, у листі від 4 травня 1947 р. М. Твердохліба-“Грома” до М. Хміля-“Всеволода” повідомлялося, що відділ Луки Гринішака-“Довбуша” через відсутність одягу і взуття опинився у дуже важкому становищі, тому він доручив передати “Довбушу” 20 000 рублів на купівлю обмундирування. Водночас наголошувалося, що хоча гроші витрачали у великій кількості, стрільці ходили “голі і босі”. Відзначалася потреба утримати відділ “Довбуша”, незважаючи на недостатні ресурси⁹⁴⁰. Натомість мають місце інші свідчення. Так, П. Федюшка-“Брюс” у звіті констатував: забезпечення підпільників Калуської округи на зимовий період обмундируванням і взуттям є достатнім, щоправда, не вистачало теплих речей та маскувальних халатів. Тут же була примітка, що відділи прохарчовуються на території за посередництвом організаційної сітки, при допомозі сільської адміністрації⁹⁴¹.

У другому півріччі 1946 р. господарча референтура ліквідовувала магазини, передавала вилучені речі відділам УПА, УЧХ та бідному населенню. У зв'язку з літньою блокадою передачу і ліквідацію реалізовано тільки на 60 %. Зимове забезпечення криївок провели на 60 % від мінімальних потреб, а взуття і одягу – на 70 %. Відділам УПА, крім білизни, до грудня нічого не було передано; того ж місяця відділам УПА видали харчів, провели заготівлю святкових пакунків. Не забули передати повстанцям близько 3 000 святкових пакунків на Різдвяні і Великодні свята 1945 р.⁹⁴².

Матеріальне забезпечення мало життєво важливе значення для діяльності підпілля, оскільки від ефективності роботи господарчої референтури великою мірою залежала результативність боротьби. Для забезпечення практичної діяльності господарча референтура сформувала розгалужений апарат (від крайового до кущового проводів включно), який, однак з роками боротьби у зв'язку зі змінами умов скорочувався. До середини 1945 р. господарська сітка ОУН у Карпатському краї фактично припинила існування, повна

⁹³⁹ ЦДАВО України. Ф. 3836. Оп. 1. Спр. 62. Арк. 10, 56.

⁹⁴⁰ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 93 (1954). Спр. 1. Арк. 132.

⁹⁴¹ ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-9079. Т. 54. Арк. 217зв.

⁹⁴² ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 72. Арк. 271.

ліквідація відбулася дещо пізніше – у 1946–1947 рр. Також залишалися лише господарчі референти, які на окремих теренах на рівні округ і надрайонів проіснували до 1949 р. Попри те, що український визвольний рух орієнтувався на власні господарсько-фінансові ресурси забезпечення, впродовж усього періоду боротьби важливою залишалася підтримка місцевого населення.

Санітарна і суспільна опіка. У період нацистської окупації в ОУН і до весни 1945 р. діяла окрема жіноча мережа зі статусом референтури, до завдань якої, зокрема, входили медична допомога та господарське забезпечення⁹⁴³.

Оскільки збройна боротьба спричиняла значну кількість поранених та хворих, які потребували надання повноцінної медичної допомоги і реабілітації, Проводом ОУН було прийнято рішення створити Український Червоний Хрест (УЧХ) на базі жіночої сітки. Цю роботу розпочали на Волині і наприкінці 1943 – початку 1944 р. діяльність УЧХ поширилася на Галичину, де було засновано обласні референтури УЧХ. До обов'язків цієї референтури входила організація заготівлі медикаментів, лікування поранених і хворих стрільців УПА та підпільників ОУН, облаштування підпільних шпиталів, медичного обслуговування населення, санітарних вишколів. У співпраці з господарчою референтурою ОУН УЧХ організував допомогу сім'ям підпільників, збирала продукти й одяг для стрільців УПА⁹⁴⁴. У наказі І. Лавріва-“Нечая” від 10 жовтня 1944 р. про реорганізацію жіночої сітки зазначалося, що тільки ідейно і морально виховані, з фанатичною сміливістю і посвятою жінки зможуть приєднатися до руху. Щоб робота жінок дала бажані результати, наказувалося: 1) провести реорганізацію, у структурі жіночих референтур на чолі поставити ідейних і морально вихованих жінок; 2) усунути аморальний елемент, скомпрометованих і тих, які у сітку потрапили випадково, заради слави, романтики чи користі; залишити людей, які були готові віддати своє життя для революції; 3) від роботи відсторонити підозрілих осіб, здатних до провокації; 4) з тими жінками, які залишилися, потрібно проводити інтенсивну виховну роботу, при чому звернути увагу на їхнє минуле; 5) у кожній станиці забезпечити перев'язочні санітарні пункти; 6) дотримуватися гігієни і пропагувати її серед громадян; 7) надавати допомогу вдовам

⁹⁴³ АУСБУ ІФО. Спр. П-8944. Арк. 36–40; АУСБУ ЛО. Спр. П-21911. Арк. 35зв.; Літопис Української Повстанської Армії. Т. 23: Медична опіка в УПА / упоряд. Петро Содоль. Торонто – Львів: Літопис УПА, 1992. С. 349–351, 353–357; Літопис Української Повстанської Армії. Т. 32: Медична опіка в УПА: документи, матеріали і спогади / [ред. Модест Ріпецький]. Торонто – Львів: Літопис УПА, 2001. Кн. 2. С. 383.

⁹⁴⁴ АУСБУ ЛО. Спр. П-36137. Арк. 23.

і сиротам загиблих націоналістів, сім'ям заарештованих, тим, хто втратив господарство⁹⁴⁵.

У лютому 1945 р. жіночу сітку було ліквідовано, частина жінок перейшла на напівлегальне становище (переховувалися по селах), інші – у підпорядкування референтури УЧХ (яка зайняла місце УЧХ при жіночій мережі)⁹⁴⁶. Окружний провідник П. Федюшка-“Брюс” писав, що референтуру жіноцтва у Калуській окрузі ліквідували, а окремих її учасниць перевели на технічну роботу в СБ і пропаганду, а також для підтримання зв'язку. При цьому він зазначав: практика показала, що жінки не витримували важких умов підпільної боротьби, тому виникла необхідність певну їхню частину віддалити від організаційної роботи⁹⁴⁷.

У крайовому проводі ОУН, на відміну від окружних, надрайонних і районних проводів, референтури УЧХ не було. Однак на низових щаблях вона відігравала значну роль.

Як і в інших референтурах, що виконували допоміжну роль, з часом чисельність УЧХ скорочувалася, часто за працю відповідала тільки одна людина – референт УЧХ. Упродовж 1948–1949 рр. референти УЧХ зникають з окружного, надрайонних і районних проводів ОУН Карпатського краю.

Референт УЧХ Калуського надрайону Ольга Грозберг-“Степанівна” у зізнаннях так пояснювала функції своїх підлеглих: “Головне завдання жіночої сітки ОУН вбачали у санітарному забезпеченні УПА та всього підпілля ОУН (тобто, організація шпиталів, постачання медикаментів і перев'язувальних матеріалів, медичного інструменту, створення спеціальних курсів санітарів і проведення навчання на цих курсах). Крім цього, в жіночій сітці ОУН діяла т. зв. “Служба здоров'я”, завдання якої полягало у зборі інформації про санітарний стан населення, розповсюдження інфекційних хворіб, роботу медичних закладів на території, ідеологічне, політичне виховання всіх жінок членів ОУН”⁹⁴⁸. Для цього на Калущині зніщували спеціальні курси пропагандисток, визначивши для них основним завданням підготовку фахівців для роботи як серед жінок членів ОУН, так і населення.

⁹⁴⁵ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 65 (1953). Спр. 4. Арк. 162–162 зв.; Інструкція. Ч. 1. обов'язує в праці У.Ч.Х. *Архів ЦДВР*. Ф. 9 (Збірка документів Миколи Лебеда; не описаний) (00361). 3 арк.; ЦДАВО України. Ф. 3836. Оп. 1. Спр. 62. Арк. 92.

⁹⁴⁶ АУСБУ ЛО. Спр. П-36137. Арк. 43 – 44.

⁹⁴⁷ ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-9079. Т. 54. Арк. 218зв.

⁹⁴⁸ АУСБУ ІФО. Спр. П-8944. Арк. 36–40; АУСБУ ЛО. Спр. П-21911. Арк. 35зв.; Літопис Української Повстанської Армії. Т. 23: Медична опіка в УПА / упоряд. Петро Содоль. Торонто – Львів : Літопис УПА, 1992. С. 349–351, 353–357; Літопис Української Повстанської Армії. Т. 32: Медична опіка в УПА : документи, матеріали і спогади / ред. Модест Ріпецький. Торонто – Львів : Літопис УПА, 2001. Кн. 2. С. 383.

Окружна керівниця УЧХ Дрогобиччини Юлія Ганущак-“Галичанка” згадувала, що до основних завдань УЧХ належали заготівля медикаментів, обслуговування і лікування поранених членів ОУН і УПА, надання допомоги – спільно з господарчою референтурою – сім’ям членів ОУН і УПА, яких репресували силові органи, чи загиблим, а також особам з місцевого населення, які підтримували визвольний рух⁹⁴⁹. Для цього складовою УЧХ був відділ “Суспільної опіки”, основне завдання якого полягало у наданні матеріальної допомоги. До завдань суспільної опіки входило: 1) вести облік людей, які потребували опіки; 2) опіку розвивати у такій площині: а) забезпечення ланок; б) підтримка всіх нужденних (сімей, учасників Руху опору, осіб, які підтримували визвольний рух); 3) в організаційних звітах відображати весь чисельний склад людей і сімей, що перебувають під суспільною опікою. Виховна робота: 1) проводити щоденне чи дводенне кваліфікаційно-політичне виховання (навчання кур’єрів, санітарок, інформаторів і ін.); 2) за моральний стан жінок відповідали їхні провідники. Інформаційна робота: при жіночих референтурах використовували інформаторок (до складу референтур не входили), які підпорядковувалися керівникові звена. Свою роботу інформаторки вели у розрізі вивчення і збору даних про: а) настрої українського населення; б) рух і поведінку поляків; в) ЧА-РА; г) адміністрацію (НКВС-НКДБ, каральні відділи, всі інші працівники із сходу, де здійснювали пошук сховків)⁹⁵⁰.

22 липня 1945 р. видано наказ поетапно розформувати УЧХ як окрему референтуру, натомість у районах і кущах залишили жінок, які за організаційною та діловою лінією підлягали відповідним тереновим провідникам. Решту підпільниць, зайнятих до цього в УЧХ, мали розподілити до інших референтур; до складу вишкільних ланок при надрайонах входили тільки члени, перевірені на практичній роботі, здібні колишні працівники УЧХ при надрайонах. Працівники, які залишилися, або працювали далі, або вливалися до інших референтур (машиністками)⁹⁵¹. Так, лікаря “Кригу”, який був курінним лікарем у сотні Івана Гонти-“Гамалії”, в січні 1945 р. перевели до куща Івана Матківського-“Граба”⁹⁵². Його завданням визначили вишкільно-виховну працю серед жіноцтва.

⁹⁴⁹ АУСБУ ЛО. Спр. П-36137. Арк. 22–23.

⁹⁵⁰ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 65 (1953). Спр. 4. Арк. 166–167.

⁹⁵¹ Содоль П. Українська Повстанча Армія. 1943–1949. Довідник. Нью-Йорк : Пролог, 1994. С. 36.

⁹⁵² АУСБУ ЛО. Спр. П-24756. Арк. 17.

Служба здоров'я підпорядковувалася безпосередньо тереновим провідникам. У районах та куцах і надалі залишалися санітарні пункти, які обслуговували самі люди. Вони організаційно підпорядковувалися тереновим провідникам, а фахові інструкції отримували від ділових зверхників. Лікарі та інші фахівці (дантисти, фармацевти) працювали у підпорядкуванні надрайонних провідників. Окружні склади медикаментів переходили у розпорядження надрайону, в якому розміщувалися; усе майно УЧХ передавалося господарчій референтурі, яку зобов'язували надавати нове забезпечення для санітарних пунктів і потрібні продукти хворим. Суспільна опіка переходила повністю до компетенції господарчої референтури, яка перебирала усі її склади⁹⁵³.

Для виконання функцій із санітарної опіки підпілля організовувало відповідні курси. Наприклад, наприкінці грудня 1944 – у січні 1945 р. в с. Труханів Сколівського р-ну місячні курси, які проводив Олександр Давиденко-“Юрко”, пройшли 15 дівчат й один чоловік⁹⁵⁴. У червні 1945 р. відбулися курси при Дрогобицькому надрайонному проводі ОУН⁹⁵⁵.

Життєво важливе значення для існування повстанського руху мала мережа підпільних лікарень. На теренах Карпатського краю функціонували підпільні шпитальки, санітарні пункти, станиці першої допомоги, на їхній базі також проводилися медико-санітарні курси. Великі шпиталі були біля смт Космач Яблунівського р-ну, сіл Козаківка Болехівського р-ну, Кам'янка Сколівського р-ну та ін. Серед відомих лікарів тут працювали: Олександр Давиденко-“Юрко” (з СУЗ), Іван Чорнодола-“Лісненко” – референт УЧХ Калуського окружного проводу ОУН (з літа 1945 р., лікар-терапевт); Ярослав Мартинець-“Берест” – лікар у відділах УПА, потім ОУН (лікар-гінеколог); “Фока”, “Амікус”, “Сойка”, Василь Стефурак-“Санітет”, “Кум”, Самуель Нойман-“Максимович”, Антін Кольман-“Вугляр” – лікар у відділах УПА (осінь 1945 р., вів санітарні курси в Долинському районі); Дмитро Костащук-“Поліщук” (із вищою медичною освітою), лікував стрільців УПА, референт окружного проводу; Олексій Зеленюк-“Пастер” – лікар відділів УПА (з СУЗ, лікар-хірург); дружина О. Зеленюка Емілія-“Сова” була фармацевтом. У районі смт Перегінське в горах був шпиталь УПА на шість –

⁹⁵³ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 4. Арк. 153; Ф. 13. Спр. 372. Т. 9. Арк. 18; Спр. 376. Т. 28. Арк. 108 а – 108 зв.

⁹⁵⁴ Літопис Української Повстанської Армії. Т. 23: Медична опіка в УПА / упоряд. Петро Содоль. Торонто – Львів : Літопис УПА, 1992. С. 199–200, 323–324.

⁹⁵⁵ АУСБУ ЛО. Спр. П-20272. Арк. 17зв., 20зв.

дев'ять поранених і хворих. Узимку 1946 р. госпіталь ліквідували, а поранених розмістили по селах. Керувала госпіталем Зиновія Федак-“Невідома”⁹⁵⁶.

Референтури УЧХ проводили короткі курси санітарів для 84-го і 88-го відділів (бракувало добрих санітарів у 85-у відділі). Не були забезпечені медикаментами 87-й, 88-й і 82-й відділи⁹⁵⁷. Водночас для медичного забезпечення у всіх селах створювали санітарні пункти, для яких стрільці у різний спосіб збирали медикаменти⁹⁵⁸.

14 лютого 1945 р. у с. Лесівка Богородчанського р-ну після бою з підрозділом жандармерії УПА чисельністю до 25 осіб спецслужби захопили лікаря Галицького повіту ОУН Марію Кацюбу-“Марту” (дочка генерала Мирона Тарнавського, командувача УГА)⁹⁵⁹. З повинною 20 квітня 1945 р. з'явився лікар куреня “Скуби” “Зубаренко”⁹⁶⁰.

Шпиталь біля с. Труханів Сколівського р-ну і Бряза (Козаківка) Болехівського р-ну в лютому 1945 р. мав 28 хворих і поранених. Начальник госпіталю – О. Давиденко-“Юрко”; санітари – “Рожа”, “Мотря”, “Таня”⁹⁶¹. 28 жовтня 1945 р. РВ НКВС, за участю 254-ї стрілецької дивізії була організована операція з розгрому цього госпіталю. Одна з чекістських груп наткнулася на охорону госпіталю і почала бій, у процесі якого її відтиснули. При цьому загинули п'ять охоронців. У шпиталі знайшли тіла двох убитих. Чекісти зафіксували, що госпіталь складався з одного барака на 60 ліжок, мав операційну зі всіма інструментами та медикаментами. Продуктовий запас госпіталю був розрахований на шість місяців. Через неможливість вивозу всього обладнання чекісти його знищили⁹⁶².

На території Болехівського району, приблизно за 2,5 км від кордону областей, у напрямі с. Хащоване Славського р-ну 23 лютого 1946 р. оперативна група виявила дві криївки, з яких вилучили медикаменти. Це був госпіталь, у якому до моменту розгрому перебували 14 підпільників, яких обслуговували лікар Олег Король-“Бурунда”, чотири санітари, харчовий, чотовий, чотири охоронці⁹⁶³.

⁹⁵⁶ АУСБУ ІФО. Спр. П-8944. Арк. 98–102; Літопис Української Повстанської Армії. Т. 32 : Медична опіка в УПА : документи, матеріали і спогади / ред. Модест Ріпецький. Торонто – Львів : Літопис УПА, 2001. Кн. 2. С. 143, 168; Літопис Української Повстанської Армії. Т. 23: Медична опіка в УПА / [упоряд. Петро Содоль]. Торонто – Львів : Літопис УПА, 1992. С. 327, 370.

⁹⁵⁷ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 62. Арк. 162зв.

⁹⁵⁸ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 9. Арк. 31.

⁹⁵⁹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 28 (1960). Спр. 1. Арк. 122–122 зв.

⁹⁶⁰ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 55 (1953). Спр. 5. Т. 3. Арк. 197.

⁹⁶¹ Федорівський С. Нотатки повстанця. Нью-Йорк : Прометей, 1962. С. 118, 123.

⁹⁶² ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 53. Арк. 344зв., 346.

⁹⁶³ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 109. Арк. 58–58зв.; Спр. 53. Арк. 346.

29 жовтня 1945 р. оперативна група 254 стрілецької дивізії знайшла лікарню УПА у с. Сукіль Болехівського р-ну, у якій перебували чотири особи. У результаті бою було вбито трьох підпільників, одного захопили живим, знищили п'ять шалашів і криївки для продуктових запасів⁹⁶⁴.

Наприкінці 1944–1945 рр. у західних областях України великих масштабів набрала епідемія плямистого (висипного) тифу. При цьому найбільшого поширення хвороба набула у гірських і підгірських околицях, де довго стояв фронт та все було знищене на шляхах переходу радянських військ⁹⁶⁵. Націоналісти підозрювали, що репресивно-каральні органи свідомо поширювали тиф, щоб у такий спосіб швидкими темпами придушити повстанський рух. За короткий проміжок часу епідемія охопила цілі села, однак найбільше вона поширилася серед буковинських відділів УПА. Серйозною допомогою тоді стала здобута навесні 1944 р. протитифозна вакцина, розмагацинувавши яку, провели щеплення стрільців відділів УПА, членів ОУН та громадян. Це запобігло масовим смертним випадкам серед стрілецтва УПА від тифу, хоча доводилося лікувати у важких умовах в бункерах⁹⁶⁶.

За збереженими документальними даними дізнаємося, що сотні “Шума” (120 осіб) і Михайла Оленюка-“Олега” (114 осіб) 25 лютого 1945 р. прийняли протитифозні уколи у с. Виноград Отинянського р-ну⁹⁶⁷.

Тифозні захворювання, від яких гинули як рядові націоналісти, так і керівники, траплялися і наступними роками. Так, із захоплених у криївці під час спецоперації оунівських документів було встановлено, що керівник відділу, сотенний Василь Ступка-“Тараско” 22 грудня 1947 р. помер від тифу. Після його смерті групу, яка нараховувала до 30 повстанців, очолив Василь Хащівський-“Рубан”⁹⁶⁸. У Славському р-ні 1948 р. померли від тифу і загинули під час операцій близько 10 осіб (стрільці і станичні), серед них був районний провідник. У Стрийському районі загинули 18 – 20 осіб (шість станичних, помічники і стрільці)⁹⁶⁹. Курінь Назарія Данилюка-“Перебийноса” на 80 % викосив тиф⁹⁷⁰.

⁹⁶⁴ ДАЛЮ. Ф. П-5001. Оп. 7. Спр. 219. Арк. 158.

⁹⁶⁵ Чижевський В. Організація військової праці ОУН. *Архів ЦДВР* (фонд у стадії опрацювання). Арк. 102.

⁹⁶⁶ ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-9079. Т. 54. Арк. 225; Чижевський В. Організація військової праці ОУН. *Архів ЦДВР* (фонд у стадії опрацювання). Арк. 103.

⁹⁶⁷ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 68. Арк. 248–249.

⁹⁶⁸ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 32 (1960). Спр. 9. Арк. 183.

⁹⁶⁹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 110 (1954). Спр. 2. Т. 5. Арк. 186.

⁹⁷⁰ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 59. Арк. 327.

У листі 2 травня 1946 р. провідника Коломийського окружного проводу ОУН Г. Легкий-“Борис” писав до провідника Карпатського крайового проводу ОУН Я. Мельника-“Роберта”, що тифозна пошесть зачепила і відділи на Коломийщині: “Внаслідок наскоку і через х[в]оробу демобілізувався вд. Березівський ком. Підгірського (Костянтина Приймака – В. І.) . Він зараз не існує як одиниця, але люди є частково [...] вд, а частково криються. Решта вд є, хіба в останніх днях сталось [...] Вд-и великих боїв не мали, але тут грасує тяжка х[в]ороба, [...] до тифу, що набагато зменшує боеву здібність людей. Очевидно [...] вона проявляється так сильно. Ця пошесть є на цілому терені, а [...] в Гуцульщині. Від неї був лише один смертний випадок”⁹⁷¹.

Санітарна справа не скрізь була налагоджена однаково добре, адже у деяких відділах УПА не було навіть лікаря. Траплялися випадки корости, екземи: “Стрілецьтво ходить в брудних сорочках, в черевиках з порозранюваними ногами, без онучок, а лікар на цю гігієнічну сторінку не звертає уваги. Такі недуги зумовлювалися навіть неможливістю помитися, через відсутність у стрільців рушників, мила та недоопрацюваннями лікарів, які цього не бачили і не старалися такий стан усунути через розмови з ройовими, особистими вказівками, розмовами, за потреби навіть покараннями”⁹⁷². За питання забезпечення милом, рушниками, білизною, онучами на території відповідали в загальному командири відділів, які і мали притягувати до відповідальності своїх підопічних: політвиховників і лікарів. Вони мали йому щовечора здавати звіт про проведену роботу. Лікарі відділів УПА отримували ліки від надрайонної референтури УЧХ, за крайньої потреби – від районної⁹⁷³.

Відповідно до зміни умов боротьби, у 1946 р. ставилося завдання обладнати у кожній станиці санітарний пункт (це завдання вдалося виконати тільки на 25 %), збирати і сушити овочі, ягоди, виготовляти мармелад для лікувальних цілей⁹⁷⁴. Закупівля ліків з кожним днем ускладнювалась – приватні джерела вичерпувалися, а над аптеками спецслужби встановили контроль.

Про практичну роботу у своїх зізнаннях розповідає Анна Мельник-“Одарка”, яка працювала старшою санітаркою у селах Конюхів, Голобутів та Гірне Стрийського р-ну. До її обов’язків

⁹⁷¹ Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 25: Коломийська округа ОУН: документи і матеріали 1945–1952 / упоряд. Дмитро Проданик, Василь Гуменюк. Київ; Торонто: Літопис УПА, 2015. С. 66.

⁹⁷² ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 61. Арк. 58.

⁹⁷³ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 74. Арк. 174зв.

⁹⁷⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 72. Арк. 272.

входило організувати санітарну справу у вказаних населених пунктах, щоб у кожній жіночій станиці були необхідні медикаменти для надання першої допомоги пораненим, простирадла, подушки, визначена кількість нош для транспортування поранених підпільників. Серед жінок – членів ОУН – проводили роз’яснювальну роботу щодо збору лікарських трав, оскільки діставати медикаменти ставало усе важче. Їхнє використання регулювалося підручником “Ліки під ногами” Юрія Липи⁹⁷⁵. За завданням референта УЧХ Стрийського надрайону Ольги Ференц-“Підгірянки”, гроші роздавали особам, родичі яких були вбиті чи засуджені компартійними органами (роздала 50 000)⁹⁷⁶. Окружний референт УЧХ Дрогобиччини Олег Король-“Бурунда” написав у вересні 1946 р. інструктивну працю “Техніка спинювання кровотеч”, у якій описав фізіологію кровообігу та методику зупинки кровотечі⁹⁷⁷.

Безперечно, в умовах боротьби і натиску радянської адміністрації відчувалася гостра нестача ліків, медичного обладнання, матеріалу для перев’язок тощо. Постійні втрати кваліфікованого персоналу в підпільних умовах доводилося поповнювати, тому функції полеглих перебирали менш кваліфіковані медики, санітари. Загальний стан ускладнювався штучним поширенням спецслужбами епідемій тифу, венеричних недуг тощо. До речі, референти УЧХ надавали медичну допомогу навіть супротивнику.

Для підтвердження важливості роботи медичного персоналу, а також трагічних наслідків відсутності належного медичного забезпечення, наведемо приклад із Дрогобицької округи. Так, у штафеті В. Фрайт-“Карб” писав І. Лавриву-“Нечаю”, що взимку 1948 – 1949 рр. тяжко захворіли шість його охоронців. Під час проведення чекістсько-військової операції недалеко від місця переховування “Карба” той особисто розстріляв їх, щоб вони не потрапили в полон МДБ. Тут “Карб” писав: “Думаю взяти до себе “Сміливого” і “Максима”, оскільки вкрай потребую людей. Ті люди, які ходили до Вас на зв’язок, зимою захворіли і так важко, що я був змушений всіх шістьох застрілити в той момент, коли ворог проводив операцію”⁹⁷⁸.

Суттєву медичну допомогу надавали також професійні лікарі. Факт співпраці лікарів із підпіллям наводить у своїх зізнаннях від 1 червня 1950 р. Дарія Гусяк. Одного разу влітку 1945 р. вона брала

⁹⁷⁵ ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 246. Арк. 18.

⁹⁷⁶ АУСБУ ЛО. Спр. П-23295. Арк. 21–23.

⁹⁷⁷ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 15. Арк. 1015–1018.

⁹⁷⁸ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 203. Арк. 209.

участь у доправленні пораненого підпільника Йосифа Божика-“Струка” на лікування до лікарні на вул. Трускавецькій м. Дрогобич. Перед цим його завезли в одну з дрогобицьких поліклінік, де пояснили, що нога у Й. Божика була пошкоджена в результаті падіння на борону під час польових робіт, після чого отримали направлення до лікарні, де його безперешкодно прийняли. Однак, щоб не було небажаних наслідків, у той самий день головному лікареві Мирославові Романяку передали записку, в якій попередили, що хворий є підпільником і за його безпеку та здоров'я він несе особисту відповідальність. М. Романяк заявив, що лікувати пораненого буде, але про його приналежність до ОУН знати не хоче. Вже через два тижні Й. Божик повернувся у підпілля⁹⁷⁹.

Лікар Садгірський, який, проживаючи у м. Калуш, восени 1946 р. лікував провідних підпільників “Вірмена”, Василя Шеванюка-“Залізного”, Григорія Легкого-“Бориса”, а також забезпечував медикаментами підпілля⁹⁸⁰.

Заарештований лікар центральної лікарні м. Станіслав Малиновський у лютому 1949 р. зізнався на допиті, що влаштував на роботу націоналістів Крушельницьку, Манюха, Чеховського, Панашого. Вони створили у лікарні філіал підпільного госпіталю, в якому лікували поранених⁹⁸¹.

Окремим напрямом роботи УЧХ стала допомога населенню, суспільна опіка над родинами загиблих у боротьбі членів, вивезених до Сибіру, арештованих, родинами бідних підпільників, пораненими. У західних областях України допомагали вивезеним до Сибіру – продуктами харчування і коштами. В основному допомогу організовували районні провідники. Як виняток, підпілля могло взяти повну опіку над сім'ями. Назагал допомога мала розподілятися рівномірно між усіма, хто її потребував. Районним організаціям дозволялося витратити на матеріальну підтримку вивезених максимум 10 % власного бюджету (це було верхня межа, за яку виходити заборонялося). Про всю надану допомогу родинам необхідно було ретельно звітувати. В окремих випадках дозволялося допомагати грошима сім'ям, які мешкали на ЗУЗ, але з дозволу провідника на ступінь вище. Усі зібрані кошти мали здавати в оргкаси, а продукти – в оргмагазини, після нападу на магазини передовсім забезпечувалися потреби тих, хто брали участь у цій

⁹⁷⁹ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 71180фп. Т. 3. Арк. 80–83.

⁹⁸⁰ ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. 7443. Арк. 158.

⁹⁸¹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 98 (1954). Спр. 1. Т. 2. Арк. 67.

операції, у разі надлишків їх дозволялося розділити між іншими (як своєрідну нагороду за ризик)⁹⁸².

Не оминали підпільники увагою і підтримкою переселенців з Холмщини та Лемківщини, які перебували в скрутних матеріальних умовах після депортацій з рідних місць. Інструкції чітко вказували необхідність опікуватися ними морально (література, мітинги, розмови і т. д.) та матеріально (харчі, гроші, одяг, тяглова сила, опал тощо). Окрім цього, працівники УЧХ активно залучалися до зборів речей для УПА (харчі, одяг, гроші тощо).

Підтримка родин полягала не лише у видачі харчів, грошей, але й в організованій допомозі у виконанні різноманітних господарських робіт, особливо обробітку поля (оранка, збір збіжжя тощо), відправленні продуктів і грошової допомоги на Сибір, наданні нужденним у передсвяткові дні необхідних засобів (борошно, м'ясо тощо). Жінкам із малими дітьми допомагали молоком, одягом і взуттям⁹⁸³. Наприклад, Дарія Гусяк-“Дарка” свідчила 5 серпня 1950 р., що за вказівкою Романа Шухевича-“Тарас Чупринка” впродовж 1948–1949 рр. підпілля ОУН видавала матеріальну допомогу Ользі Ільків-“Роксоляна”, яка раніше була зв'язковою Проводу ОУН, а потім, маючи двох малолітніх дітей (чоловік – провідник Стрийського надрайонного проводу ОУН Володимир Лико-“Данило”), активною організаційною роботою не займалася, а, отримуючи цю допомогу, проживала на нелегальному становищі. У січні 1950 р. Галина Дидик-“Анна” обговорила з Р. Шухевичем питання про надання матеріальної допомоги сім'ї одного з підпільників, висланій до Сибіру. Пропозицію Р. Шухевич підтримав, але виникла технічна проблема пересилки коштів, тому він запропонував переслати гроші через оунівців із низових організацій⁹⁸⁴.

Одним із прикладів різнобічної допомоги з боку націоналістів у Карпатському краї був Іван Ремболович, учасник Другого зимового походу УПА (листопад 1921 р.), підполковник Армії УНР, командир саперного куреня дивізії “Галичина”⁹⁸⁵. Він брав участь у боях із ЧА аж до поранення в ногу. Після цього І. Ремболович за допомогою керівництва ОУН був поміщений до лікарні м. Львів під іменем місцевого мешканця Миколи Гаратюка, де йому ампутували ліву ногу

⁹⁸² ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 28. Арк. 91.

⁹⁸³ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 72. Арк. 272.

⁹⁸⁴ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 71180фп. Т. 3. Арк. 231–234.

⁹⁸⁵ Коваль Р. Іван Ремболович. Київ: Історичний клуб “Холодний Яр”; Вінниця: ДП “Державна картографічна фабрика”, 2012. 464 с. (Серія “Отоманія ХХ століття”. Кн. 4)

вище коліна. Відтак він активно співпрацював із підпіллям на Коломийщині. Зі свого боку, керівництво окружного проводу опікувалося ним, надаючи матеріальну, продуктову допомогу (впродовж двох років отримав від підпілля майже 5 000 рублів, борошно (бл. 15 кг), мед (три літри) і близько трьох – чотирьох кілограм жиру) і навіть дрова для обігріву⁹⁸⁶.

Референтура УЧХ забезпечувала лікування поранених і хворих стрільців УПА та підпільників ОУН, облаштування підпільних шпиталів, медичного обслуговування населення, санітарних вишколів. У співпраці з господарчою референтурою ОУН вона організовувала допомогу сім'ям загиблих, вивезених на Сибір, арештованих, родинам бідних, пораненим підпільникам, збирала продукти й одяг для стрільців УПА.

Питання для самоконтролю

1. Визначте основні виклики, які постали перед ОУН після Другої світової війни.
2. Охарактеризуйте процес підготовки ОУН до антирадянської збройної боротьби.
3. Висвітліть форми та напрями бойової діяльності українського визвольного руху.
4. З'ясуйте основні ідеологічні принципи та способи здійснення пропагандистської роботи.
5. Розкрийте засади господарського забезпечення ОУН і УПА.
6. Охарактеризуйте процес налагодження та функціонування медичного забезпечення підпільних і повстанських структур.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ільницький В. Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945–1954) : монографія. / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України ; Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. Дрогобич : Посвіт, 2016. 696 с.
2. Кентій А. Українська повстанська армія в 1944–1945 рр. Київ : Інститут історії України НАН України, 1999. 220 с.
3. Киричук Ю. Український національний рух 40–50-х рр. ХХ ст. : ідеологія та практика. Львів : Добра справа, 2003. 464 с.
4. Клименко О. Грошові документи ОУН (бофони) 1939–1952 рр. Тернопіль : Державне книжково-журнальне видавництво “Тернопіль”, 1999. 306 с.

⁹⁸⁶ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 60 (1953). Спр. 3. Т. 6. Арк. 269, 278–279, 286–287, 291.

5. Онишко Л. Організація та діяльність підпільного Українського Червоного Хреста на західноукраїнських землях у 1943–1945 роках. *Визвольний шлях*. 2004. Кн. 3. С. 54–64.

6. Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історичні нариси / за ред. С. Кульчицького. Київ : Інститут історії України НАН України, 2005. 496 с.

7. Патриляк І. “Встань і борись! Слухай і вір...”: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960 рр.) : монографія. Львів : Часопис, 2012. 592 с.

8. Русначенко А. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках. Київ : Університетське видавництво “Пульсари”, 2002. 519 с.

9. Стародубець Г. Діяльність Українського Червоного Хреста в контексті функціонування повстанського запілля в 1944 році. *Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету*. Рівне : Рівненський державний гуманітарний університет, 2005. Вип. 5. С. 50–56.

ТЕМА 6

Повсякденне життя та побут учасників українського визвольного руху

План

1. Соціальний портрет українського повстанця.
2. Морально-психологічний і фізичний стан.
3. Побут. Конфліктні ситуації.

1. Соціальний портрет українського повстанця. Аналізувати соціальні особливості повстанців складно через незначну кількість необхідних джерел. Дотичні документи, насамперед персональні реєстри, збереглися частково, зокрема і через першочергове знищення у випадку загрози потрапляння до рук ворога. З цієї ж причини їх кодували, щоб не піддавати небезпеці родини повстанців і не дати радянським органам безпеки змоги з'ясувати особу повстанців (це загрожувало можливістю виявлення шляхів їхнього знищення). Конспірація не дає змоги відтворити соціальні характеристики повстанців і шляхом дослідження інших джерел, бо навіть справжні імена багатьох із них залишаються невідомими.

Більше інформації відомо про осіб, які у підпіллі займали керівні посади, що дає можливість сформуванню їхній соціальний портрет. Загалом на посадах провідників і референтів крайового й окружних проводів упродовж весни 1945 – травня 1954 р. працювали 104 підпільники, з них відомі (більшою чи меншою мірою) біографічні дані 94 осіб.

Вікова структура керівного складу підпілля Карпатського краю була такою: зі 104 осіб до 1900 р. народився тільки один, у 1901–1905 рр. теж один, у 1906–1910 рр. дев'ять, у 1911–1915 рр. 19, у 1916–1920 рр. 33, у 1921–1925 рр. 27, після 1925 р. два; не встановлено рік народження 12 осіб. Абсолютну більшість, понад 80%, склали народжені у 1910–1923 рр. Із врахуванням плинності кадрів, видно, що впродовж 1945–1954 рр. підпіллям Карпатського краю керували люди віком 25–35 років – молоді, але з життєвим досвідом.

Три чверті представників керівного складу були місцевими – народилися у населених пунктах, які постійно або деякий час входили до Карпатського краю. Ще 10 % походили з інших регіонів Галичини. Четверо керівників були східняками (Костянтин Петер-

“Сокіл” і Василь Шеванюк-“Залізний” – з Вінниччини, Іван Яценко-“Юнак” – з Полтавщини, Іван Кулик-“Сірий” – з Донбасу), а один – Мирослав Вовк-“Корнило” – народився у Босковицях в Чехії (щоправда, змалку мешкав на Тернопільщині). Не встановлено місце народження 12 провідних підпільників. Охоплення по областях виглядало так: Станіславська – 48, Дрогобицька – 16, Чернівецька – сім, Тернопільська – сім (вісім), Закарпатська – п’ять, Львівська – чотири, Вінницька – два, Полтавська – один, Сталінська (Донецька) – один.

Щодо освітнього рівня провідників і референтів крайового та окружних проводів, то вищу освіту здобули 10 осіб, незакінчену вищу – 14, середню – 46, неповну середню – три, початкову (народну) – шість. Освітній рівень ще 25 провідних підпільників з’ясувати не вдалося. Як бачимо, не мали закінченої середньої освіти менше 10 % осіб. Зрозуміло, що на нижчих щаблях освітній рівень був слабшим. Але потрібно враховувати, що багато членів ОУН як під час легального життя, так і в підпіллі активно займалися самоосвітою, тому їхні фактичні знання перевищували формальний освітній рівень.

Майбутні провідники підпілля здобували освіту в навчальних закладах Бельгії, Болехова, Бродів, Бучача, Бухареста, Берліна, Вільнюса, Городенки, Дрогобича, Кракова, Коломиї, Львова, Любліна, Мукачева, Надвірної, Перемишля, Подебрад (Чехословаччина), Праги, Рогатина, Розвадова, Самбора, Снятина, Сталіно (Донецьк), Станіслава, Стрия, Ужгорода, Чернівців. За фахом були агрономами, архітекторами, вчителями, географами, економістами, ветеринарами, інженерами, медиками, священниками, юристами.

Крайовий провідник В. Сидор, характеризуючи кадри Карпатського краю ОУН, зазначав, що на низових щаблях інтелігенції було дуже мало, переважно це – селяни, робітники. Старшини УПА мали початкову освіту і тільки дуже незначна частина – неповну середню, рідше – вищу освіту⁹⁸⁷.

Більшість керівників, про яких відома така інформація, стали членами ОУН у 1930-х рр. Встановлено, що таких було 38. У 1940 – 1944 рр. до організації долучилися 16 осіб. Щодо 50 осіб із керівного складу Карпатського краю ця інформація невідома.

Деяким з провідних членів присвоєно військові ступені УПА: Василеві Сидору-“Шелесту” і Петрові Федуну-“Северу” – полковника, Миколі Твердохлібу-“Грому” – майора, Ярославу

⁹⁸⁷ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 4. Арк. 154.

Мельнику-“Роберту” і Зиновію Тершаковцю-“Федору” – майора-політвиховника, Володимирові Лівому-“Йордану” – майора СБ, Ярославу Косарчину-“Байраку” – сотника, Степану Слободяну-“Єфрему” – сотника-політвиховника, Іванові Гудзоватому-“Дністровому” – хорунжого. Серед відзначених найвищими нагородами УПА: Петро Федун-“Север” (Золотий Хрест бойової заслуги 1 кл., Золотий Хрест заслуги і Срібний Хрест заслуги), Ярослав Мельник-“Роберт” (Золотий Хрест заслуги і Бронзовий Хрест заслуги), Михайло Дяченко-“Гомін” (Срібний Хрест заслуги), Василь Сидор-“Шелест” (Срібний Хрест бойової заслуги 1 кл.), Ярослав Косарчин-“Байрак” (Срібний Хрест бойової заслуги 2 кл.), Василь Савчак-“Сталь” (Срібний Хрест заслуги і Бронзовий Хрест заслуги), Степан Слободян-“Єфрем” (Срібний Хрест заслуги і Бронзовий Хрест бойової заслуги). Важливо зазначити, П. Федун та З. Тершаковець були підвищені та відзначені насамперед за працю вже після переведення з Карпатського краю. Із 104 керівників 83 (80 %) загинули в підпіллі (з них четверо були страчені Службою безпеки ОУН). Ще 18 були затримані радянськими органами безпеки, а доля трьох залишається невідомою. Із затриманих семеро також загинули: один повішений без суду, четверо засуджені до вищої міри покарання і розстріляні, один помер у лікарні під вартою та ще один – у місцях позбавлення волі. Отже, разом загинули 90 осіб (86,5 %).

На агентурну працю стали тільки сім осіб, при цьому фактично не працювали і були засуджені та розстріляні. Ще один увійшов до складу агентурно-бойової групи, з якої втік і відтак загинув у підпіллі (Петро Мельник-“Хмара”). Реально до повноцінної агентурної праці залучилися лише три особи (це менше 3 % від усіх керівників і 15 % від тих, хто були затримані).

Звичайно, для рядових підпільників і керівників низових ланок рівень освіти й організаційного стажу були нижчими. Статистика щодо них невідома, за винятком окремих регіонів і періодів. Так, до реєстру записаних членів ОУН Долинського надрайону у 1947 – 1949 рр. внесено 187 підпільників. З них, станом на 13 червня 1949 р., в надрайоні діяли 65, загинули впродовж 1947 – 1949 рр. 90, відійшли на інший терен – 25, дезертирували – два, здався ворогові – один, розстріляний – один, стали агентами – три.

Отже, із 187 підпільників, поданих у реєстрі, народжені до 1900 р. н. один (0,5 %); 1901–1905 р. н. три (1,5 %); 1906–1910 р. н.

15 (8 %); 1911–1915 р. н. 21 (11 %); 1916–1920 р. н. 34 (18 %); 1921–1925 р. н. 88 (47 %); після 1925 р.н. 19 (10 %); невідомо – шість (3 %).

За місцем народження абсолютна більшість були уродженцями Станіславської області. Зокрема, 176 – з Калуської округи, чотири – інших районів Карпатського краю (Стрийський, Надвірнянський, Лисецький, Яблунівський), два – Львівського краю (Букачівський, Львівський р-ни), два – Подільського краю (Кізілівський, Козівський р-ни), один – Закарпаття (Ліський повіт, Польща). За областями 179 підпільників (95,7 %) – уродженці Станіславської області, один (0,5 %) – Львівської, два (1 %) – Дрогобицької, два (1 %) – Тернопільської.

Зі 187 записаних підпільників Долинського надрайону здобули освіту: незакінчену вищу – один (0,5 %), середню – п'ять (2,7 %), неповну середню – дев'ять (4,8 %), початкову (народну) – 161 (86 %), самоуки – три (1,6 %), неграмотних – п'ять (1,6 %); не встановлено освіти трьох осіб. Є також відомості про фах цих підпільників. Серед них були агрономи, бухгалтери, дантисти, купці, кооператори, учителі, лісники, шофери, різники, ковалі, колодії, кравці, слюсарі, столяри, шевці, кушніри, робітники, гірники, рільники, а також люди без професії. У числовому вимірі професійна структура має такий вигляд: рільники – 145 (77,5 %), ремісники – 13 (7 %), робітники – вісім (4,3 %), кооператори – чотири (2,1 %), учителі – три (1,6 %), бухгалтери – два (1,1 %), шофери – два (1,1 %), агроном – один (0,5 %), дентист – один (0,5 %), купець – один (0,5 %), лісник – один (0,5 %). Не здобули професії двоє підпільників, фах чотирьох – невідомий.

За сімейним станом із 187 підпільників 39 (21 %) були одружені, шість (3 %) – вдовці, 136 (73 %) – неодружені (вільні). Щодо шести (3 %) інформації не вдалося встановити.

Більшість підпільників Долинського надрайону пройшли військову службу (ймовірно, в реєстрі вказано останнє місце служби). Зокрема, 81 (43,3 %) служили в УПА та УНС, 13 (7 %) – Війську польському, шість (3,2 %) – Червоній армії, два (1,1 %) – німецькій армії, один (0,5 %) – Галицькій армії, один (0,5 %) – дивізії “Галичина”. Ще 78 (42 %) не були у війську, а щодо п'яти інформації не зазначено.

Радянські документи подають, що за соціальним походженням частка селян становила понад 60 %, робітників – до 20 %, а

інтелігенції – близько 15 %⁹⁸⁸. Практично аналогічні цифри наводить член штабу ВО “Говерля” Степан Фрасуляк-“Хмель”. За його оцінкою, у відділах УПА-Захід 60 % становили селяни, 25 % робітники, 15 % інтелігенція⁹⁸⁹. Натомість співробітники Одеського інституту політології підрахували, що з кожних 1 285 вояків УПА 76,6 % становили селяни, 18,2 % – робітники, 4,2 % – інтелігенти⁹⁹⁰. З-поміж селян переважали вихідці з бідних та середніх сімей, серед робітників – працівники лісової промисловості, інтелігенції – учні середніх і професійних шкіл, студенти.

2. Морально-психологічний і фізичний стан. З огляду на морально-психологічні, фізичні, продовольчі, технічні аспекти життя у підпіллі учасників українського визвольного руху найбільш складним періодом була зима. Керівники націоналістичних структур були добрими психологами й усвідомлювали: одночасно з технічною підготовкою до зимового часу (продукти, одяг, медикаменти і ін.) потрібно звертати увагу на моральний вишкіл кадрів і населення. Звідси – аргументоване твердження: “Люди без моральної сили і стоїцизму, віри і фанатизму у тяжкий зимовий час будуть морально розкладатися, втрачати віру і схилити до цього інших, будуть і такі, що підуть на зрадницьку (вислужницьку) роботу. Людям потрібно вливати любов до народу, віру, героїзм, почуття революційної честі”⁹⁹¹. З-поміж вимог, які ставилися до виховання й навчання, варто виділити такі: “Приділяти багато уваги вирощуванню сильних характерів, творити тверду героїчну мораль і тільки тоді звертати увагу на інтелект. Морально здорова людина сама знайде дорогу до інтелектуального росту. Ми можемо мати багато мудрих людей, однак, маючи мало людей високоморальних, можемо програти боротьбу чи покласти багато жертв”⁹⁹².

В окремих членів організації відчувалася нестача спілкування, їх пригнічувала самотність. Подолання болю розлуки в умовах підпілля не всім давалося однаково. Дехто, не витримуючи цього, намагався поєднувати підпільну роботу зі спілкуванням із родиною. Так, районний провідник Богдан Герасимович-“Черник” щотижня пішки ходив по 30 км додому. Щоб полегшити йому життя, було проведено

⁹⁸⁸ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 67 (1953). Спр. 2. Т. 1. Арк. 81; Ф. 5. Спр. 67418. Т. 1. Арк. 71.

⁹⁸⁹ Ремесло повстанця. Збірник праць підполковника УПА Степана Фрасуляка-“Хмеля” / ред. і упоряд. Р. Забілій. Львів : Центр досліджень визвольного руху, 2007. С. 220–221.

⁹⁹⁰ Сеньків М. Антикологоспний рух і УПА. *Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2004. Вип. 11 : Українська Повстанська Армія у боротьбі проти тоталітарних режимів. С. 202.

⁹⁹¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 20. Арк. 25.

⁹⁹² ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 20. Арк. 26–27.

ротацію і на його місце призначили Михайла Надрагу-“Хміля” із Богородчанщини. Проте, як виявилось, він належав до так званих “сезонних провідників”; коли симптоми вказували на сувору зиму або погані погодні умови, він покидав територію і прямував у свою місцевість: “Само собою розуміється, що біля жінки і революція ліпше”⁹⁹³. Отже, іноді суворі повстанські будні морально ламали окремих націоналістів.

На основі свідчень захоплених націоналістів, агентурних даних, документів підпілля чекісти постійно моніторили морально-психологічний стан підпільних кадрів, оскільки саме від цього напряму залежала здатність вести збройну і пропагандивну боротьбу. З агентурного повідомлення від 9 листопада 1951 р. вони довідалися, що на території Коломийського надрайону, на відміну від Городенківського, основну масу членів ОУН складали старі кадри, виснажені й деморалізовані боротьбою. Відповідно робота сприймалася ними, як примусова повинність, а тому виконували її радше за обов’язком, без ентузіазму. Окремі з них почали думати винятково про самозбереження. Проте від організації не відривалися, адже приналежність до неї давала можливість заготовлювати продукти харчування, отримувати гроші, підтримувати авторитет серед мас. При цьому зазначалося, що члени тут “більше політики”, філософи, до кожного наказу мали свої зауваження, доповнення. Рівень виконання наказів слабшав у зв’язку із знеохоченням, у таких ситуаціях серед членів зростала схильність до конфліктів⁹⁹⁴.

На початку 1950-х рр. підпілля переживало найбільш складний період за весь час діяльності. Як рядові, так і керівні члени ОУН, за свідченням заарештованих із Коломийської округи, перестали вірити у можливість боротьби: “Старі кадри духовно розклалися і не здібні вести організацію, молодих кадрів мало. Керівні кадри знищені, а ті, хто залишився, не думали про організацію, а тільки про те, як зберегти себе. В організації взаємна недовіра і підозри”⁹⁹⁵. На інших територіях ситуація була подібною. Так, моральне становище підпільників було сильно підірване на Станіславщині. У 1950-х рр. вони перестали думати про роботу, а всі свої помисли концентрували на самозбереженні. Крім того, саме керівництво організації пріоритетним завданням ставило збереження залишків кадрів⁹⁹⁶.

⁹⁹³ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 51. Арк. 101.

⁹⁹⁴ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 99 (1954). Спр. 14. Т. 1. Арк. 84.

⁹⁹⁵ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 99 (1954). Спр. 14. Т. 1. Арк. 103–104.

⁹⁹⁶ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 99 (1954). Спр. 14. Т. 4. Арк. 93.

Загалом у період 1950–1951 рр. Карпатський край ОУН втратив значну кількість як низових членів, так і керівного складу. Однак за літній період 1951 р. майже всі проводи, хоча б частково, були відновлені. Спецслужби при характеристиці становища підпілля широко використовували агентурні дані. Зокрема, провідник Коломийського окружного проводу ОУН І. Кулик-“Сірий” стверджував, що він задрить тим, хто уже в іншому світі. Прояв песимізму в організації пояснювався тим, що поряд із великими втратами, які несло підпілля, під впливом репресій радянської адміністрації населення змінювало своє ставлення до повстанців, відмовлялося допомагати їм і не бажало співпрацювати. 16 жовтня чекісти захопили листа Ярослава Чекаса-“Гайдамаки” до командування, в якому описана важка ситуація і водночас відчувається безвихідний песимізм, поширений серед підпільників: “На території Дрогобиччини більшовики створили неможливі умови: повсюдно проводяться облави і засідки. В таких умовах я не можу діяти. Я прошу звільнити мене від командування і призначити на моє місце іншого. Я хотів би подивитися, як він буде працювати. Нехай він побуде у моїй шкірі”⁹⁹⁷.

Повстанці змушені були визнати, що оперативний удар по оунівському підпіллі деморалізував не тільки рядових підпільників, але й керівників⁹⁹⁸. Особливо сутужно було у Буковинській окрузі ОУН. Чисельність старших кадрів із кожним днем зменшувалася, а на їхнє місце майже не було можливості підбирати нових. Зменшення кількості учасників підпілля через арешти чи загибель у зіткненнях із військами порушувало зв’язки. Їхнє відновлення ставало дедалі важчим, оскільки кожна спроба зробити це загрожувала арештом чи фізичною загибеллю⁹⁹⁹. Крім того, у підпільників, які залишилися на Чернівеччині, була продовольча скрута. Негативно впливала на морально-психологічний стан також нестача живого спілкування¹⁰⁰⁰.

Більшість підпільників із Галичини, яких направляли на Буковину, вважала її територією виселення, загибелі¹⁰⁰¹. Керівники ж визнавали, що повстанці з такою мораллю не те що нездатні на новій території успішно боротися й працювати, вони навіть неспроможні тут існувати, оскільки їхня увага сконцентрована на тому, як знову повернутися в Галичину. У зв’язку з цим вони дійшли висновку:

⁹⁹⁷ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 94 – Арк. 265 266; Т. 28. Арк. 240.

⁹⁹⁸ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 98 (1954). Спр. 1. Т. 2. Арк. 133.

⁹⁹⁹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 58 (1953). Спр. 1. Т. 1. Арк. 102.

¹⁰⁰⁰ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 99 (1954). Спр. 6. Арк. 105.

¹⁰⁰¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 14. Арк. 18.

“Повинні мати здорові погляди ті повстанці, які направляються на роботу на Буковину, так як лиш тільки глибоке розуміння і реальне відчуття важливості тих завдань, які покладаються на них на Буковині, можуть бути для них джерелом революційної енергії, самовідданої роботи і моральної висоти”¹⁰⁰².

Повстанці болісно переживали втрату бойових товаришів, близьких і рідних. На моральне становище учасників підпілля ОУН впливали втрата серед бойових друзів, а також посилення репресій спецслужб стосовно тих мирних мешканців, які допомагали підпіллю ОУН, безперервні переслідування МДБ, а відповідно й підрив продовольчої бази. Ці тенденції загострилися наприкінці 1940-х рр.¹⁰⁰³ Узагальнюючи сказане, доцільно резюмувати: на завершальному етапі боротьби через компрометаційні заходи силових органів у Карпатському краї ОУН існувала взаємна недовіра керівних учасників ОУН та рядових. Поширеними були підозри в агентурній роботі. В окремих випадках для цього були підстави (події на Станіславщині, Коломийщині, Калушині із діяльністю АБГ). Якщо будь-хто з повстанців затримувався бодай на півгодини, то щодо нього виникала підозра, і його, як правило, ретельно перевіряли¹⁰⁰⁴. Такі дії спецслужб морально ламали націоналістів.

Серед негативів можна назвати перехід окремих колишніх підпільників до деструктивної роботи. Про це добре знали спецслужби і використовували такі випадки для поширення міфів про мародерство з боку ОУН.

Дисципліна й особиста мораль були підірвані, підпільники відмовлялися слухати провідників, не дотримувалися субординації. Наприклад, Михайло Дяченко-“Гомін” заборонив вмикати радіоприймач, натомість “Горліс” не дослухався: отримавши зауваження, він, не витягуючи рук із кишень, сказав, що для нього уже достатньо вказівок, і нехай “Гомін” до нього не придирається. Подібні сутички траплялися між “Гомоном” та “Деркачем”, а з “Тихим” ледь не дійшло до стрілянини¹⁰⁰⁵.

Керівники підпілля намагалися приділяти серйозну увагу підняттю морально-психологічного духу кадрів. Машиністка Вигодського районного проводу ОУН Ірина Павлишина-“Гуцулка” згадувала: “Провід старається морально підтримати людей, що скоро

¹⁰⁰² ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 110 (1954). Спр. 2. Т. 5. Арк. 187.

¹⁰⁰³ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 5. Т. 4. Арк. 133.

¹⁰⁰⁴ АУСБУ ЛО. Спр. 37933. Арк. 113.

¹⁰⁰⁵ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 99 (1954). Спр. 14. Т. 4. Арк. 94.

буде війна і їх боротьба закінчиться перемогою. Наголошував, що головне завдання зберегти життя, кожний бойовик і кожний підпільник повинен бути підготовленим до ще складніших операцій, так як вони не зійдуть із шляху боротьби до тих пір, поки ще буде хоча декілька осіб [...] При найменшому ударі бойовики швидко падають духом”¹⁰⁰⁶.

У 1950 р. керівники ОУН вжили низку рішучих заходів, скерованих на ідеологічне виховання і моральне зміцнення кадрів, які залишилися в підпіллі. Одночасно з цим була посилена робота СБ¹⁰⁰⁷. Серед рядових членів ширилися думки про те, щоб з’явитися з повинною. Проте керівники стримували їх, хоча й велися розмови, що “далше перебування у підпіллі безцільне, бо всі загинуть”¹⁰⁰⁸.

Скрутні умови життя, хвороби загострювали суперечності серед підпільників. З роками чисельність кадрів зі значним організаційним стажем зменшувалася, що негативно позначилося і на роботі з населенням, стосунки з ним суворо та чітко регламентувалися, а порушення прийнятих правил жорстко каралися¹⁰⁰⁹.

На морально-психологічний стан учасників визвольного руху впливав рівень підтримки місцевого населення, що загалом був високим, хоч у партійних звітах постійно наголошувалося на протилежному. Населення не тільки допомагало підпіллю їжею, одягом, надавало прихисток, але й інформувало про пересування, місця дислокації, чисельність репресивно-каральних органів, саботувало державні програми, було джерелом поповнення підпільних кадрів, створювало організацію для боротьби з радянською адміністрацією, зривало офіційні заходи влади, збирало різноманітні свідчення, залучало нових членів, осіб, які проживали легально, збирало гроші, розклеювало, поширювало пропаганду тощо¹⁰¹⁰. У багатьох випадках про місця дислокації та особливості режимності об’єктів, військових частин, підпільники довідувалися від підлітків, які проживали в селах, де навіть були спеціальні наглядачі, до обов’язків яких входило спостереження, а в разі небезпеки – попередження встановленими сигналами про підхід спецвідділів.

Населення докладало колосальних зусиль, щоб опиратися становленню органів радянської влади, колективізації та іншим урядовим кампаніям. Кожен населений пункт став джерелом заготівлі

¹⁰⁰⁶ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 57 (1953). Спр. 1. Т. 5. Арк. 196.

¹⁰⁰⁷ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 98 (1954). Спр. 1. Т. 2. Арк. 138.

¹⁰⁰⁸ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 56. Арк. 34.

¹⁰⁰⁹ Киричук Ю. Український національний рух 40 – 50-х років XX століття : ідеологія та практика. Львів : Добра справа, 2003. С. 143.

¹⁰¹⁰ АУСБУ ЛО. Спр. 48323. Арк. 45, 91, 104, 107, 141, 143–148.

продовольства, одягу, амуніції, зброї, витрат друкарських матеріалів, розвідувальних даних, зв'язку, мережі криївок і бункерів тощо¹⁰¹¹. З підпіллям співпрацювали не тільки селяни, але й інтелігенція, члени урядових установ, підприємств та організацій. На думку Д. Веденєєва, “учасників визвольного руху і значну частину населення (не вважали радянський режим легітимним для себе), яка підтримувала, відповідно до норм міжнародного гуманітарного права можна відносити до комбатантів. З огляду на реальний статус української радянської квазідержавності й особливості методів дії тоталітарного режиму така ситуація виявляється цілком зрозумілою. Однак радянська влада трактувала цих людей як громадян СРСР і поширювала на них свою юрисдикцію”¹⁰¹².

Безумовно, чинник, який впливав на підтримку місцевого населення, була жорсткість репресій. Траплялися випадки, коли населення, побоюючись зради підпільників, не включалося активно у визвольну боротьбу і навіть відмовлялося надавати продукти. Були й підпільники, які боялися зради цивільного населення. На ставлення місцевого населення до українського визвольного руху впливало і те, що підпільники, які вийшли з повинною, іноді видавали тих осіб, які підтримували визвольний рух. Це спричиняло втрату підтримки значної частини населення. Загалом люди були залякані і боялися допомагати руху, хоча, як зазначали повстанці, серцем вони були з ними. Це було притаманним для тих районів, де не було явок з повинною¹⁰¹³. Водночас підпільники відзначали важкий економічний та морально-психологічний стан суспільства, чим і зумовлювалося зменшення підтримки націоналістів¹⁰¹⁴. Продовольство заготовлялося самостійно. Для кожного референта було визначено кілька сіл, де він збирав продукти. Продовольство по селах збирали станичні і кущові. Влітку брали навіть готові страви, на зиму заготовлювали борошно (восени), свинину тощо (все це зберігали на спеціальних складах й у сховках¹⁰¹⁵).

З часом ставлення населення до українського визвольного руху під впливом репресій змінювалося. Попри все, підтримка продовжувалася. Як влучно підкреслив Д. Веденєєв: “Попри неоднозначний характер стосунків руху опору та його спецоргану з

¹⁰¹¹ Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали / відп. ред. проф. Микола Кугутяк. Т. 2. Івано-Франківськ : КПФ “ЛІК”, 2010. Кн. 2: 1945–1946. С. 6.

¹⁰¹² Веденєєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945–1980-ті роки : монографія. Київ : К.І.С., 2007. С. 42.

¹⁰¹³ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 52. Арк. 126–127.

¹⁰¹⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 52. Арк. 126–127.

¹⁰¹⁵ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 9. Арк. 30.

населенням (особливо в період поступового занепаду підпільної діяльності), саме багатоманітна підтримка місцевої людності на тлі бруталних методів дій влади обумовила тривалість та інтенсивність антирадянських акцій”¹⁰¹⁶.

Значним моральним ударом для підпілля було озброєння місцевої молоді в групах охорони громадського порядку і використання цих осіб чекістами для охорони сіл, колгоспів від нападів підпільників. Як писав колишній керівник Калуського окружного проводу ОУН – Я. Косарчин-“Байрак” 1950 р. в одній зі своїх записок керівникові крайового проводу ОУН С. Слободяну-“Єфрему”: “Терен дуже сильно піддавався репресіям, багато стрибків, комсомольців”¹⁰¹⁷.

Спецслужби змогли внести дезорганізацію у лави підпілля Коломийської округи ОУН в 1948 р. Як наслідок, запанувала взаємна недовіра між його членами. У зв’язку з цим тільки 1949 р. членами Коломийського надрайонного проводу ОУН були вбиті: референт пропаганди Коломийського районного проводу ОУН Асафат Калиняк-“Чорнота”, який підозрювався у зв’язках із органами МДБ (04.1949); охоронець Коломийського районного проводу ОУН Микола Головатий-“Тигр” (вбитий 30.04.1949 р. за моральний розклад). Згодом чекісти вилучили листа, адресованого провіднику Коломийського окружного проводу ОУН Григорію Легкому-“Борису”: “Зараз на території серед членства сильний моральний упадок і недовіра до проводу. Є висловлювання, що у проводі є новий “Олесь”¹⁰¹⁸. Вели боротьбу також із проявами розпусти. Взагалі будь-які відносини з жінками мали відбуватися з дозволу вищого керівництва. Звісно, і в цих ситуаціях траплялися серйозні порушення.

У підпіллі існувала заборона на близькі стосунки з жінками (навіть під страхом смерті), оскільки одним із засобів боротьби репресивно-каральних органів проти українського визвольного руху було поширення інфекцій, хворіб, передовсім, венеричних¹⁰¹⁹. У зв’язку з цим у підпіллі навіть розробили спеціальні рекомендації: провести медичний огляд всіх членів, симпатиків, кандидатів і повстанців, а за змогою й цивільного населення, особливо тих, хто повернулися з тюрем, міст, тих, хто живе у селах, в яких дислокувалися гарнізони; виявлених заражених хворобою

¹⁰¹⁶ Веденєєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945–1980-ті роки : монографія. Київ : К.І.С., 2007. С. 65.

¹⁰¹⁷ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 98 (1954). Спр. 1. Т. 2. Арк. 132.

¹⁰¹⁸ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 1. Арк. 358.

¹⁰¹⁹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 98 (1954). Спр. 14. Арк. 44.

розшифрувати перед населенням села; заборонити зараженим інтимні зустрічі зі здоровими. За невиконання наказу дозволялося карати смертю, власне, як таких, які свідомо намагалися знищити живий і здоровий національний організм. Хворим, які проходили першу чи другу стадію недуги, надавалася медична допомога. До всіх дівчат, які повернулися з тюрем зараженими, рекомендувалося ставитися поблажливо, співчувати їм, надавати медичну допомогу. Однак у випадку поширення хвороби погрожували смертю. Членам організації, які мали хворобу найвищої стадії, рекомендувалося дати пістолет і гранату для здійснення атентатів¹⁰²⁰.

У червні 1951 р. М. Дяченко-“Гомін” проводив нараду з керівниками окружних і надрайонних проводів Карпатського краю, що тривала більше тижня. Тут давалися вказівки щодо морального зміцнення кадрів підпілля ОУН, боротьби з алкоголізмом і венеричними хворобами тощо. Спочатку навіть думали всіх венерично хворих легалізувати, але, зрештою, прийняли рішення залишити їх у підпіллі¹⁰²¹.

Тяжкі умови життя, напружена нервово-фізична робота, а також слабке й нерегулярне харчування призвели до того, що майже кожний член ОУН, УПА мав серцеві захворювання, важко переносив застудні захворювання, які нерідко давали серйозні ускладнення. Через нестачу відповідного харчування поширеною недугою стала цинга. Попри те, що можна було купити ліки, підпільники не мали змоги консультиватися з лікарями, а відтак не знали, які препарати потрібно вживати без шкоди для здоров'я¹⁰²². Однак повстанці не зважали на всі ці виклики і навіть у таких обставинах були готові виконувати покладені на них обов'язки. Так, референт СБ Закарпатського окружного проводу ОУН “Вірмен” у листі від 5 листопада 1946 р. просив керівництво лише дати відпустку для лікування, бо “дуже турбували серцеві припадки”, під час якої, в силу своїх фізичних можливостей, зобов'язувався допомагати у роботі Богдану Яцківу-“Денису”. Крім того, зустрічі з Василем Шеванюком-“Залізним” він прагнув використати для отримання нових знань і практики у роботі СБ шляхом дискусій та обміну думками¹⁰²³.

Інколи повстанці у зв'язку з поганим станом здоров'я відмовлялися від призначень чи навіть за рекомендацією вищого

¹⁰²⁰ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 20. Арк. 28–29; ДАЛЮ. Ф. П-5001. Оп. 7. Спр. 220. Арк. 131.

¹⁰²¹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 108 (1954). Спр. 2. Т. 2. Арк. 27.

¹⁰²² ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 4. Арк. 154.

¹⁰²³ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 57 (1953). Спр. 1. Т. 4. Арк. 124.

керівництва могли вийти з підпілля. Юрій Янишин-“Ромб” восени 1946 р. так обґрунтовував відмову від посади референта СБ Станиславівської округи: “Друже провідник! Ви знаєте стан мого здоров’я ліпше, ніж хто-небудь інший. Цією зимою я ще більше підірвав своє здоров’я. Кожний вечір у мене підвищується температура, харкаю кров’ю, не можу пройти і п’яти кілометрів. Зараз до того ж відчуваю ще болі і в попереку (нирки) – це постійний супутник легень. Я не нию і не відмовляюся. Нити не вмю, відмовлятися не маю морального права. Я тільки прошу: зробіть так, щоб це становище (якщо не постійно, то дай Боже, тимчасово) зайняв хтось інший. Я постараюся цим літом підлікувати трохи легені, а після уже буду працювати. Правду говорячи, я задумуюся – чи можу при такому стані здоров’я нести теперішні обов’язки?”¹⁰²⁴.

Безумовно, незадовільний стан здоров’я у підпіллі був серйозною проблемою. Важкі умови боротьби серйозно підривали фізичне і психологічне здоров’я.

Ще однією неоднозначною складовою діяльності українського визвольного руху на завершальному етапі стала поява так званих стихійних підпільників: у деяких селах було по 20–30 осіб, які хотіли перейти у підпілля. Однак їх не поспішали приймати не тільки з огляду на можливу агентурну співпрацю, але й тому, що це були молоді люди без досвіду, які могли спричинити розконспірацію роботи і провал організації¹⁰²⁵.

У фольклорі передаються усі труднощі боротьби українського визвольного руху із репресивно-каральною системою, емоційні переживання, біль та страждання як окремо взятої особистості, так і суспільства. Окремі масштабні бої, загибелі повстанців стали предметом відображення в усній народній творчості. Достатньо багато інформації про особливості взаємовідносин, налагодження побуту збереглося у піснях. Водночас, на думку Григорія Дем’яна: “Активне побутування давніших і творення нових повстанських пісень, в тому числі й тюремних, є неспростовним підтвердженням найвищого народного визнання справедливості й благородності, героїзму і жертвності українського національно-визвольного руху 1940 – 1960 років, його величі і безсмертя”¹⁰²⁶.

Отже, саме від морально-психологічного та фізичного стану підпільників і повстанців Карпатського краю ОУН залежала

¹⁰²⁴ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 93 (1954). Спр. 1. Арк. 56.

¹⁰²⁵ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 110 (1954). Спр. 2. Т. 5. Арк. 187.

¹⁰²⁶ Дем’ян Г. Українські повстанські пісні 1940–2000 років. Львів : Галицька видавнича спілка, 2003. С. 450, 482.

ефективність протистояння українського визвольного руху репресивно-каральним органам. Суттєвим фактором, що впливав на морально-психологічний стан як рядового учасника, так і керівника (командира) були втрати близьких людей, які вони мужньо витримували, продовжуючи боротьбу. Водночас постійне емоційне напруження, погане, нерегулярне харчування призводили до значного погіршення стану здоров'я підпільників і повстанців. Завершальний етап боротьби відзначається зниженням бойового потенціалу, який, попри все, керівництво намагалось у різний спосіб посилити.

3. Побут. Конфліктні ситуації. Учасники українського національно-визвольного руху, свідомо обираючи життя у підпіллі, прирікали себе на подолання численних труднощів, насамперед побутового характеру. В умовах справжніх воєнних дій, неофіційно введеного у Карпатському регіоні воєнного стану з усіма відповідними наслідками (загибель, арешти, відкриті судові процеси і страти, депортації тощо) не всі націоналісти змогли гідно впоратися з такими реаліями. Це зумовлювалося не тільки відсутністю елементарних побутових вигод, їжі, поганим медичним забезпеченням, але й перебуванням у постійному стресі.

Найскладнішою порою року була зима. Одночасно з технічною підготовкою до зимового часу (продукти, одяг, медикаменти) акцент робився також на моральну підготовку кадрів. Адже люди без моральної сили, віри й фанатизму у скрутний зимовий період могли морально “розкладатися”, втрачати віру і схилити до цього інших. Крім того, були й такі повстанці, які ставали зрадниками. Усе це зримо проступає з кореспонденції, яка нерідко писалася під впливом емоцій. Вона наповнена яскравими характеристиками, а нерідко й розпачем. Так, колишній начальник штабу ВО “Говерля” С. Фрасуляк-“Хмель” у своїй записці С. Слободяну-“Єфрему” від 5 серпня 1950 р. писав: “З весни не маю ніяких зв’язків. З квітня перебуваю постійно у рейді. Уже змінив 14 стоянку. На моїй території великі облави. Ми сильно бідуємо, добре, хоч гриби вродилися, їмо печені. Коли була остання облава, я мав щастя, після цього кості у мене боліли так, що без допомоги не міг повернутися. Продовольча база ліквідована більшовиками”¹⁰²⁷. Проте складнішим за важкі матеріально-побутові умови для повстанців було життя у постійному страху – загинути чи потрапити у полон. У згаданому листі “Хмель” зазначав:

¹⁰²⁷ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 56. Арк. 33.

“Більшовики мали намір захопити мене із Вигодського чи Перегінського районів, але не вивчили добре карту. Вигодщина межує з лісовими районами. 25 липня двоє моїх хлопців піддалися такому наскоку, що тільки Бог їх врятував. Одному з них у той момент, коли він впав за колоду, більшовики прострілили гвинтівку. [...] Радіоприймач, який ми сховали на сосні, коли ми його знімали, впав на землю разом із повстанцем “Голубком”. Щастя, що у повстанця псевдонім птаха, йому нічого не сталося, але радіо замовкло. І той пункт зв’язку зірваний [...] Двох зв’язкових більшовики заарештували [...] Був я в різноманітних ситуаціях, але в такій як зараз, ще не був. Дуже безпорадний чоловік, відірваний від усіх”¹⁰²⁸. Втрати серед особового складу, важкі морально-побутові умови підпільного буття впливали на кваліфікацію та настрої, методику роботи.

Розуміючи свою приреченість, підпільники водночас усвідомлювали, що окремі з них повинні залишитися живими, щоб розповісти про боротьбу наступним поколінням. Так, у вересні 1951 р., прощаючись з Анною Когут, М. Дяченко-“Гомін” і “Сокіл” домовлялися про зв’язковий будинок для весняних зустрічей у 1952 р. При цьому сам М. Дяченко прощався дуже сердечно, ніби передчуваючи власну загибель. Він просив потурбуватися про його сина. “Гомін” наказав А. Когут легалізуватися, оскільки вважав, що саме вона має вижити, стати “одним з інтелігентних свідків” і коли-небудь розповісти всю правду¹⁰²⁹.

Облаштування побутових умов стосувалося як рядових підпільників, так і вищій командний склад¹⁰³⁰. У липні 1950 р. група С. Слободяна-“Єфрема” (дружина – “Марта”, “Тарас”, “Чорнота”, “Карий”, “Гринь”) перейшла переховуватися на гору “Петріс”, де повстанці вирішили копати зимовий бункер. Однак ґрунт був кам’янистий, тому роботи з облаштування вони припинили. Часу до першого снігу залишалось обмаль, а ситуація ускладнювалася тим, що не було продуктів харчування, керосину тощо. Степана Слободяна-“Єфрема” у той час не було, оскільки він пішов на зустріч із “Громом” (М. Твердохлібом), “Севером” (П. Федуном) і “Сторожем” (Василем Кобилинцем). Отже, вся група була змушена обрати для зимівлі криївку “Сторожа” неподалік від с. Ясень

¹⁰²⁸ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 110 (1954). Спр. 2. Т. 7. Арк. 187–188; Оп. 98 (1954). Спр. 1. Т. 2. Арк. 133.

¹⁰²⁹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 99 (1954). Спр. 14. Т. 4. Арк. 88.

¹⁰³⁰ І стали нам ті наші гори твердиною у лютий час... Спогади друкарки Головного осередку пропаганди ОУН і УПА Дарії Малярчин-Шпиталь / ред.-упоряд. С. Онуфрив. Львів : ПАІС, 2012. С. 26–28.

Перегінського р-ну. Попри те, що в цьому бункері зібралося 12 осіб, “Єфрем” вирішив у ньому зимувати. Почали заготовляти продукти харчування, за якими ходили тільки люди “Сторожа”, а новоприбулі нікому не показувалися. До того ж продукти при перевезенні до бункера потрапили в руки оперативників МВС. Шансів полповнити запаси не було. У зв’язку з цим “Єфрем” із дружиною вирішили піти на іншу територію. “Тарас”, “Чорнота”, “Карий”, “Гринь” і М. Дяченко-“Гомін” також відійшли на гору Петріс, де зробили колибу і переховувалися в ній всю зиму 1950–1951 рр.¹⁰³¹ Цього разу вдалося зробити достатній запас продуктів на зиму для п’ятьох осіб: близько 400 кг крупи (проса), 500 кг м’яса, 50 кг сала, 50 кг бринзи, 50 кг квасолі. Ці продукти були заготовлені раніше, коли повстанці переховувалися на горі Менчелик. Із території Закарпаття “Тарас” і “Карий” пригнали чотирьох волів, а пізніше “Тарас” привіз свиню. Наприкінці березня 1951 р. підпільники, розділившись на дві групи (“Тарас” пішов із “Карим”, а “Чорнота” з “Гринем”), із цього місця перейшли, оскільки закінчилися продукти харчування. До травня вони ходили лісовими ділянками й отримували харчі у лісорубів. Переходи із однієї ділянки на іншу робили горами, стежками чи лісом¹⁰³². Тобто проблеми полягали не лише у тому, щоб знайти місце на криївку, викопати її, зібрати продукти, але й доставити і зберегти їх. Потреба у продуктах, звичайно, регулювалася інструктивними вказівками (кількість, склад тощо). Хоча при усіх заготівлях враховували реальні можливості регіону. Попри все, суттєвою проблемою була недостатня кількість продуктів, оскільки карпатські села – незаможні, а переправити продукти з низинних територій вдалося завданням складним з огляду на ретельний контроль спецслужбами всіх підвод, які везли будь-який вантаж. Для цього у підпільних і повстанських структурах було розроблений чіткий розпорядок споживання їжі, хоча в умовах постійних бойових дій, рейдів тощо дотримуватися цього було важко. Важливе значення для продовольчого забезпечення мав процес заготівлі. До речі, тому були розроблені спеціальні інструкції. Зокрема, рекомендувалося хліб засушувати, як й овочі та фрукти, практикувалося також їхнє соління. Не забували і про формування запасу цілющих трав. Рідко, але траплялися поодинокі випадки консервації продуктових запасів. Особливо ретельно берегли продукти від ворога, оскільки їхня втрата

¹⁰³¹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 9. Арк. 139.

¹⁰³² ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 9. Арк. 140.

у скрутних матеріально-побутових реаліях післявоєнної дійсності прирівнювалася до голодної смерті, фізичного виснаження і ймовірності потрапляння живим у руки ворога. Історик Іван Патриляк підрахував, що курсант старшинської школи (осінь 1944 р.) споживав продукти калорійністю 4 388 ккал, що, за сучасними нормами, вважається достатнім для людей, які займаються особливо важкою фізичною працею (шахтарі, бетонники, вантажники, каменярі, сталевари тощо)¹⁰³³. Однак маємо зазначити, що дуже часто через потужні оперативні-розрушкові заходи репресивно-каральних органів повстанцям доводилося голодувати¹⁰³⁴. У наказі (ч. 15 від 20 вересня 1945 р.) командира ТВ Магура містилася така характеристика “незадовільний, жалюгідний і подекуди фатальний стан відділів і підвідділів УПА-Захід. Цілі й завдання, поставлені перед відділами УПА нашим політичним проводом, не стоять у пропорційному відношенні до проведених ними дій політичного, бойового і пропагандивного характеру”. За висновками авторів наказу, у відділах “панує бездіяльність, втеча від ворога, загальна деморалізація, пияцтво, з чим мусимо розпочати боротьбу, бо це доведе відділи до упадку й тягнутиме за собою організацію”¹⁰³⁵.

Для повноцінного прохарчування було розроблено спеціальні рекомендації щодо необхідних складових продуктів, їхньої калорійності, а за потреби давалися варіанти для заміни окремих складових (з аналогічною калорійністю)¹⁰³⁶. Варто зазначити, що керівництво підходило до продуктових норм харчування диференційовано, залежно від характеру виконуваних завдань (зимівля у криївці, перебування у рейді тощо). Чіткі вказівки у розподілі продуктових запасів пов’язані також із їхніми незначними запасами, а відповідно, потребою довшого використання. Звичайно, переважали страви з продуктів, які можна було легко дістати, через їхню значну кількість у населення (картопля, капуста, молочні продукти, гриби тощо). Проблема полягала у відсутності в щоденному меню як повстанців, так і підпільників перших (гарячих) страв через неможливість їхнього приготування (технічну, конспіративну, продовольчу). І під час переходів, і навіть у криївках

¹⁰³³ Патриляк І. “Щоденний хліб” курсантів УПА : житлове, матеріально-технічне, продовольче та медичне забезпечення старшинських та підстаршинських шкіл УПА (1943–1944).

Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України. Львів : Коло, 2004. Збірник 3: До 75-ліття Організації Українських Націоналістів. С. 257.

¹⁰³⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 62. Арк. 109 – 110.

¹⁰³⁵ Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історичні нариси / за ред. С. Кульчицького. Київ : Інститут історії України НАН України, 2005. С. 363.

¹⁰³⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 28. Арк. 81.

найбільш уживаними залишалися так звані сухі пайки. Безумовно, раціон залежав і від місця дислокації повстанського відділу чи розташування криївки (побудований сховок у господарствах місцевих мешканців давав змогу урізноманітнити раціон). Приготуванням їжі у відділах УПА займалися особи, які мали відповідні здібності, а у криївках під час зимівлі це робили жінки (за наявності), мешканці сховку по чергово або ж спільно із чітким розподілом обов'язків. Дещо краща ситуація була із напоями. Найпопулярнішими гарячими напоями були чай і кава, проте найуживанішим – звичайна вода (із річок, лісових джерел, криниць), молоко¹⁰³⁷. Під сувору заборону потрапляли спиртні напої. У 1946 р. Провід ОУН навіть видав спеціальну постанову про заборону вживання алкоголю¹⁰³⁸. Зі всіх підпільників і повстанців брали обітницю не вживати спиртних напоїв, хоча, звісно, траплялися і винятки, правда, лише із дозволу командира¹⁰³⁹. До таких випадків належали рекомендації медиків та суворе дозування під час святкувань, для зігріву після сильного переохолодження тощо¹⁰⁴⁰. За порушення заборони на споживання алкоголю у підпіллі, залежно від наслідків, могли застосувати тілесні покарання і навіть смертну кару. Особливо заборонялося вживати алкоголь членам ОУН, бійцям УПА і симпатикам, які були пов'язані з організаційними таємницями. Кожний вищий керівник мав право розстріляти свого підопічного без суду, побачивши його у стані сп'яніння. Якщо ж керівник цього не виконав, то його можна було вважати посібником у порушеннях¹⁰⁴¹. У підпіллі розробили спеціальний формуляр для подання відомостей про вживання алкоголю й тютюну та його вплив на середовище¹⁰⁴². Однак попри заборони члени ОУН, стрільці УПА все ж вживали спиртні напої¹⁰⁴³.

У контексті зазначеного доцільно підкреслити: вживання тютюну у підпіллі було також обмежене. Ця проблема постійно обговорювалася на усіх нарадах Карпатського краю навіть на завершальному етапі боротьби, коли, здавалося, актуальними були зовсім інші питання. Так, у червні 1951 р., коли М. Дяченко-“Гомін” проводив нараду з керівним складом Станиславівського і Коломийського окружних проводів ОУН, на якій найбільше уваги

¹⁰³⁷ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 28. Арк. 101; Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 12: Воєнна округа УПА “Буг” : Документи і матеріали. 1943–1952 / упоряд. Володимир Мороз, Олександр Вовк. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2009. Кн. 1. С. 81.

¹⁰³⁸ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 9. Арк. 20.

¹⁰³⁹ Киричук Ю. Український національний рух 40–50-х років ХХ століття : ідеологія та практика. Львів : Добра справа, 2003. С. 143.

¹⁰⁴⁰ Справа про спогади невідомого повстанця, який розповідає про своє перебування в УПА. *Архів ЦДВР* (фонд у стадії опрацювання). 1 арк.

¹⁰⁴¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 23. Арк. 98.

¹⁰⁴² ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 28. Арк. 125.

¹⁰⁴³ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 4. Арк. 159.

приділили питанням боротьби з алкоголізмом. Утім, частина керівників скептично поставилися до швидкої можливості покінчити із вживанням алкоголю. Після цього “Гомін” видав накази, якими наклав на вживання алкогольних напоїв табу¹⁰⁴⁴.

З’ясувати особливості матеріально-побутових умов і морально-психологічних обставин у середовищі підпільників Карпатського краю дають можливість записи щоденників.

Однією з побутових незручностей була відсутність можливості розпалювати вогонь на відкритому місці, адже його міг помітити ворог. Особливо різко це відчувалось ранньою весною, коли повстанці покидали криївки й відчували холод¹⁰⁴⁵.

Слід зазначити, що життя у криївці було суворо регламентованим: час на ранкову гігієну, сніданок, заняття (історія України, ідеологічно-пропагандивні заняття, предмети загально-освітнього циклу, загальна освіта), за наявності радіо слухали тільки останні новини. 2 – 3 години відводилося на приватні заняття (читання книжок, власне хобі тощо). Приготуванням їжі та прибиранням займалися всі повстанці, виняток міг становити провідник. Якщо в криївці була жінка, то встановлювали ширму-перегородку. За порушення встановленого розпорядку передбачалися покарання: позачергове чергування, вивчення деяких творів. Серед розваг практикували гру у шахи, шашки, в окремих випадках – гру на музичних інструментах¹⁰⁴⁶. Певні труднощі стосувалися і можливостей щоденно дотримуватися особистої гігієни. Звісно, у літній період ситуація була сприятливішою: для цих потреб використовували найближчі водойми, складніше доводилося в інші пори року. У цей час ці потреби можна було задовольнити у помешканнях місцевого населення.

При налагодженні відносин, побуту у закритому й обмеженому просторі жінкам з чоловічим колективом доводилося складно.

Сам М. Дяченко-“Гомін” писав: “Земляна печера може стати тобі у будь-яку хвилину могилою. Вийти звідси живим, коли “Ванька” кине всередину декілька гранат, майже неможливо. Але не думай, що тільки від страху потемніло би в очах. Тут куди не глянеш, всюди темно. На стелі чорна оббивка: вона там повинна бути, бо із стелі лиє, як із решета. А це не дуже приємно, коли вода тече за комір. Підлога також чорна. Води вистачає, але біда в тому, що брудної води після

¹⁰⁴⁴ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 108 (1954). Спр. 2. Т. 2. Арк. 40.

¹⁰⁴⁵ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 110 (1954). Спр. 2. Т. 8. Арк. 199.

¹⁰⁴⁶ Матисякевич З. Історія Синевідська Вижного. Львів : Літопис, 2003. С. 158–160.

миття нікуди дівати. [...] Прийде весна, тоді помиємося. Тільки одна “Марійка” клопоче, як би трохи помитися. Зрозуміла річ, як дівчині бути брудною серед кавалерів”¹⁰⁴⁷.

Складнощі підпільного побуту у своїх спогадах подає працівник спецслужб Георгій Санніков: “Кілька місяців без руху, відсутність сонця, денного світла, нормальної їжі, сперте й важке повітря від тісного підземного приміщення, що погано вентилується, запах біологічного розкладу людських відходів”. Гарячу їжу готували на гасниці, “каша на такому “пристрої” варилася впродовж трьох годин, чай – близько двох. Покладені за нормою 60 – 75 грамів сала або домашньої ковбаси, що зберігалася в закопаних у підлогу бункера алюмінієвих бідонах, й пара сухарів у перші тижні створювали ілюзію більш-менш хорошого харчування. Потім починалися неприємності. Шлунок відмовлявся нормально функціонувати. Щоправда, метиковані хлопці запасалися по селах добрячою кількістю самогону й цілющих трав. Випивати можна було, втім, як і решту, тільки за дозволом провідника або коменданта бункера”¹⁰⁴⁸.

Не всі регіони були однаково придатні для заготівлі продовольства на зимівлю, а, власне, від цього залежали життєздатність і комфорт у криївці. Так, 31 грудня 1945 р. В. Савчак-“Сталь” зазначав, що підготовка на Буковині до зими відрізняється від Галичини. Підготовка у селах розгорталася досить слабо через небезпеку (брак відповідних перевірених людей, часто доносили). Кожна пара підпільників мала по дві – три криївки, але харчів у них було максимально на два тижні, бо харчових складів не було¹⁰⁴⁹.

Складні побутові умови потрібно було поєднувати із непростими обставинами підпільної боротьби. Прибувши на місце (08.1946), Дмитро Кмит-“Зов” вжив необхідних заходів щодо відновлення оунівської мережі. В одному зі звітів він зазначав: “Тут зустрівся з таким становищем, з яким не думав зустрічатися. Між людьми нема дружби і організованості, кожний думає тільки про себе [...] У Нижньо-Устрицькому і Хирівському районах ніяка робота не проводиться. В інших районах становище трохи краще, однак наявні там керівники районних проводів своєму призначенню не відповідають”¹⁰⁵⁰.

¹⁰⁴⁷ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 110 (1954). Спр. 2. Т. 8. Арк. 161.

¹⁰⁴⁸ Веденєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945–1980-ті роки : монографія. Київ : К.І.С., 2007. С. 64.

¹⁰⁴⁹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 398. Т. 24. Арк. 26.

¹⁰⁵⁰ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 62 (1953). Спр. 2. Т. 1. Арк. 42.

Про дієвість радянських заходів вказано, зокрема, в захопленому при операції у Тисменецькому районі наказі референта СБ Станиславівського окружного проводу ОУН, датованого 20 травня 1946 р.: “В період більшовицького натиску загинула велика кількість людей при різних обставинах, в основному на місцях, криївках, схронах і квартирах, по причині несерйозного відношення загиблих до справи конспірації у своїх рухах. В більшості випадків працівники СБ, зв’язкові, кур’ери, які не мали примітивних схронів, не могли пережити “тяжкий час”, віддалися всеціло на сприятливу ситуацію”¹⁰⁵¹.

Самі націоналісти робили висновки й змушені були визнавати, що багато з них загинули внаслідок поганої підготовки до зимування. Йдеться про недостатнє забезпечення продуктами, погану моральну підготовку, відсутність добрих криївок і, головне, невміння конспіруватися. Водночас повстанці усвідомлювали: досвід, який коштував стількох жертв, повинен допомогти без найменших втрат у живій силі і матеріалах пережити наступні зими. І тут усе залежало від керівних кадрів, на яких покладався контроль за підготовкою низовим активом, зимівлі. У цьому зв’язку націоналісти наголошували: “Ми повинні зрозуміти, що більшовики чекають свого “генерала – зиму”, щоб із його допомогою нанести нам остаточний удар”¹⁰⁵².

Проблеми зі звичайними побутовими умовами та продовольчими запасами спричиняли напруження. Взимку 1950 р. у таборі С. Фрасуляка-“Хмеля” відчувалася скрута з харчами, оскільки група не змогла заготовити їх у достатній кількості. Через це у середовищі підпільників мало місце психологічне напруження. Бойовик “Комар” пішов за продуктами, але до табору не повернувся, не бажаючи зимувати із С. Фрасуляком. “Комар” вважав, що у його таборі “каторга, а не життя”. Суворої конспірації та внутрішнього розпорядку не витримували й інші члени, унаслідок чого виникали конфлікти. Ускладнювало ситуацію на базі “Хмеля” перебування, а відповідно й необхідність забезпечення кур’ерів ЗЧ ОУН “Марка”, “Комара”, “Максима”, які прибули з-за кордону. Зрозуміло, що харчі заготовлювали із суворим розрахунком на кожну особу. Відтак присутність трьох додаткових споживачів призводила до браку продовольства. Влітку 1951 р. П. Федун-“Полтава”, розуміючи

¹⁰⁵¹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 56 (1953). Спр. 6. Т. 3. Арк. 80.

¹⁰⁵² ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 20. Арк. 21.

складність ситуації, в якій опинилися С. Фрасуляк і його бойовики, наказав перевести табір зі стану суворої конспірації на теренову роботу, що змогло забезпечити відпочинок, повноцінне й більш якісне харчування¹⁰⁵³.

Активна агентурна діяльність вагомо ускладнювала життя повстанців у всіх сферах. Агентура працювала на виявлення підготовлених на зиму житлових криївок, за якими надалі встановлювалося стеження. Зимівля під землею гнітюче впливала на психічний стан людини. Як зазначає С. Стебельський-“Хрін”, бункер робив людину боязливою. Ніхто не знав, чи вийде з ями живим. Бували випадки, що повстанці душилися від нестачі повітря або їх заливало водою¹⁰⁵⁴. Дуже часто мешканці криївки, у разі небезпеки та через нестачу продовольства, по кілька днів і навіть тижнів нічого не їли.

У складних умовах щоденної боротьби момент свята відіграв важливе морально-психологічне, виховне значення. У підпіллі, разом із пропагандивною, бойовою діяльністю та буденною роботою, не забували і про відзначення різноманітних свят. Із збережених матеріалів довідуємося про святкові заходи, які відбувалися у підпіллі з нагоди релігійних, державних і націоналістичних свят. Відзначення кожного свята ретельно готували, для цього розробляли спеціальні інструкції і вказівки. Саме у цей час підпільники і повстанці мали змогу скуштувати святкової їжі. Повноцінна трапеза (за усіма обрядовими канонами) могла бути під час розквартирування націоналістів у селах, серед рідних, близьких та осіб, які підтримували визвольний рух.

Чекісти, знаючи про святкування та про прихід націоналістів до рідних, вживали заходів для їхнього захоплення чи ліквідації. Так, в інформації від 13 травня 1947 р. начальникам Управлінь МДБ і уповноваженим МДБ СРСР за підписами заступника міністра державної безпеки СРСР генерал-лейтенанта Сергія Огольцова та міністра державної безпеки УРСР генерал-лейтенанта Сергія Савченка наказувалося на час свят “Вознесіння” (22 травня) і “День героїв” (23 травня): вжити заходи для організації засідок, направлення рейдуючих і розвідувальних груп для ліквідації чи захоплення підпільників, які зазвичай з’являлися у ці дні до своїх рідних, приводили в порядок могили загиблих націоналістів,

¹⁰⁵³ Ремесло повстанця : збірник праць підполковника УПА Степана Фрасуляка-“Хмеля” / ред. і упоряд. Р. Забілий. Львів : Центр досліджень визвольного руху, 2007. С. 14.

¹⁰⁵⁴ Паньків М. Партизанські схрони УПА. *Галичина*. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краснавчий часопис. Івано-Франківськ, 2008. Ч. 18. С. 298.

поширювали антирадянські листівки. Отже, всі свята влада намагалася використати для ліквідації підпільників¹⁰⁵⁵.

Репресивно-каральні органи ретельно вивчали не тільки місця дислокації підпільників, але й особливості їхнього побуту та характеру. Задokumentовані дані дають можливість з'ясувати психологічний портрет тих чи тих націоналістів, у протоколах допитів натрапляємо на відомості про їхній освітній, культурний рівень, зовнішність, звички, вподобання тощо. Зокрема, начальник НКВС Станіславської області Михайлов намагався довідатися у затриманого про Я. Мельника-“Роберта”, який він у побуті при розмові (гострий, послідовний, нервовий), які має слабкості (чи вживає алкоголь, палить, стосунки із жінками тощо). При цьому заарештований референт пропаганди Станіславівського обласного проводу ОУН зазначав, що “Роберт” грубих, образливих слів ніколи не вживав, загалом не чув, щоб хто-небудь інший негативно висловлювався про нього¹⁰⁵⁶. До речі, подібну, унікальну, інформацію щодо матеріально-побутових умов та морально-психологічних особливостей можемо почерпнути зі спогадів (опублікованих і неопублікованих) учасників та очевидців визвольного руху. Саме вони передають нам засади облаштування побуту, приготування та споживання їжі, принципи відносин у колективі тощо.

Націоналісти, здійснюючи щоденну боротьбу, попри постійну напругу, не забували і про вишколи, самоосвіту, культурне дозвілля, святкування тощо. Однією зі складових цього процесу було фотографування, хоча, це суворо заборонялося, оскільки могло призвести до розконспірації. Проте табу часто порушували, що за сучасних умов дає можливість вивчати фотосвітлини учасників визвольного руху (одноосібні, групові) у військових одностроях та з озброєнням, визначити приблизну чисельність того чи того підрозділу. Водночас світлини дають змогу вивчити щоденний побут повстанців, спростувати один із міфів радянської пропаганди, що націоналісти нібито воювали лише у німецьких одностроях із німецькою зброєю. Що стосується Карпатського краю ОУН, то за період 1945–1954 рр. збереглася значна кількість фотознімків, зроблених безпосередньо у підпіллі, а також радянських посмертних й ув'язнених.

¹⁰⁵⁵ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 31 (1953). Спр. 1. Арк. 8.

¹⁰⁵⁶ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 56 (1953). Спр. 6. Т. 5. Арк. 112.

Отже, попри повсякденні побутові складнощі, події війни і післявоєнне протиборство висунули на історичну арену сильних, жертвних особистостей, які залишалися людьми і не втрачали моральних та християнських цінностей. Налагодження звичних побутових вигод у підпіллі залежало від цілої низки обставин. Навіть у фактичних умовах війни націоналісти не відмовляли собі від короткотермінових святкових та урочистих моментів. З метою фіксації знаменних подій підпільники фотографувалися.

Конфліктні ситуації у середовищі підпілля були спричинені як самими повстанцями, так і виникали у результаті цілеспрямованих компрометуючих заходів репресивно-каральних органів. Як відомо, в Організації українських націоналістів діяльність провадили люди різні за віком, характером, світоглядом. Часто вони місяцями проживали в одному замкнутому просторі – криївці, де налагоджували спільний побут, формували взаємовідносини тощо. Проаналізувавши усі доступні документи й виокремивши складні, напружені стосунки між членами організації та її керівниками, можна виділити кілька площин, у яких виникали конфліктні ситуації: 1) особиста неприязнь між окремими членами Організації; 2) співдіяльність представників різних поколінь; 3) боротьба за владу в Організації; 4) конфлікт між носіями різних етнографічних груп (буковинці, галичани, наддніпрянці); 5) прояви амбітності та небажання дотримуватися статуту Організації; 6) непорозуміння між керівниками відділів УПА і тереновими провідниками; 7) стратегічно-тактичні розходження; 8) конфлікти через жінок.

Конфлікти через особисту неприязнь між окремими членами Організації виникали як на нижчому, так і вищому адміністративних рівнях. Проте розгортання і переростання конфліктних ситуацій у взаємне протистояння, а тим більше їхнє перенесення у фізичну площину, не допускалося. До речі, тут потрібно також врахувати таке: у підпіллі кожен мав зброю, однак випадків урегулювання конфліктних ситуацій за її допомогою практично не було. Крім того, неприязні стосунки могли розвиватися не лише через роботу, амбітність, вождизм, але й на особистому ґрунті. Зокрема, Дмитро Козьменко-“Григор” у своїх зізнаннях зазначав: В. Савчак-“Сталь” дав негативну характеристику на Юрія Янишина-“Шаха” через те, що той мав намір розстріляти його двоюрідну сестру Марію Мицько-“Орисю”, оскільки та не дала згоди вийти за нього заміж. На цьому підґрунті розгорнувся конфлікт. Саме тому “Сталь” висловлював

свою негативну думку про призначення “Шаха” крайовим референтом СБ¹⁰⁵⁷. Варто акцентувати: В. Савчак був ідейною, принциповою особистістю. Зокрема, достатньо сказати, що “Сталь” відмовився давати характеристику Григорію Легкому-“Борису”, якого в той час планували призначити на посаду організаційного референта Карпатського крайового проводу ОУН, оскільки той був його близьким другом, а тому така характеристика могла бути суб’єктивною¹⁰⁵⁸. Сутність “конфлікту поколінь” полягала у тому, що відносини у середовищі ОУН та УПА, як і в будь-якій суспільній групі, до якої входили особистості різних вікових груп, поглядів на діяльність організації, супроводжувалися непорозуміннями. Щоправда, суперечок на цьому ґрунті виникало мало або й взагалі не було, оскільки на низових і середніх ланках перебували люди одного покоління. На вищому рівні працювали старші люди, які координували діяльність низових ланок. Протистоянь на цьому рівні не могло бути, оскільки Організація відзначалася суворою дисципліною і субординацією між провідниками та рядовими членами.

Окремо доцільно виокремити протиборство, яке виникало в Організації у боротьбі за владу. Такого типу конфлікти були актуальними особливо для Буковинської округи ОУН. Інформації про змагання за владу і пов’язані з цим суперечки в інших округах Карпатського краю немає. На Буковині така ситуація була зумовлена, очевидно, дещо слабшим контролем з боку крайового керівництва і відсутністю добре підготовлених кадрів, спроможних власним авторитетом зміцнити єдність організації та згуртувати навколо себе всіх членів, а відтак подолати розкольницькі і “гетьманські” амбіції. Наприкінці 1944 р. у Буковинській окрузі розпочалося протистояння. Сутність конфлікту полягала у тому, що Олексій Домчук-“Петренко” на могилі Мирослава Кіндзірського проголосив себе виконувачем обов’язків провідника. Водночас референт жіноцтва Буковинського обласного проводу ОУН Стефанія Понич-“Оксана” посварилася з “Петренком” і хотіла його роззброїти. У такій ситуації керівництво проводом перебрав Іван Лесів-“Олег”, на якого серйозний вплив мала С. Понич. Отже, утворився своєрідний дуумвірат, який тривав до березня 1945 р. Тоді в “Олега” почався конфлікт із Георгієм Кушніриком-“Кирилом”, після чого він зрікся влади і перейшов до

¹⁰⁵⁷ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 60 (1953). Спр. 14. Арк. 82.

¹⁰⁵⁸ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 60 (1953). Спр. 14. Арк. 82.

Проводу, покинувши організацію за дуже складних обставин¹⁰⁵⁹. Після приходу В. Савчака цей конфлікт згас.

Наступний тип конфлікту – протистояння між представниками різних етнографічних груп. Інформації про антагонізм між українцями і представниками інших національностей у середині ОУН і УПА не виявлено. Проте конфлікт з'являвся на тлі приналежності особи до певної етнографічної групи, і це, до речі, широко використовували репресивно-каральні органи.

Внесення розбрату в середовище націоналістів складало окремий напрям роботи спецслужб. В одному з радянських документів містився параграф під назвою “Розкладово-профілактичні заходи Управління держбезпеки по ліквідації бандоунівського підпілля на Буковині”. Тут зазначалося, що залежно від оперативної ситуації у Чернівецькій області в боротьбі з оунівцями змінювалися форми і методи розкладово-профілактичних заходів. На першому етапі, коли виникли невдоволення між керівниками ОУН – буковинцями і прибулими на роль керівників проводу галичанами – необхідно було вносити розбрат до стадії їхнього самознищення. Показавши рядовим підпільникам сутність розбрату, слід було підривати їхнє довір'я до керівників. Для цього були здійснені спроби «посіяти» непорозуміння між В. Савчаком-“Сталем”, Назарієм Данилюком-“Перебийносом” і Володимиром Тодорюком-“Туром”¹⁰⁶⁰. Причиною антагонізму було також і те, що галичани не мали належного авторитету серед буковинців.

Керівництво Буковинської округи докладало усіх зусиль, щоб примирити буковинців і галичан¹⁰⁶¹. Переважання галичан у керівництві Буковинської округи мало неоднозначні наслідки. З цього приводу у листі В. Савчака-“Сталя” висловлювався сум щодо втрати 13 листопада 1945 р. буковинця Олексія Домчука-“Назара”-“Петренка”: “Втрата цієї людини для нас болюча. Це був одинокий Буковинець в нашому проводі, а це мало своє окреме значення, бо допомагало ліквідувати шкідливі поріднення. Крім цього, слід зазначити, що немає і не буде ким його заступити. З провідницькими кадрами стан у нас поганий”¹⁰⁶².

Конфлікти на ґрунті приналежності до тієї чи тієї етнографічної групи на Буковині виникали до кінця 1946 р. Після того, як

¹⁰⁵⁹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 7. Арк. 362.

¹⁰⁶⁰ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 58. Арк. 192.

¹⁰⁶¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 58. Арк. 194–195; Ф. 2-Н. Оп. 65 (1953). Спр. 6. Т. 1. Арк. 47; Оп. 67 (1953). Спр. 10. Арк. 31.

¹⁰⁶² ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 398. Т. 24. Арк. 25–26.

В. Савчак-“Сталь” зміцнив свої позиції, надалі будь-яке протистояння на цьому тлі присікалося¹⁰⁶³. Описана ситуація дає можливість увиразнити ще один факт: у 1946 р. колишній пропагандист окружного проводу, пізніше провідник Запрудського надрайонного проводу ОУН Іван Мензак-“Кобзар”-“Бакун”, перебуваючи у с. Банилів Вашківецького р-ну, докоряв членові районного проводу “Максиму”, що той (“Максим”) вислугувався перед галичанами. Дізнавшись про цей випадок, “Сталь” провів конференцію провідників надрайонних проводів, на якій з-поміж іншого обговорив проблему відносин між буковинцями і галичанами.

З’ясувавши всі проблемні питання, В. Савчак категорично застеріг від допущення у майбутньому поділу на буковинців і галичан, оскільки це не тільки приносило шкоду організації, але й погіршувало ставлення населення до підпілля. Щоправда, і після цього взаємини між буковинцями та галичанами були напруженими. Так, у 1948 р. кущовий провідник “Ванька” (буковинець) неодноразово критикував галичан за погану роботу. Проте таких загострень, як у попередні роки, не було¹⁰⁶⁴.

Конфлікти з огляду на амбітність та небажання виконувати статут Організації виникали впродовж усього періоду діяльності ОУН та УПА. Вони не були чимось особливим, оскільки характерні для усіх організацій і партій. Так, у 1946 р. розгорівся конфлікт між провідником Кіцманського районного проводу ОУН Василем Кантемиром-“Тарасом” і референтом СБ цього проводу “Шаленим”, який відмовлявся підпорядкуватися “Тарасові”, хоча з огляду на субординацію йому належало це робити. Через це виникали постійні чвари. Під час однієї зі сварок, яка відбулася у березні 1946 р., “Тарас” застрелив “Шаленого” і, злякавшись покарання, почав переховуватися самотійно. Проте восени 1947 р. він відновив зв’язок із підпіллям, зокрема з новопризначеним провідником Кіцманського районного проводу¹⁰⁶⁵. Необхідно підкреслити: відносини між провідниками і референтами СБ у Карпатському краї ОУН завжди були напруженими. Так, Іван Лаврів-“Нечай” улітку 1947 р. писав до Василя Сидора-“Шелеста” щодо відносин референта СБ Стрийського надрайонного проводу ОУН Богдана Зборика-“Черника” з тереновим провідником: “Це анархіст і постійно задирається із своїм

¹⁰⁶³ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 58 (1953). Спр. 1. Т. 1. Арк. 255.

¹⁰⁶⁴ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 58 (1953). Спр. 1. Т. 1. Арк. 256.

¹⁰⁶⁵ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 5. Т. 5. Арк. 93; Мустеца В. Василь Кантемір-“Остан”. Торонто – Львів : Літопис УПА, 2013. Кн. 25. С. 35. (Літопис УПА. Серія “Події і люди”).

провідником, хто би це не був, хіба тільки признавав вищестоящого керівника (ділового)”¹⁰⁶⁶. Це передовсім зумовлювалося амбітністю окремих референтів СБ, навіть попри те, що відносини і підпорядкованість між ними були чітко регламентовані. Так, референт СБ, як і всі інші, підпорядковувався за організаційною лінією провідникові відповідного терену, а за діловою – референтові СБ вищого проводу¹⁰⁶⁷. Щодо цього у листі провідника Карпатського крайового проводу ОУН Василя Сидора-“Шелеста” до провідника Дрогобицького окружного проводу ОУН Івана Лаврива-“Нечая” (літо 1947 р.) щодо стосунків між референтами СБ і провідниками зазначалося: “Першим завжди є провідник, якому потрібно підпорядковуватися і перед ним звітуватися, а потім вже вищому керівнику”¹⁰⁶⁸. При цьому наголошувалося, що до провідника необхідно звертатися “друже провідник”, а до референтів – “друже зверхнику” без будь-яких винятків. Провідник, незалежно від того, яку організаційну структуру очолював, прирівнювався до референта, що належав до вищого рівня¹⁰⁶⁹.

Конфлікти між керівниками відділів УПА і тереновими провідниками тривали відносно недовго та значного поширення не зазнали. Про це, зокрема, свідчать звітні документи: “Початкові непорозуміння між військовиками, злишнім членства скоро злікідовано. Зараз існує найкраща співпраця”¹⁰⁷⁰. Попри наявність суворої дисципліни як у структурах ОУН, так і відділах УПА, між керівництвом і рядовими бійцями панувала доброзичлива атмосфера, а найголовніше, що соціального розриву практично не існувало. Натомість існували негативні тенденції у відносинах між командирами відділів УПА та керівництвом відповідних територіальних структур ОУН. Проаналізувавши повстанський наказ, відомий історик Олександр Лисенко робить критичні висновки при характеристиці морально-психологічного стану та політико-виховної роботи у ВО “Говерля”, наголошуючи при цьому на негативних наслідках для загальної роботи: “Внаслідок “страшного антагонізму” між повстанськими командирами і місцевими оунівськими провідниками замість того, щоб рейдувати та маневрувати, бойові відділи осіли в Чорному лісі і зайняли очікувально-пасивну позицію. Бездіяльність негативно впливала на дисципліну, приводила до

¹⁰⁶⁶ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 60 (1953). Спр. 16. Арк. 193; Спр. 15. Арк. 58.

¹⁰⁶⁷ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 9. Арк. 22.

¹⁰⁶⁸ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 60 (1953). Спр. 16. Арк. 193.

¹⁰⁶⁹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 60 (1953). Спр. 16. Арк. 193.

¹⁰⁷⁰ ЦДАВО України. Ф. 3836. Оп. 1. Спр. 64. Арк. 27.

конфліктів із навколишнім населенням, яке засуджувало вчинки деяких вояків”¹⁰⁷¹. У цьому контексті доцільно зазначити: траплялися конфлікти керівників відділів УПА з працівниками СБ відповідного терену. Остання мала широкі повноваження, певну автономію і намагалася це все поширити на структури УПА, що, безумовно, викликало опір повстанців.

Тип конфлікту на ґрунті ідейно-політичних розходжень, ускладнених особистими непорозуміннями, особливо розгорівся після ув’язнення С. Бандери. При цьому здебільшого він був пов’язаний не стільки з питаннями організації, скільки з особистими конфліктами членів Проводу. Амбітність та прагнення першості в керуванні Організацією, особиста неприязнь часто ставали причиною багатьох жертв, втягування рядових членів ОУН(б) до хитросплетіння політичних ігор¹⁰⁷².

Проблема полягала у тому, що загострилося протистояння між мельниківцями і бандерівцями. Найбільш гостро це проявилось на Перемищині, Турківщині, частково у Бориславі. Тут мельниківці проводили роботу, яка, на думку бандерівців, виглядала не інакше, як диверсії, і шкодила розбудові української державності. У зв’язку з тим, що мельниківців було небагато, вони не мали з ким і чим працювати. Тому їхня робота не була надто загрозливою. Вона обмежувалася плетенням інтриг, поширенням літератури і дезорганізацією окремих, не до кінця ідеологічно переконаних осіб¹⁰⁷³.

Помітного розмаху згаданий конфлікт набрав у Коломийській окрузі ОУН. Підґрунтям до його виникнення був попередній особистий конфлікт між її учасниками. Так, член Коломийського окружного проводу ОУН Назарій Данилюк-“Перебийніс” і комендант боївки СБ Косівського надрайонного проводу ОУН Дмитро Білінчук-“Хмара” написали провідникові Карпатського крайового проводу ОУН В. Сидору-“Шелесту” листа, де розповіли про безлади, які відбувалися у Коломийському окружному проводі¹⁰⁷⁴. У своїх листах “Хмара” і “Перебийніс” засуджували дії колишнього референта СБ Коломийського окружного проводу ОУН Ю. Матвіїва-“Недобитого”, який хотів через особисту сварку – з огляду на різні погляди на діяльність організації – їх розстріляти. Звинувачено у цьому листі

¹⁰⁷¹ Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історичні нариси / за ред. С. Кульчицького. Київ : Інститут історії України НАН України, 2005. С. 363.

¹⁰⁷² Дзьобак В. Конфлікти в ОУН (б) і їх вплив на український Рух Опору (1941–1944 рр.). Київ : Видавничий дім “Інфоцентр”, 2005. С. 26.

¹⁰⁷³ Сергійчук В. Український здиґ : Прикарпаття. 1939–1955 рр. Київ : Українська Видавнича Спілка, 2005. С. 129.

¹⁰⁷⁴ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 58 (1953). Спр. 12. Арк. 180–182; Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 1. Арк. 340.

також і референта СБ крайового проводу ОУН В. Лівого-“Митара”. На розгортання цього конфлікту мали вплив особиста ненависть і неможливість пробачити помилковий розстріл дружини “Перебийноса”. Перед цим “Перебийніс” і “Хмара” були відсторонені провідником Коломийського окружного проводу ОУН Григорієм Легким-“Борисом” від виконання обов’язків. “Перебийносу” довелося навіть переховуватися впродовж року від СБ ОУН.

7 серпня 1948 р. під час чекістсько-військової операції на території Жаб’ївського району спецслужби захопили ці листи, а разом з ними вірші “Перебийноса” під заголовком “Тревога” і “Есбісти”, у яких він у різкій формі висміював “Недобитого” і референтуру СБ Коломийського окружного проводу ОУН. Маючи листи і вірші, а також звернення провідника Коломийського надрайонного проводу ОУН Михайла Оманчук-“Олеся” під назвою “Що робиться на Коломийщині” та “Хто такий “Ватсон”?”, чекісти їх роздрукували і за допомогою зв’язкових розіслали членам ОУН на Коломийщині. У листівці “Хто такий “Ватсон”?” “Олесь” пояснював, що в керівництві округи і деяких надрайонних проводах ОУН засіли люди, які співпрацювали з органами органів радянської влади. При цьому він наголошував, що Василь Хома-“Ватсон” був агентом МДБ¹⁰⁷⁵. У повідомленні “Чому я вирішив пірвати з Коломийським окружним проводом” зазначалося: “За останній час, як відомо всім членам, стало багато жертв по терені Коломийської округи і жертви далі продовжуються. У багатьох членів виникає підозра до окружного проводу у зв’язку з каригідним керівництвом організації ОУН на терені. Я особисто заявляю, що провід округи діє злочинно для української справи. Багато членів округи мають безпосередні і посередні зв’язки з більшовиками через своїх сестер та інших рідних. Я піддержую думку тих, які вважають окружний провід як агентурне середовище дуже законспіроване. У мене є аутентичні дані відносно того ж [...] Коли наведемо рівно ж і другі справи, то зводиться до одного, що окружний провід старається непомітно і поступово до знищення організації ОУН [...] Мушу також подати до відома про те, що серед самих провідників округи ведеться боротьба за вищі провідні пости”¹⁰⁷⁶. Цей конфлікт і згадані документи чекісти вирішили використати у своїх цілях. Для цього звернення були

¹⁰⁷⁵ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 1. Арк. 341.

¹⁰⁷⁶ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 58 (1953). Спр. 12. Арк. 177–179.

розмножені у кількості 500 примірників і через легальні зв'язки розіслані всім членам Коломийської округи¹⁰⁷⁷.

Репресивно-каральні органи, проводячи такі заходи, ставили завдання скомпрометувати керівництво Коломийського окружного проводу перед низовими звенами ОУН, а отже, зміцнити позиції проводу на чолі з М. Оманчуком-“Олесем”¹⁰⁷⁸. Фальсифікація документів, розписок про співпрацю з органами МДБ були поширеним явищем, а от спроба компрометації цілого окружного проводу зустрічається вперше. Досі невідомі подібні випадки видання таких листівок в інших округах Карпатського краю ОУН. У результаті відбувся серйозний конфлікт між керівництвом крайового проводу і провідником округи. Про це Г. Легкий-“Борис” інформував В. Сидора-“Шелеста”: “Повідомляю Вам, що матеріали від “Перебийноса”, які він писав у серпні цього року і вислав у адрес крайового проводу, МДБ поширює серед членів на Коломийщині [...] Всі ці матеріали добуті МДБ під час операції, де був і “Перебийніс”. Він, коли втікав від більшовиків, кинув свою сумку. Вважаю, що “Перебийніс” повинен за це відповідати головою [...] Про друга “Недобитого” я дізнався тільки у другій половині цього року. В липні минулого року я особисто помирих “Хмару” з “Недобитим”. “Недобитий” дав слово честі, що він не буде переслідувати, і що “Хмара” буде добре себе почувати на роботі. Я не знав тоді, що “Недобитий” мене підло обманув. Про справи “Недобитого” на “Срібній” (Закарпаття – В. І.) перешлю Вам весною протокол”¹⁰⁷⁹.

Цією провокацією спецслужби досягли значних результатів. Зокрема, стався повний провал організації в Обертинському районі і наполовину в Коршівському¹⁰⁸⁰. В. Сидор-“Шелест” різко негативно відреагував на цю ситуацію, назвавши Г. Легкого “ігуменом і автором нісенітниць для 16-літніх пастухів”. На це “Борис” писав: “Це вже не претензії до окремого працівника на організаційній посаді, а цілком необдумана іронія над людиною. Я дуже здивований, звідки виходить Ваше презирство. Я ще не провалив організації на території Коломийщини, а з атмосферою і обставинами, в яких мені довелося працювати до моменту зустрічі з Вами, ви ще і сьогодні не повністю ознайомлені”¹⁰⁸¹. Водночас ця ситуація негативно вплинула на підпільні кадри і цивільне населення. Однак конфлікт і після

¹⁰⁷⁷ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 1. Арк. 342.

¹⁰⁷⁸ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 58 (1953). Спр. 12. Арк. 173.

¹⁰⁷⁹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 110 (1954). Спр. 2. Т. 5. Арк. 190; Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 1. Арк. 342–343.

¹⁰⁸⁰ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 1. Арк. 343.

¹⁰⁸¹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 1. Арк. 344.

втручання найвищого керівництва не вдалося вичерпати. Зокрема, у листі 8 червня 1948 р. Ю. Матвіїв-“Недобитий” писав до референта СБ Косівського надрайонного проводу ОУН Прокопія Хімчака-“Степа”: “Хмара” починає Вас переслідувати [...], і тут вже поступило кілометрове донесення про мід, сало, сифіліс, згвалтування, побої і т.д., ще з 1946 р. [...] “Хмару” гонить від себе, як собаку, тому що він може вам міцно удружити [...] “Хмара”, очевидно, на вас злий, що Ви референт СБ, а він ніщо, тому що про його “мудрість” уже всі знають”¹⁰⁸².

Аналогічними діями чекістам вдалося внести розлад у ряди підпілля, особливо низових ланок. Звідси – посилення взаємної недовіри. Зокрема, в естафеті від 14 липня 1948 р. підпільника “Тараса”, який надіслав її своєму керівникові “Бистрому” (“Тарас” був захоплений органами МДБ, однак під час операції йому вдалося втекти), розкривалася вся складність ситуації у Коломийській окрузі: “Нікому не вір і ніхто тебе не зрадить. Ви боїтеся мене, а я дожив до такого становища, що боюсь навіть власної тіні, якщо члени надрайонного проводу ОУН доводять до такого стану рядового члена ОУН, то я уже не знаю, кому вірити. Більшовики говорили, що надають допомогу провідникові “Борису”, і що він скоро прийде до них. Люди мене бояться, ввечері більшовики розклеюють листівки до українського народу, щоб “Тараса” і “Сяна” не переховували, тому що ми є зрадниками українського народу. Я вже просто здурів і не розумію, що це таке”¹⁰⁸³.

Конфлікти через жінок були непоодинокими, але зі зменшенням їхньої кількості у підпіллі ситуація врегульовувалася. Найвідоміший, хоча і з багатьма нез’ясованими обставинами, такий випадок трапився із Назарієм Данилюком-“Перебийносом” (командир Буковинського куреня), його дружиною Луцією Данилюк-Карличук (обласний референт УЧХ Буковини) та Володимиром Тодорюком-“Туром” (організаційним референтом Буковини), який, як і Юліан Матвіїв-“Недобитий”, виявляв симпатії до Луції Данилюк. Проте жінка взаємністю не відповідала, маючи законного чоловіка. Інформацію про цей випадок, хоча й нечітко, подає Михайло Андрусак: “Тур уперто переслідував непіддатливу лікарку, аж доки не знайшли її вбитої неподалік від шпиталю на Замагурі”¹⁰⁸⁴. Через ревності (підсилені провокаторською діяльністю радянського агента)

¹⁰⁸² ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 110 (1954). Спр. 2. Т. 5. Арк. 175.

¹⁰⁸³ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 1. Арк. 344, 357.

¹⁰⁸⁴ Андрусак М. Брати вогню. Коломия : Вік, 2004. С. 361.

“Тура” ліквідував референт СБ Карпатського крайового проводу ОУН В. Лівий-“Митар”, перевищивши власні повноваження. Н. Данилюк так і не зміг пробачити загибель дружини, звинувачуючи у цьому есбістів, що їй вилилося у згаданий конфлікт “Перебийніс – Хмара – Недобитий”¹⁰⁸⁵.

Усе це дає підстави дійти висновку, що, незважаючи на суворі, чітко визначені правила організаційних відносин у підпіллі, як і будь-якій соціальній групі, нерідко траплялися конфліктні ситуації. Вони різнилися з огляду на причини, зміст і наслідки. Звісно, конфлікти й суперечки між керівниками різних рівнів, амбітність не сприяли результативній діяльності ОУН та УПА. Водночас будь-яке протистояння, про яке довідувалися спецслужби, використовувалося з метою послаблення підпілля. У боротьбі з визвольним рухом репресивно-каральні органи покладалися не лише на військову силу, але й використовували різноманітні, в окремих випадках навіть “витончені” засоби. Загалом компрометаційна діяльність спецслужб – це широка проблема, яка ще потребує окремого комплексного дослідження.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте соціальний портрет українського повстанця.
2. Охарактеризуйте фізичний стан учасників українського визвольного руху.
3. Визначте основні чинники, які впливали на морально-психологічний стан.
4. Розкрийте особливості облаштування побуту в умовах підпілля.
5. Виокреміть основні площини, в яких виникали конфліктні ситуації.
6. Окресліть головні конспіративні заходи, які використовували націоналісти у щоденній діяльності.
7. З’ясуйте особливості організації підпільниками мережі криївок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ільницький В. Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945–1954) : монографія. / Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН

¹⁰⁸⁵ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 99 (1954). Спр. 8. Т. 2. Арк. 178.

України ; Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. Дрогобич : Посвіт, 2016. 696 с.

2. Кентій А. Українська повстанська армія в 1944–1945 рр. Київ : Інститут історії України НАН України, 1999. 220 с.

3. Киричук Ю. Український національний рух 40–50-х років ХХ століття : ідеологія та практика. Львів : Добра справа, 2003. 464 с.

4. Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історичні нариси / за ред. С. Кульчицького. Київ : Інститут історії України НАН України, 2005. 496 с.

5. Патриляк І. “Встань і борись! Слухай і вір...”: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960 рр.) : монографія / Іван Патриляк. Львів : Часопис, 2012. 592 с.

6. Русначенко А. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках. Київ : Університетське видавництво “Пульсари”, 2002. 519 с.

ТЕМА 7

Радянська репресивно-каральна система у боротьбі проти українських націоналістів

План

- 1. Організація та структура карально-репресивних органів.**
- 2. Силкові форми і методи боротьби із українським визвольним рухом.**
- 3. Інформаційно-ідеологічні засоби боротьби. Публічні форми покарання.**

1. Організація та структура карально-репресивних органів

Оскільки радянські репресивно-каральні органи формувалися за адміністративно-територіальним принципом, то діяльність Карпатського краю ОУН охоплювала Дрогобицьку, Закарпатську, Чернівецьку, Станіславську області УРСР. Відповідно боротьба з українським визвольним рухом покладалася передусім на обласні управління НКВС-МВС, НКДБ-МДБ цих областей. Контроль здійснювала оперативна група у Львові, а також міністерства республіканського (Київ) та союзного (Москва) рівнів.

Упродовж 1944 – 10 квітня 1945 р. до західних областей України відрядили близько 49 000 працівників, зокрема 22 400 членів і кандидатів у члени партії. Однак і така кількість давала змогу укомплектувати штат працівників лише на 86,5 %. Загалом упродовж 1945 р. ЦК КП(б)У і наркомати УРСР з метою забезпечення усіх галузей народного господарства, культури, освіти та охорони здоров'я відрядили 35 000 осіб (у т.ч. 1 337 партійних і 2 110 комсомольських працівників)¹⁰⁸⁶. У 1944 – 1945 рр. до західних областей України на різні посади прибули 80 000 партійних, радянських, господарських працівників, які стали основою у партійному, репресивно-каральному, господарському апаратах¹⁰⁸⁷. До червня 1946 р. чисельність різного рівня номенклатури, партійних, комсомольських працівників у західних областях України збільшилася на 87 000 осіб¹⁰⁸⁸.

¹⁰⁸⁶ Возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною / відп. ред. Ю. Ю. Сливка. Київ : Наукова думка, 1989. С. 405.

¹⁰⁸⁷ Сеньків М. Західноукраїнське село : насильницька колективізація 40 – поч. 50-х рр. XX ст. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2002. С. 96.

¹⁰⁸⁸ Веденєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945–1980-ті роки : монографія. Київ : К.І.С., 2007. С. 243.

Відрядження на роботу тривали і наступними роками, оскільки постійно відчувалася нестача кадрів. Для розв'язання проблеми ЦК КП(б)У періодично відправляв їх у західні області України. Уже на 1 січня 1945 р. тут працювали понад 18 500 комуністів (1 899 у Волинській, 2 197 – Дрогобицькій, 4 455 – Львівській, 2 429 – Рівненській, 2 637 – Станіславській, 2 388 – Тернопільській, 2 518 – Чернівецькій), об'єднаних у 1 145 первинні партійні організації. До кінця 1945 р. тут діяло 2 452 первинні партійні організації, які об'єднували у своїх рядах 33 165 членів і кандидатів партії¹⁰⁸⁹. При цьому місцеві кадри від управління усувалися. Наприкінці 1946 р. із 15 120 управлінських посад не вище районного рівня місцевому населенню дісталось лише 1 839 (12,1 %), а до 1 квітня 1947 р. 16,2 %¹⁰⁹⁰. Загалом у західних областях України у 1946 р. із 16 129 працівників обкомів місцеві кадри налічували лише 13,9 % (в окремих регіонах ще менше: Чернівецькій – 3 %, Станіславській – 7,6 %). Подібна тенденція зберігалася і надалі, щоправда, стосовно керівного складу. У червні 1953 р. із 742 секретарів обкомів, райвиконкомів, міськвиконкомів, райкомів лише 62 особи (8,4 %) були місцевими, з-поміж 599 відповідальних працівників апарату обкомів партії – 22 (3,7 %), із 2 776 працівників міськвиконкомів та райвиконкомів – 285 (10,3 %). Частка місцевих вихідців серед голів виконкомів міських і районних рад становила 31 %. З-поміж міських і районних прокурорів місцеві становили 12 %, народних суддів – 40 %, завідувачів райвідділів сільського господарства – 16 %¹⁰⁹¹.

Масштаби використання прибулих кадрів вражали. Тільки до 1 серпня 1946 р. з Києва прибули 2 725 працівників з метою провадження діяльності у різних галузях державного й господарського будівництва, 1 134 з яких посіли керівні посади. Наприкінці 1946 р. у Закарпатській області замінили сім секретарів окружкомів партій, 11 голів міських й окружних виконавчих комітетів та вісім їхніх заступників¹⁰⁹². На 1946 р. у Станіславській області з 2 882 членів і 857 кандидатів у члени ВКП(б) представників із місцевого населення майже не було. Зі свого боку, з 8 524 осіб

¹⁰⁸⁹ Возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною / відп. ред. Ю. Ю. Сливка. Київ : Наукова думка, 1989. С. 403.

¹⁰⁹⁰ Веденєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945–1980-ті роки : монографія. Київ : К.І.С., 2007. С. 41.

¹⁰⁹¹ Сеньків М. Західноукраїнське село : насильницька колективізація 40 – поч. 50-х рр. XX ст. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2002. С. 175–176; Русначенко А. Народ збурений : Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках. Київ : Пульсари, 2002. С. 275.

¹⁰⁹² Реабілітовані історією. Закарпатська область. : у двох книгах / ред. кол. І.М. Різак, заст. гол. О.Д. Довганич, секретар В.П. Густі та ін.. Ужгород : ВАТ “Видавництво “Закарпаття”, 2003. Кн. 1. С. 117.

ЛКСМУ місцева молодь становила менше 10 %¹⁰⁹³. Усі без винятку обласні органи та установи склалися з прибулих працівників. В обласних органах, крім листонош, прибиральниць, підсобних працівників, не було жодного місцевого українця¹⁰⁹⁴.

Однією з найбільших проблем під час радянізації стало кадрове забезпечення (зокрема, професійний, освітній, морально-психологічний стан) відновлених партійних, державних і господарських органів. Морально-ділові якості новоприбулих кадрів добре охарактеризував підпільний документ із Карпатського краю за 28 травня 1947 р.: “Другою, більш масовою і успішною кралею, є крадіжка у всіх установах, підприємствах, заводах, фабриках, артілях і т.д. Тут склалося своєрідне поняття – не вкрадеш, не проживеш [...] Найбільше практикують хабарництво спекулянти відносно дільничних, які накладають штрафи за незаконний забій свиней чи молодняка [...] Ще краще процвітає у місті професійний грабіж – бандитизм. Майстрами цієї справи є росіяни шахраї і багато працівників МВС”¹⁰⁹⁵. Зазначимо ще одну особливість: попри те, що деякі працівники відзначали в анкеті свою національну приналежність до українців, практично такі кадри рідною мовою не володіли.

Місцеве населення було де-факто усунуте від управління, а в окремих регіонах відбувалася його відверта дискримінація. Так, з 1946 р. при влаштуванні місцевих мешканців Закарпатської області на роботу вимагали довідку про “політичну благонадійність”, яку видавали репресивно-каральні органи¹⁰⁹⁶. У 1949 р. в апаратах міськкомів, окружкомів і райкомів КП(б)У західних областей України налічувалося лише 249 осіб (7 %) з місцевого населення. В окремих регіонах цей показник був ще нижчим. Так, у партійних структурах Чернівецької області працювали четверо місцевих, відповідно Дрогобицької – 10, Тернопільської – 15, Станіславської – 16, Рівненської – 18¹⁰⁹⁷. У Дрогобицькій області з 655 секретарів первинних партійних організацій лише дев’ять осіб були з місцевого населення¹⁰⁹⁸. У березні 1949 р. на всіх керівних посадах радянсько-адміністративних, планових, фінансових і торговельних установ

¹⁰⁹³ Андрухів І. Боротьба радянської влади проти збройних формувань ОУН та УПА на теренах Станіславської (Івано-Франківської) області в 40–50-х рр. XX ст. *Галичина*. Всеукраїнський науковий і культурно-освітній краєзнавчий часопис. Івано-Франківськ, 2008. № 14. С. 361.

¹⁰⁹⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 51. Арк. 78.

¹⁰⁹⁵ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 57 (1953). Спр. 1. Т. 4. Арк. 202–206.

¹⁰⁹⁶ Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз : у двох книгах. Київ : Либідь ; Військо України, 1994. Кн. 1. С. 269.

¹⁰⁹⁷ Баран В. Україна : новітня історія 1945–1991. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2003. С. 38.

¹⁰⁹⁸ Баран В. Україна : новітня історія 1945–1991. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2003. С. 38.

Дрогобича, в органах НКВС, суду і прокуратурі, культосвітніх закладах, установах охорони здоров'я, лише п'ять осіб були "західняками". У керівних партійних і комсомольських органах із 36 осіб не було жодного представника місцевого населення¹⁰⁹⁹. Якщо в 1949 р. у Дрогобицьку область на партійну і радянську роботу відряджено шість осіб (одного – секретарем МК і п'ятьох – редакторами газет), то в 1950 р. вже 67 (шість секретарями РК, 18 – пропагандистами, п'ятьох – завідувачами відділів МК і РК, по одному – редактором, заступником редактора)¹¹⁰⁰. Надалі тиск репресивно-каральної системи зростав, що, відповідно, призводило до масового вступу громадян до різного рівня організацій. Так, на 1 грудня 1950 р. у Станіславській області нараховувалося 25 275 членів ВЛКСМ, об'єднаних у 1 658 первинних комсомольських організацій, у т. ч. виробничих 131 (2 906 комсомольців), колгоспних 438 (4 836 комсомольців) і сільських 129 (1 149 комсомольців)¹¹⁰¹. З метою легітимізації влади окупаційна адміністрація у всіх областях активно вела роботу із залучення місцевого населення у партію. У 1944 – 1945 рр. партійні організації західних областей України висунули до обласних, міських, районних та сільських радянських органів таку кількість осіб із місцевого населення у відсотках: 61,7 % – у Станіславській, 61,2 % – у Дрогобицькій областях. Усього до 1 січня 1945 р. на вищі керівні посади шести областей висунули 21 700 осіб місцевих кадрів¹¹⁰². За рік їхня чисельність зросла до 86 000, апарат органів держбезпеки і внутрішніх справ налічував 22 000 осіб¹¹⁰³.

Ситуація із залученням до партійних структур характеризувалася такими цифрами: якщо з серпня 1944 до серпня 1946 р. по Дрогобицькій області у члени і кандидати ВКП (б) прийняли 1 008 осіб, або щомісячно в середньому по 42 особи, то з серпня до грудня 1946 р. 274 особи, або 68 на місяць¹¹⁰⁴. Так, лише з 1 січня до 20 квітня 1945 р. у Станіславській області відновлено і прийнято до лав ВЛКСМ 1 509 членів, а в селах області створено 93 комсомольські організації¹¹⁰⁵. Партійна організація Станіславської області (12.1945) нараховувала понад 3 000 комуністів¹¹⁰⁶. Уже в 1949 р. у західних областях України діяло 5 153 партійних

¹⁰⁹⁹ ДАЛО. Ф. 5002. Оп. 1. Спр. 197. Арк. 56–57.

¹¹⁰⁰ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 46. Спр. 5835. Арк. 34.

¹¹⁰¹ ДАІФО. Ф. 1-П. Оп. 1. Спр. 1154. Арк. 6.

¹¹⁰² Возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною / відп. ред. Ю. Ю. Сливка. Київ : Наукова думка, 1989. С. 405.

¹¹⁰³ Гарань О. В. Проблема формування кадрів у західних областях УРСР у другій половині 40-х – 50-х роках. *Український історичний журнал*. 1989. № 10 (№344). С. 55–65.

¹¹⁰⁴ ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 7. Спр. 66. Арк. 261.

¹¹⁰⁵ Возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною / відп. ред. Ю. Ю. Сливка. Київ : Наукова думка, 1989. С. 406.

¹¹⁰⁶ ДАІФО. Ф. 1-П. Оп. 1. Спр. 259. Арк. 77.

організацій, які об'єднували 74 993 комуністів (із них 8 949 працювали у сільській місцевості). Крім цього, в селах західних областей налічувалося 115 674 комсомольців¹¹⁰⁷.

На завершальному етапі боротьби з українським визвольним рухом простежується тенденція до певного збільшення чисельності місцевих кадрів. У Станіславській області укомплектованість працівниками номенклатури обкому КП(б)У на 1 грудня 1950 р. становила 96,2 %, у тому числі 12, 3% працівників із місцевого населення, 16,8 % жінок. Для порівняння: 1 липня 1950 р. ця цифра становила 95,4 %: 11,5 % – працівників із місцевого населення, 15,1 % – жінок¹¹⁰⁸. Зазначимо ще одну тенденцію: навіть на завершальному етапі боротьби були наявні вакантні посади, тобто приїжджих не вистачало, а місцевих призначати не хотіли. Так, на 1 січня 1951 р. штатний розпис потребував 1 061 особу, працевлаштовано 1 008 осіб, що складало 95 % від загальної потреби. За звітний період прийнято на роботу до органів МДБ 55 осіб, тих, що прибули з інших областей і шкіл, – 60, висунуто на вищі посади і просунуто по службі 97 осіб. За цей же період звільнено із органів МДБ 69 осіб і відряджено в інші області 48¹¹⁰⁹.

Доцільно зазначити, що друга “радянська” західних областей України відбувалася в основному силами кадрів, що прибули зі східних областей. Особливо це стосувалося репресивно-карального апарату, на який поклали основну функцію, у найкоротші терміни ліквідувати український визвольний рух. На середину 1947 р. у західних областях України серед 2 447 працівників органів МВС і МДБ місцевих лише було 98 (4 %) ¹¹¹⁰. Прибулі представники влади поводитися, власне, як відверті загарбники, атеїсти та варвари. Негативне ставлення органів радянської влади до місцевого населення добре ілюструє позиція командувача 38-ї армії генерал-полковника Кирила Москаленка: “Каральні органи вважають так, що молодих дівчат і хлопчиків 27 – 28-го року народження, ще неповнолітніх нічого арештовувати. А якщо ці маленькі люди вбивають наших офіцерів і бійців?”. У подальшому він наказував арештовувати навіть неповнолітніх. З приводу репресій К. Москаленко заявляв: “Я схильний до того, що деякі наші каральні органи дуже м'яко ставляться. Потрібно люто розправлятися, а щоб

¹¹⁰⁷ Киричук Ю. Український національний рух 40–50-х років ХХ століття : ідеологія та практика. Львів : Добра справа, 2003. С. 284–285.

¹¹⁰⁸ ДАІФО. Ф. 1-П. Оп. 1. Спр. 1154. Арк. 5.

¹¹⁰⁹ ДАІФО. Ф. 1-П. Оп. 1. Спр. 1154. Арк. 118.

¹¹¹⁰ Веденєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945–1980-ті роки : монографія. Київ : К.І.С., 2007. С. 308.

були причини для розправи, потрібно попрацювати і покопатися, і ці причини знайдуться”¹¹¹¹. Звичайно, відряджали не тільки на партійну, адміністративну роботу, але й, особливо, у структури репресивно-каральних органів. Упродовж жовтня 1944 – квітня 1945 р. в УНКДБ Станіславської області прибули 83 співробітники¹¹¹². У 1945 р. для боротьби проти визвольного руху зі східних областей України в Дрогобицьку область направили 278 працівників НКВС¹¹¹³. До 15 червня 1947 р. із апаратів східних обласних управлінь і міських відділів МДБ відібрали 45 перевірених на практичній роботі працівників зі знанням української мови. Їх скерували у західні області для використання на роботі начальниками міських і районних відділів МДБ. Зокрема, на посади начальників міськрайорганів МДБ шість – у Дрогобицьку, два – Закарпатську, 11 – Станіславську¹¹¹⁴. Окрім цього, до 1 червня 1947 р. відібрали 161 випускника Харківської міжрайової школи МДБ СРСР, які володіли українською мовою. Їх скерували у райони і міста західних областей України для роботи оперуповноваженими, помічниками оперуповноважених, слідчими, молодшими слідчими районних і міських відділів МДБ. Відтак відправили для роботи в міських і районних відділах МДБ таку кількість осіб: 24 – у Дрогобицьку область, 24 – Закарпатську, 17 – Станіславську, 12 – Чернівецьку. Також скеровувалися оперативно-чекістські працівники за рахунок кадрів із МДБ СРСР: 23 – у Дрогобицьку область, 13 – Закарпатську, 30 – Станіславську, дев’ять – Чернівецьку¹¹¹⁵. Для швидкої, а головне успішної радянської кадри стягувалися зі східних областей України та РРСФР. У вересні 1947 р. до обласних УМДБ західних регіонів України направили 570 осіб (з них 312 у Станіславське УМДБ; відрядження тривали і наступними роками: 1950 р. 337 осіб, 1951 р. 352, 1952 р. 352). У травні – червні 1948 р. МДБ УРСР направило у західні області України 1 600 оперативних працівників зі Сходу, 120 випускників Львівської школи МДБ та 72 керівні працівники¹¹¹⁶.

Відрядження в області Карпатського краю відбувалися і в наступні роки. Перевірка стану кадрів МВС 15 березня 1949 р.

¹¹¹¹ ДАІФО. Ф. 1-П. Оп. 1. Спр. 259. Арк. 70–71.

¹¹¹² ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 54 (1953). Спр. 3. Т. 1. Арк. 189–191.

¹¹¹³ Поліковський М. Червона армія (війська НКВС) і Українська повстанська армія : хроніка протистояння. *Чорна книга України*. Збірник документів, архівних матеріалів, листів, доповідей, статей, досліджень, есе / упоряд. Федора Зубанича ; передм. Володимира Яворівського. Київ : Видавничий центр “Просвіта”, 1998. С. 444.

¹¹¹⁴ Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр. Нові документи і матеріали. Київ : Дніпро, 1998. С. 593.

¹¹¹⁵ Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр. Нові документи і матеріали. Київ : Дніпро, 1998. С. 592–593; Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 3: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля : директивні документи ЦК Компартії України. 1943–1959 / упоряд. Олександр Вовк, Іван Павленко, Юрій Черченко. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2001. С. 272–273.

¹¹¹⁶ Веденєв Д. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945–1980-ті роки : монографія. Київ : К.І.С., 2007. С. 271.

виявила, що в Станіславській області працювали 1 039 осіб із місцевого населення. Тут не вистачало 378 працівників міліції, ЗАГСу і пожежної охорони, які могли бути підібрані із місцевого населення. Відзначалася значна плинність кадрів серед працівників органів МВС, позаяк тільки впродовж 1945 р. звільнили понад 900 осіб, у тому числі: 378 – у Тернопільській області, 333 – Станіславській, 199 – Рівненській¹¹¹⁷. 10 – 12 березня 1951 р. в Дрогобицьку область направили ще п'ятьох осіб¹¹¹⁸. У репресивно-каральній системі складалася подібна ситуація. Так, на 12 грудня 1951 р. у Дрогобицькій області на керівних посадах залишалися 127 співробітників УМДБ, що прибули зі східних областей¹¹¹⁹. В одному із підпільних документів підкреслювалося: “Всі партійці стараються знищити все, що не є більшовицьким, а росіяни – все, що не російське”¹¹²⁰.

Місцеві керівники, проводячи урядові кампанії, клопотали про виділення додаткових сил. Так, на час із 15 лютого до 15 квітня 1947 р. для організації боротьби з підпіллям у західні області України прибули 1 094 оперативні працівники МВ, РВ, УМДБ і МДБ УРСР (140 – у Станіславську зі складу РВ МДБ, 40 – УМДБ, вісім – МДБ УРСР, всього 188; Дрогобицьку – 108/35/5/143; Чернівецьку – 50/20/3/73; всього – 803/252/39/1 094)¹¹²¹.

У червні 1949 р. до УМДБ Станіславської області у розпорядження полковника Володимира Строїлова відрядили 11 керівних працівників із МДБ УРСР, УМДБ Кіровоградської, Сумської, Кременчуцької, Харківської, Вінницької, Полтавської, Чернігівської і Запорізької областей для боротьби із підпіллям та ліквідації надрайонних, районних кущових проводів¹¹²². Для надання допомоги у боротьбі з підпіллям до Станіславського УМДБ у 1950 р. спеціально відрядили 337 осіб, у 1951 р. 352¹¹²³, а МДБ УРСР у травні – червні 1948 р. направило у західні області України 1 600 оперативних працівників зі східних областей, 120 випускників Львівської школи МДБ та 72 керівні працівники¹¹²⁴. У наступні роки чисельність прибулих кадрів мала тенденцію до зростання (з 1952 р.

¹¹¹⁷ Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 3: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля : директивні документи ЦК Компартії України. 1943–1959 / упоряд. Олександр Вовк, Іван Павленко, Юрій Черченко. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2001. С. 232.

¹¹¹⁸ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 46. Спр. 5835. Арк. 20, 34.

¹¹¹⁹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 61 (1953). Спр. 2. Т. 2. Арк. 201–212.

¹¹²⁰ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 29. Арк. 19.

¹¹²¹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 57 (1953). Спр. 1. Т. 2. Арк. 99.

¹¹²² ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 3. Арк. 4–5, 13–16.

¹¹²³ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 56. Арк. 406.

¹¹²⁴ Веденєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945–1980-ті роки : монографія. Київ : К.І.С., 2007. С. 271.

відбувалося зменшення). Вони здебільшого використовувалися для створення оперативних груп, закріплених за кожним територіальним звеном підпілля. Для розшуку членів Проводу ОУН та крайових проводів ОУН створювалися окремі міжобласні оперативні групи¹¹²⁵. 25 липня 1950 р. у Станіславське УМДБ через некомплект в інших областях України перевели 30 осіб¹¹²⁶. За час із листопада 1949 р. до листопада 1950 р. в УМДБ Станіславської області різночасно перебували 286 оперативних працівників, відряджених зі східних областей України (із них 113 відрядили)¹¹²⁷. У західні області України з найбільшою чисельністю підпільників, згідно з рішенням колегії МДБ СРСР від 20 серпня 1951 р., направлялися керівники МДБ УРСР: заступник міністра державної безпеки УРСР М. Поперека – у Станіславську і Дрогобицьку області, заступник міністра державної безпеки Вадис – у Львівську і Тернопільську. Для надання практичної допомоги в організації агентурно-оперативної роботи з ліквідації націоналістів у райони з найбільшою їхньою чисельністю в серпні 1951 р. відрядили зі східних областей 410 керівних працівників органів МДБ УРСР, у тому числі: 165 – у Станіславську, 94 – Дрогобицьку. Крім того, сюди скерували 250 оперативних працівників із апарату УМДБ західних областей, 80 осіб із районів, очищених від підпілля, а також 100 працівників міліції¹¹²⁸.

Для підняття професійних здібностей, обміну досвідом боротьби начальників міських і районних відділів МДБ західних областей України періодично викликали на місячні навчальні збори у м. Київ, наприклад, 17 листопада 1952 р. вісім – із УМДБ Дрогобицької області, три – УМДБ Закарпатської, 12 – УМДБ Станіславської, два – УМДБ Чернівецької¹¹²⁹.

Корінне населення було відсторонене від управління навіть господарським життям¹¹³⁰. На травень 1946 р. у Дрогобицькій області на керівній роботі не було жодного галичанина. За висновками Д. Веденєєва, “Прибулі управлінські кадри відрізнялися низьким освітнім рівнем (переважно малокомпетентні особи, освіта яких не перевищувала рівень початкової, неповно середньої – В. І.), незнанням і неповагою до регіональних особливостей, брутальним

¹¹²⁵ Веденєєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945–1980-ті роки : монографія. Київ : К.І.С., 2007. С. 277.

¹¹²⁶ ГДА СБУ. Ф. 8. Оп. 14 (1985). Спр. 155. Арк. 33.

¹¹²⁷ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 98 (1954). Спр. 12. Т. 3. Арк. 112.

¹¹²⁸ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 99 (1954). Спр. 8. Т. 5. Арк. 70.

¹¹²⁹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 99 (1954). Спр. 8. Т. 1. Арк. 311–316.

¹¹³⁰ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 51. Арк. 77–78.

адмініструванням”¹¹³¹. З роками, однак, простежувалася тенденція до підвищення освітнього рівня. На керівні посади прибували особи з вищою освітою. Підвищувався рівень партійної освіти радянської, партійної, господарської номенклатури та інтелігенції у спеціально створених 21 вечірніх університетах марксизму-ленінізму, що працювали при міськкомах партії. Проте це була вузькоспеціалізована освіта, де давалися переважно політичні знання, а не розширювався і поглиблювався загальноосвітній світогляд, не формувались практичні навички управління¹¹³².

Низький освітньо-професійний рівень прибулих кадрів спричиняв плинність кадрів. Суттєвим недоліком було направлення оперативних працівників зі слабким здоров’ям, недостатньою підготовкою, морально нестійких, схильних до порушень “соціалістичної законності” (інколи навіть тих, які вчинили злочини на місцях попередньої служби). Через це значна частина оперативного складу за нетривалий період відкликала до місць попередньої роботи. Так, за шість місяців 1945 р. у Вижницькому районі змінилися чотири начальники НКВС, три – НКДБ, три – голови райвиконкому, три – прокурори¹¹³³. Начальник відділення відділу “А” УМДБ Запорізької області майор Сидорко прибув в УМДБ Станіславської області 5 лютого, а відбув уже 15 березня 1950 р.¹¹³⁴. Дуже часто такі кадри не бажали здійснювати агентурно-оперативну та бойову діяльність, намагаючись якомога швидше повернутися до місць постійної служби. Траплялися навіть курйозні випадки. Так, прикомандирований до Вигодського РВ МДБ начальник відділу А УМДБ по Станіславській області майор Кузякин жодної практичної роботи не виконував. За період відрядження (від 24 квітня до 28 червня 1947 р., тобто за 64 дні) жодного разу не виїхав по оперативних справах у села району, постійно перебував у приміщенні райвідділу, читаючи художню літературу. Відлучався тільки до м. Станіслав за продуктами¹¹³⁵. Відчувалася серйозна плинність прокурорських кадрів. Так, упродовж 1945 р. з 856 міських прокурорів західних областей України змінилися 224 особи (26,2 %). В окремих областях відбувалася ще більша їхня ротація: 64,7 % – у

¹¹³¹ Веденєв Д. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 194 –1980-ті роки : монографія. Київ : К.І.С., 2007. С. 41.

¹¹³² Повоснна Україна : нариси соціальної історії (друга половина 1940-х –середина 1950-х рр.) : колективна монографія / відп. ред. В. М. Даниленко : у 2-х книгах, 3-х частинах. Київ : Інститут історії України НАН України, 2010. Кн. 1. Ч. 1–2. С. 149.

¹¹³³ Сеньків М. Західноукраїнське село : насильницька колективізація 40 – поч. 50-х рр. XX ст. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича, 2002. С. 179.

¹¹³⁴ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 98 (1954). Спр. 12. Т. 3. Арк. 113.

¹¹³⁵ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 57 (1953). Спр. 1. Т. 3. Арк. 131–132.

Чернівецькій області, 30,8 % – Тернопільській, 30,5 % – Львівській¹¹³⁶. Ця тенденція у західних областях України утримувалася і в наступні роки. Лишень 1947 р. змінилися 85 начальників районних відділів МДБ (із приблизно 150 адміністративних районів), при цьому 18 з них було звільнено за порушення законності, 33 – за незадовільну роботу. Професійний рівень кадрів бажав бути вищим: більше половини оперативного складу не мали спеціальної підготовки, понад половини начальників міських і районних апаратів не мала навіть середньої освіти, 25 % – лише початкову¹¹³⁷. Не всі прибулі хотіли “радянлізувати” західні області, вишукуючи різні способи, щоб повернутися у рідні краї. Режим такі наміри суворо карав. На нараді у Дрогобичі 16 січня 1945 р. Микита Хрущов повідомляв: “Дехто поганою роботою намагається, щоб їх відкомандирували назад у східні області. Таких відкомандирувати тільки через арешт”¹¹³⁸.

До боротьби проти українського визвольного руху активно залучалися не лише фронтові військові частини ЧА (РА), але й співробітники райвідділів, облвідділів НКВС-МВС і НКДБ-МДБ-КДБ, СМЕРШ, прикордонних загонів, охорони державних об’єктів, залізниць, конвойних військ, органів міліції, дільничі міліціонери, партійно-радянський актив (озброєний), ВБ-ГОГП, агентурний апарат, АБГ, колишні учасники партизанських відділів (приймали в органи НКДБ, органи міліції і відділи ББ УНКВС)¹¹³⁹. Слід враховувати, що право носити зброю мали посадові особи: секретарі, керівники відділів та інструктори райкомів, міськкомів, обкомів КП(б)У і комсомолу, голови, керівники відділів виконкомів, керівники районних структур виконавчої влади (прокурори, керівники відділів зв’язку, дорожнього управління, управління заготівель тощо, згодом навіть голови і працівники сільрад), які також брали безпосередню участь у збройній боротьбі. Окрім цього, органи радянської влади залучали значні матеріальні ресурси та засоби транспорту і зв’язку (мережу автомобільних доріг та колій, засоби пересування ними, телефон, телеграф, радіостанції тощо), авіацію. Відділи ЧА у боротьбі з повстанцями у Карпатському краї найбільше застосовували у 1944 – першій половині 1946 р.

¹¹³⁶ Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз : у двох книгах. Київ : Либідь ; Військо України, 1994. Кн. 1. С. 269.

¹¹³⁷ Веденєєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945–1980-ті роки : монографія. Київ : К.І.С., 2007. С. 306.

¹¹³⁸ Макарчук С. Радянські методи боротьби з ОУН і УПА. 1944–1945 рр. *Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2004. Вип. 11: Українська Повстанська Армія у боротьбі проти тоталітарних режимів. С. 222.

¹¹³⁹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 56. Арк. 158–159.

Відповідно підрозділи ЧА мали значні втрати особового складу. До речі, підпільники у своїх звітах відділи ЧА часто ідентифікували як з'єднання НКВС.

Координація діяльності здійснювалася через накази на найвищому рівні. Так, нарком внутрішніх справ СРСР Лаврентій Берія і нарком державної безпеки Всеволод Меркулов видали спільний наказ № 001240/00380 від 9 жовтня 1944 р. “Про заходи з посилення боротьби з оунівським підпіллям і ліквідації збройних банд ОУН в західних областях Української РСР”. Згідно з ним, наркомові внутрішніх справ УРСР Василеві Рясному було доручено керівництво агентурно-оперативною роботою в Управліннях НКВС-НКДБ Львівської, Станіславської, Дрогобицької та Чернівецької областей. Допомогати в цьому йому мали нарком держбезпеки УРСР комісар держбезпеки 3-го рангу Сергій Савченко і начальник прикордонних військ НКВС Українського округу генерал-майор Бурмак (1944 – 1946). Генерал-лейтенантові Тимофію Строкачу, заступнику Василеві Рясному такі ж функції були доручені в управліннях НКВС-НКДБ Рівненської, Волинської і Тернопільської областей. Помічниками призначили заступника наркома держбезпеки УРСР, комісара держбезпеки П. Єсипенка і начальника внутрішніх військ НКВС Українського округу генерал-майора В. Марченкова (03.1943 – 07.1945)¹¹⁴⁰.

Аналогічні комбінації для контролю і посилення боротьби проти українського визвольного руху тривали й в подальші роки. 13 травня 1946 р. новопризначений міністр внутрішніх справ СРСР С. Круглов розглянув план організаційних заходів посилення боротьби з підпіллям ОУН у західних областях України. У травні 1946 р. сюди відрядили оперативні групи на чолі з керівними працівниками МВС СРСР, головних управлінь прикордонних і внутрішніх військ генерал-лейтенантом Леонтєвим (Львівська область), генерал-майором Прошиним (Тернопільська область), генерал-лейтенантом Бурмаком (Станіславська область), генерал-майором Калініним (Дрогобицька область), генерал-майором Нікітінським (Рівненська область) та полковником Прокоф'євим (Волинська область)¹¹⁴¹.

Репресивний апарат формувався у процесі звільнення територій, областей. Щоправда, керівництво відповідних обласних управлінь

¹¹⁴⁰ Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз : у двох книгах. Київ : Либідь ; Військо України, 1994. Кн. 1. С. 263.

¹¹⁴¹ Веденєєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945–1980-ті роки : монографія. Київ : К.І.С., 2007. С. 263; Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз : у двох книгах. Київ : Либідь ; Військо України, 1994. Кн. 1. С. 275.

призначалося заздальгідь. Воно займалося укомплектуванням штатів, а після звільнення областей – формуванням структури. Так, начальниками УНКДБ-УМДБ Чернівецької області працювали Микола Решетов (11.1943–02.1951), Леонід Дубінін (02.1951 – 03.1953); начальниками УНКВС-УМВС Чернівецької області – Михайло Руденко (10.07.1944–30.11.1946), відтак Михайло Наумов (30.11.1946–08.1951), Микола Москаленко (08.1951–?), Леонід Дубінін (04.1953–06.1954). Дещо пізніше звільнили м. Станіслав – 25.07.1944 р. Начальниками УНКДБ Станіславської області працювали Олексій Михайлов (03.1944–20.08.1946), Роман Крутов (20.08.1946–06.1947), Роман Сараєв (09.1947–07.1950), Володимир Шевченко (07.1950–11.1951), Арсеній Костенко (11.1951–03.1953); начальниками УНКВС Станіславської області Михайло Завгородній (10.07.1944–22.08.1945), Філіп Нейзмайлов (1.11.1945–26.05.1950), Олексій Гриценко (11.1950–03.1953), Семен Фадєєв (03–06.1953), Арсеній Костенко (06.1953–06.1954). Іншою була ситуація у Дрогобицькій області. Так, лише після звільнення м. Дрогобич 6.08.1944 р. начальником УНКВС-УМВС Дрогобицької області призначили Олександра Сабурова (31.08.1944–16.03.1951), якого далі змінили Серафим Сахаров (03.1951–03.1953), Сергій Стехов (03–06.1953), Андрій Хімченко (06–09.1953), Олексій Гриценко (09.1953–06.1954), а обласне управління НКДБ-МДБ очолювали Володимир Майструк (09.10.1944–09.12.1948), Микола Мороз (12.1948–12.1951), Сергій Кожевніков (12.1951–04.1952), Сергій Стехов (04.1952–03.1953). Пізніше формувалися репресивно-каральні структури на Закарпатті – м. Ужгород звільнили 27 жовтня 1944 р. Начальниками УНКДБ-УМДБ Закарпатської області призначали Мойсея Чередниченка (05.1945–02.1946), Бориса Чернецького (02.1946–04.1953), в.о. Андрія Шовкопляса (зг. 12.1950); начальниками УНКВС Закарпатської області – Петра Сопруненка (7.09.1945–21.10.1946), Михайла Савінова (21.10.1946–11.12.1948), Петра Позднякова (12.1948–?), Миколу Решетова (04–06.1953), Степана Бойка (06.1953–04.1957). Ситуація на Закарпатті пов'язана, очевидно, зі труднощами призначення відповідних кандидатур.

Області, які входили до Карпатського краю, характеризувалися такими адміністративно-територіальними показниками і чисельністю населення. На території Дрогобицької області на 1 жовтня 1945 р. проживали 798 000 осіб. Тут було створено 27 районів, 672 сільські

ради, 17 міст, 1 100 сіл, сім хуторів, де працювали 27 начальників РВ НКВС та 27 начальників РВ НКДБ. У 17 містах діяли відповідні міські відділи. Станіславську область (1 024 000 мешканців) поділили на 36 районів, 695 сільських рад, 25 хуторів, 12 міст, 906 населених пунктів сільського типу. Тут працювали 36 начальників РВ НКВС (36 районних відділів, поліклініки, внутрішньої тюрми) та 36 начальників РВ НКДБ з аналогічними структурами у 12 містах. Чернівецька область (647 000 мешканців) складалася із 14 районів, 329 сільських рад, дев'ять міст, 671 сіл; 14 начальників РВ НКВС з наявними у містах відповідними міськими відділами¹¹⁴². У Закарпатській області станом на 24 січня 1946 р. створили 14 міськрайорганів (12 районних відділів (окружні), два міські)¹¹⁴³.

По лінії МВС боротьбу із українським визвольним рухом вело Управління боротьби з бандитизмом (ББ). У березні 1950 р. Управління ББ МВС УРСР ліквідували. У 1944 – 1945 рр. в обласних управліннях НКДБ робота з організації боротьби з підпіллям була покладена на спеціальне відділення 2-го відділу, яке діяло в тісному зв'язку з відділами боротьби з “бандитизмом” НКВС. Після переходу відділів ББ МВС у систему органів МДБ (квітень 1947 р.) новий відділ отримав назву Управління 2-Н МДБ УРСР¹¹⁴⁴. У березні 1946 р. відбулася чергова реорганізація НКВС і НКДБ: вони були перетворені на МВС та МДБ, а СМЕРШ 4 травня 1946 р. ввійшов до складу МДБ, причому разом зі своїм керівником Віктором Абакумовим, який змінив на посаді міністра Всеволода Меркулова. Отже, вони функціонували до 5 березня 1953 р., після чого були об'єднані в одне МВС. У березні 1954 р. утворився КДБ при Раді міністрів СРСР. Аналогічні процеси реорганізації відбувалися і на території УРСР¹¹⁴⁵.

З 1947 р., згідно з вказівкою ЦК ВКП(б) і РМ СРСР (наказ № 0074/0029 від 29.01.1947 р.), функції боротьби з підпіллям ОУН повністю перебравли на себе обласні управління МДБ та новостворені в їхньому складі спеціальні відділи 2-Н (націоналісти). Відповідно до наказу УМДБ 6 березня 1947 р., вони склалися з шести відділень:

¹¹⁴² ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 36 (1960). Спр. 1. Арк. 66; Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 3. Арк. 8; Оп. 60 (1953). Спр. 3. Т. 2. Арк. 190–201; Ф. 8. Оп. 14 (1985). Спр. 3. Арк. 45; Спр. 28. Арк. 1, 38, 47, 99, 123; Спр. 53. Арк. 1; Спр. 95. Арк. 1; Спр. 102. Арк. 1; Спр. 111. Арк. 1, 94, 125–125зв.; Спр. 131. Арк. 3, 10; Спр. 153. Арк. 1; Спр. 163. Арк. 3; Ф. 16. Оп. 7. Спр. 6. Арк. 17–17зв., 88; Ф. 71. Оп. 6. Спр. 857. Арк. 7; Спр. 858. Арк. 1; Спр. 859. Т. 2. Арк. 1; Спр. 861. Арк. 1; Ф. 8. Оп. 14 (1985). Спр. 106. Арк. 2; Спр. 148. Арк. 3; НКВД-МВД СССР в борьбе с бандитизмом и вооруженным националистическим подпольем на Западной Украине, в Западной Белоруссии и Прибалтике (1939 – 1956) : сборник документов / [составители : Н. И. Владимирцев, А. И. Кокурин]. М. : Объединенная редакция МВД России, 2008. С. 429, 455.

¹¹⁴³ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 7. Спр. 6. Арк. 26; Ф. 2-Н. Оп. 36 (1960). Спр. 1. Арк. 36, 54; ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 7 – Спр. 66. Арк. 30.

¹¹⁴⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 55. Арк. 83.

¹¹⁴⁵ Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917 – 1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У двох книгах / Іван Білас. К. : Либідь ; Військо України, 1994. Кн. 1. С. 275; ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 55. Арк. 201.

1-ше відділення – виявлення, розробка і ліквідація керівних структур українського націоналістичного підпілля, включно з окружними проводами; 2-ге відділення – виявлення, розробка і ліквідація членів українського націоналістичного підпілля бандерівського напрямку, включаючи надрайонні і районні проводи; 3-тє відділення – викриття, розробка і ліквідація польського та іншого антирадянського націоналістичного підпілля; 4-тє відділення – керівництво агентурно-бойовими групами та винищувальними батальйонами в районах області; 5-тє відділення – ведення обліку, інформації і звітності по лінії відділу; 6-тє відділення – радіозв'язок та використання спеціальних радіосигналізаційних апаратів “Тривога”¹¹⁴⁶.

12 червня 1946 р. на усіх рівнях були створені 4-ті Управління (відділи, відділення), до завдань яких входив розшук державних злочинців, а з початку 1950-х рр. боротьба з антирадянським підпіллям. З березня 1954 р. 4-тє Управління КДБ УРСР і 4-ті відділи обласних управлінь КДБ здійснювали боротьбу з українськими націоналістами та закордонними оунівськими центрами¹¹⁴⁷. У серпні 1953 р., після об'єднання органів МВС і МДБ, відділ 2-Н реорганізували, а на його базі створили 4-й відділ УМВС у складі 70 оперативних працівників. Відділ складався з 11 відділень, де відділення 1, 2, 3 (27 осіб) займались виявленням, розробкою і ліквідацією залишків націоналістичного підпілля. Зокрема, 1-ше відділення відповідало за розробку і ліквідацію керівних ланок ОУН, 2-ге відділення керувало ліквідацією груп та озброєних підпільників, 3-тє відділення виявляло і розробляло націоналістів мельниківського напрямку¹¹⁴⁸.

Структура управлінь обласних, районних відділів була однаковою, проте вони різнилися чисельністю. Це засвідчує, зокрема, аналіз структури УНКДБ Станіславської області, на території якої український визвольний рух був найпотужнішим в усьому Карпатському краї¹¹⁴⁹.

У складі працівників НКВС по західних областях України (1 жовтня 1945 р.) разом налічувалося 16 227 за штатом, 13 716 – за списком, 2 511 – некомплект (84,5 % неуккомплектованості). Начальницький і оперативний склад: 8 316 – за штатом, 7 307 – за

¹¹⁴⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 55. Арк. 201; Веденєєв Д. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945 – 1980-ті роки : монографія / Дмитро Веденєєв, Геннадій Биструхін. К. : К.І.С., 2007. С. 270.

¹¹⁴⁷ Іщук О. Генерал Микола Арсенич : життя та діяльність шефа СБ ОУН / Олександр Іщук, Валерій Огороднік. Коломия : “Вік”, 2010. С. 19 – 20.

¹¹⁴⁸ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 56. Арк. 158 – 159.

¹¹⁴⁹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 55. Арк. 205–206; Т. 56. Арк. 158.

списком, 1 009 – некомплект (87,8 % неукомплектованості); рядовий і молодший начсклад: 5 287 – за штатом, 4 271 – за списком, 1 016 – некомплект (80,7 % неукомплектованості); канцелярський обслуговуючий склад: 2 624 – за штатом, 2 138 – за списком, 486 – некомплект (81 % неукомплектованості). Склад НКВС Дрогобицької області налічував разом 2 155 – за штатом, 1 781 – за списком, 374 – некомплект (82,5 % неукомплектованості). Начальницький і оперативний склад: 1 121 – за штатом, 980 – за списком, 141 – некомплект (87,4 % неукомплектованості); рядовий і молодший начсклад: 671 – за штатом, 492 – за списком, 179 – некомплект (73,8 % неукомплектованості); канцелярський обслуговуючий склад: 363 – за штатом, 309 – за списком, 54 – некомплект (85,1 % неукомплектованості). Склад НКВС Станіславської області налічував разом: 2 319 – за штатом, 1 712 – за списком, 607 – некомплект (73,9 % неукомплектованості). Начальницький і оперативний склад: 1 289 – за штатом, 1 095 – за списком, 194 – некомплект (84,5 % неукомплектованості); рядовий і молодший начсклад: 680 – за штатом, 370 – за списком, 310 – некомплект (54,1 % неукомплектованості); канцелярський обслуговуючий склад: 350 – за штатом, 247 – за списком, 103 – некомплект (70,5 % неукомплектованості). Склад НКВС Чернівецької області налічував разом: 1 451 – за штатом, 1 337 – за списком, 114 – некомплект (92,1 % неукомплектованості). Начальницький і оперативний склад: 702 – за штатом, 668 – за списком, 34 – некомплект (95,1 % неукомплектованості); рядовий і молодший начсклад: 481 – за штатом, 434 – за списком, 47 – некомплект (90,2 % неукомплектованості); канцелярський обслуговуючий склад: 268 – за штатом, 235 – за списком, 33 – некомплект (87,6 % неукомплектованості)¹¹⁵⁰.

Натомість згідно зі штатним розподілом особового складу УНКДБ Дрогобицької області у лютому 1945 р. нараховувалося 292 особи¹¹⁵¹. Відтак уже на 16 січня 1947 р. до складу УМДБ Дрогобицької області входила 621 особа (особового складу відділу 2-Н УМДБ і відділень 2-Н міськрайвідділів на березень 1947 р. перебували 182 особи)¹¹⁵². Ще більше зріс штат особового складу Управління і міськрайорганів МДБ Дрогобицької області на 20 січня 1948 р. і становив 806 осіб¹¹⁵³. Відповідно до штатного розподілу в УМДБ Закарпатської області 1

¹¹⁵⁰ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 59. Арк. 2.

¹¹⁵¹ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 859. Т. 2. Арк. 88.

¹¹⁵² ГДА СБУ. Ф. 8. Оп. 14 (1985). Спр. 106. 88 арк.; Ф. 71. Оп. 6. Спр. 860. Т. 2. 24 арк.

¹¹⁵³ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 861. 98 арк.

липня 1947 р. нараховувалися 449 осіб¹¹⁵⁴. Штатна розстановка особового складу УМДБ Станіславської області на 1 січня 1947 р. фіксувала перебування 915 осіб (працівників відділу 2-Н – 231 особа, працівників інших структурних підрозділів – 684¹¹⁵⁵)¹¹⁵⁶. Відповідно до штатного розкладу УМДБ Чернівецької області, на 1 січня 1947 р. нараховувалося 417 осіб¹¹⁵⁷. Крім цього, діяв відділ 2-Н у складі 97 осіб. Разом 514 осіб¹¹⁵⁸. Чисельність працівників у 1950 р. зменшилася практично по всіх обласних управліннях. Так, штатна розстановка особового складу Управління і міськрайвідділів МДБ Дрогобицької області 1 грудня 1950 р. становила 705 осіб (із УМВС прийняли до 1 грудня 1950 р. 190 осіб¹¹⁵⁹)¹¹⁶⁰. Згідно із штатним розподілом особового складу УМДБ УРСР Закарпатської області, 1 грудня 1950 р. тут нараховувалися 724 особи¹¹⁶¹. У штатному розписі УМДБ і міськрайорганів у Станіславській області на 25 грудня 1950 р. було 906 осіб¹¹⁶², а в УМДБ Чернівецької області (1 грудня 1950 р.) – 452 особи (у грудні перевели в МДБ також 117 колишніх працівників МВС¹¹⁶³)¹¹⁶⁴. Чисельність окремих відділів УМДБ областей часто змінювалася. Наявна джерельна база не дає можливості встановити чисельні показники апарату спецслужб. Кількісний склад відділів 2-Н залежав від величини району і чисельності підпілля у ньому. Про проблему із розстановкою кадрів у спецслужбах свідчить стенограма наради заступників начальників Управління, начальників відділів 2-Н УМДБ і командирів дивізій військ МДБ західних областей України (відбулася 25–26 листопада 1947 р.). На ній, та й на інших, заступник міністра МДБ УРСР генерал-майор Віктор Дроздов піднімав питання вмілого використання кадрового потенціалу і скерування його у роботу, оскільки до цього це не практикувалося¹¹⁶⁵.

До боротьби з українським визвольним рухом залучали внутрішні війська, прикордонні відділи, конвойні, залізничні відділи, військові підрозділи із охорони особливо важливих об'єктів та ЧА-РА.

¹¹⁵⁴ ГДА СБУ. Ф. 8. Оп. 14 (1985). Спр. 102. 62 арк.

¹¹⁵⁵ ГДА СБУ. Ф. 8. Оп. 14 (1985). Спр. 111. Арк. 1–120.

¹¹⁵⁶ ГДА СБУ. Ф. 8. Оп. 14 (1985). Спр. 111. 120 арк.

¹¹⁵⁷ ГДА СБУ. Ф. 8. Оп. 14 (1985). Спр. 95. Арк. 1–42.

¹¹⁵⁸ ГДА СБУ. Ф. 8. Оп. 14 (1985). Спр. 95. Арк. 44–55.

¹¹⁵⁹ ГДА СБУ. Ф. 8. Оп. 14 (1985). Спр. 148. Арк. 103.

¹¹⁶⁰ ГДА СБУ. Ф. 8. Оп. 14 (1985). Спр. 148. Арк. 81.

¹¹⁶¹ ГДА СБУ. Ф. 8. Оп. 14 (1985). Спр. 131. Арк. 1–81, 83–99, 105.

¹¹⁶² ГДА СБУ. Ф. 8. Оп. 14 (1985). Спр. 153. 128 арк.

¹¹⁶³ ГДА СБУ. Ф. 8. Оп. 14 (1985). Спр. 163. Арк. 53–68.

¹¹⁶⁴ ГДА СБУ. Ф. 8. Оп. 14 (1985). Спр. 163. Арк. 1–51.

¹¹⁶⁵ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 34 (1960). Спр. 2. Арк. 80.

Функцією боротьби з націоналістами були наділені й прикордонні війська НКВС-МВС (1944 – 1949), МДБ (1949 – 1953), МВС (1953 – 1957), КДБ (1957). Радянізація західноукраїнських областей проводилася переважно силовими методами. З відновленням радянської адміністрації відбулася концентрація внутрішніх військ НКВС. Зокрема, ще навесні 1944 р. у регіон перекинули підрозділи ВВ НКВС: з них у Станіславську – одну бригаду (1 328 осіб) та Чернівецьку – дві бригади (1 355 осіб). Окрім того, до боротьби з українським визвольним рухом залучили танковий батальйон 2-ї мотострілецької дивізії (чисельністю 163 особи, до складу якого входило 22 танки). Прибули також п'ять бронепоїздів (з них у Карпатський край ОУН № 26 – у Станіслав (275 осіб), 24 окремих бронепоїздів у м. Стрий – Дрогобич (275 осіб) з особовим складом 7 700 осіб¹¹⁶⁶. У західні області України 25 березня 1944 р. додатково передислокували п'ять бригад внутрішніх військ, передали 250 машин, 100 танків, 50 бронемашин, 85 радіостанцій¹¹⁶⁷.

Загалом, на 1 січня 1946 р. кількість внутрішніх військ становила 121 299 осіб. Наказом Ради міністрів СРСР № 2398-1019сс від 30 жовтня 1946 р. загальна кількість військ НКВС зменшилася до 100 000 осіб, а наказом МВС № 001080 від 7 грудня 1946 р. чисельність ВВ МВС – 69 767 осіб. Перепідпорядкування ВВ МВС у МДБ змінило чисельність на 71 322 осіб. У зв'язку з подальшими змінами чисельність ВВ в УРСР скоротилася з 34 865 (вісім бригад, п'ять полків) до 22 907 вояків (чотири дивізії чотириполкового складу, мотострілецький і кавалерійський полки). Сюди ж у довгострокові відрядження перекидали підрозділи елітної Особливої дивізії ім. Держинського з Москви¹¹⁶⁸.

Крім цього, для боротьби з визвольним рухом дислокувалися (жовтень 1944 р.) відділи ВВ НКВС: Станіславська область – 17-а і 19-а стрілецька бригади (всього 81 особа; окремих батальйон бойового забезпечення дислокувався у м. Станіслав чисельністю 354 особи; 190-й окремих стрілецький батальйон – у м. Галич – 378 осіб; 191-й батальйон – у м. Калуш – 515 осіб; всього військ по області – 1 328 осіб) 256-го стрілецького полку ВВ НКВС; Чернівецька

¹¹⁶⁶ Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917 – 1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У двох книгах / Іван Білас. К. : Либідь ; Військо України, 1994. Кн. 1. С. 177; Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917 – 1953. Суспільно-політичний та історичний аналіз. У двох книгах / Іван Білас. К. : Либідь ; Військо України, 1994. Книга друга : Документи та матеріали. С. 496 – 497.

¹¹⁶⁷ Надольський Й. Е. Депортаційна політика сталінського тоталітарного режиму в західних областях України (1939 – 1953 рр.) : монографія / Й. Е. Надольський. Луцьк : РВВ “Вежа” Волинського національного університету імені Лесі Українки, 2008. С. 170.

¹¹⁶⁸ Веденєв Д. Двоїм без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945 – 1980-ті роки : монографія / Дмитро Веденєв, Геннадій Биструхін. К. : К.І.С., 2007. С. 311.

область – 192-й окремий стрілецький батальйон (дислокувався у м. Коломия – 461 особа) 19-ї бригади, 237-й (дислокувався у м. Чернівці – 226 осіб; 1-а рота – с. Товтри Заставнівського р-ну – 60 осіб; 2-а рота – у с. Велика Буда Герцаївського р-ну 73 – особи; 3-а – с. Костинці Вашківецького р-ну – 109 осіб) і 240-й (дислокувався у м. Вашківці – 305 осіб; 2-а рота хут. Майдан с. Нижні Луківці Вижницького р-ну – 102 особи; 1-а рота – с. Біла Чернівецького р-ну – 19 осіб; всього військ по області – 1 355 осіб) окремі стрілецькі батальйони 23-ї бригади ВВ НКВС; Дрогобицька область – 210-й окремий батальйон 17-ї стрілецької бригади внутрішніх військ НКВС чисельністю 570 осіб (командир – кап. Скотніков), прибув 15 вересня 1944 р. До боротьби з УПА залучалися також частини НКВС охорони залізничних доріг, зокрема з 32-ї дивізії: 154-й полк у м. Станіслав (2 149 осіб), 2-й батальйон (м. Коломия, 351 особа), 3-й батальйон (сmt Делятин Яремчанського р-ну, 398 осіб), 4-й батальйон (м. Станіслав, 392 особи), 330-й полк (м. Стрий, 2 034 особи), 1-й батальйон (м. Стрий, 453 особи), 2-й (с. Лавочне Славського р-ну, 385 осіб), 3-й (м. Самбір, 458 осіб), 4-й (м. Турка, 474 особи) батальйони, які зазвичай дислокувалися на вузлових і більш-менш великих станціях (сmt Делятин Яремчанського р-ну, Коломия, Станіслав, Стрий та ін.).

Безпосереднє керівництво боротьбою з українськими націоналістами у Карпатському краї (у Львівській, Дрогобицькій, Станіславській, Чернівецькій областях) поклали на В. Рясного. У його підпорядкуванні перебували 17-а стрілецька бригада, а також батальйони 18-а, 19-а, 23-а, 24-а і 25-а бригади НКВС, 18-й кінний полк (загалом 16 000 осіб). 2-а рота чисельністю 101 особа прибула 20 січня 1945 р. і дислокувалася у м. Жидачів. Всього у батальйоні – 570 осіб. Відповідно до наказу НКВС-НКДБ від 19 жовтня 1944 р., у Дрогобицьку область направлявся 173-й окремий стрілецький батальйон із Краснодару чисельністю 517 осіб. У лютому 1945 р. чисельність 17-ї стрілецької бригади на території Дрогобицької області дещо змінилася: 210-й окремий стрілецький батальйон – 570 осіб, 173-й окремий стрілецький батальйон – 479 осіб. У лютому 1945 р. на території Станіславської області розмішувалися підрозділи 19-ї стрілецької бригади, 190-й окремий стрілецький батальйон (м. Галич Станіславської обл.) 473 особи, 191-й окремий стрілецький батальйон (с. Войнилів Станіславської обл.), 434 особи, 237-й окремий стрілецький батальйон (м. Чернівці) 527 осіб, 240-й окремий

стрілецький батальйон (м. Вижниця Чернівецької обл.) 550 осіб¹¹⁶⁹. Крім того, після реорганізації 1945 р. у Дрогобичі розмістився 145-й стрілецький полк 62-ї стрілецької дивізії чисельністю 1 550 осіб. Усього в області дислокувалися 3 100 осіб внутрішніх військ Українського округу. У Станіславській області базувалося керівництво 82-ї стрілецької дивізії (360 осіб), у м. Станіслав – 333-й стрілецький полк чисельністю 1 550 осіб, смт Болехів – 215-й стрілецький полк – 1 550 осіб, м. Коломия Станіславської обл. 448-й стрілецький полк – 1 550 осіб. Всього по Станіславській області – 5 010 осіб¹¹⁷⁰. Цього вважалося недостатньо, тому В. Рясний 10 грудня 1944 р. вивів із кордону дві прикордонні комендатури чисельністю до роти та розташував їх у районних центрах. Цей захід на 70 % розв'язав питання недостачі військ, дав можливість прикрити південну частину Станіславської області¹¹⁷¹.

За звітністю внутрішніх військ, 19-а стрілецька бригада впродовж 1945 р. вбила 2 856 націоналістів, 9 678 захопила, 3 920 затримала за допомогу підпіллю, 14 456 здалися добровільно. Разом 30 910 осіб. Крім цього, виселили 571 родину членів підпілля. При цьому проведено 1 423 операції, з яких 183 із бойовими сутичками: 42 вбито, 66 поранено¹¹⁷².

У Карпатському краї ОУН на 10 квітня 1947 р. розташовувалися: у Дрогобицькій області частини 62-ї стрілецької дивізії (36 гарнізонів, 3 819 осіб); у Станіславській – 141-й, 215-й, 331-й, 334-й полк 82-ї дивізії (113 гарнізонів, 6 605 осіб); у Чернівецькій – 331-й полк 82-ї дивізії (10 гарнізонів, 384 осіб)¹¹⁷³.

На середину жовтня 1945 р. у Дрогобицькій області дислокувалися: 104-й резервний прикордонний відділ (чисельність

¹¹⁶⁹ НКВД-МВД СССР в борьбе с бандализмом и вооруженным националистическим подпольем на Западной Украине, в Западной Белоруссии и Прибалтике (1939 – 1956) : сборник документов / [составители : Н. И. Владимирцев, А. И. Кокурин]. М. : Объединенная редакция МВД России, 2008. С. 433; Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917 – 1953. Суспільно-політичний та історичний аналіз. У двох книгах / Іван Білас. К. : Либідь ; Військо України, 1994. Книга друга : Документи та матеріали. С. 481 – 482; Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917 – 1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У двох книгах / Іван Білас. К. : Либідь ; Військо України, 1994. Кн. 1. С. 263 – 264; ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 6. Спр. 52. Арк. 37; ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 106 (1954). Спр. 1. Арк. 175; Пальський З. Знищення національно-визвольного підпілля внутрішніми військами НКВС на колишніх східних окраїнах II Речі Посполитої у 1944 – 1945 роках / Збігнев Пальський // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2005. Збірник 4 : Боротьба народів Центрально-Східної Європи з тоталітарними режимами в XX столітті. С. 174, 196, 198.

¹¹⁷⁰ Пальський З. Знищення національно-визвольного підпілля внутрішніми військами НКВС на колишніх східних окраїнах II Речі Посполитої у 1944 – 1945 роках / Збігнев Пальський // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2005. Збірник 4 : Боротьба народів Центрально-Східної Європи з тоталітарними режимами в XX столітті. С. 205.

¹¹⁷¹ Сергійчук В. Український здвиг : Прикарпаття. 1939 – 1955 рр. / Володимир Сергійчук. К. : Українська Видавнича Спілка, 2005. С. 260 – 261.

¹¹⁷² Пальський З. Знищення національно-визвольного підпілля внутрішніми військами НКВС на колишніх східних окраїнах II Речі Посполитої у 1944 – 1945 роках / Збігнев Пальський // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2005. Збірник 4 : Боротьба народів Центрально-Східної Європи з тоталітарними режимами в XX столітті. С. 206, 208.

¹¹⁷³ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 57 (1953). Спр. 1. Т. 3. Арк. 14; Веденєв Д. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945 – 1980-ті роки : монографія / Дмитро Веденєв, Геннадій Биструхін. К. : К.І.С., 2007. С. 311.

1 398 осіб, м. Самбір), 93-й прикордонний загін (1 776 осіб, м. Добромилів). До боротьби залучалися також частини НКВС із охорони залізничних доріг (частини 32-ї дивізії); у Станіславській області – 112-й резервний прикордонний загін (1 398 осіб, м. Надвірна), 27-й прикордонний загін (1 694 особи, м. Ужгород), 14-й прикордонний загін (1 694 особи, м. Берегово), 13-й прикордонний загін (1 694 особи, м. Хуст), 87-й прикордонний загін (1 694 особи, м. Солотвино), 33-й прикордонний загін (1 398 осіб, м. Кути), 31-й прикордонний загін (1 694 особи, м. Чернівці)¹¹⁷⁴.

Відповідно, на 20 жовтня 1945 р. базувалися війська НКВС 32-ї дивізії з охорони залізничних доріг: 154-й полк у Станіславській (2 149 осіб, м. Станіслав), 330-й полк (2 034 особи, м. Стрий) Чернівецькій¹¹⁷⁵.

На теренах Карпатського краю дислокувався 256-й конвойний полк НКВС чисельністю (на жовтень 1944 р.) 1 500 осіб¹¹⁷⁶.

У 1951 р. ВВ МДБ було перейменовано у Внутрішню охорону (ВО), їхні дивізії поділялися на загони (полки), дивізіони (батальйони), команди (роты) та взводи. Переважно загін ВО мав штаб, спецпідрозділи, три дивізіони, кулеметну команду та резервну групу¹¹⁷⁷. Зокрема, внутрішні та прикордонні війська МДБ дислокувалися (на 1 лютого 1951 р.) у Дрогобицькій області – 91-й стрілецький полк (1 634 осіб), 40-й загін (1 458), 1-й стрілецький батальйон 88-го стрілецького полку без 2-ї стрілецької роти (246 осіб), 5-ї роти 450-го полку (106 осіб), 4-а і 5-а рота 446-го полку (207 осіб) (разом 3 651); Станіславській – управління 82-ї дивізії (302 осіб), 215-й стрілецький полк (1 341), 331-й стрілецький полк (1 338), 333-й стрілецький полк (1 352), 1-й мотострілецький полк (1 890) (разом 6 223). Загальна чисельність у західних областях України – 14 994 осіб¹¹⁷⁸.

До 25 жовтня 1952 р. розміщувався 14-й загін внутрішньої охорони МДБ; у Станіславській – 215-й, 331-й, 333-й полк, 82-ї дивізії, батальйон 446-го полку 81-ї дивізії, 3-й окремий стрілецький батальйон, 33-й прикордонні загони; у Чернівецькій – рота 331-й полк 82-ї дивізії, 31-й, 33-й прикордонні загони; у Закарпатській –

¹¹⁷⁴ Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917 – 1953. Суспільно-політичний та історичний аналіз. У двох книгах / Іван Білас. К. : Либідь ; Військо України, 1994. Книга друга : Документи та матеріали. С. 485, 488 – 491.

¹¹⁷⁵ Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917 – 1953. Суспільно-політичний та історичний аналіз. У двох книгах / Іван Білас. К. : Либідь ; Військо України, 1994. Книга друга : Документи та матеріали. С. 495 – 497.

¹¹⁷⁶ Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917 – 1953. Суспільно-політичний та історичний аналіз. У двох книгах / Іван Білас. К. : Либідь ; Військо України, 1994. Книга друга : Документи та матеріали. С. 482.

¹¹⁷⁷ Веденєв Д. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945 – 1980-ті роки : монографія / Дмитро Веденєв, Геннадій Биструхін. К. : К.І.С., 2007. С. 312.

¹¹⁷⁸ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 91. Арк. 158 – 159, 358.

14-й, 27-й, 83-й, 87-й прикордонні загони. При цьому Д. Веденєєв і Г. Биструхін резюмували: “Якщо враховувати, що штатна чисельність оперативних військ МДБ СРСР на той час становила 68 582 одиниць, то на Західній Україні було зосереджено майже третину їхнього бойового складу. Лише з припиненням існування підпілля як організованої сили скорочено й спецвійська (на 25 жовтня 1952 р. залишалось вісім загонів (полків) ВО МДБ)”¹¹⁷⁹.

У західних областях України було створено Український та Закарпатський округи прикордонних військ, а 19 серпня 1944 р. Прикарпатський прикордонний округ, який базувався на території Дрогобицької, Станіславської, Чернівецької областей. Штаб розташовувався у м. Станіслав. 12 вересня 1945 р. Прикарпатський прикордонний округ перейменовано в Закарпатський прикордонний округ, кілька прикордонних загонів покинули Дрогобицьку і Станіславську область і перейшли на Закарпаття, що зумовлювалося офіційним включенням Закарпаття до складу УРСР. Зокрема, до Українського округу на 15 жовтня 1945 р. входили 2-й, 88-й, 89-й (1 694 особи), 90-й, 93-й (2 286 осіб), 98-й прикордонні загони (силою до полку кожен), 3-й, 104-й (1 398 осіб) резервні прикордонні загони, резервний навчальний мотострілецький полк, 6-й авіаційний полк. У Закарпатському окрузі розташовувалися 14-й (м. Берегово, 1 694 осіб), 27-й, 31-й (м. Чернівці, 1 694 осіб), 33-й (сmt Кути, 1 398 осіб), 87-й (сmt Солотвино, 1 694 осіб) прикордонні загони, 112-й (м. Надвірна, 1 398 осіб), 172-й резервний прикордонний загін. Упродовж грудня 1945 р. 10 лютого 1946 р. військовослужбовці Українського округу здійснили 1 200 операцій, у процесі яких було убито й затримано 1 500 учасників Руху опору, затримано 746 порушників кордону, половина з яких – члени підпілля ОУН. У 1947–1953 рр. прикордонники в Україні знешкодили 688 учасників підпілля ОУН¹¹⁸⁰. До вересня 1945 р. штаб 13-го прикордонного загону розташовувався у м. Борислав, а 14-го прикордонного загону – у м. Болехів. Саме ці загони вибули на Закарпаття. У березні – квітні 1946 р. дислокація була такою: 3-й резервний прикордонний загін перебував у м. Самбір (1 398 осіб), 93-й прикордонний загін – у м. Доброміль (2 286), 104-й прикордонний відділ (штаб у м. Турка)¹¹⁸¹. На Станіславщині у лютому – березні 1945 р.

¹¹⁷⁹ Веденєєв Д. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945 – 1980-ті роки : монографія / Дмитро Веденєєв, Геннадій Биструхін. К. : К.І.С., 2007. С. 312.

¹¹⁸⁰ Веденєєв Д. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945 – 1980-ті роки : монографія / Дмитро Веденєєв, Геннадій Биструхін. К. : К.І.С., 2007. С. 329.

¹¹⁸¹ ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 7. Спр. 221. Арк. 13.

масштабно залучали 14-й, 27-й, 87-й, 33-й, 31-й прикордонні загони, 256-й і 264-й конвойні полки НКВС¹¹⁸².

Часто відбувалися ротації військових частин і підрозділів. Так, на територію Закарпатської області передислокували 13-й, 14-й і 87-й прикордонні загони округу. Натомість у м. Надвірна у липні 1945 р. замість 87-го прикордонного загону направили для боротьби із підпіллям 112-й прикордонний загін, якому дали вказівки проводити спільні заходи, пов'язуючи їх із територіальними органами НКВС і НКДБ¹¹⁸³. 19 листопада 1945 р. військам 38-ї Армії у м. Станіслав поставлено завдання при взаємодії із військами НКВС та органами НКВС і НКДБ ліквідувати на території дислокації військ (Станіславська, Тернопільська, Чернівецька, Закарпатська) націоналістичні відділи¹¹⁸⁴.

До 1 листопада 1945 р. створено “рухливі” відділи у складі двох бронетранспортерів і двох вантажних машин із мотопіхотою чисельністю 50 – 60 осіб (рота, яка мала у складі три групи по дві особи) у містах Калуш, Коломия, Станіслав, Чернівці. При кожному відділі були представники контррозвідки “СМЕРШ”, скеровані сюди за вказівкою начальника контррозвідки “СМЕРШ” округу. Командирами відділів призначали командирів батальйонів у званні майор – підполковник; командирами груп – командирів рот. На озброєнні відділи мали: два 82 мм міномети, один кулемет, один станковий, два ручні кулемети, автомати, гвинтівки, гранати, сигнальні ракети. Для зв'язку відділів зі штабами дивізії організували радіозв'язок за допомогою рацій. Усіх затриманих підпільників здавали у райвідділи НКВС¹¹⁸⁵. Отже, у районах (жовтень – листопад 1945 р.) Станіславської і Тернопільської областей створили приблизно 100 рухливих відділів і груп, які виловлювали та ліквідували групи¹¹⁸⁶.

Рухливі відділи встановлювали зв'язок із місцевими органами НКВС і НКДБ. Їхнім завданням було переслідувати виявлену групу до повного її знищення (листопад 1945 р.)¹¹⁸⁷. Водночас здійснювали

¹¹⁸² Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 4 : Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля : інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1943 – 1959) / [упоряд. Анатолій Кентій, Володимир Лозицький, Ірина Павленко]. К. Торонто : Літопис УПА, 2002. Кн. 1 : 1943 – 1945. С. 397 – 399.

¹¹⁸³ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 55 (1953). Спр. 5. Т. 1. Арк. 333; Т. 4. Арк. 31 – 33.

¹¹⁸⁴ Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 4 : Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля : інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1943 – 1959) / [упоряд. Анатолій Кентій, Володимир Лозицький, Ірина Павленко]. К. Торонто : Літопис УПА, 2002. Кн. 1 : 1943 – 1945. С. 56.

¹¹⁸⁵ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 55 (1953). Спр. 5. Т. 4. Арк. 50 – 51.

¹¹⁸⁶ Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 4 : Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля : інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1943 – 1959) / [упоряд. Анатолій Кентій, Володимир Лозицький, Ірина Павленко]. К. Торонто : Літопис УПА, 2002. Кн. 1 : 1943 – 1945. С. 512.

¹¹⁸⁷ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 55 (1953). Спр. 5. Т. 4. Арк. 51.

оперативно-бойову діяльність ВВ НКВС Українського округу (за період 20 липня – 30 серпня 1945 р.), розставили 623 гарнізони у всіх західних областях України, перед кожним поставили конкретні завдання з ліквідації певних груп, боївок, які перебували на обліку органів НКВС, НКДБ і штабів військ. Для ліквідації більших відділів, що діяли в різних районах, створили рейдуючі, “рухливі” відділи (силою до однієї стрілецької роти, всього таких відділів сформували 46). Від начальників гарнізонів вимагалось щоденно й безперервно здійснювати пошук націоналістів та широко застосовувати всі форми, методи боротьби з підпіллям. Пошуки відбувалися шляхом прочісування населених пунктів, лісових масивів, інших схованок, закладення засідок, секретів; несподівано оточувалися населені пункти з метою виявлення підпільників, які переховувалися, застосовувався демонстративний відхід із населених пунктів з несподіваним поверненням військових груп тощо; широко розгорталися операції в нічний час¹¹⁸⁸. Зокрема, радянські документи засвідчують, що на території західних областей у січні – квітні 1946 р. було розміщено понад 3 500 гарнізонів регулярних військ, не враховуючи завжди присутніх військ НКВС, а також 3 593 винищувальних батальйонів¹¹⁸⁹. Для забезпечення виборів до ВР СРСР, а паралельно і ліквідації українського визвольного руху, командування Прикарпатського військового округу у лютому 1946 р. створило 894 гарнізони (у середньому сюди входили 20 осіб, озброєних станковими, ручними кулеметами, автоматами та гвинтівками): 342 – у Станіславській області, 88 – Чернівецькій. Водночас від військ НКВС виставили 105 гарнізонів у Станіславській області, 53 – Дрогобицькій¹¹⁹⁰. Додатково були організовані 70 маневрених загонів (чисельністю до 100 осіб) на бронетранспортерах і бронемашинах¹¹⁹¹. Вибірчий процес забезпечували спеціально передислоковані дивізії Київського й Одеського військових округів¹¹⁹².

¹¹⁸⁸ Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы : в 2 т. / [под ред. А. Н. Артизова]. М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. Т. 2 : 1944 – 1945. С. 764.

¹¹⁸⁹ Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 5 : Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля : інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1943 – 1959) / [упоряд. Анатолій Кентій, Володимир Лозицький, Ірина Павленко]. К. Торонто : Літопис УПА, 2002. Кн. 2 : 1946 – 1947. С. 14.

¹¹⁹⁰ Стасюк О. Радянські виборчі кампанії повоєнного періоду та політика радянзації західноукраїнського суспільства / Олександра Стасюк, Василь Ільницький // Радянські виборчі кампанії в Західній Україні (1946 – 1951 рр.). Збірник документів і матеріалів / [упоряд. і відп. ред. О. Й. Стасюк] ; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2011. С. 9.

¹¹⁹¹ Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 5 : Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля : інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1943 – 1959) / [упоряд. Анатолій Кентій, Володимир Лозицький, Ірина Павленко]. К. Торонто : Літопис УПА, 2002. Кн. 2 : 1946 – 1947. С. 60.

¹¹⁹² Стасюк О. Радянські виборчі кампанії повоєнного періоду та політика радянзації західноукраїнського суспільства / Олександра Стасюк, Василь Ільницький // Радянські виборчі кампанії в Західній Україні (1946 – 1951 рр.). Збірник документів і матеріалів / [упоряд. і відп. ред. О. Й. Стасюк] ; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2011. С. 9.

5 січня 1946 р. командувач військ Львівського військового округу видав наказ про прикриття посиленими військами (артилерією, танками, мінометами, механізованими частинами, літаками) виборчих дільниць. Для охорони 595 дільниць виділили 6 140 військовиків, крім прикордонників і військ НКВД. 30 січня 1946 р. їм подали ще додатковий список 64 сіл з вимогою забезпечити охорону силами 52-ї армії¹¹⁹³. В інструкції щодо охорони виборчої дільниці зазначено: “Ніяка перевага сил противника і ніякі втрати не дають право начальнику гарнізону перепинити бій і почати відхід [...] до останнього патрона. Закінчились патрони – бий штиком і прикладом”¹¹⁹⁴. У 1946 р. продовжувалася тенденція до збільшення чисельності розквартированих гарнізонів. Так, у цей час на Станіславщині дислокувалися 616 військових гарнізонів, які охоплювали майже усі села області. Водночас тут було 2 000 осіб оперативного резерву, 120 оперативних працівників МВС зі східних областей України, 65-ї і 82-ї дивізії МВС, що провели 6 728 операцій і засідок, результатом яких стала загибель й арешт близько 5 000 націоналістів¹¹⁹⁵.

Такими потужними з’єднаннями практично вдалося заблокувати всі населені пункти та закрити доступ до них підпільників. В інформації Станіславського обкому партії ЦК КП(б)У про здійснені заходи щодо посилення боротьби з формуваннями УПА і підпіллям ОУН та підготовки виборів до Верховної Ради СРСР на території області від 15 січня 1946 р. стверджується: “З метою посилення боротьби з українсько-німецькими націоналістами і забезпечення підготовки виборів до Верховної Ради СРСР до 10/1-1946 року командуванням 38-ї армії і внутрішніх військ НКВС були поставлені в 564 селах і райцентрах області військові гарнізони чисельністю 20 – 30 осіб. [...] Відмобілізовані і командировані в райони і села області 420 осіб обласного партійно-радянського і комсомольського активу для проведення масової політичної роботи на виборчих ділянках”¹¹⁹⁶.

Відповідно до вказівок командування військ Прикарпатського військового округу політвідділу 38-ї армії щодо роз’яснення

¹¹⁹³ Горбаль М. Довідник-пошуковець. Реєстр осіб, пов’язаних з визвольною боротьбою на теренах Дрогобиччини. 1939 – 1950 (за архівними документами) / Мирослав Горбаль. Торонто – Львів : Літопис УПА, 2003. Т. 6. С. 883. (Літопис УПА. Серія “Бібліотека”).

¹¹⁹⁴ Горбаль М. Довідник-пошуковець. Реєстр осіб, пов’язаних з визвольною боротьбою на теренах Дрогобиччини. 1939 – 1950 (за архівними документами) / Мирослав Горбаль. Торонто – Львів : Літопис УПА, 2003. Т. 6. С. 883. (Літопис УПА. Серія “Бібліотека”).

¹¹⁹⁵ Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 5 : Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля : інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1943 – 1959) / [упоряд. Анатолій Кентій, Володимир Лозицький, Ірина Павленко]. К. Торонто : Літопис УПА, 2002. Кн. 2 : 1946 – 1947. С. 309.

¹¹⁹⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 51. Арк. 79; Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 5 : Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля : інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1943 – 1959) / [упоряд. Анатолій Кентій, Володимир Лозицький, Ірина Павленко]. К. Торонто : Літопис УПА, 2002. Кн. 2 : 1946 – 1947. С. 56.

особовому складу особливостей завдань, пов'язаних із проведенням виборів до Верховної ради СРСР на території західних областей України та ліквідацією формувань УПА у Станіславській, Тернопільській та Чернівецькій областях (від 9 січня 1946 р.), гарнізони мали розміщуватися компактно в окремих від місцевого населення приміщеннях. При цьому приміщення мали відводитися за вказівками райвиконкомів і за згодою райвідділів НКВС. Щоправда, ситуація виглядала зовсім інакше: розквартировуючись у населених пунктах, гарнізони вибирали найкращі будинки, з яких виганяли мешканців. Через недостатнє матеріальне забезпечення гарнізонів їхнє утримання лягало передусім на плечі селянства, яке змушене було надавати військовослужбовцям харчі, постачати сіно для фуражу. Однак збіднілі за час війни селяни самі ледве зводили кінці з кінцями і часто не виконували накладених на них обов'язків, що штовхало гарнізонників на шлях крадіжок і мародерства. Обов'язковим елементом у проведенні виборів були обшуки, пограбування і руйнування. Зокрема, на нараді у м. Станіслав йшлося, що під час операцій із виселення військовики “мило, пачку сірників тянуть, на самогон кидаються”¹¹⁹⁷. У підпільному звіті провідника Долинського окружного проводу ОУН про підготовку та процес виборів до Верховної Ради СРСР зазначено: “Гарнізони прохарчувалися в дуже мінімальній кількості з військових магазинів. Харчі переважно добирали з сіл. Харчі здобували дорогою збірок, при помочі сільради, але що населення не давало, забирали большевики харчі дорогою грабунків”¹¹⁹⁸.

Військове командування визнавало факти порушень і навіть намагалося з ними боротися, проте, з огляду на розпорошеність військ по території, ці дії були малоефективними. Зокрема, начальник Політичного управління Прикарпатського воєнного округу, генерал-майор Л. Брежнев доповідав у ЦК КП(б)У про низку фактів грабежів, мародерств¹¹⁹⁹. Покарання злочинців із військових були радше винятком. Переважно влада закривала очі на подібні випадки, огульно трактуючи західних українців як антирадянський елемент, щодо якого необов'язково дотримуватися принципів “соціалістичної законності”.

¹¹⁹⁷ ДАІФО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 259. Арк. 65.

¹¹⁹⁸ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 38. Арк. 138 – 145.

¹¹⁹⁹ Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 5 : Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля : інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1943 – 1959) / [упоряд. Анатолій Кентій, Володимир Лозицький, Ірина Павленко]. К. Торонто : Літопис УПА, 2002. Кн. 2 : 1946 – 1947. С. 59 – 67.

У наступні роки дислокація, чисельність частин і підрозділів внутрішньої охорони МДБ Українського округу зазнали часткових змін. Так, на 15 серпня 1951 р. ситуація склалася така: у Дрогобицькій обл. дислокувалися внутрішні війська 91-го полку і 332-го полку 62-ї дивізії, прикордонні загони 5-й, 6-й і 7-й Українського округу; у Станіславській – внутрішні війська 215-го полку, 331-го полку і 333-й полку 82-ї дивізії, 3-й окремий стрілецький батальйон (ОСБ) і 1-й батальйон 446-го полку, прикордонні загони 33-й Закарпатського округу; Чернівецькій – внутрішні війська 1-ї роти 331-го полку 82-ї дивізії, прикордонні загони 31-й, 33-й Закарпатського округу; у Закарпатській – прикордонні загони 14-й, 27-й, 33-й і 87-й Закарпатського округу¹²⁰⁰.

Крім цього, для охорони найбільш важливих об'єктів нафтової і газової промисловості у Дрогобицькій і Станіславській областях розміщували додаткові сили¹²⁰¹. Окремо слід відзначити, що в районах Станіславської і Дрогобицької областей, де були підприємства, об'єкти лісового господарства, додатково дислокувалися ВВ МДБ (15 листопада 1949 р.). Частина гарнізонів безпосередньо охороняла підприємства тресту, а саме: у Вигодському, Долинському, Рожнятівському, Надвірнянському, Жаб'ївському, Яремчанському районах дислокувалися 1-а, 3-а, 5-а, 7-а, 8-а роти 215-го полку, 4-ї роти 331-го полку 82-ї дивізії ВВ МДБ. Водночас ці війська залучалися до проведення чекістсько-військових операцій з ліквідації підпілля й одночасно охороняли підприємства “Станіславліспрому”. Об'єкти лісового господарства забезпечувалися відомчою пожежно-сторожовою охороною, кількість якої складала 335 осіб (при штаті 425 осіб). Ця охорона, у своїй більшості укомплектована місцевими мешканцями, була озброєна гвинтівками іноземного зразка, і до боротьби практично не залучалася¹²⁰².

Водночас із 1944 р. на території Дрогобицької і Станіславської областей розташовувалася 32 дивізія військ НКВС-МВС з охорони залізниць (командир дивізії полковник Феодосій Ліпецький). Загалом дивізія налічувала чотири полки, з них 154-й стрілецький полк базувався у Станіславській, а 330-й – у Дрогобицькій області. Окремі підрозділи внутрішніх військ залучались для проведення великих

¹²⁰⁰ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 91. Арк. 160, 360.

¹²⁰¹ Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 3 : Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля : директивні документи ЦК Компартії України. 1943 – 1959 / [упоряд. Олександр Вовк, Іван Павленко, Юрій Черченко]. К. Торонто : Літопис УПА, 2001. С. 269.

¹²⁰² ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 60 (1953). Спр. 3. Т. 8. Арк. 60 – 61, 69 – 70; Ф. 13. Спр. 372. Т. 64. Арк. 103 – 104.

операцій із території РФСРР і БРСР, які відправлялися у кількамісячні відрядження до західних областей України.

До боротьби з українським визвольним рухом активно залучали міліцію, яка була активною у Карпатському краї ОУН упродовж усього часу. Міліція мала достатньо розгалужені додаткові структури, що мали на меті сприяти успішній діяльності. У лютому 1949 р. на посади дільничних уповноважених міліції підлягали відборові: 392 осіб у Дрогобицькій, 330 – у Закарпатській, 330 – у Станіславській, 190 – у Чернівецькій областях¹²⁰³. При цьому дільничні мали постійно перебувати у селах і вести безперервну боротьбу з українським визвольним рухом та зміцнювати органи радянської влади. Саме тому спецслужби турбувало, що з 273 слідчих уповноважених міліції, які обслуговували села, тільки 148 постійно проживали на місцях, а 125 жили в райцентрах та обслуговували закріплені за ними села, періодично виїжджаючи туди. Наголошувалося на необхідності всім уповноваженим жити в селах, які вони обслуговували¹²⁰⁴.

Незважаючи на цілу низку проблем, діяльність органів міліції була результативною. Так, за 11 місяців 1952 р. дільничними уповноваженими, постовими міліції і патрулями у Дрогобицькій області було проведено 8 165 засідок, понад 3 720 прочісувань. 11 місяців 1953 р. дали такі результати: 7 576 засідок, 2 170 прочісувань¹²⁰⁵. Водночас мало місце недоукомплектування. На 5 березня 1950 р., згідно зі штатним розписом Станіславської області, передбачалося 772 дільничних уповноважених міліції, за списком було 692 осіб, тобто потрібно було залучити ще 80 осіб. Недостача кадрів спричинялася значними втратами при зіткненнях із підпільниками. Так, тільки 1949 р. загинули 39 дільничних уповноважених, а в січні-лютому 1950 р. сім; 10 осіб звільнилися через інвалідність. Крім того, за 1949 р., січень і лютий 1950 р. звільнено з різних причин 109 осіб, підвищено за посадою 19 і понижено на посаді 23 особи¹²⁰⁶.

З метою ефективної боротьби у липні 1945 р. створили Прикарпатський військовий округ, який охоплював Станіславську, Тернопільську, Чернівецьку, Вінницьку, Закарпатську області. Штаб округу дислокувався у м. Чернівці (очолив генерал Андрій

¹²⁰³ Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 3 : Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля : директивні документи ЦК Компартії України. 1943 – 1959 / [упоряд. Олександр Вовк, Іван Павленко, Юрій Черченко]. К. Торонто : Літопис УПА, 2001. С. 355; Реабілітовані історією. Закарпатська область. У двох книгах / [ред. кол. І. М. Різак, заст. гол. О. Д. Довганич, секретар О. В. Хланта та ін.]. Ужгород : ВАТ “Видавництво “Закарпаття”, 2003. Кн. 2. С. 129 – 131.

¹²⁰⁴ ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 9. Спр. 145. Арк. 111.

¹²⁰⁵ ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 17. Спр. 68. Арк. 24.

¹²⁰⁶ ДАІФО. Ф. 1-П. Оп. 1. Спр. 1154. Арк. 184.

Єрьоменко, а начальником політвідділу став генерал-майор Л. Брежнев). До його складу входили з'єднання 4-го Українського фронту, 38-а армія генерала Кирила Москаленка і 18-а армія генерала Антона Гастиловича. У травні 1944 р. організовано Львівський військовий округ із штабом у м. Рівне (з липня – у м. Львів), що охоплював Волинську, Дрогобицьку, Львівську, Рівненську та Житомирську області. Очолив його генерал-полковник Микола Пухов. На території округу дислокувалися 1-а гвардійська, 13-а, 5-а, 27-а, 4-а, гвардійська танкова армії, одна військово-повітряна армія, артилерійські бригади у містах Золочів та Яворів Львівської обл., у складі ПрикВО – з'єднання колишнього 4-го Українського фронту, зокрема, 38-а та 18-а армії¹²⁰⁷. Після закінчення війни до складу Львівського військового округу увійшла значна частина 1-го Українського фронту. Серед них – 1-а гвардійська армія генерала Андрія Гречка, 13-а армія генерала Миколи Пухова (25 000 осіб), 52-а генерала Костянтина Коротеєва (28 000 осіб), 27-а генерала Сергія Трофименка, 4-а гвардійська танкова генерала Дмитра Лелюшенка, військово-повітряна армія, артилерійські бригади. 3 травня 1946 р. обидва округи з'єднано в один Прикарпатський округ зі штабом у Львові під командуванням генерала армії А. Єрьоменка. Крім того, 52-а армія генерал-полковника К. Коротеєва розквартирувала 1 101 гарнізон у Дрогобицькій, Львівській і частково Кам'янець-Подільській областях. Їхніми силами (близько 28 000 осіб) з 15 січня до 11 лютого 1946 р. було знищено 227 формувань УПА¹²⁰⁸. Проте в окремих регіонах концентрація військово-чекістських сил була колосальною, а укомплектованість значно переважала інші. Наприклад, сам Т. Строкач визнавав, що жодна зі західних областей України не мала таких потужних націоналістичних сил, як Станіславська. Чисельність внутрішніх військ на її території в один – два рази, а порівняно з деякими областями навіть втричі переважала інші. Кількісно органи НКВС краще були укомплектовані в Станіславській області, ніж в інших: кілька сотень осіб були прислані для боротьби з підпіллям. Незважаючи на це, особисто М. Хрущов майже на кожній нараді говорив про те, що ця область у боротьбі із українським визвольним рухом “пасла задніх”¹²⁰⁹.

¹²⁰⁷ Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історичні нариси / [за ред. С. Кульчицького]. К. : Інститут історії України НАН України, 2005. С. 384 – 385.

¹²⁰⁸ Кентій А. Нарис боротьби ОУН-УПА в Україні (1946 – 1956 рр.) / Анатолій Кентій. К. : Інститут історії України НАН України, 1999. С. 13; Гогун А. Между Гитлером и Сталиным. Украинские повстанцы / А. Гогун. СПб. : Издательский дом “Нева”, 2004. С. 227; ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 7. Спр. 221. Арк. 8.

¹²⁰⁹ ДАІФО. Ф. 1-П. Оп. 1. Спр. 393. Арк. 69 – 70.

Радянський Союз як тоталітарна держава опирався на розгалужений репресивно-каральний апарат. Особливе місце у цій системі відводилося пенітенціарним закладам. На них покладалися завдання не лише фізично утримати особистість впродовж певного часу за ґратами, але й зламати її морально і психологічно, позбавити навіть думки про можливий спротив владі. Через це майже кожен, хто потрапляв у лабеті каральної системи, намагався уникнути покарання або втекти з ув'язнення. Зрозуміло, що втечі були характерними не лише для радянської держави, але й для будь-якої іншої країни. Проте саме через масові засудження, а отже, і наявність величезної кількості ув'язнених траплялися чисельні спроби втеч.

Мережа пенітенціарних закладів на західноукраїнських землях почала створюватися одночасно зі становленням адміністрації. Місцям ув'язнення відводилося центральне місце при радянзації краю і боротьбі з опозицією. У всіх областях та районних центрах Карпатського краю упродовж 1940 – 1950 рр. функціонували пенітенціарні заклади. Вони відрізнялися масштабами, кількістю ув'язнених та функціональним призначенням. Паралельно із в'язницями були пересильні пункти закритого типу. Тут утримувалися окремі особи чи цілі родини, яких готували до депортації у віддалені регіони СРСР. Такі пересильні пункти діяли у кожному районі. Окрім цього, у кожному районі при відділах НКВС-МВС і НКДБ-МДБ функціонували камери попереднього затримання для осіб, які перебували під слідством; після винесення вироку їх відправляли до стаціонарних тюрем. Радянська адміністрація ретельно приховувала не тільки документи про боротьбу з підпіллям, але й справи про пенітенціарну систему.

Діяльність репресивно-карального апарату спричинила переповнення в'язниць. Так, у Чернівецькій області (на 1 січня 1945 р.) функціонувало чотири тюрми: № 1 (ліміт 660 в'язнів) – утримувалося 776 (475 заарештованих, 64 засуджених до ВМП, 110 на різні терміни засуджених, 129 тих, які ухилялися від призову в ЧА); № 2 (ліміт 160) – утримувалося 416 (18 заарештованих, 179 засуджених на різні терміни ув'язнення, 219 тих, які ухилялися від призову в ЧА); № 3 (ліміт 100) утримувалося 200 (178 затриманих, двоє засуджених до ВМП, 20 на різні терміни ув'язнення); № 4 (ліміт 80) утримувалося 41 (36 заарештованих, троє засуджених на різні терміни). Разом ліміт становив 1 000 осіб, всього утримувалося 1 433 (705 підслідних, засуджених 66 до ВМП, 312 на різні терміни

засуджених, 348 тих, які ухилялися від призову в ЧА)¹²¹⁰. Така ситуація була у всіх областях, які входили до Карпатського краю. Тобто усі пенітенціарні заклади були переповнені, що спричиняло недотримання санітарно-гігієнічних вимог, призводило до масових спалахів епідемічних хворіб, порушувало громадянські і людські права¹²¹¹.

Всупереч категоричній забороні МДБ УРСР і УМДБ деякі міськрайоргани МДБ створювали свої КПЗ, у яких начальники МВ/РВ МДБ утримували заарештованих¹²¹².

Попри всі намагання зробити пенітенціарну систему “ідеальною” у плані репресій, механізм давав збій. Передусім це зумовлювалося людським фактором, низьким моральним рівнем персоналу, а також відсутністю дисципліни. Приїжджі кадри, які заповнили усі керівні (і не тільки) посади, не бажали перебувати на цій території та намагалися повернутися у рідні краї. При цьому вони поводитися як відверті загарбники, відчуваючи безкарність.

Потрібно наголосити, що модель радянської системи, яка будувалася на відвертих приписах і замовчуваннях небажаної інформації, проектувалася на усі сфери життя. Не стала винятком і структура виконання покарань. Так, місцеве керівництво, намагаючись приховати свої промахи, не одразу повідомляло про втечі ув'язнених. Оскільки це набрало значних масштабів, центральне керівництво, прагнучи контролювати ситуацію, володіти оперативними даними, вимагало негайно інформувати про втечі. З цією метою МДБ СРСР видало навіть спеціальний циркуляр (№ 19 від 11 лютого 1944 р.) для інформування про втечі ув'язнених із міськрайвідділів МДБ, які слід було подавати у відділ “А” УМДБ упродовж доби після втечі. При поданні спеціального повідомлення про втікача потрібно було вказувати його особисті та оперативні дані, дату арешту, статті звинувачення, термін утримання в КПЗ, з якої здійснив втечу. Проте, незважаючи на чіткі вказівки, спецповідомлення про втечі і самовбивства заарештованих та тимчасово засуджених із більшості міськрайвідділів МДБ надходили із великими запізненнями (ймовірно, сподівалися самостійно знайти втікача, приховавши власну недолугість). Так, повідомлення про втечу ув'язненого М. Горака з приміщення Хирівського РВ МДБ, що

¹²¹⁰ Зведення “Про кількість і склад ув'язнених утримуваних в тюрмах Чернівецької області станом на 1.1.1945 р.” : машинопис // Приватний архів Василя Ільницького. 1 арк.

¹²¹¹ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 10. Спр. 11. Арк. 329; Оп. 6. Спр. 46. Арк. 1 – 1зв.

¹²¹² ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 94. Арк. 2.

трапилася 15 березня 1946 р., було вислано в УМДБ тільки 25 червня¹²¹³.

Водночас у керівників обласних УМДБ постійно вимагали вчасного інформування про втечі чи самогубства в'язнів. Наголошувалося, що до винних у порушенні термінів подання інформації будуть застосовувати найсуворіші адміністративні покарання¹²¹⁴. Незважаючи на те, що кожен випадок (причини, обставини втечі заарештованих) ретельно розслідувався і аналізувався, винні суворо каралися, втечі продовжувалися¹²¹⁵.

Загалом втечі поділялися на індивідуальні та групові, втечі під час конвоювання або зі слідчих ізоляторів, рідше – зі стаціонарних тюрем МДБ, самогубства. Розшуки втікачів здійснювали впродовж усього періоду боротьби і навіть на завершальному етапі визвольного руху (середина 1950-х рр.), шукали осіб, які здійснили втечу ще з 1940-х рр.¹²¹⁶. У розшукових справах середини 1950-х рр. зазначалися детальні описи прикмет на розшукуваних оунівців-втікачів, додавалися їхні фотографії¹²¹⁷.

Втечі під час конвоювання часто закінчувалися смертю утікачів¹²¹⁸. Водночас зазначимо, що застосування “спеціальних” або ж “активних” методів допиту витримували далеко не всі. Відтак людина прагнула закінчити свої муки у будь-який спосіб ще й тому, щоб не видати організаційної таємниці. За відсутності можливостей для втечі затримані, не витримуючи тортур і не бажаючи повідомляти інформацію та йти на співпрацю із спецслужбами, вчиняли самогубство¹²¹⁹. В окремих працівників випадки самогубств заарештованих траплялися неодноразово¹²²⁰.

Більшість затриманих намагалися скористатися найменшим шансом на втечу. Зі збільшенням чисельності заарештованих виросла і кількість спроб втеч з-під варти. У другій половині 1940-х рр. така ситуація мала місце у всіх областях, які входили до Карпатського краю ОУН. Самі спецслужби писали про значне збільшення чисельності втеч заарештованих і тимчасово затриманих із приміщень міськрайвідділів МДБ. З цього приводу було навіть видано спеціальний наказ № 0091 від 29 листопада 1946 р. “Про

¹²¹³ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 10. Спр. 16Б. Арк. 320.

¹²¹⁴ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 10. Спр. 16Б. Арк. 320зв.

¹²¹⁵ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 10. Спр. 13. Арк. 17, 23, 33, 35.

¹²¹⁶ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 17. Арк. 5 – 13.

¹²¹⁷ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 17. Арк. 4.

¹²¹⁸ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 176. Арк. 21; Оп. 10. Спр. 19. Арк. 48.

¹²¹⁹ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 176. Арк. 21; Оп. 10. Спр. 14. Арк. 244; Спр. 19. Арк. 48; Ф. 2-Н. Оп. 108 (1954). Спр. 1. Арк. 125 – 126.

¹²²⁰ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 10. Спр. 24. Арк. 77.

посилення охорони заарештованих і заходів ліквідації втеч”. Деякі націоналісти були визнаними “спеціалістами” у здійсненні втеч, наприклад, Семен Михайлюк-“Орел”. За націоналістичну діяльність його сім’ю виселили до віддалених областей СРСР. Упродовж весни 1947 – жовтня 1949 р., працюючи провідником кущового проводу, він особисто здійснив 14 акцій. У січні 1947 р. був затриманий і доставлений до Гвоздецького РВ МДБ, звідки втік. У квітні 1948 р. повторно захоплений уже Заболотівським РВ МВС – і також втік. Навесні 1949 р. на станції смт Заболотів Станіславської обл. втретє уник затримання працівниками міліції. Але 4 листопада 1949 р. С. Михайлюк-“Орел” загинув¹²²¹. В окремих райвідділах втечі набрали постійного характеру. Так, у РВ МДБ Меденицького району тільки у листопаді 1947 р. (11 – 12 і 24 листопада 1947 р.) було дві втечі¹²²².

Відбувалися індивідуальні та групові втечі зі слідчих ізоляторів, рідше – стаціонарних тюрем. Через відсутність у західних областях України типових КПЗ, заарештовані утримувалися у непристосованих для цього приміщеннях. Відтак у Дрогобицькій області впродовж 1947 р. відбулося 36 втеч націоналістів, а у 1948 р. дев’ять¹²²³.

Варто зазначити, що з КПЗ переважно траплялися групові втечі. Наприклад, у ніч на 7 квітня 1945 р. 10 затриманих здійснили втечу через пролом стіни КПЗ райвідділу НКВС у Журавному. Для перевірки обставин події Журавненський райком КП(б)У призначив комісію у складі Сипіна (районний прокурор), Колісника (уповноважений ЦК КП(б)У), Мухачова (представник УНКДБ Дрогобицької області)¹²²⁴. Випадки колективних втеч траплялися і в інших районах. У ніч на 1 травня 1945 р., виламавши решітку вікна, з КПЗ Долинського РВ НКВС втекли шість заарештованих учасників ОУН і УПА¹²²⁵.

Відбувалися поодинокі спроби звільнитися з тюрми шляхом нападу на наглядачів. Рідше, однак, траплялися втечі під час конвоювання великих груп затриманих. Причини цього полягали у тому, що в обласних центрах конвоювання заарештованих не завжди

¹²²¹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 60 (1953). Спр. 3. Т. 6. Арк. 88 – 89.

¹²²² ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 10. Спр. 19. Арк. 50.

¹²²³ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 90 (1951). Спр. 49. Арк. 197 – 198.

¹²²⁴ ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 6. Спр. 46. Арк. 93.

¹²²⁵ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 55 (1953). Спр. 5. Т. 2. Арк. 88.

здійснювалося призначеними для цього спеціальними автомашинами (автозаками), а також з порушеннями відповідних вимог¹²²⁶.

Траплялися втечі поранених підпільників, які перебували на лікуванні у місцевих медичних закладах¹²²⁷. Романія-Марія Симків (освіта вища, закінчила фармацевтичний факультет Львівського медичного інституту) у грудні 1945 р. під час проведення спецоперації була поранена, захоплена і поміщена до Калуської районної лікарні. Однак 1946 р. вона втекла з лікарні до Львова, де переховувалася, а потім за завданням підпілля ОУН легалізувалася, отримала документи уродженки м. Львів і вступила до Львівського медичного інституту. Попри те, і надалі продовжувала націоналістичну діяльність¹²²⁸.

У процесі боротьби з українським визвольним рухом у Карпатському краї ОУН радянські репресивно-каральні органи активно співпрацювали як у межах СРСР, так із аналогічними структурами сусідніх держав. Така співпраця відрізнялася масштабами, результативністю.

Співпраця відбувалася на рівні міжрайонних, міжобласних, міжреспубліканських, міждержавних контактів репресивно-каральних органів. Переважно вона проявлялася у проведенні спільних військово-пошукових операцій, передачі затриманих осіб, вилученні документів, літератури, обміні розвідувальною інформацією тощо. Найтісніша взаємодія відбувалася між районними та обласними, обласними – центральними органами НКВС-МВС і НКДБ-МДБ УРСР (у формі звітності, рекомендацій, вказівок щодо боротьби, делегування працівників тощо). Проблему боротьби з підпіллям Карпатського краю на особистому контролі тримало вище керівництво МДБ СРСР, постійно акцентуючи увагу на зниженні її інтенсивності. Навіть на завершальному етапі боротьби заступник начальника 2-го Головного управління МДБ СРСР генерал-лейтенант Яків Єдунов 27 серпня 1949 р. писав заступникові міністра держбезпеки УРСР генерал-лейтенанту В. Дроздову про послаблення оперативно-розшукової діяльності щодо членів Карпатського краю ОУН¹²²⁹. Попри відносно жорстку систему звітності та підконтрольності часто виникали суперечки між працівниками місцевих, республіканських та всесоюзних репресивно-каральних

¹²²⁶ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 10. Спр. 25. Арк. 32–32 зв.; Оп. 6. Спр. 143. Арк. 11; Спр. 151. Арк. 183–186; Спр. 624. Арк. 17зв. 18; Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 2. Арк. 63; Спр. 12. Арк. 190 – 193.

¹²²⁷ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 58 (1953). Спр. 11. Арк. 157.

¹²²⁸ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 60 (1953). Спр. 7. Т. 3. Арк. 60, 123 – 125.

¹²²⁹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 110 (1954). Спр. 2. Т. 5. Арк. 267.

органів, оскільки останні вимагали ретельних і постійних звітів. Наприклад, заступник начальника Управління 2-Н МДБ УРСР Леонід Пастельняк 23 квітня 1948 р. звертався до заступника начальника УМДБ Станіславської області А. Костенка з вимогою негайної відповіді щодо стану агентурної розробки та розшуку членів Карпатського крайового проводу ОУН. Проте відповідь не надходила, у зв'язку з чим керівництво МДБ УРСР (Леонід Пастельняк, заступник начальника управління 2-Н МДБ УРСР Іван Шорубалка) ще чотири рази зверталося з вимогою терміново надати необхідні дані. Інформація із УМДБ Станіславської області надійшла лише 14 липня¹²³⁰. Республіканське керівництво не мало важелів (не допомагали ні моральні, ні матеріальні, ні дисциплінарні заходи), які могли б змусити керівництво областей “стрибнути вище власних можливостей” та ліквідувати український визвольний рух у найкоротші терміни. Місцеві працівники репресивно-каральних органів робили все можливе для ліквідації підпілля. Матеріали контрольно-наглядової справи № 304 “Верховинці” на працівників Карпатського крайового проводу ОУН чітко про це свідчать.

Виокремимо ще одну проблему, яка турбувала республіканське та всесоюзне керівництво, – боротьба із членами Проводу ОУН, які дислокувалися у Станіславській та Дрогобицькій областях. Для їхньої ліквідації присилали досвідчених оперативних працівників. Гостро стояло питання про діяльність оперативної групи з ліквідації членів Проводу ОУН, яка базувалася у Львові. Особливо це спостерігалось впродовж 1944 – 1946 рр. Для зняття усіх суперечностей рекомендувалося всі питання, пов'язані з членами Проводу, розв'язувати через спецгрупу Міністерства, яка перебувала у Львові. Обласне управління мало діяти тільки після її санкції. Ставилася вимога будь-які дані про членів Проводу негайно повідомляти спецгрупі. Для розв'язання проблеми пропонувалося виділити при міністерстві (у складі 1-го відділення) спеціально одну – дві особи для контролю за роботою обласних управлінь із розробки членів Проводу¹²³¹.

Більш інтенсивною була співпраця між РВ, МВ, обласними УМДБ УРСР, особливо на рівні організації спільних бойових операцій¹²³². До речі, підпільники часто переховувалися саме на стику

¹²³⁰ Ішук О. Життя та доля Михайла Дяченка-“Марка Босслава” / Олександр Ішук. Торонто – Львів : Літопис УПА, 2010. Кн. 9. – С. 17. (Літопис УПА. Серія “Події і люди”).

¹²³¹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 31 (1953). Спр. 3. Арк. 38 – 39.

¹²³² ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 57 (1953). Спр. 1. Т. 3. Арк. 1.

районів, областей. Оскільки районне, обласне керівництво МДБ насамперед намагалося зліквідувати і відзвітувати про знищення націоналістів на своїй території, при цьому менше звертали уваги на тих, які діяли на межі районів, областей (вони часто “губилися” у звітах, а потім “знаходилися”), не бажаючи мати на обліку додаткову групу підпільників, про стан ліквідації якої потрібно було періодично звітувати. Межі районів, областей також зазнавали корекції, чіткого адміністративного поділу не було, що давало підстави керівництву спецслужб відповідати, що це не їхня компетенція¹²³³.

Для ефективного розшуку і ліквідації підпілля районних, кущових, станичних проводів ОУН та навіть окремих підпільників (відповідно до наказу МДБ СРСР № 00469 від 14 грудня 1948 р.) створювалися міжрайонні чекістсько-військові групи, які проводили і міжрайонні операції¹²³⁴. Наприклад, 7–9 лютого 1948 р., 5-й прикордонний загін провів операцію на кордоні Боринського та Славського районів, у результаті якої ліквідував залишки сотні Василя Шишканинця-“Біра” (чисельністю 35 підпільників) із ним самим включно¹²³⁵.

Співпраця тривала і на рівні обласних Управлінь УМДБ. Так, у травні 1949 р. у селі Петрилів Тлумацького р-ну планувалася спільна чекістсько-військова операція УМДБ Станіславської і Тернопільської областей. Затримка була пов’язана з тим, що УМДБ Тернопільської області не мала точних даних про переховування у с. Петрилів і прилеглому до нього лісовому масиві боївки СБ Тлумацького районного проводу ОУН “Летуна” (чотири особи), кущової боївки “Шугая” (шість осіб), боївки Тлумацького надрайонного проводу ОУН (три особи), також у село із Коропецького р-ну Тернопільської області періодично заходила група із шести націоналістів. Для визначення місць переховування підпільників у с. Петрилів і прилеглому до нього лісовому масиві Тлумацький РВ МДБ у перших числах червня 1949 р. завербував зв’язкового референта СБ Тлумацького районного проводу ОУН, а після розробки та отримання інформації проведено спільну військово-чекістську операцію¹²³⁶.

Спільні операції проводилися і на завершальному етапі боротьби. Так, УМДБ Закарпатської і Станіславської областей 18 березня 1952 р. о 8.00 за агентурними даними і складеними планами УМДБ і

¹²³³ Іщук О. Життя та доля Михайла Дяченка-“Марка Босслава” / Олександр Іщук. Торонто – Львів : Літопис УПА, 2010. Кн. 9. – С. 65. (Літопис УПА. Серія “Події і люди”).

¹²³⁴ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 5. Арк. 47 – 71.

¹²³⁵ ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 9. Спр. 145. Арк. 1.

¹²³⁶ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 2. Арк. 21 – 22.

Рахівського окривдділу МДБ оперативно-чекістською групою, закріпленою за ліквідацією відділу “Карпатського”, із залученням ВВ МДБ, Яремчанського РВ на стику областей провели чекістсько-військову операцію, в результаті якої за 150 м від шосейної дороги Рахів – Яремча знайшли криївку. Після бою спецслужби захопили тяжко пораненого члена Надвірнянського надрайонного проводу ОУН Дмитра Олексюка-“Нечая” і вбиту Анну Скорецьку. Тоді ж вилучили один автомат, один пістолет, 230 патронів. Захопленого Олексюка і тіло Корецької з документами передано УМДБ Станіславської області для подальшого слідства¹²³⁷.

До недоліків у роботі УМДБ областей з ліквідації підпілля на стиках районів та областей можна зарахувати те, що у низці випадків міжрайонні, міжобласні чекістсько-військові групи створювалися поспіхом і без достатньої перевірки матеріалів. Командування операцією часто допускало заміни особового складу ЧВГ, керівництво передоручали другорядним особам. Із 16 військових керівників, виділених у склад міжрайонних і міжобласних ЧВГ, не було жодного офіцера, а там, де офіцери працювали з ЧВГ, наказом не закріплювалися і фактично відповідальними не були¹²³⁸.

У межах міжобласної і міжрайонної співпраці відбувався обмін заарештованими та вилученими документами. Заступник начальника Управління 2-Н МДБ УРСР підполковник Л. Пастельняк 6 січня 1949 р. підняв перед заступником міністра держбезпеки УРСР генерал-майором Михайлом Поперекою клопотання про необхідність направлення для оперативного використання в УМДБ Станіславської області заарештованого Івана Белейовича, якого утримували під вартою у слідчій частині МДБ УРСР. Л. Пастельняк обґрунтував це тим, що І. Белейович тривалий час перебував на території, знав місця переховування керівників підпілля, їхні зв'язки, бази посібників. Враховуючи той факт, що І. Белейовича заарештували за кордоном і місцевим оунівцям про його арешт не було відомо, доправлення до Станіслава мало бути конспіративним. Для переправлення арештованого літаком просили видати проїзні документи старшому лейтенанту Коноплеву та ще двом особам¹²³⁹.

Співпраця між спецслужбами будувалася і шляхом повідомлення про перехід групи націоналістів на ту чи ту територію. Так, заступник начальника МДБ Дрогобицької області полковник Сергій Стехов 11

¹²³⁷ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 35 (1960). Спр. 13. Арк. 82.

¹²³⁸ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 60 (1953). Спр. 3. Т. 7. Арк. 270.

¹²³⁹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 12. Арк. 302.

червня 1949 р. інформував начальника УМДБ Закарпатської області полковника Чередниченка, копією заступника начальника управління 2-Н МДБ УРСР підполковника І. Шорубалку про отриману інформацію (з оунівських штафет провідника Турківського надрайонного проводу ОУН “Максима” до провідника Дрогобицького окружного проводу ОУН “Нечая”) про відправлення підпільної групи на Закарпаття¹²⁴⁰.

Часто траплялися й непорозуміння, оскільки не всі однаково відповідально ставилися до своїх функціональних обов’язків. 25 вересня 1952 р. УМДБ Одеської області просило детально допитати заарештованого УМДБ Станіславської області О. Малика-“Буревія” про відомі йому факти антирадянської діяльності колишніх мешканців м. Болехів. Виконуючи цей запит формально, у жовтні 1952 р. підпільника О. Малика допитали поверхово, а 2 грудня 1952 р. протоколи його допиту направили в УМДБ Одеської області. При цьому було прохання не розшифровувати арешт “Буревія”, а протоколи допиту використовувати як агентурні матеріали. УМДБ Одеської області вдруге (№ 2/255 від 16 січня 1953 р.) звернувся з проханням допитати заарештованих підпільників “Буревія” і “Богдана”. 19 лютого 1953 р. чекісти Станіславської обл. надали відписку, що Я. Мудрий-“Богдан” 29 жовтня 1952 р. був засуджений до ВМП, а підпільник “Буревій” на допиті відмовився давати покази, мотивуючи тим, що він засуджений і нічого більше говорити не буде. Виконати запит УМДБ Одеської області вважали неможливим, оскільки слідство завершилося слідчою частиною МДБ УРСР, куди “Богдана” і “Буревія” етапували (18 лютого 1953 р.)¹²⁴¹. Відтак УМДБ Одеської області втретє звернувся (№ 2/1509 від 10 березня 1953 р.) до УМДБ Станіславської області з вимогою допитати Я. Мудрого-“Богдана”, оскільки його зовсім не допитували.

Ще одним напрямом співпраці на рівні районних – обласних відділів була ідентифікація загиблих, встановлення їхніх біографічних даних, родинних зв’язків тощо. В умовах радянської дійсності були факти не лише співпраці, але й не завжди здорової конкуренції щодо показників. Проводячи операції, військові не тільки незаконно присвоювали собі особисті речі затриманих, але й конкурували за інформацію, яку від них отримували. Це ставало причиною конфліктних ситуацій між різними структурами

¹²⁴⁰ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 11. Арк. 231 – 232, 239, 257, 270.

¹²⁴¹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 105 (1954). Спр. 2. Т. 2. Арк. 280 – 281.

репресивно-каральних органів. Так, 21 жовтня 1946 р., за даними Печеніжинського РВ МДБ, проводилася чекістсько-військова операція, під час якої виявили бункер і захопили Д. Ребрика-“Лимана”. Начальник РВ МДБ, лейтенант Козлов орієнтував командира полку ВВ МВС підполковника Щастного про ймовірне розташування криївки й особисто брав участь в цій операції. З метою отримання даних від затриманого, а також для розгортання подальших заходів Козлов на місці почав допит “Лимана”, який давав покази про крайовий провід ОУН. Присутній при цьому командир полку підполковник Щастний, почувши цю інформацію, забрав затриманого та відвіз до м. Коломия Станіславської обл. для передачі в УМВС. Начальник Коломийського МВ МДБ підполковник Захаров звернувся до начальника УМВС підполковника Ф. Нейзмайлова, який пообіцяв відправити затриманого до Станіслава і передати в УМДБ. Однак цього не було зроблено, а УМДБ не отримало навіть копій протоколів допиту. Натомість за показами “Лимана” УМВС, без погодження із УМДБ, таємно провели чекістсько-військову операцію, під час якої ліквідували Я. Мельника-“Роберта”, його особисту охорону і захопили цінні документи¹²⁴².

Періодично через неузгодженість дій траплялися перестрілки між різними структурними підрозділами та нещасні випадки. Основними причинами цього були помилки, які призводили до загибелі працівників самих спецслужб і мирного населення¹²⁴³.

Попри цілу низку труднощів (незнання мови, території тощо) відбувалися і міждержавні контакти репресивно-каральних органів. Наприклад, керівництво служби безпеки Чехословацької республіки звернулося з проханням про взаємодію з польськими та радянськими військами. Висловлювалося прохання не допустити прориву відділів на радянську територію, зміцнивши кордон на ділянках можливої появи, а у випадку появи переслідувати їх навіть на території Чехословаччини, аж до передачі слідів чехословацьким військам. З цією метою розроблено спільний план ліквідації відділів УПА з командуючим оперативної групи чехословацьких військ полковником генерального штабу¹²⁴⁴. При цьому повідомлялось, що впродовж 7 – 13 квітня 1946 р. з Польщі на територію Чехословаччини зайшли кілька великих формувань УПА. Вказані з'єднання переховувалися у

¹²⁴² ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 56 (1953). Спр. 6. Т. 2. Арк. 177; Игнатов В. Д. Агентура НКВД-МГБ против ОУН-УПА / В. Д. Игнатов. М. : Вече, 2015. С. 234 – 236.

¹²⁴³ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 493. Арк. 73 – 74; Спр. 14. Арк. 42 – 43; Спр. 274. Арк. 157 – 158; Ф. 2-Н. Оп. 65 (1953). Спр. 4. Арк. 32; Оп. 35 (1960). Спр. 1. Арк. 23.

¹²⁴⁴ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 63 (1953). Спр. 1. Т. 1. Арк. 93 – 94.

лісах поблизу чехословацько-польського державного кордону, виходячи в села тільки для купівлі продуктів. Підпільники уникали інцидентів з місцевим населенням, старалися не збурювати його, щоб не викликати негативного ставлення. При бойових зіткненнях вони відстрілювалися пасивно і, не приймаючи оборони, відходили.

Чехословацька влада з метою ліквідації груп наприкінці квітня провела велику військову операцію за участю 19 батальйонів чисельністю 300 – 320 осіб кожний, із застосуванням бронемашин, бронетранспортерів і навіть танків. Загальне керівництво операцією поклали на полковника чехословацького генерального штабу Бершмака. Прикордонні комендатури радянське керівництво привело в повну бойову готовність, а охорону держкордону несли посилені наряди. Для забезпечення зв'язку з чехословацьким командуванням прикордонним округом встановлювався наглядовий пост на кордоні, аналогічний пост встановлювався від чехословацького командування, які зв'язувалися зі своїми штабами телефонами. Вдалося досягнути домовленості про те, що чехословацьке командування щоденно буде інформувати командування Прикарпатського прикордонного округу про процес ліквідації відділів УПА, маршрут руху і чисельність¹²⁴⁵. Співпраця налагоджувалася і через передання затриманих націоналістів спецслужбами Чехословаччини з відповідними структурами УРСР. Активно тривала співпраця з Міністерством безпеки Чехословацької республіки через передачу вилучених документів, серед іншого, було передано звіти зі Стрийського надрайону (ч. 1 30.07 – 13.02; ч. 2 7.02.1946), району “Підгір’я” (1.07 – 31.07.1946 р.), звіт ВО “Говерля” (четвертий квартал 1945 р.)¹²⁴⁶.

КДБ володів інформацією, що в архіві Управління МВС Чехословацької республіки зберігалися матеріали про діяльність ОУН на території Закарпаття і книжково-журнальний фонд колишнього українського музею у Празі. Органи МВС Чехословацької республіки погодилися передати вказані матеріали і книжково-журнальний фонд у розпорядження органів безпеки. Саме тому КДБ УРСР вважав доцільним поставити перед МЗС СРСР питання організації передачі цих матеріалів для вивчення й оперативного використання у роботі. Книжково-журнальний фонд нараховував до 10 000 томів різноманітних книг і журналів¹²⁴⁷.

¹²⁴⁵ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 63 (1953). Спр. 1. Т. 1. Арк. 235 – 236.

¹²⁴⁶ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 58 (1953). Спр. 2. Т. 1. Арк. 70.

¹²⁴⁷ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 1. Арк. 166.

Радянські спецслужби співпрацювали також із польськими військовими силами. Йшлося не тільки про бойову співпрацю, але й, наприклад, про передання заарештованих, цінних документів, обмін інформацією¹²⁴⁸. Оскільки на території Польщі і Чехословаччини діяло багато ліній зв'язку, через які передавали кореспонденцію, звіти, документи, польські органи безпеки періодично перехоплювали ці матеріали. 24 березня 1948 р. польська сторона передала УМДБ УРСР оригінали оунівських документів і фотокопії документів УПА (133 аркуші), які були вилучені під час операції на території Жешувського воєводства. Серед них протоколи СБ ОУН, інформаційні звіти з Дрогобицького (30.06–30.07.1946) та Самбірського (05–06.1946) надрайонів, Бориславського, Журавненського, Самбірського, Славського, Стрийського районів, інструкції по Боринському району (січень 1946 р.)¹²⁴⁹.

Чекісти інтенсивно розшукували націоналістів (бандерівців і мельниківців), які переховувалися на території суміжних із СРСР державами. Так, у Румунській Народній Республіці виявили на проживанні значну кількість учасників підпілля Буковинської округи. Серед них – колишній керівник Михайло Колотило-“Битий” і його організаційні зв'язки: Атанас Колотило, Наталія Коваль, Юрій Козьмин, Олександр Лютик, Тарас Маравик, Олексій Горюк, Юрій Курик та інші. Агентурними даними чекісти встановили, що вказані особи проводили таємні збори на квартирі Атанаса Колотила у Бухаресті. Налагоджена співпраця уможлиблювала не лише виявляти націоналістів на території Румунії, але й розшукувати і передавати їх УМДБ Чернівецької області¹²⁵⁰.

Неприятне ставлення західноукраїнців до радянської адміністрації спричинило передовсім жорстоке поводження окремих представників офіційної влади. Відверта самовпевненість радянського керівництва про швидке придушення визвольного руху була хибною. Зміцнення позицій органів радянської влади у краї відбувалося лише завдяки діяльності репресивно-карального апарату.

У процесі утвердження радянсько-партійних системи та боротьби проти ОУН і УПА масово порушувалася так звана “соціалістична законність”. Поняття “соціалістична законність” досить умовне й широке. Воно охоплювало проступки, починаючи від дрібних порушень, постійних пограбувань, незаконних затримань,

¹²⁴⁸ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 58 (1953). Спр. 2. Т. 1. Арк. 24.

¹²⁴⁹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 58 (1953). Спр. 2. Т. 1. Арк. 65, 69.

¹²⁵⁰ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 26. Арк. 121 – 122, 131 – 132, 172 – 175.

фальсифікацій кримінальних справ, катувань, закінчуючи (незаконними, без суду і слідства) розстрілами, згвалтуваннями тощо. Дослідник українського визвольного руху В. Сергійчук вважає, що на окремих етапах боротьби з українським визвольним рухом радянський режим не звертав уваги на ці види злочинів, щоби більше, заохочував їх. Уже 20 червня 1945 р. нарком внутрішніх справ УРСР В. Рясний за результатами перевірки діяльності органів УМВС у Дрогобицькій області повідомляв: “У ряді райвідділів УМВС викриті серйозні недоврахування агентури в оперативній роботі, виявлені факти грубого порушення радянської законності, п’янства і морального розладу окремих оперативних працівників”¹²⁵¹. До умов, що сприяли скоєнню працівниками каральних органів зловживань та злочинів, необхідно зарахувати не тільки відсутність контролю з боку керівництва і начальників, але й неефективне здійснення прокурорського нагляду за їхньою діяльністю, а здебільшого – повну його відсутність. Нерідко працівників, звільнених з органів прокуратури у східних областях України та інших республіках за систематичні порушення законів, направляли на роботу до західних областей. Це спричиняло повне беззаконня, свавілля, яке творилося у Карпатському краї ОУН¹²⁵².

Унаслідок невдалого добору спеціалістів в органах прокуратури західних областей створилася ситуація справжньої антизаконності. Сам наглядовий орган – прокуратура – не відрізнявся від органів МВС і МДБ. У жовтні 1946 р. за зловживання службовим становищем і систематичне привласнювання майна, вилученого в арештованих громадян, був усунений з посади прокурор Дрогобицької області¹²⁵³. Зі свого боку, голова Військового трибуналу Петров відверто порушував “соцзаконність” навіть проти колишніх працівників МВС, вибиваючи з них показання (під час судових засідань вони зізналися, що свідчення давали під тортурами)¹²⁵⁴. Лише за офіційними доповідними райпрокурорів Дрогобицької області, станом на 6 червня 1945 р. зафіксовано 27

¹²⁵¹ Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917 – 1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У двох книгах / Іван Білас. К. : Либідь ; Військо України, 1994. Кн. 1. С. 268; Гогун А. Между Гитлером и Сталиним. Украинские повстанцы / А. Гогун. СПб. : Издательский дом “Нева”, 2004. С. 242.

¹²⁵² Сергійчук В. ОУН-УПА в роки війни. Нові документи і матеріали / Володимир Сергійчук. К. : Дніпро, 1996. С. 14; ОУН і УПА в 1945 році : Збірник документів і матеріалів. В 2 ч. Ч. 1 / [упоряд. : Веселова О. М. (відп.упоряд.), Гриневич В. А., Сергійчук В. І. ; вступ : Лисенко О. Є.]. К. : Інститут історії України НАН України, 2015. С. 220 – 221; Ковалик В. Порушення законності працівниками НКВС-МВС та інших правоохоронних структур на теренах Станіславської області в перші повоєнні роки (1945 – 1947 рр.) : причини і наслідки / В. Ковалик // Інтелігенція і влада : Збірник наукових праць / [ред.-кол.: Г. І. Гончарук (голов. ред.) та ін.]. Одеса : Астропринт, 2008. Вип. 11. С. 172 – 185.

¹²⁵³ Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917 – 1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У двох книгах / Іван Білас. К. : Либідь ; Військо України, 1994. Кн. 1. С. 268.

¹²⁵⁴ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 90 (1951). Спр. 49. Арк. 32.

випадків порушення “соцзаконності”, у тому числі 18 органами НКВС та вісім органами НКДБ¹²⁵⁵. Із справ про порушення “соціалістичної законності” за період з 1 січня до 1 липня 1945 р. 40,9 % становили справи про самовільні розстріли, 18 % – побиття й інші злочини проти особи, 22,7 % – незаконне заволодіння майном, 9% – застосування фізичних методів впливу під час слідства, 9 % – незаконні арешти та обшуки¹²⁵⁶. Найбільше, (75 %) “революційну законність” порушували працівники НКВС, передусім у Славському і Підбузькому р-нах Дрогобицької обл., а по лінії НКДБ – у Турківському¹²⁵⁷. Загалом у Дрогобицькій області за січень – липень 1945 р. було здійснено 125 порушень “соцзаконності”¹²⁵⁸. Тільки в 1946 р. у 49 справах до кримінальної та адміністративної відповідальності були притягнуті 72 особи, з них передано до суду 22. У тому числі: у першому кварталі кримінальні (п’ять справ, за якими проходили шість співробітників), адміністративні (13 справ, за якими проходили 19 співробітників); у другому кварталі кримінальні (6/7), адміністративні (7/11); у третьому кварталі кримінальні (5/9), адміністративні (12/19); у четвертому кварталі (-/-), адміністративні (1/1). Підсумок: кримінальні – 16/22, адміністративні – 33/50¹²⁵⁹. У 1947 р. притягнуто вісім співробітників за порушення “соцзаконності” у п’яти справах. З них передано до суду Військового трибуналу дві особи¹²⁶⁰.

У 1945 р. співробітниками УМДБ західних областей України було допущено 1 027 (929 вирішені в адміністративному порядку і 98 – кримінальному, за порушення радянської законності 169 осіб були покарані у дисциплінарному порядку і 80 передані суду) проступків і порушень по службі (51,6 % від загальної кількості здійснених проступків і порушень). Хоча керівництво спецслужб оптимістично зазначало, що, якщо у 1945 р. відбулося 1 027 проступків і порушень радянської законності, то за вісім місяців 1946 р. 510. Загальна ситуація у 1945 р. характеризувалася так: притягнуто до відповідальності 1 027, з них 929 у дисциплінарному порядку (з них 169 порушень радянської законності), 48 звільнено, 98 передано суду (з них 20 за порушення радянської законності),

¹²⁵⁵ ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 6. Спр. 46. Арк. 157зв.

¹²⁵⁶ ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 6. Спр. 46. Арк. 230.

¹²⁵⁷ ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 6. Спр. 46. Арк. 233.

¹²⁵⁸ Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 4 : Борьба проти УПА і націоналістичного підпілля : інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1943 – 1959) / [упоряд. Анатолій Кентій, Володимир Лозицький, Ірина Павленко]. К. Торонто : Літопис УПА, 2002. Кн. 1 : 1943 – 1945. С. 473 – 474.

¹²⁵⁹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 90 (1951). Спр. 49. Арк. 53.

¹²⁶⁰ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 90 (1951). Спр. 49. Арк. 53.

відповідно за вісім місяців 1946 р. 510/464/65/37/46/19; зокрема у Дрогобицькій області 1945 р. 164/146/20/6/18/7; 1946 р. 72/66/9/4/6/1; Станіславській 1945 р. 123/121/15/3/2/1; 1946 р. 87/81/4/2/6/4; Чернівецькій 1945 р. 134/126/17/6/8/0; 1946 р. 67/65/5/4/2/0; Закарпатській 1945 р. 22/22/1/0/0/0; 1946 р. 43/39/4/2/4/2¹²⁶¹. У 1945 р. Політбюро ЦК КП(б)У ухвалило рішення про звільнення 240 працівників органів НКВС-НКДБ за моральне “розкладання”, 539 – за порушення законності, 1 640 – за результатами спецперевірок, 326 – засуджено військовими трибуналами. Впродовж квітня – листопада 1946 р. зафіксували 396 порушень (з них 123 співробітниками МВС, 64 – працівниками МДБ): 18 самовільних розстрілів, дев’ять пограбувань і гвалтувань, 34 незаконних обшуків, 5 194 порушення у веденні слідства¹²⁶².

Серйозною причиною беззаконня з боку представників окупаційної влади було те, що вони відчували повну безкарність за свої злочини. Впродовж 1945–1946 рр. у Станіславській області лише офіційно було зафіксовано 210 фактів “порушення соціалістичної законності”, проте до кримінальної відповідальності було притягнуто тільки вісім осіб. Решта випадків – це дисциплінарні покарання¹²⁶³. Дещо вищі цифри порушення радянської законності у Станіславській області, обліковані обласною прокуратурою, називає інше джерело: у 1945 – 1946 рр. із 244 випадків чотири здійснили партійні працівники, 30 – радянські працівники, 50 – учасники ВБ і 49 – військовослужбовці¹²⁶⁴. Тільки за 5 місяців 1946 р. у всіх західних областях України було виявлено 965 порушників “соціалістичної законності”, 462 з них судили¹²⁶⁵. Фальсифікації чітко показують радянські звітні документи. В одному із них зазначається, що за першу половину 1946 р. у Станіславській області притягнули до кримінальної відповідальності за порушення “соціалістичної законності” 426 осіб, а за другу половину 1946 р. 74. За перше півріччя 1946 р. було 2 629 випадків незаконних арештів, порушень

¹²⁶¹ Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 5: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля : інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1943 – 1959) / [упоряд. Анатолій Кентій, Володимир Лозицький, Ірина Павленко]. К. Торонто : Літопис УПА, 2002. Кн. 2 : 1946 – 1947. С. 184 – 185.

¹²⁶² Веденєв Д. Двобій без компромісів. Протиборство спецрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945 – 1980-ті роки : монографія / Дмитро Веденєв, Геннадій Биструхін. К. : К.І.С., 2007. С. 304.

¹²⁶³ Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917 – 1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У двох книгах / Іван Білас. К. : Либідь ; Військо України, 1994. Кн. 1. С. 268; Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали / [відп. ред. проф. Микола Кугутяк]. Т. 2. Івано-Франківськ : КПФ “ЛІК”, 2010. Кн. 2 : 1945 – 1946. С. 8.

¹²⁶⁴ Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документи : в 2 т. / [под ред. А.Н. Артизова. Москва : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. Т. 2: 1944–1945. С. 905.

¹²⁶⁵ Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 3 : Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля : директивні документи ЦК Компартії України. 1943–1959 / упоряд. Олександр Вовк, Іван Павленко, Юрій Черченко. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2001. С. 238.

кримінальних справ і незаконних затримань громадян, а вже за друге півріччя – 372¹²⁶⁶.

У 1947 р. Військовим трибуналом Дрогобицької області за скоєння військових злочинів було засуджено 192 офіцери, сержанти й особового складу прикордонних загонів УМДБ, УМВС і міліції, за скоєння інших злочинів – 36 осіб. За 1947 р. ВТ за скоєння військових злочинів було засуджено 192 особи (присуджені до умовної відповідальності – дев'ять; направлені у дисциплінарні батальйони – 19; засуджені до трьох років – 60; до п'яти років – 45; до 10 років – 32; на 10 років – 22; до 25 років – п'яти, офіцерів, сержантів і особового складу прикордонних загонів УМДБ, УМВС і міліції та скоєння інших злочинів – 36 осіб)¹²⁶⁷. У третьому кварталі 1948 р. у провадженні військових трибуналів перебувало 224 кримінальні справи, з яких розглянуто із винесенням вироку 183, відправлено на дослідження дев'ять, передано по підсудності дві і 30 справ були у залишку¹²⁶⁸. За злочини про порушення так званої “соцзаконності” у другому кварталі 1948 р. було засуджено 23 особи¹²⁶⁹. У третьому кварталі 1948 р. 14 (93,3 %) військовослужбовців на термін від 10 до 25 років¹²⁷⁰. Всього за 1946–1947, перший квартал 1948 р. 214 злочинів, з них 1946 р. 17, 1947 р. 159, перший квартал 1948 р. 38. У Дрогобицькій області – 15/0/11/4; на Закарпатті – 4/0/4/0; Станіславській – 11/1/6/4; Чернівецькій – 4/0/3/1¹²⁷¹.

Порушення “соціалістичної законності” відбувалися і надалі. Так, за 1949 р. у західних областях України, тільки за офіційними даними, трапилося 29 випадків порушення “соцзаконності” та інших злочинів, здійснених працівниками репресивно-каральних органів і пов'язаних із вбивством місцевих мешканців, зокрема, сім – працівниками органів МДБ, 17 – органами міліції, п'ять – військовослужбовцями ВВ МДБ. Крім того, мав місце 21 випадок незаконного застосування працівниками органів міліції зброї, в результаті чого 21 особа отримала поранення¹²⁷². У 1949–1950 рр. по лінії МДБ до кримінальної відповідальності притягнули 105 працівників, 2 000 – до адміністративної, а 446 звільнили із органів. Особлива інспекція МДБ

¹²⁶⁶ Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 5: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля : інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1943–1959) / упоряд. Анатолій Кентій, Володимир Лозицький, Ірина Павленко. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2002. Кн. 2: 1946–1947. С. 305.

¹²⁶⁷ ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 9. Спр. 62. Арк. 26–27.

¹²⁶⁸ ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 9. Спр. 62. Арк. 143.

¹²⁶⁹ ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 9. Спр. 62. Арк. 150.

¹²⁷⁰ ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 9. Спр. 62. Арк. 151.

¹²⁷¹ Повоєнна Україна : нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.) : колективна монографія / відп. ред. В. М. Даниленко : у 2-х книгах, 3-х частинах. Київ : Інститут історії України НАН України, 2010. Кн. 1. Ч. 3. С. 232.

¹²⁷² ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 59. Арк. 13.

УРСР тільки впродовж 31 січня – 1 травня 1952 р. вела розслідування справ на 3 800 співробітників¹²⁷³.

У наступні роки в усіх областях Карпатського краю простежувалася тенденція до зменшення випадків порушення “соціалістичної законності”. Наприклад, у Станіславській області 1950 р. порушення радянської законності зменшилися на 42 % порівняно з 1949 р. У 1950 р. відбулося всього 116 порушень, в тому числі: а) 16 вбивств; б) 50 випадків побиття громадян; в) 14 незаконних обшуків і вилучення майна; г) п’ять необґрунтованих затримань громадян; д) 31 інше порушення. Однак, аналізуючи проступки і порушення за перший і другий квартал 1952 р., самі чекісти констатували, що в іншій області Карпатського краю – Дрогобицькій – кількість порушень й аморальних проявів серед особового складу міліції після рішення бюро обкому КП(б)У майже не змінилася. Так, якщо у другому півріччі 1951 р. зафіксували 103 аморальні прояви і порушення службової дисципліни з боку 5,3 % особового складу, то в першому півріччі 1952 р. 92 порушення, тобто 5 % особового складу. Якщо у четвертому кварталі 1951 було 55 аморальних проявів і порушень дисципліни (2,9 % особового складу), то в першому кварталі – 52 (чи 2,8 %) і в другому кварталі – 40 (чи 2,2 %). За видами порушень: 35 випадків пияцтва (перший квартал – 28, другий квартал – сім), 14 випадків халатного ставлення до виконання службових обов’язків (7/7), 10 порушень поштової служби (6/4), сім порушень радянської законності (3/4), чотири самовбивства і спроби суїциду (2/2), два незаконні застосування зброї з пораненням (1/1), чотири крадіжки, присвоєння, розтрата (3/1), п’ять випадків грубого і неуважного ставлення до громадян (0/5), 10 – інші (1/9). Загалом, 92 (52/40). Певне, хоч і незначне, зменшення кількості порушень у другому кварталі відбулося переважно через другорядні види порушень, які менше підлягали обліку. Інші ж серйозні порушення, навпаки, збільшилися¹²⁷⁴.

Вагомою причиною беззаконня з боку представників силових структур була кругова порука, свідоме затягування особливою інспекцією НКВС і НКДБ розслідування справ працівників, які вчинили злочин, безкарність (або неспівмірність покарання щодо вчиненого злочину). Так, особливою інспекцією УНКВС Дрогобицької області 25 квітня 1945 р. не було закінчено слідство на

¹²⁷³ Веденєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945–1980-ті роки : монографія. Київ : К.І.С., 2007. С. 304.

¹²⁷⁴ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 295. Арк. 11.

співробітника Славського РВ НКВС, який вбив дружину бійця ВБ (йшла у приміщення НКВС до свого чоловіка). Начальник РВ НКВС замість того, щоб вжити заходів до Уханкіна, заарештував бійця Борисова і вилучив у нього все майно, частину якого присвоїли співробітники РВ НКВС)¹²⁷⁵. Окремі начальники характеризувалися особливою халатністю¹²⁷⁶.

Загалом, у проблемі порушення “соціалістичної законності” можна виокремити кілька напрямів: незаконні затримання і утримання під вартою; використання заборонених методів ведення слідства; самовільні розстріли та вбивства; пограбування; вилучення і присвоєння майна; ганебне поводження; побиття; згвалтування; хабарництво, самогубство; перестрілки між працівниками репресивно-каральної системи; поранення; тортури тощо.

Незаконні затримання й утримання під вартою, які зазвичай супроводжувалися пограбуванням, побиттям, відбувалися впродовж усієї боротьби, щоправда, зменшувалися їхні масштаби. Для комплексного розкриття цього питання бракує інформаційних даних, але очевидно, що проблема мала серйозні масштаби. З 1 січня до 15 червня органами МВС Дрогобицької області було затримано 3 591 особу, з яких заарештовано лише 829. Решта, 2 762 особи, були затримані безпідставно¹²⁷⁷. Ще гостріше проблема стояла у Станіславській області, що змусило навіть начальника Станіславського НКДБ Ф. Нейзмайлова на одній із нарад зазначити: “За 1945 р. було незаконно заарештовано 24 912 осіб”. А прокурор області Добротін на нараді 12 серпня 1946 р. визнав, що майже в усіх районах області закони суттєво порушувалися. Найбільше злочинів (89 %) скоїли працівники у нетверезому стані. Навіть стосовно прокурорів 12 районів було порушено кримінальні справи, а самих законників усунули з посад¹²⁷⁸. Тільки органами МВС УРСР упродовж п’яти місяців 1946 р. по семи західних областях було затримано за підозрою у націоналізмі 13 362 особи, з них 5 227 осіб (39 %) звільнено, причому більшість незаконно тривалий час утримувалися під вартою. Впродовж першого кварталу 1946 р. органами МВС і МДБ Станіславської області затримано 3 892 особи,

¹²⁷⁵ Іваненко В., Якунін В. ОУН і УПА у Другій світовій війні : проблеми історіографії та методології : монографія. Дніпропетровськ : “АРТ-ПРЕС”, 2006. С. 279; Сергійчук В. ОУН-УПА в роки війни. Нові документи і матеріали. Київ : Дніпро, 1996. С. 300; ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 6. Спр. 46. Арк. 49.

¹²⁷⁶ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 36 (1960). Спр. 3. Арк. 39.

¹²⁷⁷ Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. Суспільно-політичний та історичний аналіз : к двох книгах. Київ : Либідь ; Військо України, 1994. Книга друга : Документи та матеріали. С. 647.

¹²⁷⁸ Голубенко І. Коли ми вмирили, нам дзвони не грали. ОУН-УПА в боротьбі за державність України 1943–1953 рр. *Дзвін*. Літературно-мистецький та громадсько-політичний часопис спілки письменників України. № 4–6 (582–583). Квітень-червень. 1993. С. 115.

з них 2 022 (52 %) були звільнені як незаконно затримані (з них перебували під вартою від п'ять днів до одного місяця 1 142 особи і понад місяць – 136 осіб). На 1 квітня 1946 р. у 26 районах області 1 146 заарештованих утримувалися під вартою без санкції прокурора (від п'яти днів до одного місяця 758 осіб і понад місяць – 139 осіб)¹²⁷⁹. Встановлено факти самовільних розстрілів, побиття заарештованих при допитах, мародерства. Начальник УНКВС Чернівецької області Михайло Руденко в 1945 р. дав вказівки своїм підопічним щодо фізичного знищення без суду колишніх учасників ОУН і УПА, які з'явилися до органів радянської влади з повинною. На основі цих вказівок у Чернівецькому районі було знищено 13 осіб. У жовтні – листопаді 1945 р. начальник Яблунівського райвідділу НКДБ Станіславської області Диденко і старший оперуповноважений Картавцев, катуючи заарештованих під час слідства, сфальсифікували справу за звинуваченням у приналежності до молодіжної запасної сотні УПА 56 осіб. Усі вони, пробувши під арештом від трьох до семи місяців, були звільнені як незаконно заарештовані¹²⁸⁰.

Аналогічною ситуація була й в інших областях. Так, станом на 9 лютого 1946 р. перевірка у Рахівській окрузі Закарпатської області встановила факти грубого порушення законності Окружним комітетом, органами прокуратури і суду, які виявилися у незаконних масових притягненнях селян до кримінальної відповідальності за невиконання трудових повинностей. Так, народний комітет, не з'ясувавши причини невиконання населенням трудової повинності, передав окружному прокуророві списки на 400 селян для притягнення до кримінальної відповідальності. На їхній основі прокурор Ващук і народний суддя Половага почали масові судові процеси проти селян. Без будь-якого попереднього розслідування їх викликали групами по 15–20 осіб і судили. Багато з них на початку судового процесу навіть не знали причин виклику до суду. У результаті масового притягнення селян до судової відповідальності серед них виявилися навіть особи, які через похилий вік та інші поважні причини від “трудоважностей” були звільнені¹²⁸¹. Факти незаконних затримань та ув'язнень траплялися впродовж усього

¹²⁷⁹ Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы : в 2 т. / под ред. А.Н. Артизова. Москва : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. Т. 2: 1944–1945. С. 903.

¹²⁸⁰ Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы : в 2 т. / под ред. А.Н. Артизова. Млсква : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. Т. 2: 1944–1945. С. 904.

¹²⁸¹ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 7. Спр. 4. Т. 3. Арк. 249–250.

періоду становлення й функціонування органів радянської влади у Карпатському краї ОУН¹²⁸².

Відсутність дисципліни спричиняла злочинність. Одним із найбільш поширеним її проявом було використання заборонених методів ведення слідства. Для підвищення рівня дисципліни всі вироки (за злочинами працівників НКВС, НКДБ, міліції і військовослужбовців військ НКВС), які виносив ВТ, видавалися відповідними наказами й оголошувалися всьому особовому складу. Копії вироків висилалися ВТ і начальникам прикордонних військ Українського округу у справах їхніх військовослужбовців.

У системі репресивно-каральних органів сформувалася ситуація повного беззаконня, тотальних порушень дисципліни, неодмінним елементом яких були постійні побиття, знущання над ув'язненими¹²⁸³. Це дозволяли собі і звичайні рядові працівники, і керівники відділів. Так, Дмитро Камінський на слідстві давав покази про свою приналежність до ОУН, від яких потім відмовлявся. Його били начальник 2-го відділу УНКДБ Станіславської області, підполковник державної безпеки Михайло Марченко і заступник начальника відділення 2-го відділу, старший лейтенант державної безпеки Макаров¹²⁸⁴.

Незначною була допомога й спеціально відряджені оперативні працівники міністерства з метою перевірки фактів порушення радянської законності в УМДБ західних областей України¹²⁸⁵. З часом спецслужби почали вести слідство ретельніше. Прокурори військового округу стали уважнішими до справ засуджених, деякі з них поверталися знову до слідчих органів, а ув'язнені звільнялися. Від слідчих органів вимагали ґрунтовніших доказів націоналістичної діяльності. Володіючи цією інформацією, націоналісти рекомендували свідкам не давати слідчому і суду ніяких показів. Зазначали при цьому, що судять енкаведистів за порушення "соціалістичної законності". Ці обставини потрібно було врахувати і після кожного такого випадку писати прокурорам скарги про грабежі і катування емведистів, якомога більше "компрометувати цих злочинців"¹²⁸⁶.

¹²⁸² ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 54 (1953). Спр. 3. Т. 1. Арк. 134; Ф. 71. Оп. 6. Спр. 603. Арк. 9; Спр. 605. Арк. 9зв.; ДАЛЮ. Ф. П-5001. Оп. 6. Спр. 46. Арк. 51.

¹²⁸³ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 11. Арк. 55-56.

¹²⁸⁴ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 54 (1953). Спр. 3. Т. 1. Арк. 131.

¹²⁸⁵ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 99 (1954). Спр. 8. Т. 5. Арк. 305-306.

¹²⁸⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 398. Т. 18. Арк. 344.

Особливо ганебним явищем були самовільні, безпідставні розстріли та вбивства захоплених націоналістів, запідозрених у співпраці з визвольним рухом, і навіть звичайних мирних осіб¹²⁸⁷.

Факти безпідставного розстрілу мирних жителів зафіксовані в Дрогобицькій, Станіславській, Закарпатській, Чернівецькій областях. Зрозуміло, що “суворість” закону до працівників-злочинців сприяла здійсненню злочинів. Не сприяли боротьбі з порушеннями і періодичні партійні наради. Часто під час роботи працівники здійснювали кілька порушень¹²⁸⁸. 10 січня 1945 р. під приводом переслідування повстанського відділу начальник 6-ї прикордонної застави 13 прикордонного загону лейтенант Дмитро Важев зі своїм підрозділом (15 осіб) перейшли кордон та зайшли у с. Полониське (Польща), де спалили 14 будинків і вбили шість осіб. За це його 15 лютого 1945 р. було заарештовано, 25 квітня 1945 р. засуджено за ст. 216-17-“б” до розстрілу. Однак 26 травня 1945 р. Верховний суд СРСР замінив вирок на 10 років ВТТ без позбавлення прав і конфіскації майна. 9 серпня 1945 р. начальник УНКВС О. Сабуров зменшив термін до п’яти років, а через два роки клопотався взагалі про звільнення. Був підготовлений висновок лікарської комісії про наявність у нього туберкульозу, що дало підставу 27 серпня 1947 р. за рішенням спеціального табірної суду звільнити Важева і відправити до родини¹²⁸⁹. Отже, кругова порука давала можливість відвертим злочинцям уникати покарання, що й сприяло подальшим порушенням.

Ще однією проблемою були постійні пограбування, які охопили усі області, набравши в окремих регіонах значних масштабів. Так, у місцях дислокації різних підрозділів компартійні органи констатували факти мародерства і незаконного присвоєння рядовим і сержантським складом речей, цінностей, зброї¹²⁹⁰.

1947 р. у Кіцманському р-ні відбулася серія пограбувань, яку здійснювала група працівників УМДБ: син члена Чернівецького обласного суду, Костянтин Гребнев, працював начальником постачання артілі “1 травня”, колишній завскладу УМДБ; Володимир Пицера, його мати була членом Чернівецького обласного суду; Микола Облогин (член ВЛКСМ), вахтер слідчого відділу УМДБ;

¹²⁸⁷ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 10. Спр. 25. Арк. 58; Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз : у двох книгах. Київ : Либідь ; Військо України, 1994. Кн. 1. С. 263.

¹²⁸⁸ ДАІФО. П-12. Оп. 1. Спр. 23. Арк. 50зв.

¹²⁸⁹ Горбаль М. Довідник-пошуківець. Реєстр осіб, пов’язаних з визвольною боротьбою на теренах Дрогобиччини. 1939–1950 (за архівними документами). Торонто – Львів : Літопис УПА, 2003. Т. 6. С. 878. (Літопис УПА. Серія “Бібліотека”); ДАЛЮ. Ф. П-5001. Оп. 6. Спр. 46. Арк. 230–233.

¹²⁹⁰ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 65 (1953). Спр. 4. Арк. 183.

Єфим Титорович (кандидат у члени ВКП(б)), вахтер УМДБ; Константин Філіпов, колишній радіооператор УМДБ; Степан Існюк, водій УМДБ; Леонід Сидоров, водій артілі “1 травня”. Організатором групи був К. Гребнев¹²⁹¹.

Проблеми виникали у контексті періодичних конфліктів між різними військовими частинами¹²⁹². Так, на території Яремчанського р-ну дислокувалася військова група 131-го залізничного будівельного батальйону, яким командував підполковник Устинов. Військовослужбовці й окремі офіцери вказаної частини порушували соцзаконність, натомість керівництво не тільки не присікало це, але й заохочувало злочини. Серед них: військовослужбовці у стані оп’яніння вривалися у громадські місця, погрожували зброєю співробітникам РВ НКВС і бійцям прикордонної комендатури 112-го прикордонного загону та проводили безцільну стрільбу, при цьому руйнували будинки, відмовлялися підпорядковуватися представникам місцевих органів влади¹²⁹³.

Одночасно з іншими видами злочинів чекісти особливо часто займалися гвалтуваннями. Реальні цифри відновити неможливо, оскільки вони ретельно приховувалися та замовчувалися, однак масштаби проблеми не дозволили її цілковито замовчати. Дослідники стверджують, що періодично проводилися цілеспрямовані арешти жінок для подальшого гвалтування. Так, Т. Строкач підкреслював, що серед заарештованих НКВС та НКДБ жінки складають 60%. У документах ОУН зазначалося, що після арешту майже всі дівчата ставали хворими на венеричні недуги¹²⁹⁴.

Ще один вид порушення соцзаконності, притаманний радянській системі, – хабарництво, що, до речі, розвалювало систему зсередини. Це явище було характерним упродовж усього періоду її існування й охоплювало усі сфери життя¹²⁹⁵.

Наслідками безкарності й вседозволеності були низький рівень дисципліни, постійне зловживання алкоголем, відсутність контролю за порушеннями, а також значна кількість самогубств¹²⁹⁶. До речі, часто приїжджі не бажали боротися з українським визвольним рухом та, мотивуючи це слабким здоров’ям, просилися назад, але переважно

¹²⁹¹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 90 (1951). Спр. 33. Арк. 105–105зв.

¹²⁹² ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 65 (1953). Спр. 4. Арк. 123, 131–133, 240; ДАІФО. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 558. Арк. 13.

¹²⁹³ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 107 (1954). Спр. 1. Арк. 190–190зв.

¹²⁹⁴ Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали / відп. ред. проф. Микола Кутутяк. Т. 2. Івано-Франківськ: КПФ “ЛІК”, 2010. Кн. 2: 1945–1946. С. 9.

¹²⁹⁵ ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 6. Спр. 46. Арк. 7–10; ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 29. Арк. 14–15зв., 17.

¹²⁹⁶ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 606. Арк. 21–25; Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 2. Арк. 13–17; ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 6. Спр. 46. Арк. 170–174.

такі прохання відхилялися. До речі, вдалося знайти оригінальне визначення щодо стану здоров'я: “придатний для роботи в органах НКДБ в умовах західних областей УРСР”. Окремо потрібно відзначити і складний морально-психологічний стан присланих оперативних кадрів, що зумовлювалося перебуванням у щоденній напрузі, страхом смерті¹²⁹⁷. У значно складнішій ситуації перебували військовослужбовці. За твердженням Д. Веденєєва, “постійне психологічне напруження, атмосфера каральних операцій у незнайомому регіоні з ворожо-індиферентно налаштованим населенням, значне перевищення офіційних термінів служби зумовлювали пригнічений моральний стан військовослужбовців, призводили до брутальності й порушення законності за операцій, самогубств, інколи – насильства й замахів на командирів”¹²⁹⁸.

Формальні засудження й покарання були радше вимушеним кроком, щоб, по-перше, хоч якось вгамувати морально деградований контингент працівників, по-друге, зупинити дискредитацію в очах населення всієї радянської адміністрації, яка і так не користувалася підтримкою місцевих, ставала ненависною (через загарбницьку поведінку) для усіх мешканців регіону.

З відновленням радянського режиму починає формуватися репресивно-каральний апарат. У низці випадків приїжджали вже сформовані органи, які місцеве населення сприймало як окупантів. До цього спричинилася відверто жорстока поведінка окремих представників офіційної влади: безпідставні арешти, побиття, самовільні розстріли мирних осіб. Офіційне радянське керівництво постійно відчувало неприязне ставлення місцевих мешканців. Зміцнення позицій органів радянської влади у краї відбувалося лише завдяки діяльності репресивно-карального апарату. Радянський уряд визнав ОУН і УПА серйозним військово-політичним супротивником, концентруючи та застосовуючи у боротьбі з ними регулярні збройні сили, залучаючи провідних фахівців. Усі важливі посади у структурах влади займали працівники, скеровані зі всесоюзних та республіканських наркоматів. Партійна влада не довіряла місцевим спеціалістам. У системі державних органів виконавчі структури домінували над представницькими, штатний апарат – над

¹²⁹⁷ Веденєєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945–1980-ті роки : монографія. Київ : К.І.С., 2007. С. 307.

¹²⁹⁸ Веденєєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945–1980-ті роки : монографія. Київ : К.І.С., 2007. С. 327.

депутатським корпусом, а названа система загалом повністю підпорядковувалася “керівним вказівкам партії”.

Одним з апробованих механізмів боротьби органів радянської влади, зокрема структур НКВС-МВС і НКДБ-МДБ, з українськими повстанцями стала організація формувань так званих “винищувальних батальйонів” (“истребительных батальонов”) (ВБ), а пізніше груп охорони громадського порядку (ГОГП) переважно з представників місцевого населення. ВБ формувалися з представників колишніх партизанських загонів, партійно-радянського активу, комсомольців, безпартійних, фізично здорових жінок і чоловіків, що показали себе “з хорошої сторони у ставленні до радянської влади в період німецької окупації”¹²⁹⁹. Командирами ВБ призначалися начальники РВ НКВС чи їхні заступники, заступниками ж командирів батальйонів з політичної частини – за рішенням бюро райкому – один із секретарів РК КП(б)У. Директивні розпорядження зобов’язували підбирати на посади начальників штабів батальйонів осіб, що знали військову справу та могли організувати оперативно-службову діяльність і бойову підготовку особового складу ВБ, з обов’язковим їхнім затвердженням на бюро райкомів КП(б)У¹³⁰⁰.

Озброєння ВБ здійснювалося за рахунок трофейної зброї, вилученої у місцевого населення та отриманої в бою. Військова підготовка особового складу проводилася відповідно до розробленої штабом ВБ УНКВС програми з розрахунку 20 годин на місяць, а політична – відповідно до програми РК КП(б)У у вільний від роботи час. Для швидкого реагування на бойові дії за батальйонами закріплювалися автівки будь-якої організації району та відповідна кількість гужового транспорту. Відповідальність за забезпечення продуктами харчування покладалася на райторги, яких зобов’язували утримувати триденний запас на випадок проведення бойових операцій. При ВБ передбачалося організувати групи зв’язку. У всіх населених пунктах областей з місцевого населення створювалися групи сприяння ВБ, яких зобов’язували інформувати учасників ВБ про парашутні десанти, появу шпигунів, диверсантів чи просто підозрілих осіб. Важливе значення надавалося і проблемі грошового забезпечення ВБ. Так, на період проведення операцій за учасниками

¹²⁹⁹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 57. Арк. 182.

¹³⁰⁰ ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 2. Спр. 125. Арк. 27–28.

ВБ зберігався оклад за основним місцем праці, а в колгоспах нараховувалися трудовні¹³⁰¹.

Отже, спробою розколоти суспільство, надати подіям другої половини 1940-х рр. на західноукраїнських землях форми громадянського конфлікту, а також для безпосередньої боротьби радянська адміністрація організувала ВБ і ГОГП. Однак, незважаючи на надзусилля, ці формування мали низьку боєздатність, професійну підготовку, слабкий політичний вишкіл, незадовільний рівень дисциплінованості, вчиняли злочини, не бажали проводити бойові операції, мали погане озброєння. Тому назагал ВБ і ГОГП були малоефективною зброєю. Проте парамілітарні формування відігравали свою роль у боротьбі із українським визвольним рухом: впливали на місцеве населення, добре були обізнані з місцевими умовами, розміщенням сіл і хуторів, лісовими стежками, знали в обличчя багатьох підпільників, місця, де вони могли переховуватися.

У процесі радянзації краю репресивно-каральні органи постійно порушували так звану “соціалістичну законність”. Ці порушення були зумовлені низькими моральним, освітнім, професійним рівнями кадрів та матеріальним забезпеченням, постійним зловживанням алкоголем тощо. Самі чекісти, очевидно, тішили вище керівництво порівняльними звітами порушень “соціалістичної законності” з попередніми роками та констатували зменшення негативних явищ. Наглядовий орган – прокуратура, як правило, повідомляв вищі інстанції тільки про надзвичайні події, залишаючи поза увагою випадки нібито незначних порушень, які, по суті, були серйозними, тобто, значна частина порушень просто не реєструвалася, а відповідно розслідування за ними не велося. Існувала своєрідна “кругова порука”, яка і спричиняла повторюваність злочинів.

2. Силіві форми і методи боротьби із українським визвольним рухом. Форми і методи боротьби радянських репресивно-каральних органів проти визвольного руху у Карпатському краї ОУН були найрізноманітнішими. Для досягнення цілей силіві структури застосовували будь-які засоби. Визначальним аргументом у заходах органів радянської влади проти ОУН та УПА стала репресивна політика. Засобів боротьби проти повстанців окупаційна влада мала вдосталь. До найбільш використовуваних можна зарахувати як

¹³⁰¹ ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 2. Спр. 125. Арк. 27–28; Безносюк О. Винищувальні батальйони в боротьбі проти збройних формувань ОУН і УПА на теренах Станіславщини в 1944–1945 рр. *Галичина*. Всеукраїнський науковий і культурно-освітній краснавчий часопис. Івано-Франківськ, 2008. № 14. С. 364–370.

основні, так і додаткові: 1) чекістсько-військові операції (оперативно-військові операції); 2) створення широко розгалуженої агентурної сітки; 3) засідки, блокади; 4) спецзасоби; 5) компрометації; 6) діяльність АБГ; 7) перепис і паспортизація населення; 8) виселення сімей учасників та осіб, які підтримували визвольний рух (депортації); 9) застосування сімейної та майнової відповідальності; 10) публічні показові страти і судові процеси; 11) колективізація; 12) ідейно-пропагандивна війна тощо.

На боці радянських військових була перевага в матеріально-технічному забезпеченні, озброєнні, рівні фахової підготовки, людських ресурсах тощо. Натомість повстанці краще знали місцевість, їхні структури та відділи були більш маневрені, здатні до реорганізації, і вдало переховувалися серед мирного населення.

Репресивно-каральні органи найбільш сприятливим періодом для боротьби з підпіллям вважали весну, тобто після виходу націоналістів з криївок. Найбільшу активність підпільники проявляли влітку – на початку осені, про що свідчить статистика збройних акцій. Так, у західних областях України націоналісти здійснили у серпні 1946 р. 293 збройних проявів (у т. ч. 94 теракти), у вересні – 255 (у т. ч. 93 теракти), у жовтні – 185 (у т. ч. 66 терактів)¹³⁰².

Для швидкого знищення українського визвольного руху у всіх західноукраїнських областях був майже уведений “надзвичайний стан”, за яким мешканцям заборонялося вільно переходити без письмового дозволу начальника гарнізону з села до села в межах району, будь-яке пересування вночі. Порушників цієї заборони одразу арештовували, була загроза й розстрілу. Людям заборонялося ночувати не в себе вдома, вночі від хати до хати ходили спеціальні підрозділи, які це контролювали. Вдень і вночі відбувалися масові перевірки документів. Наказом наркома оборони (№ 63 від 23 вересня 1945 р.) пояснювалося про залишення на воєнному становищі західних областей України. Це ж роз’яснювалося у наказі військової ради Прикарпатського військового округу за підписом генерала армії Андрія Єрьоменка, генерал-полковника Лева Мехліса і генерал-полковника Леоніда Сапдалова (№ 006 від 22 вересня 1945 р.) “Про боротьбу із бандитизмом”, адресованому військовим радам 38-ї і 27-ї армії, командувачу повітряної армії, начальникам родів військ, служби округу, командирам з’єднань. Наголошувалося на наявності у всіх без винятку гарнізонах цілодобових чергових підрозділів

¹³⁰² ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 70 (1953). Спр. 6. Т. 2. Арк. 5.

чисельністю взвод – рота для патрулювання залежно від розмірів гарнізону і ситуації у місцевості. Відповідальність за це покладали на командира частини. На підступах до гарнізону виставляли рухомі пости (з настанням темряви аж до світанку), на які покладали обов'язки патрулювання у межах трьох – п'яти км від населеного пункту. Заборонили вільний рух цивільних осіб у містах Станіслав, Коломия, з 00 до 06 ранку, у всіх інших гарнізонах західних областей України (крім міста Чернівці) – після 22.00 вечора до 06.00 ранку. Особам, які за родом діяльності мали пересуватися у нічний час, воєнні коменданти за клопотанням місцевої влади видавали перепустки¹³⁰³. Однак місцевій владі цього здавалося замало, і Військова рада Прикарпатського ВО 15 січня 1946 р. направила до Раднаркому УРСР проект постанови про введення на території західних областей воєнного стану. Хоч цей проект був підтриманий Наркоматом оборони СРСР, але генерал Сергій Штеменко вимагав його погодження з М. Хрущовим. Однак секретар ЦК КП(б)У і голова уряду УРСР не наважився на такий крок¹³⁰⁴. Під час наради начальників УМВС, яка відбулася 8 січня 1947 р. і була присвячена питанням організації боротьби із підпіллям у західних областях України, наголошувалося на необхідності мобілізувати всі сили для повного розгрому визвольного руху і створення напруженої бойової атмосфери. Для цього рекомендувалося проводити безперервні операції у місцях, де можуть перебувати підпільники. Щобільше, якщо не було достатньо агентурних даних про місцеперебування націоналістів, наказувалося робити прочісування, обшуки, блокувати на три – чотири дні населені пункти, при цьому не випускати з них жодної людини. Рекомендувалося зосередити усю увагу на недопущенні рейдів повстанців з однієї області в іншу, організувати переслідування тих, хто вийшов із криївок, до повної їхньої ліквідації¹³⁰⁵.

Одним із засобів у боротьбі з українським визвольним рухом вважаємо паспортизацію та реєстрацію населення, про що свідчить відповідна постанова ЦК КП(б)У від 10 січня 1945 р. “Про посилення боротьби з українсько-німецькими націоналістами у західних областях України”, яка зобов'язувала наркома внутрішніх справ УРСР і начальників обласних управлінь цього відомства до 15 лютого

¹³⁰³ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 55 (1953). Спр. 5. Т. 4. Арк. 50.

¹³⁰⁴ Кентій А. Боротьба без компромісів. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 5: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля : інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1943–1959) / упоряд. Анатолій Кентій, Володимир Лозицький, Ірина Павленко. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2002. Кн. 2: 1946–1947. С. 13–14.

¹³⁰⁵ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 36 (1960). Спр. 3. Арк. 50–52.

провести у сільській місцевості регіону облік усього населення від 15 років. Під час обліку рекомендувалося “точно встановити, де перебуває той чи той громадянин або громадянка. Родичів тих осіб, точне місцеперебування яких не буде встановлене, попередити (під розписку): якщо ці особи не з’являться до органів радянської влади, вони вважатимуться учасниками банд, а до їхніх родичів будуть застосовані репресії, включно до арешту й виселення”¹³⁰⁶. Кожного мешканця, який знав про місцерозміщення боївок чи їхні наміри, зобов’язували донести про це органам влади, в іншому разі його самого вважали співучасником та репресували¹³⁰⁷. Передував цьому апробований механізм подвірних перевірок. Так, військова рада 4-го Українського фронту (командуючий 4-м УФ генерал-полковник Іван Петров, член ВР 4-го УФ генерал-полковник Лев Мехліс, начальник штабу фронту генерал-лейтенант Коржевський) вимагали від командирів і начальників усіх рангів негайно приступити до ліквідації націоналістів. Першим кроком була в період з 18 до 23 серпня 1944 р. ретельна подвірна перевірка усіх населених пунктів (облави у містах Дрогобич, Станіслав, Коломия, Чернівці і прочісування місцевості в тилах армії та фронту)¹³⁰⁸. Усіх осіб, які вийшли з підпілля і розірвали з ним зв’язки, а також тих, які уникали призову до ЧА-РА і з’явилися на реєстрацію до районної міліції, розглядали як добровільно прибулих, придатних за станом здоров’я, їх планувалося направляти до районного військового комісаріату, решту – до місць постійного проживання. Начальники РВ НКВС мали скласти і широко оголосити населенню календарний план реєстрації. Усіх, хто ухилявся від неї, розглядали як зв’язаних із підпіллям, і за це притягували до відповідальності¹³⁰⁹. При цьому кожний начальник УНКВС області окремо видавав накази про проведення реєстрації.

19 січня 1945 р. Політбюро ЦК КП(б)У видало іншу постанову, яка покладала обов’язки реєстрації західноукраїнського населення на органи НКВС, а допомогу у цьому зобов’язувалися надавати обкоми і райкоми КП(б)У західних областей України¹³¹⁰. Реалізуючи вказівки у порядку контролю і з метою пришвидшення процесу

¹³⁰⁶ Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історичні нариси / за ред. С. Кульчицького. Київ : Інститут історії України НАН України, 2005. С. 315; Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали / відп. ред. проф. Микола Кугутяк. Т. 2. Івано-Франківськ : КПФ “ЛІК”, 2009. Кн. 1: 1939–1945. С. 470.

¹³⁰⁷ Фостій І. П. Північна Буковина і Хотинщина у Другій світовій війні 1939–1945 рр. Чернівці : Чернівецьке обласне відділення Пошуково-видавничого агентства “Книга пам’яті”, 2004. С. 243.

¹³⁰⁸ Голубенко І. Коли ми вмирили, нам дзвони не грали. ОУН-УПА в боротьбі за державність України 1943–1953 рр. *Дзвін*. Літературно-мистецький та громадсько-політичний часопис спілки письменників України. № 4–6 (582–583). Квітень – червень. 1993. С. 115.

¹³⁰⁹ Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали / відп. ред. проф. Микола Кугутяк. Івано-Франківськ : КПФ “ЛІК”, 2009. Т. 2. Кн. 1: 1939–1945. С. 471.

¹³¹⁰ Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 3: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля : директивні документи ЦК Компартії України. 1945–1959 / упоряд. Олександр Вовк, Іван Павленко, Юрій Черченко. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2001. С. 124–125.

реєстрації, це питання розглянули на засіданні політбюро ЦК КП(б)У, результатом стала поява спеціальної постанови від 26 лютого, яка вказувала на недоліки проведення перепису: у Станіславській області облік населення проведено у 520 сільрадах з 695, а у Дрогобицькій реєстрацію взагалі здійснено формально. Тому, долучивши вимогу щодо перепису міського населення краю, ЦК КП(б)У санкціонував продовження реєстрації до 15 березня¹³¹¹. Водночас відзначалося, що у деяких районах перепис було зірвано¹³¹².

Реєстрації по Станіславській області (станом на 11 травня 1945 р.) підлягало 241 739 сімей (у яких перебувала 528 101 особа), зареєстровано 217 655 сімей (382 678 осіб), взято на облік 69 447 членів сімей, відсутніх із законних причин, взято на облік 7 512 осіб, що перебували на нелегальному становищі, відібрано 6 553 розписки від голів сімей із зобов'язанням доставити відсутніх до РВ НКВС, добровільно з'явилося 9 078 тих, хто перебували на нелегальному становищі. У результаті було здано: один ручний кулемет, 15 автоматів, 33 гвинтівки, вісім револьверів, 1 890 патронів, 19 гранат¹³¹³.

Після проведеної паспортизації, відповідно до рішення ЦК КП(б)У від 4 жовтня 1946 р. з питання підтримання паспортного режиму, впродовж четвертого кварталу 1946 р. і першого кварталу 1947 р., органи міліції Дрогобицької області перевірили 104 009 будинкових та інших житлових споруд, а також 1 732 підприємства й організації. Разом – 105 741. У результаті перевірки виявлено 4 741 особу¹³¹⁴. Особливо це практикувалося у процесі виборів 1946 – 1947 рр. Про ефективність цього засобу на нараді у Станіславі говорив заступник міністра НКВС Т. Строкач: “У відповідності з рішенням ЦК партії ми зобов'язані були організувати масові виклики населення для бесід з оперативним складом. Я повинен зараз доповісти, що там, де по-більшовицьки керівництво району звернуло увагу на ці вказівки, там, де по-справжньому взялися за цю роботу, є достатньо хороші результати, і навіть значно більші від приманок, операцій, в тому числі і військових. Але, на жаль, є райони, що ні одного села не охопили викликами”¹³¹⁵. На практиці це виглядало так:

¹³¹¹ Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історичні нариси / за ред. С. Кульчицького. Київ : Інститут історії України НАН України, 2005. С. 315; ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 8. Спр. 263. Арк. 62.

¹³¹² Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 4: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля : інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1943–1959) / упоряд. Анатолій Кентій, Володимир Лозицький, Ірина Павленко. Київ : Торонто : Літопис УПА, 2002. Кн. 1: 1943–1945. С. 34–361.

¹³¹³ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 55 (1953). Спр. 5. Т. 4. Арк. 282.

¹³¹⁴ ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 8. Спр. 263. Арк. 62.

¹³¹⁵ ДАІФО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 259. Арк. 56.

у Дрогобицькій області впродовж виборчого процесу 1946 р. з 2 480 населених пунктів було викликано 43 805 осіб. У результаті викликів завербували 891 особу, заарештували 71, з повинною з'явилося 617¹³¹⁶. Аналогічною була ситуація у колишніх Кіцманському і Глибоцькому р-нах, де викликами було охоплено 12 населених пунктів і допитано 283 особи (завербовано шість, взято на облік за підозрою у зв'язках із підпіллям сім, виявлено двох зрадників)¹³¹⁷. У Чернівецькій області за декаду лютого 1946 р. у 129 населених пунктах було викликано 4 258 місцевих мешканців, у Дрогобицькій області з 6 до 16 лютого в 730 населених пунктах викликано 15 608 осіб¹³¹⁸.

Чекісти писали, що масові виклики населення для бесід в органи МВС сприяють глибшому вивченню населення відповідальними працівниками, зустрічам з агентурою, підборіві кандидатур для вербування агентури, інформуванню, а також дезорганізують керівників ОУН в їхній роботі щодо виявлення і ліквідації агентури чекістів. Саме тому таку форму активно використовували. Так, разом за 11 місяців 1946 р. у всіх західних областях України органами МВС проведено 17 604 викликів населення з охопленням 411 615 осіб¹³¹⁹.

Основною формою придушення радянською владою Руху опору були так звані “чекістсько-військові операції”, здійснювані чекістсько-військовими групами і розшуковими рухливими групами. Вони поділялися на засідки, секрети, прочісування, “вичісування” і пошуки. Органи МДБ, МВС та підрозділами ВВ МВС склали спеціальні плани проведення оперативно-військових заходів з ліквідації підпілля і відділів УПА по областях, зазначаючи найменування підрозділів, чисельність, район дислокації, найменування підпілля, повстанських відділів (керівник, чисельність), район діяльності, відповідальний за ліквідацію¹³²⁰. Чекістсько-військові групи (чи оперативно-військові групи) включали оперативного працівника і до 10 – 15 солдатів ВВ МДБ, які діяли постійно на тій території, де переховувалися учасники кущового чи районного провідів. Оперативний працівник систематично з'являвся з групою у селах, де вів агентурну роботу для отримання даних про місця переховування підпільників, а потім

¹³¹⁶ ДАЛЮ. Ф. П-5001. Оп. 7. Спр. 105. Арк. 26–31.

¹³¹⁷ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 89 (1951). Спр. 47. Арк. 14.

¹³¹⁸ Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы : в 2 т. / под ред. А. Н. Арцизова. Москва : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. Т. 2 : 1944–1945. С. 907.

¹³¹⁹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 70 (1953). Спр. 6. Т. 2. Арк. 24.

¹³²⁰ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 56 (1953). Спр. 4. Т. 3. Арк. 267.

пошуком, засідками у господарствах конкретних осіб, які підтримували визвольний рух і на місцевості проводив військово операцію з їхньої ліквідації чи захоплення. Уся робота ретельно планувалася, були чітко визначені терміни, відповідальні конкретні співробітники, терміни виконання¹³²¹.

На початковому етапі практикувалися масштабні операції, однак зі зменшенням чисельності націоналістів, змінювалася і тактика – проводилися дії малими групами. Район операції оточувався військами, а на світанку починалися обшуки і прочісування, з настанням темряви операція закінчувалася, і чекістсько-військова група залишала район. Водночас самі чекісти визнавали, що практика проведення чекістсько-військових операцій мала недоліки: побіжний, поверховий огляд населених пунктів та інших місць можливого переховування підпільників давав недостатній оперативний ефект; підпільники й оунівці, вивчивши тактику проведення операцій, ще до світанку відходили з населених пунктів у ліси чи криївки, де відсиджувалися до закінчення операції, після чого знову відновлювали діяльність. Для ефективнішого проведення чекістсько-військових операцій почали застосовувати тактичні маневри, що збільшувало їхню ефективність. Застосовувалися повторні прочісування й обшуки, в результаті яких підпільників, що вийшли з лісів і криївок, через кілька годин після закінчення першого етапу операції ліквідовували чи арештовували. З січня 1945 р. започаткували новий метод, за яким чекістсько-військові групи, оточуючи певний населений пункт, проводили в ньому ретельні обшуки кожного будинку, надвірних будівель, лісів, ровів та інших місць. У такий спосіб вдалося виявити і викрити більшість криївок, багато з яких були ретельно замасковані, а тому не могли бути виявлені побіжним, поверховим обшуком. Цей метод чекісти назвали “вичісуванням”, а підпільники – “червоною мітлою”, оскільки після проведення операції територія майже повністю звільнялася від повстанців¹³²².

Чекістсько-військові операції проводилися за перевіреними агентурними і слідчими матеріалами, збір яких оперативний склад продовжував і в процесі операції. Вони відрізнялися за масштабами, кількістю військ, термінами проведення і видами. Інколи операції з очищення від націоналістів територій одного чи кількох районів,

¹³²¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 55. Арк. 105–106.

¹³²² ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 75 (1953). Спр. 5. Арк. 11–12, 14.

особливо після здійснення різноманітних диверсійно-терористичних актів, а також з ліквідації одночасно кількох ланок підпілля, могли тривати 20 – 30 діб. Водночас проводилися і короткотривалі операції, коли за кілька годин відбувалося захоплення відділу чи окремих підпільників, які переховувалися у конкретному місці, про яке стало відомо спецслужбам¹³²³. Засідки влаштовували: на всіх стежках, які ішли у села зі сторони лісу, перехресних дорогах, біля підозрілих хат, у місцях, де було багато кущів чи дерев, при вході до лісу, на дорогах і лініях у лісі. Однак значна кількість операцій була безрезультатною. Так, тільки впродовж 1–15 серпня 1946 р. організували 27 243 засідки із залученням 100 000 осіб, у результаті вдалося вбити та захопити 48 підпільників¹³²⁴.

Як згадував Герой Радянського Союзу Володимир Жуков, вранішнім і вечірнім операціям на Станіславщині сильно дошкуляли собаки, які ходили зграями, сигналізуючи гавканням про наближення оперативної групи. В. Жуков через це навіть зараховував цих псів у “бандпосібники”. В одному із сіл проблему розв’язали в притаманній репресивно-каральній системі манері, погодивши попередньо рішення про знищення собак із головою сільради та оперативним керівництвом. Вибравши вдалий момент, дотримуючись конспіративності, перестріляли усіх собак із дрібнокаліберної гвинтівки та закопали. Перешкоди для проведення засідок були ліквідовані¹³²⁵.

Персональну відповідальність за ліквідацію ОУН і УПА поклали на начальників РВ НКВС, РВ НКДБ і командирів військових підрозділів, частин, які дислокувалися на території кожного району; за оперативне використання підрозділів військ НКВС – на начальника РВ НКВС, а керівництво і відповідальність за виконання оперативних завдань з ліквідації відділів – на командира частини. При цьому заборонялося використовувати дислоковані підрозділи військ НКВС на території району не за прямим призначенням. Плани чекістсько-військових операцій склалися і розроблялися спільно з начальниками РВ НКВС та командиром підрозділу (частини). Звіт про підсумки операцій подавався начальнику УНКВС і командирові частини (з’єднання) за підписами начальника РВ НКВС та командира підрозділу (частини). Для ліквідації місцевих боївок, кущів

¹³²³ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 55. Арк. 160–161.

¹³²⁴ Веденєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945–1980-ті роки : монографія. Київ : К.І.С., 2007. С. 315.

¹³²⁵ Жуков В. На невидимом фронті [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://www.vymvd.ru/istoriya/vospominaniya/vospominaniya_515.html (12.04.2016). Назва екрану.

самооборони і виселення їхніх сімей до населених пунктів на 5–12 днів відряджали гарнізони в складі 20–40 осіб. Командири військових з'єднань зобов'язувалися всю літературу і листування, вилучені у націоналістів при проведенні операцій, суворо зберігати і надавати для розробки начальнику УНКВС із наступним перенаправленням нагору¹³²⁶. З метою вивчення досвіду роботи кращих ЧВГ, окремих солдатів, сержантів, офіцерів та оперативних працівників органів МДБ практикували періодичні випуски оглядів про проведені операції, з якими ознайомлювали оперативних і військових керівників ЧВГ, що вели боротьбу із підпіллям¹³²⁷.

Дослідник Д. Веденєєв називає основні форми проведення бойових операцій при розшуку націоналістів: 1) дії розвідувально-пошукової групи військ МДБ з виявлення та знищення групи озброєних підпільників у лісовій місцевості; 2) ліквідація групи озброєних підпільників у гірсько-лісистій місцевості; 3) бойовий порядок підрозділу ВВ при розшуку підпільників у великих лісових масивах; 4) бойовий порядок підрозділу ВВ при розшуку підпільників у населених пунктах¹³²⁸.

Залежно від функціональних особливостей практикували створення: а) оперативних груп УМДБ і РВ МДБ, закріплених структурними звенами чи їхніми членами Проводу ОУН, крайових, окружних, надрайонних і районних проводах, а також по окремих керівниках цих проводів та наявних при них боївках, що діяли на відповідній території; б) міжобласних оперативних груп, що діяли на міжобласних стиках окружних і районних проводів чи їхніх окремих керівниках; в) рухливих чекістсько-військових і розшукових груп з ліквідації конкретних формувань, здебільшого кущових боївок і районних проводів ОУН, або ж складу певної референтури районного проводу ОУН (наприклад, боївка СБ); г) оперативно-розшукових груп з пошуку окремих керівників, особливо їхніх зв'язкових у ймовірних пунктах пересування, на трасі, із включенням до групи агентів-ідентифікаторів. Радянські документи містили детальні характеристики на кадрові обсади проводів округи, надрайонів із зазначенням особистих даних того чи того члена проводу та детальним описом¹³²⁹. У доповідній начальник політичного управління Прикарпатського військового округу генерал-майор

¹³²⁶ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 55 (1953). Спр. 5. Т. 1. Арк. 127–129.

¹³²⁷ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 60 (1953). Спр. 3. Т. 7. Арк. 272.

¹³²⁸ Веденєєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945–1980-ті роки : монографія. Київ : К.І.С., 2007. С. 318.

¹³²⁹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 93 (1954). Спр. 1. Арк. 338–40.

Л. Брежнев про стан заходів боротьби з українським визвольним рухом зазначав (28 грудня 1945 р.), що за період від 1 жовтня до 20 листопада 1945 р. при операціях з ліквідації націоналістів відділи втратили: вбитими 17 офіцерів, 46 рядових і сержантів, пораненими – п'ять офіцерів, дев'ять рядових і сержантів, окрім цього, захопили одного офіцера та одного рядового¹³³⁰.

Реалізуючи вказівки (серпень 1949 р.), створено 411 чекістсько-військових груп (10 міжобласних, 98 міжрайонних, 303 внутрішньорайонних), з них у Дрогобицькій області 85/0/15/70, Станіславській – 82/2/13/67, Чернівецькій – 8/0/0/8¹³³¹. У березні 1949 р. діяло 593 оперативно-військових груп у складі 609 оперативних працівників, 294 офіцерів, 4 378 осіб солдатського і сержантського складу¹³³².

У західних областях України були розквартировані та розташовані 364 (3 926 офіцерів і солдатів) оперативно-військові групи (січень 1950 р.): у Дрогобицькій області – 64 групи (52 офіцерів, 965 солдатів і сержантів); у Станіславській – 81/67/577¹³³³.

Для розшуку і ліквідації членів Проводу ОУН, а також усіх функціонерів, пов'язаних з діяльністю Проводу ОУН, УМДБ Станіславської області створили (20 серпня 1951 р.) шість оперативно-чекістських груп, до яких увійшли 82 оперативні працівники, 65 офіцерів військ охорони МДБ і 1 224 солдатів¹³³⁴. Однак у цій роботі спостерігалися суттєві недоліки. При використанні і розташуванні оперативного складу МДБ у більшості районів МДБ не було чіткого розподілу обов'язків серед співробітників, допускалися часті ротації, перекидування з однієї ділянки роботи на іншу. Окрім цього, розташування оперативних сил у Станіславській області не відповідало насиченості районів підпіллям. Так, наприклад, у десяти найбільш насичених районах області, де, за даними оперативного обліку, діяло 73 підпільні групи чисельністю понад 400 учасників, було 89 оперативних співробітників МДБ. У десяти інших, менш насичених підпіллям, де на обліку перебувало тільки 15 підпільних організацій (80 учасників), діяли 66 оперативних працівників. Для виправлення ситуації

¹³³⁰ Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 4: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля : інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1943–1959) / упоряд. Анатолій Кентій, Володимир Лозицький, Ірина Павленко. Київ : Торонто : Літопис УПА, 2002. Кн. 1: 1943–1945. С. 513.

¹³³¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 73. Арк. 281.

¹³³² Веденєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945–1980-ті роки : монографія. Київ : К.І.С., 2007. С. 313.

¹³³³ Веденєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945–1980-ті роки : монографія. Київ : К.І.С., 2007. С. 314.

¹³³⁴ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 99 (1954). Спр. 8. Т. 5. Арк. 71.

рекомендувалося перекинути на постійну роботу у райони з більшою чисельністю підпільників одного – двох оперативних працівників МДБ і двох – трьох співробітників міліції. Ще однією слабкою ланкою було те, що попри велику кількість військ, офіцерський склад переважно осідав у штабах і гарнізонах, через це у безпосередній боротьбі з підпіллям брало участь не більше 50 % особового складу військ¹³³⁵.

Водночас для розшуку і ліквідації керівників крайових, окружних, надрайонних і районних проводів ОУН створили (серпень 1951 р.) 130 оперативно-чекістських груп під керівництвом досвідчених керівних оперативних працівників УМДБ і міськрайорганів МДБ, до складу яких увійшли 592 оперативні працівники, 135 офіцерів, 2 506 солдатів, зокрема за областями: Станіславській – 40/172/54/1 404, Дрогобицькій – 23/89/18/364¹³³⁶.

Командування реорганізованої внутрішньої охорони МДБ Українського округу виставило (серпень 1951 р.) у західних областях України 135 гарнізонів, із них 53 в районах, де перебували націоналісти, у тому числі Станіславській – 41/19, Дрогобицькій – 27/6¹³³⁷. Продовжували дислокуватися (до 25 жовтня 1952 р.) у західних областях України загони Внутрішньої охорони: Дрогобицькій – 14-й загін ВО; Станіславській – 15-й, 16-й, 17-й і частина 40-го загону ВО МДБ¹³³⁸.

Крім цього, у серпні 1951 р. створено додаткові чекістсько-військові групи, які діяли до повної ліквідації закріплених за ними відділів. До їхнього складу включили підрозділи внутрішньої охорони МДБ і міліції, які мали досвід боротьби з підпіллям і використовували їх для проведення операцій за сигналами агентури та місцевих мешканців. УМДБ мала для кожної ЧВГ розробити конкретні заходи, які забезпечували б ліквідацію підпільників, встановивши терміни. Окрім цього, направлялися 100 кваліфікованих оперативних працівників УМДБ західних областей, а також 200 оперативних працівників (з досвідом боротьби проти підпілля із УМДБ східних областей) у 50 районах з найбільшою чисельністю підпільників (у 17 районів Станіславської області, 10 – Львівської, шість – Тернопільської, шість – Дрогобицької, сім – Рівненської,

¹³³⁵ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 99 (1954). Спр. 8. Т. 8. Арк. 25–27, 29.

¹³³⁶ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 99 (1954). Спр. 8. Т. 5. Арк. 74, 76.

¹³³⁷ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 99 (1954). Спр. 8. Т. 5. Арк. 76.

¹³³⁸ Веденєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945–1980-ті роки : монографія. Київ : К.І.С., 2007. С. 312.

п'ять – Волинської)¹³³⁹. Загалом створили 116 чекістсько-військових груп, включивши до них: 343 оперативних працівників, 175 офіцерів військ, 3 902 солдатів¹³⁴⁰. Одним із ефективних засобів визнавалося створення у межах адміністративних кордонів областей і районів тимчасових організаційних структур, укомплектованих працівниками органів і військ держбезпеки – міжобласних та міжрайонних оперативних груп, оперативних секторів. Навесні 1949 р. сектори охоплювали три – п'ять адміністративних районів кожен (по дев'ять секторів у Львівській і Рівненській областях, вісім – Станіславській, сім – Дрогобицькій, п'ять – Тернопільській). Для їхнього доукомплектування додатково перекинули 257 оперпрацівників УМДБ та 309 офіцерів ВВ¹³⁴¹.

Наявність значного апарату уможливила впродовж 1945 р. у західних областях України досягнути таких показників: захоплено живими 60 415 (4 685 – у Дрогобицькій, 23 175 – Станіславській, 1 488 – Чернівецькій, 13 – Закарпатській), вбито 61 313 підпільників (6 721 – у Дрогобицькій, 16 709 – Станіславській, 697 – Чернівецькій, 28 – Закарпатській), 38 205 з'явилися з повинною (2 847 – у Дрогобицькій, 14 536 – Станіславській, 1 244 – Чернівецькій, 0 – Закарпатській); заарештовано 25 618 націоналістів (4 264 – у Дрогобицькій, 5 087 – Станіславській, 1 098 – Чернівецькій, 36 – Закарпатській); виселено 7 393 сімей у складі 17 497 осіб (668/1 746 – у Дрогобицькій, 1 985/4 368 – Станіславській, 311/797 – Чернівецькій, 0/0 – Закарпатській); вилучено 46 586 одиниць зброї (4 664 – у Дрогобицькій, 10 150 – Станіславській, 864 – Чернівецькій, 14 – Закарпатській)¹³⁴².

При цьому простежується чітка кількаразова різниця між кількістю вилученої зброї, вбитими, заарештованими. Саме тому до статистичних даних у радянських документах потрібно ставитися критично, оскільки у них часто трапляються різні цифри. Особливо це стосується результатів окремих операцій. Одна і та ж подія мала у звітах різних структур різне трактування, а головне – результати.

Активно проводили операції прикордонні частини Прикарпатського округу у районах Дрогобицької, Станіславської і Чернівецької областей УРСР. Саме тут (із жовтня 1944 р. до лютого 1945 р.) вони здійснили 158 чекістсько-військових операцій із

¹³³⁹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 99 (1954). Спр. 8. Т. 5. Арк. 346–348.

¹³⁴⁰ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 99 (1954). Спр. 8. Т. 5. Арк. 76.

¹³⁴¹ Веденєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945–1980-ті роки : монографія. Київ : К.І.С., 2007. С. 273.

¹³⁴² ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 36 (1960). Спр. 2. Арк. 1.

ліквідації відділів УПА. У бойових зіткненнях прикордонники вбили 5 544 і затримали 2 981 підпільника, у тому числі 181 особу керівного складу відділів, окружних і районних проводів ОУН. Крім того, при проведенні операцій затримали 6 858 осіб антирадянського елементу, а 2 800 підпільників з'явилися добровільно¹³⁴³.

8–9 січня 1945 р., за агентурними даними, 13-й прикордонний загін проводив операцію з ліквідації куреня “Бойки” (курінний М. Бобанич-“Трясило”) у лісовому масиві біля с. Сопіт Сколівського р-ну, у результаті якої 215 повстанців було вбито, а трьох захоплено. При цьому вилучили шість станкових кулеметів, вісім ручних кулеметів, 104 гвинтівки, вісім автоматів, 14 ящиків із мінами, 26 000 патронів тощо¹³⁴⁴.

Окремі підрозділи, які дислокувалися у регіонах, характеризувалися особливою результативністю. Так, за офіційною статистикою, частини 38-ї Армії на території Станіславської області (із 1 серпня до 29 вересня 1945 р.) провели 37 операцій, в результаті яких вбито 70 і затримано 159 підпільників (серед них: чотири надрайонні керівники, вісім станичних, 11 господарчих, двох учасників СБ, 130 рядових підпільників). Захопили трофеї: вісім ручних кулеметів, 11 автоматів, 46 гвинтівок, 10 000 бойових патронів.¹³⁴⁵

Ретельно реалізовувалися вказівки вищого керівництва з використання для ліквідації підпілля виборчих кампаній. У період з 5 жовтня 1945 р. до 9 лютого 1946 рр. у Дрогобицькій області вбили 1 149 осіб, взяли в полон і заарештували 3 241, з'явилися з повинною 325 націоналістів, 794 – нелегали та дезертири. Всього – 5 509 осіб. У день виборів, 10 лютого 1946 р., 17 осіб загинули, 39 потрапили в полон і були заарештовані, з'явилися з повинною сім націоналістів, один дезертир. Загалом було проведено 45 операцій і 77 засідок, виявлено 29 криївок. Тільки за 20 днів січня 1946 р. проведено 402 операції, 294 засідки, в результаті яких вбита 221 особа, заарештовано 538, з'явилися з повинною 102. Всього виведено з підпілля 861 особу¹³⁴⁶. Боротьба проти підпілля не припинилася, а продовжувалася зі ще більшою інтенсивністю¹³⁴⁷.

Активна антиповстанська боротьба тривала і після виборів. Так, упродовж січня – квітня 1946 р. органи НКВС-НКДБ разом з

¹³⁴³ “Особые папки” Сталіна і Молотова про національно-визвольну боротьбу в Західній Україні у 1944–1948 рр. / упоряд. Ярослав Дашкевич, Василь Кук. Львів : Піраміда, 2010. С. 224.

¹³⁴⁴ “Особые папки” Сталіна і Молотова про національно-визвольну боротьбу в Західній Україні у 1944–1948 рр. / упоряд. Ярослав Дашкевич, Василь Кук. Львів : Піраміда, 2010. С. 170.

¹³⁴⁵ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 55 (1953). Спр. 5. Т. 1. Арк. 400; Ф. 13. Спр. 372. Т. 59. Арк. 325.

¹³⁴⁶ ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 7. Спр. 66. Арк. 66, 78.

¹³⁴⁷ ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 7. Спр. 218. Арк. 44; Спр. 220. Арк. 84.

військами РА у Дрогобицькій області провели проти повстанців 4 394 операції, в процесі яких було розбито 41 бойову одиницю УПА і ліквідовано 112 низових осередків ОУН, знищено 1 489 осіб¹³⁴⁸. Щодо цього Л. Шанковський пише, що за півроку “великої блокади” підпілля втратило вп’ятеро більше, ніж за наступні три роки¹³⁴⁹. Блокада 1946 р. спричинила у збройних силах ТВ 24 “Маківка” ще більші втрати. Із п’яти сотень уціліло лише три, і то з поріділими рядами. У структурах СКВ втрати були ще відчутнішими¹³⁵⁰. У Станіславській області чекісти за період з 1 до 10 січня 1946 р. провели 244 операції і 68 засідок, у результаті яких було вбито 455 осіб і заарештовано 297¹³⁵¹. За підрахунками підпілля, блокада зменшила чисельність УПА в регіоні майже на 60 %. Впродовж 1945 – 1946 рр. на Станіславщині загинули понад 20 000 націоналістів, було знищено 1 231 підпільну групу, 15 500 осіб з’явилися з повинною¹³⁵². За підрахунками Л. Шанковського, відділи ВО “Говерля” втратили 155, а пораненими були 28 стрільців. Натомість А. Кентій наводить інші цифри: за підсумками зимово-весняних операцій 1946 р., тільки у Станіславській області було розгромлено 68 формувань УПА і ліквідовано 145 підпільних організацій, знищено 1 836, захоплено і заарештовано 3 030 підпільників та посібників¹³⁵³. Про важкий стан, у якому опинилося підпілля, свідчать документи. Так, в інформаційному повідомленні “Становище ОУН в Карпатському краї” констатувалося: “Найсильнішого удару було завдано ОУН і УПА в період з 11. 01. 1946 р. по 10. 04. 1946 р., коли загони МВС заблокували усі села західних областей України. У цей період УПА понесла основні втрати і з цього моменту перестала бути бойовою одиницею”¹³⁵⁴. Із закінченням виборів у 1946 р. наступ не припинився, а розгорнувся з новою силою. У квітні – серпні 1946 р. на території західних областей органами МВС-МДБ, внутрішніми і прикордонними військами проведено 42 175 операцій та засідок, внаслідок яких вбито 3 277, заарештовано й захоплено 3 364 особи, вилучено 7 225 одиниць зброї¹³⁵⁵.

¹³⁴⁸ Кентій А. Нарис боротьби ОУН-УПА в Україні (1946–1956 рр.). Київ : Інститут історії України НАН України, 1999. С. 15.

¹³⁴⁹ Шанковський Л. Українська Повстанча Армія. *Історія українського війська*. Вінніпег, 1953. С. 812.

¹³⁵⁰ Кентій А. Боротьба без компромісів. *Літопис Української Повстанської Армії*. Нова серія. Т. 5: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля : інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1943–1959) / упоряд. Анатолій Кентій, Володимир Лозицький, Ірина Павленко. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2002. Кн. 2: 1946–1947. С. 15.

¹³⁵¹ ДАІФО. Ф. 1-П. Оп. 1. Спр. 393. Арк. 2.

¹³⁵² Веденєв Д. В., Шевченко С. В. Розвіяні міфи. Історичні нариси і статті. Київ : Фенікс, 2010. С. 494.

¹³⁵³ Кентій А. Нарис боротьби ОУН-УПА в Україні (1946–1956 рр.). Київ : Інститут історії України НАН України, 1999. С. 15.

¹³⁵⁴ Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. *Історичні нариси* / за ред. С. Кульчицького. Київ : Інститут історії України НАН України, 2005. С. 400.

¹³⁵⁵ Кентій А. Нарис боротьби ОУН-УПА в Україні (1946–1956 рр.). Київ : Інститут історії України НАН України, 1999. С. 18–19.

У період виборів партійні керівники і репресивно-каральні органи свідомо применшували чисельність підпілля, ставили нереальні завдання – знищити його до 1 лютого 1946 р. Водночас компартійні органи визнавали і заявляли, що такої величезної військової сили для знищення націоналістів не було і не буде вже ніколи. Начальник 38-ї армії генерал-майор К. Москаленко наголошував на потребі негайно знищувати підпілля, використовувати момент, оскільки гарнізони постійно перебувати на цій території не будуть. Проте, незважаючи на значні втрати, збройний опір УПА не припинявся. Начальник Дрогобицького обласного управління Міністерства внутрішніх справ О. Сабуров відверто заявляв: “В окремих селах ми п’ять разів ліквідували підпілля, а воно знову піднімається. Ми не повністю використали вибори для закріплення в селах”¹³⁵⁶. І така ситуація була по всьому Карпатському краї ОУН.

Саме тому значні успіхи у боротьбі з підпільниками репресивно-каральні органи в західних областях України (об’єднані дані МВС і МДБ) мали у 1946 р.: захоплено живими 14 499 осіб (2 053 – у Дрогобицькій, 3 526 п’ять Станіславській, 767 – Чернівецькій, 0 – Закарпатській) (з приміткою МВС без четвертого кварталу); вбито 15 063 підпільників (3 498 – у Дрогобицькій, 3 468 – Станіславській, 67 – Чернівецькій, 15 – Закарпатській); з’явилося із повинною 4 936 (614 – у Дрогобицькій, 938 – Станіславській, 48 – Чернівецькій, 0 – Закарпатській); з’явилися з повинною інші – 4 400; заарештовано націоналістів 18 649 (2 113 – у Дрогобицькій, 4 536 – Станіславській, 514 – Чернівецькій, 222 – Закарпатській); виселено 2 612 сімей, у них 6 350 осіб (849/2 241 – у Дрогобицькій, 286/636 – Станіславській, 73/212 – Чернівецькій, 0/0 – Закарпатській); вилучено 26 608 одиниць зброї (4 265 – у Дрогобицькій, 5 211 – Станіславській, 985 – Чернівецькій, 69 – Закарпатській)¹³⁵⁷.

Серйозний удар по підпіллю нанесли у зимово-весняний період 1947 р. Проте у документах наголошувалося на необхідності продовжувати боротьбу, щоб підпілля в західних областях України ліквідувати остаточно. Для цього планувалося виділити (на період із 15 лютого – 15 квітня 1947 р.) 1 094 оперативних працівників МВ, РВ УМДБ і МДБ УРСР, яких відрядили у Станіславську: з оперативного складу РВ МДБ – 140; УМДБ – 40, МДБ УРСР – вісім, загалом – 188;

¹³⁵⁶ Історія українського селянства : нариси в 2 т. / ред. Володимир Литвин. Київ : Наукова думка, 2006. Т. 2. С. 398.

¹³⁵⁷ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 36 (1960). Спр. 3. Арк. 1; Оп. 70 (1953). Спр. 6. Т. 2. Арк. 19; Ф. 13. Спр. 372. Т. 91. Арк. 217.

Дрогобицьку – 108/35/5/143; Чернівецьку – 50/20/3/73; загалом – 803/252/39/1 094¹³⁵⁸. Саме вони мали активізувати боротьбу із українським визвольним рухом.

Уже наприкінці 1946 – початку 1947 р. чекісти скоригували форми і методи боротьби, перейшли на тактику дій малими групами, оскільки проведення широкомасштабних операцій стало неефективним. Це давало змогу ефективніше діяти, маскуватися, малими групами вдавалося охоплювати більшу територію. Нові форми боротьби передбачали проведення операцій невеликими маневровими загонами проти конкретних повстанських формувань або окремих діячів підпілля, насамперед районних, надрайонних, окружних і крайового провідів ОУН, місце перебування яких виявлялося агентурою чи спецгрупами¹³⁵⁹.

Наступними роками значні бойові дії продовжувалися. Їхнім результатом була ліквідація у Дрогобицькій області (10 червня 1947 р.) 842 учасників ОУН і УПА; у Станіславській області – 236. Натомість у 1947 р. було ліквідовано кущовий провід (провідник “Грім”), який діяв у Чернівецькому районі. На Закарпатті знищили 81 особу (з числа яких заарештовано 49), що діяли у Тячівському, Хустському і Рахівському округах¹³⁶⁰.

Упродовж 1947 – 1950 рр. УМДБ Станіславської області знищили 12 172 члени ОУН та озброєних націоналістів (з них 2 856 вбито, 794 – захоплено живими, 5 605 – заарештовано та виведено з повинною), повністю ліквідувавши 239 груп. При цьому вилучили 5 170 стволів зброї: дев’ять мінометів, 188 ручних кулеметів, 1 282 автоматів, 1 817 гвинтівок, 1 874 пістолетів, 2 348 гранат, 274 787 патронів, 802 міни. Заарештовано 700 зрадників, церковників, сектантів, агентів іноземних розвідок. Викрито і зруйновано 3 409 криївок, продовольчих складів, а також захоплена велика кількість іншого майна і цінні документи¹³⁶¹.

У 1948 р. на Чернівеччині у результаті проведених оперативно-чекістських заходів було вбито 48 націоналістів, 61 захоплено, п’ять легалізовано, заарештовано понад 800 учасників ОУН і посібників. Серед вбитих і захоплених – 12 осіб керівного складу: референт СБ окружного проводу ОУН, заступник окружного провідника і 10

¹³⁵⁸ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 57 (1953). Спр. 1. Т. 2. Арк. 98–99; Оп. 31 (1953). Спр. 2. Арк. 3.

¹³⁵⁹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 95. Арк. 227–228.

¹³⁶⁰ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 27. Арк. 9–10; Т. 75. Арк. 97зв. 98; Ф. 2-Н. Оп. 57 (1953). Спр. 1. Т. 5. Арк. 1–2; Реабілітовані історією. Закарпатська область : у двох книгах / ред. кол. І. М. Різак, заст. гол. О. Д. Довганич, секретар О. В. Хланта та ін. Ужгород : ВАТ “Видавництво “Закарпаття”, 2003. Кн. 2. С. 109–110.

¹³⁶¹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 98 (1954). Спр. 1. Т. 2. Арк. 48–51.

керівників районних проводів. Окрім того, ліквідовано 13 кущових груп ОУН, 18 станичних організацій ОУН, чотири студентські організації у ВНЗ, двох машиністок окружного проводу. При цьому захопили два ручні кулемети, 46 гвинтівок, 28 автоматів, 28 пістолетів, 33 гранати, два фотоапарати, три друкарські машинки, 17 кліше для листівок, понад 500 патронів і велику кількість листівок, підготовлених для поширення. Водночас значні втрати спричинили зменшення диверсійно-терористичних актів. Так, якщо в 1947 р. було зареєстровано 59 випадків збройних проявів, у 1948 р. 17, то у 1949 р. два¹³⁶².

УМДБ Чернівецької області у 1950 р. провело помітну роботу: 21 підпільника вбито, 143 заарештовано, вісім захоплено, 54 з'явилися з повинною, здійснено чотири прояви, виселено 120 сімей/357 осіб¹³⁶³. З 16 вересня 1950 р. до 31 січня 1951 р. спецслужби ліквідували 218 підпільників, серед них: вбито 102, захоплено 33, виведено з повинною 13, арештовано 70. Крім того, арештували 473 осіб. З'явилися з повинною 49 членів. Загалом ліквідовано 740. Повністю ліквідовані: один надрайонний провід (13 учасників); чотири районні проводи (21 учасник); шість кущових проводів (23 учасники); п'ять сільських проводів (19 учасників); 42 підпільні оунівські боївки і групи (168 учасників)¹³⁶⁴.

У 1947 р. виділялися серйозні недоліки у звітних документах. У деяких областях існувала тенденція відображати меншу кількість власних загиблих зі своєї сторони, применшування, а інколи збільшення кількості підпільників, які перебували на обліку, збільшення чисельності вбитих націоналістів, перебільшення власних успіхів у боротьбі (у цьому передусім звинувачувалося керівництво Закарпатської області). Серед недоліків – документи, вилучені у націоналістів, не використовували оперативно на місці, де їх вилучали (оскільки часто навіть не знали, хто, коли і де це зробив)¹³⁶⁵.

Для ефективної боротьби на початку 1949 р., відповідно до наказу МДБ СРСР 00469, в районах Станіславської області створили 124 чекістсько-військові групи, у складі 124 оперативних працівників, 64 офіцерів військ МДБ, 60 сержантів і 704 солдатів ВВ МДБ. Після ліквідації низки груп та оунівських організацій уже на

¹³⁶² Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 7: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля : інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1943–1959) / упоряд. Михайло Деркач, Анатолій Кентій, Володимир Лозицький, Ірина Павленко. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2003. Кн. 4: 1949–1959. С. 138.

¹³⁶³ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 60 (1953). Спр. 4. Т. 2. Арк. 297.

¹³⁶⁴ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 61 (1953). Спр. 2. Т. 1. Арк. 316–317.

¹³⁶⁵ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 31 (1953). Спр. 3. Арк. 35–37, 60.

початку року діяло 149 ЧВГ, з яких 66 розформували, залишивши 82 ЧВГ у складі 83 оперативних працівників, 16 офіцерів, 76 сержантів і 639 солдатів ВВ МДБ¹³⁶⁶.

Для ефективної боротьби проти вищого керівництва створювалися або спеціально реорганізовувалися оперативно-розшукові групи. Так, для ліквідації керівників Карпатського крайового проводу ОУН М. Твердохліба-“Грома”, М. Дяченка-“Гомона” та інших, які діяли на території Солотвинського і Надвірнянського р-нів, УМДБ в січні 1952 р. переглянула раніше створені 13 оперативно-чекістські групи, в які закріпили 64 оперативні працівники, 530 солдатів та офіцерів ВО МДБ¹³⁶⁷.

У процесі проведення заходів з боротьби із залишками підпілля органами МДБ у західних областях України 1951 р. ліквідували і з'явилися з повинною 5 041 учасник ОУН, підпільників, їхніх посібників, у тому числі: заарештовано 1951 р. 3 507, 1950 р. 9 761, вбито 1 119/1 786; з'явилися з повинною – 415/14 402¹³⁶⁸. Назагал ситуація в областях була такою: Станіславська: ліквідовано у 1951 р. 1 277, 1950 р. 5 119, в тому числі заарештовано 1951 р. 784, 1950 р. 1 957, вбито – 1 951/424, 1950/513, з'явилися з повинною – 1951/69, 1950/2 649; Дрогобицька: ліквідовано у 1951 р. 1 039, 1950 р. 4 518, в тому числі заарештовано 1951 р. 714, 1950 р. 2 057, вбито – 1951/210, 1950/388, з'явилися із повинною – 1951/115, 1950/2 073; Закарпатська: ліквідовано у 1951 р. 89, 1950 р. 1 709, в тому числі заарештовано – 1951 р. 66, 1950 р. 161, вбито – 1951/12, 1950/7, з'явилися із повинною 1951/11, 1950/1 541; Чернівецька: ліквідовано у 1951 р. 70, 1950 р. 245, в тому числі заарештовано – 1951 р. 63, 1950 р. 168; вбито – 1951/5, 1950/23, з'явилися із повинною – 1951/2, 1950/54. Отже, разом ліквідовано у 1951 р. 5 041, 1950 р. 25 949, у тому числі заарештовано 1951 р. 3 507, 1950 р. 9 761; вбито – 1951/1 119, 1950/1 786, з'явилися з повинною – 1951/415, 1950/14 402¹³⁶⁹.

У результаті проведених агентурно-оперативних заходів із ліквідації залишків підпілля за 11 місяців 1952 р. на території західних областей України органи МДБ разом ліквідували 1 854 осіб, 222 захоплено живими, 464 вбито, заарештовано 933 учасників ОУН і посібників, з'явилися з повинною 41 підпільник та 194 інших

¹³⁶⁶ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 60 (1953). Спр. 3. Т. 7. Арк. 273 275; Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 5. Арк. 2.

¹³⁶⁷ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 110 (1954). Спр. 2. Т. 8. Арк. 105.

¹³⁶⁸ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 39 (1960). Спр. 9. Арк. 3.

¹³⁶⁹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 39 (1960). Спр. 9. Арк. 3–5; Оп. 98 (1954). Спр. 1. Т. 3. Арк. 264.

категорій осіб. Дані про ліквідацію учасників підпілля за областями: у Станіславській області разом ліквідовано 570, захоплено живими – 98, вбито – 151, заарештовано – 223 учасників ОУН і посібників, з'явилися з повинною 17 підпільників, 81 – інших; у Дрогобицькій разом ліквідовано 183, захоплено живими – 34, вбито – 57, заарештовано – 55 учасників ОУН і посібників, з'явилися з повинною – 12 підпільників, 25 – інших; у Закарпатській разом ліквідовано 92, п'ять захоплено живими, шість вбито, заарештовано 80 учасників ОУН і посібників, один з'явився із повинною; у Чернівецькій разом ліквідовано 10, одного захоплено живим, заарештовано вісім учасників ОУН і посібників, один підпільник з'явився з повинною¹³⁷⁰.

Під час проведених УМВС чекістських заходів у 1953 р. ліквідовані і з'явилися з повинною 890 учасників ОУН, підпільників, їхніх посібників та інших, у тому числі: 45 захоплено живими, 102 вбито, 12 виведено з повинною, заарештовано 242 учасників ОУН, 463 посібників, 26 з повинною з'явилися інших нелегалів. За областями: проведено 370 чекістсько-військових опергруп: у Дрогобицькій – п'ять захоплено, одного вбито, заарештовано 14 учасників ОУН та 11 посібників (разом 31); у Станіславській – 17 захоплено, 40 вбито, сім виведено із повинною, заарештовано 28 учасників ОУН, 128 посібників, 15 інших з'явилися з повинною (разом 235); у Чернівецькій – заарештовано чотирьох учасників ОУН та 13 посібників (разом 17); у Закарпатській – один вбито, одного виведено з повинною (разом 2)¹³⁷¹. Попри всі заходи, у 1953 р. в Дрогобицькій області продовжували діяти дев'ять підпільників. Органи МВС західних областей України (на 1 січня 1954 р.) продовжували розшукувати 954 нелегалів (із них перейшли на нелегальне становище: 1943–1945 рр. 659, 1946–1950 рр. 267, 1951 р. 16, 1952 р. дев'ять, 1953 р. троє), серед яких 396 колишніх підпільників. За областями: у Волинській області розшукувалися 338 нелегалів, у тому числі колишніх підпільників – 274, відповідно Дрогобицькій – 320/63, Тернопільській – 137/5, Станіславській – 78/20, Рівненській – 51/29, Львівській – 21/4, Закарпатській – 7/-, Чернівецькій – 2/1. Таку кількість осіб, розшукувану спецслужбами, пояснювали тим, що з 1944 р. у західних областях ліквідували багато підпільників, чимало з яких не вдалося ідентифікувати, а із загальної чисельності 954 підпільників 360 оголошено у розшук, 58

¹³⁷⁰ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 99 (1954). Спр. 8. Т. 1. Арк. 67.

¹³⁷¹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 36 (1960). Спр. 11. Арк. 1–2.

розроблялися за справами-формулярами і 11 за справами попередньої оперативної перевірки¹³⁷².

У процесі проведених УКДБ в західних областях України чекістських заходів (1954) вдалося захопити 17 підпільників живими, вбити 24 та двох вивести із повинною, заарештувати 60 націоналістів і посібників; з'явилися із повинною 27 інших нелегалів (разом 132 осіб). З них у Дрогобицькій області: вбито чотирьох підпільників, заарештовано дев'ять членів ОУН і посібників, п'ять з'явилися з повинною інших нелегалів (разом 18); у Станіславській – сім захоплено живими, вбито сім націоналістів та двох підпільників, двох виведено із повинною, заарештовано 21 члена ОУН і посібника, 15 з'явилися з повинною (разом 54). У Чернівецькій і Закарпатській таких випадків не було¹³⁷³.

Упродовж 1 січня – 31 грудня 1955 р. УМДБ Станіславської області по лінії 4-го відділу провів заходи, в результаті яких вдалося ліквідувати 11 підпільників ОУН, розшукати 15, заарештувати 32, розшукати 32 авторів і поширювачів антирадянських анонімних листів та листівок, завести 54 справи оперативного обліку, завербувати 218 агентів (184 агенти, один резидент, 33 утримувачі явочних квартир)¹³⁷⁴.

Репресивно-каральні органи тривалий час полювали за Миколою Твердохлібом-“Громом”, маючи різноманітну інформацію про місця його перебування. Для розшуку і ліквідації “Грома” створили спеціальну оперативно-чекістську групу у складі заступника начальника відділу 2-Н УМДБ капітана Дадаєва, заступника начальника Калуського РВ МДБ майора Коньякова, заступника начальника Солотвинського РВ МДБ старшого лейтенанта Торощина, оперуповноваженого відділу 2-Н УМДБ лейтенанта Порубая. Оперативна група переважно дислокувалася у Солотвинському районі¹³⁷⁵. Тривалий час чекісти займалися вербуванням агентури, яка б вивела на М. Твердохліба. Найвище керівництво держави тримало під контролем ситуацію з останніми підпільниками у Карпатському краї. Досить детальний опис знищення “Грома” подавав начальник УКДБ при Раді міністрів УРСР по Станіславській області полковник А. Костенко начальнику 4-го управління КДБ при Раді міністрів УРСР підполковнику Крикуну і начальнику 4-го головного

¹³⁷² ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 12. Арк. 148–151.

¹³⁷³ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 36 (1960). Спр. 12. Арк. 1; ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 387. Т. 1. Арк. 89; Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 1. Арк. 124.

¹³⁷⁴ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 2. Арк. 368.

¹³⁷⁵ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 110 (1954). Спр. 2. Т. 7. Арк. 250.

управління КДБ при Раді міністрів СРСР генерал-лейтенанту Федору Харитонову. При цьому зазначалось, що для реалізації отриманих від захопленого Л. Гринішака-“Довбуша” даних використали спеціальну групу з п’яти оперативних працівників і п’яти спеціальних агентів УКДБ, яка вранці 15 травня 1954 р. таємно підійшла до урочища Березовачка (вершина гори Поляна (висота 1 521 м) на відстані 500 м до криївки, встановивши нагляд за підходами до неї). Однак упродовж 16 травня ніяких ознак появи підпільників не було. 17 травня 1954 р. о 5.00 два учасники групи таємно підповзли до входу у криївку і за зовнішніми ознаками встановили наявність у ній підпільників. Намагаючись захопити їх живими, вони застосували газовий балон зі спецпрепаратом “Нептун 7-93”, втім, як виявилось, він не спрацював. Після цього оперативна група заблокувала криївку та намагалася застосувати спецгранати, але підпільники, помітивши оперативників, поспробували втекти. Обстрілявши підпільника, який з’явився біля входу у сховище, вхід завалили камінням, запропонувавши усім здатися. З 6.00 до 17.00 з М. Твердохлібом велися переговори. Однак після одинадцятигодинних перемовин він разом з дружиною застрелилися, а Анна Попович була захоплена. З криївки вилучили автомат, два пістолети і набої до них, три гранати, радіоприймач та оунівські документи. Саме після вбивства М. Твердохліба і захоплення Л. Гринішака повністю був ліквідований Карпатський крайовий, Надвірнянський надрайонний проводи¹³⁷⁶.

З кожним роком інтенсивність репресивних заходів зростала, підпілля зазнавало все більших втрат. Найбільш відчутним ударом по визвольному русі ставали втрати серед його керівного складу. Виконуючи директиву МВС УРСР від 15 липня 1946 р., у західних областях України запроваджувалися такі спеціальні засоби боротьби проти визвольного руху, як фізичне знищення його керівників¹³⁷⁷. Напряму боротьби репресивно-каральних органів на обезголовлення визвольного руху набрав масового поширення після переходу від відкритих форм боротьби до підпільних та формування єдиного збройного підпілля.

Випадки невдалих операцій і, відповідно, втеч підпільників від військових нарядів частин внутрішньої охорони МДБ траплялися і наступними роками. Так, у 1951 р. зафіксували 100 випадків провалів

¹³⁷⁶ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 10. Арк. 183, 187, 196 – 198; Спр. 16. Арк. 131–132; Оп. 110 (1954). Спр. 2. Т. 8. Арк. 376 377, 379; Оп. 28 (1960). Спр. 23. Арк. 37–38; Виноградський В. На все життя. *Шляхами чекістської долі*: збірник / упоряд. В. Попик. Київ : Політвидав України, 1988. С. 220–240.

¹³⁷⁷ ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 9. Спр. 145. Арк. 27, 28.

військових операцій і відходу підпільників у західних областях України, в результаті чого втекли 219 підпільників; відповідно у Львівській – 19/41, Дрогобицькій – 23/57, Тернопільській – 12/25, Волинській – 6/15, Рівненській – 7/13, Станіславській – 33/68¹³⁷⁸. При цьому створювалися порівняльні зведення випадків невдалих операцій і втеч підпільників від військових нарядів частин внутрішньої охорони МДБ: у 1952 р. 59/111, 1951 р. 100/219: з них по областях: Станіславській у 1952 р. 20 випадків, у результаті втекли 43 підпільники, відповідно 1951 р. 33/68; Львівській – 1952 р. 14/26, 1951 р. 19/41; Дрогобицькій – 1952 р. 12/18, 1951 р. 23/57; Тернопільській – 1952 р. 7/13, 1951 р. 12/25; Волинській – 1952 р. 3/7, 1951 р. 6/15; Рівненській – 1952 р. 3/4, 1951 р. 7/13¹³⁷⁹.

Частими були невдалі чекістсько-військові операції, траплялися випадки втеч підпільників і втрати з боку чекістів. За період з 1 серпня 1951 р. до 10 вересня 1952 р. зафіксовано 109 випадків, у результаті яких 224 підпільники втекли. Водночас за цей же термін втрати чекістів, особового складу військ та органів МДБ склали 34 вбитих і 80 поранених¹³⁸⁰. За період із травня до 1 серпня 1952 р. у західних областях України мав місце 31 випадок провалів операцій, при цьому втекли 67 підпільників. У Станіславській області за вказаний період провалили 11 операцій, упустивши 30 підпільників; відповідно у Дрогобицькій провалено п'ять операцій, впущено 10 підпільників¹³⁸¹. З 1 січня до 14 червня 1949 р. на території Станіславської області з вини ВВ МДБ у результаті невмілих дій і боязливості солдатів, несправності зброї та з інших причин допущено 42 випадки упущення підпільників при зіткненні з ними службових нарядів. Загалом упущено 110 підпільників¹³⁸².

Провали траплялися і в наступні роки. У 1952–1953 рр. у Станіславській області мав місце 31 випадок провалів чекістсько-військових операцій, пов'язаних із упущенням підпільників. За цей період втекли 59 підпільників (у 1952 р. 52, 1953 р. сім), причому під час операцій поранено чотирьох військовослужбовців ВО МВС і вбито чотирьох місцевих мешканців (один із них – агент МВС). У 23 випадках втечі підпільників чекістсько-військові операції очолювали

¹³⁷⁸ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 39 (1960). Спр. 9. Арк. 189; Оп. 19 (1959). Спр. 10. Арк. 7.

¹³⁷⁹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 36 (1960). Спр. 12. Арк. 116.

¹³⁸⁰ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 99 (1954). Спр. 8. Т. 1. Арк. 333.

¹³⁸¹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 99 (1954). Спр. 2. Т. 5. Арк. 246.

¹³⁸² ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 4. Арк. 219.

оперативні працівники УМВС Станіславської області (втекли 42 підпільники), інші операції проводилися силами МВС або АБГ¹³⁸³.

У липні 1953 р. показники не поліпшилися: проведено 3 753 операції, з них 2 813 (75 %) – безрезультатні, а з 4 238 засідок 3 929 (93 %) – невдалі. У 1953 р. на території західних областей трапилося 13 провалів чекістсько-військових операцій і шість випадків відходу підпільників, при цьому вдалося втекти 41 підпільнику, в тому числі (станом на січень 1954 р.) у Львівській області: шість провалів операцій, два випадки упушення підпільників (всього вісім), при цьому упушено 22 підпільники; Дрогобицька область – 0/3/3/5; Станіславська – 2/1/3/5. Загалом – 13/6/19/41. Втрати вбитими і пораненими склали 28 осіб (оперативного складу МДБ-МВС двох вбито, 0 поранено; відповідно дільничних уповноважених міліції – 0/1; вахтерів РВ МВС – 1/0; офіцерів ВО МВС УРСР – 1/0; сержантів і рядових ВО – 8/7; агентів органів МВС – 1/0; місцевих мешканців – 4/3; разом – 17/11)¹³⁸⁴.

Радянські спецслужби виявили, що достатньо результативним засобом у боротьбі з підпільниками було мінування їхніх запасних бункерів, криївок-складів, “мертвих пунктів зв’язку”, складів. Цією справою переважно займалися фахівці саперних відділів ВВ НКВС¹³⁸⁵. Саме цей засіб почали найбільш масштабно використовувати чекісти. Наприклад, чекістсько-військова група виявляла криївку підпільника, якого тривалий час не вдавалося захопити чи ліквідувати. Засідка була малоефективним заходом (військовики, які перебували у ній, часто самі себе демаскували) з огляду на втрати людських та матеріальних ресурсів, натомість доцільнішим вважалося замінувати вхід до криївки або ж окремі предмети усередині. Про результати цих заходів спецслужби довідувалися унаслідок проведення рейдових операцій чи свідчень заарештованих. Так, під час допиту захоплених 5 липня 1950 р. підпільників “З” і “К” чекісти дізналися, що у раніше замінованій криївці, у гірському лісовому масиві, 26 червня 1950 р. підірвалася машиністка надрайонного проводу ОУН Варвара Сухацька-“Варка”. Вона працювала вчителькою початкової школи с. Дихтинець Путильського р-ну, а у 1948 р. перейшла у підпілля¹³⁸⁶.

¹³⁸³ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 10. Арк. 19–20.

¹³⁸⁴ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 36 (1960). Спр. 11. Арк. 9.

¹³⁸⁵ Антонюк Я. М. Застосування спецпрепаратів і оперативної техніки НКВС-НКДБ-МВС-МДБ в антипольських операціях на Волині (1944–1954 рр.). *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки* / ред. В. С. Голюк, Л. С. Пашук. Луцьк, 2009. Вип. 13. Серія “Історичні науки”. С. 241.

¹³⁸⁶ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 34 (1960). Спр. 13. Арк. 274–275.

Мінувалися криївки повстанців і під час операцій. Так, у листопаді 1949 р. військовими топографами під час проведення роботи у Гошівському лісі на території Болехівського р-ну була знайдена зимова криївка референта СБ Долинського надрайонного проводу ОУН Богдана Долішнього-“Зиновія”. Під час підходу військових топографів підпільники з криївки втекли. Чекісти прийняли рішення її замінувати. З метою розвідки 31 листопада 1949 р. “Зиновій” відправив до криївки двох своїх довірених осіб – Катерину і Миколу Пристая, які при вході до неї підірвалися на міні¹³⁸⁷. У той час, наприклад, у Львівській області силові органи практикували навіть складання детальних схем-планів із мінування криївок¹³⁸⁸.

Разом із мінуванням криївок чекісти практикували вкладання мін-сюрпризів у різноманітні предмети (листування, посилки, предмети побуту тощо), які виготовляв 4-й відділ Управління 2-Н МДБ та передавав їх у підпілля¹³⁸⁹. Такий випадок трапився у Яремчанському р-ні. Так, 10 липня 1948 р. під час підключення до радіоприймача вибухнула замінована батарея, унаслідок чого загинув провідник Надвірнянського надрайонного проводу ОУН Михайло Іщак-“Богдан”-“Діброва”. Підпільники зазначали, що вибухом великої сили “Діброву” рознесло на шматки, знищило саму криївку та все, що у ній було. Кущовий “Тарас”, який сидів на невеликій відстані від “Діброви”, був поранений. Пізніше зазначалося, що сила вибуху такого акумулятора надзвичайно потужна, а він сам нічим не відрізняється від будь-якого іншого¹³⁹⁰.

Практикувалося також мінування тіл загиблих, могил, криївок тощо, яка використовувалася радянськими спецслужбами постійно упродовж усього періоду боротьби. Отже, органи радянської влади на державному рівні проводили диверсійно-терористичну політику супроти українських повстанців усіма доступними засобами (навіть забороненими міжнародними конвенціями). Так, 11 жовтня 1945 р. у с. Річка Косівського р-ну під час нападу підрозділу НКВС загинув сотенний УПА “Святослав”. Тіло полеглого спецслужби замінували, а коли місцеві мешканці намагалися покласти його у домовину, міна

¹³⁸⁷ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 60 (1953). Спр. 3. Т. 1. Арк. 163.

¹³⁸⁸ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 64. Арк. 164.

¹³⁸⁹ Антонюк Я. М. Застосування спецпрепаратів і оперативної техніки НКВС-НКДБ-МВС-МДБ в антипольських операціях на Волині (1944–1954 рр.). *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки* / ред. В. С. Голюк, Л. С. Пашук. Луцьк, 2009. Вип. 13. Серія “Історичні науки”. С. 241.

¹³⁹⁰ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 1. Арк. 259; Оп. 110 (1954). Спр. 2. Т. 5. Арк. 167.

вибухнула. У результаті загинула 70-річна Марія Стефуранчин та двоє малих хлопчиків¹³⁹¹.

Для боротьби з можливою опозицією і виявлення усіх лояльно налаштованих до українських націоналістів інтенсивно працювали пункти контролю кореспонденції, через які проходило усе листування. Їхня робота ретельно приховувалася. Кожний такий пункт (переважно був при поштовому відділенні) маскувався під квартири, господарські споруди, відділи штампування тощо і мав окремий вхід¹³⁹². На озброєнні мали спецпаровідкривачі (керогази), які працювали на керосині та давали змогу без пошкоджень відкривати і перечитувати листи. Втім, такі пункти не всюди працювали через доволі банальні причини – відсутність керосину або фахівців. Документи також відкривали вручну кісточкою, що спричиняло велику кількість дефектів, і, як наслідок, – розконспірацію цього напряму роботи. На окремих пунктах траплялися випадки, коли кореспонденція взагалі не рецензувалася і розсилалася без обробки. Існував навіть спеціальний наказ МДБ СРСР про стовідсоткову негласну обробку вихідної кореспонденції¹³⁹³. Перевірці підлягала кореспонденція як цивільного населення, так і військовослужбовців. Ще ретельніше рецензувалася кореспонденція осіб, які перебували на обліку як категорія, що підтримувала листування із закордоном. Попри відсутність зведених даних, масштаби рецензування кореспонденції усе ж вражають¹³⁹⁴. Водночас спецоргани писали про збільшення впродовж 1948 р. у поштовій кореспонденції населення західних областей України листів із антирадянськими та націоналістичними листівками, віддрукованими на друкарських машинках і на копіювальних апаратах. Так, якщо в 1947 р. розсилка антирадянських листівок мала поодинокий характер, то за 8 місяців 1948 р. виявлено 827 документів із вкладеними 2 360 антирадянськими листівками, причому тільки у липні – серпні виявлено 451 документ із 962 листівками, що складає 54 %. Найбільша кількість документів із антирадянськими листівками у 1948 р. вилучалася з Рівненської (345), Тернопільської (225), Чернівецької (115), Станіславської (111) областей¹³⁹⁵. Більшість документів із антирадянськими листівками направлялася у східні

¹³⁹¹ Літопис Української Повстанської Армії. Т. 9: Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали / ред. кол. Євген Штендера, Петро Потічний. Торонто : Літопис УПА, 1982. Кн. 2: 1946–1948. С. 172.

¹³⁹² ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 151. Арк. 140–142.

¹³⁹³ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 10. Спр. 18. Арк. 123; Оп. 6. Спр. 105. Арк. 6; Спр. 151. Арк. 1; Ф. 2-Н. Оп. 34 (1960). Спр. 2. Арк. 12.

¹³⁹⁴ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 151. Арк. 29–31, 33, 35; Спр. 387. Т. 1. Арк. 104–105.

¹³⁹⁵ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 107 (1954). Спр. 2. Арк. 405.

області України на адреси колгоспників, а також партійно-радянського активу. Частина документів надсилалася в інститути, середні школи, редакції газет (Білоцерківський сільськогосподарський інститут, Сумська середня школа, редакція газети “Радянська Україна”) та інші установи. Листівки мали різноманітні найменування: “До всіх членів і кандидатів ВКП(б), працівників МВС, МДБ, прокурорів і суддів”, “Гімн поневолених народів Радянського союзу”, “Українська інтелігенція і робітники із східних областей”, “30 років більшовицької влади на Україні”, “Українська головна визвольна рада”, “Відкритий лист до всіх миролюбивих народів за межами СРСР”. Після виявлення документів їх направляли до відповідних органів МДБ для проведення заходів із розшуку поширювачів. Шляхом відбору документів, що мали схожість із почерком на конвертах, в яких розсилалися антирадянські листівки, знайшли 78 авторів і поширювачів¹³⁹⁶.

У боротьбі проти визвольного руху в Карпатському краї ОУН використовувалася авіація, щоправда, переважно для розвідки на початкових етапах і для ведення активних бойових дій. Ефективним було застосування авіації у тих районах, де проводилися наземні військові операції, з метою: а) виявлення підпільників, таборів і наведення на них військ; б) бомбометання і кулеметно-автоматного вогню для знищення націоналістів; в) вильотів на евакуацію поранених військовослужбовців із районів бойових зіткнень; г) оперативно-транспортних польотів для перекидування керівного оперативного командування; д) доставки наказів і термінових документів командирам наземних частин; е) уточнення розташування військ при виході, зайнятті вихідних рубежів та переміщенні у процесі операції; є) польотів у райони, насичені підпіллям, на літаках, обладнаних потужною міцною звуковою апаратурою, встановленою з метою агітації місцевого населення про добровільну явку, а також проведення інших урядових кампаній.

Починаючи з 10 січня 1945 р., радянські літаки впродовж двох тижнів бомбардували “Чорний Ліс”. Щоб убезпечити себе від авіаційних бомбардувань, підпільники розпалювали вогнища-обманки, які мали імітувати фальшиві місця перебування. 19 січня два курені УПА “Прута” і “Благого” були атаковані вісьмома радянськими літаками у с. Глибока Богородчанського р-ну. Згідно з радянськими свідченнями, один літак вони втратили, а партизанські

¹³⁹⁶ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 107 (1954). Спр. 2. Арк. 406–409.

підрозділи відступили до с. Грабівка Перегінського р-ну. 21 січня курінь “Месників” (командир “Благий”) розбив три роти ВВ НКВС, попри те, що у бою ворога підтримали два літаки “У-2”¹³⁹⁷. Упродовж 15 – 17 січня 1945 р. прикордонні війська НКВС Прикарпатського округу чисельністю 120 осіб проводили операцію з пошуку повстанців у Журавнівському районі. До неї залучили бронетранспортер, а також авіацію. Згодом силовики звітували про загибель 148 повстанців, 12 взятих у полон, затримання 18 запідозрених у націоналістичній діяльності¹³⁹⁸.

Найбільш масштабна операція з ліквідації підпілля Карпатського краю відбулася на Станіславщині у період із 1 квітня до 5 травня 1945 р. Загалом до участі у ній залучили 8 259 осіб, вісім танків БТ-7 (швидкісні танки), 20 літаків ПО-2, два бронепоезди¹³⁹⁹. Її результати були такими: вбито 2 157 підпільників, захоплено 6 311, затримано 2 421 посібника, 130 дезертирів із ЧА, 8 013 тих, які ухилялися від служби у ЧА, 5 847 для фільтрації, добровільно з’явилися з повинною 3 997 підпільників. Крім цього, виселено 772 сім’ї (1 800 осіб). Отже, всього було виселено і захоплено 30 676 осіб. При цьому у цієї кількості осіб вилучили лише 1 660 одиниць зброї (13 мінометів, 10 ПТР, 28 станкових кулеметів, 127 ручних кулеметів, п’ять гранатометів, 244 автомати, 1 054 гвинтівки, 179 пістолетів, 3 998 ручних гранат, 3 900 мін, 585 124 патронів до гвинтівки). Загалом на всіх етапах операції використовувалося 20 літаків ПО-2, які здійснювали розвідку та ліквідацію підпільників¹⁴⁰⁰. Саме на цьому прикладі можемо зафіксувати факт приписок, які характерні для всіх радянських звітів. Інакше кажучи, різниця між загиблими, захопленими і вилученою зброєю відрізняється майже в 200 разів. Самі спецслужби констатували, що під час цієї операції особливо допомогла авіація¹⁴⁰¹.

Значна увага приділялася негайному здобуттю нових даних про підпілля від щойно захоплених осіб. Їх намагалися терміново реалізувати. Застосовувалася також, крім віддрукованих наказів, усна агітація, яка здійснювалася з повітря за допомогою звукової установки “Голос неба”, вмонтованої на літаку ПО-2. Незважаючи на

¹³⁹⁷ “Особые папки” Сталина і Молотова про національно-визвольну боротьбу в Західній Україні у 1944–1948 рр. / упоряд. Ярослав Дашкевич, Василь Кук. Львів : Піраміда, 2010. С. 170; Козицький А. Авіаційні епізоди з історії УПА. *Військово-історичний альманах*. 2007. Ч. 1 (14). С. 76–77.

¹³⁹⁸ Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне. М. : Кучково поле, 2014. Т. VI : Победа (1 января – 9 мая 1945 г.). С. 198–201.

¹³⁹⁹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 55 (1953). Спр. 5. Т. 3. Арк. 2–9.

¹⁴⁰⁰ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 55 (1953). Спр. 5. Т. 3. Арк. 254–273; Оп. 106 (1954). Спр. 1. Арк. 174–175, 177–177зв.

¹⁴⁰¹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 28 (1960). Спр. 15. Арк. 133.

значну кількість “нельотних” днів, широко використовувалися літаки авіагрупи 6-го ОАП (Окремий авіаційний полк). Діями авіації контролювався весь район операції, що допомагало знаходити групи і наводити на них наземні війська. Це сковувало рухливість відділів під час світлого періоду доби, морально впливало на підпільників і місцеве населення. Віднайдені місця їхнього можливого перебування піддавали бомбардуванню та обстрілу з повітря, чим часто відділам наносилися серйозні втрати¹⁴⁰². Загалом була сформована оперативна авіагрупа від 6-го ОАП у кількості 13 літаків ПО-2 і двох літаків Р-5. Вона базувалася на аеродромі м. Станіслав. Під час операції оперативна авіагрупа поповнилася 10 екіпажами 5-го ОАП. Щоденно для них розроблялися завдання, плани розвідки із зазначенням конкретних районів і порядку виконання завдань. Робота екіпажів здійснювалася чітко згідно з бойовими плановими таблицями з розрахунком безперервного нагляду за всім районом операції і вчасним інформуванням результатів розвідки. Робота екіпажів планувалася так, що на аеродромі постійно перебували два – чотири екіпажі, готові до негайного вильоту¹⁴⁰³. Кожний район обслуговувався парою літаків, які здійснювали два – три і більше польотів на день. Тривалість перебування літака над ділянкою за виліт – від 1,5 до 2,5 годин. 7 травня 1945 р. від 11.10 до 12.45 пара екіпажів ПО-2 виявила групу повстанців у с. Посіч Лисецького р-ну, розшукала війська і навела їх на підпільників. Унаслідок цього вдалося захопити 24 націоналістів. Розвідка лісових масивів, особливо ранішня, давала можливість екіпажам, виявивши дим від вогнищ, здійснити підхід із сонячної сторони на притишених двигунах. Маршрут польоту над районом розвідки будувався так, щоб за один виліт екіпаж зміг облетіти свою ділянку кілька разів. Широко застосовувалася розвідка боєм, тобто при виявленні у густому лісі криївок екіпажі скидали по дві – три бомби АО-2,5, АО-8, а потім встановлювали наявність підпільників. Завдання при бомбардуванні ставилося у кожному окремому випадку штабом керівництва. Виліт на бомбардування, залежно від ситуації, здійснювався залповим ударом усіма екіпажами одночасно чи безперервним затяжним вогнем. Основні калібри бомб для бомбометання на групи, які переховувалися у лісових масивах, застосовувалися АО-2,5, АО-8 і АО-25 у касетах¹⁴⁰⁴. Кількість

¹⁴⁰² ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 55 (1953). Спр. 5. Т. 3. Арк. 264.

¹⁴⁰³ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 55 (1953). Спр. 5. Т. 3. Арк. 265.

¹⁴⁰⁴ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 55 (1953). Спр. 5. Т. 3. Арк. 266–267.

вильотів постійно збільшувалася. Так, якщо у перші дні авіагрупа проводила 20 – 25 польотів, то у другу половину операції збільшилася до 58 – 60. Чекісти констатували, що авіагрупи впоралися зі своїм завданням. Робота авіагрупи у Станіславській області за період від 1 квітня до 9 травня 1945 р. завершилася. Її результати: 678 вильотів, 1 237 годин оперативних польотів, знайдено 54 відділи, 997 підпільників, бомбардувалося 28 груп, скинуто 1 313 бомб, використано 8 850 патронів, вбито 47 підпільників (із кулеметів), надано 92 розвідувальні повідомлення, здійснено 41 транспортний виліт на перекидування оперативних працівників і поранених¹⁴⁰⁵.

Особливо енергійно радянські спецслужби при допомозі авіації полювали за вищими керівниками підпілля. Наприклад, отримавши інформацію, що Р. Шухевич перебуває у Чорному лісі на Станіславщині, у ймовірних місцях здійснювали бомбардування, а також розвідку. Проте Р. Шухевичу вдалося вислизнути¹⁴⁰⁶.

Використовували авіацію і для поширення пропаганди (листівок, закликів, усної інформації)¹⁴⁰⁷. Так, у Дрогобицькій області розкидали з літака над лісовими масивами 50 000 примірників наказу Міністра внутрішніх справ УРСР від 10 листопада 1946 р.¹⁴⁰⁸. Відомі також факти використання авіації під час масово-агітаційних кампаній, що давало можливість за короткий проміжок часу поширювати значну кількість друкованої продукції. Так, наприкінці 1946 – початку 1947 р. у місцях дислокації повстанців скинули 200 000 примірників листівок у Львівській області, Станіславській – 155 000 (з них 20 000 літаками), Дрогобицькій – 150 000, Чернівецькій – 30 000 листівок¹⁴⁰⁹. Іноді при розповсюдженні тексту агітаційних звернень з літака одночасно працював радіопередавач “Голос неба”, з якого від українських націоналістів в ультимативній формі вимагали виходити з повинною¹⁴¹⁰.

Лише в червні 1950 р. УМДБ у Рівненській, Тернопільській та Станіславській областях провело 13 успішних операцій із застосуванням літаків. У результаті поєднання дій літаків та

¹⁴⁰⁵ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 55 (1953). Спр. 5. Т. 3. Арк. 268.

¹⁴⁰⁶ Літопис Української Повстанської Армії. Т. 19: Група УПА “Говерля”. Спомини, статті та видання історично-мемуарного характеру / упоряд. Петро Содоль. Торонто – Львів : Літопис УПА, 1992. Кн. 2. С. 154.

¹⁴⁰⁷ ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 6. Спр. 51. Арк. 74.

¹⁴⁰⁸ ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 7. Спр. 219. Арк. 136.

¹⁴⁰⁹ Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 5: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля : інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1943–1959) / упоряд. Анатолій Кентій, Володимир Лозицький, Ірина Павленко. Київ : Торонто : Літопис УПА, 2002. Кн. 2: 1946–1947. С. 231; Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 5: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля : інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1943–1959) / упоряд. Анатолій Кентій, Володимир Лозицький, Ірина Павленко. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2002. Кн. 2: 1946–1947. С. 244–258.

¹⁴¹⁰ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 55 (1953). Спр. 5. Т. 3. Арк. 275.

чекістсько-військових груп у густих посівах було виявлено і ліквідовано 17 підпільників ОУН. У них вилучили 29 одиниць зброї та різні документи¹⁴¹¹. 10 серпня 1950 р. о 18.20 при проведенні чекістсько-військової операції по боротьбі з підпільниками у Станіславській області екіпажем літака 6-го окремого авіаполку прикордонних військ МДБ Українського округу під командуванням підполковника Сердюкова у взаємодії із пошуковою групою 88-ї дивізії ВВ МДБ, з літака у районі с. Павлівка Станіславського р-ну було вбито одного підпільника¹⁴¹². Останні випадки застосування радянської військової авіації проти визвольного руху припадають на 1951–1952 рр.

У відповідь українські повстанці здійснювали різнобічні контрзаходи. Траплялися випадки, хоча й поодинокі, знищення повстанцями авіації супротивника. 29 серпня 1944 р. за 12 км від м. Дрогобич у сторону м. Стрий група УПА кулеметним вогнем збила літак У-2 8-ї повітряної армії (загинули підполковник і пілот)¹⁴¹³. 22 червня 1945 р. підпільниками був підбитий і спалений після вимушеної посадки літак ПО-2 біля с. Войнилів Станіславської обл. Втрати оцінювалися у 17 000 рублів¹⁴¹⁴. 14 жовтня 1945 р. помічник адміністративно-господарського відділу авіакорпусу, старшина Шмідський і пілот 40-ї авіаескадрильї старшина Труфанов здійснили вимушену посадку літака ПО-2 у районі с. Хітар Славського р-ну. Старшина Шмідський віз 40 000 рублів і 832 000 чеських крон для видачі зарплати військовослужбовцям у м. Мукачево. Після посадки Труфанов і Шмідський, взявши з собою гроші, пішли у село, але через 30 хвилин повернулись до літака у супроводі двох учительок. За 40 – 50 м від літака вони були обстріляні зі всіх сторін бійцями УПА. Старшина Шмідський потрапив у полон до відділу УПА, а Труфанов зумів втекти і повідомив про те, що трапалося. Після цього була направлена рота військовослужбовців, яка виявила спалений літак, а гроші були забрані до Головного осередку пропаганди П. Федуну-“Полтаві”¹⁴¹⁵.

¹⁴¹¹ Ішук О., Ніколаєва Н. Застосування радянськими спецслужбами допоміжних засобів у боротьбі з підпіллям ОУН та УПА. *Український визвольний рух*. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху, 2008. Збірник 12. С. 141.

¹⁴¹² ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 101 (1954). Спр. 11. Арк. 183.

¹⁴¹³ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 24. Арк. 13; Спр. 34. Арк. 23.

¹⁴¹⁴ Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 4: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля : інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1943–1959) / упоряд. Анатолій Кентій, Володимир Лозицький, Ірина Павленко. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2002. Кн. 1: 1943–1945. С. 317; Козицький А. Авіаційні епізоди з історії УПА. *Військово-історичний альманах*. 2007. Ч. 1 (14). С. 78; ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 77. Арк. 137.

¹⁴¹⁵ Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы : в 2 т. / под ред. А.Н. Артизова. Москва : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. Т. 2: 1944–1945. С. 814; ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 123. Арк. 44зв.; Ф. 65. Спр. 9112. Т. 1. Арк. 11.

Перед репресивно-каральними органами стояли завдання не лише виявити та знищити групу підпільників і повстанців, але й для зняття відповідних осіб з обліку чітко їх ідентифікувати. Після 1945 р. усі націоналісти бралися на суворий облік, створювалася картотека. Уже наприкінці 1940 – початку 1950-х рр. одна справа, заведена на націоналіста (нерідко навіть у 1939–1941 рр.), не вважалася закритою; вона не знімалася з обліку доти, доки не було достовірно встановлено факт його загибелі та додано фото вбитого. Ідентифікація тіл була достатньо складною процедурою. Постійні морально-психологічні переживання, погане харчування, відсутність належного медичного забезпечення призводили до того, що за роки перебування у підпіллі людина зовнішньо дуже змінювалася та виглядала значно старшою від справжнього віку, а тому ідентифікувати її за наявним фото кількарічної давнини було практично неможливо. Ще одним чинником, який ускладнював ідентифікацію, було те, що чекістам доводилося це робити уже після бою, який часто завершувався загибеллю підпільників і призводив до понівечення обличчя полеглих. Полегшували цю справу наявні описи та характеристики, якими рясніли усі кримінальні, оперативно-розшукові справи, записані від заарештованих, агентури, орієнтування за зброєю, одягом, особливими предметами тощо.

Архіви колишніх обласних, центральних репресивно-каральних органів і досі містять цілі фотоальбоми підпільників та повстанців, які діяли на відповідних територіях. До них увійшли передусім фото живих націоналістів, які перебували у розшуку. Водночас тут міститься значний масив полеглих. Усе це відбувалося після завершення чекістсько-військової операції. Ці фотоальбоми використовували як один із допоміжних засобів у боротьбі з підпіллям. Усвідомлюючи особливе значення фотоальбомів для ідентифікації загиблих, вище керівництво спецслужб не шкодувало для цього зусиль та коштів. Так, у стенограмі наради заступників начальників управлінь, начальників відділів 2-Н УМДБ і командирів дивізій військ МДБ західних областей України, яка відбулася 25 – 26 листопада 1947 р., заступник міністра МДБ УРСР генерал-майор Віктор Дроздов звертався з вимогою здійснювати фотографування загиблих підпільників¹⁴¹⁶. При цьому наказувалося завести у кожному управлінні альбоми усіх убитих і заарештованих членів ОУН та УПА, незалежно від характеру злочину та від того, впізнаний він чи ні. Для

¹⁴¹⁶ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 34 (1960). Спр. 2. Арк. 91.

створення таких альбомів дозволялося використовувати будь-яку кількість засобів, щоб забезпечити добру якість фото. Кожна фотографія друкувалася у двох примірниках, одна з них – для МДБ. В альбомі не мало бути ніяких надписів. До нього долучалися довідки, де вказувалися усі сфотографовані особи¹⁴¹⁷. Заступник міністра В. Дроздов у цьому контексті наголошував: “Заведіть собі альбоми, без цього ми не можемо жити. За таких умов, коли підпільники мають псевдо і часто ці псевдо міняють, альбом має велике значення для їхнього впізнавання. Найголовніше і найстрашніше, коли під час операції з ліквідації підпільників націоналіст виходить із криївки, стане у стороні, руки у кишені, і Ви його не впізнаєте, а якщо у Вас є фотокарточка, Ви її покажете командирі, при можливості солдатам, перед тим, як ідете на операцію, і тоді таких випадків не буде. [...] Бувають випадки, ми заходимо у хату, підпільник, який там перебуває, ховає зброю і заявляє, що він господар цього будинку, а була би фотокарточка, ми би цю особу могли встановити, потрібно завести альбоми”¹⁴¹⁸. Часто порушувалися вимоги ідентифікації загиблих повстанців. Для упорядкування цього МДБ УРСР 31 травня 1947 р. видала директиву “Про порядок впізнання трупів убитих оунівських нелегалів”, яка визнавала, що особовий склад після операцій знімав одяг і взуття вбитих, а при цьому тіла загиблих були настільки понівечені, що упізнати їх було неможливо, траплялося “безцільне фотографування трупів убитих у [...] позах, що не мають практичного значення при проведенні впізнання”¹⁴¹⁹.

Інколи полеглих націоналістів, особливо керівного складу, які мали вагоме значення, до посмертного фото ретельно готували. Більшості мили обличчя, голили, атропіном закапували очі, після чого вони розплющувалися і ставали чистими, змінювали одяг. Наприклад, тіло провідника Карпатського крайового проводу ОУН Василя Сидора-“Шелеста” після ліквідації відправили до м. Станіслав, де піддали обробці та впізнанню¹⁴²⁰.

Слід наголосити, що траплялися й непорозуміння щодо виконання розпоряджень. Так, начальник УМДБ Станіславської області полковник Роман Крутов у 1947 р. у доповідній Віктору Дроздову звернувся з проханням пояснити таке: за рахунок яких засобів слід проводити фотографування вбитих оунівців і

¹⁴¹⁷ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 34 (1960). Спр. 2. Арк. 91.

¹⁴¹⁸ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 34 (1960). Спр. 2. Арк. 92.

¹⁴¹⁹ Веденєв Д., Г. Биструхін Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945–1980-ті роки : монографія. Київ: К.І.С., 2007. С. 327–328.

¹⁴²⁰ ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. 7443. Арк. 294 – 296.

повстанців¹⁴²¹. У відповідь в пояснювальній записці від 14 липня 1947 р. заступник міністра державної безпеки УРСР генерал-майор В. Дроздов роз'яснював, що фотографування тіл убитих націоналістів потрібно проводити за рахунок засобів згідно зі статтею дев'ять; при цьому на звороті рахунка вказувати витрати, а також, за якою агентурною справою проходить убитий націоналіст¹⁴²². Зазначимо, що з 1947 р. розпочинається більш-менш чітка робота з ідентифікації загиблих націоналістів.

Аналізовану проблему переконливо ілюструють численні документи репресивно-каральних органів, де зафіксовано значну кількість звітної інформації щодо ліквідації того чи того націоналіста, а через кілька місяців чи років нову його появу (“воскресіння”) на обліку або реальну (остаточну) загибель. Такий приклад мав місце 3 жовтня 1946 р., коли на зроблену засідку біля будинку зв'язкового вийшли чотири підпільники, зав'язалася перестрілка й емдебісти повстанців знищили. Тіла загиблих були пред'явлені для впізнання колишньому начальнику штабу куреня “Журавлі” Володимирі Макаровському-“Малині”, учасникові групи “Грізного” І. Дяківу, членам боївок Я. Кочергану, І. Сеньківу та легалізованому підпільнику В. Іванову. Ті з-поміж чотирьох загиблих ідентифікували двох: Ярослава Косарчина-“Байрака” (командир ТВ 23 “Магура”) і Володимира Депутата-“Довбуша” (командира сотні “Опришки”). Хоча насправді тоді Я. Косарчин не загинув, а через певний час почав знову фігурувати в агентурно-оперативних розробках¹⁴²³.

Приклади хибно ідентифікованих націоналістів стосуються вищих керівників. У Карпатському краї ОУН це явище було масовим. Натомість на низовому рівні, де інформації характеристик-описів і фото було значно менше, ситуація виглядала гірше. Часті помилкові спеціальні повідомлення від місцевих чекістів про загибель того чи того керівника зумовлювалися бажанням якомога швидше прозвітувати та отримати за це грошову подяку, нагороду і звання. Звісно, такий стан справ “дратував” вище керівництво, що змушувало низові структури більш ретельно ставитися до ідентифікації загиблих. Для перевірки агентурної інформації щодо встановлення достовірності факту загибелі підпільника чекістам нерідко доводилося проводити ексгумацію. Після цього дозволялося звітувати у центр і просити зняти повстанця з обліку. Так, чекісти

¹⁴²¹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 57 (1953). Спр. 1. Т. 3. Арк. 123.

¹⁴²² ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 57 (1953). Спр. 1. Т. 3. Арк. 122.

¹⁴²³ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 107 (1954). Спр. 2. Арк. 109; Оп. 105 (1954). Спр. 3. Т. 2. Арк. 112-113.

дізналися, що в результаті компрометації 30 травня 1947 р. есбістами окружного проводу ОУН був вбитий і закопаний на кладовищі села Банилів Вашківецького р-ну Василь Лучак-“Буревій”. Для перевірки інформації спецслужби таємно вилучили тіло “Буревія” з кладовища та провели впізнання¹⁴²⁴. Подібні випадки траплялися впродовж усього періоду національно-визвольної боротьби у Карпатському краї ОУН, а також наступними роками¹⁴²⁵.

На початку 1950-х рр. облік усіх націоналістів вівся з особливою ретельністю. Пошук кожного, навіть рядового націоналіста, тривав до отримання достовірних та перевірених відомостей, і лише після цього місцеві репресивно-каральні органи просили дозволу у центральному апараті на зняття повстанця з обліку¹⁴²⁶. Пояснюючи причини тривалого розшуку того чи того підпільника, чекісти писали, що з 1944 р. було ліквідовано велику кількість націоналістів, тіла яких впізнати не вдалося. Тому не виключалась можливість, що багато із розшукуваних загинули ще тоді при проведенні чекістсько-військових операцій, але не були ідентифіковані, а тому не зняті з обліку¹⁴²⁷.

Керівників, особливо вищого рангу, чекісти намагалися ідентифікувати якомога точніше, не лише залучаючи до цього усіх заарештованих, свідків та агентів, а й послуговуючись описами з кримінальних і розшукових справ¹⁴²⁸. Кожна ідентифікація супроводжувалася складанням відповідного акту із зазначенням дати, місця, осіб, прізвищ і псевдо ідентифікованих, та, відповідно, завірення підписами працівників, які проводили впізнання. Вдалося виявити лише кілька таких документів. Так, в акті від 18 квітня 1949 р., складеному в м. Станіслав заступником начальника УМДБ по Станіславській області підполковником А. Костенком, у присутності начальника 2-го відділення відділу 2-Н УМДБ майора Сиромятникова, заступника начальника відділення відділу 2-Н УМДБ лейтенанта Шиманка, були пред’явлені Івану Белейовичу тіла шести вбитих підпільників для ідентифікації. Серед них він упізнав провідника Карпатського крайового проводу ОУН Василя Сидора-“Шелеста”, а також двох його охоронців “Бука” і “Куна”-“Богдана”.

¹⁴²⁴ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 34 (1960). Спр. 7. Арк. 337.

¹⁴²⁵ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 60 (1953). Спр. 3. Т. 1. Арк. 230; Оп. 109 (1954). Спр. 1. Т. 2. Арк. 95.

¹⁴²⁶ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 12 (1960). Спр. 48. Арк. 128 – 129.

¹⁴²⁷ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 12. Арк. 150.

¹⁴²⁸ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 110 (1954). Спр. 2. Т. 5. Арк. 295; Оп. 28 (1960). Спр. 6. Арк. 252.

Для ідентифікації решти довелося залучати ще кількох колишніх підпільників¹⁴²⁹.

Агентурним шляхом, слідчими даними і показами затриманих – станичного Михайла Чувика-“Строгого” і провідника Чернівецького районного ОУН Назарія Чернівчанина-“Карпа” – чекісти встановили, що Михайло Германець-“Крим”-“Чумак” провідник Сторожинецького районного проводу ОУН через особисту помсту був вбитий Клапеном-“Віктором” (німець). Для з’ясування і зняття з обліку чекісти змушені були розшукати і впізнати тіло районного провідника ОУН “Чумака”-“Крима”¹⁴³⁰.

У випадку, коли підпільник чи агент був особливо важливим, чекісти проводили серйозні медичні експертизи, встановлюючи не лише факт загибелі, але й її обставини та причини¹⁴³¹. У контексті ідентифікації тіл загиблих підпільників доцільно акцентувати і на практиці виставлення на загальний огляд тіл вбитих під час військово-чекістських операцій. Однак робилося це здебільшого не стільки з метою ідентифікації, скільки задля залякування місцевих мешканців, родичів націоналістів¹⁴³².

Отже, найбільш використовуваним методом у боротьбі із українським визвольним рухом стали чекістсько-військові операції, проведення яких відрізнялося за масштабами, кількістю залучених військ, термінами і видами. Так, якщо на початковому етапі боротьби використовуються масштабні операції, то уже наприкінці 1946 р. початку 1947 р. чекісти практикували нові форми, що передбачали проведення операцій невеликими маневровими підрозділами проти конкретних повстанських формувань або окремих діячів підпілля, передовсім районних, надрайонних, окружних і крайового проводів ОУН, місце розташування, яких виявлялося агентурою чи спецгрупами. Така зміна виявилася ефективною, бо давала змогу спецслужбам, діючи малими групами, охоплювати більшу територію і за точними агентурними даними ліквідувати націоналістів, які залишилися. Для початкового етапу боротьби характерним є перевищення результативності проведених операцій. Тому до звітних даних у радянських документах потрібно ставитися критично, оскільки часто трапляються різні цифри як і у зведених даних, та, особливо, у результатах певних операцій.

¹⁴²⁹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 110 (1954). Спр. 2. Т. 5. Арк. 387.

¹⁴³⁰ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 34 (1960). Спр. 5. Арк. 87.

¹⁴³¹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 60 (1953). Спр. 14. Арк. 187, 191–192.

¹⁴³² ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 31. Арк. 278.

Використання радянськими репресивно-каральними органами авіації у боротьбі з підпіллям давало свої результати. Водночас підпілля теж намагалося виробити оптимальний механізм протидії використанню авіації і так зменшити свої втрати.

Окрім цього, боротьба з українським визвольним рухом не обмежувалася ліквідацією того чи того підпільника. До функціональних обов'язків відповідних органів належали достовірна ідентифікація тіла, зняття з усіх реєстрів та розшукових справ підпільника. При виконанні цього завдання спецслужби зустрілися з деякими проблемами, які вдавалося розв'язувати по-різному. Жорстка підпорядкованість вказівкам і наказам “тиснула” на місцевих чекістів, примушуючи тим самим з кожним роком боротьби ретельніше підходити до питання впізнання загиблих. Цьому сприяли укладені ними фотоальбоми, а також детально сформовані описи розшукуваних і загиблих. Усі труднощі боротьби відобразилися і в фольклорі. При цьому Г. Дем'ян слушно резюмує: “[...] повідомляючи людям правду про етноцидну політику російських, польських та інших окупантів на Україні, ці пісні значною мірою сприяють національній консолідації і зміцненню її державної незалежності та піднесенню прагнення щораз масовіших кіл громадськості до якнайшвидшої ліквідації болючих ран страхітливого колоніального періоду”¹⁴³³.

3. Інформаційно-ідеологічні засоби боротьби. Публічні форми покарання

Органи радянської влади, разом із використанням силових методів, робили ставку на широку ідеологічно-пропагандистську кампанію, яку розпочали з масового використання пропагандистських звернень до населення, щоб націоналісти виходили з повинною. Основна мета – внести антагонізм у середовище повстанців, вселити непевність та відчуття безперспективності подальшої боротьби. У таких пропагандистських закликах наводилися приклади “великих” економічних, культурно-освітніх, наукових здобутків СРСР¹⁴³⁴.

В областях Карпатського краю місцеві органи радянської влади докладали особливих зусиль з метою реалізації звернення президії

¹⁴³³ Дем'ян Г. Українські повстанські пісні 1940–2000 років. Львів : Галицька видавнича спілка, 2003. С. 403.

¹⁴³⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 94. Арк. 1–14.

ВР, Ради народних комісарів УРСР і ЦК КП(б)У робітникам, селянам та інтелігенції західних областей України (19 травня 1945 р.), у якому всім учасникам “українсько-німецьких націоналістичних банд” оголошувався термін для явки з повинною до 20 липня 1945 р.¹⁴³⁵. Звернення та наказ народного комісара внутрішніх справ УРСР В. Рясного, опублікований 23 травня 1945 р., на території Станіславської області поширювалися в газетах, листівках і плакатах накладом до 160 000 примірників (8 000 листівок і 5 000 плакатів)¹⁴³⁶.

Основні місця щодо поширення урядової пропаганди в Карпатському краї посідала Дрогобицька область. Відділ пропаганди й агітації Дрогобицького обкому роздрукував текст звернення загальним накладом 30 000 примірників, наказ наркома внутрішніх справ УРСР В. Рясного – 10 000 примірників, плакатами – у 10 000 і брошурами малого формату – 20 000. Окрім цього, звернення надрукували у газетах усіх рівнів накладом 64 000 примірників. Загальна кількість друкованої продукції – 144 000 звернень і 134 000 наказів. Із 20 до 22 травня 1945 р. в усіх містах і райцентрах провели 93 наради за участю 12 743 осіб радянського активу, на яких зачитувалися тексти звернення; в установах та організаціях, на підприємствах провели 1 470 загальних зборів, якими охопили 349 641 особу дорослого населення (в обговоренні виступили 3 107 осіб). Сім’ям підпільників, дезертирів або тих, що переховувалися від призову в армію, звернення і накази видавалися під розписку¹⁴³⁷. 19 липня над селами і хуторами Дрогобицької області з літака було розкидано 70 000 листівок, 20 липня додатково скинули 100 000. З 14 до 20 липня з повинною вийшли 154 підпільники та 1 022 нелегали і дезертири¹⁴³⁸. На думку Ю. Киричука, проголошення амністії було вигідним керівництву підпільного руху, яке не мало змоги прийняти до своїх лав стільки неозброєних і непідготовлених до боротьби людей. Підпілля відправило додому також тих осіб, у лояльності яких не було впевнене¹⁴³⁹.

Відповідно до звернення уряду УРСР від 15 листопада 1945 р., було видано наказ НКВС про явку з повинною членів УПА й осіб, які ухилялися від призову в армію¹⁴⁴⁰. Наказ народного комісара внутрішніх справ УРСР був поширений також через газету “Вільна

¹⁴³⁵ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 94. Арк. 36–39.

¹⁴³⁶ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 55 (1953). Спр. 5. Т. 1. Арк. 153.

¹⁴³⁷ ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 6. Спр. 51. Арк. 70–71.

¹⁴³⁸ ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 6. Спр. 51. Арк. 74.

¹⁴³⁹ Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40–50-х років ХХ століття.. Львів : ЛДУ імені Івана Франка, 2000. С. 188.

¹⁴⁴⁰ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 55. Арк. 84.

Україна”¹⁴⁴¹. Пізніше “у відповідь на масові звернення учасників ОУН, які виявили бажання прийти з повинною” видали наказ міністра державної безпеки УРСР “Про непритягнення до кримінальної відповідальності учасників решток розгромлених українських націоналістичних банд у західних областях України, що добровільно з’явилися до органів радянської влади з повинною” (№ 312 від 30 грудня 1949 р.). Наводилися приклади листа молоді Дрогобицької області, в якому висловлювалося прагнення вийти з повинною і розпочати мирне життя¹⁴⁴². Це звернення було позначене традиційним радянським пафосом і повністю відповідало офіційній партійній лінії. За період з лютого 1944 до травня 1949 рр. було видано сім таких наказів.

У повоєнний період вийшло 12 основних постанов із питань ідеологічної боротьби, реалізація яких покладалася на широко розгалужений апарат. Навіть попри масштабні пропагандистські заходи, ЦК ВКП(б) вказував на недоліки у політичній роботі партійних організацій серед населення західних областей України. Зокрема, констатовано недооцінку політичної роботи в масах, повільність та організаційну слабкість розгортання масово-політичної роботи серед населення, особливо на селі, слабку боротьбу “по розвінчуванню фашистської ідеології і ворожої народу діяльності агентів німецьких загарбників – українсько-німецьких націоналістів”, ненадання частиною партійних, радянських працівників адекватного значення ідейно-політичній боротьбі проти українського визвольного руху¹⁴⁴³.

З метою активізації масово-політичної, пропагандистської роботи обкомів КП(б)У до західних областей України відрядили відповідальних партійних працівників, зокрема, у Станіславську – Михайла Гречуху, Чернівецьку – Дмитра Мануїльського, Дрогобицьку – Леоніда Корнійця¹⁴⁴⁴. Під час агітаційно-пропагандистської діяльності радянська система у боротьбі з українським визвольним рухом широко використовувала як офіційних осіб, інтелігенцію, авторитетних людей, так і заарештованих чи виведених із повинною повстанців, друковані засоби (журнали, газети, листівки), радіо, кінопересувні комплекси

¹⁴⁴¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 94. Арк. 41.

¹⁴⁴² ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 95. Арк. 102–103 зв.

¹⁴⁴³ ОУН і УПА в 1944 році. Документи : в 2 ч. / упоряд. О. Веселова, С. Кокін, О. Лисенко, В. Сергійчук ; відп. ред. С. Кульчицький. Київ : Інститут історії України НАН України, 2009. Ч. 2. С. 77.

¹⁴⁴⁴ ОУН і УПА в 1944 році. Документи : в 2 ч. / упоряд. О. Веселова, С. Кокін, О. Лисенко, В. Сергійчук; відп. ред. С. Кульчицький. Київ : Інститут історії України НАН України, 2009. Ч. 2. С. 78.

тощо. Для цього головних редакторів республіканських та обласних газет зобов'язали не рідше трьох – чотирьох разів на місяць публікувати огляди обласних і районних газет. З метою впливу на підпільників і місцеве населення, для стимулювання виходу із повинною компартійні органи організували мітинги¹⁴⁴⁵. Увесь радянсько-партійний актив Станіславської області і районів впродовж 1 квітня – 9 травня 1945 р. провів понад 380 мітингів і зборів з місцевим населенням, а також близько 570 індивідуальних і групових бесід, якими охопили більше 56 000 осіб. Варто наголосити, що морально-політичний вплив на підпільників і місцеве населення здійснювався одночасно з військовими заходами¹⁴⁴⁶. В масово-агітаційній антибандерівській роботі використали затриманого начальника штабу куреня “Журавлі” Володимира Макаровського-“Малину” та учасника боївки “Оршенка” – Василя Кузьміна-“Полянина”¹⁴⁴⁷. Після відповідної “обробки” полонені виступили на зборах населення у селах Рожнятівського району, під час яких “розкаялися” у своїй діяльності, негативно характеризували керівництво, закликали підпільників до явки з повинною в органи радянської влади. Прикладом результативності цього заходу, на думку репресивно-каральних органів, слугувало те, що впродовж 23 і 24 січня 1946 р. у с. Суходіл Рожнятівського р-ну з'явилися з повинною 39 осіб (п'ять членів ОУН) на чолі зі станичним Угринівим, у с. Липовиця Рожнятівського р-ну – 41 особа (в тому числі шість членів ОУН) на чолі зі станичним Коптелем¹⁴⁴⁸. Виведеного з повинною у 1945 р. радиста Буковинського окружного проводу ОУН Олега Гаджу-“Козла” спецслужби використали, опублікувавши 23 лютого 1946 р. у газеті “Червоний промінь” його заяву-заклик про припинення антирадянської діяльності¹⁴⁴⁹.

Радянська ідеологічна машина і наступними роками не знижувала темпи дискредитації українського визвольного руху. У травні 1949 р. тільки в селах Станіславської області масово-політичну роботу серед селян проводило 780 агітколективів, які налічували понад 15 000 агітаторів і пропагандистів (4 393 комуністів, 5 463 комсомольців)¹⁴⁵⁰. На завершальному етапі боротьби, відповідно до постанови ЦК

¹⁴⁴⁵ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 57. Арк. 18–25.

¹⁴⁴⁶ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 55 (1953). Спр. 5. Т. 3. Арк. 274.

¹⁴⁴⁷ ОУН і УПА в 1945 році : збірник документів і матеріалів : в 2 ч. / упоряд. : О.М. Веселова (відп.упоряд.), В.А. Гриневич, В.І. Сергійчук. Київ : Інститут історії України НАН України, 2015. Ч. 2. С. 10 – 21.

¹⁴⁴⁸ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 107 (1954). Спр. 1. Арк. 287.

¹⁴⁴⁹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 5. Т. 2. Арк. 109.

¹⁴⁵⁰ Сеньків М. Західноукраїнське село : насильницька колективізація 40 – поч. 50-х рр. XX ст. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2002. С. 144.

КП(б)У, до західних областей України у 1951 р. мали відправити 215 лекторів і 170 пропагандистів (разом 385 осіб). Насправді відправили 383 особи, з них 210 лекторів і 176 пропагандистів. Натомість 69 лекторів і пропагандистів, яких мали скерувати у Волинську, Дрогобицьку, Закарпатську, Львівську, Рівненську, Станіславську і Тернопільську, фактично перекинули в Чернівецьку та Ізмаїльську області¹⁴⁵¹. На 1 січня 1951 р. у Дрогобицькій області до політагітаційної роботи залучили 36 лекторів (із 45 необхідних), підібрали 58 пропагандистів (із 63 необхідних)¹⁴⁵². На 25 січня 1951 р., за офіційними даними обкомів партії, у штатах райкомів КП(б)У західних областей не вдалося підібрати 75 лекторів і 93 пропагандистів (168 осіб)¹⁴⁵³. Не вистачало також 17 штатних пропагандистів та дев'ять лекторів міськкомів, окружкомів і райкомів КП(б)У¹⁴⁵⁴. Масово-агітаційна робота у боротьбі проти українського визвольного руху здійснювалася спеціально створеними агітбригадами (наприклад, у селах Дрогобицької області працювали 775 агітколективів, 11 877 агітаторів, з них 2 115 комуністів, 2 375 комсомольців). Розпочалося масштабне проведення занять із населенням з вивчення законів, рішень пленумів ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У. Так, упродовж березня та на початку квітня у селах Дрогобицької області провели 690 загальних зібрань, на яких розглядалися рішення Пленумів ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У (присутні 283 363 особи, в обговоренні взяли участь 3 578). Також відбулися збори в усіх закладах та підприємствах області, на яких були присутні 116 878 осіб, на зібраннях колгоспів та МТС – 1 467 осіб¹⁴⁵⁵. Після проведеної масово-політичної роботи серед селян радянська адміністрація звітувала, що у Дрогобицькій області відновлено 10 колгоспів, які існували до війни¹⁴⁵⁶.

Одне з центральних місць в ідеологічному протистоянні органів радянської влади й українського визвольного руху відігравала преса, використання якої характеризувалося масштабністю; станом на весну 1945 р. у західних областях України виходило 170 обласних, міських і районних газет. Спеціально для цього регіону у квітні 1945 р. було започатковано видання “Радянський селянин”, а центральна періодика – “Радянська Україна”, “Правда України” – двічі на

¹⁴⁵¹ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 46. Спр. 5835. Арк. 12.

¹⁴⁵² ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 46. Спр. 5835. Арк. 16.

¹⁴⁵³ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 46. Спр. 5835. Арк. 13.

¹⁴⁵⁴ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 46. Спр. 5835. Арк. 14.

¹⁴⁵⁵ ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 8. Спр. 261. Арк. 35.

¹⁴⁵⁶ ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 8. Спр. 261. Арк. 35.

тиждень друкувала агітаційно-пропагандистські вкладки¹⁴⁵⁷. У Дрогобицькій, Станіславській, Закарпатській, Чернівецькій областях виходили газети “Радянське слово”, “Прикарпатська правда”, “Закарпатська правда”, “Радянська Буковина” – друковані органи обкомів і міськкомів, а також обласних і міських рад депутатів трудящих. Водночас обкоми КП(б)У західних областей України мали у кожному районі до 1.12.1944 р. організувати видання газет періодичністю один раз на тиждень. Так, у Дрогобицькій області виходило 60 500 примірників газет, з них одна обласна (тираж 23 000 прим.), три міські (тираж 9 000 прим.), 25 районних (тираж 28 500 прим.)¹⁴⁵⁸. На їхніх сторінках офіційна влада, ведучи боротьбу також на ідеологічному фронті, прагнула дискредитувати національно-визвольний рух і позбавити його підтримки. Шпальти періодики рясніли повідомленнями про явку з повинною, на них, так би мовити, з наукових позицій “викривалася злочинна діяльність” українських націоналістів. Водночас активно висвітлювалися відкриті судові процеси над заарештованими націоналістами (1945, 1949, 1951). Масштабно використовувалася преса і в процесі проведення урядових кампаній (колективізація, державна позика тощо). Наприклад, трудовики Дрогобицької області отримали 129 223 примірники газет та журналів, з них пішло за передплатою в села області 75 057 примірників, а 36 750 продавалося вроздріб¹⁴⁵⁹.

Одночасно розгорнулася велика пропагандистська кампанія. В обласних і районних центрах скликалися масові збори інтелігенції, робітників, селян, жінок і навіть людей похилого віку, на яких схвалювалися резолюції в дусі урядового документа. Зокрема, у січні 1945 р. відбувся великий учительський з’їзд, на якому виступили з доповідями представники партії, уряду УРСР, інтелігенція. Головну доповідь виголосив Д. Мануїльський: “Українсько-німецькі націоналісти – пси Гітлера”. У подальші роки західноукраїнську інтелігенцію продовжували примушувати до антибандерівських виступів і публікацій¹⁴⁶⁰. Незгідних з офіційним курсом нещадно критикували, залякували, могли і репресувати.

На нараді 24 липня 1947 р. у Львові Д. Мануїльський звинувачував інтелігенцію у слабкій, неефективній, неправильній

¹⁴⁵⁷ Возз’єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною / відп. ред. Ю. Ю. Сливка. Київ : Наукова думка, 1989. С. 428.

¹⁴⁵⁸ Характеристика на тасмного агента “Гордий” : машинопис. *Приватний архів Василя Ляницького*. 2 арк.

¹⁴⁵⁹ ДАЛЮ. Ф. П-5001. Оп. 8. Спр. 261. Арк. 42.

¹⁴⁶⁰ Орленко О. Большевики в боротьбі з українським революційно-визвольним рухом в другій імперіалістичній війні (1939–1946). *Воля і Батьківщина*. 1996. Ч. 2. С. 111; Мірчук П. Українська повстанська армія. 1942–1952. Документи і матеріали. Мюнхен : CICERO, 1953. С. 101.

ідеологічній боротьбі з українськими націоналістами: “Хочете вичікувати і мовчати, і український народ пройде повз вас, а ті, що захочуть чинити опір, – тих український народ роздавить”¹⁴⁶¹.

Робився також акцент на створенні для інтелігенції університетів марксизму-ленінізму у містах Львів і Чернівці. Тернопільський, Дрогобицький, Станіславський, Волинський, Рівненський, Ізмаїльський обкоми КП(б)У організували для інтелігенції обласних міст цикли лекцій з питань історії партії, історії СРСР і УРСР, філософії, економіки, літератури та мистецтва. Окрім цього, в областях і районних центрах створювалися кількामісячні (шість – вісім місяців) вечірні партійні і політпартійні школи для партійно-радянських працівників, секретарів партійних та комсомольських організацій, робітничої і сільської молоді. З 1 грудня 1944 р. при первинних партійних організаціях діяли політшколи для низового активу (по дві – три на район), з терміном навчання від трьох до чотирьох місяців. Керівниками цих шкіл стали штатні працівники райкомів і міськомів КП(б)У (агітаційно-пропагандистських відділів)¹⁴⁶².

До боротьби з підпіллям репресивно-каральна система залучала комсомольські організації, позаспілкову міську і сільську молодь. Із 316 сільських винищувальних батальйонів Дрогобицького району бійцями було 930 комсомольців і позаспілкової молоді, 87 комсомольців затверджено комсорганами батальйонів. Комсомольцями вбито 875 підпільників і 1 780 захоплено, при цьому комсомол втратив 217 осіб, з них чотири – перші секретарі райкомів (Дублянського – Якименка, Підбузького – Ландковського, Старосамбірського – Бурбелу), сім других секретарів і 15 інструкторів райкомів (упродовж 1944–10.1946 рр. по Дрогобицькій області)¹⁴⁶³.

Проведення значної ідеологічної й агітаційно-пропагандистської роботи покладалося на організовані просвітні установи, районні клуби і будинки культури, яких у західних областях України на 1 січня 1945 р. діяло 179, а 1 січня 1946 р. 234. Працювали також сільські клуби та хати-читальні, відповідно – 3 128/4 110. Створювалися міські і районні центри радіомовлення, контроль за

¹⁴⁶¹ Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали : в 2 т. / упоряд. Т. Галайчак, О. Луцький, Б. Микитів та ін. Київ : Наукова думка, 1995. Т. 1 : 1939 – 1953. С. 41 – 416.

¹⁴⁶² ОУН і УПА в 1944 році. Документи : в 2 ч. / упоряд. О. Веселова, С. Кокін, О. Лисенко, В. Сергійчук; відп. ред. С. Кульчицький. Київ : Інститут історії України НАН України, 2009. Ч. 2. С. 81.

¹⁴⁶³ Поліковський М. Боротьба советської міліції з ОУН-УПА на західноукраїнських землях : матеріали наукової конференції Всеукраїнського Братства вояків УПА (Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історія, уроки, сучасність) / упоряд. О. Дичковський, Г. Дичковська, Л. Наконечний. Стрий : УВІС, 1993. С. 42.

якими покладався на редакції районних газет (основу склали переважно приїжджі зі сходу особи)¹⁴⁶⁴. Тиск пропагандистської машини не спадав і наступними роками. Проте Станіславська область “відставала” з радіофікацією сіл і колгоспів. Так, у другому півріччі 1950 р. в області працювало 45 радіовузлів і 17 783 радіоточки, з них у селах і колгоспах тільки 1 871 радіоточка. Слабкою організованістю відзначалося поширення необхідних лімітів газет. З 190 576 примірників газет і журналів у 1950 р. поширили 180 699 примірників, не освоїли 9 877 примірників, в основному районних і політвідділівських газет¹⁴⁶⁵.

Упродовж першого півріччя 1945 р. у містах відновлювалися кінотеатри: один у Тернополі (500 місць), два – у Чорткові (1 000 місць), по одному у Станіславі (600 місць), Стрию (400 місць), Ізмаїлі (500 місць), Бродях (400 місць), Луцьку (600 місць), Рівному (400 місць), Золочеві (400 місць), Городку (400 місць), Поморянах (400 місць)¹⁴⁶⁶. Паралельно в 1944 – 1945 рр. у регіоні працювало 477 переїзних і 200 стаціонарних кіноустановок. У містах Дрогобицької області на 1 квітня 1946 р. працювало 10, а у селах 22 стаціонарні кіноустановки, а також 22 сільські звукові кінопересувні комплекси, якими з 10 лютого до 1 квітня 1946 р. продемонстровано 1 976 кіносеансів. З них у селах – 603, які переглянули 335 696 глядачів (із них у селах 58 916 осіб)¹⁴⁶⁷. Упродовж січня – квітня 1946 р. у Станіславській області відбулося 1 069 кіносеансів, а в травні – серпні – 1 544¹⁴⁶⁸. У квітні 1947 р. кіноперевізники області дали 365 кіносеансів, що охопили понад 20 000 глядачів¹⁴⁶⁹. Натомість у Станіславській області, на думку керівництва, незадовільно працювала кіномережа, яка не виконувала планів кінообслуговування населення. У жовтні 1950 р. міська кіномережа Станіславської області виконала план з валового збору лише на 61,2 %, а сільська – на 64 %¹⁴⁷⁰. У наступні роки масштаби пропагандистської діяльності розширювалися.

Пік агітаційно-пропагандистських операцій припадав на час важливих державних, партійних свят. Наприклад, під час урядових

¹⁴⁶⁴ Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали : в 2 т. / упоряд. Т. Галайчак, О. Луцький, Б. Микитів та ін. Київ : Наукова думка, 1995. Т. : 1939 1953. С. 245.

¹⁴⁶⁵ ДАІФО. Ф. 1-П. Оп. 1. Спр. 1154. Арк. 10.

¹⁴⁶⁶ ОУН і УПА в 1944 році. Документи : в 2 ч. / упоряд. О. Веселова, С. Кокін, О. Лисенко, В. Сергійчук; відп. ред. С. Кульчицький. Київ : Інститут історії України НАН України, 2009. Ч. 2. С. 82.

¹⁴⁶⁷ ДАЛЮ. Ф. П-5001. Оп. 7. Спр. 105. Арк. 26 – 31.

¹⁴⁶⁸ Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 5 : Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля : інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1943–1959) / упоряд. Анатолій Кентій, Володимир Лозицький, Ірина Павленко. Київ : Торонто : Літопис УПА, 2002. Кн. 2: 1946–1947. С. 294.

¹⁴⁶⁹ ДАЛЮ. Ф. П-5001. Оп. 8. Спр. 261. Арк. 42.

¹⁴⁷⁰ ДАІФО. Ф. 1-П. Оп. 1. Спр. 1154. Арк. 10.

виборчих кампаній до ВР СРСР та УРСР компартійні органи у Станіславській області організували 21 640 агітаторів і пропагандистів та 17 000 місцевого активу¹⁴⁷¹. Для забезпечення організації і проведення виборчої кампанії на початку 1946 р. додатково відрядили до Станіславської, Тернопільської і Чернівецької областей 604 політпрацівників¹⁴⁷². На 15 січня 1946 р. у Дрогобицькій області працювало 812 агітколлективів, 10 910 агітаторів (з них на виборчих дільницях у селах 665 агітколлективів, 8 359 агітаторів). З агітаторів 1 854 були комуністами, 1 904 комсомольцями, 7 152 безпартійними; 304 мали вищу освіту, 203 – незакінчену вищу, 4 647 – середню і неповносередню, 5 756 – початкову¹⁴⁷³. У період з 15 листопада 1945 р. до 15 січня 1946 р. у Дрогобицькій області відбулося 3 014 семінарів агітаторів, присвячених питанням виборчої кампанії¹⁴⁷⁴. За два місяці тут райкоми КП(б)У провели 1 276 загальних зборів селян з питань виборчої кампанії, у яких взяли участь 275 000 виборців¹⁴⁷⁵. Крім того, було проведено 1 020 зборів із висунення і підтримки кандидатів у депутати ВР СРСР, на яких були присутні 182 350 виборців, виступили понад 4 000¹⁴⁷⁶. На кожному підприємстві, установі, в будинку були створені агітбригади, перед якими ставилося завдання вести пропагандистську роботу; організовувалися також і десятихатники. Майже у кожному селі було організовано 10 – 20 гуртків з вивчення Конституції та “Положення про вибори до Верховної ради СРСР”¹⁴⁷⁷. У четвертому кварталі 1946 р. на території Станіславської області пройшли 8 950 зборів і мітингів, якими охопили 1 161 224 осіб із сільської місцевості¹⁴⁷⁸.

Від обкомів, райкомів та крайкомів КП(б)У в райони і села були скеровані тисячі працівників партійно-радянського і комсомольського активу для проведення масової політичної роботи на виборчих дільницях. Зокрема, з працівників Станіславського обкому КП(б)У було створено шість пропагандистських груп, учасники яких з 1 січня до 1

¹⁴⁷¹ Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 5 : Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля : інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1943–1959) / упоряд. Анатолій Кентій, Володимир Лозицький, Ірина Павленко. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2002. Кн. 2: 1946–1947. С. 294.

¹⁴⁷² Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 5 : Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля : інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1943–1959) / упоряд. Анатолій Кентій, Володимир Лозицький, Ірина Павленко. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2002. Кн. 2: 1946–1947. С. 65.

¹⁴⁷³ ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 7. Спр. 66. Арк. 31; ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 30. Арк. 167.

¹⁴⁷⁴ ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 7. Спр. 66. Арк. 31.

¹⁴⁷⁵ ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 7. Спр. 66. Арк. 33.

¹⁴⁷⁶ ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 7. Спр. 66. Арк. 48.

¹⁴⁷⁷ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 38. Арк. 66 – 66 зв.

¹⁴⁷⁸ Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 5 : Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля : інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1943–1959) / упоряд. Анатолій Кентій, Володимир Лозицький, Ірина Павленко. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2002. Кн. 2: 1946–1947. С. 295.

лютого 1946 р. прочитали 125 лекцій, охопивши 13 687 слухачів¹⁴⁷⁹. До агітаційної праці на період виборчих кампаній широко залучали інтелігенцію, працівників НКВС та НКДБ, сільську адміністрацію тощо. Їхнім завданням було не стільки роз'яснювати зміст радянського виборчого законодавства, скільки дискредитувати ідеологію та боротьбу ОУН і УПА. З огляду на це, чи не найважливішим аспектом роботи лекторів та агітаторів, задіяних у передвиборчих акціях, були виступи на тему: “Українські буржуазні націоналісти – найлютіші вороги українського народу” або “Українські націоналісти – агенти англо-американських імперіалістів” і т. д.

Голова Станіславської обласної ради Рященко стверджував, що до передвиборчої агітації задіяли 10 000 агітаторів, які охоплювали 260 000 населення. Щоправда, виборців реально було 500 000. Далі він наголошував, що органи НКВС і НКДБ зобов'язані допомогти провести вибори до ВР СРСР на високому рівні – “100 % явки і ніяких розмов про те, що це неможливо”. Списки він вважав “суто політичною справою”, оскільки до них мали ввійти особи, які реально будуть голосувати¹⁴⁸⁰.

Виборчі дільниці забезпечувалися величезною кількістю друкованої продукції: впродовж листопада 1945 – січня 1946 р. лише до Дрогобицької області надійшло приблизно 3 000 000 примірників літератури¹⁴⁸¹. Виступи кандидатів у депутати, уривки з Конституції СРСР та інші матеріали виборчого змісту транслювали по радіо, друкували у районній та обласній пресі. Для ведення передвиборчої агітації використовували художні самодіяльні колективи, трупи професійних акторів, кінопересувки. Споряджали навіть спеціальні агітвагони для обслуговування працівників залізничних станцій та прилеглих до залізниці сіл. Так, у передвиборчій агітації на виборах до ВР СРСР у січні – лютому 1946 р. були задіяні актори Львівського театру ім. М. Заньковецької, Стрийського драмтеатру, Дрогобицької і навіть Ворошиловградської філармоній тощо. Лише у Львівській області було показано 169 концертів та понад 3 000 кіносеансів, у Станіславській області в округи скеровано шість концертних бригад і

¹⁴⁷⁹ Стасюк О., Ільницький В. Радянські виборчі кампанії повоєнного періоду та політика радянзації західноукраїнського суспільства. *Радянські виборчі кампанії в Західній Україні (1946–1951 рр.)* : збірник документів і матеріалів / упоряд. і відп. ред. О.Й. Стасюк ; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2011. С. 16.

¹⁴⁸⁰ ДАІФО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 259. Арк. 53, 55.

¹⁴⁸¹ ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 7. Спр. 20. Арк. 3–20.

гуцульський ансамбль, які дали 96 концертів для понад 20 700 глядачів¹⁴⁸².

Вибори супроводжувала не лише боротьба з визвольним рухом. Здійснювалося відповідне ідеологічне виховання західноукраїнського населення. Під час усіх урядових кампаній тоталітарна система не знижувала темпів роботи щодо дискредитації національно-визвольного руху¹⁴⁸³. Влада подбала, щоб виборчою агітацією був охоплений кожний мешканець. У вказівках обкомівських працівників зазначалося, що агітатор “повинен знати настрій і душу кожного виборця, він повинен систематично з ними працювати, у дні виборів піти з ними на вибори і т. д.”¹⁴⁸⁴. Водночас влада намагалася заохотити населення матеріально, розміщуючи у виборчих дільницях або поруч із ними буфети з наїдками і горілкою, влаштовуючи розпродаж товарів першої необхідності, організовуючи танці та забави тощо. Громадян допускали до купівлі товарів лише після того, як вони віддали свій голос на користь правлячого режиму. Утім, рідко хто користався такими послугами, адже подібна форма агітації зумовила у мешканців Західної України іронічні спогади про “виборчу ковбасу” під час виборів до польського сейму. Здебільшого згадані товари розподіляли між собою сільська адміністрація та гарнізонники, про що повідомляв окружний провідник ОУН Дрогобиччини Володимир Фрайт-“Владан” у звіті від 19 липня 1947 р.: “Не допомгло большевикам з’єднати собі населення і зібрати собі 100 % голосів навіть те, що ще перед виборами привезли до кооператив деякі товари ширвжитку: сірники, цукор, трохи мануфактури, горілка, ковбаса, цукерки. До виборів цих речей не продавали”¹⁴⁸⁵. Для забезпечення виборчого процесу до ВР СРСР (1950) залучалися значні сили. Лише у Станіславській області агітаційно-масову роботу з проведення виборів 1950 р. до ВР СРСР було доручено 22 930 агітаторам, 6 930 з них були комсомольцями і 7 125 представниками інтелігенції. При виборчих дільницях працював 891 агітпункт. До сіл Станіславської області було доставлено 475 000 примірників агітаційної літератури (90 000 – Конституція СРСР, 49 000 – доповідь Й. Сталіна 9 лютого 1946 р.,

¹⁴⁸² ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 7. Спр. 66. Арк. 23; Стасюк О. Радянські виборчі кампанії повоєнного періоду та політика радянізації західноукраїнського суспільства / Олександра Стасюк, Василь Ільницький // Радянські виборчі кампанії в Західній Україні (1946 – 1951 рр.). Збірник документів і матеріалів / [упоряд. і відп. ред. О. Й. Стасюк]; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича. Львів, 2011. С. 17.

¹⁴⁸³ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 46. Спр. 5835. Арк. 12.

¹⁴⁸⁴ Стасюк О., Ільницький В. Радянські виборчі кампанії повоєнного періоду та політика радянізації західноукраїнського суспільства. *Радянські виборчі кампанії в Західній Україні (1946–1951 рр.)* : збірник документів і матеріалів / упоряд. і відп. ред. О.Й. Стасюк; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича. Львів, 2011. С. 17–18.

¹⁴⁸⁵ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 39. Арк.133 – 146.

130 000 – положення про вибори, 57 000 – звернення ЦК ВКП(б) до виборців). Агітпунктам видали 78 000 плакатів і 85 000 лозунгів. Крім цього, вони щоденно отримували центральні, республіканські і обласні газети – 7 240 примірників. Під час виборів було прочитано 2 792 лекції (охоплено 298 670 осіб), 5 274 доповіді (466 480 осіб), 188 960 бесід (2 380 400 осіб)¹⁴⁸⁶. Усі ці заходи забезпечувалися величезною кількістю друкованої продукції. Вибори 1950 – 1951 рр. відрізнялися від 1946–1947 рр. також тим, що для агітації набагато ширше почали використовували технічні засоби: кіно, платівки грамзапису тощо. У 1946–1947 рр. значна кількість кінопересувок перебувала у районних центрах, оскільки керівники району боялися відправляти їх у села, знаючи про активну діяльність підпілля з їхнього знищення¹⁴⁸⁷. У 1950–1951 рр. використання кінопересувок значно зросло з огляду на те, що ОУН акцентувала свою діяльність на пропагандистській роботі. У процесі виборів широко популяризувалася постанова Ради Міністрів СРСР і Центрального комітету ВКП(б) про нове зниження цін на продовольство і промислові товари.

Упродовж усього існування радянсько-партійні органи проводили масштабні святкування різноманітних дат, подій, річниць тощо із залученням значної кількості громадян та відповідною ідеологізацією, заполітизованістю, атмосферою примусу та під пильним наглядом репресивно-каральних органів¹⁴⁸⁸.

Керівництво СРСР і УРСР вважало, що ОУН та УПА можна було нейтралізувати лише через жорстоких репресивних дій, залякування. Перед М. Хрущовим була поставлена вимога остаточно знищити український визвольний рух. Виконуючи вказівки центру, він вирушив у контрольну-інспекційну поїздку західними областями. За її результатами 15 листопада 1944 р. М. Хрущов надіслав Й. Сталіну листа, в якому серед іншого запропонував запровадити воєнно-польові суди при внутрішніх військах НКВС: “Вважаю за необхідне ввести військово-польові суди при військах НКВС. Для залякування бандитів за вироками цих військово-польових судів засуджених до страти не розстрілювати, а вішати. Суди необхідно проводити відкрито, із залученням місцевого населення. Результати судів у пресі не висвітлювати. Виконання вироків військово-польових судів здійснювати публічно в селах, по

¹⁴⁸⁶ ДАІФО. Ф. 1-П. Оп. 1. Спр. 1154. Арк. 32.

¹⁴⁸⁷ ДАЛЮ. Ф. П-5001. Оп. 7. Спр. 20. Арк. 21.

¹⁴⁸⁸ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 99 (1954). Спр. 2. Т. 4. Арк. 45; Ф. 71. Оп. 6. Спр. 181. Арк. 195; Спр. 242. Арк. 37.

можливості там, де здійснив злочин засуджений”¹⁴⁸⁹. Основну проблему М. Хрущов вбачав у тому, що розгляд справ арештованих учасників антирадянської боротьби невинувато затягується (інколи на три–чотири місяці), тому пропонував заснувати при обласних управліннях НКВС західних областей України тимчасові спеціальні трійки у складі: секретаря обкому партії, начальника обласного відділу НКВС та обласного прокурора, надавши їм право розглядати справи “українсько-німецьких націоналістів та їхніх посібників і застосовувати до винних вищу міру покарання – розстріл з виконанням вироку негайно”¹⁴⁹⁰. Тобто суди зобов’язувалися виконувати політичні рішення керівників держави.

У грудні 1944 р. в західних областях України почали виїзну сесію дві військові колегії Верховного суду (одна у Львівській, Станіславській, Дрогобицькій та Чернівецькій областях, інша – у Рівненській, Волинській, Тернопільській областях¹⁴⁹¹), яка засудила 128 керівників-націоналістів до смертної кари через повішення. Вироки смертної кари виголошували публічно, при присутності великої кількості мешканців міст і сіл¹⁴⁹².

За практикою радянського керівництва місцеві чиновники для того, щоб вислужитися, показати свою відданість системі, часто виступали з пропозиціями значно “радикальнішими” від тих, які подавали управлінці з центру. Пропозиції щодо якомога жорсткішого покарання націоналістів надходили і від обласних керівників. Так, 29 вересня, за більш жорстокі заходи висловився секретар Станіславського обкому партії Михайло Слонь в інформації на ім’я Дем’яна Коротченка¹⁴⁹³.

Після арешту для отримання зізнання від підозрюваного в інкримінованих злочинах слідство застосовувало тортури, зокрема, фізичний та психологічний тиск. Часто при цьому вимагали зізнання у злочинах, які підозрюваний не здійснював. Після отримання свідчень та завершення протоколу відбувався закритий суд без участі підсудного. Трійка суддів швидко приймала рішення та виносила вирок. У веденні слідства уже на завершальному етапі боротьби у

¹⁴⁸⁹ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 1060. Арк. 13, 16–18.

¹⁴⁹⁰ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 1060. Арк. 14.

¹⁴⁹¹ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 1060. Арк. 92; Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 3 : Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля : директивні документи ЦК Компартії України. 1943–1959 / упоряд. Олександр Вовк, Іван Павленко, Юрій Черченко. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2001. С. 116–117.

¹⁴⁹² Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документи : в 2 т. / под ред. А.Н. Артизова. Москва : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. Т. 2: 1944–1945. С. 558.

¹⁴⁹³ Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історичні нариси / за ред. С. Кульчицького. Київ : Інститут історії України НАН України, 2005. С. 353; Шаповал Ю. Війна після війни. *Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2004. Вип. 11 : Українська Повстанська Армія у боротьбі проти тоталітарних режимів. С. 185.

1952 р., коли кількість справ зменшилася, освітній і професійний рівень працівників репресивно-карального апарату підвищився, але і далі слідство вели неякісно, у зв'язку із чим справи поверталися на дослідження. Тільки у травні прокурори і суди повернули на дослідження 16,6 % справ. За півріччя їх було 19, що свідчило про серйозні недоліки в слідчій роботі, основними причинами яких були порушення “соціалістичної законності”, недотримання термінів тощо. Частина слідчих направляли справи у недосліджуваному стані, мотивуючи тим, що МДБ СРСР своїми директивами (№ 206 і 314 від березня 1952 р.) встановило терміни ведення слідства у всіх справах, за винятком особливо складних. Серед вагомих недоліків у 1952 р. відзначалися і головні – низька якість слідства, що засвідчувалося поверненням справ на дослідження¹⁴⁹⁴. Так, у 1952 р. завернули більше справ, ніж у 1950–1951 рр. У відсотковому відношенні це має такий вираз: у 1950 р. 2,8 %; 1951 р. 5,2 %; 1952 р. 8,8 %¹⁴⁹⁵. Тільки у квітні 1945 р. в УНКДБ Чернівецької області щодо 40 % справ, які перебували у провадженні, були порушено терміни¹⁴⁹⁶. В інших областях Карпатського краю у квітні – травні 1945 р. ситуація була ще гіршою: відсоток закінчених справ становив: у Чернівецькій 45,9 %, Дрогобицькій – 41,2 %, Станіславській – 35,3 %¹⁴⁹⁷.

У Станіславському обласному управлінні МДБ воєнна прокуратура у березні 1952 р. викрила фальсифікації слідчих матеріалів. Зафіксовані випадки подання до військової прокуратури необґрунтованих матеріалів для санкціонування арештів громадян. Тільки впродовж першого кварталу 1952 р. військовими прокурорами по західних областях України в санкції на арешт було відмовлено 18 особам. Терміни слідства у справах першого кварталу 1952 р. не скоротилися і залишилися незадовільними: у третьому кварталі 1951 р. в терміни понад два місяці по УМДБ західних областей було закінчено 33,4 % справ, у четвертому кварталі 1951 р. 40 % і в першому кварталі 1952 р. 42 % справ. Через неповноту розслідування різними судовими інстанціями було повернено на дослідження в третьому кварталі 1951 р. 6,7 % справ; у четвертому кварталі 1951 р. 7 % і в першому кварталі 1952 р. 9,3 %. Особливо незадовільною була

¹⁴⁹⁴ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 296. Арк. 2–3.

¹⁴⁹⁵ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 296. Арк. 49–50.

¹⁴⁹⁶ Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 4 : Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля : інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (194–1959) / упоряд. Анатолій Кентій, Володимир Лозицький, Ірина Павленко. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2002. Кн. 1: 1943–1945. С. 433.

¹⁴⁹⁷ Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 4 : Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля : інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1943–1959) / упоряд. Анатолій Кентій, Володимир Лозицький, Ірина Павленко. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2002. Кн. 1: 1943–1945. С. 434.

слідча робота в УМДБ Львівської області (повернено на дослідження в першому кварталі 1952 р. 10,3 % справ; Рівненської – 20 %; Станіславської – 10,4 % і Тернопільської – 11,6 %) ¹⁴⁹⁸.

Отже, якщо такі беззаконня траплялися у 1950-х рр., то логічно можна припустити рівень порушень на початковому етапі боротьби. Практичним результатом діяльності “трійок” НКВС були сфабриковані справи на сотні тисяч людей, звинувачених за різноманітними політичними злочинами (шпигунство, саботаж, антирадянська агітація і пропаганда, таємна підготовка до державного перевороту, тероризм), а отже, повішення, розстріляння або відправлення у табори.

До виконання йшли вироки виїзної сесії Військової колегії Верховного суду СРСР про смертну кару через повішення. Невдовзі прокотилася хвиля прилюдних страт. Одним з перших повідомлень про виконання вказівок ЦК доповів Дрогобицький обком партії: 14 повішених у різних районах області. Так, 9 – 11 січня у Дрогобицькій області привселюдно із залученням десятків тисяч осіб стратили 14 націоналістів (у м. Дрогобич 9 січня 1945 р. на ринковій площі публічно, у присутності 8 000 осіб було повішено дві особи (Михайла Стецика та Івана Ригуса) ¹⁴⁹⁹; 9 січня 1945 р. у м. Борислав Дрогобицької обл. у присутності 5 000 місцевих жителів повісили Володимира Лисика ¹⁵⁰⁰; у м. Стрий 9 січня 1945 р. трьох (Зиновія Гойсака, Михайла Жешковича, Петра Стефаніва) ¹⁵⁰¹, 11 січня 1945 р. двох (Павла Гадяка, та Павла Бабія; за спогадами свідків, страчених зняли вночі з 13 на 14 січня та закопали у невідомому місці ¹⁵⁰²); 11 січня 1945 р. у м. Жидачів Дрогобицької обл. двох (Григорія Валицького і Василя Гамзія) ¹⁵⁰³; 19 січня 1945 р. у с. Дубляни – двох

¹⁴⁹⁸ Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр. Нові документи і матеріали. Київ : Дніпро, 1998. С. 848.

¹⁴⁹⁹ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 51. Арк. 12; Спр. 35. Арк. 12зв.; ОУН і УПА в 1945 році. Збірник документів і матеріалів : в 2 ч. / упоряд. : О.М. Веселова (відп.упоряд.), В.А. Гриневич, В.І. Сергійчук ; вступ : О.Є. Лисенко. Київ : Інститут історії України НАН України, 2015. Ч. 1 С. 120; Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 4 : Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля : інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1943–1959) / упоряд. Анатолій Кентій, Володимир Лозицький, Ірина Павленко. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2002. Кн. : 1943–1945. С. 309; Киричук Ю. Український національний рух 40–50-х років ХХ століття : ідеологія та практика. Львів : Добра справа, 2003. С. 191; Воротиленко М. Заповіт Петра І. Київ : Новий друк, 2007. С. 112.

¹⁵⁰⁰ Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історичні нариси / за ред. С. Кульчицького. Київ : Інститут історії України НАН України, 2005. С. 381; Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 4 : Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля : інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1943–1959) / упоряд. Анатолій Кентій, Володимир Лозицький, Ірина Павленко. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2002. Кн. 1: 1943–1945. С. 309; ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 51. Арк. 14, 15; Спр. 35. Арк. 12зв.; Літопис нескореної України. Документи, матеріали, спогади / підготували Ярослав Лялька, Роман Коритко, Мирон Онишкевич та ін. ; авт. передмови Ярослав Лялька. Львів : Галицька видавнича спілка, 1997. Кн. 2. С. 29; ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 46. Спр. 787. Арк. 2.

¹⁵⁰¹ УСБУ ЛО. Спр. П-24076. Арк. 147–149зв; Спр. 44883. Арк. 4, 6–7, 13, 15, 42, 49–50.

¹⁵⁰² ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 35. Арк. 12 зв.; Спр. 51. Арк. 13; Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40–50-х років ХХ століття. Львів : ЛДУ імені Івана Франка, 2000. С. 140; Киричук Ю. Український національний рух 40–50-х років ХХ століття : ідеологія та практика. Львів : Добра справа, 2003. С. 191; Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історичні нариси / за ред. С. Кульчицького. Київ : Інститут історії України НАН України, 2005. С. 381; Літопис нескореної України : Документи, матеріали, спогади / підготували Ярослав Лялька, Роман Коритко, Мирон Онишкевич та ін. ; авт. передмови Ярослав Лялька. Львів : Галицька видавнича спілка, 1997. Кн. 2. С. 29.

¹⁵⁰³ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 51. Арк. 13; Спр. 35. Арк. 12зв.

(Михайла Купчика і Василя Артимоновича)¹⁵⁰⁴. Однак і цього вважалося замало. Дрогобицький обком партії у донесенні в ЦК від 11 січня 1945 р. зазначав: “У найближчі дні передбачається в різних містах і районах виконати до 20 вироків страт активних учасників націоналістичних банд через повішення”¹⁵⁰⁵.

Прилюдні страти повстанців відбулися і на Чернівецьщині. 17 січня 1945 р. виїзна сесія Військової колегії Верховного суду СРСР у закритому засіданні засудила до страти через повішення жителів с. Ленківці Садгірського р-ну Василя Бідняка, Дмитра Городецького, Миколу Гордея та Григорія Воевідка за напад на дім голови сільради с. Новосілка Кіцманського р-ну, спалення будинку сільради та пограбування магазинів у с. Шубранець Садгірського р-ну і с. Біла Чернівецького р-ну. 18 січня 1945 р. о 17.00 у с. Новосілка Кіцманського р-ну були повішені Г. Воевідко та М. Гордей, а о 17.30 у с. Шубранець “петля” обірвала життя В. Бідняка і Д. Городецького¹⁵⁰⁶. Тоді ж ще двох націоналістів повісили на головній дорозі м. Чернівці – м. Снятин для остраху місцевого населення¹⁵⁰⁷. В окремих місцевостях на страти присилали навіть школярів.

Траплялася і відверта халатність. Військовий трибунал військ МВС Чернівецької області 23 січня 1945 р. засудив до розстрілу П. Білана, І. Гордея, Д. Тимчука та В. Костинюка. Президія Верховної Ради СРСР 17 березня 1945 р. замінила їм смертну кару на 20 років каторжних робіт. Проте 30 березня, в результаті помилки секретаря трибуналу капітана Курченка, всі четверо були розстріляні. Курченку ж цей службовий злочин обійшовся переводом із трибуналу до загальновійськового відділу кадрів¹⁵⁰⁸.

Вище партійне керівництво, прагнучи володіти ситуацією, вимагало звітів про виконання прилюдних вироків та реакцію на них населення, а партійне керівництво, з метою вислужитися перед центром, давало переважно позитивні відгуки. Так, у доповідній “Про реагування населення у зв’язку із повішенням активних учасників

¹⁵⁰⁴ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 51. Арк. 15.

¹⁵⁰⁵ Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 4 : Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля : інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1943 – 1959) / [упоряд. Анатолій Кентій, Володимир Лозицький, Ірина Павленко]. К. Торонто : Літопис УПА, 2002. Кн. 1 : 1943 – 1945. С. 309; Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр. Нові документи і матеріали. Київ : Дніпро, 1998. С. 195; ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 48. Арк. 32–33.

¹⁵⁰⁶ Фостій І. П. Північна Буковина і Хотинщина у Другій світовій війні 1939–1945 рр. Чернівці : Чернівецьке обласне відділення Пошуково-видавничого агентства “Книга пам’яті”, 2004. С. 244; Реабілітовані історією. Чернівецька область : у трьох книгах / гол. ред. кол. В.І. Павлюк, заст. гол. ред. кол. І.П. Фостій, секретар ред. кол. О.П. Терен та ін. Чернівці : Чернівецьке обласне відділення пошуково-видавничого агентства “Книга Пам’яті України”, 2007. Кн. 1. С. 106.

¹⁵⁰⁷ Буковина в боротьбі (Збірка матеріалів). *Архів ЩДВР*. Ф. 9 (Збірка документів Миколи Лебеда; не описаний) (00425). Арк. 35.

¹⁵⁰⁸ Фостій І. П. Північна Буковина і Хотинщина у Другій світовій війні 1939–1945 рр. Чернівці : Чернівецьке обласне відділення Пошуково-видавничого агентства “Книга пам’яті”, 2004. С. 246.

ОУН у м. Дрогобич і м. Стрий Дрогобицької області” народному комісарові державної безпеки УРСР Сергію Савченку писалося, що 9–11 січня 1945 р. у м. Дрогобич і м. Стрий були виконані вироки виїзної сесії Військової колегії Верховного суду СРСР на засуджених до ВМП: З. Гойсака, М. Жешковича, П. Гадяка, П. Стефаніва та П. Бабія¹⁵⁰⁹. Зазначено, що при виконанні були присутні близько 17 000 осіб, а саме повішення супроводжувалось оплесками. Крім цього, виконання вироків використовували з пропагандистською метою¹⁵¹⁰. Водночас місцевим чиновникам доводилося наводити негативні висловлювання. Так, мешканець м. Стрий Підлевалов стверджував: “Не вірте тому, що вони винуваті, на них люди наговорили, от їх і повісили”¹⁵¹¹. Переважно після таких висловів цих осіб брали в активну агентурну розробку.

Звіти про ставлення населення до виконання вироків писали керівники інших областей. Зокрема, у спецповідомленні “Про реагування населення Станіславської області на вирок виїзної сесії Військової колегії Верховного суду СРСР” зазначалося, що 14 січня 1945 р. о 13.00 годині у м. Станіслав на базарній площі був виконаний вирок виїзної сесії Воєнної колегії Верховного суду СРСР над трьома активними повстанцями, засудженими до смертної кари через повішення, у присутності майже п’яти тисяч осіб: місцевих мешканців та селян, які приїхали на ринок. Відзначалося в основному позитивне сприйняття населенням виконання вироку. Проте інформатор “Олена” зазначала, що після виконання вироку більшість людей, які приїхали із сіл, поводитися замкнуто та з незнайомими особами на цю тему не розмовляли¹⁵¹².

Зазначимо, що більшість рішень виносили на догоду вищому керівництву для виконання вказівок із проведення відкритих судових процесів і здійснення вироків. Щодо більшості засуджених реальних підстав для присудження смертної кари не було. Показові страти тривали і надалі¹⁵¹³.

Особливу ініціативу проявляв секретар Станіславського обкому партії М. Слонь, який доповідав М. Хрущову про виконання вироків Виїзної сесії військової колегії Верховного суду СРСР стосовно засуджених до смертної кари через повішення. 23 лютого 1945 р. він

¹⁵⁰⁹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 54 (1953). Спр. 3. Т. 1. Арк. 209.

¹⁵¹⁰ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 54 (1953). Спр. 3. Т. 1. Арк. 209зв.

¹⁵¹¹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 54 (1953). Спр. 3. Т. 1. Арк. 212.

¹⁵¹² ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 54 (1953). Спр. 3. Т. 1. Арк. 217–219; Ф. 13. Спр. 376. Т. 81. Арк. 266.

¹⁵¹³ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 51. Арк. 15; Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40–50-х років ХХ століття. Львів : ЛДУ імені Івана Франка, 2000. С. 144.

зазначав, що одночасно з іншими репресивними заходами у процесі боротьби з повстанським рухом “в області за останній час засуджено до смертної кари через повішення 28 націоналістів, з них 25 бандитів повішено у 18 районах області і три бандити – в Станіславі”¹⁵¹⁴. До речі, щоб остаточно залякати місцеве населення й показати, яка страшна кара чекає кожного, хто наважиться сховатися від служби у Червоній армії чи перейти до повстанців, двох впійманих дезертирів, які переховувалися, засудили до страти через повішення (Михайло Гультайчук, Іван Ганущак)¹⁵¹⁵.

Потрібно також зазначити, що разом із відкритими стратами спецслужби практикували такі заходи і без вказівок згори¹⁵¹⁶. Так, 8 березня 1945 р. у с. Зеленів Вашківецького р-ну енкаведисти повісили у центрі села станичного Івана Миколайчука-“Меча”¹⁵¹⁷. Траплялися і курйозні випадки. Так, засуджений до розстрілу Василь Наконечний у березні 1947 р. під час виконання вироку втік¹⁵¹⁸.

Про залякування місцевого населення та підпільників йшлося під час наради обласних начальників УМВС 8 січня 1947 р.: “Проводити судові засідання по справах захоплених підпільників безпосередньо у селах, де вони здійснювали злочини. Не прагнути до створення якихось особливих показових процесів, а проводити публічні суди, публічно оголошувати вироки. Судове засідання повинно тривати не більше дві – три години”¹⁵¹⁹. Отже, вироки судів були підпорядковані політичним рішенням.

На завершальному етапі національно-визвольної боротьби репресивно-каральна система намагалася не лише фізично знищити, але й здійснювала морально-психологічний тиск на націоналістів та осіб, які їх підтримували. Водночас керівники радянської адміністрації продовжували сподіватися, що відкриті судові процеси допоможуть ліквідувати український визвольний рух, відвернуть від його підтримки місцеве населення. Зокрема, 5 вересня 1949 р. політбюро ЦК КП(б)У ухвалило постанову “Про проведення відкритих судових процесів у західних областях України над окремими учасниками бандерівсько-терористичних груп”. Після цього впродовж одного місяця у Волинській, Дрогобицькій

¹⁵¹⁴ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 54 (1953). Спр. 3. Т. 1. Арк. 208, 220–223; Борис М. Нескорена Долинщина. Літопис визвольних змагань. Мартирологи, біографії, спогади, документи, фотографії. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2002. С. 48.

¹⁵¹⁵ Реабілітовані історією. Івано-Франківська область : у п’яти томах / ред. кол. Б. Томенчук, В. Лук’ян, Я. Дорошенко та ін. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2000. Т. 1: Коломийський і Косівський райони. С. 24–25, 30; ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 48. Арк. 32–33.

¹⁵¹⁶ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 88. Арк. 236.

¹⁵¹⁷ Буковина в боротьбі (Збірка матеріалів). *Архів ЦДВР*. Ф. 9 (Збірка документів Миколи Лебеда; не описаний) (00425). Арк. 37.

¹⁵¹⁸ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 136. Арк. 27.

¹⁵¹⁹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 36 (1960). Спр. 3. Арк. 53.

(м. Сколе), Львівській, Рівненській, Станіславській, Тернопільській, Чернівецькій (с. Путила, м. Вижниця) областях було проведено 14 відкритих судових процесів, за якими засудили 51 члена ОУН, з них 24 – до вищої міри покарання¹⁵²⁰. Тобто, в СРСР з травня 1947 р. до січня 1950 р. смертна кара була відмінена, однак відкриті судові процеси тривали, і смертні вироки виносилися¹⁵²¹.

Відповідно до вказівок ЦК КП(б)У, 27 вересня 1949 р. о 12.00 у с. Путила в приміщенні районного клубу було організовано відкритий судовий процес над Іллею Мацьопою. На засіданні були присутні понад 500 місцевих мешканців. Суд виніс вирок – 25 років таборів. Готуючи звітні документи, чекісти відзначали значні переваги відкритого судового процесу¹⁵²². Ще один відкритий трибунал відбувався 28 листопада 1949 р. (із 12.00 до 19.30) у приміщенні районного клубу м. Вижниця. Усі підсудні були засуджені Військовим трибуналом до 25 років таборів. З особливим ентузіазмом про цю подію звітував начальник УМДБ Чернівецької області полковник Микола Решетов¹⁵²³.

Не минули відкриті судові процеси Станіславщину. Так 24 грудня 1949 р. (об 11.00) у м. Косів розпочався суд у справі оунівців Дмитра Рабинюка і Петра Томнюка. Процес транслювався по радіо в райцентрі і селах Соколівка та Старий Косів Косівського р-ну. У залі були присутні 350 мешканців Косівського, Яблунівського, Кутського і Заболотівського районів. Біля репродуктора в райцентрі зібралися понад 600 осіб. На засіданні перебувала значна кількість агентів, які ретельно моніторили позицію присутніх, спостерігали за їхньою поведінкою та доносили¹⁵²⁴. Зокрема, інформатор РВ МДБ “Знайомий” повідомив, що невідомий йому громадянин у буфеті зі співрозмовником заявив: “Суд – це все дурниця, я сам хотів втікати в підпілля”. Невідомим виявився мешканець с. Уторопи Яблунівського р-ну Станіславської обл. Дмитро Колодій, щодо якого почали проводити оперативні заходи¹⁵²⁵.

¹⁵²⁰ Історія українського селянства : нариси в 2 т. / ред. Володимир Литвин. Київ : Наукова думка, 2006. Т. 2. С. 399.

¹⁵²¹ Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історичні нариси / за ред. С. Кульчицького. Київ : Інститут історії України НАН України, 2005. С. 429.

¹⁵²² ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 5. Т. 5. Арк. 50, 58; Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 3: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля : директивні документи ЦК Компартії України. 1943–1959 / упоряд. Олександр Вовк, Іван Павленко, Юрій Черченко. Київ – Торонто : Літопис УПА, 2001. С. 378.

¹⁵²³ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 5. Т. 5. Арк. 253–254.

¹⁵²⁴ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 7. Арк. 362.

¹⁵²⁵ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 7. Арк. 363.

Відкриті судові процеси над членами підпілля відбувалися і в наступні роки. Відповідно до рішення Політбюро ЦК КП(б)У від жовтня 1951 р., передбачалося провести відкриті судові процеси над учасниками визвольного руху у Львові в справі вбивці Ярослава Галана, а також військові трибунали у Дрогобичі, Миколаєві, Чорткові. Вказівки центру втілювалися на місцях миттєво і з особливою точністю. Для відкритих судових процесів підібрали у Дрогобицькій області заарештованих Івана Піхоцького, Івана Ванівського, Мирона Гельнера та Олександра Кальченка. Відкрите судове засідання Військового Трибуналу у справі І. Піхоцького та І. Ванівського мало відбутися 20 жовтня 1951 р. у м. Дрогобич в приміщенні обласного драматичного театру. Після цього 27 жовтня 1951 р. в м. Стрий у приміщенні міського клубу планувався відкритий судовий процес Військового Трибуналу у справі М. Гельнера та О. Кальченка¹⁵²⁶. У 1950-х рр. відкриті судові процеси ретельно готувалися. Перші секретарі МВ і РВ КП(б)У спільно з начальниками МВ та РВ МДБ підібрали від кожного колгоспу області по два колгоспники, з міст Борислав, Стрий, Самбір – по 25 осіб і з Дрогобича – 60 робітників, службовців і студентів, забезпечили їх транспортом і доставили до обласного центру на 10 годину ранку 20 жовтня 1951 р. для слухання судового процесу. Для оперативного обслуговування цих слухачів виділили працівника МВ, РВ МДБ, якого зобов'язали постійно перебувати з ними. Начальники міськрайвідділів МДБ мали забезпечити осіб, делегованих на судовий процес, агентурним наглядом, включаючи до відряджених перевірену агентуру не менше чотири – п'ять осіб від кожного району. Оперативний працівник був зобов'язаний забезпечити регулярний зв'язок з агентурою. Водночас у процесі не менше двох разів на добу йому слід було передавати в УМДБ майору Шемарову у письмовому вигляді зведення про настрої і реагування на судовий процес присутніх на ньому¹⁵²⁷. Редактора обласної газети “Радянське слово” Сензюка зобов'язували забезпечити висвітлення судових процесів в обласній і районних газетах¹⁵²⁸. Директор радіотрансляційної сітки Крицин радіофікував залу судового засідання¹⁵²⁹. Відкриті судові

¹⁵²⁶ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 245. 95 арк.; Спр. 269. Арк. 14; Ф. 13. Спр. 372. Т. 47. Арк. 173–174; Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 3: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля : директивні документи ЦК Компартії України. 1943–1959 / упоряд. Олександр Вовк, Іван Павленко, Юрій Черченко. Київ – Торонто : Літопис УПА, 2001. С. 437; Сергійчук В. ОУН-УПА в роки війни. Нові документи і матеріали. Київ : Дніпро, 1996. С. 823.

¹⁵²⁷ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 269. Арк. 18.

¹⁵²⁸ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 269. Арк. 15, 17.

¹⁵²⁹ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 269. Арк. 1–24; Спр. 246. Арк. 1; Ф. 2-Н. Оп. 61 (1953). Спр. 2. Т. 2. Арк. 127; Ф. 13. Спр. 372. Т. 95. Арк. 185, 189; Т. 47. Арк. 175–176.

процеси тривали і надалі. Так, у 1954 р. в Рівненській, Львівській, Станіславській, Волинській і Тернопільській областях проведено 14 відкритих судових процесів над 51 колишнім оунівцем, з яких 24 засудили до ВМП¹⁵³⁰.

Окремі варварські дії прибулих кадрів, які мали необмежені повноваження, нагадували вчинки нелюдів. Так, 14 січня 1946 р. у с. Усть Путила Путильського р-ну енкаведисти виявили криївку кущового Василя Мамутки-“Іскри”, у якій його застрелили, після чого відрубали голову та принесли дружині¹⁵³¹. На Станіславщині загинули провідник Косівщини “Підгірський” і його охоронець “Колос”, на місці бою чекісти відрубали їм голови та віднесли до райцентру, а тіла через два тижні закопали на місці бою¹⁵³².

У свідченнях колишнього директора Орявської неповносередньої школи Павла Гаранюка, які записав Григорій Дем’ян, йшлося, що чекіст Курилов зі своєю групою взимку 1947 р. приніс до нього повідрубвані голови вісьмох хлопців-повстанців і двох дівчат. Усі загинули у лісі біля с. Сможе. Через те, що не було коней, енкаведисти вирішили полегшити собі справу: “Побачивши вранці голови, поскидані в солдатські плащ-палатки, і закривавлену підлогу під ними в шкільному коридорі, Павло Гаранюк ошелешено глянув на Курилова, а той з цинічною відвертістю пояснив, що за це дадуть добре напитися горілки”¹⁵³³.

На Чернівеччині енкаведисти до місцевого населення ставилися особливо зухвало і, відповідно, здійснювали різноманітні злочини. 28 березня 1945 р. у с. Киселиці Путильського р-ну під час облави чекісти вбили сотенного Дмитра Карапку-“Боярина”. Його тіло привезли до с. Путила та розіп’яли на стіні. На цей “захід” зігнали всіх мешканців села. Після наруги тіло викинули у яр і заборонили ховати, однак, незважаючи на заборону, мешканці викрали тіло і поховали¹⁵³⁴. 15 квітня 1945 р. у с. Яблуниця Путильського р-ну на полонині Вівчина в сутичці з силовими органами згинув надрайонний есбіст Олексій Любомирський-“Берія”, якому відрізали голову, завезли до району та на острах місцевому населенню кинули біля входу до приміщення НКВС¹⁵³⁵.

¹⁵³⁰ Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 3: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля : директивні документи ЦК Компартії України. 1943–1959 / упоряд. Олександр Вовк, Іван Павленко, Юрій Черченко. Київ – Торонто : Літопис УПА, 2001. С. 582.

¹⁵³¹ Буковина в боротьбі (Збірка матеріалів). *Архів ЦДІВР*. Ф. 9 (Збірка документів Миколи Лебеда; не описаний) (00425). Арк. 39.

¹⁵³² ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 18. Арк. 151.

¹⁵³³ Дем’ян Г. Повстанські могили у Славському. *Літопис Червоної калини*. 1992. № 2–3. С. 26–28.

¹⁵³⁴ Буковина в боротьбі (Збірка матеріалів). *Архів ЦДІВР*. Ф. 9 (Збірка документів Миколи Лебеда; не описаний) (00425). Арк. 37.

¹⁵³⁵ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 81. Арк. 4.

Досить часто енкаведисти під час допитів показували заарештованим залишки черепів, які були розкидані біля мурів РВ МВ НКВС, причому неодноразово зухвало вихвалялися, що тут “лежать голови всіх повстанців, які добровільно не скорилися”¹⁵³⁶.

До однієї із форм залякування населення належить також вандалізм щодо могил повстанців, який, до речі, мав місце на території всього Карпатського краю впродовж усього періоду існування підпілля¹⁵³⁷. Чекісти докладали колосальних зусиль, щоб заборонити будь-які поминальні процесії, вшанування пам’яті загиблих¹⁵³⁸.

Отже, радянський уряд фактично визнав ОУН і УПА серйозним військово-політичним супротивником, адресуючи їм у середині і другій половині 40-х рр. ХХ ст. неодноразові звернення. Водночас масштабна ідеологічна кампанія не дала бажаного результату, оскільки підпілля у Карпатському краї ОУН продовжувало користуватися широкою підтримкою населення, що забезпечувало йому успіх у протистоянні з радянським тоталітаризмом. Упродовж усього періоду боротьби будь-які заходи, спрямовані на ліквідацію підпілля у Карпатському краї ОУН, супроводжувала масштабна дискредитаційна, ідеологічна кампанія. Однак, як засвідчили перші роки протистояння, сподівання органів радянської влади на швидку та повну ліквідацію визвольного руху не виправдалися.

Істотною складовою у протистоянні радянської сторони з визвольним рухом був “ідейно-психологічний фронт”, для перемоги на якому докладалися значні зусилля. Українські націоналісти мали потужний ідеологічний фундамент, перемогти який для радянської адміністрації було надзавданням; фізичне знищення не давало вагомого результату, а опозиція до влади продовжувала існувати. На його виконання спрямовувався величезний ресурс: преса, радіо, кіно, організація широкомасштабних святкувань різноманітних дат, подій, річниць тощо із залученням значної кількості громадян та відповідною ідеологізацією, заполітизованістю, атмосферою примусу. Однією з форм боротьби була політика залякування членів ОУН і УПА та місцевого населення: відкриті судові процеси та страти, виставлення тіл загиблих на загальний огляд, руйнування повстанських могил. Особливе місце радянська адміністрація

¹⁵³⁶ Буковина в боротьбі (Збірка матеріалів). *Архів ЦДВР*. Ф. 9 (Збірка документів Миколи Лебеда; не описаний) (00425). Арк. 38.

¹⁵³⁷ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 80. Арк. 237.

¹⁵³⁸ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 80. Арк. 238.

відводила відкритим стратам і судовим процесам над членами ОУН та УПА, оскільки вдало розіграні судові процеси мали на меті дискредитувати діяльність ОУН, сформувані негативне ставлення до націоналістів. Проте публічні страти та інші форми не змогли позбавити націоналістів підтримки та допомоги населення, втримати його в страху, чого прагнув режим, та аж ніяк не сприяли формуванню прорадянських настроїв.

Питання для самоконтролю

1. Висвітліть процес радянзації західноукраїнського регіону у 1944 р. та формування репресивно-каральної системи.
2. Проаналізуйте освітні, моральні, професійні якості прибулих кадрів.
3. Розкрийте основні форми та методи боротьби радянських силових структур проти ОУН і УПА.
4. Охарактеризуйте спеціальні та компрометаційні засоби, спрямовані на боротьбу із націоналістами.
5. Дайте оцінку застосовуваним формам і методам, які використовувала репресивно-каральна система в боротьбі із українським визвольним рухом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз : у двох книгах. Київ : Либідь; Військо України, 1994. Кн. 1. 432 с.
2. Ільницький В. Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945–1954) : монографія / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України ; Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. Дрогобич : Посвіт, 2016. 696 с.
3. Кентій А. Українська повстанська армія в 1944–1945 рр. Київ : Інститут історії України НАН України, 1999. 220 с.
4. Киричук Ю. Український національний рух 40–50-х років ХХ століття : ідеологія та практика. Львів : Добра справа, 2003. 464 с.
5. Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історичні нариси / за ред. С. Кульчицького. Київ : Інститут історії України НАН України, 2005. 496 с.
6. Патриляк І. “Встань і борись! Слухай і вір...”: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960 рр.) : монографія. Львів : Часопис, 2012. 592 с.

7. Русначенко А. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках. Київ : Університетське видавництво “Пульсари”, 2002. 519 с.

ТЕМА 8

Завершальний етап функціонування збройного підпілля

План

1. Зміна тактики (кінець 1940 – початок 1950-х рр.). Впровадження тактичних схем “Дажбог”, “Олег”, “Орлик”.
2. Етнонаціональна політика та політика щодо вихідців з Центральної та Східної України.

1. Зміна тактики (кінець 1940 – початок 1950-х рр.). Впровадження тактичних схем “Дажбог”, “Олег”, “Орлик”. Зміна тактики українськими націоналістами наприкінці 1940 – на початку 1950-х рр. полягала в удосконаленні та коригуванні основних напрямів діяльності. У розробці й реалізації своєї стратегії і тактики ОУН враховувала можливу перспективу Третьої світової війни. Відповідно, низовим звенам рекомендувалося готувати організацію до війни, щоб навіть у найскладніших обставинах вона могла витримати тривалий період. Кадри мали забезпечити себе запасними криївками, продуктами харчування з розрахунком на півроку, а також технікою, зброєю, медикаментами. Забезпечення мало бути різнобічним, щоб можна було обійтися без зв'язку із тереном¹⁵³⁹.

Із вилучених у вбитих окружних провідників В. Савчака-“Сталя” і Г. Легкого-“Бориса” документів вже 1950 р. чекісти з'ясовували завдання і напрями роботи підпілля. В інструкціях особливо наголошувалося питання підготовки ОУН до війни і виокремлювалися відповідні завдання на випадок війни: а) збереження кадрів, особливо керівних, і проведення посиленої підготовки нових; б) заготівля продовольства терміном на шість місяців, а технічних засобів (папір, фарба, копіювальний папір та інше) – на один рік інтенсивної роботи; в) збір інформації військового й економічного характеру та передача Закордонному проводові; г) розробка планів захоплення міст, вузлових станцій і районних центрів; д) підготовка і розстановка кадрів для створення адміністративного апарату на випадок захоплення влади¹⁵⁴⁰.

¹⁵³⁹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 17. Арк. 225.

¹⁵⁴⁰ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 60 (1953). Спр. 3. Т. 5. Арк. 99.

Після закінчення Другої світової війни, усвідомлюючи перспективу затяжної боротьби, керівництво підпілля почало опрацьовувати варіанти збереження і поповнення кадрів. Крайовий провідник С. Слободян-“Єфрем” зазначав: “За всяку ціну утриматися ОУН на ЗУЗ, зберегти кадри і підібрати керівників [...] Посилити конспірацію в побуті, не можна демонструвати наших сил і можливостей. У боротьбі між нами і ворогом створити оперативне ослаблення. Конспірувати наші сили у розмовах, записках”¹⁵⁴¹.

Упродовж 1945 – 1946 рр. керівники Проводу виробили три тактичні схеми – “Дажбог”, “Олег”, “Орлик”. Пізніше вони доопрацьовувалися та коригувалися на нарадах Проводу ОУН у 1946 – 1949 рр.¹⁵⁴².

“Дажбог” – схема переходу в глибоке підпілля, припинення відкритої диверсійно-терористичної боротьби, що дало змогу зберегти кадри для подальшої тривалої діяльності в умовах радянської дійсності. “Олег” передбачав активну роботу серед тих, хто мешкали легально, насамперед молоді, підбір і підготовку майбутніх кадрів ОУН. Тактична схема “Орлик” охоплювала поширення антирадянської націоналістичної діяльності на східні області України¹⁵⁴³.

Тактична схема “Дажбог” полягала у збереженні чинної організації, що включало: а) боротьбу проти втрат (дотримання конспірації, розстановка кадрів, протиагентурне виховання, обороноздатність організації, виховання членів організації тощо); б) поповнення (набір членів); в) постановка і реалізація програми “Олег”¹⁵⁴⁴.

Необхідно було посилити конспірацію щодо місць перебування, роботи, сил і можливостей. Заборонялося демонструвати сили, ставилося завдання – заходи проти ворога проводити якомога тихіше, створювати враження, що організація ліквідована; конспірувати сили і можливості, приховувати їх від супротивника, але не від населення; обмежити операції або взагалі припинити ті, що спричинили сильні контрзаходи, репресії проти населення; пропагандивні операції проводити конспіративно; агентів ліквідувати тільки тих, які “наступали на п’ятки”; не ліквідувати учасників ВБ; не влаштовувати засідок; здійснювати теракти. Законспірувавшись,

¹⁵⁴¹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 98 (1954). Спр. 1. Т. 2. Арк. 60.

¹⁵⁴² Веденєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945–1980-ті роки : монографія. Київ : К.І.С., 2007. С. 66; ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 9. Арк. 219, 222; Т. 28. Арк. 256; Т. 87. Арк. 69.

¹⁵⁴³ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 8. Арк. 202.

¹⁵⁴⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 28. Арк. 77.

потрібно було займатися внутрішньоорганізаційними справами. Загалом за лінію роботи відповідав окружний провідник, він же контролював діяльність надрайонних провідників¹⁵⁴⁵.

В “Інструкції 1950 р.” Г. Легкий-“Борис” наголошував на необхідності протидіяти заходам МДБ: проводити ґрунтовну і часту перевірку зв’язкових пунктів керівниками, особливо після зими. На зв’язкових пунктах дозволялося зустрічатися тільки один на один, інші зв’язкові, охорона тощо мали перебувати на відстані. Керівники організаційних звен не могли виходити на пункти, а з необхідними людьми зустрічатися на відповідній відстані від пункту після ретельної перевірки. Під час переходу по зв’язках керівники організаційних ланок зобов’язані були мати власну охорону¹⁵⁴⁶.

Водночас тактична схема “Дажбог” передбачала необхідність вироблення у кадрів “державного” способу мислення: не тільки боротьба в революційній ситуації, перехід до революції, але і швидше створення держави, оскільки революція вважалася тимчасовим станом, це шлях до УССД. Наголошувалося на необхідності встановити ОУН по всій Україні, однак реалізація цього завдання вимагала щоденної копіткої роботи¹⁵⁴⁷. Вчити кадри з таким розрахунком, щоб вселити у них дух оптимізму, зміцнити віру у перемогу, пояснити значення ОУН як керівника революційно-визвольної боротьби, щоб залучити до організації нових членів, розширювати її. При такій постановці питання не мало виникати нігілістичних настроїв (членство мало розуміти, що українські націоналісти завдяки боротьбі ОУН здійснили великий крок у напрямі звільнення і будівництва УССД). Наголошувалося, щоб будь-якою ціною зберегти організацію на ЗУЗ, особливо керівні кадри, поповнювати організацію новими кадрами, насамперед кандидатами на провідників. Необхідно вивести кадри зі стану апатії, посилити дух оптимізму, зміцнити віру в перемогу. Актив кадрів переконати, що вони є керівним складом ОУН, очільниками визвольно-революційної боротьби, а тому мають залучити до організації нових членів, зростати, розуміти і виконувати місію ОУН¹⁵⁴⁸.

Реалізовувати тактичну схему “Олег” (скорочення від “Організація ЛЕГальна”) рекомендувалося найбільш надійним підпільникам. У деяких випадках дозволялося розконспірувати

¹⁵⁴⁵ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 110 (1954). Спр. 2. Т. 7. Арк. 59–60; Ф. 13. Спр. 372. Т. 29. Арк. 66–67.

¹⁵⁴⁶ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 105 (1954). Спр. 3. Т. 2. Арк. 13.

¹⁵⁴⁷ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 110 (1954). Спр. 2. Т. 7. Арк. 44, 58; Ф. 13. Спр. 372. Т. 29. Арк. 65.

¹⁵⁴⁸ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 110 (1954). Спр. 2. Т. 7. Арк. 43–44, 57; Ф. 13. Спр. 372. Т. 29. Арк. 64.

легальників¹⁵⁴⁹. Ці заходи підпіллям ОУН проводилися районними і надрайонними проводами ОУН під контролем референтур СБ окружних проводів. Створенням легальної сітки передбачалася організація резерву для чинного підпілля ОУН і проведення окремих заходів підпіллям ОУН через ці кадри на селі і в місті. Для цієї мети давалася можливість вербувати осіб із інтелігенції, робітників і селян (як чоловіків, так і жінок-українок, незалежно від місця народження, приналежності до партії, комсомолу, місця роботи).

Підбір, вербування і подальша робота в ОУН цих осіб відбувалися так. Районний і надрайонний провід ОУН підбирав відповідну кандидатуру (цією роботою займалися як провідники вказаних проводів, так і референти СБ, пропаганди), в окремих випадках дозволялося займатися цим провідникам кущових проводів, які підбирали відповідні кандидатури (вольові, рішучі, схильні для роботи в ОУН, конспіративні, які не арештовувалися органами МДБ за антирадянську діяльність і не були пов'язані співробітництвом зі спецслужбами). До такої кандидатури прикріплювався хтось уповноважений зі складу проводу, який проводив з нею усю наступну роботу у період її перебування кандидатом і членом ОУН¹⁵⁵⁰.

При створенні нових молодіжних організацій слід було дотримуватися найсуворішої конспірації навіть серед місцевих підпільників. У результаті мали сформуватися в кожному селі, класі і курсі середніх та вищих навчальних закладів глибоко законспіровані молодіжні організації. Відповідальність за організацію молодіжних ланок по селах покладалася на керівників районних організацій, а в містах і закладах освіти – на керівників надрайонних проводів. Учасників молодіжних оунівських організацій, які проживали легально, заборонялося залучати до виконання таких завдань, які могли потягнути за собою розшифрування. Кожний учасник легальної сітки ОУН мав упродовж року освоїти теоретичні основи націоналістичної ідеології. Основний наголос рекомендувалося робити на виховну роботу з розрахунком на те, щоб з неї поступово готувати заміну загиблим підпільникам¹⁵⁵¹. Планувалося провести навчання за спеціальною програмою, включаючи конспірацію, ідеологічну підготовку, методи і форми роботи СБ¹⁵⁵².

¹⁵⁴⁹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 28. Арк. 83.

¹⁵⁵⁰ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 108 (1954). Спр. 2. Т. 2. Арк. 22.

¹⁵⁵¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 27. Арк. 77; Т. 28. Арк. 258; Ф. 2-Н. Оп. 99 (1954). Спр. 8. Т. 5. Арк. 206–207.

¹⁵⁵² ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 9. Арк. 222; Т. 28. Арк. 259.

Особливої актуальності ця проблема у Карпатському краї ОУН набула в 1950–1951 рр., коли головний вектор спрямовувався на збереження залишків збройного підпілля і поповнення новими кадрами, здебільшого за рахунок молоді, створення організацій з осіб, які проживали легально, підрив політичного і організаційно-господарського зміцнення колгоспів, поширення впливу на східні райони¹⁵⁵³. При ліквідації у грудні 1951 р. УМДБ Станіславської обл. в одного із керівників ОУН було вилучено вказівки провідника Карпатського краю ОУН С. Слободяна-“Єфрема”. Він, зокрема, вимагав від підпільників створити широку сітку легальних організацій у вищих, середніх навчальних закладах, а також школах ФЗН. У вказівках зазначалося, що особи, завербовані на селі, проходили кандидатський стаж шість місяців, у місті – впродовж року. Кандидатський стаж ділився на два періоди. Перший (на селі) – два місяці і другий – чотири. Для завербованих у місті перший період – чотири місяці і другий – вісім. У перший період кандидатського стажу проводилася перевірка вольових якостей особи, їй давали окремі завдання з поширення націоналістичних листівок, їхнього множення, підпалу сільрад, клубів, тракторів, комбайнів тощо. Паралельно перевірялися родичі кандидата, його оточення і вивчалися можливості використання у подальшому для виконання інших завдань. У другому періоді кандидатського стажу проводилося навчання – виховання у націоналістичному дусі – для цього давали націоналістичну літературу і перевірявся рівень її засвоєння. Після проходження кандидатського стажу особа складала присягу на вірність ОУН і тільки тоді включалася до її складу. Цей легальник ні з ким іншим не зв’язувався, а мав зустрічі за графіком двічі на місяць з уповноваженим проводу ОУН і виконував його вказівки. Цим особам в період кандидатського стажу присвоювалися псевда, кожний вербований перевірявся СБ окружної референтури чи за дорученням цієї референтури, окремим особам референтурою СБ надрайонних проводів давалися завдання на виконання збройних акцій в період кандидатського стажу. Наприклад, у Надвірнянському р-ні легальна сітка складалася з восьми осіб, у Богородчанському – п’ятьох, Лисецькому – чотирьох, Галицькому – двох. До легальної сітки у с. Глибока Богородчанського р-ну (1951) входив учитель Петро Середюк¹⁵⁵⁴.

¹⁵⁵³ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 5. Арк. 16.

¹⁵⁵⁴ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 108 (1954). Спр. 2. Т. 2. Арк. 23.

Кращим кандидатам легальникам “Л” могли також давати завдання: а) роботу по зв’язку (“Л”-зв’язник), однак тільки діяльним, перевіреним та обов’язково з дозволу окружного проводу; б) технічну роботу – машинописна (компетенція окружного проводу); в) бойові завдання: терористичні акти, за принципом виправдання довіри перед організацією (компетенція надрайонного провідника); г) завдання кандидатам чи членам “Л”, мобілізованим у РА чи в ФЗН¹⁵⁵⁵.

Із завершенням збройної боротьби чисельність таких організацій з осіб, які проживали легально, збільшувалася. Наприкінці 1940-х рр. змінилася тактика оунівців у питаннях комсомолу. Відтепер вважалося за доцільне розкласти комсомольські організації зсередини, для цього не забороняли вступати у комсомол, ходити на збори, однак рекомендували не платити членські внески¹⁵⁵⁶. Так, 13 грудня 1948 р. у с. Чинадієво оперативники Свалявського окрвідділу МДБ заарештували члена ВЛКСМ Ю. Мельничука (член ОУН), який на слідстві зізнався: до 1947 р. працював провідником кущового проводу ОУН у Станіславській області, а отже, прибув у с. Чинадієво і влаштувався на роботу вчителем, паралельно з цим поширював серед населення націоналістичну літературу. Інколи комсомольцям для перевірки на практичній роботі давали виконувати різноманітні доручення і лише після цього могли прийняти у ряди підпілля¹⁵⁵⁷.

Одна з найбільших націоналістичних організацій на Закарпатті була створена на базі Тячівського районного проводу ОУН “Організація за визволення України”, яка мала мережу станичних організацій у Тячівському, Рахівському, Виноградівському, Хустському, Воловецькому районах. Чисельність організації становила у квітні 1947 р. близько 100 осіб, переважно учнівської молоді. Репресивно-каральні органи заарештували 66 членів організації¹⁵⁵⁸.

Радянська репресивно-каральна система, усвідомлюючи особливу небезпеку існування таких організацій й прагнучи “відсікти” від них молодь, застосовувала до учасників особливо суворі покарання. Однак навіть не виправдано жорсткі вироки не змогли перешкодити припливу молоді до лав національно-визвольного руху.

Слід зазначити, що радянські спецслужби орієнтували агентуру на виявлення і розробку таких молодіжних організацій, долучення їх

¹⁵⁵⁵ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 110 (1954). Спр. 2. Т. 7. Арк. 61; Ф. 13. Спр. 372. Т. 29. Арк. 68.

¹⁵⁵⁶ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 110 (1954). Спр. 2. Т. 7. Арк. 32.

¹⁵⁵⁷ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 27. Арк. 37–38.

¹⁵⁵⁸ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 5354. Арк. 42–43.

до роботи з метою подальшого арешту усіх учасників і причетних. В окремих випадках ініціатива створення могла виходити навіть від агентів, хоча підпілля намагалося цьому протидіяти. Зокрема, у підпіллі в квітні 1949 р. розробили спеціальну листівку “Українці Болехівського району”, в якій попереджувалося про діяльність на терені м. Калуш організації “Український революційний центр”, яка залучала до своїх рядів усіх націоналістично налаштованих українців, насамперед з професійної інтелігенції, середньої шкільної молоді, українців зі східної України. Націоналісти стверджували і застерігали населення, що ця організація є провокативною та створеною за ініціативи і під керівництвом працівників МДБ-МВС, попереджували, що такі провокативні організації і групи намагалися створити на інших теренах. До завдань цих організацій входило виявлення всіх національно свідомих українців, опозиційно налаштованих до радянської системи; залучити до своїх рядів всіх антирадянськи налаштованих осіб та отримувати на них компрометуючі дані, фізично ліквідувати, арештовувати; застерігати населення від будь-якої співпраці з визвольним рухом; спрямовувати революційно-визвольну боротьбу від ОУН, УПА, УГВР¹⁵⁵⁹.

Подібно підпілля вважало провокативною “Організацію боротьби за волю України” (ОБЗВУ). Вона діяла переважно у Львові та околиці, хоча була створена 23 серпня 1946 р. у с. Гошів Болехівського р-ну. Щоправда, ця організація мала також осередок у м. Чернівці. Впродовж лютого – квітня 1947 р. ОБЗВУ було розгромлено, а 25 її членів заарештовано і засуджено до різних термінів ув’язнення. Організація, незважаючи на її трактування Службою безпеки ОУН як провокативної, не була створена МГБ, а стала наслідком власної ініціативи групи націоналістичної студентської молоді¹⁵⁶⁰.

Водночас у грудні 1953 р. співробітники Міністерства внутрішніх справ виявили у м. Калуш антирадянську націоналістичну організацію “Український революційний центр” (УРЦ, керівник М. Нижник), учасники якої розпочали активну діяльність. У 1953 р. пунктами “ПК” містах Львів і Стрий було вилучено понад 100 примірників маніфесту “УРЦ”, у якому містилися заклики до розгортання масової збройної боротьби проти органів влади. У червні

¹⁵⁵⁹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 398. Т. 18. Арк. 264.

¹⁵⁶⁰ Генега Р. Львів : нові міщани, студенти та режим 1944 – 1953 рр. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2015. С. 197–203; ГДУ СБУ. Ф. 16. Спр. 585. Арк. 147.

1952 р. у м. Калуш була заарештована група учасників (13 осіб) націоналістичної організації “Відкриті груди” (керівник Петро Джуган), які одночасно були й учасниками УРЦ¹⁵⁶¹. Упродовж 1948–1949 рр. члени організації здійснили низку збройних проявів, у т. ч. поранили голову обласної ради “Червоного хреста” Цехмейстера і міліціонера Шинкаря¹⁵⁶².

Органи МДБ Станіславської області у січні 1950 р. виявили і ліквідували “Підпільну організацію українських студентів” (ПОУС), яка існувала з початку 1949 р. у педагогічному ліцеї м. Коломия. Вона нараховувала 11 осіб і була створена провідником Гвоздецького районного проводу ОУН “Чорним”. Керівником був студент 3-го курсу Михайло Француз-“Нечай”. Мета організації – підготовка та виховання молоді до збройної боротьби проти радянської влади. Для цього вивчали націоналістичну літературу, виготовляли і поширювали серед населення антирадянські листівки¹⁵⁶³.

У 1949 р. Михайло Куруц-“Каштановський” створив організацію “Союз звільнення Закарпаття”, члени якої на теренах Мукачівського, Берегівського та Іршавського округів здійснили вісім підпалів колгоспного майна. Загалом у справі арештували вісім осіб¹⁵⁶⁴.

Охоплення осіб, що проживали легально, особливо поширилося на початку 1950-х рр. Лише впродовж 1 січня – 1 червня 1950 р. у навчальних закладах Станіславської області спецслужби виявили понад 100 націоналістичних організацій. Загалом у них перебували 700 учасників, серед яких 84 студенти ВНЗ та учні шкіл, 53 вчителі, 35 членів ВЛКСМ¹⁵⁶⁵.

За підрахунками Д. Веденєєва і Г. Биструхіна, кожного року на нелегальне становище переводили від кількох сотень до 2 000 молодих людей. Упродовж 1948 р. першої половини 1949 р. в західних областях України спецслужбам вдалося викрити 561 молодіжну організацію (6 405 учасників). А вже з 1 січня до 1 вересня 1950 р. 335 (2 488 осіб, 340 одиниць зброї)¹⁵⁶⁶.

При створенні організацій з осіб, які проживали легально, підпілля особливо дбало про проникнення своєї агентури до керівництва колгоспів, адміністрації сільських рад, шкіл, технікумів,

¹⁵⁶¹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 14. Арк. 33 – 34; Ф. 16. Спр. 719. Арк. 157.

¹⁵⁶² ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 719. Арк. 158.

¹⁵⁶³ ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 719. Арк. 153–154.

¹⁵⁶⁴ ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 719. Арк. 157.

¹⁵⁶⁵ Іщук О. Молодіжні організації ОУН (1939–1955 рр.). Торонто – Львів : Літопис УПА, 2011. Кн. 11. С. 102–103. (Літопис УПА. Бібліотека).

¹⁵⁶⁶ Веденєєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945–1980-ті роки : монографія. Київ : К.І.С., 2007. С. 69.

інститутів і районних організацій. Підтвердженням було те, що, якщо в 1949 р. у Станіславській області УМДБ викрило 12 організацій, то в 1950 р. 97 (з них 63 у колгоспах – 423 учасники; 11 в навчальних закладах – 53 учасники; 16 у районних центрах і містах – 119 учасників; 10 у лісовій промисловості – 90 учасників). Були заарештовані голови колгоспів, голови і секретарі сільрад – 63, члени правління, бригадири і комірники – 40 осіб¹⁵⁶⁷.

У 1950 р. в Дрогобицькій області було викрито і ліквідовано 14 молодіжних боївок та організацій з осіб, які легально проживали, 84 з них заарештували¹⁵⁶⁸. Після ліквідації (січень – квітень 1950 р.) 29 легальних боївок у Дрогобицькій області було заарештовано 185 учасників і вилучено 39 одиниць зброї¹⁵⁶⁹. А за період з 1 липня до 20 квітня 1952 р. у Дрогобицькій області ліквідували 12 молодіжних груп з 35 учасниками: осіб 17–20 років – 12, 21–25 років – 17, старших 25 років – троє, членів ВЛКСМ – п'ятеро, з “куркулів” – двоє, із середнього достатку – 20, із бідняків – вісім, зі службовців – двоє¹⁵⁷⁰.

Потрібно наголосити, що всю радянську статистику характеризують суттєві приписки. Так, у листопаді 1945 р. начальник Яблунівського райвідділу НКДБ Диденко заарештував дев'ятьох молодих людей, вигадав “молодіжну запасну сотню УПА”, причому 34 із затриманих пробули під вартою аж до кінця 1946 р., решту звільнили раніше (крім трьох засуджених)¹⁵⁷¹. Від 1 січня 1950 р. до 1 жовтня 1951 р. у Станіславській області перейшли на нелегальне становище 249 осіб; соціальний склад: 175 – середняки, 74 – бідняки; віковий склад: 17–20 років – 144, 20 – 25 років – 86, понад 25 років – 19; Дрогобицькій – 40; соціальний склад: 12 – заможні, 18 – середняки, 10 – бідняки; віковий склад: 17–20 років – шестеро, 20 – 25 років – 32, вище 25 років – двоє; Чернівецькій – троє; соціальний склад: двоє – середняки, один – бідняк; віковий склад: 17–20 років – один, 20–25 років – 0, понад 25 років – двоє. Загалом перейшли на нелегальне становище 487 осіб; соціальний склад: 41 – заможний, 331 – середняк, 98 – бідняки, 17 – інших; віковий склад: 17–20 років – 252, 20–25 років – 195, понад 25 років – 40¹⁵⁷². Тобто, з-поміж 487

¹⁵⁶⁷ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 98 (1954). Спр. 1. Т. 2. Арк. 52.

¹⁵⁶⁸ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 99 (1954). Спр. 2. Т. 4. Арк. 379; Оп. 59 (1953). Спр. 1. Т. 1. Арк. 222.

¹⁵⁶⁹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 99 (1954). Спр. 2. Т. 4. Арк. 365.

¹⁵⁷⁰ Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 3: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля : директивні документи ЦК Компартії України. 1943–1959 / уряд. Олександр Вовк, Іван Павленко, Юрій Черченко. Київ – Торонто : Літопис УПА, 2001. С. 453; Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр. Нові документи і матеріали. Київ : Дніпро, 1998. С. 850–851.

¹⁵⁷¹ Веденєєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945–1980-ті роки : монографія. Київ : К.І.С., 2007. С. 69 – 70.

¹⁵⁷² ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 27. Арк. 115–116, 118.

осіб, які впродовж 1 січня 1950 р. 1 жовтня 1951 р. перейшли на нелегальне становище у західних областях України, 292 (або 60 %) здійснили це у Карпатському краї¹⁵⁷³.

У 1952 р. УМДБ і МВ, РВ МДБ Дрогобицької області викрило 15 підпільних оунівських груп, учасники яких проживали легально¹⁵⁷⁴. За 1952 р. УМДБ і міськрайорганами МДБ викриті та ліквідовані дві молодіжно-націоналістичні організації у складі 17 учасників і дві оунівські групи у складі дев'яти осіб, які проживали легально¹⁵⁷⁵.

Цілеспрямована робота давала результати. Так, у 1949 р. чекісти з'ясували, що учасники підпілля проводили активну діяльність з ідеологічного виховання молоді (переважно 1925 – 1933 років народження), з метою схилення на свій бік і поповнення нею власних рядів. Відділ 2-Н УМДБ Станіславської області звітував, що в 1948 – 1949 рр. тільки по 29 районах області перейшли на нелегальне становище 177 молодих осіб. Особливо багато таких було у: Перегінському району – 31, Косівському – 18, Рожнятівському – 12, Войнилівському – 11, Болехівському – 8, Снятинському – 8, Жаб'ївському – 7 та інших районах¹⁵⁷⁶.

Упродовж 1952 р. і січня 1953 р. у західних областях України органи МДБ викрили і ліквідували 32 оунівські організації (в них – 187 учасників), 17 оунівських груп (в них – 62 учасники), у тому числі: 81 учасник із середніх шкіл і ВНЗ, 135 колгоспників, 9 службовців, 17 робітників, троє трактористів МТС, четверо без визначених занять, з них: один кандидат у члени КПРС, 31 комсомолец, один голова колгоспу, один секретар сільради, шість учасників ГОГП, два викладачі середніх шкіл; за походженням: троє з “куркулів”, 143 середняків, 95 бідняків, два священники. При обшуку на квартирах було вилучено: два ручні кулемети, п'ять автоматів, 17 пістолетів, 18 гвинтівок, вісім гранат, 546 бойових патронів, дві друкарські машинки, три кліше для виготовлення листівок. На 4 лютого 1953 р. УМДБ західних областей України викрито і взято в агентурну розробку 26 організацій, в них 133 учасники¹⁵⁷⁷. За схемою “Олег” у м. Дрогобич була створена і діяла антикомуністична організація “Юнак”, а паралельно з нею – група “Крути”, організована у січні 1947 р. з учнів нафтового технікуму і СШ № 1, учнем якої був Юліан Бунь під безпосереднім керівництвом

¹⁵⁷³ Ішук О. Молодіжні організації ОУН (1939–1955 рр.). Торонто – Львів : Літопис УПА, 2011. Кн. 11. С. 331. (Літопис УПА. Бібліотека).

¹⁵⁷⁴ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 323. Арк. 1.

¹⁵⁷⁵ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 99 (1954). Спр. 8. Т. 1. Арк. 60.

¹⁵⁷⁶ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 6. Т. 4. Арк. 17.

¹⁵⁷⁷ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 99 (1954). Спр. 8. Т. 1. Арк. 46–47.

референта СБ Дрогобицького надрайонного проводу ОУН Михайла Луціва-“Змія”. Назву обрали на честь учасників бою під Крутами. До складу організації входили близько 20 осіб. Її учасники готували атентат на депутата ВР УРСР Ярослава Середу, крім цього, здійснювали пропагандивну та іншу діяльність. Аналогічна організація діяла у м. Стрий¹⁵⁷⁸. Реалізація тактичної схеми “Олег” у Карпатському краї ОУН давала конкретні результати.

Отже, плани ОУН щодо поширення впливу на місто отримали реалізацію через різні молодіжні групи, членами яких були вихідцями із села, що навчалися у середніх й вищих навчальних закладах¹⁵⁷⁹.

Попри відсутність потужних осередків ОУН і відділів УПА, націоналісти на Закарпатті як альтернативу масово створювали різноманітні націоналістичні організації зі шкільної молоді, учнів технікумів та вищих навчальних закладів. Загалом вдалося виявити понад 30 таких молодіжних організацій, які у 1940 – 1950 рр. діяли в різних районах Закарпатської області. Наприклад, націоналістична організація “ЗУП” (“Закарпатська Україна повстань”), яка діяла у 1946 – 1947 рр. (складалася із семи осіб), мала також молодіжне крило у складі 10 осіб¹⁵⁸⁰. Варто зазначити, що на Закарпатті з метою виявлення націоналістично налаштованої молоді органами МДБ створювалися провокативні спеціальні організації.

Реалізація схеми “Орлик” передбачала організацію націоналістичної роботи в Центральній, Східній та Південній Україні (т. зв. Східні українські землі; спрощено – Схід, також Наддніпрянина, “за Збручем”). Вона полягала у її здійсненні навіть через послаблення позицій у західних областях. Підпілля вважало, що у районах, де було багато агентів, питання із завершенням боротьби і пізніше з підняттям повстання не було кінцевим, оскільки ОУН там ще мала підтримку і могла поповнити лави “новобранцями”¹⁵⁸¹. Першочерговим завданням визначалося створення осередків ОУН по всій УРСР.

У 1948 р. Провід ОУН видав інструкції про проведення націоналістичної діяльності з метою майбутнього оволодіння цією територією (заклик “Лицем до Сходу”). Згідно з цими вказівками, кожному членові ОУН давався обов’язок вести бесіди з українцями-

¹⁵⁷⁸ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 133. Арк. 59 – 60зв.

¹⁵⁷⁹ Русначенко А. Народ збурений : Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках. Київ : Пульсари, 2002. С. 379.

¹⁵⁸⁰ Реабілітовані історією. Закарпатська область : у двох книгах / ред. кол. І. М. Різак, заст. гол. О. Д. Довганич, секретар О. В. Хланта та ін. Ужгород : ВАТ “Видавництво “Закарпаття”, 2003. Кн. 2. С. 102.

¹⁵⁸¹ ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67443. Т. 1. Арк. 257.

східняками, які проживали на території західних областей України, постачати їм для читання літературу. Ставилося завдання усіма можливими способами пересилати друковані видання та листівки у східні області України, відправляти кадрових оунівців на схід для створення відповідної бази, щоб потім направляти туди керівних учасників ОУН і створювати організації ОУН із осіб, які проживали легально¹⁵⁸². Роботу планували організовувати шляхом використання окремих східняків, які прибули на роботу до західних областей України, для пересилки і поширення через них оунівської літератури за місцем їхнього попереднього проживання на Сході¹⁵⁸³. Отже, тактична схема “Орлик” (інша назва “Харків”) передбачала поширення впливу ОУН на східні та південні області України. Одним із завдань у цій роботі було налагодження реальних зв’язків на Сході України¹⁵⁸⁴. Зрозуміло, що наприкінці 1940-х рр. реалізація тактичної схеми “Орлик” ускладнилася не лише через масштабні репресії з боку радянської влади, але й у зв’язку із величезними втратами кадрів.

Реалізація цієї програми у Карпатському краї мала свої особливості. Наприклад, у Буковинському окружному проводі практикувалося відправлення спецінформаторів на Схід і в Бессарабію¹⁵⁸⁵.

У 1949–1950 рр. Провід ОУН видав додаткові вказівки і детальні інструкції, які передбачали поширення оунівської діяльності на східні області України як першочергове завдання підпілля ОУН. Відповідно до цих документів, у 1950 р. роботу на Сході України передбачалося вести у двох напрямках: “в ширину” (використання “східняків” для пропаганди і розвідки на Сході з метою спростування радянської пропаганди) і “в глибину” (підбір “східняків” для членства в ОУН та систематичної, послідовної, чітко запланованої роботи на Сході)¹⁵⁸⁶. До речі, ці вказівки на 1950 р. отримали кодову назву “Бджола”. У липні 1950 р. на нараді, проведеній провідником Карпатського краю С. Слободяном-“Єфремом” (біля с. Верхній Ясенів Жаб’ївського р-ну), обговорювалося питання про роботу на території Буковинської округи, крім цього, проводився спеціальний інструктаж з організації роботи у східних областях України¹⁵⁸⁷.

¹⁵⁸² ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67443. Т. 1. Арк. 212–213.

¹⁵⁸³ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 108 (1954). Спр. 2. Т. 1. Арк. 29.

¹⁵⁸⁴ Нікольський В. М. Підпілля ОУН (б) у Донбасі. Київ : [б.в.], 2001. С. 92–93.

¹⁵⁸⁵ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 99 (1954). Спр. 15. Арк. 16.

¹⁵⁸⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 28. Арк. 84.

¹⁵⁸⁷ ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67443. Т. 1. Арк. 214.

Робота “в ширину” передбачала встановлення зв’язку і використання східняків, які проживали в західних областях України, кожним учасником підпілля для пересилки і поширення націоналістичної літератури на Схід (за місцем їхнього попереднього проживання) і збору свідчень, розвідувальних даних військового й економічного характеру¹⁵⁸⁸. Реалізовувалася в основному шляхом відправлення емісарів, створення опорних пунктів у східних областях України і залучення до ОУН вихідців зі Східної України, які проживали у західних областях України, переправлення їх на попередні місця проживання для організації націоналістичної діяльності.

У захоплених в листопаді 1950 р. документах крайового провідника Степана Слободяна-“Єфрема” зазначалося, що ОУН значну увагу приділяла також роботі на Кубані та Кавказі. За кожним проводом ОУН для роботи в інших регіонах і сусідніх республіках закріплювалися відповідні дві – три області та республіки, де слід було проводити націоналістичну роботу та створювати підпільні осередки. Так, Буковинська округа ОУН мала працювати у Молдавії, Коломийська – у Запорізькій і Дніпропетровській областях, Станіславська – у Криму, Калуська – Миколаївській, Кіровоградській і Херсонській областях, Дрогобицька – Одеській та Ізмаїльській областях. У тактичних вказівках крайового проводу ОУН на 1950 р. наголошувалося на необхідності залучення ланок проводу до роботи на Кубані і Кавказі, Вінницькій, Житомирській, Харківській, Чернігівській областях¹⁵⁸⁹.

З метою організації націоналістичної роботи оунівські керівники направляли у східні області спеціальних емісарів-вербувальників і спеціальні групи, які використовувалися як первинна база для організації підпілля. Учасниками підпілля планувалися особи, що прибули зі західних областей України на роботу у промисловість, до шкіл ФЗН, ремісничих училищ, переселилися із Польщі і Західної України, були націоналістично налаштованими і які себе не розконтспірували, вступали до ОУН ще в період нацистської окупації. Відправленню на Схід насамперед підлягали особи, які досконало володіли російською мовою, знали особливості ментальності, побуту та традицій східняків. Однією із важливих складових реалізації програми “Орлик” було різнобічне вивчення усіх кадрів, яких

¹⁵⁸⁸ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 98 (1954). Спр. 1. Т. 1. Арк. 170; Ф. 5. Спр. 67417. Т. 1. Арк. 1.

¹⁵⁸⁹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 29. Арк. 303; Т. 68. Арк. 370; Ф. 16. Спр. 732. Арк. 76.

направляли на Схід працівники СБ. Із цього питання В. Савчак-“Сталь” занотував у власних записах, що “Орлик” є тонкою, складною і небезпечною проблемою”. Роботу на Сході рекомендував проводити на основі пропагандивних праць П. Федуна-“Полтави” (“Пам’ятка для українців зі східних областей”, в якій пояснювалося завдання боротьби ОУН, а мешканці регіону закликалися до саботажу політики органів влади та праці “Хто такі бандерівці та за що вони борються” для пояснення основних завдань боротьби)¹⁵⁹⁰. Оскільки роботі зі “східняками” надавалося особливого значення, у підпіллі розробили і поширювали спеціальні листівки “Слово до учителів, братів зо східних областей України”, “Українці, брати із східних областей!”, “Українці західних областей!”. У всіх підпільних документах проходило актуальне гасло: “Лицем до Сходу!”¹⁵⁹¹. Інструктивні матеріали для Сходу рекомендували писати листи до друзів, мобілізованих солдатів і повідомляти про цілі визвольної боротьби. Крім того, мали повідомляти і родичі з числа убитих працівників МВС про те, що їхніх близьких зліквідовано через те, що вони активно переслідували підпільників чи просто стали жертвами влади. Ідеї визвольної боротьби користувалися значною підтримкою серед “східняків”. Частими були випадки, коли вони включалися до активної боротьби¹⁵⁹².

Керівникам окружних провідів ОУН були дані вказівки підбирати та готувати досвідчених і перевірених підпільників, яких направляти насамперед у промислові центри України для організації там націоналістичної роботи. Натомість у сільській місцевості східних областей рекомендувалося створювати “опорні пункти”, в яких могли б переховуватися прибулі із західних областей оунівці¹⁵⁹³. Надрайонних провідників зобов’язували забезпечити для кожного району збір обов’язкового мінімуму книг і літератури¹⁵⁹⁴. Наприкінці 1950 р. всьому керівному складові Станиславівської округи, до районних провідників включно, були дані вказівки вивчати економічну географію, природні умови південної частини України, щоб при необхідності бути готовими для виїзду в одну із зазначених областей¹⁵⁹⁵. З цими особами потрібно було обумовити пункти зв’язку у західних областях України, явки і паролі для зв’язкових, які

¹⁵⁹⁰ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 8. Арк. 202; Т. 28. Арк. 84.

¹⁵⁹¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 29. Арк. 303; Т. 68. Арк. 370.

¹⁵⁹² ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 29. Арк. 17.

¹⁵⁹³ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 17. Арк. 240; Нікольський В. М. Підпілля ОУН (б) у Донбасі. Київ : [б.в.], 2001. С. 83.

¹⁵⁹⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 17. Арк. 240.

¹⁵⁹⁵ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 108 (1954). Спр. 2. Т. 1. Арк. 31.

прибували на Схід через підпільників, яким вони мали передавати інформацію про проведення підпільної роботи і здобуті розвідувальні дані.

Робота “в глибину” вимагала від кожного учасника підпілля підбирати українців-східняків, систематично з ними працювати для виховання в націоналістичному дусі та розкриття реальної сутності органів влади, щоб пізніше втягувати в ОУН і залучати до розгортання націоналістичної діяльності у східних областях України¹⁵⁹⁶. Цим особам давалися вказівки при переїзді до попередніх місць проживання, у відпустку, у справах служби чи на постійне місце проживання організувати т.зв. “зачіпні хати”, тобто будинки, в яких могли би переховуватися члени ОУН, нелегали, які прибували у східні області, виявляти осіб, опозиційно налаштованих до органів влади, опрацьовувати їх у націоналістичному дусі, вербувати до ОУН, займатися розвідувальною роботою, збирати дані про стан радянської армії, озброєння, місця її дислокації, комунікації тощо. “Зачіпні хати” мали створюватися конспіративно, незалежно одна від одної, заборонялося користуватися хатами, які задіювалися раніше, пам’ятати про широку мережу агентурної сітки, а тому дотримуватися стовідсоткової конспірації¹⁵⁹⁷. При цьому виокремлювали основні пункти для характеристики середовища¹⁵⁹⁸.

Практична реалізація східноукраїнського напрямку виглядала так. Навесні 1951 р. провідник Яремчанського районного проводу ОУН Антон Вадюк-“Дуб” підібрав будинок мешканця с. Зеленьки Миронівського р-ну Київської обл. Михайла Олексієвича (який раніше проживав у Яремчанському р-ні, де одружився із місцевою дівчиною, а згодом виїхав на постійне проживання у Київську область), туди ж відправляв націоналістичну літературу, а на випадок приходу людини від підпільників господар завжди був готовий її прийняти (мав для цього пароль).

Ще одним способом відправки націоналістичної літератури із Яремчанського, Надвірнянського, Солотвинського районів було її вкладання у лісоматеріал, який відправлявся у східні області України, зокрема у великій кількості – на Донбас. Ця робота організовувалася в основному референтами пропаганди районних проводів ОУН¹⁵⁹⁹.

¹⁵⁹⁶ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 108 (1954). Спр. 2. Т. 1. Арк. 30.

¹⁵⁹⁷ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 110 (1954). Спр. 2. Т. 7. Арк. 66; Ф. 13. Спр. 372. Т. 29. Арк. 75.

¹⁵⁹⁸ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 29. Арк. 52.

¹⁵⁹⁹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 108 (1954). Спр. 2. Т. 1. Арк. 301–302; Ф. 13. Спр. 372. Т. 29. Арк. 74.

Відомо, що провідник кушової групи “Нечай”, який діяв у Дублянському районі, практикував упродовж 1946–1949 рр. вкидання націоналістичної літератури у потяги, які направлялися на Схід. Для цих цілей “Нечай” використовував кількох місцевих мешканців, які працювали на залізниці. Але у 1949 р. це припинилося, оскільки література виявлялася та вилучалася органами МДБ уже на перших вузлових станціях і до місця призначення не доходила¹⁶⁰⁰.

Окружний провідник Буковини Юліан Матвіїв-“Недобитий” згодом зазначав, що у 1950 р. провідник Карпатського крайового проводу ОУН С. Слободян-“Єфрем”, даючи вказівки, зазначав про направлення рядових учасників ОУН “піонерів”, які твердо закріпилися, а тому можна відправляти керівні кадри для створення організацій з осіб, які проживають легально. Водночас зазначалося, що керівник відправлявся у тому разі, коли “піонери” залучили не менше 10–15 чи 15–20 осіб, які підтримували український визвольний рух у районі. При виконанні цієї роботи наголошувалося на необхідності бути особливо обережним, використовувати “мертві пункти” зв’язку, сховки¹⁶⁰¹.

Потрібно також повідомити про те, що керівників для організацій на Сході підбирали особливо ретельно. Відбувалося це переважно за особистою згодою самого провідника. Проте траплялися випадки, коли охочим погодження на перехід у східні області не давали. Такий випадок трапився з провідником Дрогобицького окружного проводу ОУН Я. Косарчином-“Байраком”, який звернувся з проханням перейти на працю у Східну Україну, однак П. Федун-“Полтава” не хотів втрачати фахового працівника, яких і так катастрофічно не вистачало. Про це він писав у листі до Романа Кравчука-“Петра”: “Він – того округу провідний член, що в разі потреби міг би очолити край”¹⁶⁰². Влітку 1951 р. Я. Косарчин і був призначений на пост крайового провідника¹⁶⁰³.

Тих, кого перекидали, споряджали повним обмундируванням, зброєю, продуктами харчування, грошима і великою кількістю оунівської літератури¹⁶⁰⁴. Так, у серпні 1949 р. Калуським окружним проводом ОУН через керівництво крайового проводу ОУН “Поділля” (провідник Василь Бей-“Улас”) були направлені на Схід два добре

¹⁶⁰⁰ АУСБУ ЛО. Спр. 37933. Арк. 69.

¹⁶⁰¹ Нікольський В. М. Підпілля ОУН (б) у Донбасі. Київ : [б.в.], 2001. С. 85–86, 93; ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 398. Т. 13. Арк. 234.

¹⁶⁰² ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 87. Арк. 84–85.

¹⁶⁰³ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 39 (1960). Спр. 9. Арк. 54; Ф. 13. Спр. 372. Т. 16. Арк. 273–275; Спр. 376. Т. 87. Арк. 146–161; Ф. 5. Спр. 445. Т. 1. Арк. 140; Спр. 36556. Арк. 154; Когут М. Повстанська доля Байрака. Дрогобич : “Відродження”, 1999. 48 с.; Когут М. Герої не вмирають... Дрогобич : Відродження, 2001. Кн. 1. С. 18; Когут М. Герої не вмирають... Калуський : Артгекс, 2002. Кн. 2. С. 7–9.

¹⁶⁰⁴ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 98 (1954). Спр. 1. Т. 1. Арк. 176.

підготовлені до умов такої діяльності керівники районного проводу ОУН “В” і “Г”¹⁶⁰⁵. У серпні 1950 р. в східні області України були скеровані через провідника Подільського краю два підпільники: один – член Лисецького районного проводу ОУН Іван Гаргат-“Липкевич” (відомий повстанський фотограф) і другий – член референтури СБ Станіславівського окружного проводу ОУН “Бурий”¹⁶⁰⁶. Надалі всі підпільники, які були заслані на Схід, підтримували контакти з провідником Подільського краю чи його довіреними особами, перед якими звітували про проведену роботу і від якого отримували подальші вказівки¹⁶⁰⁷. Дрогобицьким окружним проводом підготовлювали до перекидування на Схід підпільників “Рубача”, “Моряка”, “Клима”, “Куцина” і “Михася”, які пройшли спеціальну підготовку і мали позитивну характеристику¹⁶⁰⁸. Калуський окружний провід ОУН підібрав чотирьох осіб, вихідців зі Східної України, які готувалися до переїзду до Вінницької, Кіровоградської областей і м. Київ. На Коломийщині була сформована група з 15 осіб для переправлення на Схід¹⁶⁰⁹. Коломийським окружним проводом ОУН завербований лікар із м. Городенки (член ЦК КП(б)У), який під впливом націоналістичної ідеї висловлював думки, що підпілля мало знало психологію східних українців, погано постачало Схід України літературою, особливо російськомовною. Тим же проводом ОУН у м. П’ятихатки П’ятихатського р-ну Дніпропетровської обл. був створений опорний пункт і налагоджений зв’язок, який підпілля мало намір використовувати у своїй діяльності в Дніпропетровській області. Станіславівським окружним проводом залучені в ОУН жінка із м. Харків, шофер із Київської області і начальник пошти, які використовувалися для зв’язку зі східними областями України. Надвірнянський надрайонний провід ОУН у 1949 р. залучив до ОУН 21 солдата із гарнізону, розташованого у Надвірній (переважно уродженців Подільської і Київської областей)¹⁶¹⁰. Для координування підпілля на Наддніпрянщині значна частина оунівців виїхали туди за фіктивними документами. Так, у червні 1950 р. з м. Долина Станіславської обл. до Києва на бухгалтерські курси “Укрпромради” з документами (на ім’я Костянтина Войтовича) прибув оунівець

¹⁶⁰⁵ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 98 (1954). Спр. 8. Арк. 86; Ф. 16. Спр. 732. Арк. 106.

¹⁶⁰⁶ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 108 (1954). Спр. 2. Т. 1. Арк. 176; Ф. 16. Спр. 732. Арк. 106.

¹⁶⁰⁷ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 108 (1954). Спр. 2. Т. 1. Арк. 33; Оп. 98 (1954). Спр. 1. Т. 1. Арк. 170 – 171; Спр. 9. Арк. 95.

¹⁶⁰⁸ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 98 (1954). Спр. 1. Т. 2. Арк. 60; Ф. 13. Спр. 398. Т. 13. Арк. 202.

¹⁶⁰⁹ ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. 7443. Арк. 236; Ф. 13. Спр. 398. Т. 13. Арк. 202.

¹⁶¹⁰ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 398. Т. 13. Арк. 204–205; Ф. 2-Н. Оп. 93 (1954). Спр. 3. Арк. 152; Оп. 98 (1954). Спр. 1. Т. 1. Арк. 177; Т. 2. Арк. 61; Спр. 7. Арк. 178; Ф. 16. Спр. 732. Арк. 107–108.

Олексій Дружинець¹⁶¹¹. У 1951–1952 рр. підпільники з Косівського надрайону також перейшли на Схід¹⁶¹².

Проблема з поширенням націоналізму на Сході серйозно турбувала радянське керівництво. Саме тому 18 червня 1948 р. заступник міністра держбезпеки УРСР генерал-майор Михайло Поперека писав про один з пунктів явки підпільника “Сірка” у Житомирській області, який працював інженером-будівельником залізничного депо у м. Житомир чи в одному із міст Житомирської області, зазначаючи при цьому, що в 1946 р. окружний провідник Коломийщини Г. Легкий-“Борис” направив “Сірка” у східні області України (при цьому спорядив фіктивними документами). У червні 1947 р. “Сірко” приїжджав у Коломийський район, де через станичного с. Воскресинці Коломийського р-ну “Дира” зустрічався з “Борисом” і пробув у нього три доби. Зі звітів “Сірка” до “Бориса” чекісти довідалися, що йому вдалося створити оунівську групу з п’яти осіб (у тому числі дві жінки) і підготувати диверсійний акт на урядовий потяг, однак міна своєчасно була виявлена і вилучена. При від’їзді “Сірка” “Борис” видав йому 15 000 рублів і подарував мисливську зброю – двоствольку 16-го калібру французької марки¹⁶¹³. Можемо стверджувати, що підпільники Карпатського краю в організації роботи на Сході були особливо активними.

Траплялися випадки, коли переправлення кур’єрів, зв’язкових затримувалося. Так, у жовтні 1950 р. до керівника пункту зв’язку Карпатського крайового проводу із Коломийським окружним проводом ОУН прийшло два підпільники – “Гордий” і “Лебедь”, яких потрібно було направити по лінії зв’язку до керівника Подільського краю для наступного перекидування на Схід. Однак через те, що зв’язок з Тернопільською областю тимчасово припинився, вони змушені були очікувати налагодження зв’язку з Подільським краєм, який був проміжним пунктом для контактів зі Сходом (до весни 1951 р. на Схід перекидування очікували кілька підпільників із Станиславівської округи ОУН)¹⁶¹⁴.

До роботи на Сході планували залучити дружину провідника Стрийського надрайонного проводу ОУН В. Лика Ольгу Ільків. Після відповідних вказівок Р. Шухевича вона мала під виглядом переселенки виїхати до однієї зі східних областей, легалізуватися там

¹⁶¹¹ Сергійчук В. Український здви́г : Прикарпаття. 1939–1955 рр. Київ : Українська Видавнича Спілка, 2005. С. 359.

¹⁶¹² ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67443. Т. 1. Арк. 216.

¹⁶¹³ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 34 (1960). Спр. 2. Арк. 65–66.

¹⁶¹⁴ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 98 (1954). Спр. 1. Т. 1. Арк. 172; Оп. 108 (1954). Спр. 2. Т. 1. Арк. 34, 36.

і, не включаючись в активну роботу зі створення націоналістичного підпілля, протриматися до початку нової війни. До її завдань входило: підбір кадрів на випадок антирадянського повстання, особливо інтелігенції, збір інформації про господарське, культурне і націоналістичне становище, спосіб мислення населення, інформування про це Р. Шухевича. При підборі людей, яких пізніше можна було би залучити до роботи в ОУН, Р. Шухевич насамперед рекомендував зосередити увагу на інтелігенції, яка розмовляла українською мовою. Вважалось доцільним виїхати до Одеської (закріплена за Дрогобицькою округою ОУН) або Сталінської областей, водночас наголошувалося, що для ОУН буде позитивною легалізація О. Ільків у будь-якій іншій області¹⁶¹⁵.

Продовжуючи систематичну роботу із охоплення впливом Сходу України, починаючи із 1950 р., провідник Вишницького надрайону дав розпорядження провідникові районного проводу і кущовим керівникам, підбирати для вербування в ОУН осіб, які прибули для роботи чи для інших справ зі Східної України (лікарі, вчителі, інженери). Щоб знати, ким вони є, він рекомендував цікавитися у місцевих мешканців, з якими ті найбільше спілкувалися. Після підбору відповідної кандидатури на вербування таким людям рекомендувалося давати для читання літературу. Постійно потрібно було збирати від них інформацію про Східну Україну, про існування там колгоспів, життя людей у них, наявність осередків ОУН. Через таку категорію осіб встановлювався зв'язок зі Східною Україною з метою створення там ОУН, відправлення у східні області брошур та літератури¹⁶¹⁶. Підпілля Карпатського краю широко використовувало можливості переселенців із західних областей на Схід для закидування учасників ОУН. Окреме місце у цьому займали сільські переселенці і сезонні робітники-лісоруби, які проживали у західних областях України і через яких засилалася на Схід оунівська література. З огляду на цю ситуацію чекісти постійно фіксували чисельність цієї категорії осіб. Так, станом на 1 жовтня 1953 р. у східних областях України проживали близько 400 000 українців, які прибули у різний час із Польщі і західних областей України (з них до 100 000 працювали у вугільній, металургійній і хімічній промисловості). Значна кількість українців, які прибули із Польщі і західних областей України, проживали: у Сталінській – близько

¹⁶¹⁵ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 75575фп. Т. 1. Арк. 115–116, 119.

¹⁶¹⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 25. Арк. 261–262.

100 000 осіб, Херсонській – 70 000, Миколаївській – 60 000, Дніпропетровській – 53 000, Запорізькій – 50 000, Кіровоградській – 21 000, Ворошиловградській – 17 000, Одеській – 12 000 областях¹⁶¹⁷. Характерною особливістю було те, що керівники Буковинського окружного проводу ОУН для зв'язку зі Сходом використовували євреїв¹⁶¹⁸.

Поява націоналістичних листівок одразу зумовила панічну реакцію. Проводячи боротьбу з українським визвольним рухом, спецслужби особливо ретельно моніторили усю кореспонденцію, яка йшла на Схід. Так, Станіславським пунктом контролю кореспонденції у процесі перевірки було затримано у березні 1949 р. 15 документів із вигаданими зворотними адресами, які містили вкладені 15 антирадянських листівок, виготовлених друкарським способом українською мовою під назвою “Тридцять років більшовицької влади в Україні”. Всі документи мали форму трикутників, були виготовлені на папері із зошитів, на зворотньому боці приклеєні тридцяти- і сорокакопійочні марки. Вони направлялися у Ново-Український район Кіровоградської, Вовчанський район Харківської, Пологівський район Запорізької, Полтавський р-н Полтавської, Грушківський р-н Одеської, Остерський р-н Чернігівської, м. Кривий Ріг Дніпропетровської областей, Сумську область¹⁶¹⁹. Читаючи документи Проводу ОУН, чекісти виокремлювали питання поширення оунівської ідеології і створення націоналістичних організацій на території Східної України: “Ми ходимо на Схід, говоримо з українцями, а вони не розуміють, чого ми від них хочемо [...] Націоналістичне питання є для них другоступеневим, поняттям обмеженим. Для них самостійна Україна – те саме, що для нас самостійна Гуцульщина. Лікувати такі погляди тяжко. У всіх випадках, коли ми бували на Сході і осуджували більшовицькі порядки, ніякого успіху не добилися”¹⁶²⁰. Водночас чекісти зазначали, що, незважаючи на такі погляди, керівництво ОУН продовжувало відправляти своїх кур’єрів у східні, південні та північні області України.

Розуміючи, що кадри для цієї роботи треба готувати морально і практично як на Заході, так і на Сході, В. Савчак-“Сталь” у своїх записах наголошував на необхідності викорінювати “регіоналізм і

¹⁶¹⁷ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 74. Арк. 132–133.

¹⁶¹⁸ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 398. Т. 13. Арк. 206.

¹⁶¹⁹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 12. Арк. 307.

¹⁶²⁰ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 36 (1960). Спр. 3. Арк. 20.

прививати соборні принципи”. Робити це рекомендувалося під час звітності, ідеологічно-політичного навчання, шляхом переміщення з території на територію. Керівні кадри мали постійно проходити навчання, а також вивчати досвід роботи на цих територіях у 1941 – 1944 рр.¹⁶²¹. Попри наявність цілої низки серйозних труднощів, справжньою проблемою для органів влади і репресивно-карального апарату стало поширення впливу підпільників на Схід. Маючи досвід боротьби з українським визвольним рухом у західних областях України, чекісти намагалися перешкодити розгортанню його на Сході¹⁶²².

Упродовж 1949 р. і чотирьох місяців 1950 р., тобто у найбільш інтенсивний період реалізації програми “Орлик”, на території східних областей України було зареєстровано 92 антирадянські прояви (у 1950 р. п’ять), які здебільшого супроводжували поширенням антирадянських листівок. За цей же час у результаті проведених заходів органами МДБ у східних областях України було виявлено і ліквідовано 575 учасників підпілля, вилучено 75 одиниць зброї, бойові припаси і понад 30 000 примірників націоналістичних листівок та брошур. Повністю ліквідовано 12 оунівських організацій і 26 груп, з них у 1950 р. п’ять організацій і три групи¹⁶²³.

Варто зазначити, що оунівці на Сході не лише поширювали націоналістичну літературу та розгортали пропаганду, але й проводили бойові акції, хоча, в основному, це були вимушені оборонні акції, під час яких гинули не лише підпільники, але й працівники спецслужб¹⁶²⁴. Репресивно-каральні органи проводили активну ліквідаційну боротьбу з будь-якими націоналістичними проявами на Сході. Серед ліквідованих організацій Борзнянського р-ну Чернігівської обл. потрібно згадати молодіжну оунівську організацію (заарештували 12 осіб), яка підтримувала зв’язок з ОУН Яблунівського р-ну і за її завданням вела у районах Чернігівської області організаційну роботу¹⁶²⁵.

У 1952–1953 рр. у східних областях України вже діяли десятки молодіжних груп ОУН. Станом на 1 вересня 1953 р. органи МВС східних областей України виявили і взяли в розробку 5 014 осіб, які підозрювалися у приналежності до ОУН та зв’язках із підпіллям. У 1953 р. виявили і взяли в агентурну розробку 270 оунівців та інший

¹⁶²¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 28. Арк. 85.

¹⁶²² ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 36 (1960). Спр. 3. Арк. 22.

¹⁶²³ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 74. Арк. 18.

¹⁶²⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 30. Арк. 14.

¹⁶²⁵ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 74. Арк. 19.

антирадянський елемент. Тільки для розробки оунівців використовувалося 2 992 агенти, з яких 289 було завербовано у 1953 р.¹⁶²⁶. Якщо виокремити тільки ті східні області, за якими офіційно були закріплені округи Карпатського краю, виявлена і взята в розробку 1 591 особа, що підозрювалася у приналежності до ОУН і зв'язках із підпіллям (у тому числі у 1953 р. 99). Для розробки цих оунівців використовувалося 1 363 агенти (в тому числі 92 завербовані у 1953 р.). Крім цього, у 1953 р. в областях, якими опікувався Карпатський край ОУН у 1953 р., було заарештовано 27 осіб¹⁶²⁷. Продовжуючи боротьбу з націоналістичним підпіллям у східних областях, на 1 жовтня 1953 р. органи МВС викрили і розробляли 12 оунівських груп загальною чисельністю 69 учасників, у тому числі по областях: Сталінська – три групи, 11 учасників, відповідно у Запорізькій – 2/22, Ворошиловградській – 3/14, Миколаївській – 2/15, Херсонській – 1/2, Одеській – 1/5¹⁶²⁸.

Отже, починаючи з 1946 р., український визвольно-революційний рух у Карпатському краї почав переходити від форми масової повстанської боротьби до глибоко законспірованої і підпільної.

Суттєве значення у перебудові діяльності відводилося розробленим трьом тактичним схемам: “Дажбог”, “Олег”, “Орлик”. Кожна з них мала завданням забезпечити тривалість боротьби. Головною була тактична схема “Дажбог”, яка визначала принципи дій підпілля в нових умовах, спрямовані на його виживання: ретельна конспірація, налагодження системи криївок і ліній конспіративного зв'язку. Після завершення Другої світової війни на території західноукраїнських областей України разом із підпільними оунівськими організаціями формувалися групи з молоді, яка проживала легально. Особливо активно створення таких груп відбувалося після 1948 р. й отримало у підпіллі кодову назву “

2. Етнонаціональна політика та політика щодо вихідців з Центральної та Східної України. Керівники ОУН намагалися залучити до національно-визвольної боротьби населення з усіх регіонів, етнічно заселених українцями. Радянська адміністрація ніколи не відчувала приязного ставлення від українського місцевого населення, що й не дивно, оскільки форми і методи (голодомори, масові репресії, виселення, колективізації), якими вони намагалися радянізувати суспільство, спричинили логічний спротив. У роки

¹⁶²⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 74. Арк. 134.

¹⁶²⁷ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 74. Арк. 137.

¹⁶²⁸ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 74. Арк. 138.

радянсько-німецької війни і післявоєнний період це лише створювало ґрунт для проникнення ідей націоналізму на Схід¹⁶²⁹.

Радянізація західноукраїнських земель у післявоєнний період здійснювалася українцями, які прибули зі східних областей України, а також росіянами. Підпільники одразу намагалися у різний спосіб інформувати прибулих про підпільну боротьбу. Налагоджуючи контакти зі східняками, рекомендувалося розпитувати їх про суспільно-політичну ситуацію на місцях попереднього проживання, настрої громадян і взагалі про спосіб життя на Сході¹⁶³⁰. Роз'яснювальна та пропагандивна робота українських повстанців впливала на східняків – багато з них змінювали свої погляди, значна частина ішли на співпрацю із українським визвольним рухом.

Верхівка ОУН спрямовувала підпільників на використання кожної, навіть найменшої, нагоди для проведення зустрічей і бесід зі східними українцями, збору інформації про східні області, для вивчення відповідного середовища та можливостей, конкретних умов проведення організаційної роботи¹⁶³¹. Для цього рекомендувалося заводити окремий збірник матеріалів під назвою “Ситуаційні матеріали по східних областях”¹⁶³².

Отже, окремим напрямом роботи зі східняками було залучення тих, які прибули на роботу і проживали у Західній Україні, до українського визвольного руху та інформування їх про боротьбу. Практична робота виглядала так: спочатку підбирали осіб, які прибули зі східних областей України і проживали у західних. Їх, незалежно від партійності, походження і займаного становища, відвідували націоналісти, вели з ними бесіди, дискусії, для більшої результативності їм давали націоналістичну літературу, листівки. Наприклад, поширення набула листівка “Українці із східних областей!”, у якій підпільники закликали: “Не говоріть в Україні російською мовою. Це ганьба на власній землі говорити чужою мовою – мовою окупантів! Говорім в Україні тільки українською мовою, як в Росії говорять тільки російською!”¹⁶³³. Осіб, які найбільше сприймали націоналістичні ідеї, з-поміж учителів, медичних працівників, інженерів, техніків та ін. надалі залучали до закидування пропагандивної літератури і листівок (під час їхніх виїздів у відрядження чи відпустку, а також до місць проживання у

¹⁶²⁹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 98 (1954). Спр. 5. Т. 1. Арк. 163–164.

¹⁶³⁰ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 20. Арк. 26–27.

¹⁶³¹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 99 (1954). Спр. 6. Арк. 193.

¹⁶³² ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 110 (1954). Спр. 2. Т. 7. Арк. 64; Ф. 13. Спр. 372. Т. 29. Арк. 71.

¹⁶³³ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 24. Арк. 121.

східні області України). В окремих випадках з ними підтримувалося листування, з якого підпілля довідувалося про реагування населення на націоналістичну літературу і пропаганду¹⁶³⁴. Після налагодження та зміцнення дружби їм ставилося завдання нав'язувати контакти на Сході, отримувати інформацію про східні області, на основі якої вивчати можливості та конкретні умови для проведення там організаційної роботи; йшлося також про залучення східняків до націоналістичної роботи. Окремих з них навіть направляли у східні області України для створення там організаційного ядра ОУН. Наприклад, у червні 1946 р. підпільники провели бесіду зі студенткою-східнячкою Марією, під час якої дали націоналістичну літературу, ознайомлення з якою спонукало її підтримувати контакт з підпільниками через листування¹⁶³⁵.

До націоналістичної роботи зі східняками залучалися студенти, вихідці з Галичини, які навчалися у Чернівецькому університеті. Приїжджаючи додому, вони отримували націоналістичну літературу, яку поширювали у Чернівцях, а також передавали студентам зі Східної України для розповсюдження у цих областях¹⁶³⁶.

Активна підтримка східняків, а також вдало продумана стратегія і тактика ідеологічно-пропагандивної роботи з ними, сприяли включенню їх у боротьбу.

У Станіславській області за співпрацю з ОУН засуджені: директор школи Марія Крива (Одеська обл.) – передавала підпільникам цінну інформацію; Василь Панченко (Київська обл.) – постачав канцтовари членам ОУН; вчителі Варвара Зіморой (Сумська обл.) – постачала гроші повстанцям, розповсюджувала бофони й листівки; Параска Оцабера (Вінницька обл.) – інформатор ОУН; Олена Соколова (Донецька обл.) – стала членом ОУН, збирала продукти для УПА; Марія Роземберг (Донецька обл.) – поширювала націоналістичну літературу, постачала ОУН продукти; Ольга Коломиєць (Харківська обл.) – інформатор Калуського районного проводу ОУН, переховувала членів ОУН; Єфросинія Лаврович (Черкаська обл.) – постачала ОУН продукти; Галина Уманець (Житомирська обл.) – інформатор ОУН, розповсюджувала антирадянські листівки.

З українським визвольним рухом часто співпрацювали: завідувач відділу експедиції аптекоуправління Інна Журавель (Чернігівська

¹⁶³⁴ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 108 (1954). Спр. 2. Т. 1. Арк. 301.

¹⁶³⁵ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 99 (1954). Спр. 6. Арк. 193; Ф. 13. Спр. 372. Т. 29. Арк. 71, 97–98.

¹⁶³⁶ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 60 (1953). Спр. 14. Арк. 30.

обл.) підтримувала зв'язок із членами надрайонного проводу ОУН; завідувач фельдшерсько-акушерського пункту Любов Лисенко (Луганська обл.) передавала медикаменти для ОУН; завідувач фельдшерсько-акушерського пункту Любов Серпева (Луганська обл.) допомагала членам ОУН продуктами; фельдшер Лисецького райздороввідділу Надія Гриценко (Харківська обл.) надавала медичну допомогу воякам УПА; медсестра с. Колодіївка Тисменицького р-ну Анелія Мушинська (Кіровоградська обл.) лікувала вояків УПА, передавала медикаменти; завідувач медпункту Текля Корж (Київська обл.) надавала медичну допомогу членам ОУН; завідувач фельдшерського пункту в с. Білоберізка Ганна Мусієнко (Київська обл.), медсестра в шпиталі УПА; завідувач медпункту Раїса Дащук (Житомирська обл.) надавала медичну допомогу членам ОУН.

Робилися спроби залучати на бік українського визвольного руху військових-східняків. Так, Дарія Гусяк свідчила, що восени 1945 р. Володимир Боричко-“Андрій” доручив їй провести бесіду з начальником одного із санаторіїв смт Трускавець Дрогобицького р-ну підполковником медичної служби Булашевичем, у процесі якої з'ясувати його ставлення до підпільників і вмовити на зустріч. Спочатку Д. Гусяк говорила, що йому нічого не загрожує, оскільки, якби хотіли його вбити, то могла би сама це зробити, показавши при цьому зброю. Після цього Булашевич погодився на зустріч із підпільниками. Д. Гусяк увечері прийшла на квартиру та провела підполковника на зустріч із підпільниками, яка відбулася на околиці смт Трускавець у будинку лісника. Тут Булашевич розмовляв із надрайонним провідником ОУН В. Боричком-“Андрієм”, референтом пропаганди Петром Петригою-“Уласом” і Орестом Федунтом-“Орестом”. Крім них, у будинку були близько 15 рядових підпільників¹⁶³⁷. Загалом самі підпільники позитивно оцінювали зустріч із підполковником.

Голова колгоспу в с. Шешори Косівського р-ну Пилип Ярема (з Одещини) перевіз до себе на батьківщину сина референта пропаганди районного проводу ОУН Михайла Ткачука-“Лебеда” (загинув 28 січня 1953 р. разом із дружиною Емілією), Миколу, так врятувавши його від арешту¹⁶³⁸.

Окремі східняки, які співпрацювали з підпіллям, займали різні посади у радянській адміністрації. Так, Карл Килинич

¹⁶³⁷ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 71180фп. Т. 2. Арк. 151, 157 – 159.

¹⁶³⁸ Реабілітовані історією. Івано-Франківська область : у п'яти томах / ред. кол. Б. Томенчук, В. Лук'ян, Я. Дорошенко та ін. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2000. Т. 1: Коломийський і Косівський райони. С. 28–29.

(Кіровоградська обл.), працюючи завідувачем складу ліспромгоспу, передавав підпіллю гроші, фальсифікуючи для цього витратні документи (Військовим трибуналом військ МВС Станіславської обл. 19 жовтня 1950 р. був засуджений на 25 років позбавлення волі та 5 років поразки в правах із конфіскацією майна); бухгалтер райфінвідділу Віра Кирилів-“Любомирка” (Харківська обл.) працювала розвідницею ОУН (Військовим трибуналом військ НКВС Станіславської області 26.12.1945 засуджена на 15 років каторжних робіт і 5 років поразки у правах із конфіскацією майна); секретар сільради Світлана Сумкіна (Запорізька обл.) здійснювала розвідку для станичного ОУН (Військовим трибуналом військ МВС Станіславської області 04.08.1949 засуджена на 25 років позбавлення волі та 5 років поразки в правах із конфіскацією майна); старший електромеханік станції зв’язку Денис Ковтун (Київська обл.) був членом ОУН (Особливою нарадою при МДБ СРСР 20.01.1951 засуджений на 10 років позбавлення волі); директор ліспромгоспу Григорій Бетюрин (м. Кишинів (Молдова), молдован, освіта вища) за фіктивними витратними документах списав і передав ОУН близько 10 000 крб. і бочку бензину (Військовим трибуналом військ МВС Станіславської обл. 19 жовтня 1950 засуджений на 25 років позбавлення волі та 5 років поразки в правах)¹⁶³⁹.

29 листопада 1948 р. засудили Людмилу Белкіну-Блохіну (1923 р. н., ст. Ольгінська Аксайського р-ну Ростовської обл., українка, освіта середня) на 25 років позбавлення волі та 5 років поразки в правах із вилученням чотирьох державних нагород. Звинувачувалася у тому, що надавала медичну допомогу воякам УПА¹⁶⁴⁰.

Реалізуючи ефективну пропагандивну кампанію на Станіславщині, вдалося залучити до співпраці жінку з м. Харків, водія з Київської області і начальника пошти, через яких підпілля налагодило зв’язок зі східними областями України. Щобільше, у 1949 р. із дивізії РА, яка дислокувалася в м. Надвірна Станіславської обл., були втягнені в ОУН чотири солдати, уродженці Полтавської і Київської областей¹⁶⁴¹.

Особливо багато допомагали східняки, які працювали у друкарнях. Саме вони постачали підпілля друкарською технікою і

¹⁶³⁹ Реабілітовані історією. Івано-Франківська область : у п’яти томах / ред. кол. Б. Томенчук, В. Лук’ян, Я. Дорошенко та ін. Івано-Франківськ : Місто-НВ, 2002. Т. 3: Долинський, Калуський і Рожнятівський райони. С. 81, 326.

¹⁶⁴⁰ Реабілітовані історією. Івано-Франківська область : у п’яти томах / ред. кол. Б. Томенчук, В. Лук’ян, Я. Дорошенко та ін. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2000. Т. 1: Коломийський і Косівський райони. С. 431.

¹⁶⁴¹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 93 (1954). Спр. 3. Арк. 152.

витратними матеріалами. Наприклад, Микола Синітович (м. Кривий Ріг Дніпропетровської обл., початкова освіта) працював завідувачем Жаб'ївської друкарні, постачав газети і папір членам ОУН (Військовим трибуналом військ МВС Станіславської обл. 17 червня 1947 р. засуджений на 10 років позбавлення волі та 5 років поразки в у правах із конфіскацією майна)¹⁶⁴².

Спецслужби тільки по Станіславському, Жовтневому, Тисменицькому, Отинійському, Тлумацькому й Обертинському районах виявили 22 східняків, які стали членами ОУН і готувалися підпіллям для проведення націоналістичної діяльності на Сході України. З них чотири особи у різний час уже виїхали на Схід¹⁶⁴³. Важливість східняків і довіра до них зумовлювали їхню працю у підпіллі на посадах охоронців провідників різних рівнів¹⁶⁴⁴.

Робота зі східняками суворо конспірувалася. У звітах про неї наводилися лише цифрові дані щодо чисельності залучених східняків, кількості направленої через них на Схід літератури, отриманої інформації¹⁶⁴⁵. Після пропагандивної роботи ці люди включалися до антирадянської боротьби, створювали різні організації навіть на завершальних етапах визвольних змагань.

Радянські репресивно-каральні органи намагалися використовувати східняків, які співпрацювали з підпіллям, у власних агентурних комбінаціях. Але попри весь тиск їм, здебільшого, вдалося уникати прямої співпраці¹⁶⁴⁶.

Вдало налагоджена і продумана стратегія інформування широких пластів українського суспільства про український визвольний рух не була марною справою, навпаки, сприяла переходу до лав націоналістів солдатів й офіцерів-східняків із Радянської армії, поповнення за їхній рахунок вакантних місць досвідченими, вишколеними бійцями. Сьогодні немає можливості достовірно встановити регіональний принцип наповнення відділів УПА у ВО 4 "Говерля". Натомість є інформація Олександра Луцького щодо походження стрільців у цій групі УПА-Захід, де, за його версією, нараховувалося приблизно 75 % галичан, 10% волинян, 15% уродженців східних областей України¹⁶⁴⁷. За етнографічною приналежністю галичани становили 60 %, волиняни і поліщуки –

¹⁶⁴² Реабілітовані історією. Івано-Франківська область : у п'яти томах / ред. кол. Б. Томенчук, В. Лук'ян, Я. Дорошенко та ін. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2001. Т. 2: Місто Івано-Франківськ, Богородчанський, Верховинський, Надвірнянський райони. С. 412.

¹⁶⁴³ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 98 (1954). Спр. 1. Т. 1. Арк. 170.

¹⁶⁴⁴ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 99 (1954). Спр. 15. Арк. 240.

¹⁶⁴⁵ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 98 (1954). Спр. 1. Т. 1. Арк. 172.

¹⁶⁴⁶ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 60 (1953). Спр. 4. Т. 2. Арк. 126–127.

¹⁶⁴⁷ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 40. Арк. 266; Ф. 5. Спр. 67418. Т. 1. Арк. 71.

30 %, наддніпрянці – 10 %¹⁶⁴⁸. Вважаємо, що такий стан був близький до формування ВО 4 “Говерля” – складової в УПА-Захід. За етнографічним місцем походження та проживання більшість стрільців ВО 4 “Говерля” становили бойки і гуцули¹⁶⁴⁹. За нашими підрахунками (тільки виявлених, ідентифікованих за встановленими місцями народження, проживання), у Карпатському краї ОУН впродовж 1945–1954 рр. на різних керівних посадах діяли (від району і вище) 16 східняків: шість – в окружних проводах, по п’ять – у надрайонних і районних.

Загалом у підпіллі Карпатського краю ОУН перебували кілька десятків східняків, які виконували різноманітні функції – від охоронців до провідників різного рівня. Серед найбільш відомих: референт СБ Турківського районного проводу ОУН (04.1948–08.1949) Василь Кошельник-“Зір”; референт СБ Дрогобицького окружного проводу ОУН (весна 1948 – осінь 1949) Василь Шеванюк-“Залізний”; референт пропаганди Коломийського надрайонного проводу ОУН (1951–09.1952) Микола Корженівський-“Коля”; пропагандист Чернівецького надрайонного проводу ОУН (не раніше 07.1948–02.1949) Панас Сіренко-“Степ”; референт СБ Чернівецького надрайонного проводу ОУН (1946–06.1950), в.о. референта СБ Буковинського окружного проводу ОУН (01–06.1950) Іван Яценко-“Юнак”; провідник Коломийського окружного проводу ОУН (06–11.1951) Іван Кулик-“Сірий”; організаційний референт Городенківського надрайонного проводу ОУН (1948–08.1949) Іван Гордієнко (Скляновський)-“Чорногора”; референт пропаганди Яблунівського районного проводу ОУН (?–08.1949) Іван Прядко-“Байда”; провідник Станіславівського окружного проводу ОУН (1952– 04.1953) Констянтин Петер-“Сокіл”; референт пропаганди Вижницького надрайонного проводу (12.1944–05.1945) Надія Пилип’юк-“Марина”; організаційний референт Городенківського надрайонного проводу ОУН (1948–07.1949), референт пропаганди Городенківського надрайонного проводу ОУН (07.1949) Микола Кожухівський-“Безрідний”; провідник Вашковецького районного проводу ОУН (?–08.1945) “Сергієнко”; коректор референтури пропаганди Станіславівського окружного проводу ОУН (11.1945 – 09.1946) Ольга Чемерис-“Дніпрова”; машиністка Буковинського окружного проводу ОУН Варвара Сухацька-“Варка”; організаційний

¹⁶⁴⁸ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 4. Арк. 63.

¹⁶⁴⁹ Андрухів І.О., Француз А.Й. Правда історії. Станіславщина в умовах терору і репресій: 1939–1959 роки: історико-правовий аспект. Документи і матеріали. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2008. С. 113–114.

референт Чернівецького надрайонного проводу ОУН, відтак у кущовому проводі ОУН (1949) Василь Мінченко-“Калина”; працівник УЧХ Яремчанського районного проводу ОУН (1945–01.1946) “Орися”; санітарка, медсестра окружного госпіталю у смт Космач Яблунівського р-ну Станіславської обл. (1944 – 1945) Ольга Радько-“Пріся”; вишкільник осередку пропаганди Дрогобицького окружного проводу ОУН (05–09.1945) Данило Міршук-“Клименко”¹⁶⁵⁰.

У підпіллі Карпатського краю працювали вихідці майже з усіх областей України (як учасники, так і ті, хто підтримували, симпатизували), про що сьогодні довідуємося з кримінальних справ. Серед найбільш яскравих були: Степан Даниленко (Полтавська обл.), шив обмундирування воякам УПА (Особливою нарадою при МДБ СРСР 26.07.1947 засуджений на вісім років позбавлення волі); Клавдія Камишанова (м. Харків), фельдшер, допомагала ОУН медикаментами (Військовим трибуналом військ МВС Закарпатського військового округу 28.02.1948 засуджена на 25 років позбавлення волі та п'ять років поразки в правах); Пилип Підопригора (Миколаївська обл.); Анастасія Гринишина (Сумська обл.), розклеювала націоналістичні листівки (Станіславським обласним судом 14.04.1953 засуджена на 10 років позбавлення волі та п'ять років поразки в правах); Євген Гутаревич (м. Житомир), завідувач навчальної частини фельдшерської школи, лікар-воjak УПА, псевдо – “Трутень” (Особливою нарадою при МДБ СРСР 11.04.1949 засуджений на 25 років позбавлення волі та п'ять років поразки в правах із конфіскацією майна); Любов Ковальчук-Купрієнко (Житомирська обл.), збирала продукти для УПА (Військовим трибуналом військ МВС Станіславської обл. 14.07.1950 засуджена на 25 років позбавлення волі та п'ять років поразки в правах); Олексій Зеленьок (Вінницька обл.), воjak УПА (сотня “Літуна”), псевдо – “Пастер”, лікар, лікував воjakів шести сотень УПА (Військовим трибуналом військ МВС Станіславської обл. 09.08.1947 засуджений на 10 років позбавлення волі та три роки поразки в правах); Любов Сергієва (Ворошиловградська обл.), завідувач фельдшерсько-акушерського пункту, допомагала членам ОУН продуктами (Військовим трибуналом військ НКВС Станіславської обл. 26.02.1946 засуджена на 10 років позбавлення волі та п'ять років поразки в

¹⁶⁵⁰ Мороз В. Структура референтури пропаганди ОУН на Дрогобиччині (1944–1950-і рр.). *Дрогобицький краєзнавчий збірник* / ред. кол. К. Кондратюк (відп. ред.), В. Футала (упоряд.), Л. Зашкільняк, Я. Ісаєвич та ін. Дрогобич : НВЦ “Каменярь”, 2002. Спецвипуск. С. 193; Федорівський С. Нотатки повстанця. Нью-Йорк : Прометей, 1962. 208 с.

правах); Король Тамара (м. Хмельницький), асистент аптеки, розповсюджувала націоналістичну літературу (Військовим трибуналом військ МВС Станіславської області 31.05.1949 засуджена на 25 років позбавлення волі та п'ять років поразки в правах із конфіскацією майна); Інна Журавель (Чернігівська обл.), завідувачка відділу експедиції аптекоуправління, підтримувала зв'язки із членами надрайонного проводу ОУН (Особливою нарадою при МДБ СРСР 26.10.1949 засуджена на сім років позбавлення волі); Катерина Владимірова-“Козачка”-“Гульнара” (Херсонська обл.), касир швейної артілі, керівник жіночої сітки підрайонного проводу ОУН (Військовим трибуналом військ МВС Станіславської області 24.09.1947 засуджена на 25 років позбавлення волі та п'ять років поразки в правах із конфіскацією майна); Ольга Радько (Полтавська обл.); Анелія Мушинська (Кіровоградська обл., полька), медсестра с. Колодіїв Галицького р-ну Станіславської обл., лікувала вояків УПА та давала їм медикаменти (Військовим трибуналом військ МВС Станіславської обл. 7.12.1945 засуджена на 10 років позбавлення волі та три роки поразки у правах із конфіскацією майна); Ганна Мусієнко (Київська обл.), завідувачка фельдшерського пункту в с. Білоберізка, старша медсестра шпиталю УПА (Військовим трибуналом військ НКВС Станіславської обл. 26.06.1945 засуджена на 15 років каторжних робіт і п'ять років поразки в правах із конфіскацією майна); Лідія Булович-“Айстра” (Хмельницька обл.), санітарка ОУН (Військовим трибуналом військ МВС Станіславської області 20.06.1946 засуджена на 10 років позбавлення волі); Василь Гуглич-“Бігун” (Хмельницька обл.), пропагандист кущового проводу ОУН (Військовим трибуналом військ МВС Станіславської області 13.06.1946 засуджений на 10 років позбавлення волі та п'ять років поразки в правах із конфіскацією майна); Надія Кузьменко-“Тиха” (Полтавська обл.), фельдшер УПА; Марія Грищук-Бращук-“Орися” (Одеська обл.), медсестра УПА; Євгенія Бурова-“Женя” (Донецька обл.), санітарка УПА в курені Олексія Хіменця-“Благого”¹⁶⁵¹.

Самі підпільники констатували, що з-поміж усіх шести округ Карпатського краю ОУН найбільше східняків концентрувалося у

¹⁶⁵¹ Реабілітовані історією. Івано-Франківська область : у п'яти томах / ред. кол. Б. Томенчук, В. Лук'ян, Я. Дорошенко та ін. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2001. Т. 2: Місто Івано-Франківськ, Богородчанський, Верховинський, Надвірнянський райони. С. 102, 112–113, 119, 131, 146, 229, 376, 397; Реабілітовані історією. Івано-Франківська область. У п'яти томах / ред. кол. Б. Томенчук, В. Лук'ян, Я. Дорошенко та ін. Івано-Франківськ : Місто-НВ, 2002. Т. 3: Долинський, Калуський і Рожнятівський райони. С. 177, 331, 491, 562; Реабілітовані історією. Івано-Франківська область : у п'яти томах / ред. кол. Л. Вардзарук, В. Рудковський. Івано-Франківськ : Місто-НВ, 2003. Т. 5: Городенківський, Снятинський і Тлумацький райони. С. 164.

Коломийській окрузі. На різних посадах одночасно у ній перебували сім східняків і чотири волиняки. Також варто зазначити, що окремі з них займали високі посади у підпіллі. Так, уже згаданий Іван Кулик-“Сірий” (уродженець Донеччини, капітан ЧА, полонений німцями на фронті) працював окружним організаційним референтом, в округ прибув з групою східняків (“Юнак”, “Степ”, “Чудак” та один росіянин), з якою навесні 1945 р. брав участь у боротьбі на Закарпатті проти частин ЧА, після розбиття групи Іван Кулик-“Сірий” з чотирма східняками повернувся на Коломийщину (пройшов перевірку СБ). Після цього Іван Синенко-“Яр” відправив цих п’ять осіб у Коломийську округу, де їх розділили на дві частини: перша (Панас Сіренко-“Степ”, Іван Яценко-“Юнак”) пішла у Буковинську округу, інші (“Сірий”, “Чудак”) залишилися на Коломийщині, а росіянина, запідозреного у роботі на радянські спецслужби, ліквідували¹⁶⁵². Загалом у підпіллі всі східняки характеризувалися як сумлінні, виконавчі працівники¹⁶⁵³. Микола Кожухівський-“Безрідний” працював у надрайонному проводі ОУН, прийшов зі Сходу восени 1945 – навесні 1946 р. (щоправда, у підпільників у зв’язку з незрозумілими причинами приходу виникали підозри). Стрільць “Чудак” (за спеціальністю слюсар) після прибуття на Коломийщину з групою Івана Кулика-“Сірого” був стрільцем сотні пор. Юрія Долішняка-“Білого”. Як особливість, мав погані стосунки із сотенним “Сірим” (“не живуть мирно”). Ще були східняки із псевдами “Чучупака” й Іван Прядко-“Папаша”, які працювали кухарями у сотні поручника Ю. Долішняка-“Білого”. Василь Мінченко-“Калина” (уродженець Вінницької обл.) на початку німецько-радянської війни був мобілізований у ЧА, звідки у 1944 р. дезертирував. Тоді ж був прийнятий стрільцем у сотню “Богуна”. У 1946 р. був переведений бійцем боївки СБ Косівського районного проводу ОУН, пізніше з 1949 р. пішов у кущову ОУН. Загалом у боях із радянськими військами мав сім поранень¹⁶⁵⁴.

У своєму листі від 19 серпня 1948 р. референт СБ Карпатського крайового проводу ОУН Володимир Лівий-“Йордан” до Василя Сидора-“Шелеста” писав, що у нього виникли підозри щодо окремих східняків; він зобов’язувався до весни наступного року провести

¹⁶⁵² ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 58 (1953). Спр. 1. Т. 1. Арк. 2, 30, 67, 78, 106–107, 117; Оп. 59 (1953). Спр. 5. Т. 5. Арк. 13, 104, 294; Т. 7. Арк. 100; Оп. 99 (1954). Спр. 15. Арк. 4; Оп. 34 (1960). Спр. 5. Арк. 154; Спр. 12. Арк. 70–71; Оп. 36 (1960). Спр. 7. Арк. 6; Ф. 13. Спр. 372. Т. 6. Арк. 317; Добровольський О. Діяльність підпілля ОУН на Сході України : збірник статей / упоряд. П. В. Хобот. Дніпропетровськ : Східноукраїнський дослідницький центр “Спадщина”, 2010. С. 57.

¹⁶⁵³ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 110 (1954). Спр. 2. Т. 5. Арк. 183.

¹⁶⁵⁴ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 99 (1954). Спр. 15. Арк. 225; Оп. 110 (1954). Спр. 2. Т. 5. Арк. 184.

розслідування і повідомити результати. Проблема виникла щодо східняка “Безрідного”, якого Г. Легкий-“Борис” призначив організаційним референтом надрайонного проводу, причому на допомогу йому дав іншого східняка Івана Гордієнка (Скляновського)-“Чорногору”¹⁶⁵⁵. На думку В. Лівого-“Йордана”, “Безрідний” потрапив у підпілля за дуже сумнівних обставин, хоча з роботою справлявся задовільно, зазвичай справи вирішував сам. Крім цього, крайовий есбіст запідозрив “Безрідного” у причетності до загибелі Василя Горука-“Едварда” і Василя Костащука-“Яреми”, щобільше, до вбивства Василя Хоми-“Ватсона”. Як мотив В. Лівий-“Йордан” наводив прагнення “Безрідного” очолити Городенківський надрайон. У зв’язку з цим Р. Тучаку-“Климу” доручили краще вивчити “Безрідного”, а в разі підтвердження підозр взяти у розробку.

До речі, сам В. Лівий-“Йордан” щодо одночасної наявності такої кількості східняків (сім східняків і чотири волиняки) на організаційній роботі у Коломийській окрузі ставив запитання: “Чи не надто багато для однієї округи?”. У зв’язку із цим Р. Тучаку-“Климу” доручалося зібрати від всіх східняків автобіографії і передати їх “Йорданові”. Зробити це слід було не через есбіста “Клима”, а через окружного провідника (нібито в організаційних цілях), щоб не викликати підозри.

Насторожувало есбістів також прагнення майже кожного східняка одружитися з жінками, які займали високі організаційні посади в підпіллі. Як приклад, наводили В. Шеванюка-“Залізного” (просив дозволу одружитися із референтом УЧХ Калуського окружного проводу ОУН Ніною Посацькою-“Уляною”) і Миколу Корженівського-“Колю” (із сестрою В. Савчака-“Сталя”). Траплялися випадки, коли східняк (“Безрідний”) просив дозволу у свого керівника одружитися, хоча сам мав дружину та 12-річного сина. В. Лівий робив припущення, що у такий спосіб він намагався зміцнити свої позиції в організації¹⁶⁵⁶.

У рази більше східняків перебували у відділах УПА – майже у кожному відділі УПА, який діяв у Карпатському краї ОУН¹⁶⁵⁷. Встановити їхню точну чисельність у відділах УПА ВО 4 “Говерля” поки що неможливо через відсутність комплексу джерел (за таких умов будь-які цифри будуть неточними і міститимуть серйозні похибки). Водночас на різних керівних посадах у відділах УПА

¹⁶⁵⁵ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 110 (1954). Спр. 2. Т. 5. Арк. 169.

¹⁶⁵⁶ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 110 (1954). Спр. 2. Т. 5. Арк. 170.

¹⁶⁵⁷ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 63 (1953). Спр. 1. Т. 1. Арк. 228.

працювали також близько 20 осіб. Зокрема, чотовий (Станиславівщина) ВО 4 (1944) Андрій Матвієнко-“Криниця”, командир сотні “Трембіта” у курені “Карпатський” Микола Шкарупа-“Тонта”, курінний куреня УПА “Карпатський” (10.1944–04.1945) Андрій Злобін-“Лісовий”, курінний куреня “Перемога” (10.1944–?) А. Максименко (Тарасенко)-“Степовий”, сотенний лікар сотні Петра Миколенка-“Байди” Володимир Безкровний-“Кочовий”, стрілець, сотенний командир сотні Петра Миколенка-“Байди” Василь Скворцов-“Ведмідь”, інструктор старшинської школи на Коломийщині Микола Іванов-“Омельченко”, командир сотні “Березівська” сотенний “Чорноморець”, інструктор військової підготовки, сотенний Юхим Кріпак-“Запорожець”, один із керівників Стрийської окружної жандармерії Василь Швець-“Кармелюк”, булавний сотні “Шума” “Ворон”¹⁶⁵⁸.

Із шести куренів, які діяли у Коломийській окрузі, двома керували вихідці зі Східної України – “Лісовий” та “Степовий”. У сотні “Різуна” двоє східняків (бунчужний (начальник штабу) “Олекса”, інтендант (начальник внутрішнього порядку) “Кертиця”) обіймали керівні посади¹⁶⁵⁹; Олександр Давиденко-“Юрко” – лікар куреня “Бойки” (12.1944–01.1945), керівник шпиталю (02.1945). Юліан Матвіїв-“Недобитий”, описуючи свою сотню, зазначає, що, крім основних трьох чот, у нього була сформована чота (25 осіб) вихідців зі Східної України¹⁶⁶⁰.

Траплялися випадки, коли східняки не витримували складних підпільних умов і переходили на інші території. Наприклад, на Закарпатті від провідника Рахівського надрайонного проводу ОУН Кирила Кравчука-“Жубри” пішов один бойовик наддніпрянець “Чудак”, а разом із ним троє місцевих закарпатців. Основною причиною цього називалося небажання пристосовуватися до суворо конспіративних умов роботи. За твердженнями підпільників, цей факт не зашкодив загальній роботі на Закарпатті¹⁶⁶¹. Попри наявність поодиноких випадків зради з боку східняків, їм у підпіллі довіряли, про що свідчать призначення на різні відповідальні й керівні посади,

¹⁶⁵⁸ Літопис Української Повстанської Армії. Т. 3: *Чорний ліс* : видання команди Станиславівського тактичного відтинка УПА 1947–1948 роки. Передрук підпільного журналу УПА (1947–1948) / відп. ред. Є. Штендера, співред. П. Потічний. Торонто : Літопис УПА, 1978. Кн. 1. С. 104.

¹⁶⁵⁹ Літопис Української Повстанської Армії. Т. 3 : *Чорний ліс* : видання команди Станиславівського тактичного відтинка УПА 1947 – 1948 роки. Передрук підпільного журналу УПА (1947 – 1948) / [відп. ред. Є. Штендера, співред. П. Потічний. Торонто : Літопис УПА, 1978. Кн. 1. С. 133.

¹⁶⁶⁰ Літопис Української Повстанської Армії. Т. 4: *Чорний ліс* : видання команди Станиславівського тактичного відтинка УПА 1947–1950 роки. (1948–1950) / відп. ред. Є. Штендера, співред. П. Потічний. Торонто : Літопис УПА, 1979. Кн. 2. С. 53.

¹⁶⁶¹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 110 (1954). Спр. 2. Т. 5. Арк. 188–189.

а також в охорону провідників¹⁶⁶². Окремі випадки терору проти східняків, які працювали в радянській адміністрації і репресивно-каральних органах, були зумовлені їхньою участю в урядових кампаніях колективізації, вилученням матеріальних цінностей у населення, корисних копалин з регіону, агентурно-інформативною роботою тощо. Під сувору заборону підпільників потрапляла робота вчителів-східняків щодо втягнення молоді до комсомолу.

У різноманітних дискусіях використовується міф радянської пропаганди про знищення оунівцями вчителів-східняків. Наявність значної кількості документів це спростовує. Зараз можемо чітко стверджувати, що ОУН, навпаки, намагалася налагодити добрі стосунки з учителями-східняками, які, по-перше, були покликані давати освіту місцевій молоді, а, по-друге, після повернення на Схід ставати поширювачами ідей націоналізму¹⁶⁶³. Робота з учителями-східняками розпочалася одразу з другим приходом органів радянської влади.

Прикладом є доля східняка Андрія Ющенка (1919 р. н., ур. с. Хоружівка Недригайлівського р-ну Сумської обл.), який упродовж 1946–1947 рр. працював директором неповної середньої школи у с. Велика Кам'янка Коршівського р-ну. Проживаючи у цьому селі, він налагодив контакти із місцевими націоналістами, зокрема, референтом СБ Коршівського районного проводу ОУН Іваном Сеньківим-“Буковинцем” та іншими. При цьому систематично з ними зустрічався, отримував націоналістичну літератури, надавав повстанцям гроші, забезпечував їх папером, повідомляв інформацію про наявність радянського-партійного активу у населених пунктах, операції, які готували репресивно-каральні органи тощо. Спецслужби писали, що навіть пояснював історію “Тризубу”, створення СВУ, УВО тощо. На уроках припинив викладати радянську ідеологію, оминав фальшовані радянською пропагандою сторінки історії. Після арешту “Буковинця” та інших таємно виїхав до рідного села¹⁶⁶⁴.

Деякі вчителі, сповідуючи націоналістичні погляди, не просто чинили мирний спротив, але й у критичних ситуаціях бралися за зброю. 3 червня 1948 р. оперативна група РВ МДБ під керівництвом заступника начальника УМДБ полковника Шевченка і начальника РВ МДБ капітана Довгаля, за участю учасників спецгрупи, ВБ,

¹⁶⁶² ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 58 (1953). Спр. 1. Т. 1. Арк. 97.

¹⁶⁶³ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 89 (1951). Спр. 40. Арк. 354.

¹⁶⁶⁴ В'ятрович В. Історія з грифом “Секретно”. Львів : Центр досліджень визвольного руху, 2011. С. 158–162; Козлов В.А. Вся правда об Украинской повстанческой армии (УПА). Москва : Вече, 2014. С. 197–207.

реалізуючи агентурні дані, у с. Мусорівка Заставнівського р-ну у будинку місцевої вчительки Марії Роздобудько, розташованому над річкою Дністер, виявили чотирьох підпільників. Розпочався бій, у результаті якого два підпільники були вбиті, а іншим вдалося втекти. Крім того, під час бою вчителька взяла пістолет вбитого “Мороза” і почала перестрілку з чекістами. Відтак Марія Роздобудько (1921 р. н., ур. м. Маріуполь Донецької області, з вищою освітою), щоб не здатися живою, намагалася покінчити життя самогубством, поранивши себе у ліву частину грудної клітки, а після цього вискочила через вікно і кинулася у річку Дністер, однак була тричі поранена та захоплена¹⁶⁶⁵. Серед убитих ідентифікували провідника Заставнянського районного проводу ОУН Григорія Антонюка-“Артема”-“Мороза” та його охоронця Андрія Крейторука-“Грізного”. При цьому вилучили два автомати, два пістолети, чотири гранати, 120 патронів, фотоапарат і дві польові сумки з оунівськими документами¹⁶⁶⁶. Розслідуванням було з’ясовано, що з осені 1947 р. Марія Роздобудько підтримувала зв’язок з націоналістами, надавала їм помешкання, збирала інформацію розвідувального характеру та була зв’язковою з підпіллям Станіславської області.

Підпільники намагалися всіма засобами заручитися підтримкою вчителів-східняків. Особливі відносини були налагоджені у В. Савчака-“Сталя” з Ольгою Милащенко (1926 р. н., ур. Верхньодніпровського р-ну Дніпропетровської області), яка працювала вчителькою початкової школи на хут. Ями Ростоківської сільради Вижницького р-ну¹⁶⁶⁷.

Зі звітів спецслужб видно, що підпілля у всьому Карпатському краї залучало значну кількість учителів-східняків, які проживали у західних областях. Аналогічну співпрацю налагодили з учителем с. Блюдники Вірою Тимчак (1925 р. н., з смт Чуднів Чуднівського р-ну Житомирської обл.), яка пішла на співпрацю з підпіллям ще у 1947 р., після чого неодноразово виїжджала у Житомирську область для поширення літератури і збору інформації. У 1950 р. переїхала на постійне місце проживання у смт Чуднів Чуднівського р-ну Житомирської обл., однак продовжувала підтримувати зв’язки з підпіллям¹⁶⁶⁸.

¹⁶⁶⁵ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 5. Т. 1. Арк. 58; Оп. 34 (1960). Спр. 9. Арк. 284–285.

¹⁶⁶⁶ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 5. Т. 1. Арк. 57.

¹⁶⁶⁷ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 59 (1953). Спр. 5. Т. 3. Арк. 115–116, 118.

¹⁶⁶⁸ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 98 (1954). Спр. 1. Т. 1. Арк. 174; Оп. 108 (1954). Спр. 2. Т. 1. Арк. 37–38.

Активній участі східняків-вчителів у визвольному русі передувала копітка щоденна роз'яснювальна робота. Тільки заступник референта пропаганди Буковинського окружного проводу ОУН Петро Іванишин-“Баша” впродовж осені 1949 р. весни 1950 р. особисто відвідав дев'ять вчителів, яким роздав близько кілограма літератури для відправлення на Схід. Така робота зі східняками давала конкретні результати¹⁶⁶⁹.

За співпрацю з підпільниками багато вчителів-східняків піддавалися репресіям. Загальну кількість тих, хто в різні періоди співпрацював із українським визвольним рухом, визначити складно, оскільки підпільники ретельно це конспірували, а спецслужби старалися приховати узагальнені цифри. Однак вважаємо, що ці цифри доволі високі. Тільки в Коломийському районі було репресовано 28 педагогів, з них одного, Миколу Стасюка, розстріляли, у Косівському – 19¹⁶⁷⁰. Варто зазначити, що до підпілля активно залучалися східняки, які працювали в інших галузях¹⁶⁷¹. Для виявлення серед учителів та іншої категорії працівників інтелектуальної праці оунівців і їхніх посібників чекісти активно насаджували серед них свою агентуру¹⁶⁷².

Ще одним штрихом до характеристики роботи підпілля Карпатського краю ОУН є кампанія з допомоги голодуючим у східних областях України. У документах, які збереглися, особливо за 1946–1947 рр., питання голодуючих постійно піднімалося. Так, у листі, вилученому в провідника Станиславівського окружного проводу ОУН М. Хміля-“Всеволода”, зазначалося: “Ознака голоду і злиднів, що ними закував Сталін східні і середні землі України, став приводом до масового виїзду наших братів із над Дніпра на західні землі за прошеним хлібом. Особливим зверненням закликає громадян ЗУЗ (західних українських земель) надавати активну допомогу потребуючим, а одночасно звертається до членських кадрів тримати твердий курс й ініціативу в наданні допомоги. Давайте поділимося всім, що у нас залишилося. Крім всіх видів матеріальної підтримки, вказуйте приїжджим шляхи спасіння в революційно-збройному супротиву народу. Об'єднуйте супротив і невдоволення придніпрянців із грандіозним всеукраїнсько-визвольним рухом ОУН-

¹⁶⁶⁹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 99 (1954). Спр. 15. Арк. 31.

¹⁶⁷⁰ Реабілітовані історією. Івано-Франківська область : у п'яти томах / ред. кол. Б. Томенчук, В. Лук'ян, Я. Дорошенко та ін. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2000. Т. 1: Коломийський і Косівський райони. С. 28–29.

¹⁶⁷¹ Реабілітовані історією. Івано-Франківська область : у п'яти томах / ред. кол. Б. Томенчук, В. Лук'ян, Я. Дорошенко та ін. Івано-Франківськ : Місто-НВ, 2002. Т. 3: Долинський, Калуський і Рожнятівський райони. С. 291–292.

¹⁶⁷² ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 58 (1953). Спр. 1. Т. 1. Арк. 28.

УПА, метрополією, яких стали західно-українські землі. Широко популяризуйте серед них нашу програму, мету та ідеї української націоналістичної революції, або це вірний спосіб здобуття хліба і боротьби за існування”¹⁶⁷³. В інформаційному звіті за 1.10.1946 – 31.03.1947 рр. Г. Легкий-“Борис” писав: “Вже на початку біжучого року населення на терені Городенківського і Коломийського ндр. почало голодувати. Передовсім на терені між Прутом і Дністром голод зростає скорим темпом. [...] В Коломиї на залізнодорожній станції вмирає щодень около 20 людей від голоду. Випадки голодової смерти є теж в підміських селах Коломиї. З голоду вмирає передовсім приїзні люди-українці надніпрянці і бесараби”¹⁶⁷⁴. Потоки голодуючих, які прямували у пошуках їжі, в окремих випадках намагалися зупиняти місцеві спецслужби. Так, 13 липня 1946 р. на залізничній станції Стрий скупчилася значна кількість прибулих потягом східняків, які намагалися вийти у місто. Хоча потяг був оточений енкавеесівцями і людей не випускали, озлоблений натовп прорвав оточення і вийшов за межі станції”¹⁶⁷⁵.

У листі від березня 1947 р. Юрій Янишин-“Шах” зазначав: “Зараз на моїй території просто “паломництво народів”, цілі маси людей із східних областей у жалюгідному стані ідуть просити хліба. Старі, діти, жінки, а бувають випадки, що трапляються і демобілізовані із Червоної армії. В селі “С” люди впізнали одного демобілізованого, який в 1945 році квартирував в цьому селі і ретельно шукав щупом криївки. Коли в одній хаті йому згадали про це, він негайно щез із села. Ідучи із хати в хату ці прохачі гаряче моляться і співають церковних пісень”¹⁶⁷⁶. У зв’язку із появою значної кількості голодуючих, “Шах” дав вказівки організовувати в селах у порожніх будинках місця для їхньої ночівлі. Водночас самі будинки мали бути забезпечені паливом і світлом. Серед прибулих проводили, хоча й обережно, націоналістичну пропаганду”¹⁶⁷⁷.

Ще один підпільний документ містить детальні описи прибуття голодуючих із СУЗ, пошуки ними шматка хліба: “Гості довгими ключами снуються від дверей до дверей, від хати до хати. Де пускають, а де ні, бо самі не мають що їсти. Дві бараболі, ложка страви, кусок хліба, карбованець. [...] Та нема часу засиджуватись довго на одному місці, бо день малий, а там десь далеко чекають

¹⁶⁷³ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 93 (1954). Спр. 1. Арк. 131.

¹⁶⁷⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 82. Арк. 133зв.

¹⁶⁷⁵ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 93 (1954). Спр. 1. Арк. 21.

¹⁶⁷⁶ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 93 (1954). Спр. 1. Арк. 59.

¹⁶⁷⁷ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 93 (1954). Спр. 1. Арк. 59.

голодні діти, родичі, дружина, муж-інвалід, що ледве живий вернув з війни, що воював за Сталіна, а тепер коли вже ні чого не може йому дати – Сталін забув за нього, і так в день поміж людьми, ніччю в якій-небудь норі. Пробуде кілька тижнів, підкріпиться, є трохи “паперців”, сухого хліба, бараболі, зерна, муки, є з чим вертати додому. Та не все вдасться довести ті скарби додому. Буває так, що під час перевізки заберуть його клунки енкаведівські собаки, вкрадуть злодіє, а самого мертвого викинуть в сніг попри залізницю. А тоді нещасні діти, родичі, муж, – інвалід вже ніколи не побачить їх і марно будуть плекати надію, що верне батько, мати, син і привезе із “Западної” хліба”¹⁶⁷⁸.

І. Лаврів-“Нечай” щодо роботи серед східняків, які приїжджали для купівлі хліба на терени Дрогобицької округи ОУН, вказував у листопаді 1946 р.: “Будь-якою ціною використовуйте приїзд за хлібом українців із східних областей. Заводіть із ними розмови про нашу боротьбу, про наші ідеї, прививайте їм ненависть до більшовиків. Намагайтеся усіми засобами передати їм якомога більше нашої пропагандивної літератури, щоб вони відвезли її на східні українські землі”¹⁶⁷⁹. Допомога голодуючим полягала і в масовому поширенні листівок (наприклад, “Брати з-над Дніпра”)¹⁶⁸⁰. У Дрогобицькій окрузі записувалися спеціальні репортажі розмов із голодуючими східняками, занотовувалися приклади надання різнобічної допомоги¹⁶⁸¹. Про важливість проблеми голоду свідчить і підняття її на шпальтах газети Карпатського крайового проводу ОУН “Шлях перемоги” (1947. Ч. 1 (17): “Грізні вістки зі східних областей. Про життя наших братів у східних областях доходять до нас гнітучі вісті. В Наддніпрянщині голодова смерть пожирає жертви за жертвами, а грабіжницька сталінська кліка вже продає за кордоном українську пшеницю – ту, що ще росте. У листах, що їх маємо під руками, виривається з уст наших братів крик розпуки і одчаю від голоду, що там лютує і від большевицького гніту, що давить Україну”¹⁶⁸².

Допомога нужденним полягала не лише у закликах, але й мала практичне вираження. Так, в “Інформаційному звіті за місяці: січень, лютий, березень 1947 р.” зазначалося, що “16.3.47 р. в с. Раранча Новоселицького р-ну Чернівецької обл. повстанці розбили колгоспні

¹⁶⁷⁸ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 398. Т. 20. Арк. 155–155зв.

¹⁶⁷⁹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 70 (1953). Спр. 6. Т. 2. Арк. 15.

¹⁶⁸⁰ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 90 (1951). Спр. 33. Арк. 99–100.

¹⁶⁸¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 32. Арк. 248.

¹⁶⁸² ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 25. Арк. 252.

магазин і кооперативу. Все збіжжя і товари ширвжитку роздано бідному і потребууючому населенню”¹⁶⁸³.

Націоналісти вважали використання штучного голоду “найпідлішим” методом радянської репресивно-каральної системи проти українського народу. Цинізм спецслужб полягав також у використанні окремих нужденних як агентури для збору розвідувальної інформації про дислокацію підпільників. До речі, виявлених серед голодуючих агентів, рекомендувалося передавати для розслідування СБ. Натомість зазначалось: “Чесних людей – голодуючих із Сходу – найбільш цікавих піддавати розпитуванням про загальний стан, настрої і загальні умови життя і праці народу за місцем їх проживання. Покази такого змісту протокольним порядком направляти вище”¹⁶⁸⁴.

Поява потребууючих східняків мала ще один негативний аспект. Зокрема, у підпільному документі, що датований 24 липня 1946 р., повідомляється: “Ми дізналися, що в районі (Калуському – В. І.) є багато із сходу груп т. зв. К. Г. (кадри голодуючих), які перед загрозою голодної смерті, ідуть на захід. Серед них є багато грузинів, молдаван і ін., а також українців, які грабують і навіть ріжуть малолітніх дітей і їдять їх. Наприклад: у Калуші зарізали двох дванадцятилітніх дітей, в селі Камені, ці так зв. К. Г., зарізали 16-річну дівчину. [...] Населення по селах у повній бойовій готовності, озброєне вилами і сокирами, готове кожну хвилину до оборони”¹⁶⁸⁵. Цей же документ констатував: “Голодуючі схоплюють дітей, вбивають їх, ховають у мішки і відправляють на Схід. Трапляється це, головно, під час ярмарок. Коли населенню вдалося приловити бродяг-людоїдів, тоді чинники влади арештували злочинців, але по кількох днях відпускали”¹⁶⁸⁶.

Водночас підпільники відзначали важкий економічний та морально-психологічний стан суспільства, зокрема, на Чернівеччині. У “Звіті за місяць листопад 1946 року” йшлося: “В багатьох селах населення починає голодувати, по лісах збирає жолуддя, яке сушить, перемелює, додає трохи тертої бараболі і, якщо є мука, то пече з цієї суміші коржі. В с. Добринівці (Заставнянського р-ну) населення від жолудів почало хворіти. В цьому ж районі, в с. Горошівцях багато людей з голоду спухло. На Бессарабії в селах Хотинського,

¹⁶⁸³ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 82. Арк. 250.

¹⁶⁸⁴ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 93 (1954). Спр. 1. Арк. 130–131.

¹⁶⁸⁵ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 57 (1953). Спр. 1. Т. 4. Арк. 177–178.

¹⁶⁸⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 32. Арк. 219зв.

Герцівського і Сокирянського районів пухнення людей з голоду є нормальним явищем. Населення орієнтується на нас”¹⁶⁸⁷. В “Інформаційному звіті за місяці: січень, лютий, березень 1947 р.” зазначалося: “Дуже часто бувають випадки, що всякі “позики” накладають на селян, які вже з цілими сім’ями голодують. Так, нпр., в с. Черешенька (Вижницького р-ну) на селянина, який мав 9-ро дітей, наклали позику півтора цнт. бараболі тоді, коли його діти помирають з голоду. [...] В лісах на кожному кроці ранньою весною можна побачити живі кістяки дітей, які з кошичками в руках збирають кропиву, щоб врятуватись від голодної смерті. Під сьогоднішню пору на Буковині є цілі полоси сіл терену, в яких голодує поголовно майже все населення. [...] Примарне марево голоду стоїть сьогодні над колись багатими селами Буковини”¹⁶⁸⁸.

Зазначимо ще один прояв цинізму радянського керівництва. В 1947 р., саме у розпал голоду, почався процес колективізації у Чернівецькій області. На початок 1948 р. у західних областях України загалом було колективізовано 5,4%, натомість у Чернівецькій цей відсоток становив 22,2 %¹⁶⁸⁹. Політика радянської адміністрації мала жакливі наслідки, оскільки змушувала людей вдаватися до крайніх заходів. Так, у спеціальному повідомленні “Про вживання у їжу людських трупів у окремих областях УРСР” зазначалося, що МДБ УРСР мала низку свідчень про випадки вживання в їжу людських трупів (у Ізмаїльській області – сім, Запорізькій – один, і Чернівецькій – один¹⁶⁹⁰). Наприклад, с. Стрїнци Новоселицького р-ну, сім’я (складалася із чотирьох дітей у віком від трьох до 16 років) селянки Домініки Нагрудної (чоловік загинув на фронті на початку 1945 р.) 20 лютого 1947 р. вжила у їжу тіло 10-літнього сина, який помер від виснаження¹⁶⁹¹.

Допомогу голодуючим східнякам надавали мешканці бідних карпатських сіл, підпільники, які самі відчували нестачу харчів, тому більше обмежували себе і власні сім’ї у харчах. Це, на нашу думку, є справжнім підтвердженням ставлення західноукраїнського населення і націоналістів до східняків.

Реалізації етнонаціональної політики надавалося важливого значення. При цьому ставилося завдання не лише спростовувати

¹⁶⁸⁷ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 82. Арк. 233.

¹⁶⁸⁸ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 82. Арк. 252.

¹⁶⁸⁹ Веселова О. М. Голодомори в Україні : 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947. Злочини проти народу / О.М. Веселова, В.І. Марочко, О.М. Мовчан, Дрогобич : Відродження, 2008. С. 212.

¹⁶⁹⁰ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 8. Спр. 1. Т. 3. Арк. 195.

¹⁶⁹¹ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 8. Спр. 1. Т. 3. Арк. 196.

міфи, поширювані радянською пропагандою, але й створити спільний фронт боротьби проти тоталітаризму, за відновлення незалежних національних держав, а відповідно, залучити мешканців усіх регіонів України і представників інших національностей до лав українського визвольного руху. Суттєва роль при цьому відводилась роботі зі східняками; її важливість зумовлювала сувору звітність. Вдало налагоджена і продумана стратегія інформування широких верств суспільства про український визвольний рух не була марною справою, навпаки, сприяла переходові до лав націоналістів солдатів та офіцерів-східняків з Радянської армії, поповненню лав повстанців досвідченими, вишколеними бійцями.

Одним із поширених радянських міфів було твердження про негативне ставлення націоналістів до представників інших національностей. Однак наявність значного масиву документів дає підстави стверджувати про хибність такого висновку. Основним принципом відносин із представниками інших національностей поставало визнання прагнення українського народу до відновлення незалежної держави. Зі свого боку, українські націоналісти підтримували прагнення інших поневолених націй до відновлення їхніх національних держав.

Етнонаціональна політика базувалася на принципі толерантного ставлення до представників усіх національностей; їх вважали союзниками, а тому стосунки з ними слід було будувати на тих самих засадах, що й між українцями, ставити перед ними такі ж завдання, як і перед власним народом, сприяти формуванню активу політичних організацій. Аналогічне ставлення було і щодо тих росіян, які визнавали право української нації на власну незалежну державу¹⁶⁹². Натомість імперіалістів-загарбників націоналісти закликали знищувати, власне, як ворогів народу і шкідників¹⁶⁹³. Відповідно, проти інших союзних військ заборонялося вести будь-які бойові операції, нав'язувати бої Червоній армії, але водночас не вітати її прихід. Підкреслювалася необхідність на прикладах демонструвати масштабність Руху опору українського народу. Загалом до військовослужбовців ЧА рекомендувалося ставитися доброзичливо, допомагати дезертирам й арештованим, поширювати серед воїнів ЧА літературу, листівки, готувати видання, писати лозунги і розміщувати

¹⁶⁹² Деревінський В. Ставлення ОУН (б) і УПА до сусідніх народів та національних меншин. Київ : Інститут історії України НАН України, 2006. С. 101–102.

¹⁶⁹³ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 13. Арк. 143.

їх на видних місцях¹⁶⁹⁴. Тактики українського визвольного руху підкреслювали: “Із союзних народів створювати війська, робити невеликі військові підрозділи і підготовлювати для боротьби. Провіряти їх бойову і моральну стійкість та благонадійність, так як між ними знаходяться більшовицькі провокатори”¹⁶⁹⁵.

Вдало продумана концепція спільного фронту поневолених народів Сходу Європи та Азії сприяла залученню до українського визвольного руху представників різних національностей. У 1943 р. в УНС на Станіславщині навіть діяла чота узбеків¹⁶⁹⁶. Але в Карпатському краї, на відміну від Волині, це був виняток. Натомість траплялися також індивідуальні форми участі іноземців у лавах українського визвольного руху.

Попри незначне представництво, маємо факти участі чужинців, зокрема росіян, у лавах підпілля Карпатського краю. Про них довідуємося в основному із оперативних зведень про захоплення чи загибель повстанців, реабілітованих історією¹⁶⁹⁷. Відомі імена росіян, які проживали на території Станіславської області та були засуджені: за матеріальну допомогу націоналістам Марія Менабде (м. Єйськ Краснодарський край, Росія), засуджена 23 березня 1946 р. на 10 років позбавлення волі та п'ять років поразки в правах з конфіскацією майна; завідувач медпункту Галина Юргенс (м. Москва, Росія) лікувала стрільців УПА, постачала медикаменти, 25 травня 1949 р. засуджена на 10 років позбавлення волі; заступник головного лікаря лікарні м. Станіслав Іван Неделін (с. Рябінка, Росія) збирав гроші для УПА, 31 липня 1950 р. засуджений на 10 років позбавлення волі та п'ять років поразки в правах; інспектор кадрів нафтопромислу с. Битків Надвірнянського р-ну Микола Риков (с. Слобода Ямська Орловської області, Росія) допомагав членам ОУН продуктами, 6 грудня 1950 р. засуджений на 25 років позбавлення волі та п'ять років поразки в правах із конфіскацією майна; колгоспник Феодосій Кіряєв (с. Бурезлоєв Сусленського району (Молдова), переховував вояків УПА, 13 лютого 1951 р. засуджений на 25 років позбавлення волі та 5 років поразки в правах; Петро Чаусов (с. Гниле Курської області (Росія), переховував у криївці вояків УПА, 10 червня 1950 р. засуджений на 10 років позбавлення волі.

¹⁶⁹⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 13. Арк. 145.

¹⁶⁹⁵ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 13. Арк. 147.

¹⁶⁹⁶ Літопис Української Повстанської Армії. Т. 19: Група УПА “Говерля”. Спомини, статті та видання історично-мемуарного характеру / упоряд. Петро Содоль. Торонто – Львів : Літопис УПА, 1992. Кн. 2. С. 128.

¹⁶⁹⁷ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 54 (1953). Спр. 3. Т. 1. Арк. 138 – 139.

6 березня 1946 р. оперативна група лінійного відділення міліції станції м. Стрий провела операцію з ліквідації групи повстанців у криївці. Однак, коли її виявили, підпільники підірвалися гранатами. Живим залишився і був заарештований Роман Дружинець, а інші – Остап Барабаш, Ігор Барабаш, Анатолій Смірнов (1919 р. н., ур. Горьковської області) загинули. До речі, показовою є автобіографія та доля останнього загиблого, за національністю росіянина. У 1944–1945 рр. він, старший сержант 63-го окремого будівельного шляхового залізничного батальйону, перебував із дислокованим підрозділом у Сколівському районі, де познайомився та одружився із Стефанією Дружинець. На початку 1945 р. із військової частини дезертирував і переховувався у свого тестя Семена Дружинця, облаштувавши криївку. Ще перебуваючи на службі, він почав підтримувати зв'язок із українськими націоналістами, а з переходом у підпілля співпраця зміцнилася, зокрема, особисто брав участь у збройних акціях¹⁶⁹⁸.

Заступник головного лікаря Іван Неделін (1912 р. н., с. Рябінка (Росія), росіянин, освіта вища медична), проживаючи у м. Станіслав, збирав гроші для визвольної боротьби. За це Станіславським обласним судом 31 липня 1950 р. був засуджений на 10 років позбавлення волі та п'ять років поразки у правах¹⁶⁹⁹.

Повідомлення про участь іноземців у повстанських лавах з'являлися і в наступні роки. Відомий випадок участі казаха “Колі” (ім'я) Омар (прізвище) Саройот або Салойот (21.03.1920 р. н., Єсільського р-ну (Казахстан), який пройшов службу у ЧА, а відтак – у німецькій армії. У 1944 р. вступив до УПА на теренах Лемківщини, а в 1947 р. перейшов на Самбірщину, де до переходу у підпілля діяв у складі відділу Лонгіна Колата-“Стаха”. Загинув казах “Коля” 5 листопада 1948 р. біля с. Кобло-Старе Старосамбірського р-ну Дрогобицької обл.¹⁷⁰⁰.

Під час нацистської окупації на теренах Галичини дислокувалися підрозділи, сформовані з представників різноманітних національностей. Ставлення місцевого гітлерівського командування до таких іншонаціональних підрозділів було назагал зневажливим, що впливало на перехід у відповідний момент їхніх військовослужбовців до лав

¹⁶⁹⁸ АУСБУ ЛО. Спр. П-21803. Арк. 65 – 67.

¹⁶⁹⁹ Реабілітовані історією. Івано-Франківська область : у п'яти томах / ред. кол. Б. Томенчук, В. Лук'ян, Я. Дорошенко та ін. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2001. Т. 2: Місто Івано-Франківськ, Богородчанський, Верховинський, Надвірнянський райони. С. 147.

¹⁷⁰⁰ Мороз В. Ще про казаха “Колю” – вояка УПА. *Шлях перемоги*. 2015. Ч. 48. 2 грудня. С. 6; Мороз В. Вістун УПА казах “Коля”. *Шлях перемоги*. 2010. Ч. 51. 22 грудня. С. 6; ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 32 (1960). Спр. 11. Арк. 147.

українського визвольного руху. Безумовно, сприяла цьому також ефективна пропагандивна робота оунівців¹⁷⁰¹.

У повстанських структурах Карпатського краю, хоча і в меншій кількості, діяли також представники європейських народів. Інформація про такі випадки є досить обмеженою, але прецеденти траплялися. Значно більше у лавах УПА було представників інших національностей, які переважно були готовими навіть на самопожертву. Однак відомі випадки, коли вони саботували роботу, вдавалися до крайнощів, через що потрапляли під підозри СБ ОУН¹⁷⁰². У своїх спогадах С. Федорівський писав, що 23 серпня 1945 р. рейдуєча група УПА ввійшла до Словаччини, з-поміж учасників у ній був санітар сотні “Булава”, німець за національністю на псевдо “Милий” (інженер-механік) та солдат-кулеметник за національністю угорець. Підтверджує інформацію про німця-санітара у відділі “Булава”, який рейдував, і Володимир Юркевич-“Кобзар”-“Юрченко”¹⁷⁰³. У жовтні 1945 р. силові органи заарештували колишнього офіцера угорської армії Шандора Єлекеша, який діяв у курені “Різуна”¹⁷⁰⁴.

Степан Федорівський у спогадах наголошував також, що у с. Сопіт Сколівського р-ну до штабу куреня “Бойки” Михайла Бобанича-“Трясила” прийшов італієць Арденс Гранді (колишній німецький полонений), який до цього був у куренях Мартина Мізерного-“Рена” та Михайла Гуштака-“Євгена”¹⁷⁰⁵. Підтверджує цю інформацію чотовий Олекса Коноподський-“Островець”, зазначаючи, що приблизно у той час сотня поповнилася двома італійцями, які втекли з радянського полону: колишнім офіцером графського походження Гранді та колишнім солдатом Пікольо¹⁷⁰⁶. У своїх зізнаннях Данило Губич 20 серпня 1945 р. на запитання слідчого охарактеризувати одного із “керівників УПА” на псевдо “Гранді” відповідав, що він є одним із керівників відділу УПА, за національністю італієць, українською мовою володів слабо, але не знав, яку саме посаду той обіймав¹⁷⁰⁷. Дослідник історії визвольного руху Григорій Дем’ян пише про Мішеля Градельоно, італійського офіцера, який вступив до куреня “Бойки”, брав участь у боях із

¹⁷⁰¹ Стецишин О. УПА інтернаціональна. Львів : Часопис, 2015. С. 73.

¹⁷⁰² ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 54. Арк. 119, 147, 150.

¹⁷⁰³ Федорівський С. Нотатки повстанця. Нью-Йорк : Прометей, 1962. С. 192.

¹⁷⁰⁴ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 28 (1960). Спр. 2. Арк. 311.

¹⁷⁰⁵ Федорівський С. Нотатки повстанця. Нью-Йорк : Прометей, 1962. С. 65–66.

¹⁷⁰⁶ Спомини чотового Островецького. *Літопис Української Повстанської Армії*. Т. 30 : Степан Хрін (Степан Стебельський) ; Кризь сміх заліза : спогади / ред. Петро Потічний. Торонто : Літопис УПА, 2000. С. 231–233.

¹⁷⁰⁷ АУСБУ ЛО. Спр. П-27863. Арк. 163в.

гітлерівськими окупантами, радянськими партизанами, ВВ МДБ. Під час перебування у курені той мав собаку-вівчарку “Люкса”. При цьому подає неуточнену інформацію про загибель М. Градельоно під час рейду на Захід¹⁷⁰⁸. Натомість С. Федорівський говорить, що італієць “Гранді” пішов рейдом із Д. Вітовським до Словаччини, а звідти перейшов на батьківщину¹⁷⁰⁹.

На території Карпатського краю діяв бельгієць Альберт Газенбрукс-“Західний” (22 січня 1915, м. Остенде, Бельгія), який упродовж 1943–1945 рр. працював на радіостанції “Самостійна Україна” (“Афродіта”) та оголошував передачі англійською та французькою мовами. 7 квітні 1945 р. біля с. Ямельниця Сколівського р-ну був захоплений відділом НКДБ, засуджений на вісім років таборів¹⁷¹⁰.

4 серпня 1951 р. Військовий трибунал військ МВС Станіславської області засудив на 25 років позбавлення волі з конфіскацією майна бурильника тресту “Укрбургаз” Василя Града (с. Сача, Румунія), за національність румуна, який проживав у с. Хімчин Косівського р-ну і переховував членів ОУН¹⁷¹¹.

14 жовтня 1951 р. до Рахівського окружного відділу з’явилися з повинною учасники підпільної групи Романюка румуни Е. Дан і Ю. Мигалі, які здали дві гвинтівки з патронами¹⁷¹².

Дещо раніше, у 1944 р., в УПА на території майбутнього Карпатського краю, зокрема на Самбірщині, діяли також сотенний росіянин Василь Скворцов-“Ведмідь” (1915 р. н., с. Михайлівка Максимо-Горківського р-ну Павлоградської області)¹⁷¹³ та інструктор старшинської школи на Коломийщині серб Трифун Гачіч-“Гот”¹⁷¹⁴.

Міфи про масове знищення учасниками національно-визвольного руху представників інших національностей, зокрема євреїв, документально не підтверджені; вони ґрунтуються на джерелах сумнівного походження або уривках зі свідчень окремих діячів Організації, які не відображають реальної офіційної позиції. В основі ставлення до єврейства лежав принцип права кожної нації на

¹⁷⁰⁸ Повстанський мартиролог / упоряд. Григорій Дем’ян. *Сколівщина*. Львів : [б.в.], 1996. С. 468.

¹⁷⁰⁹ Федорівський С. Нотатки повстанця. Нью-Йорк : Прометей, 1962. С. 65, 201.

¹⁷¹⁰ Мороз В. Технічні засоби пропаганди в діяльності ОУН. *Український визвольний рух* / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України. Львів : Коло, 2004. Збірник 3: До 75-ліття Організації Українських Націоналістів. С. 205–234; І стали нам ті наші гори твердиною у лютий час... Спогади друкарки Головного осередку пропаганди ОУН і УПА Дарії Малярчин-Шпиталь / ред.-упоряд. С. Онуфрив. Львів : ПАІС, 2012. С. 15.

¹⁷¹¹ Реабілітовані історією. Івано-Франківська область : у п’яти томах / ред. кол. Б. Томенчук, В. Лук’ян, Я. Дорошенко та ін.. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2000. Т. 1: Коломийський і Косівський райони. С. 150.

¹⁷¹² ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 783. Арк. 232.

¹⁷¹³ Архів УСБУ у Львівській обл. Спр. П-30046. Арк. 3, 13, 17, 36; Спр. П-26783. Арк. 15.

¹⁷¹⁴ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 65 (1953). Спр. 4. Арк. 57; Ф. 5. Спр. 67616. Т. 5. Арк. 335; Ф. 13. Спр. 372. Т. 19. Арк. 78; Патриляк І, Пагіря О. Спроби українського націоналістичного підпілля нав’язати контакти із сербським і литовським антикомуністичними рухами (1943–1950 рр.). *Сторінки воєнної історії України* : зб. наук. статей / відп. ред. О. Є. Лисенко / НАН України. Інститут історії України. Київ : Інститут історії України, 2011. Вип. 14. С. 12–150.

самовизначення, рівноправності усіх народностей у майбутній українській державі. Безумовно, потрібно диференціювати репресивні дії щодо окремих представників певної нації (партійних діячів, службовців радянської адміністрації чи працівників спецслужб), чого не можна автоматично переносити на цілу націю (російську, польську, єврейську тощо).

В інструкції Головної команди УПА (1 листопада 1943 р.) мовилося: “Поширити, що ми толеруємо всі національності – також жидів, які працюють на користь української держави. Вони будуть лічитися повноправними громадянами України. Про це говорить з лікарями-жидами та іншими фахівцями, які у нас zatrudнені”¹⁷¹⁵.

Націоналісти готували і поширювали листівки до різних національностей – “Євреї”, “Росіяни”, “Узбеки, казахи, туркмени”, “Поляки”, “Румуни” ін. У зверненні від березня 1950 р. зазначалося: “І хто як хто, але Ви, євреї, повинні з пошаною і симпатією ставитися до цієї національно-визвольної боротьби українського народу. Повинні тому, що самі ж Ви на своїй власній шкурі переконалися, що означає бути бездержавною нацією, що означає провадити боротьбу за своє визволення. Понад дві тисячі років єврейський народ був змушений переносити на своїх плечах всі наслідки підневільного життя. [...] Ви, євреї, прекрасно знаєте, хто такі большевики і яке їх відношення до поневолених народів. Ви самі дуже добре бачите, який то “рай” створив Сталін і його кліка московсько-большевицьких людоджерів. Ще краще могли б сказати про це ті десятки тисяч Ваших братів і сестер по національності, яких кати з МВД-МГБ вимордували у підвалах сталінських тюрм і на засланнях. І так, як єврейські революціонери стали зі зброєю в руках на захист людських прав єврейського народу і ті права вибороли, так і ми, українські революціонери-бандерівці, стали на шлях національно-визвольної боротьби”¹⁷¹⁶.

Чи не найбільше у підпіллі працювало лікарів-євреїв. Зокрема, у структурі ВО 4 “Говерля” відомо про діяльність чотирьох: Самуеля Ноймана-“Максимовича”, Антіна Кольмана-“Вугляра”, “Кума” та “Амікуса”¹⁷¹⁷. До речі, останній загинув у підпіллі, а щодо долі С. Ноймана маємо суперечливу інформацію. За агентурними даними спецслужб, які перевірялися, “Максимович” за рішенням проводу легалізувався і почав працювати в одній із поліклінік м. Стрий.

¹⁷¹⁵ Киричук Ю. Український національний рух 40–50-х років ХХ століття : ідеологія та практика. Львів : Добра справа, 2003. С. 145.

¹⁷¹⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 65. Арк. 291–292.

¹⁷¹⁷ В’ятрович В. Ставлення ОУН до євреїв : формування позиції на тлі катастрофи. Львів : Мс, 2006. С. 80, 82.

Продовжуючи співпрацювати з націоналістами, він постачав їм ліки¹⁷¹⁸. Інша версія говорить, що С. Нойман загинув у липні 1945 р. в Чорному лісі під час бою з радянськими військовиками¹⁷¹⁹.

24 січня 1946 р. силами оперативного складу Болехівського РВ НКВС і підрозділів ВВ НКВС 4 км від с. Лужки Болехівського р-ну у лісі виявили шпиталь. На той час у ньому перебували 37 хворих і поранених, а також невелика охорона і персонал. Керував шпиталем єврей “Кум” (родом із м. Дрогобич), який перед цим очолював медичну службу старшинської школи “Олені”. Повстанці, які тут перебували, вчинили збройний спротив. У результаті бою госпіталь було знищено повністю, при цьому 13 було вбитих, трьох затримано. Загинули, зокрема, поручник УПА Яків Дуб-“Клименко”, лікар “Кум”, надрайонна фармацевт, аптекарка госпіталю Галина Плісак-“Христя”, санітарка “Зенка”; санітар куреня “Журавля” “Лан”. Ворог здобув аптечку із різними медикаментами; кілька комплектів обмундирування госпіталю; документи із записами про хворих і поранених¹⁷²⁰.

У грудні 1950 р. чекісти відзначали, що керівники ОУН на Буковині практикували залучення євреїв для зв'язку зі східними областями України, відправлення з їхньою допомогою у ці регіони націоналістичної літератури і збору розвідувальних даних¹⁷²¹. Наприклад, у документі з Буковини пропонувалось оволодіти містом за допомогою євреїв: “В нашу програму входить, щоб євреї були з нами в контактi. Євреї добре можуть нас інформувати, літературу (переправляти на схід) за гроші”¹⁷²².

Крім медичних функцій, маємо інформацію про участь єврейства у пропагандивній діяльності Карпатського краю. Так, 17 січня 1948 р. у хут. Бистрий Доброгостівської сільської ради Дрогобицького р-ну загинув пропагандист Дрогобицького надрайонного проводу ОУН Ілля Маєр-“Горобець” (за національністю єврей)¹⁷²³.

В околицях м. Галич (переважно, в с. Залуква) мешкала невелика (кілька сотень осіб) громада караїмів – одного із корінних народів

¹⁷¹⁸ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 58 (1953). Спр. 11. Арк. 220–221.

¹⁷¹⁹ Літопис Української Повстанської Армії. Т. 32 : Медична опіка в УПА : документи, матеріали і спогади / ред. Модест Ріпецький. Торонто – Львів : Літопис УПА, 2001. Кн. 2. С. 351.

¹⁷²⁰ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 56 (1953). Спр. 6. Т. 1. Арк. 26–27; Шанковський Л. УПА на Стрийщині. *Стрийщина. Історико-мемуарний збірник Стрийщини, Скільщини, Болехівщини, Долинищини, Рожнітивищини, Журавенищини, Жидачівщини і Миколаївщини*. Нью-Йорк – Торонто – Париж – Сідней, 1990. Т. 1. С. 212; Дем'ян Г. Повстанський рух ОУН і УПА в 1940–1960-х. *Сколівщина*. Львів : [б.в.], 1996. С. 159.

¹⁷²¹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 99 (1954). Спр. 15. Арк. 1.

¹⁷²² ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 99 (1954). Спр. 15. Арк. 30.

¹⁷²³ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 98 (1954). Спр. 21. Арк. 78; Літопис Української Повстанської Армії. Т. 36: Книга полеглих членів ОУН і воєнків УПА Львівщини / ред. Мирослав Горбаль, упоряд. Михайло Павлишин, Михайло Романюк, Євген Топінка та ін. Торонто – Львів : Літопис УПА, 2002. С. 76.

України. Одна з його преставниць – Анна Леонович-“Галя” була зв’язковою районного проводу ОУН і загинула 19 лютого 1949 р. у с. Колодіїв Галицького р-ну. Працівники МДБ виявили у церкві криївку з повстанцями, які відхилили пропозицію здатися і вчинили збройний опір. У результаті перестрілки церква згоріла, а обоє підпільників, зокрема й А. Леонович, покінчили життя самогубством¹⁷²⁴. Караїмських предків мали ще двоє полеглих повстанців із Залукви – чотовий УПА Богдан Криса-“Муха” та його брат, член окружного проводу Калущини Володимир Криса-“Гордієнко”, про якого згадувала Магдалина Луців: “Неукраїнське походження Гордієнка видавала зовнішність: чорне волосся, такі ж чорні очі, трохи з горбинкою ніс”¹⁷²⁵.

Як окрему важливу проблему розглядаємо польсько-український конфлікт. Щодо Польщі і поляків підкреслювалося: ОУН не прагне захоплення польських земель, а протидіє акції тільки “тих польських угруповань, що змагають до відновлення польської окупації українських земель”, а тому “ліквідація протиукраїнських акцій з боку поляків є передумовою унормування взаємин між українською і польською націями”¹⁷²⁶. У програмних документах Другої конференції від квітня 1942 р. декларувалося відстоювання ОУН концепції перебудови Європи на засаді вільних національних держав під гаслом “Свобода народам і людині”, що може бути досягнуто шляхом створення широкого фронту боротьби поневолених народів¹⁷²⁷. Подібні, але більш акцентовано висловлені ідеї, були закладені в постановках Третього надзвичайного великого збору ОУН (1943) та Української головної визвольної ради (липень 1944 р.).

Ще одним підтвердженням небажання керівництва Проводу ОУН розпочинати військовий конфлікт з поляками є інструкція ч. 2/44.5 від 28 серпня 1944 р. “Всім нищим та провідним клітинам до виконання”, у якій наказувалося припинити бойові акції проти поляків, але “безпощадно” винищувати всіх польських агентів, як і всіх інших; аналогічна позиція була щодо євреїв¹⁷²⁸. В іншому оунівському документі “Політичні інструкції” йшлося: “Тому

¹⁷²⁴ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 28 (1960). Спр. 10. Арк. 135; Зінковський П. Участь галицьких караїмів у визвольних змаганнях 40-х років ХХ століття / Петро Зінковський. *Караїми Галича: історія та культура*. Львів; Галич: Сполом, 2002. С. 140–141; Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 22: Станіславівська округа ОУН: документи і матеріали 1945–1951 / упоряд. Дмитро Проданик, Степан Лесів. Київ; Торонто: Літопис УПА, 2013. С. 1142.

¹⁷²⁵ Когут М. Герої не вмирають... – Кн. 8. Калуш, 2007. С. 29–30; Воля і доля: Книга пам’яті Галицького району: Документи, матеріали, спогади / за ред. І. Ковалю. Галич, 1997. С. 182.

¹⁷²⁶ ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955. [Б.м.] : Видання Закордонних частин ОУН, 1955. С. 36, 37. (“Бібліотека українського підпільника” Ч. 1).

¹⁷²⁷ ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955. [Б.м.] : Видання Закордонних частин ОУН, 1955. С. 62–63. (“Бібліотека українського підпільника” Ч. 1).

¹⁷²⁸ ЦДАВО України. Ф. 3836. Оп. 1. Спр. 62. Арк. 84.

доложити старань, щоб виказати полякам, що ми їх тепер не зачіпаємо. Бити, одначе, тих поляків, які стають на службу большевикам (міліція, сексоти), подаючи при тому до відома, що б'ємо їх не як поляків, а як большевицьких агентів”¹⁷²⁹.

Польсько-українське протистояння досягло свого піку у 1943 – 1944 рр. і відбувалося як на військово-організаційному (між українським націоналістичним і польським підпіллям), так і побутовому рівнях (між українським і польським населенням, передовсім сільським). Для захисту польських сіл від нападів оунівців поляками були створені боївки, які чинили збройний спротив при нападах на села і самі здійснювали напади на українські села, що викликало створення так званих команд самооборони¹⁷³⁰. У підпільному документі зазначалося: “Поляки на теренах безпосередньо близьких до фронту (Станиславівщина) ще перед приходом більшовиків почали організовувати свої збройні відділи, які використовували до тероризування українського населення. Поляки ще не позбулися моцарствової дурійки і на ЗУЗ ідуть на співпрацю з кожним окупантом, лише щоби знищити українців”¹⁷³¹.

Українські повстанці вчиняли протипольські “відплатні акції”. Абсолютна їхня більшість на терені Карпатського краю відбулася у 1944 р.¹⁷³². Але траплялися вони і пізніше. Так, 1945 р. у с. Рівня Перегінського р-ну були спалені у своїх будинках 10 осіб польської національності¹⁷³³. Насамперед оунівські боївки знищували поляків, які співпрацювали з радянською владою.

У 1945 р. польсько-українське протистояння йде на спад: “Приходить з початком 1945 р. відрадне явище. Поляки, які початково включились в співпрацю з большевиками проти українців, починають помало переорієнтовуватись. Помалу бере у них верх розум над почуваннями. Поляки починають розуміти, що большевики є такий самий ворог їх як і українців. Вже з початком 1945 р. починає бувша АК шукати контакту з УПА в терені”¹⁷³⁴.

У 1945 р. АК була розформована на кілька організацій – “Воля і незалежність” (“WiN”) (“Wolność i Niezawisłość”, WiN), “Делегатура сил збройних” (“ДСЗ”) (“Delegatura Sił Zbrojnych”, DSZ),

¹⁷²⁹ ЦДАВО України. Ф. 3836. Оп. 1. Спр. 62. Арк. 89.

¹⁷³⁰ ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 50970. Т. 1. Арк. 31.

¹⁷³¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 34. Арк. 61.

¹⁷³² Motyka G. *Ukraińska partyzantka 1942–1960. Działalność Organizacji Ukraińskiej Powstańczej Armii*. Warszawa : Instytut Studiów Politycznych PAN, Oficyna Wydawnicza RYTM. S. 381–389.

¹⁷³³ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 19 (1959). Спр. 4. Арк. 285.

¹⁷³⁴ Чижевський В. Організація військової праці ОУН. *Архів ЦДВР* (фонд у стадії опрацювання). Арк. 103.

“Незалежність” (“Не”) (“Nyezalezhnist”) та ін. На терені КК ОУН АК себе проявляла слабше порівняно з тереном Львівської і Тернопільської області, де вони мали бойові групи. На Станіславщині та Дрогобиччині СБ ОУН вчасно присікала початки організацій польських збройних формувань і якщо біля якогось польського села було здійснено напад на українців, то ОУН і УПА зразу проводили відплатну акцію проти поляків. Діяв принцип “око за око”. Керівництво ОУН неодноразово пробувало вести переговори з польським підпіллям, але безрезультатно¹⁷³⁵.

Із встановленням органів радянської влади частина поляків бачили доцільність у співпраці з радянською адміністрацією. Однак, як зауважує В. В'ятрович, ставка на співпрацю з СРСР виявилася хибною: землі Західної України ввійшли до складу СРСР, НКВС заарештувало деконспірованих вояків АК, а польському підпіллю було завдано такого удару, від якого воно вже ніколи не оправилось¹⁷³⁶. Станом на 15 травня 1945 р. УНКДБ Дрогобицької області заарештувало 964 поляки¹⁷³⁷. Основними напрямками діяльності АК у Карпатському краї у 1944–1945 рр. була: організація активної боротьби на зрив евакуації польського населення до Польщі і мобілізації осіб призовного віку до польської армії; мобілізація кадрів, озброєння і направлення у відділи АК; створення т. зв. ліквідаційних груп та здійснення терористичних актів над представниками радянського військового командування і поляками – противниками емігрантського уряду; підготовка кадрів диверсантів для проведення диверсій на початку антирадянського повстання; військова розвідка і контррозвідка; підтримка радіозв'язку з емігрантським урядом, передача йому розвідувальної інформації; отримання вказівок, широка усна і друкована антирадянська пропаганда, спрямована на: а) провокування конфлікту між Радянським союзом й Англією, Америкою; б) організація антирадянської боротьби інших народів; в) зрив всіх господарських заходів органів радянської влади на території західних областей України. Водночас польське підпілля у Львові налагодило випуск регулярних видань “Слово польське” і “Львівські відомості”¹⁷³⁸.

¹⁷³⁵ Чижевський В. Організація військової праці ОУН. *Архів ЦДВР* (фонд у стадії опрацювання). Арк. 17.

¹⁷³⁶ В'ятрович В. Спроби українсько-польського порозуміння в роки Другої світової війни. *Позиції сторін. Український визвольний рух*. 2003. Зош. 2 : Українсько-польський конфлікт в 30–40-ві роки ХХ ст. С. 135.

¹⁷³⁷ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 48. Арк. 13.

¹⁷³⁸ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 67 (1953). Спр. 11. Арк. 6; Оп. 70 (1953). Спр. 6. Т. 1. Арк. 45; Оп. 75 (1953). Спр. 4. Арк. 2–3, 10, 16, 18, 75; Ф. 71. Оп. 6. Спр. 88. Арк. 33–33зв.

Виконуючи домовленості з Польським комітетом національного визволення (угода між головою Раднаркому УРСР Микитою Хрущовим та головою ПКНВ Едвард Осубкою-Моравським у Любліні від 9 вересня 1944 р.), радянський уряд намагався позбутися польської проблеми за рахунок депортацій польського населення з українських і білоруських теренів до Польщі¹⁷³⁹.

Для зриву евакуації польське підпілля не тільки вело широку агітаційно-пропагандивну роботу, але й здійснювало терористичні і диверсійні акти на залізничному транспорті, нападало на представництва з евакуації й окремих їхніх працівників, оскільки евакуація поляків означала не лише втрату опори і підтримки місцевого польського населення, а й “східних кресів” загалом. Проте воно було неспроможним зупинити депортацію, яка, хоч і затягнулася до 1 серпня 1946 р., охоплювала щораз більшу кількість населення.

Репресивно-каральні органи у низці документів констатували, що польські підпільники здійснювали диверсійно-терористичні акти проти представників радянської адміністрації і ЧА під виглядом українських націоналістів, конспіруючи свої кадри для організаційного виступу проти органів влади. До речі, про це говорить у протоколі допиту комендант Львівського обшара АК Ф. Янсон: “У Варшаві я отримав також спеціальні вказівки про те, що терористичні акти проти бійців і офіцерів Червоної армії, а також представників органів влади необхідно було здійснювати з особливою обережністю, перекидаючи вину за ці вбивства на українських націоналістів”¹⁷⁴⁰.

Чекісти визнавали, що керівництво АК намагалося максимальну кількість своїх членів ввести до винищувальних батальйонів, і тим самим припинити їхній призов у армію, а також створити умови для накопичення зброї. Щоб ухилитися від призову до армії, польські націоналісти також вводили призовний елемент у радянські підприємства й установи, де отримували відповідну індульгенцію, а в крайніх випадках призовників переводили на нелегальне становище¹⁷⁴¹.

Особливу увагу АК надавала вчиненню терористичних актів над поляками, які співпрацювали з радянською владою. Окрім цього,

¹⁷³⁹ Сергійчук В. Депортація поляків з України. Невідомі документи про насильницьке переселення більшовицькою владою польського населення з УРСР в Польщу в 1944–1946 роках. Київ : Українська видавнича спілка, 1999. С. 12, 52–53, 72, 110.

¹⁷⁴⁰ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 75 (1953). Спр. 4. Арк. 5.

¹⁷⁴¹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 75 (1953). Спр. 4. Арк. 5.

керівництво АК з Польщі до західних областей України відправляло групи й окремих активних учасників АК з раніше евакуйованих, які у Польщі пройшли спеціальну підготовку, для здійснення терористичних актів і виконання окремих доручень по зв'язку, пропаганді і т.д.¹⁷⁴². Чернелицьким РВ МВС був заарештований поляк Василь Гломбицький-“Шум”, активний учасник ОУН¹⁷⁴³.

Чекісти констатували активність польських організацій у період виборів, особливо у Львівській, Дрогобицькій, Станіславській, Тернопільській областях. При цьому поляки діяли навіть спільно з українськими націоналістами¹⁷⁴⁴.

Органи НКВС особливу увагу зосереджували на боротьбі з польським підпіллям. Дослідник польського підпілля Ігор Ільюшин вважає, що в складі Львівського округу залишилися лише 25 % осіб, які вели підпільну діяльність за часів радянської окупації західних областях України, у Станіславівському окрузі – близько 40 %¹⁷⁴⁵. Спецслужби вели активну агентурно-оперативну роботу по боротьбі із польським підпіллям. Так, у грудні 1944 р. лише у м. Борислав викрили чотири польські військові організації АК (загалом до 2 500 осіб)¹⁷⁴⁶. Водночас спецслужби володіли інформацією, що у м. Стрий діяла АК чисельністю 900 осіб¹⁷⁴⁷. У лютому 1945 р. на основі агентурно-слідчих матеріалів у м. Надвірна була викрита польська організація АК (входили 16 осіб), очолювана Генріхом Костюшко. У м. Надвірна існувало 12 шестірок¹⁷⁴⁸. У той час на організацію АК м. Долина завели справу “Агресори” (керівник Генріх Смолюк, ксьондз місцевого костелу), до якої входили 16 осіб¹⁷⁴⁹. Після проведення арештів вилучили три пістолети, один автомат, одну гранату, чотири запали, три магазини до автоматів, чотири радіоприймачі, одну друкарську машинку, один фотоапарат¹⁷⁵⁰. На квартирі ксьондза проводилися збори організації. Загалом у лютому 1945 р. було заарештовано 164 поляки за підозрою у приналежності до АК¹⁷⁵¹. У період з жовтня 1944 до січня 1945 р. у м. Дрогобич була викрита і ліквідована молодіжна польська націоналістична організація “Орлента”. Були заарештовані

¹⁷⁴² ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 32 (1960). Спр. 1. Арк. 98–98 зв.

¹⁷⁴³ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 70 (1953). Спр. 6. Т. 1. Арк. 31.

¹⁷⁴⁴ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 70 (1953). Спр. 6. Т. 1. Арк. 46.

¹⁷⁴⁵ Ільюшин І. Польське підпілля на території Західної України в роки Другої світової війни. “І”. Незалежний культурологічний часопис / [гол. ред. Т. Возняк]. Львів, 2003. С. 155.

¹⁷⁴⁶ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 25. Арк. 58.

¹⁷⁴⁷ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 26. Арк. 78–79; АУСБУ ЛО. Спр. П-597(Д). Арк. 7–7 зв.

¹⁷⁴⁸ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 106 (1954). Спр. 1. Арк. 87–89.

¹⁷⁴⁹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 106 (1954). Спр. 1. Арк. 90–91.

¹⁷⁵⁰ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 106 (1954). Спр. 1. Арк. 91.

¹⁷⁵¹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 106 (1954). Спр. 1. Арк. 92.

16 осіб, в тому числі керівник “Орлента” Милян і члени штабу цієї організації – Шандровський і Сомакевич. Під час ліквідації організації вдалося вилучити антирадянські листівки, друкарську машинку, радіоприймач і три гвинтівки¹⁷⁵².

Активна боротьба із польським підпіллям репресивно-каральних органів впродовж 1945 р. у всіх західних областях давала підставу звітувати про арешт 4 188 осіб (у Волинській області – 64, Рівненській – 43, Тернопільській – 321, Станіславській – 491, Львівській – 2 678, Дрогобицькій – 591)¹⁷⁵³. У тому числі: 1 831 фольксдойчів і рейхсдоч, 803 учасники АК, 231 зрадника, 159 дезертирів, які ухилялися від служби в армії, 140 нацистських посібників, 111 поліцейських, 107 польських націоналістів, 34 порушники кордону, 33 співробітники гестапо, 749 іншого антирадянського елемента. Водночас у 1945 р. були викриті та ліквідовані: штаб Станіславівського округу АК на чолі з комендантом округи Владиславом Германом-“Глобусом”¹⁷⁵⁴; Едвард Савицький-“Дуб”-“Сова”, референт відділу пропаганди штабу округи; Едвард Кенсек-“Бронек”, шеф інформаційно-розвідувального відділу штабу округу¹⁷⁵⁵. У серпні 1945 р. були заарештовані: Самбірський інспекторат АК на чолі із заступником коменданта Ю. Бінасевичем-“Леоном”; Дрогобицький обвод АК на чолі з комендантом обводу АК Л. Дигань-“Ясен”; Бориславський обвод АК на чолі з комендантом обводу Т. Охендушком-“Здиславом”; Станіславське воєводство делегатури “Жонда” на чолі з воєводою Ю. Зралкл-“Правдець”; Станіславський інспекторат АК на чолі із заступником коменданта Т. Банковським-“Оршею”¹⁷⁵⁶.

Після січня 1945 р. польське підпілля зазнало особливо важких втрат, що змусило його керівників перелаштувати роботу на діяльність трійками і п’ятірками, а зв’язок між ними організовувався за допомогою конспіративної служби. Про сильне військово-забезпечення свідчать вилучені у польського підпілля запаси. Так, у першому півріччі 1946 р. у західних областях України у поляків було вилучено п’ять кулеметів, шість автоматів, 31 гвинтівка, 11 обрізів, 17 пістолетів, 200 мін різних систем, 327 гранат, 3 828 патронів, вісім ракетних патронів, одну двоствольну рушницю, 250 кг динаміту, п’ять дисків до автоматів. З цього масиву у Дрогобицькій області

¹⁷⁵² ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 48. Арк. 12–13.

¹⁷⁵³ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 75 (1953). Спр. 4. Арк. 60.

¹⁷⁵⁴ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 75 (1953). Спр. 4. Арк. 61.

¹⁷⁵⁵ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 75 (1953). Спр. 4. Арк. 44.

¹⁷⁵⁶ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 75 (1953). Спр. 4. Арк. 8, 43, 46, 62.

вилучили три гвинтівки і чотири пістолети, а в Станіславській – лише один пістолет¹⁷⁵⁷.

Для боротьби з польським підпіллям у відділах ББ НКВС були створені спеціальні відділення. Спецслужби досягли значних результатів у ліквідації польського підпілля, так, тільки у Дрогобицькій області (станом на 19 травня 1945 р.), було заарештовано 449 осіб, серед них 282 члени АК, в яких вилучили чотири ручних кулемети, 16 автоматів, 41 гвинтівку, 15 пістолетів, два обрізи, п'ять кулеметних стволів, 26 мисливських рушниць, 78 гранат, дев'ять протитанкових гранат, 64 кг толу, 4,2 кг динаміту, 324 детонаторів, дев'ять шашок, 1 600 м детонаторного шнура, два метри бікфордого шнура, 38 мін, 450 капсул, 40 запалів, вісім протитанкових пляшок, 4 610 патронів тощо¹⁷⁵⁸. Така активність спецслужб паралізувала саму роботу АК і призвела до масової втечі членів за кордон. Керівництво польського підпілля втратило надію на можливість підняття повстання і приєднання Західної України до Польщі. Саме тому його представники почали масово записуватися на евакуацію¹⁷⁵⁹. Водночас керівникам низових ланок АК дали вказівки зброю радянській владі не здавати, ховати її, а схеми криївок передавати керівництву, на території західних областей залишити широко розгалужену сітку нерозшифрованих членів АК із завданням розвідувального характеру, після прибуття до Польщі з державно-політичними органами не співпрацювати, підтримувати зв'язок тільки між собою¹⁷⁶⁰.

Відомостей про підпільні групи АК у Станіславській і Чернівецькій областях у 1946 р. немає. Натомість маємо інформацію про них у Львівській і Дрогобицькій областях¹⁷⁶¹.

Турбувало радянську адміністрацію й те, що об'єкти нафтових заводів і нафтопромислів на території Дрогобицької області охороняли переважно особи польської національності. Враховуючи, що абсолютна більшість (до 70 %) поляків, які перебували в охороні, зареєструвалася на виїзд до Польщі, створилося загрозове становище з охороною об'єктів нафтової промисловості. У зв'язку із цим для комплектування воєнізованої охорони відповідним рішенням було виділено військовозобов'язаних осіб, із них 700 осіб з пересильного пункту м. Дрогобич і 500 осіб з пересильного пункту

¹⁷⁵⁷ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 70 (1953). Спр. 6. Т. 1. Арк. 33.

¹⁷⁵⁸ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 51. Арк. 31–31 зв.

¹⁷⁵⁹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 75 (1953). Спр. 4. Арк. 9.

¹⁷⁶⁰ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 75 (1953). Спр. 4. Арк. 14, 18.

¹⁷⁶¹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 70 (1953). Спр. 6. Т. 1. Арк. 67–70, 73–74, 95–97, 107–111, 115–116.

м. Станіслав¹⁷⁶². До польсько-радянської міжурядової угоди про переселення місцеві поляки поставилися неоднозначно, однак здебільшого не хотіли покидати землю, яка стала для них батьківщиною.

Загалом хід евакуації польського населення із західноукраїнських земель для радянської сторони проходив із перемінним успіхом. Так, за четвертий квартал 1944 р. у всіх західних областях із 826 992 осіб облікованого польського населення зареєструвалися на евакуацію лише 139 724 (17 %), а евакуювалися – 18 023 особи (2,2 %)¹⁷⁶³. За перший квартал 1945 р. в шести західних областях, за винятком Чернівецької, зареєструвалися на виселення до Польщі 312 955 осіб польської національності (38 % облікованого польського населення), а евакуювалися 69 207 (близько 9 %)¹⁷⁶⁴. На 1 січня 1946 р., із загальної кількості 826 992 поляків, які проживали до початку евакуації, лише 214 462 особи (26 %) ще не були евакуйовані (у Станіславській – 20 726/2 589, Дрогобицькій – 54 958/27 851, Чернівецькій – 3 079/627¹⁷⁶⁵. Із них у 1945 р. зареєструвалися на виїзд 753 242 особи, евакуювалися 612 530 (у Станіславській – 83 412/65 275, Дрогобицькій – 108 515/81 408, Чернівецькій – 10 971/8 529; тобто із Карпатського краю – 202 898/155 212)¹⁷⁶⁶. Водночас 1 жовтня 1945 р. на території Польщі обліковано 120 744 сім'ї або 468 432 осіб українського населення. Із них станом на 1 жовтня 1945 р. зареєструвалися на виїзд до УРСР 81 260 сімей (313 161 особа) і прибули до УРСР 66 784 сім'ї (255 706 осіб), тобто 82 % від загальної кількості облікованих¹⁷⁶⁷. Упродовж вересня 1945 – 2 серпня 1946 р. тривала евакуація українського населення із території Польщі до УРСР. У її результаті, за даними польської сторони, із 125 949 сімей українців (497 682 особи), взятих на облік, евакуювали до УРСР 122 454 родини (482 109 осіб), що складало 96 %¹⁷⁶⁸. Евакуація українців з Польщі в УРСР і поляків з України до Польщі в основному проходила з вересня 1944 р. до липня 1946 р. З 28 квітня 1947 р. до 1948 р. тривала акція “Вісла”, під час якої

¹⁷⁶² ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 80. Арк. 31–31зв.

¹⁷⁶³ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 75 (1953). Спр. 4. Арк. 4.

¹⁷⁶⁴ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 75 (1953). Спр. 4. Арк. 9.

¹⁷⁶⁵ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 75 (1953). Спр. 4. Арк. 16, 65; Оп. 70 (1953). Спр. 6. Т. 1. Арк. 48–49.

¹⁷⁶⁶ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 75 (1953). Спр. 4. Арк. 16, 65; Оп. 70 (1953). Спр. 6. Т. 1. Арк. 48–49.

¹⁷⁶⁷ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 75 (1953). Спр. 3. Арк. 29.

¹⁷⁶⁸ Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917 – 1953. Суспільно-політичний та історичний аналіз : у двох книгах. Київ : Либідь ; Військо України, 1994. Книга друга: Документи та матеріали. С. 229.

близько 150 000 українців переселили на звільнені західні території Польщі¹⁷⁶⁹.

Через співробітництво поляків із органами радянської влади українські націоналісти попереджали і наполягали на їхньому виселенні на територію Польщі. В одному із таких звернень писалося: “З огляду на те, що польське населення і уряд співпрацюють з більшовиками та всякими способами нищать або допомагають у знищенні українського народу на його власній землі, тому наказує до п’яти днів спустити українські землі враз із родиною та вибратись на коренні польські землі. Якщо не виконаєте цього наказу, будете знищені з сім’єю, а майно зістане спалено”¹⁷⁷⁰.

Наприкінці 1944 – на початку 1945 р. польське підпілля робило кроки до координації своїх дій з ОУН і УПА та іншими антирадянськими формаціями в західних областях України і за кордоном¹⁷⁷¹. Організаційний референт Проводу ОУН Роман Кравчук-“Максим” у листі від літа 1945 р. до Ярослава Мельника-“Роберта” писав: “У звітах про поляків повідомляти дуже детально всі дані про протибільшовицькі угруповання, про дії революційних елементів (АК). Звертаю увагу, що на території починають з’являтися польські збройні відділи, які шукають з нами контакт, хочуть, щоб їм дали місце розташування і продукти харчування. Дуже правдоподібно, що це може бути провокація”¹⁷⁷².

Необхідність порозуміння усвідомлювали поляки й українці, які проживали у Карпатському краї. Про елементи співпраці довідуємося із “Протоколу з розмови з поляками в Станіславівщині з 6.07.45” за підписом провідника Карпатського крайового проводу Я. Мельника-“Роберта”, в якому зазначалося, що розмова мала інформативний характер і ґрунтувалася винятково на постановках конференцій та останніх інструкціях. “Роберт” у розмові з делегацією наголошував на втратах поляків і українців від взаємного протистояння, яке засуджували та визнавали деструктивом. У роботі конференції українська сторона порушила питання репресій щодо українців на Закарзонні, на що поляки погодилися припинити терористичні акції. На цій зустрічі йшлося також про необхідність підпорядкування і спільні дії АК із УПА, що мало стати предметом обговорення центральних органів. Порушували питання ліквідації

¹⁷⁶⁹ Андрухів І. О., Француз А.Й. Правда історії. Станіславщина в умовах терору і репресій: 1939–1959 роки: історико-правовий аспект. Документи і матеріали. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2008. С. 220–221.

¹⁷⁷⁰ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 67 (1953). Спр. 11. Арк. 6.

¹⁷⁷¹ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 75 (1953). Спр. 4. Арк. 4.

¹⁷⁷² ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. 9079. Т. 52. Арк. 220 – 222.

вислужницького елемента без огляду на національне походження, з чим поляки цілком погодилися¹⁷⁷³. Варто наголосити, що налагоджена співпраця мала практичну реалізацію. У 1946 р. лікарем Дрогобицького надрайонного проводу ОУН був поляк (Болеслав) на псевдо “Чорний” родом із Самбірщини¹⁷⁷⁴.

Повстанці також відзначали зміну позиції самих поляків щодо українців у Карпатському краї. Так, у звіті за липень 1945 р. із Калушини повстанці писали: “Польське населення на загал ставиться з резервою до большевиків, із нашим населенням співчуває (коли, наприклад, большевики вивозять родини в Сибір), помічено також кілька випадків співпраці з нами – приймають на квартири підпільників. У звітному місяці не занотовано також жодного випадку поганого поведінки польських стрибків щодо українського населення”¹⁷⁷⁵. В іншому звітному документі за серпень 1945 р. зазначено: “Польське населення майже все виїхало на захід [...] Відношення поляків до українців є прихильне, вони говорять, що українці ведуть добре свою політику і хотіли б разом з нами бити большевиків. Всі поляки ворожо ставляться до большевиків, чого доказом є збройні виступи проти них”¹⁷⁷⁶; “Поляки живуть у великих містах [...] До більшовиків відносяться ворожо, але не так організовані, щоб могли їм робити спротив. Є випадки поширення листівок, в яких як приклад супротиву колективізації приводяться українські селяни”¹⁷⁷⁷.

Значне місце у реалізації етнонаціональної політики ОУН відводилося рейдам на територію сусідніх країн. Зокрема, такі здійснювалися і відділами ВО “Говерля”. Самі повстанці так визначали їхню мету: підтримати народний дух; створювати атмосферу непевності та страху у лавах супротивника; здобувати військово-матеріальні засоби; проводити бої з ворогом. Рейдуючі відділи УПА, окрім постійного спілкування з місцевим населенням, зустрічей, мітингів, поширювали ідеї визвольної боротьби, закликали ставати до лав українського визвольного руху, захищати населення від репресій¹⁷⁷⁸.

Л. Шанковський зазначив: “Рейди належали до категорії зачіпно-офензивних акцій УПА. Їх тактична перевага полягала у використанні

¹⁷⁷³ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 24. Арк. 70.

¹⁷⁷⁴ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 98 (1954). Спр. 21. Арк. 39.

¹⁷⁷⁵ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 58. Арк. 35.

¹⁷⁷⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 58. Арк. 71.

¹⁷⁷⁷ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 29. Арк. 19.

¹⁷⁷⁸ Tys-Krokhmaluk Y. UPA Warfare in Ukraine : Strategic, Tactical and Organizational Problems of Ukrainian Resistance in World War II. New York : Vantage press, 1972. P. 390–391.

руху, цього найважливішого елементу партизанської війни. Постійний швидкий рух створював моменти несподіванки й заскочення. Рейдуючі відділи появлялись, звичайно, там, де їх найменше чекали. [...] Завданням рейдуючих частин була, головню, пропаганда ідеї українського визвольно-революційного руху, поширювання протирежимних настроїв серед широких мас населення, створювання передумов для активізації революційних сил на даних теренах. Рейди на землі сусідніх народів були також важливим засобом зміцнення дружби між українським і сусідніми народами. [...] майже завжди рейдуючі відділи повинні були уникати боїв з ворожими відділами і вступали в бої тільки у випадку крайньої необхідності”¹⁷⁷⁹.

Оскільки перед відділами, які йшли в рейд, ставили серйозні завдання, кожен перехід ретельно готувався, відбиралися стрільці з найкращими моральними, діловими та інтелектуальними здібностями. Усі учасники рейду отримували найкраще обмундирування, озброєння. Відтак з ними відбувався бойовий і політичний вишкіл. Паралельно розроблявся пропагандивно-роз’яснювальний матеріал (мовою, якою спілкувалося місцеве населення). Для реалізації основних пропагандивних завдань під час рейдів використовували: а) збори; б) свята-концерти; в) поширення друкованої продукції; г) індивідуальні гутірки (бесіди)¹⁷⁸⁰. У населених пунктах, окрім проведення мітингів, бесід, товариських зустрічей, поширювали листівки. Водночас кожний повстанець був зобов’язаний вести пропаганду, а якщо не мав відповідної підготовки для розмов на політичні теми, то міг розповідати про свої бойові пригоди і про життя УПА. При цьому в розмовах треба було вказувати на бажання співробітничати з демократичною Росією. У відповідних інструкціях “Короткі вказівки для тих, що йдуть в рейд на Словаччину” (1946) рекомендувалося таке: щоб нейтралізувати спроби адміністрації інших держав знищити українських повстанців, необхідно було одразу після переходу кордону розгортати масову роз’яснювальну роботу за допомогою листівок, кореспонденції, мітингів, індивідуальних бесід, написаних у публічних місцях, гасел тощо. Містив документ і засторогу: “Не вільно під ніякою умовою нападати на міліцію, військо, магазини і т. д. Не вільно ліквідувати

¹⁷⁷⁹ Шанковський Л. Українська Повстанча Армія. Історія українського війська (1917–1995) / упоряд. Ярослав Дашкевич. Львів : Світ, 1996. С. 657–658.

¹⁷⁸⁰ Вишкільний матеріал про рейди 1946 р. ЦДІА України у м. Львів. Ф. Р-9. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 23в.

ніяких “типів”. Навіть більшовицьких емісарів не ліквідувати”¹⁷⁸¹. При цьому наголошувалося, щоб рейдуючі відділи, не нав’язуючи зачіпних боїв, ніколи панічно не втікали, пам’ятаючи, що репрезентують всю повстанську армію¹⁷⁸². Володимир В’ятрович стверджує, що основними пропагандивними завданнями рейдів були: спростування наклепів, інсинуацій довкола українського національно-визвольного руху; викриття імперського спрямування політики Радянського Союзу; з’ясування реальної небезпеки для чеського і словацького народів з боку радянського імперіалізму; закладання основ спільної боротьби народів Центральної та Східної Європи проти сталінізму¹⁷⁸³.

Рейдам за кордон надавалося найбільшого значення, тому їхня підготовка доручалася винятково професійним і досвідченим вишкільникам¹⁷⁸⁴. Наприклад, рейд до Чехословаччини особисто готував командир ТВ 24 “Маківка” Дмитро Вітовський-“Андрієнко” і сам його очолив. До рейду залучили із ТВ 24 сотню “Булаву” (командир Володимир Гошка-“Мирон”), з ТВ 22 “Чорний ліс” – курінь “Підкарпатський” (командир Павло Вацик-“Прут”), до складу якого входили сотні “Змії” (Микола Корж-“Сокіл”), “Заведії” (Михайло Гречанюк-“Буря”), “Чорні чорти” (Дмитро Дзюрак-“Пиріг”). Підготовка до рейду розпочалася на Самбірщині, передбачала проходження спеціального місячного вишколу, де особливий акцент ставився на політвиховних заняттях, щоб підготувати не тільки військовика, але й пропагандиста¹⁷⁸⁵. Після закінчення рейду Чехословаччиною командир ТВ 24 “Андрієнко” зі своїм штабом і чотою ВПЖ через Закарпаття повернувся на Стрийщину – на місце постою¹⁷⁸⁶.

Окремого розгляду заслуговують рейди відділів УПА до Польщі впродовж 1945–1947 рр. Нами виявлено близько 10 таких переходів. Так, сотня “Сурма” (командир Володимир Масник-“Бурий”) перейшла 9 січня 1945 р. з ВО “Маківка” на Закерзоння і там перебувала до 1947 р., відтак повернулася на терен ТВ 24. 26 червня 1945 р. був рейд до Польщі підвідділів 482 (к-р Роман Гробельський-

¹⁷⁸¹ УПА в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу 1942–1950 рр. Б.м. : Видання Закордонних частин ОУН, 1957. Ч. 1. С. 146. (Серія “Бібліотека українського підпільника” Ч. 6).

¹⁷⁸² УПА в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу 1942–1950 рр. [Б.м.] : Видання Закордонних частин ОУН, 1957. Ч. 1. С. 146. (Серія “Бібліотека українського підпільника” Ч. 6).

¹⁷⁸³ В’ятрович В. Рейди УПА теренами Чехословаччини. Торонто – Львів : Видавництво Літопису УПА, 2001. С. 53.

¹⁷⁸⁴ Деревінський В. Ставлення ОУН (б) і УПА до сусідніх народів та національних меншин. Київ : Інститут історії України НАН України, 2006. С. 87.

¹⁷⁸⁵ Літопис Української Повстанської Армії. Т.3 : Чорний ліс : видання команди Станіславівського тактичного відтинка УПА 1947–1948 роки. Передрук підпільного журналу УПА (1947–1948) / відп. ред. Є. Штендера, співред. П. Потічний. Торонто : Літопис УПА, 1978. Кн. 1. С. 49; ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 66. Арк. 193, 193 зв., 194, 194 зв., 195, 195 зв., 196; Спр. 372. Т. 50. Арк. 369–370.

¹⁷⁸⁶ Федорівський С. Нотатки повстанця. Нью-Йорк : Прометей, 1962. С. 177–178.

“Бродич”) і 483 (командир “Шугай”), без дозволу командування УПА, де з них 16 серпня 1945 р. створили сотню “Вовки” (командир Степан Гнатів-“Кармелюк”) і вони 26 серпня 1945 р. обидва пішли у рейд на Словаччину, перейшли кордон і провели збори в п’ять словацьких селах, а 10 вересня 1945 р. повернулися до Польщі. 21 жовтня 1945 р. обидва підвідділи УПА брали участь у наступі на м. Бірча (Польща) разом із куренем “Підкарпатський”. Сотня “Вовки” вирушила в рейд останньою, однак не змогла зв’язатися з керівництвом рейду і тому повернула назад¹⁷⁸⁷. Подібна доля спіткала інший відділ ТВ 24.3 11 на 12 грудня 1945 р. СКВ командира В. Ступки-“Тараска” без дозволу чисельністю до 50 осіб перейшов на терен Польщі, де його трансформували в чоту УПА і прилучили до відділу “Мирона”¹⁷⁸⁸. 30 грудня 1945 р. курінь “Дзвони” ТВ 22 відійшов з Чорного лісу в рейд за лінію Керзона через т. зв. “велику блокаду”, але на початку 1946 р. був змушений повернутися назад¹⁷⁸⁹.

Відділи УПА з ТВ 24 “Маківка”, які перебували на терені Закерзоння (Польща), мали статус гостюючих (про що писалося у документах ВО “Сян”), тобто перебували там тимчасово. І саме вони впродовж 6–19.04.1946 р. здійснили другий успішний рейд Словаччиною, зокрема відділ 92 “Булава” (командир Володимир Гошка-“Мирон”) та відділ 93 “Вовки” (командир Степан Гнатів-“Кармелюк”). Характерно, що багато стрільців із цих відділів УПА брали участь у першому рейді до Словаччини у 1945 р. Крім згаданих, учасником переходу був ще місцевий відділ 96 “Ударник”¹⁷⁹⁰. За даними МВС Дрогобицької області, у квітні – липні 1946 р. на терен Дрогобицької області з Польщі перейшли до 250 повстанців та підпільників, в т. ч. сотні Володимира Гошки-“Мирона” (до 80 осіб), у червні 1946 р. і сотня Степана Гнатіва-“Кармелюка” (до 80 осіб) у липні 1946 р.¹⁷⁹¹. Пізніше сотня “Булава”, командир Іван Наконечний-“Орленко”, повернулася назад до Польщі.

Відділ 92 “Булава” (командир старший булавний “Орленко”) влітку 1946 р. здійснив рейд до Польщі (чисельність 65 осіб), де

¹⁷⁸⁷ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 398. Т. 1. Арк. 143; Літопис Української Повстанської Армії. Т. 33: Тактичний відтинок УПА 26-ий “Лемко” : Лемківщина і Перемищина (Документи і матеріали) / [ред.-кол. Петро Потічний, Іван Лико]. Торонто – Львів : Літопис УПА, 2001. С. 156, 453; ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 398. Т. 1. Арк. 142.

¹⁷⁸⁸ Літопис Української Повстанської Армії. Т. 33: Тактичний відтинок УПА 26-ий “Лемко” : Лемківщина і Перемищина (Документи і матеріали) / ред.-кол. Петро Потічний, Іван Лико. Торонто – Львів : Літопис УПА, 2001. С. 237.

¹⁷⁸⁹ Літопис Української Повстанської Армії. Т. 3: Чорний ліс : видання команди Станіславівського тактичного відтинка УПА 1947–1948 роки. Передрук підпільного журналу УПА (1947–1948) / відп. ред. Є. Штендера, співред. П. Потічний. Торонто : Літопис УПА, 1978. Кн. 1. С. 55.

¹⁷⁹⁰ Літопис Української Повстанської Армії. Т. 33 : Тактичний відтинок УПА 26-ий “Лемко” : Лемківщина і Перемищина (Документи і матеріали) / ред.-кол. Петро Потічний, Іван Лико. Торонто – Львів : Літопис УПА, 2001. С. 613.

¹⁷⁹¹ Пограничные войска СССР 1945–1950. Сборник документов и материалов / ред. издат. А. Г. Синельников. Москва : Наука, 1975. С. 327; ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 7. Спр. 221. Арк. 66.

провів низку успішних боїв і 12.05.1947 р. повернувся назад в УРСР та діяв до весни 1948 р.¹⁷⁹². 16 червня 1946 р. відділи 92 і 93 повернулися в ТВ 24, де відділ 93 розформували, а відділ 92 в серпні 1946 р. повернувся до Польщі. У 1947 р. в зв'язку з проведенням операції “Вісла” і завершенням виселення українців із Закерзоння відділи УПА змушені були покинути цю територію. Відповідно кілька з них перемістилися на захід – до Німеччини, а сотні Василя Шишканинця-“Біра”, Лонгина Колата-“Стаха”, Степана Стебельського-“Хріна” та рештки інших підрозділів групами перейшли на терен Дрогобицької області. Найбільша група – 120 осіб – 30 червня 1947 р. прорвалася на Дрогобиччину, де рейдувала до серпня 1947 р. аж до об'єднання з місцевими підрозділами¹⁷⁹³. Впродовж 1947–1948 рр., за підрахунками чекістів, із території Польщі перейшло 11 груп, у яких перебували 366 осіб.

Траплялися і переходи на територію Румунії. Так, у своїх зізнаннях П. Мельник-“Хмара” говорив, що 1945 р. на територію Румунії переходив відділ Юліана Матвіїва-“Недобитого”, відтак у 1946 р. “Недобитий” відправив туди своїх охоронців “Твердого” і “Вільху”. Крім того, у 1948 р. Назарій Данилюк-“Перебийніс” відбував на територію Румунії¹⁷⁹⁴. Однак за браком місця зупинимося на останньому, на нашу думку, знаковому як з огляду на час, так і масштаби проведення. Провідник Коломийського окружного проводу ОУН дав завдання Н. Данилюкові-“Перебийносу” піти в Румунію, провести розвідку, встановити контакти з місцевим населенням, знайти довірених людей для зв'язку із закордоном. Отримане завдання Назарій Данилюк-“Перебийніс”, Петро Мельник-“Хмара” і Василь Білінчук-“Сибіряк” виконали, перейшовши в Румунію у липні 1948 р. та одразу повернувшись через гору Капилаш на територію Станіславської області. Уже навесні 1949 р. командир ТВ 21 “Гуцульщина” Петро Мельник-“Хмара” отримав від референта пропаганди Карпатського крайового проводу ОУН С. Слободяна-“Єфрема” через окружного провідника Григорія Легкого-“Бориса” завдання підготувати необхідну кількість людей, спорядити їх всім необхідним і взяти перекладачем “Перебийноса”, а тоді перейти на територію Румунії, де поширити пропагандивні листівки, активізувати місцевих націоналістів, встановити зв'язок із

¹⁷⁹² Літопис Української Повстанської Армії. Т. 18 : Група УПА “Говерля”. Документи, звіти та офіційні публікації / упоряд. Петро Содоль. Торонто : Літопис УПА, 1990. Кн. 1. С. 213–214.

¹⁷⁹³ Пограничные войска СССР 1945–1950. Сборник документов и материалов / ред. издат. А. Г. Синельников. Москва : Наука, 1975. С. 340–341.

¹⁷⁹⁴ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 108 (1954). Спр. 2. Т. 1. Арк. 290–291.

підпільниками “Залізної гвардії”, а також завербувати утримувачів пунктів зв’язку для відправлення кур’єрів через Румунію до Югославії¹⁷⁹⁵. Виконуючи завдання, “Хмара” підготував групу, забезпечену приблизно трьома мішками листівок румунською мовою із закликами від українського підпілля до румунських селян, солдатів й офіцерів. Після цього повстанці 22 червня 1949 р. відбули у рейд¹⁷⁹⁶. У ніч з 23 на 24 червня 1949 р. група “Хмари” у складі 14 осіб перейшла держаний кордон на територію Румунії, де вдалося відвідати понад десять сіл. У цих селах Н. Данилюк-“Перебийніс” проводив мітинги, виступав перед румунським населенням, поширював листівки, при цьому все робилося румунською мовою. На території Румунії відділ перебував впродовж 17 днів, після чого знову перейшли кордон і прибув у Станіславську область¹⁷⁹⁷. Населення приймало добре, надавало, зокрема, допомогу продуктами харчування¹⁷⁹⁸.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте особливості зміни тактики і стратегії українського визвольного руху.
2. Висвітліть засади реалізації тактичних схем “Дажбог”, “Олег”, “Орлик”.
3. Охарактеризуйте етнонаціональну політику ОУН.
4. Покажіть політику українських націоналістів щодо вихідців з Центральної та Східної України.
5. Окресліть завершальний етап збройної боротьби ОУН і УПА.

ЛІТЕРАТУРА

1. Деревінський В. Ставлення ОУН (б) і УПА до сусідніх народів та національних меншин. Київ : Інститут історії України НАН України, 2006. 149 с.
2. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз : у двох книгах. Київ : Либідь; Військо України, 1994. Кн. 1. 432 с.
3. Ільницький В. Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945–1954) : монографія. / Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України; Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. Дрогобич : Посвіт, 2016. 696 с.

¹⁷⁹⁵ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 47. Арк. 214; Ф. 2-Н. Оп. 99 (1954). Спр. 8. Т. 3. Арк. 243; Легкий П. Лицар нескореної України. Розповідь про неситного провідника Коломийського окружного проводу ОУН-УПА Бориса-Григорія Легкого. Тернопіль : Джура, 2010. С. 118 – 119.

¹⁷⁹⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 47. Арк. 215; Ф. 2-Н. Оп. 108 (1954). Спр. 2. Т. 1. Арк. 286.

¹⁷⁹⁷ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 108 (1954). Спр. 2. Т. 1. Арк. 284; Т. 3. Арк. 88–89; Манзуренко В., Гуменюк В. Рейд УПА в Румунію 1949 р. . Львів ; Рівне : Однострій, 2007. 56 с.

¹⁷⁹⁸ ГДА СБУ. Ф. 2-Н. Оп. 108 (1954). Спр. 2. Т. 1. Арк. 287, 289; Оп. 99 (1954). Спр. 8. Т. 3. Арк. 243–244.

4. Кентій А. Українська повстанська армія в 1944–1945 рр. Київ : Інститут історії України НАН України, 1999. 220 с.
5. Киричук Ю. Український національний рух 40–50-х років ХХ століття : ідеологія та практика. Львів : Добра справа, 2003. 464 с.
6. Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історичні нариси / за ред. С. Кульчицького. Київ : Інститут історії України НАН України, 2005. 496 с.
7. Патриляк І. “Встань і борись! Слухай і вір...”: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960 рр.) : монографія. Львів : Часопис, 2012. 592 с.
8. Русначенко А. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках. Київ : Університетське видавництво “Пульсари”, 2002. 519 с.

ВИБРАНА БІБЛІОГРАФІЯ

І. ОПУБЛІКОВАНІ ДЖЕРЕЛА

1. АБН в світлі постанов Конференцій та інших матеріалів з діяльності 1941–1956 рр. [Б.м.] : Вид. ЗЧ ОУН, 1956. 368 с.
2. Бандера С. Перспективи Української Революції : репринтне вид. Дрогобич : Видавнича фірма «Відродження», 1998. 656 с.
3. Без права на реабілітацію. Сборник публикаций и документов, раскрывающих антинародную фашистскую сущность украинского национализма и его апологетов : в 2-х книгах. Издание второе, исправленное и дополненное / сост. и соавторы : Александр Войцеховский, Жорж Дыгас, Георгий Ткаченко. Киев, 2006. Книга 1. 385 с.
4. Без права на реабілітацію. Сборник публикаций и документов, раскрывающих антинародную фашистскую сущность украинского национализма и его апологетов : в 2-х книгах. Издание второе, исправленное и дополненное / составители и соавторы: Александр Войцеховский, Жорж Дыгас, Георгий Ткаченко. Киев, 2006. Книга II. 300 с.
5. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. Суспільно-політичний та історичний аналіз : у двох книгах. Київ : Либідь; Військо України, 1994. Книга друга. Документи та матеріали. 688 с.
6. Відновлення Української держави в 1941 році. Нові документи і матеріали. Київ : Українська видавнича спілка, 2001. 198 с.
7. Депортації: Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади : у трьох томах / упоряд. Юрій Сливка. Львів : Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України, 1996. Т. 1. 1939–1945 рр. 750 с.
8. Депортації: Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. *Документи, матеріали, спогади* : у трьох томах / упоряд. Юрій Сливка. Львів : Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України, 1998. Т. 2. 1946–1947 рр. 540 с.
9. Дяків-Горновий Осип. Ідея і чин. Повна збірка творів. Нью-Йорк – Торонто – Мюнхен : Товариство колишніх вояків УПА, 1968. 408 с.
10. Ленкавський С. Український націоналізм / за ред. Олександра Сича. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2003. Том 2. Твори. 524 с.
11. Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи радянських органів державної безпеки. Київ : ПП Сергійчук М.І., 2006. Т. 1. 920 с.
12. Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи радянських органів державної безпеки. Київ : ПП Сергійчук М.І., 2006. Т. 1. 804 с.
13. Літопис нескореної України : документи, матеріали, спогади / підготували Ярослав Лялька, Петро Максимчук, Іван Патер та ін. ; авт. передмови Ярослав Лялька, Роман Бачинський. Львів : Просвіта, 1993. Книга 1. 800 с.
14. Літопис нескореної України : документи, матеріали, спогади. / підготували Ярослав Лялька, Роман Коритко, Мирон Онишкевич та ін. ; авт. передмови Ярослав Лялька. Львів : Галицька видавнича спілка, 1997. Книга 2. 664 с.
15. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 8: Українська Головна Визвольна Рада : документи, офіційні публікації, матеріали / ред.-кол. Євген Штендера, Петро Потічний. Торонто : Видавництво «Літопис УПА», 1980. Книга перша: 1944–1945. 320 с.
16. Літопис Української Повстанської Армії. Том 9: Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали / ред.-кол. Євген Штендера, Петро Потічний. Книга друга : 1946–1948. Торонто : Видавництво «Літопис УПА», 1982.. 520 с.
17. Літопис Української Повстанської Армії. Том 10: Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали / ред.-кол. Євген Штендера, Петро Потічний. Книга третя: 1949–1952. Торонто : Видавництво «Літопис УПА», 1984. 424 с.

18. Літопис Української Повстанської Армії Т. 16: Підпільні журнали закерзонської України 1945–1947 / ред. Петро Потічний. Торонто : Видавництво «Літопис УПА», 1987. 608 с.
19. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 18: Група УПА «Говерля. / упоряд. Петро Содоль. Торонто : Видавництво «Літопис УПА», 1990. Кн. 1: Документи, звіти та офіційні публікації. 328 с.
20. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 19: Група УПА «Говерля». Спомини, статті та видання історично-мемуарного характеру / упоряд. Петро Содоль. Торонто – Львів : Видавництво «Літопис УПА», 1992. Кн. 2. 360 с.
21. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 24: Ідея і чин: Орган Проводу ОУН, 1942–1946. / ред.-кол. Юрій Маївський, Євген Штендера. Торонто; Львів : Видавництво «Літопис УПА», 1996. 342 с.
22. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 26: Українська Головна Визвольна Рада./ ред. Петро Потічний. Торонто; Львів : Видавництво «Літопис УПА», 2001 Книга 4: Документи і спогади. 658 с.
23. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 41: Кирило Осьмак – Президент Української Головної Визвольної Ради (Документи і матеріали) / ред. Наталія Осьмак, Петро Потічний. Торонто; Львів : Видавництво «Літопис УПА», 2004. 880 с.
24. Літопис Української Повстанської Армії. [Том 45: Генерал Роман Шухевич – «Тарас Чупринка» Головний Командир УПА](#) / ред. Петро Потічний, Микола Посівнич. Торонто; Львів : Видавництво «Літопис УПА», 2007. 572 с.
25. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 1: Видання Головного Командування УПА / упоряд. Олександр Вовк, Василь Галаса, Юрій Черченко. Київ ; Торонто : [б.в.], 1995. 482 с.
26. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943–1944. Документи і матеріали / упоряд. Олександр Вовк, Іван Павленко. Київ ; Торонто : [б.в.], 1999. 724 с.
27. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 3: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля : директивні документи ЦК Компартії України. 1943–1959 / упоряд. Олександр Вовк, Іван Павленко, Юрій Черченко. Київ ; Торонто : [б.в.], 2001. 650 с.
28. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 4: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1943–1959) / упоряд. Анатолій Кентій, Володимир Лозицький, Ірина Павленко. Київ ; Торонто : [б.в.], 2002. Книга перша: 1943–1945. 596 с.
29. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 5: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1943–1959) / упоряд. Анатолій Кентій, Володимир Лозицький, Ірина Павленко. Київ ; Торонто : [б.в.], 2002. Книга друга: 1946–1947. 572 с.
30. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. [6: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП\(б\)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ \(1943–1959\) / упоряд. Анатолій Кентій, Володимир Лозицький, Ірина Павленко, Катерина Абрамова.](#) Київ ; Торонто : [б.в.], 2003. Книга третя: 1973. 523 с.
31. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. [7: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП\(б\)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ \(1943–1959\) / упоряд. Михайло Деркач, Анатолій Кентій, Володимир Лозицький, Ірина Павленко.](#) Київ ; Торонто : [б.в.], 2003. Книга четверта: 1949–1959. 716 с.
32. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля. / упоряд. Олександр Вовк, Сергій Кокін ; редак. Олександр Вовк. Київ ; Торонто : [б.в.], 2006. 1944–1946. Документи і матеріали. 1448 с.
33. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 9: Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих

радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА / упоряд. Олександр Іщук, Сергій Кокін. Київ ; Торонто : [б.в.], 2007. 1944–1945. 912 с.

34. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. [10: Життя і боротьба генерала «Тараса Чупринки» \(1907–1950\). Документи і матеріали](#) / упоряд. Сергій Богунов, Віктор Даниленко, Анатолій Кентій, Сергій Кокін, Володимир Лозицький, Микола Посівнич. Київ ; Торонто : [б.в.], 2007. 832 с.

35. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 11: Мережа ОУН(б) і запілля УПА на території ВО «Заграва», «Турів», «Богун» (серпень 1942 – грудень 1943 рр.). Документи / упоряд. Володимир Ковальчук. Київ ; Торонто: [б.в.], 2007. 848 с.

36. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. [12: Воєнна округа УПА «Буг»: Документи і матеріали. 1943–1952 / упоряд. Володимир Мороз, Олександр Вовк. Книга 1.](#) Київ ; Торонто: [б.в.], 2009. 800 с.

37. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. [13: Воєнна округа УПА «Буг»: Документи і матеріали. 1943–1952 / упоряд. Володимир Мороз, Олександр Вовк. Книга 2.](#) Київ ; Торонто : [б.в.], 2009. 1232 с.

38. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. [14 : УПА і запілля на ПЗУЗ. 1943–1955. Нові документи / упоряд. Володимир Ковальчук, Ігор Марчук.](#) Київ ; Торонто : [б.в.], 2010. 640 с.

39. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. [15: Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного піпілья: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1945–1954 / упоряд. С. Власенко, С. Кокін, В. Лозицький.](#) Київ ; Торонто : [б.в.], 2011. Книга 2. 840 с.

40. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. [16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / упоряд. Володимир Ковальчук, Валерій Огороднік.](#) Київ ; Торонто : [б.в.], 2011. 1024 с.

41. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. [17: Осип Дяків-«Горновий». Документи і матеріали / упоряд. Володимир Мороз.](#) Київ ; Торонто : [б.в.], 2011. 1016 с.

42. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. [18: Діяльність ОУН та УПА на території Центрально-Східної та Південної України / упоряд. Олександр Пагіря, Володимир Іванченко.](#) Київ ; Торонто : [б.в.], 2011. 1160 с.

43. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. [19 : Підпілля ОУН на Буковині : Документи і матеріали. 1943–1951 / упоряд. Дмитро Проданик.](#) Київ ; Торонто : [б.в.], 2012. 840 с.

44. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. [20: Воєнна округа УПА «Лисоня». 1943–1952. Документи і матеріали / упоряд. Сергій Волянук.](#) Київ ; Торонто : [б.в.], 2012. 848 с.

45. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. [21 : Ярослав Старух. Документи і матеріали / упоряд. Володимир Мороз.](#) Київ ; Торонто : [б.в.], 2012. 1008 с.

46. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. [22: Станиславівська округа ОУН: документи і матеріали 1945–1951 / упоряд. Дмитро Проданик, Степан Лесів.](#) Київ ; Торонто : [б.в.], 2013. 1376 с.

47. НКВД-МВД ССРСР в боротьбі з бандитизмом і вооруженим націоналістическим підпольем на Западній Україні, в Западній Беларусії і Прибалтиці (1939–1956): збірник документів / автори: Владимирцев Н.И., Кокурин А.И. Москва : Объединенная редакция МВД России, 2008. 640 с.

48. ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 192–1955. [Б.м.] : Видання Закордонних частин ОУН, 1955. 372 с.

49. ОУН в 1941 році. Документи : в 2-х частинах / упоряд. О. Веселова, О. Лисенко, І. Патриляк, В. Сергійчук ; відп. ред. С. Кульчицький. Київ : Інститут історії України НАН України, 2006. Частина 1. 336 с.

50. ОУН в 1941 році. Документи : в 2-х частинах / упоряд. О. Веселова, О. Лисенко, І. Патриляк, В. Сергійчук ; відп.ред. С. Кульчицький. Київ : Інститут історії України НАН України, 2006. Частина 2. 337 603 с.
51. ОУН і УПА в 1943 році. Документи / упоряд. О. Веселова, В. Дзьобак, М. Дубик, В. Сергійчук; відп.ред. С. Кульчицький. Київ : Інститут історії України НАН України, 2008. 347 с.
52. ОУН і УПА в 1943 році. Документи / упоряд. О. Веселова, В. Дзьобак, М. Дубик, В. Сергійчук ; відп.ред. С. Кульчицький. Київ : Інститут історії України НАН України, 2008. 347 с.
53. ОУН і УПА в 1944 році. Документи : в 2 ч. / упоряд. О. Веселова, С. Кокін, О. Лисенко, В. Сергійчук; відп. ред. С. Кульчицький. Київ : Інститут історії України НАН України, 2009. Ч. 1. 292 с.
54. ОУН і УПА в 1944 році. Документи : в 2 ч. / упоряд. О. Веселова, С. Кокін, О. Лисенко, В. Сергійчук; відп. ред. С. Кульчицький. Київ : Інститут історії України НАН України, 2009. Ч. 2. 256 с.
55. Польсько-українські стосунки в 1942–1947 роках у документах ОУН та УПА : у 2 т. / відп. ред. та упоряд. В. В'ятрович. Львів : Центр досліджень визвольного руху, 2011. Т. 1. 792 с.
56. Польсько-українські стосунки в 1942–1947 роках у документах ОУН та УПА : у 2 т. / відп. ред. та упоряд. В. В'ятрович. Львів : Центр досліджень визвольного руху, 2011. Т. 2. 576 с.
57. Радянські органи державної безпеки у 1939 – червні 1941 р. / упоряд. В. Даниленко, С. Кокін. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 1312 с.
58. Ремесло повстанця. *Збірник праць підполковника УПА Степана Фрасуляка-«Хмеля»* / ред. і упоряд. Р. Забілий. Львів : Центр досліджень визвольного руху, 2007. 424 с.
59. Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940–1950). Київ : ПП Сергійчук М.І., 2007. Т. 1. 640 с.
60. Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940–1950). Київ : ПП Сергійчук М.І., 2007. Т. 2. 584 с.
61. Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр. Нові документи і матеріали. Київ : Дніпро, 1998. 944 с.
62. Сергійчук В. Український здвиг: Волинь. 1939–1955 рр. Київ : Українська Видавнича Спілка, 2005. 840 с.
63. Сергійчук В. Український здвиг: Закерзоння. 1939–1947 рр. Київ : Українська Видавнича Спілка, 2004. 836 с.
64. Сергійчук В. Український здвиг: Наддніпрянщина. 1941–1955 рр. Київ : Українська Видавнича Спілка, 2005. 836 с.
65. Сергійчук В. Український здвиг: Поділля. 1939–1955 рр. Київ : Українська Видавнича Спілка, 2005. 840 с.
66. Сергійчук В. Український здвиг: Прикарпаття. 1939–1955 рр. Київ : Українська Видавнича Спілка, 2005. 840 с.
67. «... Создают невыносимые условия для врага и сех его пособников...». Красные партизаны Украины, 1941–1944: малоизченные страницы истории. Документы и материалы / авт.-сост.: А. Гогун, А. Кентий. Київ : Украинский издательский союз, 2006. 430 с.
68. Степан Бандера у документах радянських органів державної безпеки (1939–1959). Київ : ПП Сергійчук М.І., 2009. Т. 1. 680 с.
69. Степан Бандера у документах радянських органів державної безпеки (1939–1959). Київ : ПП Сергійчук М.І., 2009. Т. 2. 640 с.
70. Степан Бандера у документах радянських органів державної безпеки (1939–1959). Київ : ПП Сергійчук М.І., 2009. Т. 3. 648 с.
71. УГВР в світлі постанов Великого Збору та інших документів з діяльності 1944–1951 рр. [Б.м.] : Видання Закордонних частин ОУН, 1956. 356 с.

72. Українська головна визвольна рада / упор. Петро Потічний, Микола Посівнич. Торонто ; Львів : Видавництво «Літопис УПА», 2009. Літопис УПА. Серія «Події і люди». Кн. 7. 128 с.
73. Український націоналізм : Антологія / упоряд. Віктор Рог. Київ : Українська видавнича спілка ім. Юрія Липи, 2009. Т. 1. 384 с.
74. Український національно-визвольний рух на Прикарпаття в ХХ столітті. Документи і матеріали / відп. ред. проф. Микола Кугутяк. Івано-Франківськ : КПФ «ЛІК», 2009. Том. 2. Книга 1 (1939–1945). 600 с.
75. Український національно-визвольний рух на Прикарпаття в ХХ столітті. Документи і матеріали / відп. ред. проф. Микола Кугутяк. Івано-Франківськ : КПФ «ЛІК», 2010. Том. 2. Книга 2 (1945–1946). 696 с.
76. Український національно-визвольний рух на Прикарпаття в ХХ столітті. Документи і матеріали / відп. ред. проф. Микола Кугутяк. Івано-Франківськ : КПФ «ЛІК», 2011. Том. 2. Книга 3 (1947–1957). 768 с.
77. УПА в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу 1942–1950 рр. [Б.м.] : Видання Закордонних частин ОУН, 1957. Ч. 1. 452 с.
78. УПА в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу 1942–1950 рр. Бойові дії УПА за 1943–1950 рр. [Б.м.] : Видання Закордонних частин ОУН, 1960. Ч. 2. 444 с.
79. Хмель С.Ф. Українська партизанка. [Б.м.] : Видання Закордонних частин ОУН, 1959. 274 с.
80. 65-та річниця проголошення Акту відновлення Української Держави 30 червня 1941 року : збірник матеріалів і документів. Київ : Українська видавнича спілка, 2006. 136 с.

II. ІСТОРИКО-МЕМУАРНА ЛІТЕРАТУРА

81. Андрусак М. Брати грому. Коломия : Вік, 2005. 832 с.
82. Борис М. Нескорена Долинщина. Літопис визвольних змагань. Мартирологи, біографії, спогади, документи, фотографії. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2002. 700 с.
83. Вишневський О. Минуле – пережите і побачене (спогади на схилі літ – від першої особи). Дрогобич : ПП «Швидкодрук», 2011. 122 с.
84. Гошко М. П. Моє рідне селище Дашава. Історичний нарис. [Б.м.], 2006. 210 с.
85. «Грім» полковник УПА Микола Твердохліб. Спогади і матеріали / упор. Грицьків Р. *Літопис УПА. Серія «Події і люди»*. Торонто – Львів : Видавництво «Літопис УПА», 2008. 128 с.
86. Гриник М. Село Медвежа. Для Пам'яті поколінь. Дрогобич : Коло, 2004. 143 с.
87. Гром Г. Нагуєвичі. Дрогобич : ВФ «Відродження», 2002. 288 с.
88. Грушак Б.І. В борні за волю України. Дрогобич : Посвіт, 2007. 200 с.
89. Гуцило Б. Воскресла Бренів. Пам'ять у світі. Дрогобич : Коло, 2002. 362 с.
90. Данилишин О. Дзвони пам'яті. Штрихи національно-визвольної боротьби Жидачівщини 1939–1950-ті рр. Ужгород : Видавництво «Тірані», 2007. 384 с.
91. Данилишин О.М. Дзвони пам'яті. Штрихи національно-визвольної боротьби Жидачівщини 1939–1950-ті рр. Друге видання, доповнене і перероблене. Львів : Астролябія, 2007. 448 с.
92. Данилишин О. Повстанськими стежками Жидачівщини. Підрозділи, бої, бункери, криївки... Дрогобич : Коло, 2012. 514 с.
93. Данів З. Історія села Крушельниці. Львів : Літопис, 1999. 224 с.
94. Джуряк М.П. ОУН і УПА на Буковині: спогади, свідчення і матеріали про визвольну боротьбу. Чернівці : Золоті литаври, 2010. Книга І. Путильський район. 844 с.
95. Довганич О.Д. До Бузулука – через табори ГУЛАГу: з історії засудження, покарання та бойового шляху закарпатських втікачів у СРСР в 1939–1941 рр. Ужгород : Гражда, 2009. 268 с.
96. Зачко О. Спогади з минулого. Дрогобич : Коло, 2007. 240 с.

97. «Здобудеш... або загинеш...» (Спогади ветеранів ОУН-УПА та наукові статті про національно-визвольну боротьбу в 1940–1950-х рр. на Дрогобиччині) / упоряд. Юрій Кишакевич. Дрогобич : НВЦ «Каменярь»ДДПУ, 2003. 172 с.
98. «Здобудеш... або загинеш...» (Спогади ветеранів ОУН-УПА про національно-визвольну боротьбу в 1940–1950-х рр. на Дрогобиччині). Книга 2 / упоряд. Юрій Кишакевич, Микола Галів. Дрогобич : Ред.-вид. відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2007. 190 с.
99. Зілінський В.В борні за Україну (Мостищина). Дрогобич : Видавнича фірма «Відродження», 2006. 752 с.
100. Іванцюра І. Доброгостів : історико-географічний мемуарний нарис. Дрогобич : Коло, 2001. 212 с.
101. Історія села Добряни. Львів, 2001. 166 с.
102. Николин І. Історія Олексич. Львів : ЗУРЦ, 1997. 146 с.
103. Партизанськими дорогами з командиром «Залізником» / упоряд. Ігор Гнаткевич. Дрогобич : ВФ «Відродження», 1997. 156 с.
104. Порендовський В.І. У кігтях СТЕПЛАГУ: Кенгір 1949–1954 : спогади. Львів : Сполом, 2005. 270 с.
105. Проць Б. Бережниця : історико-краєзнавчий нарис. Самбір : Видавництво «ПП Ригус А.М.», 2003. 120 с.
106. Проць Б. Книга пам'яті Кульчиць : історико-краєзнавчий нарис. Самбір : «ПП Ригус А.М.», 2001. 210 с.
107. Проць Б. Книга пам'яті Ралівки : історико-краєзнавчий нарис. Самбір : Самбірська міська друкарня, 2006. 140 с.
108. Проць Б. Книга пам'яті Самбора : краєзнавчий нарис. Самбір : Самбірська міська друкарня, 2009. 312 с.
109. Проць Б. Кружики – село над Дністром : краєзнавчий нарис. Івано-Франківськ : ЛІК, 2000. 112 с.
110. Проць Б. Самбірщина і самбірчани : історико-краєзнавчий нарис. Самбір : Самбірська міська друкарня, 2008. 316 с.
111. Сав'юк П. Моршин – село, Моршин – місто-курорт. Стрий : «Щедрик», 2009. 222 с.
112. Струк В., Струк С. Історія села Любинці : нарис. Любинці, 2004. 219 с.
113. Шандрович З. В боях за волю України. Львів : ТзОВ «Леопрінт», 2002. Кн. 1. 460 с.
114. Шандрович З. В боях за волю України. Самбір : Видавництво «ПП Ригус А.М.», 2006. Кн. 2. 474 с.
115. Шевчик М.Г. Село Містковичі у спогадах. Львів : НВФ «Українські технології», 2010. 130 с.
116. Шлях горіння. Спогади ветеранів ОУН і УПА про національно-визвольну боротьбу в 1940–1950-х рр. / упоряд. Микола Галів, Василь Ільницький. Дрогобич : Посвіт, 2008. 520 с.
117. Щеглюк В.Р. «...Як роса на сонці» : політичний роман-хроніка, написаний на основі спогадів колишнього діяча ОУН-УПА Л.С. Павлишина. Львів : УПІ ім. Ів. Федорова; Фенікс Лтд, 1992. 159 с.

III. МОНОГРАФІЇ, СТАТТІ ТА ПУБЛІЦИСТИЧНІ ВИДАННЯ

118. Андрощук М. Записки повстанця / Микола Андрощук-«Вороний»; ред. Ігор Марчук. Торонто; Львів : Видавництво «Літопис УПА», 2011. *Літопис УПА. Серія «Події і люди»*. Кн. 13. 128 с.
119. Андрусяк Є. Спогад. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2002. 128 с.
120. Андрусяк М. Командири відділів 21-го (Коломийського) тактичного відтинку УПА «Гуцульщина» : історико-біографічне дослідження. Коломия : Вік, 2005. 80 с.
121. Андрухів І., Гаврилюк С. Тисмениця. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2002. 486 с.

122. Андрухів І., Француз А. Станіславщина: двадцять буремних літ (1939– 1959). Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Рівне – Івано-Франківськ : Видавнича фірма «Гая», 2001. 335 с.
123. Андрухів І.О., Француз А.Й. Правда історії. Станіславщина в умовах терору і репресій: 1939–1959 рр.: історико-правовий аспект. Документи і матеріали. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2008. 448 с.
124. Антонюк Я. Діяльність служби безпеки ОУН : історико-краєзнавче видання. Луцьк : Волинська книга, 2007. 176 с.
125. Арсенич П. Діяльність УПА та збройного підпілля ОУН на Прикарпатті (до 65-річчя створення УПА). Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2007. 216 с.
126. Безносюк О. Винищувальні батальйони в боротьбі проти збройних формувань ОУН і УПА на теренах Станіславщини в 1944–1945 рр. *Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-освітній краєзнавчий часопис*. Івано-Франківськ, 2008. № 14. С. 364–370.
127. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: у двох книгах. Київ : Либідь; Військо України, 1994. Книга перша. 432 с.
128. Боляновський А. Дивізія «Галичина». Історія. Львів, 2000. 528 с.
129. Боляновський А. Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939–1945). Львівський національний університет імені Івана Франка ; Канадський інститут українських студій Альбертського університету. Львів, 2003. 686 с.
130. Бофони: грошові документи ОУН і УПА / авт.-упоряд. Олег Клименко ; за ред. Володимира Даниленка. Київ : Університет банківської справи Національного банку України, 2008. 192 с.
131. В'ятрович В. Рейди УПА теренами Чехословаччини. Торонто – Львів : Видавництво Літопису УПА, 2001. 204 с.
132. Вегеш М.М., Делеган М.В., Довганич О.Д. та ін. Вони боронили Карпатську Україну : нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських Українців. Ужгород : Карпати, 2002. 709 с.
133. Веденеев Д. Одиссея Василя Кука. Военно-политический портрет последнего командующего УПА. Київ : К.І.С., 2007. 208 с.
134. Веденеев Д., Биструхін Г. «Повстанська розвідка діє точно й відважно...». Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення Організації українських націоналістів та Української повстанської армії. 1940–1950-ті рр. : монографія. Київ : К.І.С., 2006. 568 с.
135. Веденеев Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945–1980-ті рр. : монографія. Київ : К.І.С., 2007. 568 с.
136. Гайда Ю., Шуптар В. Турківщина: історія населених пунктів : монографічний опис. Ужгород : Патент, 2002. 608 с.
137. Гнеп М.І. Заставнівщина. Історичні нариси. Чернівці : Видавництво «Золоті летаври», 2007. 176 с.
138. Голинський В. Рудки. Дрогобич : Коло, 2010. 166 с.
139. Городенщина : історико-мемуарний збірник / гол. ред. Никифорук В. ; ред. кол. Марунчак М., Роїк Ю. та ін. Нью-Йорк – Вінніпег – Городенка : Видавничо-поліграфічне товариство «Вік», 2002. Другий том. 788 с.
140. Грабовецький В. Історія Калуса. Дрогобич, 1997. 223 с.
141. Гривул Т. До питання конфлікту в ОУН 1940–1941 рр. *Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху*. Львів : Вид-во «МС», 2003. Збірник 3 «До 75-ліття Організації Українських Націоналістів». С. 160–171.
142. Дем'ян Г. Повстанський рух ОУН і УПА в 1940–1960-х. *Сколівщина*. Львів, 1996. С. 136–196.

143. Деревінський В. Ставлення ОУН (б) і УПА до сусідніх народів та національних меншин. Київ : Інститут історії України НАН України, 2006. 149 с.
144. Дзьобак В. Конфлікти в ОУН (б) і їх вплив на український Рух Опору (1941–1944 рр.). Київ : Видавничий дім «Інфоцентр», 2005. 266 с.
145. Діяльність Служби безпеки ОУН на Дрогобиччині: документи і матеріали (1944–1951) : посібник / упорядники В. Ільницький, М. Галів ; передмова – В. Ільницький, примітки – М. Галів. Дрогобич : ПП «Швидкодрук», 2009. Кн. 1. 264 с.
146. Дмитерко О. Організація усної пропаганди ОУН і УПА (1944–1950-і рр.). *Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей Волинського державного університету*. 2002. Вип. 7. С. 27–32.
147. Дрогобиччина – земля Івана Франка : збірник географічних, історичних та етнографічно-побутових і мемуарних матеріалів. / гол. ред.-кол. Лука Луців. Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1978. Т. 2. 246 с.
148. Дрогобиччина – земля Івана Франка : збірник географічних, історичних та етнографічно-побутових і мемуарних матеріалів. Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1986. Т. 3. С. 439–444.
149. Дрогобиччина – земля Івана Франка / гол. ред.-кол. Лука Луців. Дрогобич : Бескид, 1993. Том 1. 857 с.
150. Дрогобиччина – земля Івана Франка. / упоряд. Михайло Шалата. Дрогобич : Видавнича фірма «Відродження», 1997. Том 4. 776 с.
151. Друга світова війна в історичній пам'яті України (за матеріалами Українського інституту національної пам'яті) / упоряд.: Л. Герасименко, Р. Пилявець. Київ ; Ніжин : Видавець ПП Лисенко М.М., 2010. 247 с.
152. Єфименко В. Кадровий склад спеціального підрозділу ОУН (Б): спроба аналізу. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. Науково-документальний журнал*. 1999. № 1/2 (10/11). С. 443–456.
153. Єфименко В. Організація діяльності спецпідрозділу ОУН(Б) на західноукраїнських землях після Другої світової війни. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. Науково-документальний журнал*. 2001. № 2 (17). С. 502–519.
154. Єфименко В. Тактика і методи роботи працівників спеціального підрозділу ОУН(Б). *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. Науково-документальний журнал*. 2000. № 2/4 (13/15). С. 504–514.
155. Жилюк В.М. Діяльність ОУН та УПА на Житомирщині у 1941–1955 рр. : монографія. Рівне : Волинські обереги, 2008. 308 с.
156. Ідзьо В.С. Господарська діяльність ОУН за свідченнями окружного Провідника господарки Дмитра Богуша-«Економа». Львів : Сполом, 2008. 48 с.
157. Ільницький В. Антиповстанська боротьба радянської адміністрації у Карпатському краї ОУН (1945–1950-і рр.): ідеологічний аспект. *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка* / редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, І. Зимомря. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Вип. 39. Том 1. С. 23–32.
158. Ільницький В. Антирадянська підпільна діяльність на теренах Дрогобицької області у початковий період “хрущовської відлиги” (1955–1957 рр.). *Проблеми гуманітарних наук : Наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка* / ред.-кол. Т. Біленко (головний редактор), Р. Попп, С. Макаруч та ін. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2010. Випуск двадцять шостий. Історія. С. 172–182.
159. Ільницький В. Біографічний довідник керівного складу Управлінь НКДБ-МДБ Дрогобицької, Закарпатської, Станіславської, Чернівецької областей УРСР (1944–1950). Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 282 с.

160. Ільницький В. Бойова діяльність націоналістично-го підпілля у Карпатському краї ОУН (1945–1954). *Сумський історико-архівний журнал: науковий журнал з історії та архівознавства України*. Суми : Сумський державний педагогічний університет ім. А.С.Макаренка. № XXIX. С. 69–77.

161. Ільницький В. Боротьба ОУН та УПА проти виборчих кампаній до Верховних Рад СРСР (1946 р.) і УРСР (1947 р.) у Дрогобицькій області. *Український націоналізм: історія та ідеї : науковий збірник / за ред. О. Багана*. Дрогобич : Посвіт, 2009. Вип. I. С. 35–49.

162. Ільницький В. Боротьба радянської адміністрації проти українського визвольного руху у Карпатському краї ОУН засобами колективізації (1945–1952). *Східноєвропейський історичний вісник / головний редактор В. Ільницький*. Дрогобич : Посвіт, 2017. Вип. 5. С. 191–198.

163. Ільницький В. Боротьба радянської репресивно-каральної системи проти українського визвольного руху у Дрогобицькій області 1948–1949 рр. (за матеріалами Державного архіву Львівської області). *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. Луцьк, 2009. № 13. С. 224–31.

164. Ільницький В. Боротьба радянської репресивно-каральної системи проти українського визвольного руху (друга половина 1940-х – 1950-ті роки): особливості застосування агентурно-бойових груп. *Росія – Україна: зради, союзи, війни / відп. ред. М. Литвин*. Львів : «Астон», 2022. С. 546–569.

165. Ільницький В. Вибори до Верховних рад СРСР (1946 р., 1950 р.) і УРСР (1947 р., 1951 р.) як одна із форм радянізації у Карпатському краї ОУН. *Дрогобицький краєзнавчий збірник / ред. кол. Л. Тимошенко (голов. ред.), Л. Винар, Л. Войтович, Г. Гмітерек та ін.* Дрогобич : Коло, 2012. Вип. XVI. С. 361–383.

166. Ільницький В. Використання агентурно-бойових груп у Карпатському краї ОУН (1945–1954). *Ozbrojený protikomunistický odpor v krajinách strednej a východnej európy (1944–1953) / Zostavovateľ: Michal Šmigel*. Banská Bystrica : Belianum, 2019. С. 222–247.

167. Ільницький В. Використання вибухівки у протистоянні радянської репресивно-каральної системи із українським визвольним рухом (1944–1950-і рр.). *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, І. Зимомря*. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Вип. 43. Том 1. С. 12–25.

168. Ільницький В. Використання військово-патріотичного туризму як чинник збереження національної пам'яті. *Фундаментальні та прикладні дослідження: сучасні науково-практичні рішення і підходи : збірник матеріалів І-ї Міжнародної науково-практичної конференції / редактори-упорядники А. Душний, М. Махмудов, В. Ільницький, І. Зимомря*. Баку – Ужгород – Дрогобич : Посвіт, 2016. С. 252–254.

169. Ільницький В. Використання компрометаційних прийомів при ліквідації підпілля у Карпатському краї ОУН (1945–1954). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя : ЗНУ, 2014. Вип. 40. С. 158–162.

170. Ільницький В. Використання основних форм і методів конспірації у діяльності підпілля Карпатського краю ОУН. *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи : тези І-ї Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених (21–22 листопада 2013 р., м. Дрогобич) / редактори-упорядники В. Ільницький, А. Душний, І. Зимомря*. Дрогобич : Посвіт, 2013. С. 65–67.

171. Ільницький В. Використання підпільниками криївок у протистояннях із репресивно-каральною системою у Карпатському краї ОУН (1945–1954). *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / редактори-упорядники В. Ільницький, А. Душний, І. Зимомря*. Дрогобич : Посвіт, 2014. Вип. 8. С. 17–25.

172. Ільницький В. Використання радянськими карально-репресивними органами спецзасобів у боротьбі проти підпілля в Дрогобицькій окрузі (середина 40-х – перша

половина 50-х рр. ХХ ст.). *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. Луцьк, 2010. № 1. С. 100–106.

173. Ільницький В. Використання радянськими карально-репресивними органами спецзасобів у боротьбі проти визвольного руху у Карпатському краї ОУН (1945–1954). *Проблеми гуманітарних наук : наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка* / ред. кол. Н. Скотна (головний редактор), О. Петrenchко (редактор розділу) та ін. Дрогобич : Видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2014. Випуск тридцять четвертий. Історія. С. 76–86.

174. Ільницький В. Використання радянськими силовими органами агентурно-інформаційної мережі у боротьбі із підпіллям у Карпатському краї ОУН (1945–1954). *Східноєвропейський історичний вісник* / головний редактор В. Ільницький. Дрогобич : Посвіт, 2017. Вип. 3. С. 80–93.

175. Ільницький В. Використання радянськими силовими органами внутрішньої агентури у боротьбі із українським визвольним рухом на Чернівецьщині (1945–1946). *Східноєвропейський історичний вісник* / головний редактор В. Ільницький. Дрогобич : Посвіт, 2018. Спеціальний випуск 3. С. 326–337.

176. Ільницький В. Використання радянськими силовими органами компрометаційних форм боротьби проти націоналістичного підпілля на Дрогобиччині (на прикладі с. Нижні Гаї) (1944–1950-і рр.). *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи* : колективна монографія / наукова редакція: Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький. Конін – Ужгород – Перемишль – Херсон : Посвіт, 2023. Том 10: Науковий діалог у категоріях миру та війни. С. 57–71.

177. Ільницький В. Використання радянськими силовими органами спеціальних засобів і компрометаційних заходів у боротьбі з українським визвольним рухом (1944–1950-рр.). *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка* / редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, І. Зимомря. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Вип. 42. Том 1. С. 24–38.

178. Ільницький В. Використання репресивно-каральними органами повстанських родин в агентурно-оперативних заходах у Карпатському краї ОУН (1945–1950-ті рр.). *Українознавство*. Київ : Українське агентство інформації та друку “Рада”, 2012. № 2 (43). С. 68–74.

179. Ільницький В. Використання системи знакової відмінності військових звань у ВО 4 «Говерля». *Літопис Бойківщини*. 2020. Ч. 1/98 (109). С. 62–70.

180. Ільницький В.. Використання українськими націоналістами фототехніки у Карпатському краї ОУН (1945–1954). *Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті* : матеріали II-ї Міжнародної науково-практичної конференції (24–25 березня 2016 р.) / редактори-упорядники: І. Зимомря, В. Ільницький. Ченстохова – Ужгород – Дрогобич : Посвіт, 2016. С. 48–50.

181. Ільницький В. Відновлення органів радянської адміністрації у Дрогобицькій області УРСР у 1944–1952 рр. *Питання історії України : збірник наукових праць кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*. Чернівці, 2012. Т. 15. С. 53–58.

182. Ільницький В. *Володимир Ільницький*. 150 славних українців Дрогобиччини / упорядник Б. Пристай. Дрогобич : ВПЦ “Наш друг”, 2012. С. 67–69.

183. Ільницький В. *Володимир Лабанців*. 150 славних українців Дрогобиччини / упорядник Б. Пристай. Дрогобич : ВПЦ “Наш друг”, 2012. С. 99–100.

184. Ільницький В. *Володимир Лівий*. 150 славних українців Дрогобиччини / упорядник Б. Пристай. Дрогобич : ВПЦ “Наш друг”, 2012. С. 108.

185. Ільницький В. Володимир Фрайт – провідник Дрогобицького окружного проводу ОУН. *Наукові записки Національного університету “Острозька академія”*. Серія: Історичні науки. Острог : Національний університет “Острозька академія”, 2010. Вип. 16. С. 178–187.

186. Ільницький В. *Володимир Фрайт*. 150 славних українців Дрогобиччини / упорядник Б. Пристай. Дрогобич : ВПЦ “Наш друг”, 2012. С. 205–206.
187. Ільницький В. Вплив русифікації на формування особистості у 1960–1980-х рр. *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка* / редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, В. Ільницький, І. Зимомря. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Вип. 58. Том 1. С. 35–40.
188. Ільницький В. Депортаційна політика як засіб утвердження радянської адміністрації у Карпатському краї ОУН (1944–1954). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія* / за заг. ред. І.С. Зуляка. Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. Вип. 2. Ч. 1. С. 106–111.
189. Ільницький В. Джерела до вивчення українського визвольного руху у Карпатському краї ОУН (1945–1950-ті рр.). *Проблеми гуманітарних наук : наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка* / ред. кол. Т. Біленко (головний редактор), Р. Попп, С. Макарчик та ін.. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2011. Випуск двадцять восьмий. Історія. С. 86–99.
190. Ільницький В. Діяльність легендарного Дрогобицького окружного проводу ОУН (1951–1960 рр.). *Історичні студії Волинського національного університету імені Лесі Українки*. Луцьк, 2009. Вип. 2. С. 60–65.
191. Ільницький В. Діяльність молодіжних націоналістичних організацій у Дрогобичі (1945–1952). *Дрогобицький краєзнавчий збірник* / головний редактор Л. Тимошенко, упоряд. і наук. ред. М. Галів, В. Ільницький, В. Футала. Дрогобич : Посвіт, 2017. Спецвипуск III. С. 300–311.
192. Ільницький В. Діяльність ОУН (м) у Дрогобицькій області УРСР (1940–1950-ті рр.). *Дрогобицький краєзнавчий збірник* / ред. кол. Л. Тимошенко (голов. ред.), Л. Винар, Л. Войтович, Г. Гмітерек та ін. Дрогобич : Коло, 2011. Вип. XIV–XV. С. 386–399.
193. Ільницький В. *До історії персонального складу сотні імені Б. Хмельницького ТВ-24 “Маківка”. Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті* : матеріали III-ї Міжнародної науково-практичної конференції (29–30 березня 2018 р.) / редактори-упорядники: І. Зимомря, В. Ільницький, Г. Бурунова, Д. Романюк, А. Сохал. Ченстохова – Ужгород – Дрогобич : Посвіт, 2018. С. 95–97.
194. Ільницький В. До історії функціонування Бориславського пересильного пункту (1952 р.). *Літопис Бойківщини*. 2018. Ч. 2/95 (106). С. 83–89.
195. Ільницький В. До питання використання радянськими силовими органами авіації у протиповстанській боротьбі на західноукраїнських землях (1944–1950-і рр.). *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка* / редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, І. Зимомря. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Вип. 40. Том 1. С. 10–20.
196. Ільницький В. До питання діяльності агентурно-бойових груп у Дрогобицькій окрузі ОУН (1945–1952). *Літопис Бойківщини*. 2013. Ч. 1/84 (95). 2013. С. 71–75.
197. Ільницький В. До питання діяльності керівника технічного звена Дрогобицького окружного проводу ОУН «Омеляна»-«Крилана». *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Інтердисциплінарні виміри* / редактори-упорядники: Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький. Конін – Ужгород – Херсон – Кривий Ріг : Посвіт, 2019. С. 16–19.
198. Ільницький В. До питання основних проблем дослідження УВР. *Проблеми дослідження українського визвольного руху ХХ століття (до 75-річчя Поліської Січі та 95-річчя Другого зимового походу)* : матеріали IV Всеукраїнської наукової конференції / за заг. ред. проф. Г.М. Стародубець. Житомир : “Полісся”, 2016. С. 125–130.

199. Ільницький В. До питання про масштаби боротьби репресивно-каральної системи проти українського визвольного руху у Карпатському краї ОУН (1945–1954). *Літопис Бойківщини*. 2013. Ч. 2/85 (96). С. 60–67.
200. Ільницький В. До питання про медичне забезпечення відділів УПА ВО-4 “Говерля”. *Літопис Бойківщини*. 2016. Ч. 1/90 (101). С. 53–59.
201. Ільницький В. До питання про широкомасштабні операції репресивно-каральних органів СРСР у Карпатському краї ОУН. *Літопис Бойківщини*. 2014. Ч. 2/87 (98). С. 51–59.
202. Ільницький В. До питання рейдів відділів УПА ВО-4 “Говерля” (1944–1949). *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / редактори-упорядники В. Ільницький, А. Душний, І. Зимомря*. Дрогобич : Посвіт, 2015. Вип. 14. С. 28–38.
203. Ільницький В. До питання ставлення українських націоналістів до євреїв у Карпатському краї ОУН (1940-і рр.). *Фундаментальні та прикладні дослідження: сучасні науково-практичні рішення і підходи : збірник матеріалів III-ї Міжнародної науково-практичної конференції / редактори-упорядники А. Душний, М. Махмудов, В. Ільницький, І. Зимомря*. Баку – Ужгород – Дрогобич : Посвіт, 2017. С. 61–63.
204. Ільницький В. До питання функціонування відділів УПА на Чернівеччині (1944–1945). *Східноєвропейський історичний вісник / головний редактор В. Ільницький*. Дрогобич : Посвіт, 2016. Вип. 1. С. 60 – 68.
205. Ільницький В. До питання функціонування референтури пропаганди Карпатського крайового проводу ОУН (1945–1952). *Українознавчий альманах*. Київ – Мелітополь : МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2013. Вип. 13. С. 73–78.
206. Ільницький В. До проблеми адміністративно-територіальної та організаційно-кадрової характеристики Карпатського краю ОУН (1945–1954). *Фундаментальні та прикладні дослідження: сучасні науково-практичні рішення і підходи : збірник матеріалів II-ї Міжнародної науково-практичної конференції / редактори-упорядники А. Душний, М. Махмудов, В. Ільницький, І. Зимомря*. Баку – Ужгород – Дрогобич : Посвіт, 2017. С. 62–65.
207. Ільницький В. До проблеми військового і господарського забезпечення повстанців у ВО-4 “Говерля” (1943–1949). *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія, політологія*. Маріуполь, 2015. Вип. 13–14. С. 60–66.
208. Ільницький В. До проблеми дослідження українського визвольного руху у Карпатському краї ОУН (1940–1950-х рр.). *Фундаментальні та прикладні дослідження: сучасні науково-практичні рішення і підходи. Міждисциплінарні перспективи / редактори-упорядники А. Душний, М. Махмудов, М. Стреначікова*. Баку – Банська Бистриця – Ужгород – Херсон : Посвіт, 2017. Том V. С. 29–38.
209. Ільницький В. До проблеми чисельності підпілля у Дрогобицькій окрузі ОУН (1945–1952). *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / редактори-упорядники В. Ільницький, А. Душний, І. Зимомря*. Дрогобич : Посвіт, 2012. Вип. 3. С. 36–44.
210. Ільницький В. Документи до історії нацистських органів безпеки у Дрогобичі (1941–1944). *Дрогобицький краєзнавчий збірник / головний редактор Л. Тимошенко, упоряд. і наук. ред. М. Галів, В. Ільницький, В. Фугала*. Дрогобич : Посвіт, 2017. Спецвипуск III. С. 393–421.
211. Ільницький В. Дрогобицька округа ОУН: структура і діяльність (1945–1952) : автореф. дис. ... кан. іст. наук : 07.00.01. Львів, 2010. 16 с.
212. Ільницький В. Дрогобицька округа ОУН: структура і керівний склад (1945–1952 рр.). Дрогобич : Вимір, 2009. 368 с.
213. Ільницький В. Євреї в українському визвольному русі (1940-і рр.). *Українсько-польсько-єврейські взаємини у Східній Галичині (перша половина XX ст.): вибрані питання : монографія / за ред. В. Галика*. Дрогобич : Посвіт, 2018. С. 285 – 290.

214. Ільницький В. Життєвий і бойовий шлях Володимира Лівого-“Йордана”, “Митара” (1919–1948). *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка* / редактори-упорядники В. Ільницький, А. Душний, І. Зимомря. Дрогобич : Посвіт, 2013. Вип. 4. С. 20–29.
215. Ільницький В. Життєвий і бойовий шлях Петра Мельника – “Хмари” (за матеріалами особистих зізнань та документів репресивно-каральних органів). *Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. До 70-річчя створення Української повстанської армії* / головний редактор М. Кугутяк. 2013. Ч. 24. С. 195–202.
216. Ільницький В. *Життєві віхи підполковника Омеляна Колодяжного: невідомі факти. Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи* : тези II Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених (25 квітня 2014 р., м. Дрогобич) / редактори-упорядники В. Ільницький, А. Душний, І. Зимомря. Дрогобич : Посвіт, 2014. С. 53–56.
217. Ільницький В. Загибель останнього провідника Карпатського Крайового проводу ОУН Миколи Твердохліба-“Грома”. *Літопис Бойківщини*. 2012. Ч. 1/82 (93). С. 60–67.
218. Ільницький В. Закономірності функціонування Воєнної округи 5 “Маківка” : *збірник наукових праць. Серія “Історія та географія”* / Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди. Харків : Колегіум, 2015. Вип. 52. С. 47–52.
219. Ільницький В. Застосування авіації радянськими репресивно-каральними органами у боротьбі проти визвольного руху в Карпатському краї ОУН (1945–1954). *Літопис Бойківщини*. 2015. Ч. 1/88 (99). С. 66–74.
220. Ільницький В. Застосування публічних форм покарання проти представників українського визвольного руху у Карпатському краї ОУН (1945–1954). *Грані історії : збірник наукових праць*. Горлівка : Вид-во ГПМ ДВНЗ “ДДПУ”, 2013. Вип. 6. С. 94–105.
221. Ільницький В. Заходи щодо реалізації програми “Орлик” у Карпатському краї ОУН (1945–1954). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя : ЗНУ, 2014. Вип. 39. С. 172–176.
222. Ільницький В. Зиновій Ліщинський-“Сайгор”–референт СБ Стрийського надрайонного проводу ОУН. *Воєнна історія України. Галичина та Закарпаття* : збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської наукової військово-історичної заочної конференції (5–6 червня 2014 р.) / Національний військово-історичний музей України / за заг. редакцією В.В. Таранця. Київ, 2014. С. 311–313.
223. Ільницький В. Зиновій Ліщинський-“Сайгор” – референт СБ Стрийського надрайонного проводу ОУН. *Стрийщина: історія та сучасність* : матеріали науково-практичної конференції (Присвячується 80-річчю Стрийського краєзнавчого музею “Верховина”). Стрий : Укрпол, 2014. С. 144–149.
224. Ільницький В. Значення конспіративних заходів у діяльності підпілля Карпатського краю ОУН. *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка* / редактори-упорядники В. Ільницький, А. Душний, І. Зимомря. Дрогобич : Посвіт, 2013. Вип. 7. С. 32–52.
225. Ільницький В. *Іван Ходачник*. 150 славних українців Дрогобиччини / упорядник Б. Пристай. Дрогобич : ВПЦ “Наш друг”, 2012. С. 220.
226. Ільницький В. Ідентифікація тіл загиблих націоналістів у Карпатському краї ОУН (1945–1954). *Проблеми гуманітарних наук : наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка* / ред.-кол. Н. Скотна (головний редактор), О. Петrenchко (редактор розділу) та ін. Дрогобич : Видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2013. Випуск тридцять другий. Історія. С. 58–68.
227. Ільницький В. Ідеологічні кампанії радянської адміністрації проти підпілля у Дрогобицькій окрузі ОУН (1945–1952). *Проблеми гуманітарних наук : наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка* / ред.-кол.

- Т. Біленко (головний редактор), О. Петречко, Л. Тимошенко та ін. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2012. Випуск тридцятий. Історія. С. 121–130.
228. Ільницький В. Історичний портрет працівника Служби безпеки ОУН: відомий та невідомий Роман Різник-“Макомацький” (1944–1948). *Східноєвропейський історичний вісник* / головний редактор В. Ільницький. Дрогобич : Посвіт, 2017. Спеціальний випуск. С. 134–153.
229. Ільницький В. *Йосиф Лужецький*. 150 славних українців Дрогобиччини / упорядник Б. Пристай. Дрогобич : ВПЦ “Наш друг”, 2012. С. 110.
230. Ільницький В. Кадрове наповнення Дрогобицького окружного проводу ОУН (1945–1952 рр.). *Український історичний збірник*. 2012. № 15. С. 174–191.
231. Ільницький В. Кадрове наповнення Дрогобицького окружного проводу ОУН (1945–1952). *Український націоналізм: історія та ідеї* : науковий збірник / за ред. О. Багана. Рожнятів : Посвіт, 2013. Вип. 2. С. 193–212.
232. Ільницький В. Кадрове наповнення Карпатського крайового проводу ОУН (1945–1952 років) у документах репресивно-каральних органів. *Український вісник : незалежний політико-просвітницький альманах* / під ред. Я. Гелетія та В. Шевчук. Львів – Республіка Комі – Дубно – Луцьк, 2011. 2012. Вип. 11 (15). С. 263–286.
233. Ільницький В. Кадрове наповнення Стрийського надрайонного проводу ОУН (1945–1952). *Грані історії : збірник наукових праць*. Горлівка : Вид-во ГДПІМ, 2012. Вип. 5. С. 127–138.
234. Ільницький В. Кадрове наповнення Турківського надрайонного проводу ОУН(Б) (1947–1952). *Мандрівець. Всеукраїнський науковий журнал*. 2012. 5(101). С. 20–22.
235. Ільницький В. Кадровий потенціал Самбірського надрайонного проводу ОУН (весна 1945–1952 рр.). *Література галицького Підгір'я кінця ХІХ –початку ХХ ст. і процес національного відродження (З нагоди 140 річниці від дня народження Івана Филипчак) : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (17 лютого 2011 р., м. Самбір – Дрогобич)*. Дрогобич : Коло, 2011. С. 132–145.
236. Ільницький В. Кадровий склад Карпатського крайового проводу ОУН (1945–1954). *Збірник наукових праць Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії*. Київ : ННДІУВІ, 2012. Т. ХХІХ. С. 122–141.
237. Ільницький В. Кадровий склад крайового проводу ОУН Карпатського краю (1945–1954). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність* / голова редакційної колегії М. Литвин ; упоряд. і наук. ред. М. Романюк, О. Стасюк. Львів, 2012. Вип. 22: Українська повстанська армія в контексті національно-визвольної боротьби народів Центрально-Східної Європи. С. 334–346.
238. Ільницький В. Кадровий склад управлінь НКДБ–МДБ Дрогобицької, Закарпатської, Станіславської, Чернівецької областей УРСР (за штатними розстановками кадрів 1944, 1947, 1950 рр.). *Літопис Волині*. 2021. Ч. 25. С. 29–38.
239. Ільницький В. Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945–1954). Дрогобич : Посвіт, 2016. 696 с.
240. Ільницький В. Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945–1954). Дрогобич : Посвіт, 2016. 40 с. (автореферат)
241. Ільницький В. Керівний склад Дрогобицького надрайонного проводу ОУН (весна 1945–1952 рр.). *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету*. Рівне, 2009. Вип. 16. С. 207–211.
242. Ільницький В. Культурно-просвітницька діяльність Володимира Ільницького на Дрогобиччині. *Дрогобицька українська гімназія імені Івана Франка (1918–1944 рр.)* / упор. Л. Дутко-Слонська та ін.. Дрогобич : Посвіт, 2014. С. 32–34.
243. Ільницький В. Лужецький Йосиф-“Камінь” – провідник Дрогобицького надрайонного проводу ОУН. *Старожитності Дрогобиччини. Науково-популярний часопис історичного факультету Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2010. № 3–4. С. 42–43.

244. Ільницький В. Методологічні засади здійснення підрахунків цифрових даних функціонування українського визвольного руху у Карпатському Краї ОУН (1945–1954). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2017. Випуск 53. С. 396–423.
245. Ільницький В. *Микола Ільчишин*. 150 славних українців Дрогобиччини / упорядник Б. Пристай. Дрогобич : ВПЦ “Наш друг”, 2012. С. 69–70.
246. Ільницький В. *Михайло Харів*. 150 славних українців Дрогобиччини / упорядник Б. Пристай. Дрогобич : ВПЦ “Наш друг”, 2012. С. 217–218.
247. Ільницький В. Молодіжна націоналістична організація у Дрогобицькому учительському інституті. *Літопис Бойківщини*. 2019. Ч. 1/96 (107). С. 79–86.
248. Ільницький В. Морально-психологічний і фізичний стан учасників українського визвольного руху у Карпатському краї ОУН (1945–1954). *Інтелігенція і влада : збірник наукових праць* / ред.-кол.: Г.І. Гончарук (голов. ред.) та ін. Одеса : “Астропринт”, 2015. Вип. 32. С. 174–187.
249. Ільницький В. Напади підрозділів УПА на обласні, міські та районні центри у ВО-4 “Говерля” (1944–1948). *Проблеми гуманітарних наук : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія “Історія”* / ред.-кол. О. Петrenchко (головний редактор) та ін.. Дрогобич : Видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2015. Випуск тридцять шостий. С. 36–46.
250. Ільницький В. Невідомий документ до історії нападу на райцентр Сколе (жовтень 1944). *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи* / редактори-упорядники: Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький. Конін – Ужгород – Херсон – Кривий Ріг : Посвіт, 2018. С. 20–22.
251. Ільницький В. Невідомі документи до історії діяльності визвольного руху на Млинках. *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи* / редактори-упорядники: Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький. Конін – Ужгород – Дрогобич : Посвіт, 2018. С. 26–31.
252. Ільницький В. Невідомі документи до історії націоналістичного підпілля. *Східноєвропейський історичний вісник* / головний редактор В. Ільницький; упор. В. Футала, М. Галів. Дрогобич : Посвіт, 2017. Спеціальний випуск 2. С. 212–228.
253. Ільницький В. Обставини втечі підпільників ОУН з-під варті у Карпатському краї (1945–1954). *Питання історії України : збірник наукових праць кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*. Чернівці : ЧНУ, 2016. Т. 18. С. 67–71.
254. Ільницький В. Обставини загибелі провідника окружного проводу ОУН Закарпаття Дмитра Бандусяка. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність* / гол. ред. Ігор Соляр ; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича. Львів, 2019. Вип. 32. С. 125–138.
255. Ільницький В. Опозиційна підпільна діяльність на теренах Карпатського краю ОУН у початковий період “хрущовської відлиги” (1955–1957). *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. Вип. 18. С. 61–69.
256. Ільницький В. Організаційно-кадрова робота і зв’язки в Карпатському краї ОУН (1945–1954). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність* / голова редакційної колегії Іван Патриляк, упорядник Любомир Хахула / Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича. Львів, 2017. Вип. 29: Ювілейний збірник на пошану Миколи Литвина. С. 212–228.
257. Ільницький В. Організаційно-територіальний поділ Карпатського краю ОУН (1945–1954 рр.). *Український визвольний рух* / ред. кол. В. В’ятрович, М. Гавришко (відп. редактор), Л. Зашкільняк, В. Косик та ін. / Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху. Львів, 2013. Збірник 18. С. 117–137.
258. Ільницький В. Організація боротьби репресивно-каральних органів протиукраїнського визвольного руху: невідомі інструктивні документи (1945 р.). *Проблеми гуманітарних*

наук : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія / ред. кол. Василь Ільницький (головний редактор) та ін. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка. Випуск 1/43 (2019). С. 167–183.

259. Ільницький В. Організація господарського та фінансового забезпечення діяльності Карпатського краю ОУН. *Дрогобицький краєзнавчий збірник* / ред. кол. Л. Тимошенко (головний редактор), В. Александрович, Л. Винар, Л. Войтович та ін. Дрогобич : Коло, 2017. Вип. XIX–XX. С. 340–356.

260. Ільницький В. Організація господарчо-фінансової діяльності ОУН: невідомі документи. *Літопис Бойківщини*. 2019. Ч. 2/97 (108). С. 79–85.

261. Ільницький В. Організація політвиховної роботи у ВО-4 “Говерля” (1944–1949). *Літопис Бойківщини*. 2016. Ч. 2/91 (102). С. 53–58.

262. Ільницький В. Організація Української народної самооборони на теренах Карпатського краю ОУН. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: “Історія”*. Збірник наукових праць / за заг. ред. проф. О.А. Мельничука. Вінниця : ФОП Корзун Д. Ю., 2017. Вип. 25. С. 122–128.

263. Ільницький В. Основні завдання політвиховної роботи у ВО 4 “Говерля” (1944–1945). *Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті. Діалог культур як чинник інтеграції* / редактори-упорядники: І. Зимомря, В. Ільницький, Д. Романюк, А. Сохал. Варшава – Ужгород – Херсон: Посвіт, 2019. С. 19–22.

264. Ільницький В. Основні засади перебудови діяльності українських націоналістів у Карпатському краї ОУН (кін. 1940–1950-і рр.). *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка* / редактори-упорядники В. Ільницький, А. Душний, І. Зимомря. Дрогобич : Посвіт, 2016. Вип. 16. С. 51–63.

265. Ільницький В. Основні напрямки співпраці різних репресивно-каральних органів у боротьбі з визвольним рухом у Карпатському краї ОУН (1945–1952). *Літопис Бойківщини*. 2015. Ч. 2/89 (100). С. 50–60.

266. Ільницький В. Основні форми співпраці українського визвольного руху з різними соціальними групами населення у Карпатському краї ОУН. *Східноєвропейський історичний вісник* / гол. ред. В. Ільницький. Дрогобич : Посвіт, 2017. Вип. 2. С. 64–70.

267. Ільницький В. Особливості взаємовідносин між командним складом відділів УПА та керівниками структурних підрозділів ОУН у Карпатському краї (1944–1947). *Фундаментальні та прикладні дослідження: сучасні науково-практичні рішення і підходи* : збірник матеріалів III-ї Міжнародної науково-практичної конференції / редактори-упорядники А. Душний, М. Махмудов, В. Ільницький, І. Зимомря. Баку – Ужгород – Дрогобич : Посвіт, 2017. С. 64–68.

268. Ільницький В. Особливості взаємовідносин між командним складом відділів УПА та керівниками структурних підрозділів ОУН у Карпатському краї (1944–1947 рр.). *Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис* / головний редактор М. Кугутяк. 2017. № 29–30. С. 9–15.

269. Ільницький В. Особливості облаштування побуту в умовах підпілля Карпатського краю ОУН (1945–1954) (за матеріалами Галузевого державного архіву Служби безпеки України). *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв : науковий журнал*. Київ : Міленіум, 2015. № 3. С. 34–39.

270. Ільницький В. Особливості формування Воєнної округи 4 “Говерля”. *Наукові праці Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки*. Кам’янець-Подільський : ТВО “Друкарня Рута”, 2015. Т. 25: На пошану професора І.С. Винокура. С. 351–362.

271. Ільницький В. Перебудова діяльності українських націоналістів у Карпатському краї ОУН (кінець 1940-х–1950-ті рр.). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія:*

“Історія” / ред. кол. О. Петречко (головний редактор) та ін.. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2016. Випуск тридцять восьмий. С. 122–133.

272. Ільницький В. *Петро Петрига*. 150 славних українців Дрогобиччини / упорядник Б. Пристай. Дрогобич : ВПЦ “Наш друг”, 2012. С. 148–49.

273. Ільницький В. Підбір і навчання кадрів у ВО 4 “Говерля”. *Фундаментальні та прикладні дослідження: сучасні науково-практичні рішення і підходи* : збірник матеріалів І-ї Міжнародної науково-практичної конференції / редактори-упорядники А. Душний, М. Махмудов, В. Ільницький, І. Зимомря. Баку – Ужгород – Дрогобич : Посвіт, 2016. С. 39–42.

274. Ільницький В. Підпільний зв’язок у Карпатському краї ОУН. *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи* : тези III-ї Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених (26–27 березня 2015 р., м. Дрогобич) / редактори-упорядники В. Ільницький, А. Душний, І. Зимомря. Дрогобич : Посвіт, 2015. С. 71–74.

275. Ільницький В. Підрахунок утрат борців визвольного руху і радянських карателів унаслідок збройних сутичок (на прикладі бою 17 листопада 1944 р. у с. Сторона на Дрогобиччині). *Літопис Бойківщини*. 2014. Ч. 1/86 (97). С. 73–81.

276. Ільницький В. Підрахунок чисельності проведених акцій у Карпатському краї ОУН (1945–1954). *Східноєвропейський історичний вісник* / головний редактор В. Ільницький. Дрогобич : Посвіт, 2017. Вип. 4. С. 88–99.

277. Ільницький В. Підрахунок чисельності проведених акцій у Карпатському краї ОУН (1945–1954). *Східноєвропейський історичний вісник* / головний редактор В. Ільницький ; упор. В. Фугала, М. Галів. Дрогобич : Посвіт, 2017. Спеціальний випуск 2. С. 121–132.

278. Ільницький В. Повсякденне життя Крукеничини (1946–1947): за матеріалами звітної документації українських націоналістів. *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи* : колективна монографія / наукова редакція: Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький. Конін – Ужгород – Перемишль – Херсон : Посвіт, 2023. Том 9: Дилеми сталого розвитку науки та освіти. С. 48–59.

279. Ільницький В. Політика московсько-компартиїної влади щодо мешканців Західної України. Невідомий наказ про облік військовослужбовців-“західняків” та встановлення агентурного нагляду за ними. *Літопис Бойківщини*. 2017. Ч. 1/92 (103). С. 66–71.

280. Ільницький В. Польське підпілля у Східній Галичині (1944–1945). *Українсько-польсько-єврейські взаємини у Східній Галичині (перша половина ХХ ст.): вибрані питання* : монографія / за ред. В. Галика. Дрогобич : Посвіт, 2018. С. 258–270.

281. Ільницький В. Польсько-українське протистояння у Карпатському краї ОУН (1943–1946). *Сівпраця СРСР і Німеччини у міжвоєнний період та під час Другої світової війни: причини і наслідки* : матеріали Міжнародної наукової конференції (5–6 листопада 2011, м. Київ). Київ : НаУКМА ; Аграр Медіа Груп, 2012. С. 308–328.

282. Ільницький В. Польсько-український конфлікт у Карпатському краї ОУН (1943–1945). *Сумський історико-архівний журнал*. Суми : Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка. № XXX. С. 41–48.

283. Ільницький В. Порушення “соціалістичної законності” при утвердженні радянської адміністрації у Карпатському краї ОУН (1945–1954). *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка* / редактори-упорядники В. Ільницький, А. Душний, І. Зимомря. Дрогобич : Посвіт, 2014. Вип. 10. С. 17–28.

284. Ільницький В. Постать Трифуна Гачіча на тлі визвольного руху у Карпатському краї ОУН. *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка* / редактори-упорядники В. Ільницький, А. Душний, І. Зимомря. Дрогобич : Посвіт, 2013. Вип. 6. С. 23–32.

285. Ільницький В. Постать Ярослава Мельника-“Роберта” на тлі українського визвольного руху. *Діалог культур – феномен у міждисциплінарному вимірі* / за ред. проф. Н. Скотної, проф. І. Зимомрі. Дрогобич : Посвіт, 2013. С. 153–160.

286. Ільницький В. Поширення спецорганами звернень колишніх підпільників як форма компрометації та ліквідації підпілля. *Літопис Бойківщини*. 2012. Ч. 2/83 (94). С. 56–62.
287. Ільницький В. Практична реалізація тактичної схеми “Олег” у Карпатському краї ОУН. *Наукові праці Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки*. Кам’янець-Подільський: ТОВ “Друкарня Рута”, 2016. Т. 26: До 80-річчя від дня народження професора Анатолія Копилова. С. 412–421.
288. Ільницький В. Причини та наслідки виникнення конфліктних ситуацій усередовищі підпілля Карпатського краю ОУН (1945–1952). *Сумський історико-архівний журнал*. Суми: Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка. № XXVII. С. 51–58.
289. Ільницький В. Про чисельність повстанців у Воєнній окрузі 4 “Говерля”. *Сумський історико-архівний журнал*. Суми: Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка. № XXV. С. 68–74.
290. Ільницький В. Проблема двомовності у радянській школі 1960–1980-х рр.: минуле і сучасність. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / редактори-упорядники М. Пантук, А. Душний, В. Ільницький, І. Зимомря. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2023. Вип. 59. Том 2. С. 28–33.*
291. Ільницький В. Проведення мобілізаційних заходів радянською адміністрацією у Карпатському краї ОУН. *Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць / головний редактор В.М. Вашкевич. Київ: Видавництво “Гілея”, 2015. Вип. 94 (3). С.47–50.*
292. Ільницький В. *Провід ОУН Карпатського краю*. Торонто – Львів: Видавництво “Літопис УПА”, 2012. 128 с.
293. Ільницький В. *Провідник Дрогобиччини та Калущини Володимир Фрайт. “І слова стали чином живим”. Боротьба ОУН та УПА крізь призму людських доль та стосунків: збірник біографічних нарисів / відп. ред. О. Стасюк; НАН України. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2014. С. 201–216.*
294. Ільницький В. Провідник Карпатського крайового проводу ОУН – Василь Сидор-“Шелест”. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2014. Вип. 17. С. 130–138.
295. Ільницький В. Провідник Карпатського крайового проводу ОУН – Степан Слободян-“Єфрем”, “Клим”. *Збірник наукових праць молодих учених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / редактори-упорядники В. Ільницький, А. Душний, І. Зимомря. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2012. Вип. 1. С. 383–390.*
296. Ільницький В. Протиповстанська боротьба у Карпатському краї ОУН (1945–1954): чекістсько-військові операції як засіб придушення українського визвольного руху. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя: ЗНУ, 2017. Вип. 49. С. 46–52.
297. Ільницький В. Протистояння національного визвольного руху та радянської влади у Карпатському краї ОУН (1945–1954): мінування як засіб боротьби. *Інтелігенція і влада: збірник наукових праць / ред. кол.: Г.І. Гончарук (голов. ред.) та ін.. Одеса: “Астропринт”, 2014. Вип. 30. С. 138–148.*
298. Ільницький В. Протистояння СБ ОУН і МДБ: спроба ввести у середовище підпілля агента Якова Козлова-“Яровий”, “Богдан Богун”. *Східноєвропейський історичний вісник / головний редактор В. Ільницький; упор. В. Футала, М. Галів. Дрогобич: Посвіт, 2017. Спеціальний випуск 2. С. 241–262.*
299. Ільницький В. Радянські карально-репресивні органи: особливості формування в Карпатському краї. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / редактори-упорядники В. Ільницький, А. Душний, І. Зимомря. Дрогобич: Посвіт, 2015. Вип. 13. С. 21–45.*

300. Ільницький В. Реконструкція бою біля села Фащівка (1–5 квітня 1945 р.). *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи.* / ред.: Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький. Конін – Ужгород – Перемишль – Херсон : Посвіт, 2023. Том XIV: Виміри сталого розвитку в теорії та практиці. С. 16–19.
301. Ільницький В. *Роман Різняк-“Макомацький”*. 150 славних українців Дрогобиччини / упорядник Б. Пристай. Дрогобич : ВПЦ “Наш друг”, 2012. С. 158–159.
302. Ільницький В. Світлій пам’яті доцента Михайла Семеновича Савчина (1935–2016). *Дрогобицький краєзнавчий збірник* / ред. кол. Л. Тимошенко (головний редактор), В. Александрович, Л. Винар, Л. Войтович та ін. Дрогобич : Коло, 2017. Вип. XIX–XX. С. 539–541.
303. Ільницький В. Соціальний портрет українського повстанця Карпатського краю ОУН (1945–1954). *Стрийщина: історія та сучасність* : матеріали науково-практичної конференції. Стрий – Дрогобич : Посвіт, 2017. С. 25–29.
304. Ільницький В. Специфіка функціонування пенітенціарних закладів у Дрогобицькій області (1944–1959). *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка* / редактори-упорядники В. Ільницький, А. Душний, І. Зимомря. Дрогобич : Посвіт, 2013. Вип. 5. С. 28–52.
305. Ільницький В. Співпраця представників інших національностей із українським визвольним рухом у Карпатському краї ОУН. *Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті* : матеріали І-ї Міжнародної науково-практичної конференції (19–20 листопада 2015 р.) / редактори-упорядники: І. Зимомря, В. Ільницький. Ченстохова – Ужгород – Дрогобич : Посвіт, 2015. С. 14–17.
306. Ільницький В. Створення і бойова діяльність Дрогобицької округи ОУН (перша половина 1945 р. початок 1952 р.). *Проблеми гуманітарних наук : наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка* / ред.-кол. Т. Біленко (головний редактор), Р. Попп, С. Макарчук та ін. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2009. Випуск двадцять четвертий. Історія. С. 135–145.
307. Ільницький В. Створення та діяльність у західних областях УРСР радянських парамілітарних формувань (1944–1954 рр.). *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 2011. № 2 (37). С. 47–82.
308. Ільницький В. *Степан Ніклевич*. 150 славних українців Дрогобиччини / упорядник Б. Пристай. Дрогобич : ВПЦ “Наш друг”, 2012. С. 134.
309. Ільницький В. Стосунки українського визвольного руху і польського підпілля у Східній Галичині (1943–1945 рр.): від конфлікту до порозуміння. *Українсько-польсько-єврейські взаємини у Східній Галичині (перша половина ХХ ст.): вибрані питання* : монографія / за ред. В. Галика. Дрогобич : Посвіт, 2018. С. 271–284.
310. Ільницький В. Стосунки українців та поляків у Карпатському краї ОУН (1943–1946). *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка* / редактори-упорядники В. Ільницький, А. Душний, І. Зимомря. Дрогобич : Посвіт, 2015. Вип. 11. С. 35–55.
311. Ільницький В. Стратегія і тактика українських повстанців у ВО-4 “Говерля”. *Spheres of Culture*. Lublin, 2016. Volume XIV. P. 298–306.
312. Ільницький В. Структура Дрогобицької округи ОУН (1945–1952 рр.). *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 2012. № 1 (38). С. 97–113.
313. Ільницький В. Структура Дрогобицької округи ОУН (1945–1952). *Інтелігенція і влада : збірник наукових праць* / ред. кол.: Г.І. Гончарук (голов. ред.) та ін. Одеса : Астропринт, 2012. Вип. 27. С. 103–116.
314. Ільницький В. *Теодор Муйла*. 150 славних українців Дрогобиччини / упорядник Б. Пристай. Дрогобич : ВПЦ “Наш друг”, 2012. С. 131.

315. Ільницький В. Теоретико-методологічні засади дослідження діяльності Карпатського краю ОУН в Українському визвольному русі (1945–1954). *Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Історія, політологія*. Маріуполь, 2016. Вип. 16. С. 34–41.
316. Ільницький В. Турківський повітовий провід ОУН: структура і керівний склад (перша половина 1940-х років). *Літопис Бойківщини*. 2011. Ч. 2/81 (92). С. 55–63.
317. Ільницький В. Український визвольний рух на теренах Дрогобицької області (серпень 1944 р., лютий 1946 р.). *Галичина* / головний редактор М. Кугутяк. 2009. № 15–16. С. 415–422.
318. Ільницький В. Український національно-визвольний рух у Карпатському краї ОУН (1945–1954): історіографія проблеми. *Дрогобицький краєзнавчий збірник* / головний редактор Л. Тимошенко, упоряд. і наук. ред. М. Галів, В. Ільницький. Спецвипуск II. Дрогобич : Посвіт, 2015. С. 277–313.
319. Ільницький В. Участь вчителів у національно-визвольному русі Карпатського краю ОУН (1945–1954). *По той бік Дніпра: вплив контраверсійних образів “іншого українця” на формування ментальних кордонів* : науковий збірник / за заг. ред. М.О. Фролова. Запоріжжя : Інтер-М, 2015. С. 32–37.
320. Ільницький В. Участь іноземців у визвольному русі на теренах Карпатського краю ОУН (друга половина 1940-х рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя : ЗНУ, 2016. Вип. 46. С. 259–263.
321. Ільницький В. Участь ОУН (м) у визвольному русі на теренах Карпатського краю (1940-ві роки). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність* / голова редакційної колегії М. Литвин, упоряд. і наук. ред. І. Соляр, відп. секретар М. Чебан / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2015. Вип. 27: Ювілейний збірник на пошану Юрія Сливки. С. 266–289.
322. Ільницький В. Участь представників східної України у національно-визвольному русі на теренах Карпатського краю ОУН (1945–1954). *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка* / редактори-упорядники В. Ільницький, А. Душний, І. Зимомря. Дрогобич : Посвіт, 2014. Вип. 9. С. 24–41.
323. Ільницький В. Фальсифікація радянських втрат у Карпатському краї 1940-х рр. через увічнення пам'яті загиблих. *Дрогобицький краєзнавчий збірник* / головний редактор Л. Тимошенко, упоряд. і наук. ред. М. Галів, В. Ільницький. Дрогобич : Посвіт, 2015. Спецвипуск II. С. 414–464.
324. Ільницький В. Форми і методи боротьби радянських репресивних органів проти підпілля на Дрогобиччині (1945–1955 роки). *Реабілітовані історією* : у двадцяти семи томах / упорядник В.М. Савчак (керівник) та ін. Львів : Астролябія, 2014. Львівська область. Книга друга: м. Борислав, Бродівський район С. 164–173.
325. Ільницький В. Форми і методи боротьби радянських репресивних органів проти підпілля у Дрогобицькій окрузі ОУН (1945–1952). *Дрогобицький краєзнавчий збірник* / ред. кол. Л. Тимошенко (голов. ред.), Л. Винар, Л. Войтович, Г. Гмітерек та ін. Дрогобич : Коло, 2014. Вип. XVII–XVIII. С. 366–375
326. Ільницький В. Форми та засоби ідеологічної роботи радянської адміністрації спрямовані проти підпілля у Карпатському краї ОУН у другій половині 1940-х рр. *Наукові записки Національного університету “Острозька академія”*. Серія: *Історичні науки* / ред. кол.: І. Д. Пасічник, В.В. Трофимович, А.І. Смирнов та ін. Острог : Видавництво Національного університету “Острозька академія”, 2015. Вип. 24. С. 101–107.
327. Ільницький В. Функціонування військово-польової жандармерії у Воєнній окрузі 4 “Говерля” (1944–1945). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: “Історія” : збірник наукових праць / за заг. ред. проф. О.А. Мельничука. Вінниця : ФОП Корзун Д.Ю., 2016. Вип. 24. С. 95–100.

328. Ільницький В. Функціонування санітарної та суспільної опіки у Карпатському краї ОУН. *Україна в етнокультурному вимірі століть. Українська нація у боротьбі за збереження ідентичності й відродження державності (1917–2017 рр.). До 100-річчя УНР : збірник наукових праць : матеріали на допомогу викладачам, вчителям, студентам й учням вузів і шкіл / відповід. ред. О.О. Рафальський, О.П. Реєнт, П.М. Чернега. Вип. 7. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2017. С. 151–160.*
329. Ільницький В. Функціонування служби безпеки у Карпатському краї ОУН (1945–1954). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / голова редакційної колегії М. Литвин, упоряд. і наук. ред. М. Романюк, О. Стасюк ; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2014. Вип. 24: Український визвольний рух середини ХХ століття в контексті суспільно-політичних ідей, подій та обставин. С. 293–315.*
330. Ільницький В. Функціонування старшинських і підстаршинських шкіл у ВО-4 “Говерля” (1943–1944). *Spheres of Culture. – Lublin, 2016. Volume XIII. P. 384–391.*
331. Ільницький В. Характеристика кадрового потенціалу крайового проводу ОУН. *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / редактори-упорядники В. Ільницький, А. Душний, І. Зимомря. Дрогобич : Посвіт, 2016. Вип. 15. С. 49–66.*
332. Ільницький В. Характеристика кадрового складу підпілля у Дрогобицькій окрузі ОУН (перша половина 1945 р. – початок 1952 р.). *Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. Київ : Українське агентство інформації та друку “Рада”, 2009. Т. XXV. С. 386–399.*
333. Ільницький В. Шлях горіння. Спогади ветеранів ОУН і УПА про національно-визвольну боротьбу в 1930–1950-х рр. : посібник / упорядники: М. Галів, В. Ільницький. Дрогобич : ПП “Посвіт”, 2008. 520 с. Рекомендовано до друку вченою радою університету (протокол № 7 від 26.06.2008 р.)
334. Ільницький В. Штрихи до питання боротьби репресивно-каральної системи проти греко-католицької церкви у Дрогобицькій області УРСР (1945–1953). *Парадигма sacrum & profanum у літературі та культурі : збірник наукових праць : матеріали Міжнародного науково-практичного семінару. Дрогобич : Посвіт, 2012. С. 200–211.*
335. Ільницький В. *Ярослав Косарчин. 150 славіх українців Дрогобищини / упорядник Б. Пристай. Дрогобич : ВПЦ “Наш друг”, 2012. С. 85–86.*
336. Ільницький В., Антонюк Я. OUN(m) Underground Activities on Transnistria Governorate Territory (1941–1944). *Eminak: Scientific Quarterly Journal. 2023. N. 1 (41) (January-March). С. 169–183.*
337. Ільницький В., Антонюк Я. До питання обміну населенням між УРСР та ЧСР: чинник ОУН. *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи / ред.: Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький. Конін – Ужгород – Перемишль : Посвіт, 2022. Том XII: Якісні дослідження для покращення життя людини. С. 7–9.*
338. Ільницький В., Антонюк Я. Кримінальний аспект повоєнного життя Галичини: озброєні злочинські банди (1944–1950). *Західні землі України у перші післявоєнні роки (1944–1953): повсякденне життя : колективна монографія / відп. ред. В. Ільницький. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2022. С. 116–131.*
339. Ільницький В., Антонюк Я. Міські боївки Служби безпеки ОУН (1941–1951): створення і діяльність. Новітня доба / гол. ред. Михайло Романюк ; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2023. Вип. 11. С. 175–194.
340. Ільницький В., Антонюк Я. Обмін населенням між УРСР та ЧСР: оунівський чинник. *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи : колективна монографія / наукова редакція: Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький. Конін – Ужгород – Перемишль : Посвіт, 2022. Том 7: Чинники оцінювання якісних досліджень С. 7–11.*
341. Ільницький В., Антонюк Я. Практикування народної медицини українськими повстанцями. *Трансформований соціум: повсякденне життя населення західних земель*

- України у перші післявоєнні роки (1944–1953)*: колективна монографія / відп. ред. В. Ільницький, М. Галів. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2023. С. 112–126.
342. Ільницький В., Артимишин П. Творці змін. Українські революції кінця ХХ – початку ХХІ ст. та їх наслідки для розвитку нової демократичної держави. *Central Eastern Europe under 1989–2022 socio-economic, political, and cultural-educational transformations* : Scientific monograph. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2022. Рр. 1–28.
343. Ільницький В., Артимишин П. Українські революції кінця ХХ – початку ХХІ ст.: причини та наслідки. *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка* / редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, В. Ільницький, І. Зимомря. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Вип. 51. С. 4–18.
344. Ільницький В., Батюк Т. Policy of the management of the OUN’S Carpathian area on the starving arrivals from Ukraine’s eastern regions (1946–1947). *Східноєвропейський історичний вісник* / головний редактор В. Ільницький. Дрогобич : Посвіт, 2017. Вип. 2. С. 58–63.
345. Ільницький В., Батюк Т. Боротьба радянських репресивно-каральних органів проти підрозділів Тактичного відтинку 22 «Чорний Ліс» (1946–1947). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність* / гол. ред. Ігор Соляр ; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича. Львів, 2020. Вип. 33. С. 111–136.
346. Ільницький В., Батюк Т. Заходи репресивно-каральних органів із розшуку Миколи Твердохліба-“Грома” (за матеріалами Галузевого державного архіву Служби безпеки України). *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка* / редактори-упорядники В. Ільницький, А. Душний, І. Зимомря. Дрогобич : Посвіт, 2015. Вип. 12. С. 22–31.
347. Ільницький В., Батюк Т., Павловський Ю. Фотографії як джерело до вивчення українського визвольного руху в Карпатському краї ОУН (1940-і – початок 1950-х років). *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка* / редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, В. Ільницький, І. Зимомря. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Вип. 47. Том 1. С. 19–27.
348. Ільницький В., Білавич Г., Б. Савчук, Федчишин Н. Культура наукового мовлення майбутнього магістра як складник його професійної компетентності. *Гірська школа українських Карпат*. 2020. № 23. С. 75–80.
349. Ільницький В., Бойчук А., Душний А. Біографічний нарис про Володимира Листопада (за матеріалами архівно-кримінальної справи). *Спадщина Івана Франка в контексті дослідження проблем історії, культури і музеєзнавства від найдавніших часів до сучасності* : матеріали II-го міжнародного зїзду архівістів і хранителів музеїв в Нагуєвичах присвяченого 105-им роковинам смерті українського генія, 27 травня 2021 р., Нагуєвичі / ред. кол. Б. Лазорак (голов. ред.), П. Гриценко, Л. Тимошенко, О. Петречко, В. Александрович та ін. Нагуєвичі – Дрогобич : Посвіт, 2021. С. 62–64.
350. Ільницький В., Бойчук А., Душний А. Володимир Листопад: життя і творчість в умовах радянської дійсності (1912–1985). *Електронне наукове фахове видання Історія науки і біографістика*. 2021. № 2
351. Ільницький В., Галик В. Нове документальне джерело до біографії Тараса Івановича Франка. *Садиба Франка : науковий збірник заповідника «Нагуєвичі»* / ред. кол. Б. Лазорак (голов. ред.), Я. Мельник, М. Мозер, П. Гриценко, Л. Тимошенко, В. Александрович та ін. Дрогобич : Посвіт, 2022. Кн. III. С. 96–104.
352. Ільницький В., Галів М. Вплив політико-ідеологічних кампаній в національно-культурній сфері СРСР на український історико-педагогічний наратив (1920–1980-ті рр.). *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи* : колективна монографія / наукова редакція: Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький. Конін – Ужгород – Перемишль – Херсон : Посвіт, 2021. Том 6: Проектування суспільних та гуманітарних досліджень С. 45–56.

353. Ільницький В., Галів М. До історії діяльності молодіжних українських націоналістичних організацій на Дрогобиччині: нове документальне свідчення. *Дрогобицький краєзнавчий збірник* / головний редактор Л. Тимошенко, упоряд. і наук. ред. М. Галів, В. Ільницький. Дрогобич : Посвіт, 2015. Спецвипуск II. С. 475–485.

354. Ільницький В., Галів М. Документ радянських органів держбезпеки про діяльність осередку нацистської СД (служби безпеки) в Дрогобичі (1941–1944 р.). *Східноєвропейський історичний вісник* / головний редактор В. Ільницький. Дрогобич : Посвіт, 2017. Вип. 4. С. 61–68.

355. Ільницький В., Галів М. Документи польської поліції про громадсько-політичні погляди українських і єврейських учителів Дрогобицького повіту (1925). *Східноєвропейський історичний вісник* / головний редактор В. Ільницький. Дрогобич : Посвіт, 2017. Вип. 5. С. 88–106.

356. Ільницький В., Галів М. Лицар невмирущої ідеї. Життя і боротьба Михайла Харіва. Дрогобич : “Швидкодрук”, 2009. 108 с.

357. Ільницький В., Галів М. Матеріали радянських спецорганів про українське і польське підпілля на Дрогобиччині (серпень-вересень 1944 р.). *Дрогобицький краєзнавчий збірник* / головний редактор Л. Тимошенко, упоряд. і наук. ред. М. Галів, В. Ільницький. Дрогобич : Посвіт, 2015. Спецвипуск II. С. 486–499.

358. Ільницький В., Галів М. Михайло Харів – “Шугай”: життєпис оунівця. Дрогобич : Посвіт, 2008. 72 с.

359. Ільницький В., Галів М. Польське шкільництво на Дрогобиччині в період німецької окупації (1941–1944 рр.). *Розвиток сучасної освіти і науки : результати, проблеми, перспективи* / наукова редакція: Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький. Конін – Ужгород – Київ : Посвіт, 2019. Том II: Контексти ідентичності й свободи в освіті та науці. С. 32–52.

360. Ільницький В., Галів М. Провідник Дублянського районного проводу ОУН Михайло Харів – “Шугай”. *Літопис Бойківщини*. 2009. Ч. 1/76 (87). С. 79–85.

361. Ільницький В., Галів М. Програма дій польського уряду щодо національних меншин на західноукраїнських землях (1939 р.). *Актуальні проблеми філософії освіти: загальнофілософські, психолого-педагогічні та організаційні виміри* : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції до 70-річчя від дня народження професора В.Г. Скотного / ред. рада Ткаченко О.А. (головний редактор) та ін. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2018. С. 233–234.

362. Ільницький В., Галів М. Соціокультурна ідентичність українських і польських інтелектуалів кінця ХІХ – першої третини ХХ ст. у дослідженнях історії освіти. *Українські та польські інтелектуали в другій половині ХІХ – першій третині ХХ ст.: співпраця, конфлікти, рецепція* : колективна монографія / за редакцією Віталія Тельвака. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 345–451.

363. Ільницький В., Галів М. Створення та діяльність винищувальних батальйонів в Дрогобицькій області (1944–1948 рр.). *Український визвольний рух* / ред. кол. В. В’ятрович, М. Гавришко, Я. Дашкевич, Р. Забілий (відп. редактор) та ін. Львів : Центр досліджень визвольного руху ; Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2009. Вип. 13. С. 195–230.

364. Ільницький В., Галів М. Тоталітарне суспільство і проблематика формування характеру особистості в радянській педагогічній думці (20–60-ті рр. ХХ ст.). *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи* : колективна монографія / наукова редакція: Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький. Конін – Ужгород – Київ – Херсон : Посвіт, 2020. Том III: Констатації та діалоги в просторі науки та освіти. С. 56–66.

365. Ільницький В., Галів М. Українські, польські, єврейські учителі та учні Дрогобиччини як об’єкт радянських репресій (1939–1941 рр.). *Молодь і ринок*. 2019, серпень. № 8 (175) С. 32–37.

366. Ільницький В., Галів М. Українсько-польське протистояння на Дрогобиччині у 1943–1944 рр. *Мандрівець*. 2009. № 1 (79). С. 46–55.

367. Ільницький В., Галів М. *Українсько-польське протистояння на теренах Дрогобиччини (1943–1944 рр.): документи ОУН і УПА*. Дрогобич : Посвіт, 2008. 60 с. Рекомендовано до друку вченою радою університету (протокол № 7 від 26.06.2008 р.)
368. Ільницький В., Галів М., Бойчук А. Функціонування румунських розвідувальних і контррозвідувальних органів у Трансністрії (1941–1944) (за матеріалами ГДА СБУ). *Zaporizhzhia Historical Review*. Запоріжжя : ЗНУ, 2020. Вип. 1 (55). С. 131–145.
369. Ільницький В., Галів М., Шикітка Д. Газета «Дрогобицький листок» (листопад 1918 – травень 1919 рр.): характеристика часопису. *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка* / редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, В. Ільницький, І. Зимомря. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2023. Вип. 69. Том 1. С. 37–45.
370. Ільницький В., Глібіщук М., Компанієць О. Селянська проблематика у працях ідеолога і теоретика ОУН Петра Федуна-«Полтави». *Проблеми гуманітарних наук : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія* / ред. кол. Юрій Стецик (головний редактор) та ін. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка. Випуск 6/48 (2021). С. 293–318.
371. Ільницький В., Глібіщук М., Старка В. Практика порушення «соціалістичної законності» при утвердженні радянської адміністрації у західноукраїнських областях (1944–1950-і рр.). *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка* / редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, В. Ільницький, І. Зимомря. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Вип. 52. Т. 2. С. 9–22.
372. Ільницький В., Глібіщук М., Старка В. Як ідеологічні засади білогвардійського руху вплинули на світогляд В. Путіна. *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка* / редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, В. Ільницький, І. Зимомря. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Вип. 53. Т. 1. С. 12–21.
373. Ільницький В., Гриник Л. «Повсякдення терору» (1944–1952): публічні форми боротьби радянської влади проти українських націоналістів. *Проблеми гуманітарних наук : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія* / ред. кол. Василь Ільницький (головний редактор) та ін. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Випуск 11/53. С. 174–195.
374. Ільницький В., Гриник Л. Боротьба підрозділів Червоної армії із українським визвольним рухом (1946): документ до історії. *Сумська старовина*. 2017. № LI. С. 101–114.
375. Ільницький В., Гриник Л. Греко-католицька церква та український визвольний рух у повоєнній дійсності. *Західні землі України у перші післявоєнні роки (1944–1953): повсякденне життя* : колективна монографія / відп. ред. В. Ільницький. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2022. С. 319–336.
376. Ільницький В., Гриник Л. До проблеми організації польського підпілля у Карпатському краї (1944–1945). *Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті* : матеріали III-ї Міжнародної науково-практичної конференції (29–30 березня 2018 р.) / редактори-упорядники: І. Зимомря, В. Ільницький, Г. Бурунова, Д. Романюк, А. Сохал. Ченстохова – Ужгород – Дрогобич : Посвіт, 2018. С. 97–101.
377. Ільницький В., Гриник Л. Заходи репресивно-каральних органів СРСР щодо ідентифікації загиблих учасників українського визвольного руху (1945–1954). *Літоніс Бойківщини*. 2018. Ч. 1/94 (105). С. 75–80.
378. Ільницький В., Гриник Л. Конфліктні ситуації у Карпатському краї (1944–1950-ті рр.): причини, типи, наслідки. *Проблеми гуманітарних наук : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія* / ред. кол. Юрій

- Стецик (головний редактор) та ін. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Випуск 10/52. С. 99–116.
379. Ільницький В., Гриник Л. Комунікація як складова повсякденного життя українських націоналістів на Прикарпатті (1940–1950-і рр.). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія* / ред. кол. Юрій Стецик (головний редактор) та ін. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Випуск 9/51. С. 278–300.
380. Ільницький В., Гриник Л. Репресований отець Зиновій Бандрович (1916–1986): реконструкція біографії за матеріалами архівно-кримінальної справи. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка* / редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, І. Зимомря. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Вип. 45. Том 1. С. 10–17.
381. Ільницький В., Гриник Л., Кантор Н. Повстанське повсякдення у воєнних реаліях (1944–1950-і рр.): вибрані питання. *Західні землі України у перші післявоєнні роки (1944–1953): повсякденне життя* : колективна монографія / відп. ред. В. Ільницький. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2022. С. 94–115.
382. Ільницький В., Гриник Л., Старка В. Особливості грошового обігу та фінансових документів у Карпатському краї ОУН (1945–1954). *Український нумізматичний щорічник*. Кропивницький – Київ – Переяслав, 2023. Вип. 7. С. 202–220.
383. Ільницький В., Дробчак Я. Вшанування пам'яті полеглих побратимів у Дрогобицькій окрузі ОУН (1950 р.). Невідомий документ. *Літопис Бойківщини*. 2017. Ч. 2/93 (104). С. 80–89.
384. Ільницький В., Ільницька Н. До проблеми характеристики структури Станіславівської округи ОУН (1945–1954). *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи* / ред.: Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький. Конін – Ужгород – Херсон – Київ : Посвіт, 2020. Том ІХ: синергія в розвитку науки та освіти С. 20–24.
385. Ільницький В., Ільницька Н. Постаць Трифуна Гачіча на тлі визвольного руху на теренах Карпатського Краю ОУН. *Історичний збірник Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького*. Мелітополь : ФОП Однорог Т.В., 2019. Випуск 5–6. С. 16–23.
386. Ільницький В., Ільницька Н., Вовк Л. Особливості облаштування побуту націоналістами Карпатського краю ОУН (1945–1954). *Повсякденне життя населення західних земель України у перші повоєнні роки (1944–1953)* : колективна монографія / відп. ред. В. Ільницький. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2021. С. 172–199.
387. Ільницький В., Кантор Н. Operative-tactical devices of the insurgents of Military district – 4 “Hovleria” (1944–1949). *Східноєвропейський історичний вісник* / головний редактор В. Ільницький. Дрогобич : Видавничий дім “Гельветика”, 2018. Вип. 8. С. 132–141.
388. Ільницький В., Кантор Н. Reprisals of the Soviet administration against families of insurgents in Karpatskyi krai of the OUN (1945–1954). *Східноєвропейський історичний вісник* / головний редактор В. Ільницький. Дрогобич : Видавничий дім “Гельветика”, 2018. Вип. 7. С. 173–180.
389. Ільницький В., Кантор Н. Боротьба радянських репресивно-каральних органів проти польського підпілля у Карпатському краї (1944–1946). *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка* / редактори-упорядники В. Ільницький, А. Душний, І. Зимомря. Дрогобич : Посвіт, 2018. Вип. 18. С. 151–158.
390. Ільницький В., Кантор Н. Застосування компрометаційних методів боротьби радянської адміністрації проти учасників ОУН та УПА: невідоме архівне свідчення. *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи* / ред.: Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький. Конін – Ужгород – Київ – Херсон : Посвіт, 2020. Том VIII: діалог у розвитку науки та освіти С. 28–32.

391. Ільницький В., Кантор Н. Нове документальне свідчення про повсякденне життя депортованих західноукраїнців (1946–1948). *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи* / ред.: Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький. Конін – Ужгород – Херсон : Посвіт, 2021. Том X: Ефекти участі в розвитку науки та освіти на відстані. С. 39–42.
392. Ільницький В., Кантор Н. Повсякденне життя на Дрогобиччині (1946 р.): нове документальне свідчення. *Проблеми гуманітарних наук : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія* / ред. кол. Юрій Стецик (головний редактор) та ін. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка. Випуск 7/49 (2021). С. 120–155.
393. Ільницький В., Кантор Н., Батюк Т. Повсякденне життя у Дрогобицькому учительському інституті: новий документ до історії (1946–1949). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія* / ред. кол. Юрій Стецик (головний редактор) та ін. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка. Випуск 6/48 (2021). С. 342–364.
394. Ільницький В., Кантор Н., Батюк Т. Повсякденне життя Миколаївщини (1946–1947): у матеріалах звітної документації українських націоналістів. *Проблеми гуманітарних наук : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2023. Випуск 12/54, С. 371–440.
395. Ільницький В., Литвин М. Соціогуманітаристика західного регіону України в умовах сталінського тоталітаризму: просопографічний та комеморативний аспекти. *Політика пам'яті в Україні щодо радянських репресій у західних областях (1939–1953)* : колективна монографія / відп. ред. В. Ільницький. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2021. С. 139–153.
396. Ільницький В., Литвин М. Західноукраїнська соціогуманітаристика в умовах сталінського тоталітаризму: просопографічний та комеморативний аспекти. *Проблеми гуманітарних наук : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія* / ред. кол. Василь Ільницький (головний редактор) та ін. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка. Випуск 4/46 (2020). С. 208–228.
397. Ільницький В., Мельничок Ю. Вектори збройної боротьби ВО-4 “Говерля” (1944–1949). *Дрогобицький краєзнавчий збірник* / головний редактор Л. Тимошенко, упоряд. і наук. ред. М. Галів, В. Ільницький, В. Футала. Дрогобич : Посвіт, 2017. Спецвипуск III. С. 312–327.
398. Ільницький В., Михаць Р. Боротьба радянської репресивно-каральної системи проти українського визвольного руху: нове документальне свідчення. *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи.* / ред.: Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький. Конін – Ужгород – Київ – Херсон : Посвіт, 2020. Том VIII: діалог у розвитку науки та освіти С. 32–40.
399. Ільницький В., Михаць Р. *Заходи радянської репресивно-каральної системи щодо боротьби проти польського підпілля (1944–1946). Україна – Польща: стратегічне партнерство в системі геополітичних координат* : зб. наукових праць II міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 14–15 травня 2020 р. Київ : «Міленіум», 2020. С. 37–38.
400. Ільницький В., Михаць Р. Невідомий документ про порушення соціалістичної законності при утвердженні радянської адміністрації на західноукраїнських землях. *Проблеми гуманітарних наук : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія* / ред. кол. Василь Ільницький (головний редактор) та ін. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка. Випуск 3/45 (2020). С. 186–203.
401. Ільницький В., Михаць Р. Розшук та розробка радянськими силовими органами українських націоналістів на території Румунської народної республіки (1955–1957). *Сумський історико-архівний журнал: науковий журнал з історії та архівознавства України*. Суми : Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка. № XXXVI. С. 27–36.

402. Ільницький В., Нестайко М. Музеї Львова другої половини ХХ століття в контексті радянського ідеологічного виховання. *Zaporizhzhia Historical Review*. Запоріжжя : ЗНУ, 2020. Вип. 2 (54). С. 327–332.
403. Ільницький В., Огар А. До питання створення меморіалів радянським військовослужбовцям (1944–1948): на прикладі Івано-Франківщини та Дрогобиччини. *Zaporizhzhia Historical Review*. 2021. Vol. 5 (57). С. 102–108.
404. Ільницький В., Огар А. Українські націоналісти Карпатського краю ОУН та румунське підпілля (1940-і – початок 1950-х рр.): співпраця в умовах протистояння тоталітарним режимам. *Сумський історико-архівний журнал: науковий журнал з історії та архівознавства України*. Суми: Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка. № XXXVII. С. 29–41.
405. Ільницький В., Пантюк М. Діяльність старшинської школи УПА імені полк.Є. Коновальця на Коломийщині (із особистих зізнань Федора Стефановича-“Кропиви”). *Східноєвропейський історичний вісник / головний редактор В. Ільницький*. Дрогобич : Посвіт, 2018. Вип. 6. С. 163–181.
406. Ільницький В., Петречко О., Журавльов С. Висвітлення трагедії рейсу МН17 на сторінках газети «The New-York times». *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, В. Ільницький, І. Зимомря*. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Вип. 54. Том 2. С. 17–22.
407. Ільницький В., Посівнич М. Василь Регей (1915–1996): життя та діяльність в умовах тоталітарних режимів. *Галичина. Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*. 2021. Ч. 34. С. 138–152.
408. Ільницький В., Старка В. «Колгоспне рабство»: впровадження радянської моделі сільськогосподарського виробництва у західних землях України (1944–1953 рр.). *Проблеми гуманітарних наук : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія / ред. кол. Юрій Стецик (головний редактор) та ін.* Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Випуск 10/52. С. 129–144.
409. Ільницький В., Старка В. Повсякдення терору: репресивно-депортаційні заходи радянської влади на території Східної Галичини у 1944–1953 рр. *Радянські репресії у західних областях України (1939–1953): історія, особистості, пам'ять : колективна монографія / відп. ред. В. Ільницький*. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2022. С. 149–166.
410. Ільницький В., Старка В. Страйки сільського населення Східної Галичини 1902–1903 років як засіб боротьби за економічні та політичні права. *Новітня доба / гол. ред. Михайло Романюк ; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича*. Львів, 2021. Вип. 9. С. 3–16.
411. Ільницький В., Стасюк О. Радянські виборчі кампанії повоєнного періоду та політика радянзації західноукраїнського суспільства. *Радянські виборчі кампанії в Західній Україні (1946–1951 рр.) : збірник документів і матеріалів / упор. і відп. ред. О.Й. Стасюк ; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича*. Львів, 2011. С. 3–36.
412. Ільницький В., Стецик Ю. Методика використання інформаційно-комунікаційних технологій при викладанні правознавчих дисциплін. *Молодь і ринок*. № 2 (169) лютий 2019. С. 27–30.
413. Ільницький В., Стецик Ю. Методичні підходи до використання міжпредметних зв'язків на уроках правознавства. *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / редактори-упорядники В. Ільницький, А. Душний, І. Зимомря*. Дрогобич : Видавничий дім “Гельветика”, 2019. Вип. 23. Т. 1. С. 30–33.
414. Ільницький В., Стецик Ю. Видавнича праця та трагічна доля отця Модеста (Михайла) Пелеха (чин святого Василя Великого) (1883–1955 роки). *Актуальні питання*

гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, І. Зимомря. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Вип. 45. Том 1. С. 43–48.

415. Ільницький В., Стецик Ю., Бойчук А. Політичні репресії щодо василянського чернецтва у Галичині (1944–1946): просопографічні аспекти. *Радянські репресії у західних областях України (1939–1953): історія, особистості, пам'ять* : колективна монографія / відп. ред. В. Ільницький. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2022. С. 290–313.

416. Ільницький В., Хахула Л. Волинь та Галичина у діяльності польських земляцьких товариств (кінець ХХ – початок ХХІ ст.). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія* / ред. кол. Юрій Стецик (головний редактор) та ін. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Випуск 8/50. С. 364–385.

417. Ільницький В., Хахула Л. Митець vs авторитарна влада: творче середовище радянського Львова другої половини ХХ століття. *Соціум. Документ. Комунікація*. 2021. Випуск 13. С. 229–256.

418. Ільницький В., Хахула Л. Репресії – травма – пам'ять: репрезентації тоталітарного досвіду в музеях України та Польщі. *Політика пам'яті в Україні щодо радянських репресій у західних областях (1939–1953)* : колективна монографія / відп. ред. В. Ільницький. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2021. С. 225–245.

419. Ільницький В., Хахула Л. Сучасні українські музейні наративи як чинники детравматизації пам'яті про тоталітаризми ХХ ст. *Проблеми гуманітарних наук : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія* / ред. кол. Василь Ільницький (головний редактор) та ін. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка. Випуск 4/46 (2020). С. 347–370.

420. Ільницький В., Ярушак М. До історії діяльності молодіжних націоналістичних організацій у Дрогобицькій сільськогосподарській школі та Дрогобицькому нафтовому технікумі (1950–1951). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія* / ред. кол. Василь Ільницький (головний редактор) та ін. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка. Випуск 5/47 (2020). С. 427–449.

421. Ільницький В. Життєвий та бойовий шлях Володимира Фрайта (1911–1951). *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи* : колективна монографія / наукова редакція: Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький]. Конін – Ужгород – Херсон : Посвіт, 2021. Том V: Динаміка наукових та освітніх досліджень в умовах пандемії. С. 96–105.

422. Ільницький В., Нечепуренко А. Керівний склад військової референтури Дрогобицького окружного проводу ОУН (1945–1949). *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи*. / ред.: Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький. Конін – Ужгород – Херсон : Посвіт, 2021. Том X: Ефекти участі в розвитку науки та освіти на відстані. С. 42–44.

423. Пнучкы W. Współpraca cerkwi grekokatolickiej z ukraińskim ruchem wyzwoleniczym w Karpackim kraju OUN (1945–1954). *Človek a spoločnosť. Internetový časopis pre pôvodné teoretické a výskumné štúdie z oblasti spoločenských vied*. – 2015. Ročník 18. № 4. S. 53–63.

424. Пнучкы V. On the problem of ukrainian-polish cooperation in Karpatskyi krai of OUN (1943–1945). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя : ЗНУ, 2018. Вип. 50. С. 146–152.

425. Пнучкы V. Personnel Staff of NCSS-MSS Drohobych, Transcarpathia, Stanislav, Chernivtsi regions of the USSR (1944 1950): prosopo-graphical analysis. *Stalin's repressions against the population of the western regions of Ukraine (1939–1953): social and personal dimensions, politics of memo-ry* : collective monograph / ed. V. Pnytskyi. Riga, Latvia : “Baltija Publish-ing”, 2022. Pp. 27–46.

426. Pnytskyi V. Practical Realization of the Ethno-national Policy in the Carpathian Area of OUN (1944–1954): Jews in the Ukrainian Liberation Movement. *Danubius*. XXXVII. Galați. 2019. Pp. 251–260.
427. Pnytskyi V. Revisiting the functioning of the Ukrainian insurgent movement in TV 22 “Black Forest” (1945–1946). *Східноєвропейський історичний вісник* / головний редактор В. Ільницький. Дрогобич : Видавничий дім “Гельветика”, 2018. Вип. 9. С. 93–107.
428. Pnytskyi V. Spotting and liquidation of Ukrainian, Polish and Jewish organizations in Drohobych by soviet repressive units (1940). *Східноєвропейський історичний вісник* / головний редактор В. Ільницький. Дрогобич : Видавничий дім “Гельветика”, 2018. Вип. 7. С. 120–150.
429. Pnytskyi V. The sources to the history of functioning of the ukrainian liberation movement in the Carpathian region of the OUN (1945–1954). *Chronology in the timeline of historical knowledge : collective monograph* / V.M. Andryeyev, M.D. Haliv, H.Z. Hrytsenko, V.I. Pnytskyi, etc. Lviv – Toruń : Liha-Pres, 2019. Pp. 57–87.
430. Pnytskyi V. The unknown documents to the history of the elections into the supreme council of the USSR (on February 10th, 1946). *Східноєвропейський історичний вісник* / головний редактор В. Ільницький. Дрогобич : Видавничий дім “Гельветика”, 2018. Вип. 8. С. 153–170.
431. Pnytskyi V., Antoniuk J. Súdna a disciplinárna prax v Ukrajinskej povstaleckej armáde (1943–1947). *Acta historica Neosoliensia*. Tomus 24, Vol. 1. 2021. Pp. 136–142.
432. Pnytskyi V., Haliv M. Education between “class” and “nation”: the influence of the theory of class struggle on Ukrainian educational historiography (1920s – 1980s) | Wychowanie między “klasą” a “narodem”: wpływ teorii walki klas na ukraińską historiografię, historia wychowania (lata 1920–1980). *Echa Przeszłości*. 2023. N 24 (2). Pp. 123–139.
433. Pnytskyi V., Haliv M. Structure and activities of romanian intelligence and counterintelligence bodies in Transnistria (1941–1944) (based on SSA SSU). *Analele Universității din Craiova. Istorie (Annals of the University of Craiova. History)*. 2020. *Anul*. XXV. N 1 (37). April. S. 107–124.
434. Pnytskyi V., Haliv M. The activity of the Ukrainian theatre in Peremyshl during the nazi occupation (1941–1944). *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв: Науковий журнал*. Київ : ІДЕЯ ПРИНТ, 2019. № 1. С. 45–50.
435. Pnytskyi V., Haliv M. The Industrial School for Jewish Girls, Sambir (1925–1939): A Local Institutional Description. *Annales Universitatis apulensis. Series Historica*. 2019. N 1 (23). . S. 119–132.
436. Pnytskyi V., Haliv M. The struggle of soviet repressive and punitive organs against former romanian intelligence and counterintelligence structures in Ukraine (1944–1951). *Analele Universității din Craiova. Istorie (Annals of the University of Craiova. History)*. 2019. *Anul*. XXIV. N 2 (36). November. S. 103– 118.
437. Pnytskyi V., Haliv M. Theoretical Argumentation in the Historical Narrative of Ukraine of the Second Half of the 19th – First Half of the 20th century (on the Example of Research in the History of Education). *Eminak : Scientific Quarterly Journal*. 2022. 3 (39) (July-September). S. 66–80.
438. Pnytskyi V., Haliv M. Violations of “socialist legality” at the statement of the soviet administration in the Carpathian region of OUN (1945–1954). *Challenges of study, conservation and interpretation of historical and cultural heritage : collective monograph* / V.M. Halyk, H.Z. Hrytsenko, V.I. Ilnytskyi, M.D. Haliv, etc. Lviv – Toruń : Liha-Pres, 2019. Pp. 48–69.
439. Pnytskyi V., Haliv M. The methods of internal criticism of written sources in the works of ukrainian historians: on the example of scientific narratives on the history of education (1840s–1930s). *Annales Universitatis apulensis. Series Historica*. 2021. N. 1 (25). Pp. 281. N. 297.
440. Pnytskyi V., Hlibischuk M. V. Political life and the agrarian question in the columns of the Ukrainian cerenist newspaper “Khliborobska pravda” (the second half of the 1920s). *Peasant-centric dimension of the socio-cultural space of Ukraine during the revolution of 1917–1921 :*

- collective monograph / S.V. Kornovenko, V.P. Telvak, V.S. Lozovyi, etc. Lviv – Toruń : Liha-Pres, 2021. С. 89–104.
441. Pnytskyi V., Hlibischuk M., Starka V. “Ukrainians and russians are one nation”: influence of the ideology of the white movement of the southern russia on the worldview of V. Putin. *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects* : scientific monograph. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2022. Pp. 477–483.
442. Pnytskyi V., Hrynyk L., Ilnytska N. Daily cooperation between the Greek Catholic Church and the Ukrainian liberation movement (1944–1950s). *Western Ukrainian lands in the first postwar years (1944–1953): everyday life* : collective monograph / red. V. Ilnytskyi. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2023. Pp. 46–58.
443. Pnytskyi V., Hrynyk L., Kantor N. *Essay on the history of the everyday life of the rebels of the Carpathian region (1944 – the 1950s)*. Western Ukrainian lands in the first postwar years (1944–1953): everyday life : collective monograph / red. V. Ilnytskyi. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2023. Pp. 35–45.
444. Pnytskyi V., Kantor N. Establishment of the soviet administration in the Carpathian region through the use of the open forms of punishment (1944–1954). *Східноєвропейський історичний вісник* / головний редактор В. Ільницький. Дрогобич : Видавничий дім “Гельветика”, 2019. Вип. 10. С. 181–192.
445. Pnytskyi V., Kantor N. The unknown document on the struggle of the soviet power bodies against the oun of the melnykivskyi direction on the chernivtsi region (16 may 1947). *Сумський історико-архівний журнал : науковий журнал з історії та архівознавства України*. Суми : Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка. № XXXIV. С. 40–53.
446. Pnytskyi V., Kornovenko S., Telvak V. Evolution of peasant land tenure during the Ukrainian revolution of 1917–1921. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2018. Vol. 4. № 3. Pp. 133–141.
447. Pnytskyi V., Korsak R., Sichka I. Interregional European Integration, Trade And Tourism Cooperation Of The Countries Of Eastern And Central Europe (On The Example Of Ukraine And The Czech Republic). *European journal of transformation studies*. 2019. Vol. 7. № 1. S. 67–89.
448. Pnytskyi V., Telvak V. Mykhailo Hrushevsky and Nicolae Iorga scholars' struggle over the national history. “*Codrul Cosminului*”. XXIV. 2018. № 1. Pp. 53–64.
449. Pnytskyi V., Telvak V. Operative investigations of the participants of Ukrainian liberation movement in romanian people’s republic (1955–1957) by the soviet repressive bodies. *Analele Universității din Craiova. Istorie (Annals of the University of Craiova. History)*. 2018. Anul. XXIII. № 34 (2). November. S. 97–108.
450. Pnytskyi V., Telvak V. The Romanian vector of the activity of the OUN’s Carpathian area (the 1940 s – beginning of the 1950 s): on the cooperation of the Ukrainian and Romanian underground. *Danubius*. XXXVI. Galați. 2018. Pp. 217–234.
451. Pnytskyi V., Telvak V. Ukraine between Europe and Russia: Mykhailo Hrushevsky’s Vision. *European journal of transformation studies*. 2018. Vol. 6. № 2. С. 25–43.
452. Льюшин І. ОУН-УПА і українське питання в роки Другої світової війни (в світлі польських документів). Київ : Інститут історії України НАН України, 2000. 198 с.
453. Льюшин І. Протистояння УПА і АК (Армії Крайової) в роки Другої світової війни на тлі діяльності польського підпілля в Західній Україні. Київ : Інститут історії України НАН України, 2001. 289 с.
454. Льюшин І. Українська повстанська армія і Армія Крайова. Протистояння в Західній Україні (1939–1945 рр.). Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 399 с.
455. Історико-культурна спадщина Прикарпаття. *Науковий збірник на пошану Петра Арсенича*. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2006. 800 с.
456. Ішук О. Молодіжні організації ОУН (1939–1955 рр.). Торонто ; Львів : Видавництво «Літопис УПА», 2011. Т. 11. 944 с.

457. Іщук О., Ніколаєва Н. Діяльність молодіжних структур ОУН (Б) на території Східних та Центральних областей України у 1944–1954 рр. Київ, 2006. 29 с.
458. Іщук О., Ніколаєва Н. Застосування радянськими спецслужбами допоміжних засобів у боротьбі з підпіллям ОУН та УПА. *Український визвольний рух*. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху, 2008. Збірник 12. С. 134–163.
459. Іщук О., Ніколаєва Н. Ліквідація органами державної безпеки УРСР підпільних типографій організації українських націоналістів у 1944–1954 рр. Київ, 2007. 38 с.
460. Іщук О., Ніколаєва Н. Методи зашифрування кореспонденції у підпіллі ОУН і УПА та їх розшифрування органами державної безпеки УРСР в 1944–1945 рр. Київ, 2007. 39 с.
461. Іщук О., Огороднік В. Генерал Микола Арсенич: життя та діяльність шефа СБ ОУН. Коломия : «Вік», 2010. 196 с.
462. Касьянов Г. До питання про ідеологію Організації українських націоналістів (ОУН): аналітичний огляд. Київ : Інститут історії України НАН України, 2003. 63 с.
463. Кентій А. Нарис боротьби ОУН–УПА в Україні (1946–1956 рр.). Київ : Інститут історії України НАН України, 1999. 111 с.
464. Кентій А. Нариси історії Організації українських націоналістів (1920–1941 рр.). Київ : Інститут історії України НАН України, 1998. 201 с.
465. Кентій А. Нариси історії Організації українських націоналістів в 1941–1942 рр. Київ : Інститут історії України НАН України, 1999. 201 с.
466. Кентій А. Українська повстанська армія в 1942–1943 рр. Київ : Інститут історії України НАН України, 1999. 287 с.
467. Кентій А. Українська повстанська армія в 1944–1945 рр. Київ : Інститут історії України НАН України, 1999. 220 с.
468. Киричук Ю. Історіографія Української повстанської армії. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Дрогобич : НВЦ «Каменяр», 2002. Спецвипуск. С. 92–109.
469. Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40–50-х рр. ХХ ст. Львів : ЛДУ імені Івана Франка, 2000. 304 с.
470. Киричук Ю. Польський терор на українських землях. *Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ–ХХ ст.* : історичні нариси. Київ : Наукова думка, 2002. С. 548–556.
471. Киричук Ю. Ставлення ОУН – УПА до мобілізації населення Західних областей України в Червону армію (січень 1944 – травень 1945 р.). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Вип. 25–36. Львів : [б.в.], 2000. С. 344–353.
472. Киричук Ю. Український національний рух 40–50-х рр. ХХ ст. : ідеологія та практика. Львів : Добра справа, 2003. 464 с.
473. Клименко О. Грошові документи ОУН (бофони) 1939–1952 рр. Тернопіль : Державне книжково-журнальне видавництво «Тернопіль», 1999. 306 с.
474. Ковальчук В. Діяльність ОУН (б) і запілля УПА на Волині й південному Поліссі (1941–1944 рр.). Торонто; Львів : Видавництво «Літопис УПА», 2006. Т. 7. 512 с.
475. Когут М. Герої не вмирають ... Калуш : «Артекс», 2003. Кн. 4. Нарис, спогади. 52 с.
476. Когут М. Герої не вмирають... Калуш : «Артекс», 2002. Кн. 2. 72 с.
477. Когут М. Герої не вмирають... Дрогобич : Видавнича фірма «Відродження», 2001. Кн. 1. 62 с.
478. Когут М. Командир Різун. Дрогобич : Видавнича фірма «Відродження», 2001. 38 с.
479. Когут М. Підгірки: минуле і сучасне. Дрогобич : Видавнича фірма «Відродження», 2000. 163 с.
480. Когут М. Повстанська доля Байрака. Дрогобич : «Відродження», 1999. 48 с.
481. Козицький А. Авіаційні епізоди з історії УПА. *Військово-історичний альманах*. 2007. Ч. 1 (14). С. 73–88.
482. Коломиєць М. Історія Калуша і Калущини у датах, цифрах і цікавих фактах. Брошнів, 1996. 265 с.

483. Косик В. Польсько-українська трагедія під час Другої світової війни (1942–1944). *Український визвольний рух*. 2003. Зош. 2: Українсько-польський конфлікт 30–40-ві рр. XX ст. С. 95–108.
484. Косик В. Правда історії. Роки окупації України 1939–1944: збірник статей. Київ: Українська видавнича спілка, 2008. 184 с.
485. Косик В. Спецоперації НКВД – КГБ проти ОУН: боротьба Москви проти українського націоналізму 1933–1943. Дослідження методів боротьби. Львів: Галицька видавнича спілка, 2009. 160 с.
486. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Париж – Нью-Йорк – Львів: Наукове т-во ім. Шевченка у Львові, 1993. 670 с.
487. Кравець А. Медична служба Української Повстанської Армії у Визвольних Змаганнях 40–50-х рр. *Матеріали наукової конференції «Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія (історія, уроки, сучасність)»* / упоряд. О. Дичковський, Г. Дичковська, Л. Наконечний. Стрий: ТОВ «УВІС», 1993. С. 69–70.
488. Кріль М. Старосамбірщина: історія і культура. Львів: Піраміда, 2009. 600 с.
489. Лебедь М. УПА. Українська Повстанська Армія. Її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу: репринтне вид. Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 1993. Ч. 1. Німецька окупація України 208 с.
490. Макаруч С. Радянські методи боротьби з ОУН і УПА. 1944–1945 рр. *Українська Повстанська Армія у боротьбі проти тоталітарних режимів* / гол. ред. кол. Ярослав Ісаєвич; упоряд. і відп. ред. Юрій Сливка. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 11 / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2004. С. 210–223.
491. Мандрик М. Стрийщина: шлях до волі. Стрий: Просвіта; Щедрик, 1998. 626 с.
492. Манзуренко В., Гуменюк В. Рейд УПА в Румунію 1949 р. Львів – Рівне: Бібліотека журналу «Однострій», 2007. 56 с.
493. Матисякевич З. Історія Синевідська Вижного. Львів: Літопис, 2003. 350 с.
494. Мизак Н.С. УПА-«Захід» і збройне підпілля ОУН у боротьбі за Українську Самостійну Соборну Державу у 1942–1960 рр. Чернівці – Торонто: Прут, 2011. 436 с.
495. Мисів Л. Діяльність ОУН-УПА на Дрогобиччині у перші повоєнні роки (1945–1946). *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Дрогобич: НВЦ «Каменярь», 2002. Спецвипуск. С. 158–169.
496. Михайлів Л.Л. Рожнятів і околиці. Історико-краєзнавча книга. Івано-Франківськ: «Місто НВ», 2012. 176 с.
497. Мицан К., Роман Є. ОУН-УПА на Прикарпатті в 1944–1950 роках: (за матеріалами Станіславського обкому КП(б)У). *Галичина*. 1997. № 1. С. 69–87.
498. Мірчук П. Українська повстанська армія, 1942–1952. Документи і матеріали. Мюнхен: Ціцерон, 1953. 319 с.
499. Мороз В. Структура референтури пропаганди ОУН на Дрогобиччині (1944–1950-і рр.). *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Дрогобич: НВЦ «Каменярь», 2002. Спецвипуск С. 188–198.
500. Мороз В. Технічні засоби пропаганди в діяльності ОУН. *Український визвольний рух* / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2004. Збірник 3: до 75-ліття Організації Українських Націоналістів. С. 205–234.
501. Мороз В. Вступ. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. [12: Воєнна округа УПА «Буг»: Документи і матеріали, 1943–1952 / упоряд. Володимир Мороз, Олександр Вовк. Книга 1](#). Київ; Торонто: [б.в.], 2009. С. 6–69.
502. Надвірнянщина: хресна дорога народного болю / упоряд. О.О. Зварчук. Івано-Франківськ: Видавництво «Лілея-НВ», 2008. 568 с.
503. Надольський Й.Е. Депортаційна політика сталінського тоталітарного режиму в західних областях України (1939–1953 рр.): монографія. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. 260 с.

504. Нескорена Долинщина / упоряд. Михайло Борис. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2002. 552 с.
505. Ніколаєва Н. Підпільні друкарні ОУН та їх ліквідація каральними органами СРСР в 1944–1954 рр. Торонто; Львів : Видавництво «Літопис УПА», 2012. Літопис УПА. Серія «Події і люди». Кн. 20. 132 с.
506. Нікольський В.М. Підпілля ОУН (б) у Донбасі. Київ, 2001. 178 с.
507. Онишко Л. «Нам сонце всміхалося крізь ржавії ґрати ...». *Катерина Зарицька в українському національно-визвольному русі*. Торонто; Львів : Видавництво «Літопис УПА», 2007. 928 с.
508. Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історичні нариси. Київ : Інститут історії України НАН України, 2005. 496 с.
509. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Фаховий висновок робочої групи істориків при урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. Київ : Наукова думка, 2005. 54 с.
510. ОУН-УПА на Сумщині / упоряд. Геннадій Іванущенко. Київ : Українська видавнича спілка ім. Юрія Липи, 2007. Т. 1 156 с.
511. ОУН-УПА на Сумщині / автор-упоряд. Іванущенко Г. М. Суми : [б.в.]. Т. 2. 232 с.
512. Патриляк І. Старшинські й підстаршинські школи УПА в 1943–1944 рр. *Визвольний шлях*. Кн. 4 (673). Травень 2004. Річник 57. С. 92–106.
513. Патриляк І.К. Військова діяльність ОУН(Б) у 1940–1942 рр. Київ, 2004. 513 с.
514. Патриляк І.К., Боровик М.А. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду. Ніжин : Видавець ПП Лисенко М.М., 2010. 590 с.
515. Полтава П. Хто такі бандерівці та за що вони борються? *Большевизм і визвольна боротьба*. Вид. ЗЧ ОУН, 1957. С. 252–281.
516. Посівнич М. Воєнно-політична діяльність ОУН у 1929–1939 рр. Львів : ВФ «Афіша», 2010. 368 с.
517. Радянські репресії на західноукраїнських землях (1939–1953): документи Галузевого державного архіву Служби безпеки України / упоряд. Василь Ільницький, Микола Галів. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 600 с.
518. Романишин Ю. Пропагандивна діяльність ОУН-УПА 40–50-х рр. ХХ ст. *Як факт історії боротьби за незалежність України : збірник праць Науково-дослідного центру періодики*. Львів : [б.в.], 2001. Вип. 9. С. 222–229.
519. Русначенко А. Народ збурений: *Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х рр.* Київ : Університетське видавництво «Пульсари», 2002. 519 с.
520. Савчин М. Концепція національної революції ОУН (30–40 рр.). *Дрогобицький краєзнавчий збірник* Дрогобич : НВЦ «Каменярь», 2002. Спецвипуск С. 20–38.
521. Савчин М. Політика ОУН-УПА щодо українсько-польських відносин під час Другої світової війни та в перші повоєнні роки. *Дрогобицький краєзнавчий збірник* / відп. ред. Л. Тимошенко. Дрогобич : «Вимір», 2000. Вип. IV. С. 234–242.
522. Савчин М. Політика ОУН щодо створення антиімперіалістичного блоку поневолених народів під час Другої світової війни та перші повоєнні роки. *Проблеми гуманітарних наук. Наукові записки ДДПУ*. Дрогобич : «Вимір», 1999. Вип. IV. Історія. С. 183–193.
523. Сеньків М. Західноукраїнське село: насильницька колективізація 40 – поч. 50-х рр. ХХ ст. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2002. 292 с.
524. Ситник О.М. Формування та еволюція ідеологічних концепцій національно-державницького спрямування в Україні (від початку ХІХ ст. до 1939 р.): монографія. Донецьк : «Нуолідж», 2009. 547 с.
525. Спогади учасників українського визвольного руху 1940–1950-х рр.: повсякдення боротьби / упорядники Василь Ільницький, Микола Галів. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 484 с.

526. Стародуб Т. Зовнішньополітичні орієнтири державотворення в українській політичній думці націоналістичного спрямування у 20–50-х рр. ХХ ст. Львів, 2023. 260 с.
527. Стародубець Г.М. ОУН (б) в українському національно-визвольному русі на Волині в період Другої світової війни (1941–1943 рр.). Тернопіль : Підручники і посібники, 2002. 144 с.
528. Стародубець Г. Українське повстанське запілля (друга пол. 1943– поч. 1946-х років) : монографія. Тернопіль : Підручники і посібники, 2006. 527 с.
529. Стасюк О. Видавничо-пропагандивна діяльність ОУН (1941–1953 рр.). Львів : Центр досліджень визвольного руху; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2006. 384 с.
530. Ткаченко С. Повстанческая армия: (тактика борьбы) / под общ. ред. А.Е. Тараса / Минск : Харвест; Москва : АСТ, 2000. 512 с.
531. Трофимович В., Дмитерко О. Пропагандистська діяльність ОУН і УПА (1944–1950 рр.). *Шляхами історії : науковий збірник історичного факультету ЛНУ ім. І. Франка*. Львів : [б.в.], 2004. С. 409–422.
532. Україна партизанська. Партизанські формування та органи керівництва ними (1941–1945 рр.) / авт.-упоряд.: О.В. Бажан, А.В. Кентій, В.С. Лозицький та ін. ; ред.-кол. В.А. Смолій та ін. Київ : Партизанське вид-во, 2001. 319 с.
533. Федун Петро-«Полтава». *Концепція Самостійної України*. Том 1. Твори / упоряд. і відп. ред. Михайло Романюк ; НАН України. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича ; Галузевий державний архів Служби безпеки України. Львів, 2008. 720 с.
534. Фостій І.П. Північна Буковина і Хотинщина у Другій світовій війні 1939–1945 рр. Чернівці : Чернівецьке обласне відділення Пошуково-видавничого агентства «Книга пам'яті», 2004. 368 с.
535. Футала В. Історія вивчення суспільно-політичного життя українців у міжвоєнній Польщі (1921–1939). Львів – Дрогобич : «Коло», 2010. 456 с.
536. Чорна книга України. *Збірник документів, архівних матеріалів, листів, доповідей, статей, досліджень, есе* / упоряд. Федора Зубанича ; передм. Володимира Яворівського. Київ : Видавничий центр «Просвіта», 1998. 784 с.
537. Шанковський Л. Великий рейд УПА 1947–1948. За історичну оцінку Акту 30 червня 1941 р. *Альманах «Гомін України»*. Торонто : [б.в.], 2001. С. 47–63.
538. Шанковський Л. Ініціативний Комітет для створення Української Головної Визвольної Ради: Повстання і дія в 1943–1944 рр. : спогад і комент. *Визвольний шлях*. 1985. Кн. 7. С. 840–856.
539. Шанковський Л. Українська Повстанська Армія. *Історія українського війська (1917–1995)* / упоряд. Ярослав Дашкевич]. Львів : Видавництво «Світ», 1996. С. 482–695.
540. Шанковський Л. УПА на Стрийщині. *Стрийщина. Історико-мемуарний збірник Стрийщини, Скільщини, Болехівщини, Долинищини, Рожнітивщини, Журавенищини, Жидачівщини і Миколаївщини*. Нью-Йорк; Торонто; Париж; Сідней, 1990. Том І. С. 193–218.
541. Шанковський Л. Українська Повстанча Армія. *Історія Українського війська*. Вінніпег, 1953. С. 634–793.
542. Шаповал Ю. Війна після війни. *Українська Повстанська Армія у боротьбі проти тоталітарних режимів* / гол. ред. кол. Ярослав Ісаєвич ; упоряд. і відп. ред. Юрій Сливка. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність, 11 / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2004. С. 184–200.
543. Шпіцер В., Мороз В. Крайовий провідник Володимир Тимчій-«Лопатинський». Львів : «Афіша», 2004. 255 с.
544. Щур Р. Курінь УПА «Бойки» імені Богдана Хмельницького. Львів : Новий час, 2004. 150 с.
545. Щур Р. Підгородецька школа: сторінка історії. Львів : Коло, 2006. 136 с.
546. Щур Ю. Організація Українських націоналістів на Запоріжжі. *Короткий нарис*. Запоріжжя, 2009. 52 с.
547. Ярош Б. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях. 30–50-ті рр. ХХ ст. : історико-політологічний аспект. Луцьк : Надстир'я, 1995. 176 с.

Електронне навчальне видання

ВАСИЛЬ ІЛЬНИЦЬКИЙ

**РУХ ОПОРУ У КАРПАТСЬКОМУ КРАЇ
(1940–1950 рр.)**

ТЕКСТИ ЛЕКЦІЙ

**Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка**

Редактор

Ірина Невмержицька

Технічний редактор

Ірина Артимко

Здано до набору 19.04.2024 р. Формат 60x90/16. Гарнітура Times. Ум. друк. арк. 31,75.
Зам. 35.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. (Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготівників та розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 5140 від 01.07.2016 р.). 82100, Дрогобич, вул. Івана Франка, 24, к. 31.